BIBLIOTHECA

CLASSICA LATINA

SIVE

COLLECTIO

AUCTORUM CLASSICORUM LATINORUM

CUM NOTIS ET INDICIBUS

On souscrit, à Paris,

Chez N. E. LEMAIRE, Éditeur, rue des Quatre Fils, n° 16, au Marais.
BARROIS l'aîné, libraire, rue de Seine, n° 10, Faub. St-Germ.
DEBURE frères, libraires du Roi, rue Serpente, n° 7.
TREUTTEL et WURTZ, libraires, rue de Bourbon, n° 17.
F. DIDOT, imprimeur du Roi et de l'Institut, rue Jacob, n° 24.
Jules RENOUARD, libraire, rue de Tournon, n° 6.
BOSSANGE père, libraire, rue de Richelieu, n° 60.
BRUNOT-LABBE, libraire de l'Université, quai des Augustins, n° 33.
MONGIE aîné, libraire, boulevard Italien, n° 10.
H. VERDIÈRE, libraire, quai des Augustins, n° 25.
ARTHUS-BERTRAND, libraire, rue Hautefeuille, n° 23.

Et chez tous les Libraires de France et des pays étrangers.

M. T. CICERONIS

QUÆ EXSTANT

OPERA OMNIA

CUM

DEPERDITORUM FRAGMENTIS

IN QUATUOR PARTES DIVISA

ITEM

INDICES QUINQUE

NOVI ET ABSOLUTISSIMI

EXCUDEBAT FIRMINUS DIDOT,
REGIS ET GALLICARUM ACADEMIARUM TYPOGRAPHUS,
VIA JACOBÆA, N° 24.

M. T. CICERONIS

PARS QUARTA

SIVE

EPISTOLARUM OMNIUM LIBRI

AD OPTIMOS CODICES

ET EDITIONEM J. VICT. LE CLERC

RECENSITI

CUM SELECTIS VETERUM AC RECENTIORUM NOTIS

CURANTE ET EMENDANTE

N. E. LEMAIRE

VOLUMEN SECUNDUM

PARISIIS

COLLIGEBAT NICOLAUS ELIGIUS LEMAIRE

POESEOS LATINÆ PROFESSOR

MDCCCXXVII

M. T. CICERONIS
EPISTOLARUM
AD DIVERSOS
LIBER DECIMUS TERTIUS.

EPISTOLA I.

C. Memmius, qui tribunus pl. Lucullos triumphaturos vexaverat (Plutarch. in Luc.), et prætor ab Cæsare rationem gesti consulatus repetierat (Sueton. cap. 23), damnatus lege de ambitu (ad Attic. IV, epist. ult.), exsulabat Athenis, sed antequam Cicero in provinciam iturus adveniret, discesserat Mitylenas. Ab hoc ergo per literas petit, ut in gratiam cum Patrone Epicureo redeat, eique locum concedat, ubi Epicurus habitaverat. (Athenis, anno U. C. 702, mense junio.)

M. T. C. C. MEMMIO[1] S. P. D.

Etsi non satis mihi constiterat, cum aliquane animi mei molestia, an potius libenter te Athenis visurus essem, quod injuria, quam accepisti, dolore me afficeret; sapientia tua, qua fers injuriam, lætitia; tamen vidisse te mallem. Nam quod est molestiæ, non sane multo levius est, quum te non video; quod esse potuit voluptatis, certe, si vidissem te, plus fuisset. Ita-

1. *C. Memmio*. Hic est ille Memmius, qui Pompeii Magni uxorem de stupro appellavit. Sueton. de Clar. Gramm. c. 14. Idem aliquanto post cum uxore M. Luculli, Lucii fratris, adulterium commisit. Ad Att. I, 18. Ed.

que non dubitabo dare operam, ut te videam, quum id satis commode facere potero. Interea, quod per literas et agi tecum, et, ut arbitror, confici potest, agam nunc. Ac te illud primum rogabo, ne quid invitus mea causa facias; sed id, quod mea intelliges, tua nullam in partem multum interesse [2], ita mihi des, si tibi, ut id libenter facias, ante persuaseris.

Cum Patrone Epicureo mihi omnia sunt: nisi quod in philosophia vehementer ab eo dissentio. Sed et initio Romæ, quum te quoque et tuos omnes observabat, me coluit in primis; et nuper, quum ea, quæ voluit, de suis commodis et præmiis [3], consequutus est, me habuit suorum defensorum et amicorum fere principem; et jam a Phædro [4], qui nobis, quum pueri essemus, antequam Philonem [5] cognovimus, valde, ut philosophus, postea tamen, ut vir bonus, et suavis, et officiosus, probabatur, traditus, mihique commendatus est. Is igitur Patro, quum ad me Romam literas misisset, uti te sibi placarem, peteremque, ut, nescio quid, illud Epicuri parietinarum sibi concederes; nihil scripsi ad te ob eam rem, quod ædificationis tuæ consilium [6] mea commendatione nolebam impediri. Idem, ut veni Athenas, quum idem, ut ad te scriberem, rogasset; ob eam causam impetravit, quod te abjecisse illam ædificationem constabat inter omnes amicos tuos. Quod si ita est, et si jam plane tua nihil interest, velim, si qua offensiuncula facta est

2. Lallem. e MSS, « q. i. tua n. i. p., mea m. i. » J. V. L.

3. *De suis commodis et præmiis.* Quænam hæc sint commoda et præmia, divinare non liceat; nisi si, quod inter Epicureos excelleret, commoda sibi aliqua et præmia postulavit: qua de re lite orta, Romam venit, et patrono in primis Cicerone, quæ voluit, a senatu consequutus est. Man.

4. *Phædro.* Epicureo, quem cum Attico frequenter audivi. Corr.

5. *Philonem.* Academicum.

6. *Ædificationis tuæ consilium.* Areopagitæ, decreto facto, Memmio concesserant, ut ædes Epicuri veteres,

animi tui, perversitate aliquorum (novi enim gentem illam [7]), des te ad lenitatem, vel propter tuam [8] summam humanitatem, vel etiam honoris mei causa. Equidem, si, quid ipse sentiam, quæris, nec, cur ille tantopere contendat, video, nec cur tu repugnes : nisi tamen multo minus tibi concedi potest, quam illi, laborare sine causa. Quamquam Patronis et orationem, et causam tibi cognitam esse certo scio. Honorem, officium, testamentorum jus [9], Epicuri auctoritatem, Phædri obtestationem [10], sedem, domicilium, vestigia summorum hominum, sibi tuenda esse dicit. Totam hominis vitam rationemque, quam sequitur in philosophia, derideamus licet, si hanc ejus contentionem volumus reprehendere. Sed, mehercules, quando illi ceterisque, quos illa delectant, non valde inimici sumus; nescio an ignoscendum sit huic, si tantopere laborat : in quo etiamsi peccat, magis ineptiis, quam improbitate peccat. Sed, ne plura (dicendum enim aliquando est), Pomponium Atticum sic amo, ut alterum fratrem. Nihil est illo mihi nec carius, nec jucundius. Is (non quo sit ex istis [11]; est enim omni liberali doctrina politissimus; sed valde diligit Patronem, valde Phædrum amavit) sic a me hoc contendit, homo minime ambitiosus, minime in rogando molestus, ut nihil umquam magis; nec dubitat, quin

quas Cicero ut in contemptionem adduceret, *parietinas* vocavit, commodi sui gratia exædificare posset. Man.

7. *Gentem illam*. Græcam.

8. *Tuam*, quod abest aliquot MSS, omisit Benedictus. Schütz nollet factum. J. V. L.

9. *Testamentorum jus.* Tuenda enim testamentorum jura sunt. Hoc dicit, quia suos hortos Epicurus, in quibus habitare ac docere solitus erat, amico suo Metrodoro moriens testamento reliquerat, eo jure, ut post ejus obitum ad alios Epicureæ sectæ principes possessio perveniret. Diog. Laertius, lib. X. Man.

10. *Phædri obtestationem.* Obtestatus erat Phædrus, quum viveret, ne hortos Epicuri negligerent, neve occupari a quoquam sinerent.

11. *Non quo sit ex istis.* Hoc dicit, ut Attico petenti auctoritatem augeat,

ego a te nutu hoc consequi possem, etiamsi ædificaturus esses. Nunc vero, si audierit, te ædificationem deposuisse, neque tamen me a te impetrasse; non te in me illiberalem [12], sed me in se negligentem putabit. Quamobrem peto a te, ut scribas ad tuos, posse tua voluntate decretum illud Areopagitarum, quem ὑπομνηματισμὸν [13] illi vocant, tolli. Sed redeo ad prima. Prius velim tibi persuadeas, ut hoc mea causa libenter facias, quam ut facias. Sic tamen habeto: si feceris, quod rogo, fore mihi gratissimum. Vale.

non quod is revera Epicureus non esset. Epist. 19 lib. V ad eum, et lib. I de Leg. Man. — Sed consulto verbis ambiguis utitur, ut significet Atticum, etiamsi Epicuri decreta sequeretur, multo tamen Epicureis eruditiorem esse. Ed.

12. Male Grut. *liberalem*. J. V. L.

13. Ὑπομνηματισμόν. Ad rei memoriam literis mandatum. Man.

EPISTOLA II.

Petit, ut Evandro statuario de sacrarii habitatione accommodet.
(Laodiceæ, anno U. C. 703, mense maio.)

CICERO MEMMIO S.

C. Aviano [1] Evandro, qui habitat in tuo sacrario [2], et ipso multum utor, et patrono ejus M. Æmilio familiarissime. Peto igitur a te majorem in modum, quod sine tua molestia fiat, ut ei de habitatione accommodes. Nam propter opera instituta multa multo-

1. Olim, *Gaviano*. J. V. L. — Is fuit M. Æmilii Aviani libertus. Quem cur Ernestius eumdem esse dixerit, qui Avianus Hammonius appellatur, haud assequor. Sch.

2. *Sacrario*. Parte ædium urbanarum exsulis C. Memmii. Nam *sacraria* non modo in sacris ædibus, verum in profanis etiam esse poterant, loca quædam consecrata, vel ubi sacræ res custodirentur, vel ubi sacra gentilitia fierent. Man.

rum, subitum est[3] ei remigrare kal. quint.[4] Impedior verecundia, ne te pluribus verbis rogem. Neque tamen dubito, quin, si tua nihil, aut non multum intersit, eo sis animo, quo ego essem, si quid tu me rogares. Mihi certe gratissimum feceris. Vale.

3. *Subitum est.* Nimis angusta præfinita dies facit, ut subitum sit incommodum ob temporis brevitatem. Manut.

4. *Kal. quint.* Præfinita Evandro die, qua e sacrario migraret. Kalendæ quintiles in Urbe primus erat locationum dies. Ad Q. Fr. Epist. 3 lib. II: « Post kal. quint. in tuam domum commigrabis », hoc est, finito locationis tempore demigrantibus iis, quibus eas locaveras. Man.

EPISTOLA III.

Fufium commendat, quem et ante præsens præsenti commendarat. (Laodiceæ, anno U. C. 703, mense maio.)

M. T. C. C. MEMMIO S. P. D.

A. Fufium[1], unum ex meis intimis, observantissimum studiosissimumque nostri, eruditum hominem, et summa humanitate, tuaque amicitia dignissimum, velim ita tractes, ut mihi coram recepisti. Tam gratum mihi id erit, quam quod gratissimum. Ipsum præterea summo officio et summa observantia tibi in perpetuum devinxeris[2]. Vale.

1. *A. Fufium.* Hic Aulus Fufius quis fuerit, plane ignoratur. Ed.

2. *Summo officio et summa observantia tibi in perpetuum devinxeris.* Ut te in perpetuum summo officio et summa observantia colat, efficies. Ed.

EPISTOLA IV.

Quum Cæsar, victor civilium bellorum, agrum militibus divisurus esset, eique negotio præfecisset Q. Valerium, huic Volaterranos commendat, ne illorum ager divisioni subjiciatur. (Romæ, anno U. C. 707, mense octobri.)

M. T. C. Q. VALERIO Q. F. ORCÆ, LEG. PROPRÆT. S. D.

Cum municipibus Volaterranis mihi summa necessitudo est. Magno enim meo beneficio[1] affecti, cumulatissime mihi gratiam retulerunt: nam nec in honoribus meis, nec in laboribus umquam[2] defuerunt. Cum quibus si mihi nulla causa intercederet, tamen, quod te vehementissime diligo, quodque me a te plurimi fieri sentio, et monerem te, et hortarer, ut eorum fortunis consuleres, præsertim quum prope præcipuam causam haberent ad jus obtinendum: primum, quod Sullani temporis acerbitatem[3], deorum immortalium benignitate, subterfugerunt; deinde, quod summo studio populi romani a me in consulatu meo defensi sunt. Quum tribuni plebis[4] legem iniquissimam de eorum agris promulgavissent, facile senatui populoque romano persuasi, ut eos cives, quibus fortuna pepercisset, salvos esse vellent. Hanc actionem meam

1. *Beneficio.* Quod legem a tribunis pl. promulgatam, de agris eorum dividendis, perferri consul non sum passus. Infra. Man.

2. Restituimus lect. prisc. edd. Fere omnes a Grutero, « nam nec in honoribus meis laboribus umquam defuerunt ». J. V. L. — Schütz utrumque *in* omittit. Ed.

3. *Sullani temporis acerbitatem.* Quo quum Sulla agros divideret, Volaterranum publicavit, sed neque illud dividere, neque Volaterranis civitatem eripere potuit, quum etiam tum essent in armis. Corr.

4. *Tribuni plebis.* Rulli, contra quem sunt Ciceronis orationes de lege Agraria. Ed.

C. Cæsar primo[5] suo consulatu in lege agraria[6] comprobavit, agrumque Volaterranum et oppidum omni periculo in perpetuum liberavit: ut mihi dubium non sit, quin is, qui novas necessitudines adjungat, vetera sua beneficia conservari velit. Quamobrem est tuæ prudentiæ, aut sequi ejus auctoritatem, cujus sectam atque imperium summa cum tua dignitate sequutus es; aut certe illi integram omnem causam reservare. Illud vero dubitare non debes, quin tam grave[7], tam firmum, tam honestum municipium tibi tuo summo beneficio in perpetuum obligari velis.

Sed hæc, quæ supra scripta sunt, eo spectant, ut te horter et suadeam. Reliqua sunt, quæ pertinent ad rogandum: ut non solum tua causa tibi consilium me dare putes, sed etiam, quod mihi opus sit, me a te petere et rogare. Gratissimum igitur mihi feceris, si Volaterranos omnibus rebus integros incolumesque esse volueris. Eorum ego domicilia, sedes, rem, fortunas, quæ a diis immortalibus, et a præstantissimis in nostra republica civibus, summo senatus populique romani studio, conservatæ sunt, tuæ fidei, justitiæ, bonitatique commendo. Si pro meis pristinis opibus facultatem mihi res hoc tempore daret, ut ita defendere possem Volaterranos, quemadmodum consuevi tueri meos; nullum officium, nullum denique certamen, in quo illis prodesse possem, prætermitterem. Sed, quando[8] apud te nihilominus hoc tempore valere me confido, quam valuerim semper apud omnes; pro nostra summa necessitudine, parique inter nos et mutua benivolentia abs te peto, ut ita de Volaterranis

5. *Primo*. Quibusdam libris deest. Grævio videtur glossema.

6. *In lege agraria*. Quam de agro Campano et Stellate dividundo tulit.

7. *Tam grave*. *Grave*, moribus; *firmum*, opibus; *honestum*, splendore municipum. MAN.

8. Alii, *quum*. J. V. L.

mereare, ut existiment, eum quasi divino consilio isti negotio præpositum esse, apud quem unum nos, eorum perpetui defensores, plurimum valere possemus[9].

9. Alii, *possumus*, contra MSS et edd. pr. J. V. L.

EPISTOLA V.

Ne ager C. Curtii dividatur, rationibus et argumentis rogat. (Romæ, anno U. C. 708, mense octobri.)

M. T. C. Q. VALERIO Q. F. ORCÆ, LEG. PROPRÆT. S. P. D.

Non moleste fero, eam necessitudinem, quæ mihi tecum est, notam esse quam plurimis; neque tamen ob eam causam (quod tu optime existimare potes) te impedio, quo minus susceptum negotium, pro tua fide et diligentia, ex voluntate Cæsaris, qui tibi rem magnam difficilemque commisit, gerere possis. Nam quum multi a me petant multa, quod de tua erga me voluntate non dubitent, non committo, ut ambitione mea conturbem officium tuum. C. Curtio ab ineunte ætate familiarissime sum usus. Ejus et Sullani temporis injustissima calamitate dolui; et quum iis, qui similem injuriam acceperant, amissis omnibus fortunis, reditus tamen in patriam voluntate omnium concedi videretur, adjutor incolumitatis fui. Is habet in Volaterrano possessionem, quum in eam, tamquam e naufragio, reliquias contulisset. Hoc autem tempore eum Cæsar[1] in senatum legit: quem ordinem ille, ista

1. *Cæsar.* Senatores bellum civile abstulerat, in quorum locum legit ex sua secta, etiam peregrinis adscitis. Sueton. Cellar.

possessione amissa, tueri vix potest[2]. Gravissimum autem est, quum superior factus sit ordine, inferiorem esse fortuna; minimeque convenit, ex eo agro, qui Cæsaris jussu dividatur, eum moveri, qui Cæsaris beneficio senator sit. Sed mihi minus libet multa de æquitate rei scribere, ne causa potius apud te valuisse videar, quam gratia. Quamobrem te in majorem modum rogo, ut C. Curtii rem, meam putes esse; quidquid mea causa faceres, ut id C. Curtii causa quum feceris, existimes, quod ille per me[3] habuerit, id me habere abs te. Hoc te vehementer etiam atque etiam rogo.

2. *Tueri vix potest.* Nemo enim senator esse poterat, nisi DCCC millia possideret. Suetonius in Augusto.

3. *Quod ille per me.* Ita omnes. Sed Sch. reponit *per te.* Hoc sensu: Volo existimes quidquid a te Curtio tributum sit, id perinde esse ac si mihi ipsi tribueris. Ed.

EPISTOLA VI.

Cuspii amicos generatim omnes commendat, nominatim L. Julium et P. Cornelium. (Romæ, anno U. C. 697.)

M. T. C. Q. VALERIO Q. F. ORCÆ, PROCOS.[1] S. P. D.

Si vales, bene est: valeo. Credo te memoria tenere, me et coram P. Cuspio tecum loquutum esse, quum te prosequerer paludatum[2], et item postea pluribus verbis tecum egisse, ut, quoscumque tibi ejus necessarios commendarem, haberes eos in numero meorum necessariorum. Id tu pro tua summa erga me

1. *Procos.* Supra proprætor est dictus: sed tunc præpositus erat a Cæsare agris dividundis, nunc Africam administrat, et proconsul vocatur, licet consulatum non gesserit. Manutius.

2. *Paludatum.* Paludati ibant in provincias. Sch.

benivolentia, perpetuaque observantia, mihi liberalissime atque humanissime recepisti. Cuspius, homo in omnes suos officiosissimus, mirifice quosdam homines ex ista provincia tuetur et diligit, propterea quod fuit in Africa bis, quum maximis societatis[3] negotiis præesset. Itaque hoc ejus officium, quod adhibet erga illos, ego mea facultate et gratia soleo, quantum possum, adjuvare. Quare Cuspianorum omnium commendationis causam hac tibi epistola exponendam putavi. Reliquis epistolis tantum faciam, ut notam[4] apponam eam, quæ mihi tecum convenit, et simul significem, de numero esse Cuspii amicorum. Sed hanc commendationem, quam his literis consignare volui, scito esse omnium gravissimam. Nam P. Cuspius singulari studio contendit a me, ut tibi quam diligentissime L. Julium commendarem. Ejus ego studio vix videor mihi satisfacere posse, si utar verbis iis, quibus, quum diligentissime quid agimus, uti solemus. Nova quædam postulat, et putat me ejus generis artificium quoddam tenere. Ei ego pollicitus sum, me ex intima nostra arte deprompturum mirificum genus commendationis. Id quum assequi non possum, tu re velim efficias, ut ille, genere mearum literarum incredibili, quiddam perfectum arbitretur. Id facies, si omne genus liberalitatis, quod et ab humanitate et potestate tua proficisci poterit, non modo re, sed etiam verbis, vultu denique exprompseris[5]: quæ quantum in provincia valerent, vellem expertus esses[6].

3. *Societatis*. Publicanorum, qui Africæ vectigalia exigebant. MAN.

4. *Notam*. Inter Ciceronem et Valerium in Africam proficiscentem convenerat, ut, quibus literis ei Cicero aliquem vere atque ex intimo animi sui sensu, non ex aliorum voluntate, commendaret, signum quoddam apponeret, ut graves commendationes a levibus distinguerentur. MAN.

5. *Exprompseris*. Man. *expresseris*.

6. *Vellem expertus esses*. Ex hoc

Sed tamen [suspicor] ipsum hominem, quem tibi commendo, perdignum esse tua amicitia, non solum, quia mihi Cuspius dicit, credo (tametsi id satis esse debebat), sed quia novi ejus judicium in hominibus et amicis deligendis. Harum literarum vis quanta fuerit, propediem judicabo; tibique, ut confido, gratias agam. Ego, quæ te velle, quæque ad te pertinere arbitrabor, omnia studiose diligenterque curabo. Cura, ut valeas.

P. Cornelius 7, qui tibi has literas dedit, est mihi a P. Cuspio commendatus: cujus causa quanto opere cuperem deberemque, profecto ex me facile cognosti. Vehementer te rogo, ut cures, ut ex hac commendatione mihi Cuspius quam maximas, quam primum, quam sæpissime gratias agat. Vale.

loco Manutius colligit, Valerium paullo ante quam hæc epistola scripta esset, in provinciam Africam venisse. Ergo nullum dubium esse potest quin hæc epistola ad annum 697 referenda sit, quo anno Africam Valerius Orca proconsul administravit. Sch.

7. *P. Cornelius.* Schütz putavit hæc esse initium alius epistolæ ad eumdem: cui conjecturæ assentior. Ed.

EPISTOLA VII.

Petit a Cluvio, ne municipii Atellani vectigalis ager dividatur, sed causam integram Cæsari reservet. (Romæ, anno U. C. 708, mense octobri.)

M. T. C. CLUVIO S. P. D.

Quum in Galliam [1] proficiscens, pro nostra necessitudine, tuaque summa in me observantia, ad me domum venisses, loquutus sum tecum de agro vectigali [2] municipii Atellani, qui esset in Gallia; quantoque

1. *Galliam.* Cisalpinam.

2. *Vectigali.* Qui vectigal Atellanis pendit. Quamvis enim in Campania est Atella, tamen agrum etiam alibi potuit possidere, sicut de Arpinatibus ex hujus libri epist. 11 confirmatur.

opere ejus municipii causa laborarem, tibi ostendi. Post tuam autem profectionem, quum et maxima res municipii honestissimi mihique conjunctissimi, et summum meum officium ageretur, pro tuo animo in me singulari, existimavi, me oportere ad te accuratius scribere : etsi non sum nescius, et quæ temporum ratio, et quæ tua potestas sit, tibique negotium datum esse a C. Cæsare, non judicium [3], præclare intelligo. Quare a te tantum peto, quantum et te facere posse, et libenter mea [4] causa facturum esse arbitror.

Et primum velim existimes, quod res est, municipii fortunas omnes in isto vectigali consistere; his autem temporibus hoc municipium maximis oneribus pressum, summis affectum esse difficultatibus. Hoc etsi commune videtur esse cum multis, tamen mihi crede, singulares huic municipio calamitates accidisse. Quas idcirco non commemoro, ne de miseriis meorum necessariorum conquerens homines [5], quos nolo, videar offendere. Itaque, nisi magnam spem haberem, C. Cæsari nos causam municipii probaturos ; non erat causa, cur a te hoc tempore aliquid contenderem. Sed quia confido, mihique persuasi, illum et dignitatis municipii, et æquitatis, etiam voluntatis erga se habiturum esse rationem : ideo a te non dubitavi contendere, ut hanc causam illi integram conservares.

Quod etsi nihilominus a te peterem, si nihil audivissem te tale fecisse, tamen majorem spem impetrandi nactus sum, posteaquam mihi dictum est, hoc idem a te Regienses impetravisse. Qui etsi te aliqua necessitudine attingunt, tamen tuus amor in me, spe-

Cellar. — Atella municipium inter Capuam et Neapolim, cujus vestigia historici credunt esse *S. Elpidio*. Videndæ hac de conjectura Holstenii notæ in Ital. Antiq. Cluv. p. 260. Ed.

3. *Non judicium.* Non arbitrium.

4. Al. MSS, *mei*. J. V. L.

5. *Homines.* Sc. Cæsarianos. Ed.

rare me cogit, te, quod tuis necessariis tribueris, idem esse tributurum meis: præsertim quum ego pro his unis petam; habeam autem, qui simili causa laborent, complures necessarios. Hoc me non sine causa facere, neque aliqua levi ambitione commotum a te contendere, etsi te existimare arbitror: tamen mihi affirmanti credas velim, me huic municipio debere plurimum; nullum umquam fuisse tempus neque honorum, neque laborum meorum, in quo non hujus municipii studium in me exstiterit singulare.

Quapropter a te etiam atque etiam, pro nostra summa conjunctione, proque tua in me perpetua et maxima benivolentia, majorem in modum peto atque contendo, ut, quum fortunas agi ejus municipii intelligas, quod sit mihi necessitudine, officiis, benivolentia conjunctissimum, id mihi des; quod erit hujusmodi, ut, si a Cæsare, quod speramus, impetrarimus, tuo beneficio nos id consequutos esse judicemus; sin minus, pro eo tamen id habeamus, quum a te data sit opera, ut impetraremus. Hoc quum mihi gratissimum feceris, tum viros optimos, homines honestissimos, eosdemque gratissimos, et tua necessitudine dignissimos, summo beneficio in perpetuum tibi tuisque devinxeris.

EPISTOLA VIII.

Rutilium rogat, ut in agrorum divisione Albini prædia ne attingat. (Romæ, anno U. C. 708, mense octobri.)

M. T. C. M. RUTILIO[1] S. P. D.

Quum et mihi conscius essem, quanti te facerem,

1. *Rutilio*. Quem Cæsar præfecerat agro in Gallia Cisalpina dividendo. Sch.

et tuam erga me benivolentiam expertus essem, non dubitavi a te petere, quod mihi petendum esset. P. Sextium [2] quanti faciam, ipse optime scio, quanti autem facere debeam, et tu, et omnes homines sciunt. Is quum ex aliis te mei studiosissimum esse cognosset, petivit a me, ut ad te quam accuratissime scriberem de re C. Albini [3] senatoris; cujus ex filia [4] natus est L. Sextius, optimus adolescens, filius P. Sextii. Hoc idcirco scripsi, ut intelligeres, non solum me pro P. Sextio laborare debere, sed Sextium etiam pro Albino. Res autem est hæc. A M. Laberio C. Albinus prædia in æstimationem accepit [5]: quæ prædia Laberius emerat a Cæsare de bonis Plotianis. Ea si dicam non esse e republica dividi, docere te videar, non rogare. Sed tamen quum Cæsar Sullanas venditiones et assignationes ratas esse velit, quo firmiores existimentur suæ, si ea prædia dividentur, quæ ipse Cæsar vendidit, quæ tandem in ejus venditionibus esse poterit auctoritas? Sed hoc quale sit, tu pro tua prudentia considerabis.

Ego te plane rogo, atque ita, ut majore studio, justiore de causa, magis ex animo rogare nihil possim, ut Albino parcas, prædia Laberiana ne attingas. Magna me affeceris non modo lætitia, sed etiam quodammodo gloria, si P. Sextius homini maxime necessario satisfecerit per me, ut ego illi uni plurimum

2. *P. Sextium.* Qui tribunus plebis Ciceronem ab exsilio reduxit. Man.

3. Alii male, *Albinii*, contra testimonium orationis pro Sextio, c. 3. J. V. L.

4. *Cujus ex filia.* Orat. pro Sext. c. 3: «duxit honestissimi et spectatissimi viri C. Albini filiam, ex qua hic est filius, et nupta jam filia». In eadem oratione prænomen Sextii pueri est Publius, idem quod patris, non *Lucius*. Man. — Olim legebatur *cujus ex familia*, quod correxit Victorius ex loco adducto. Inde quoque cognoscitur filiam Albini jam decessisse, quum Cicero pro Sextio orationem haberet. Ed.

5. *Prædia in æstimationem accepit.*

debeam. Quod ut facias, te vehementer etiam atque etiam rogo. Majus mihi dare beneficium nullum potes. Id mihi intelliges esse gratissimum.

Hoc est, Laberii prædia pro debito accepit æstimata tanti, quanti erant ante bellum civile. Vide superius lib. IX, epist. 16 et 18, et lib. V, ep. 20. Sic enim Cæsar satisfieri volebat creditoribus ab iis, qui non erant solvendo. Vide Sueton. Jul. cap. 44. Græv.

EPISTOLA IX.

Crassipedi, Bithyniæ quæstori, Bithynicam publicanorum societatem, in primisque Cn. Pupium commendat. (Anno incerto.)

M. T. C. CRASSIPEDI[1] S. P. D.

Quanquam tibi præsens commendavi, ut potui diligentissime, socios[2] Bithyniæ; teque quum mea commendatione, tum etiam tua sponte intellexi cupere ei societati, quibuscumque rebus posses, commodare; tamen, quum ii, quorum res agitur, magni sua interesse arbitrarentur, me etiam per literas declarare tibi, qua essem erga ipsos voluntate, non dubitavi hæc ad te scribere. Volo enim te existimare, me, quum universo ordini publicanorum [multum] semper libentissime tribuerim, idque magnis ejus ordinis erga me meritis facere debuerim, tum in primis amicum esse huic Bithynicæ societati : quæ societas ordine ipso, hominum genere[3], pars est maxima civitatis. Constat

1. *Crassipedi.* Idem esse videtur, qui Ciceronis filiam uxorem duxerat, brevi post tempore dimissam. Quo autem anno Bithyniæ quæstor fuerit, haud satis constat. Pighius in Annalibus hanc quæsturam omnino prætermisit. Sigonius eam ad hunc annum refert, quo Silius erat proprætor Bithyniæ. Ed.

2. *Socios.* Publicanos. Corrad.

3. Lallem. « et hominum genere ». J. V. L. — Schütz hæc omnia aliter

enim ex ceteris societatibus[4]; et casu permulti sunt in ea societate valde mihi familiares, in primisque is, cujus præcipuum officium agitur hoc tempore, P. Rupilius, P. F. Men.[5] qui est magister in ea societate. Quæ quum ita sint, in majorem modum a te peto, Cn. Pupium, qui est in operis[6] ejus societatis, omnibus tuis officiis atque omni liberalitate tueare, curesque, ut ejus operæ, quod tibi facile factu est, quam gratissimæ sint sociis; remque, et utilitatem sociorum (cujus rei quantam potestatem quæstor habeat, non sum ignarus), per te quam maxime defensam et auctam velis. Id quum mihi gratissimum feceris, tum illud tibi expertus promitto et spondeo, te socios Bithyniæ, si iis commodaris, memores esse et gratos cogniturum.

ordinat: « quæ societas et ordine ipso et hominum genere prima est et maxima (*societas*) civitatis (*nostræ seu Romanæ*) ». Ita ut significet Bithynicam societatem et ordine ipso primam et hominum genere maximam esse; quippe in qua et maximus sociorum numerus, et dignitate principum esset: quod sequentia verba confirmant. Legi etiam posset « et hominum genere prorsus est maxima civitatis », eodem sensu; ac facile pro adverbio *prorsus* potuit *pars* a librariis substitui. In oratione pro Plancio, cap. 13, Plancius dicitur « maximarum societatum auctor, plurimarum magister ». Quo ex loco patet, alias publicanorum societates majores, alias minores fuisse. Ed.

4. *Ex ceteris societatibus.* Quum essent multæ publicanorum societates, ex omnibus Bithynica constabat. Man.

5. *Men.* Cives romani a tribu ostendi soliti, quæ quidem tribus plerumque in antiquis et lapidibus et libris prima tantum syllaba scripta legitur. Hinc *Men.* est Menenia tribus. Vide lib. VIII, epist. 8. Græv.—Hoc plane ignorasse *Prévost* J. V. L. adnotat.

6. *In operis.* Hoc est, inter ministros societatis, qui ejus res gerebant. *Operæ*, ministri mercenarii. Cellar.

EPISTOLA X.

M. Bruto, quem Cæsar, in Africanum bellum profecturus, Cisalpinæ Galliæ præfecerat (lib. VI, epist. 6), M. Terentium Varronem, quæstorem sorte datum, diligentissime commendat. (Romæ, anno U. C. 707.)

CICERO BRUTO S.

Quum ad te tuus quæstor, M. Varro[1], proficisceretur, commendatione egere eum non putabam. Satis enim commendatum tibi eum arbitrabar ab ipso more majorum: qui, ut te non fugit, hanc quæsturæ conjunctionem, liberorum necessitudini[2] proximam voluit esse. Sed quum sibi ita persuasisset ipse, meas de se accurate scriptas literas maximum apud te pondus habituras, a meque contenderet, ut quam diligentissime scriberem; malui facere, quod meus familiaris tanti sua interesse arbitraretur. Ut igitur debere me facere hoc intelligas, quum primum M. Terentius in forum venit[3], ad amicitiam se meam contulit. Deinde, ut se corroboravit[4], duæ causæ accesserunt, quæ

1. *M. Varro.* Manutio ille doctissimus Romanorum est, qui de re rustica, et pluribus aliis scripsit. At ille piratico bello Pompeii classibus præfuerat (Plin. III, 11; VII, 30) et ejusdem legatus in Hispania ulteriore, exercitum et provinciam rexerat (sup. lib. IX, epist. 13), ut dubites, nunc demum Bruti junioris quæstorem fieri voluisse. Præterea eo ingenio et doctrina fuit, ut doctissimo Bruto ignotus esse non potuerit, aut cui amicitiæ fores primum Tullius aperiret. Alium ergo vel hujus, vel mutati prænominis commendari crediderim. Cell. — Sch. et alii, quibus adsentit J.V.L. putant hic agi de M.Terentio Varrone Gibba, de quo loquutus est Asconius in scholiis ad orat. pro Milone. Ed.

2. *Liberorum necessitudini.* Epist. 26; et in Divin. et in orat. pro Planc.

3. *In forum venit.* Quum prætexta deposita, virilem induit, et in virorum numerum est transcriptus, pro quo in lib. XV, epist. 16, dicitur *forum attingere*. Vide et superius lib. V, epist. 8. Oliv.

4. *Ut se corroboravit.* Ut ad vi-

meam in illum benivolentiam augerent : una, quod versabatur in hoc studio nostro[5], quo etiam nunc maxime delectamur, et cum ingenio, ut nosti, nec sine industria; deinde, quod mature se contulit in societates publicanorum: quod quidem nollem. Maximis enim damnis affectus est. Sed tamen causa communis ordinis, mihi commendatissimi, fecit amicitiam nostram firmiorem. Deinde versatus in utrisque subselliis[6] optima et fide, et fama, jam ante hanc commutationem reipublicæ, petitioni[7] sese dedit, honoremque honestissimum existimavit fructum laboris sui. His autem temporibus[8] a me Brundisio cum literis et mandatis profectus ad Cæsarem est: qua in re et amorem ejus in suscipiendo negotio perspexi, et in conficiendo ac renuntiando fidem.

Videor mihi, quum separatim de probitate ejus et moribus dicturus fuissem, si prius causam, cur eum tantopere diligerem, tibi exposuissem, in ipsa causa exponenda satis etiam de probitate dixisse. Sed tamen separatim promitto, in meque recipio, fore eum tibi

rilem ætatem accessit. Sic in orat. pro Cœlio: « Quum is jam se corroboravisset, ac vi inter viros esset ». In eadem, « Non modo hæc ætas, sed etiam corroborata », id est, non modo adolescentes, sed etiam viri. Et supra ejusdem orationis initio, eos, qui non, ut Cœlii accusator, adolescentes essent, sed viri, *robustiores* appellavit. Alibi etiam in hanc sententiam eodem verbo usus est. Inde *robusta ætas*. Man.

5. *In hoc studio nostro*. Philosophiæ. Corr. — Eloquentiæ forensis: nam conjicitur hunc Varronem patronum fuisse. Ed.

6. *In utrisque subselliis*. In publicis, privatisque causis, id est, in majoribus et minoribus. Sunt enim subselliorum, si habetur hominum ratio, tria genera: si causarum, duo. Nam et judices, et patroni, et accusatores in subselliis considebant: causæ vero vel de publicis rebus erant, vel de privatis. Manut. — Imo in *utrisque subselliis* est, et patronus fuit, et judex. Græv.—Nam *fides* est patroni; *fama* judicis integri et justi.

7. *Petitioni*. Honorum. An etiam gesserit, incertum, quia nunc tandem quæsturam gerit, qui primus gradus honorum erat. Cellar.

8. *His temporibus*. Post cladem Pharsalicam. Brundisii autem Cicero Cæsarem, saltem reconciliationem ejus, exspectabat. Supra, lib. XI, epist. 27. Man.

et voluptati, et usui. Nam et modestum hominem cognosces, et prudentem[9], et a cupiditate omni remotissimum, præterea magni laboris, summæque industriæ. Neque ego hæc polliceri debeo, quæ tibi ipsi, quum bene cognoris, judicanda sunt: sed tamen in omnibus novis conjunctionibus interest, qualis primus aditus sit, et qua commendatione quasi amicitiæ fores aperiantur. Quod ego his literis efficere volui: etsi id ipsa per se necessitudo quæsturæ efficere debet; sed tamen nihilo infirmius illud, hoc addito. Cura igitur, si me tanti facis, quanti et Varro existimat, et ipse sentio, ut quam primum intelligam, hanc meam commendationem tantum illi utilitatis attulisse, quantum et ipse sperarit, nec ego dubitarim.

9. Corrad. et Lambin. conj. *pudentem*. J. V. L.

EPISTOLA XI.

Commendat Bruto vectigalia, quæ Arpinates in Gallia habebant; et legatos, qui ad ea exigenda proficiscebantur. (Romæ, anno U. C. 707.)

M. T. C. BRUTO S. P. D.

Quia semper animadverti, studiose te operam dare, ut ne quid meorum tibi esset ignotum: propterea non dubito, quin scias, non solum cujus municipii sim, sed etiam, quam diligenter soleam meos municipes, Arpinates, tueri. Quorum quidem omnia commoda, omnesque facultates, quibus et sacra conficere, et sarta tecta ædium sacrarum, locorumque communium[1] tueri possint, consistunt in his vectigalibus, quæ

1. *Sarta tecta... communium*. Quæ quum et conservanda maxime sint, nec sine vectigalibus conservari queant, summo studio providendum est, ne

habent in provincia Gallia. Ad ea visenda, pecuniasque, quæ a colonis debentur, exigendas, totamque rem et cognoscendam, et administrandam, legatos equites romanos misimus, Q. Fufidium, Q. F., M. Faucium, M. F., Q. Mamercum, Q. F.

Peto a te in majorem modum, pro nostra necessitudine, ut tibi ea res curæ sit, operamque des, ut per te quam commodissime negotium municipii administretur, quam primumque conficiatur; ipsosque, quorum nomina scripsi, ut quam honorificentissime, pro tua natura, et quam liberalissime tractes. Bonos viros ad tuam necessitudinem adjunxeris, municipiumque gratissimum beneficio tuo devinxeris; mihi vero etiam eo gratius feceris, quod quum semper tueri municipes meos consuevi, tum hic annus præcipue ad meam curam officiumque pertinet. Nam constituendi municipii causa, hoc anno ædilem filium meum fieri volui, et fratris filium, et M. Cæsium, hominem mihi maxime necessarium : is enim magistratus in nostro municipio, nec alius ullus [2] creari solet : quos cohonestaris, in primisque me, si res publica municipii, tuo studio, diligentia bene administrata erit. Quod ut facias, te vehementer etiam atque etiam rogo.

qua res impediat agrorum vectigalium fructus aut imminuat. Man.

2. *Nec alius ullus.* In aliis enim municipiis vel dictator creari solebat, ut Lanuvii (orat. pro Milone), vel consul, ut Tusculi; creabantur duumviri, Corfinii; Cæs. de Bell. civ. lib. I: quatuorviri, Cumis et Neapoli; ad Att. X, 11 : quæstor Sidicini et Ferenti, oratione pro Cluentio, cap. 8; Gell. X, 3. Hadrianus, teste Spartiano, se nominari dictatorem, ædilem, duumvirum in latinis municipiis passus est. Ed.

EPISTOLA XII.

Q. Fufidium, Arpinatis municipii legatum, qui tribunus militum in Cilicia fuerat, diligenter commendat. (Romæ, an. U. C. 707.)

M. T. C. BRUTO S. P. D.

ALIA epistola[1] communiter commendavi tibi legatos Arpinatium, ut potui diligentissime: hac separatim Q. Fufidium, quocum mihi omnes necessitudines sunt, diligentius commendo, non ut aliquid de illa commendatione comminuam[2], sed ut hanc addam. Nam et privignus est M. Cæsii, mei maxime et familiaris, et necessarii, et fuit in Cilicia[3] mecum tribunus militum: quo in munere ita se tractavit, ut accepisse ab eo beneficium viderer, non dedisse. Est præterea (quod apud te valet plurimum) a nostris studiis non abhorrens. Quare velim eum quam liberalissime complectare; operamque des, ut in ea legatione, quam suscepit contra suum commodum, sequutus auctoritatem[4] meam, quam maxime ejus excellat industria. Vult enim, id quod optimo cuique natura tributum est, quam maximam laudem, quum a nobis, qui eum impulimus, tum a municipio consequi; quod ei continget, si hac mea commendatione tuum erga se studium erit consequutus.

1. *Alia epistola.* Proxime superiore. ED.

2. *Comminuam.* Man. *deminuam.*— *Sed ut hanc addam.* Recte sic Man. et Græv. codd. Maffei et Amst. Vulgo *sed ut ad hanc addam.* SCH.

3. *In Cilicia.* Quum Ciliciam proconsul administrarem. ED.

4. *Auctoritatem meam.* Auctor enim ei fui, ut eam legationem susciperet. Sequitur proxime: « qui eum impulimus ». SCH.

EPISTOLA XIII.

L. Castronium, Lucensem municipem, commendat. (Romæ, anno U. C. 707.)

M. T. C. BRUTO S. P. D.

L. Castronius Pætus, longe princeps municipii Lucensis [1], est honestus, gravis, plenus officii, bonus plane vir, et quum virtutibus, tum etiam fortuna, si quid hoc ad rem pertinet, ornatus : meus autem est familiarissimus, sic prorsus, ut nostri ordinis [2] observet neminem diligentius. Quare ut et meum amicum, et tua dignum amicitia, tibi commendo. Cui, quibuscumque rebus commodaveris, tibi profecto jucundum, mihi certe erit gratum. Vale.

1. *Lucensis.* Luca primum Galliæ Cisalpinæ oppidum. Ed.

2. *Nostri ordinis.* Videlicet senatorii. Man.

EPISTOLA XIV.

Petit ut exactionem ejus pecuniæ, quam L. Straboni P. Cornelius debet, suo studio et diligentia curet. (Romæ, an. U. C. 707.)

M. T. C. BRUTO S. P. D.

L. Titio Strabone, equite romano, in primis honesto et ornato, familiarissime utor. Omnia mihi cum eo intercedunt jura summæ necessitudinis. Huic in tua provincia pecuniam debet P. Cornelius. Ea res a Volcatio [1], qui Romæ jus dicit, rejecta in Galliam est.

1. *Volcatio.* Prætore urbano, qui præcipuus erat. — *Rejecta in Galliam est.* Noluit Volcatius prætor ipse Romæ hanc rem dijudicare, sed causam rejecit ad Brutum, Galliæ hoc tempore præfectum. Ed.

Peto a te hoc diligentius, quam si mea res esset, quo est honestius de amicorum pecunia laborare, quam de sua, ut negotium conficiendum cures; ipse suscipias, transigas, operamque des, quoad tibi æquum et rectum videbitur, ut quam commodissima conditione libertus Strabonis, qui ejus rei causa missus est, negotium conficiat, ad nummosque perveniat. Id et mihi gratissimum erit; et tu ipse L. Titium cognosces amicitia tua dignissimum. Quod ut tibi curæ sit, ut omnia solent esse, quæ me velle scis, te vehementer etiam atque etiam rogo.

EPISTOLA XV.

Præcilium adolescentem, patre natum Cæsaris amicissimo, commendat. Cæsare IV cos. sine collega. (Asturæ, anno U. C. 708, mense aprili.)

M. T. C. C. CÆSARI IMP. S. P. D.

Præcilium tibi commendo unice, tui necessarii, mei familiarissimi, viri optimi filium; quem quum adolescentem ipsum, propter ejus modestiam, humanitatem, animum, et amorem erga me singularem, mirifice diligo; tum patrem ejus, re doctus, intellexi et didici mihi fuisse semper amicissimum. En, hic ille est [1] de illis maxime, qui irridere atque objurgare me

1. *En, hic ille est.* Insignis ad movendum locus: tum quia sensus Præcilii et studium erga Cæsarem declaratur: tum etiam, quia Cicero, qua sibi re offensum Cæsarem putat, in ea dat operam, ut illum sibi, erroris confessione, reconciliet.—Man. volebat *Hem*, particula non dolentis, sed indicantis potius: ut Phil. V: «Hem causam, cur lex tam egregia ferretur, ut eos judices, etc.» Plaut. in Asinaria, «Hem nunc, si velis da, commoda homini amico». Et in Capt. «Hem mihi jam otium est». Schütz *de illis* delevit, quod quidem abundare sequens *solitus est* demonstrat.

solitus est, quod me non tecum, præsertim quum abs te honorificentissime invitarer, conjungerem.

> Ἀλλ' ἐμὸν οὔ ποτε θυμὸν ἐνὶ στήθεσσιν ἔπειθεν 2,
> Ὣς νεφέλη ἐκάλυψε μέλαινα 3.

Audiebam enim nostros proceres 4 clamitantes,

> Ἄλκιμος ἔσσ', ἵνα τίς σε καὶ ὀψιγόνων εὖ εἴπῃ 5.

Sed tamen iidem me consolantur 6; et jam hominem perustum etiamnum 7 gloria volunt incendere; atque ita loquuntur:

> Μὴ μὰν ἀσπουδεί γε καὶ ἀκλειῶς ἀπολοίμην,
> Ἀλλὰ μέγα ῥέξας τι καὶ ἐσσομένοισι πυθέσθαι 8.

Sed minus jam movent, ut vides. Itaque ab Homeri magniloquentia confero me ad vera præcepta Εὐριπίδου·

> Μισῶ σοφιστὴν 9, ὅστις οὐχ αὑτῷ σοφός.

Quem versum senex Præcilius laudat egregie; et ait,

2. Ἀλλ' ἐμὸν οὔ ποτε θυμὸν, etc. *Sed meum nunquam animum in pectoribus persuasit.* Odyss. VIII, 258.

3. Ὣς νεφέλη. *Sic nebula occultavit atra.* Id est, ita non vidi, quod utilius mihi fuit: ita mihi quasi nebula quædam videndi facultatem ademit. Odyss. XXIV, 314.

4. *Nostros proceres.* Pompeianos. *Proceres* vocat cum ironia: qui defendi a se remp. gloriarentur. Man.

5. Ἄλκιμος ἔσσ'. *Fortis esto, ut aliquis te et posterorum laudet.* Odyss. I, 302. — Post hunc versus Sch. transfert hemistichium Ὣς νεφέλη, et putat his verbis « Sed tamen iidem me consolantur », Ciceronem respicere errorem suum in sequendis Pompeii partibus, quem per hoc hemistichium Homericum designaverat. Ed.

6. Alii, « idem me consolatur ». J. V. L. — *Idem* pro *iidem* fefellit librarios, qui ad Præcilium male retulere. Ed.

7. *Etiamnum gloria. Etiamnum* non placet: videtur enim abundare, quum jam dictum sit *etiam*. Veterum librorum varietas dubitationem mihi quidem non parvam affert. Placuit olim *inani gloria*: placet idem nunc, ita si docti viri probant. Man. — Hoc quidem Sch. recepit, sed quis ferat: incendere *inani* gloria. Ed.

8. Μὴ μὰν ἀσπουδεί γε, etc. *Ne ignaviter, et sine gloria peream, sed magno aliquo edito facinore, quod a posteris audiatur.* Iliad. XXII, 304.

9. Μισῶ σοφιστὴν. Vide Ennianum carmen epist. 6 lib. VII. Odi igitur istos Pompeianos sapientes, qui sibi non sunt sapientes, quum tecum adhuc pugnent. Corr.

posse eumdem et ἅμα πρόσσω καὶ ὀπίσσω [10] videre, et nihilominus,

Αἰὲν ἀριστεύειν, καὶ ὑπείροχον ἔμμεναι ἄλλων [11].

Sed, ut redeam ad id, unde cœpi : vehementer mihi gratum feceris, si hunc adolescentem humanitate tua, quæ est singularis, comprehenderis; et ad id, quod ipsorum Præciliorum causa te velle arbitror, addideris cumulum commendationis [12] meæ. Genere novo [13] sum literarum ad te usus, ut intelligeres, non vulgarem esse commendationem.

10. Ἅμα πρόσσω καὶ ὀπίσσω. *Simul a fronte et a tergo*. Il. I, 343. Præterita simul et sequentia inspicere, quod qui facit, errare non potest. Facit autem is, aiebat Præcilius, qui cum Cæsare, opibus, honoribus, gloria florentissimo, non contendit. MAN. — Putat J.V. L. se ipsum Ciceronem designare voluisse.

11. Αἰὲν ἀριστεύειν. *Semper egregie se gerere, et aliis antecellere*. Iliad. VIII, 208.

12. Alii, *commendationi*. J.V. L.

13. *Genere novo*. Ob interpositos græcos versus.

EPISTOLA XVI.

Apollonium P. Crassi libertum, Cæsari in Hispania contra Pompeii filios bellum gerenti, commendat. (Asturæ, anno U. C. 708, mense aprili.)

M. T. C. C. CÆSARI IMP. S. P. D.

P. CRASSUM ex omni nobilitate adolescentem dilexi plurimum; et de eo [1] quum ab ineunte ejus ætate bene speravissem, tum per me existimare cœpi, iis [2] judiciis, quæ de eo feceram, cognitis. Ejus libertum Apollonium jam tum equidem, quum ille viveret, et magni faciebam, et probabam. Erat enim et studiosus

1. *Et de eo*. Alii dant *et ex eo*. J.V. L.

2. Alii, *ex iis*. J.V. L.—*Cognitis*, h. e. penitus perspectis. Nam antea de conjectura tantum Cicero de Crasso judicaverat. ED.

Crassi, et ad ejus optima studia vehementer aptus. Itaque ab eo admodum diligebatur. Post mortem autem Crassi [3], eo mihi etiam dignior visus est, quem in fidem atque amicitiam meam reciperem, quod eos a se observandos et colendos putabat, quos ille dilexisset, et quibus carus fuisset. Itaque et ad me in Ciliciam [4] venit, multisque in rebus mihi magno usui fuit et fides ejus, et prudentia; et, ut opinor, tibi in Alexandrino bello, quantum studio et fidelitate consequi potuit, non defuit. Quod quum speraret, te quoque ita existimare, in Hispaniam ad te, maxime ille quidem suo consilio, sed etiam me auctore, est profectus. Cui ego commendationem non sum pollicitus, non quin eam valituram apud te arbitrarer: sed neque mihi egere commendatione videbatur, qui et in bello tecum fuisset, et, propter memoriam Crassi, de tuis unus esset; et, si uti commendationibus vellet, etiam per alios eum videbam id consequi posse. Testimonium mei de eo judicii, quod et ipse magni æstimabat, et ego apud te valere eram expertus, ei libenter dedi. Doctum igitur hominem cognovi, et studiis optimis deditum, idque a puero. Nam domi meæ cum Diodoto stoico, homine, meo judicio, eruditissimo, multum a puero fuit. Nunc autem, incensus studio rerum tuarum, eas literis græcis mandare cupit. Posse arbitror: valet ingenio: habet usum: jam pridem in eo genere studii literarumque versatur: satisfacere immortalitati laudum tuarum mirabiliter cupit. Habes opinionis meæ testimonium; sed tu hoc facilius multo, pro tua singulari prudentia, judicabis. Et tamen, quod negaveram, commendo

3. *Crassi.* Periit Publius cum patre a Parthis interemptus. Ed.

4. *In Ciliciam.* Alii, *in Siciliam.* J. V. L.

tibi eum. Quidquid ei commodaveris, erit id majorem in modum gratum.

EPISTOLA XVII.

Manium Curium Servio Sulpicio, Achaiæ præsidi, commendat. Vide lib. VII, epist. 29. (Romæ, anno U. C. 707.)

M. T. C. SERV. SULPICIO S. P. D.

M'. Curius, qui Patris[1] negotiatur, multis et magnis de causis a me diligitur. Nam et amicitia pervetus mihi cum eo est, ut primum in forum venit, instituta, et Patris quum aliquoties antea, tum proxime hoc miserrimo bello, domus ejus tota mihi patuit[2]; qua si opus fuisset[3], tam essem usus, quam mea. Maximum autem mihi vinculum cum eo est quasi sanctioris cujusdam necessitudinis, quod est Attici nostri familiarissimus, eumque unum præter ceteros observat ac diligit. Quem si tu jam forte cognosti, puto me hoc, quod facio, facere serius. Ea est enim humanitate et observantia, ut eum tibi jam per se ipsum commendatum putem.

Quod tamen si ita est, magnopere a te quæso, ut ad eam voluntatem, si quam in illum ante has meas literas contulisti, quam maximus post mea[4] commen-

1. *Patris.* Quæ urbs est in Peloponneso. — Ad eum Curium exstant epist. 28, 30, 31 lib. VII. Hujus prænomen *Manius* a *mane* derivari *Prévost* putat, ut *Lucius* a *luce*. Ed.

2. *Patuit.* Hospitium enim Curius Ciceroni obtulerat, si forte Patras veniret. Ed.

3. *Si opus fuisset.* Significat sibi usu non venisse, ut hospitio Curii uteretur : quamquam e Cilicia decedens Patras venerat. Ed.

4. *Post mea.* Manutius conjiciebat, « Quam maximus potest, mea, etc. » — Benedictus dedit *post ea.* Mihi Manutii ratio potior visa est : nisi quod conjunctivum malui « ut quam maximus possit... cumulus accedat ». Sch.

datione cumulus accedat. Sin autem propter verecundiam suam minus se tibi obtulit, aut nondum eum satis habes cognitum, aut quæ causa est, cur majoris commendationis indigeat; sic tibi eum commendo, ut neque majore studio quemquam, neque justioribus de causis commendare possim: faciamque id, quod debent facere ii, qui religiose et sine ambitione commendant. Spondebo enim tibi, vel potius spondeo, in meque recipio, eos esse M'. Curii mores, eamque tum probitatem, tum etiam humanitatem, ut eum et amicitia tua, et tam accurata commendatione, si tibi sit cognitus, dignum sis existimaturus. Mihi certe gratissimum feceris, si intellexero, has literas tantum, quantum scribens confidebam, apud te pondus habuisse.

EPISTOLA XVIII.

Gratias agit, quod optima in Atticum voluntate sit, quem, dum commendari dicit necesse non esse, eo ipso valde commendat, quo Servius ei neque in Epiroticis, neque in aliis rebus desit. (Romæ, anno U. C. 707.)

CICERO SERVIO[1] S.

Non concedam, ut Attico nostro, quem elatum lætitia vidi, jucundiores tuæ suavissimæ ad eum et humanissime scriptæ literæ, fuerint, quam mihi. Nam etsi utrique nostrum prope æque gratæ erant: tamen ego admirabar magis, te, quasi rogatus, aut certe admonitus, liberaliter Attico respondisses (quod ta-

1. *Servio.* Nempe Sulpicio, cujus prænomen solum Cicero adhibet. Epirus, in qua fere omnia Attici bona erant, in provincia Sulpicii Achaia erat. Aliæ sunt epist. ad hunc Sulpicium, lib. V, 9 seqq. Ed.

men[2] dubium nobis, quin ita futurum fuerit, non erat), ultro ad eum scripsisse, eique nec opinanti voluntatem tuam tantam per literas detulisse. De quo non modo rogare te, ut eo studiosius mea quoque causa facias, non debeo (nihil enim cumulatius fieri potest, quam polliceris), sed ne gratias quidem agere, quod[3] tu et ipsius causa, et tua sponte feceris. Illud tamen dicam, mihi id, quod fecisti, esse gratissimum. Tale enim tuum judicium de homine eo, quem unice diligo, non potest mihi non summe esse jucundum. Quod quum ita sit, esse gratum necesse est. Sed tamen, quum mihi, pro conjunctione nostra, vel peccare apud te in scribendo licet : utrumque eorum, quæ negavi mihi facienda esse, faciam. Nam et ad id, quod Attici causa te ostendisti esse facturum, tantum velim addas, quantum ex nostro amore accessionis fieri potest, et, quod modo verebar tibi gratias agere, nunc plane ago, teque ita existimare volo, quibuscumque officiis in Epiroticis[4] reliquisque rebus Atticum obstrinxeris, iisdem me tibi obligatum fore.

2. *Quasi... respondisses... tamen.* Impeditior est horum verborum junctura; quod jam Ernest. sensit. Unde Sch. conj. « Attico respondisses, tam liberaliter (quod tamen, etc.) » J. V. L.

3. *Quod.* Si enim id mea causa fecisses, gratias ipse agere deberem : quum vero ipsius causa feceris, ad eum pertinere gratiarum actio videtur. Quamquam ne ille quidem gratias debet agere : non enim ab eo rogatus, aut admonitus, sed ultro ipse nec opinanti voluntatem ei tuam tantum per literas detulisti. Itaque gratiarum actio nulla æquare potest officium tuum. MAN.

4. *Epiroticis.* Possessiones in Epiro Atticus habuit, ut epistolæ ad eum scriptæ, et Nepos in vita demonstrat. Epirus autem hoc tempore ad imperium Sulpicii, Achaiam regentis, pertinuit : antea Macedoniæ provinciæ pars fuit, ut ostendit oratio in Pisonem. MAN.

EPISTOLA XIX.

Rogat, ut Lysonem, quem antea commendaverat, in fidem et necessitudinem recipiat. (Romæ, anno U. C. 707.)

M. T. C. SERV. SULPICIO S. P. D.

Cum Lysone[1] Patrensi est mihi quidem hospitium vetus; quam ego necessitudinem sancte colendam puto. Sed ea causa etiam cum aliis compluribus[2]: familiaritas tanta nullo cum hospite; et ea quum officiis ejus multis, tum etiam consuetudine quotidiana sic est aucta, ut nihil sit familiaritate nostra conjunctius. Is quum Romæ annum prope ita fuisset, ut mecum viveret, etsi eramus in magna spe, te meis literis commendationeque diligentissime facturum, id quod fecisti, ut ejus rem et fortunas absentis tuerere: tamen quod in unius[3] potestate erant omnia, et quod Lyso fuerat in nostra causa[4] nostrisque præsidiis, quotidie aliquid timebamus. Effectum tamen est et ipsius splendore, et nostro reliquorumque hospitum studio, ut omnia, quæ vellemus, a Cæsare impetrarentur: quod intelliges ex iis literis, quas Cæsar ad te dedit[5]. Nunc non modo non remittimus tibi aliquid ex nostra commendatione, quasi adepti jam omnia; sed eo ve-

1. *Cum Lysone.* Is sæpius nominatur in epistolis ad Tironem Patris ægrotantem. Ad Div. XVI, 4 et 5. Ed.

2. Schütz legendum putat, « Sed ea causa communis cum al. compl. » Vel, « Sed ea etiam cum aliis compluribus ». J.V. L.

3. *In unius.* Cæsaris.

4. *Nostra causa.* Nempe Pompeianorum. Sch.

5. *Quas Cæsar ad te dedit.* Potest eas literas Cæsar in Hispania scripsisse, sed verisimilius est, in Urbe: quum dicat Cicero, « Et nostro, reliquorumque hospitum studio ». Quod si ita est, ivit Sulpicius in Achaiam, antequam in Hispaniam (ep. 4 lib. IV): mansit usque ad exitum belli. Nam, ut diximus jam, Cæsar et Sulpicius, hic ex Achaia, ille missis ex Hispania lite-

hementius a te contendimus, ut Lysonem in fidem necessitudinemque tuam recipias: cujus dubia fortuna, timidius tecum agebamus, verentes, ne quid accideret ejusmodi, ut ne tu quidem mederi posses; explorata vero ejus incolumitate, omnia a te[6] studia summa cura peto. Quæ ne singula enumerem, totam tibi domum commendo: in his adolescentem filium ejus, quem C. Memmius Gemellus[7], cliens meus, quum in calamitate exsilii sui Patrensis civis[8] factus esset, Patrensium legibus adoptavit; ut ejus ipsius hereditatis jus causamque tueare.

Caput illud est, ut Lysonem, quem ego virum optimum gratissimumque cognovi, recipias in necessitudinem tuam. Quod si feceris, non dubito, quin in eo diligendo, ceterisque postea commendando, idem, quod ego, sis judicii et voluntatis habiturus. Quod quum fieri vehementer studeo, tum etiam illud vereor, ne, si minus cumulate videbere fecisse aliquid ejus causa, me ille negligenter scripsisse putet, non te oblitum mei. Quanti enim[9] me faceres, quum ex sermonibus quotidianis meis, tum ex epistolis etiam tuis potuit cognoscere.

ris, in obitu filiæ consolati sunt. Man.

6. *Omnia a te studia.* Sic vulgo. Sed alii aliter. Sch. ex Mentel. et Græv. « a te summo studio summaque cura peto ». Optima est illa, inquit, lectio, quam Benedictus quoque probavit: *summa cura* quomodo a *summo studio* differat, intelligitur ex his quæ sequuntur: «quod quum fieri vehementer studeo, tum etiam illud vereor».Ed.

7. *C. Memmius Gemellus.* Potest esse is Memmius, ad quem supra leguntur Ciceronis epistolæ. Nam et prænomen idem est, et exsulavit uterque. Man. — Sed ibi Memmius non vocatur Gemellus, ut certe hoc argumento nihil efficiatur, hunc Memmium Gemellum esse eumdem, ad quem epist. 1 hujus libri scripta est. Idem vidit Benedictus. Sch.—Alii, *C. Mænius.*

8. *Patrensis civis.* Amissa romana civitate. Nam duarum civitatum civis esse nemo poterat. Man.

9. Alii, *tamen.* J. V. L.

EPISTOLA XX.

Asclaponem medicum commendat. (Romæ, anno U. C. 707.)

CICERO SERVIO S.

ASCLAPONE Patrensi, medico [1], utor valde familiariter, ejusque quum consuetudo mihi jucunda fuit, tum ars etiam, quam sum expertus in valitudine meorum [2]. In qua mihi quum ipsa scientia, tum etiam fidelitate benivolentiaque satisfecit. Hunc igitur tibi commendo, et a te peto, des operam, ut intelligat, diligenter me scripsisse de sese, meamque commendationem usui magno sibi fuisse. Erit id mihi vehementer gratum.

1. *Medico*. Medicinam Romæ ingenui homines, ut artem illiberalem, non colebant. MAN.

2. *Meorum*. Tironis, quem ex Cilicia decedens ægrum Patris reliquit, epist. 1, 6, 9 lib. XVI.

EPISTOLA XXI.

M. Æmilii rem familiarem, et in primis libertum ejus Hammonium commendat. (Romæ, anno U. C. 707)

M. T. C. SERV. SULPICIO S. P. D.

M. ÆMILIUS AVIANUS ab ineunte adolescentia me observavit, semperque dilexit, vir quum bonus, tum perhumanus, et in omni genere officii diligendus [1].

1. *In omni genere officii diligendus*. Non delector mutatione, facio tamen libenter, ut in locis mendum redolentibus testificer sententiam meam. *In omni genere officii diligendus*, ferri potest, et eo magis, quod omnes libri veteres consentiunt: verumtamen, quia *diligens* et *diligendus* non admodum diversa sunt: scripsi olim, nihil tamen affirmans, magis

Quem si arbitrarer esse Sicyone, et nisi audirem ibi eum etiam nunc, ubi ego reliqui, Cibyræ commorari, nihil esset necesse, plura me ad te de eo scribere. Perficeret enim ipse profecto suis moribus, suaque humanitate, ut sine cujusquam commendatione diligeretur abs te non minus, quam et a me, et a ceteris suis familiaribus. Sed quum illum abesse putem, commendo tibi in majorem modum domum ejus, quæ est Sicyone, remque familiarem, maxime Caium Avianum Hammonium[2], libertum ejus: quem quidem tibi etiam suo nomine commendo. Nam quum propterea mihi est probatus, quod est in patronum suum officio et fide singulari, tum etiam in me ipsum magna officia contulit, mihique molestissimis temporibus ita fideliter benivoleque præsto fuit, ut si a me manumissus esset. Itaque peto a te, ut eum Hammonium, et in patroni ejus negotio sic tueare, ut ejus procuratorem [quem tibi commendo], et ipsum suo nomine diligas, habeasque in numero tuorum. Hominem pudentem et officiosum cognosces, et dignum, qui a te diligatur.

mihi placere *diligens* quam *diligendus*: ut mentio fiat in officio diligentiæ potius quam amoris, ex consuetudine Ciceronis : quam si quis contemnit, eum a me dissentire nec miror, nec moleste fero. Ciceronis hæc sunt, pro Plancio : « In omni officio diligentissimus ». Pro Cœlio : « Viro omnis officii diligentissimo ». Pro Cluent. « In omnibus officiis retinendis diligentior esse nemo potest ». Man. — Edidit Græv. *et omni*, deleto *in*. Ernest. malebat *diligentissimus*.

2. *Hammonium*. *Prévost* et alii dixerunt hunc esse eumdem ac Avianum Evandrum, de quo agitur supra, h. l. epist. 2. Schütz autem negat. Quidni enim M. Æmilius Avianus plures libertos habuerit? Sed quia utrique liberto prænomen *Caius* fuit, quæsivit Manutius, cur a patroni nomine discesserint. Itaque quum duo fratres essent Æmilii Aviani, alter M. alter C. suspicatur hos libertos Evandrum et Hammonium ab illorum patre C. Aviano Flacco manumissos esse. Ed.

EPISTOLA XXII.

T. Manlium suo et Varronis nomine commendat. (Romæ, anno U. C. 707.)

CICERO SERVIO S.

T. Manlium, qui negotiatur Thespiis[1], vehementer diligo. Nam et semper me coluit, diligentissimeque observavit, et a studiis nostris non abhorret. Accedit eo, quod Varro Murena[2] magnopere ejus causa vult omnia : qui tamen existimavit, etsi suis literis, quibus tibi Manlium commendabat, valde confideret, tamen mea commendatione aliquid accessionis fore. Me quidem quum Manlii familiaritas, tum Varronis studium commovit, ut ad te quam accuratissime scriberem. Gratissimum igitur mihi feceris, si huic commendationi meæ tantum tribueris, quantum cui tribuisti plurimum : id est, si T. Manlium quam maxime, quibuscumque rebus honeste ac pro tua dignitate poteris, juveris atque ornaveris : ex ipsiusque præterea gratissimis et humanissimis moribus confirmo tibi, te eum, quem soles, fructum a bonorum virorum officiis exspectare, esse capturum.

1. *Thespiis.* Urbs Bœotiæ sub Helicone ad sinum Crisseum, Musis sacra. Græv.

2. *Varro Mur.* Hunc Varronem Murenam facile crediderim ejus Varronis Murenæ patrem fuisse, qui cum Augusto A. U. 730 consulatum gessit. Varrones erant Terentiæ gentis, Murenæ autem, Liciniæ : is igitur videtur ex alia in aliam per adoptionem transiisse : Man. autem dicit, ex Licinia in Terentiam, novo cognomine accepto, vetere conservato, ut Pompeii Magni socer Scipio Metellus, adoptatus a Q. Cæcilio Metello Pio, quum esset antea Corneliæ gentis ; ut Varro Lucullus, qui anno U. C. 680 consul fuit, accepto Terentiæ gentis cognomine, Liciniæ retento. *Muræna* vero scribendum esse, non *Murena*, quum a μυραίνα pisce deducatur, ut alia romanarum gentium cognomina, licet adversante lapidum antiquorum auctoritate, libenter existimaverim. Man.

EPISTOLA XXIII.

Cossinium Anchialum libertum commendat. (Romæ, an. U. C. 707.)

CICERO SERVIO S.

L. Cossinio, amico et tribuli tuo, valde familiariter utor. Nam et inter nosmet ipsos vetus usus intercedit; et Atticus noster majorem etiam mihi cum Cossinio consuetudinem fecit. Itaque tota Cossinii domus me diligit, in primisque libertus ejus, L. Cossinius Anchialus, homo et patrono, et patroni necessariis, quo in numero ego sum, probatissimus. Hunc tibi ita commendo, ut, si meus libertus esset, eodemque apud me loco esset, quo [et] est apud patronum suum, majore studio commendare non possem. Quare pergratum mihi feceris, si eum in amicitiam tuam receperis, atque eum, quod sine molestia tua fiat, si qua in re opus ei fuerit, juveris. Id et mihi vehementer gratum erit, et tibi postea jucundum. Hominem enim summa probitate, humanitate, observantiaque cognosces.

EPISTOLA XXIV.

Gratias agit, quod sua commendatione Lysoni offensionem remiserit: deinde rogat, ut eum omnibus officiis complectatur. (Romæ, anno U. C. 707.)

CICERO SERVIO S.

Quum antea capiebam ex officio meo voluptatem, quod memineram, quam tibi diligenter Lysonem,

hospitem et familiarem meum, commendassem; tum vero posteaquam ex literis ejus cognovi, tibi eum falso suspectum fuisse, vehementissime lætatus sum, me tam diligentem in eo commendando fuisse. Ita enim scripsit ad me, sibi meam commendationem maximo adjumento fuisse, quod ad te delatum diceret, sese contra dignitatem tuam Romæ de te loqui solitum esse. De quo, etsi pro tua facilitate et humanitate purgatum se tibi scribit esse: tamen primum, ut debeo, tibi gratias ago, quum tantum literæ meæ potuerunt, ut, his lectis, omnem offensionem suspicionis, quam habueras de Lysone, deponeres; deinde credas mihi affirmanti velim, me hoc non pro Lysone magis, quam pro omnibus scribere, hominem esse neminem, qui umquam mentionem tui sine tua summa laude fecerit. Lyso vero quum mecum prope quotidie esset, unaque viveret, non solum, quia me libenter audire arbitrabatur[1], sed quia libentius ipse loquebatur, omnia mihi tua et facta, et dicta laudabat. Quapropter, etsi a te ita tractatur, ut jam non desideret commendationem meam, unisque se literis meis omnia consequutum putet: tamen a te peto in majorem modum, ut eum etiam atque etiam tuis officiis, liberalitate[2] complectare. Scriberem ad te, qualis vir esset, ut superioribus literis feceram, nisi eum jam per se ipsum tibi satis esse notum arbitrarer.

1. *Audire arbitrabatur*. Scil. laudes tuas. Ern.

2. *Tuis officiis, liberalitate*. Bened. conjicit *liberaliter*, non male. Asc. 1, *officiis et liberalitate*, quod facile prætulerim; etsi alia sunt omissæ copulæ inter duo vocabula exempla, quæ Manutius ad h. l. collegit. Sch.

EPISTOLA XXV.

Hegesaretum breviter, sed accurate, commendat. (Romæ, anno U. C. 707.)

CICERO SERVIO S.

Hegesaretus Larisseus, magnis meis beneficiis ornatus in consulatu meo, memor et gratus fuit, meque postea diligentissime coluit. Eum tibi magnopere commendo, ut et hospitem meum et familiarem, et gratum hominem, et virum bonum, et principem civitatis suæ, et tua necessitudine dignissimum. Pergratum mihi feceris, si dederis operam, ut is intelligat, hanc meam commendationem magnum apud te pondus habuisse.

EPISTOLA XXVI.

Mescinii Rufi Achaica negotia commendat. (Romæ, an. U. C. 707.)

CICERO SERVIO S.

L. Mescinius ea mecum necessitudine conjunctus est, quod mihi quæstor fuit. Sed hanc causam, quam ego, ut a majoribus accepi, semper gravem duxi, fecit virtute et humanitate sua justiorem. Itaque eo sic utor, ut nec familiarius ullo, nec libentius. Is quamquam confidere videbatur, te sua causa, quæ honeste posses, libenter esse facturum, magnum esse tamen speravit apud te meas quoque literas pondus habituras [1]. Id quum ipse ita judicabat, tum pro familiari

1. Absunt ab optimis codd. voces duæ, « pondus habituras ». J. V. L.

consuetudine sæpe ex me audierat, quam suavis esset inter nos, et quanta conjunctio. Peto igitur a te, tanto scilicet studio, quanto intelligis debere me petere pro homine tam mihi necessario, et tam familiari, ut ejus negotia, quæ sunt in Achaia, ex eo, quod heres est M. Mindio, fratri suo, qui Eli[2] negotiatus est, explices et expedias, quum jure et potestate, quam habes, tum etiam auctoritate et consilio tuo. Sic enim præscripsimus iis, quibus ea negotia mandavimus, ut omnibus in rebus, quæ in aliquam controversiam vocarentur, te arbitro, et, quod commodo tuo fieri posset, te disceptatore[3] uterentur. Id ut honoris mei causa suscipias, vehementer te etiam atque etiam rogo. Illud præterea, si non alienum tua dignitate putabis esse, feceris mihi pergratum, si qui difficiliores erunt, ut rem sine controversia confici nolint, si eos, quando cum[4] senatore res est, Romam rejeceris. Quod quo minore dubitatione facere posses, literas ad te a M. Lepido consule, non quæ te aliquid juberent (neque enim id tuæ dignitatis esse arbitrabamur), sed quodam modo quasi commendatitias sumpsimus. Scriberem,

2. *Eli.* Nonnullis visum est rectius hic *Elide* legi, quam *Eli*, adeo ut in posteriorum editionum codicibus ita fere scriptum sit, quod miror, quum frequenter hujus urbis nomen in obliquis casibus parem syllabarum numerum cum recto habeat. Plin. lib. XVI (edit. Hard. tom. II, pag. 7): « Sunt qui feminam ilicem vocent, atque ubi non nascitur ilex, pro ea subere utuntur, ut in carpentariis præcipue fabricis, ut circa Elim et Lacedæmonem ». Eadem ignorantia decepti ita emendarunt hunc locum in III de Natura Deorum: « Venus prima Cælo et Die nata, cujus Elide delubrum vidimus » : quum in veteribus exemplaribus ibi etiam *Eli* legatur. VICT.

3. *Disceptatore.* Rei, quæ in controversiam vocatur, moderatore. In Partitionibus hoc verbum Cicero ipse interpretatur : « Aut auscultator est modo, qui audit, aut disceptator, id est, rei sententiæque moderator ». Eo usus est Asinius, cujus hæc recitat Quintil. lib. IX, cap. ult. « Si, Cæsar, ex omnibus mortalibus, qui sint ac fuerint, posset huic causæ disceptator legi, non quisquam te potius optandus nobis fuit ». MAN.

4. Vulg. *quum cum.* Unus MS, *quoniam cum.* J. V. L.

quam id beneficium bene apud Mescinium positurus esses, nisi et te scire confiderem, et mihi peterem. Sic enim velim existimes, non minus me de illius re laborare, quam ipsum de sua. Sed quum illum studeo quam facillime ad suum pervenire; tum illud laboro, ut non minimum hac mea commendatione se consequutum arbitretur.

EPISTOLA XXVII.

Gratias agit, quod Avianum commendatione sua liberaliter tractasset; eumque commendat iterum. (Romæ, an. U. C. 707.)

CICERO SERVIO S.

Licet eodem exemplo sæpius tibi hujus generis literas mittam, quum gratias agam, quod meas commendationes tam diligenter observes (quod feci in aliis, et faciam, ut video, sæpius): sed tamen non parcam operæ, et ut vos soletis in formulis, sic ego in epistolis de eadem re alio modo [1].

C. Avianus igitur Hammonius incredibiles mihi gratias per literas egit, et suo, et Æmilii Aviani, patroni sui, nomine: nec liberalius, nec honorificentius potuisse tractari, nec se præsentem, nec rem familiarem absentis patroni sui. Id mihi quum jucundum est eorum causa, quos tibi ego summa necessitudine et summa conjunctione adductus commendaveram, quod M. Æmilius unus est ex meis familiarissimis atque in-

1. *De eadem re alio modo*. Est formula jurisconsultis antiquis usitata in præscribendis actionibus, quum ostenderent ejusdem rei consequendæ vias complures esse, et actiones varias posse institui. Ideo Cicero ad Serv. Sulpicium, jurisconsultum primarium, scribens, ait, « ut soletis in formulis, sic ego in epistolis de eadem re alio modo ». Briss.

timis, maxime necessarius homo, et magnis meis beneficiis devinctus, et prope omnium, qui mihi debere aliquid videntur, gratissimus : tum multo jucundius, te esse in me tali voluntate, ut plus prosis amicis meis, quam ego præsens fortasse prodessem; credo, quod magis ego dubitarem, quid illorum causa facerem, quam tu, quid mea. Sed hoc non dubito, quin existimes mihi esse gratum. Illud te rogo, ut illos quoque gratos homines esse putes : quod ita esse tibi promitto atque confirmo. Quare velim, quidquid habent negotii, des operam, quod commodo tuo fiat, ut, te obtinente Achaiam, conficiant.

Ego cum tuo Servio[a] jucundissimo conjunctissime vivo; magnamque quum ex ingenio ejus, singularique studio, tum ex virtute et probitate voluptatem capio.

a. *Cum tuo Servio.* Ser. Sulpicii filio. Epist. 13 lib. IV.

EPISTOLA XXVIII.

Agit gratias, quod Mescinio commendatio sua profuerit, rogatque ut pergat ei bene facere. Deinde commendat Lacedæmonios. (Romæ, anno U. C. 707.)

CICERO SERVIO S.

Etsi libenter petere a te soleo, si quid opus est meorum cuipiam; tamen multo libentius gratias tibi ago, quum fecisti aliquid commendatione mea; quod semper facis. Incredibile est enim, quas mihi gratias omnes agant, etiam mediocriter a me tibi commendati : quæ mihi omnia grata; sed de L. Mescinio gratissimum. Sic enim est mecum loquutus, te, ut meas literas legeris, statim procuratoribus suis pollicitum

esse omnia; multo vero plura et majora fecisse. Id igitur (puto enim etiam atque etiam mihi dicendum esse) velim existimes, mihi te fecisse gratissimum. Quod quidem hoc vehementius lætor, quod ex ipso Mescinio te video magnam capturum voluptatem. Est enim in eo quum virtus et probitas, et summum officium, summaque observantia, tum studia[1] illa nostra, quibus antea delectabamur, nunc etiam vivimus. Quod reliquum est, velim augeas tua in eum beneficia omnibus rebus, quæ te erunt dignæ. Sed duo quidem te nominatim[2] rogo : primum, ut, si quid satisdandum erit, AMPLIUS EO NOMINE NON PETI[3], cures, ut satisdetur fide mea. Deinde, quum fere consistat hereditas in iis rebus, quas avertit Oppia, quæ uxor Mindii fuit; adjuves, ineasque rationem, quemadmodum ea mulier Romam perducatur. Quod si putarit illa fore, ut opinio nostra est, negotium conficiemus[4]. Hoc ut assequamur, te vehementer etiam atque etiam rogo. Illud, quod supra scripsi, id in me recipio[5], te ea, quæ fecisti Mescinii causa, quæque feceris, ita bene collocaturum, ut ipse judices, homini te gratissimo, jucundis-

1. *Studia.* Philosophiæ. MAN.

2. Alii, *quæ te nominatim.* J. V. L.

3. *Amplius eo nomine non peti.* Est solemnis formula jurisconsultorum, ad quam etiam Cicero alludit in Bruto : « Mihi quoque, inquit Brutus, et exspectanda sunt ea, quæ Attico polliceris, et fortasse ego a te hujus voluntarius procurator petam, quod ipse, cui debes, se incommode exacturum negat. Ac vero, inquam, tibi ego, Brute, non solvam, nisi prius a te cavero, amplius eo nomine neminem, cujus petitio sit, petiturum ». GRÆV.

4. *Negotium conficiemus.* Si Oppia putarit sibi timendum esse, ne tuo jussu Romam perducatur, facile adducetur, ut illa, quæ avertit ex hereditate Mindii, restituat. SCH.

5. *Illud, quod supra scripsi, id tibi confirmo. Id* non abundat, sed additur confirmationis gratia : ut epistola 57 : « Illud, quod tecum et coram, et per literas diligentissime egi, id et nunc etiam atque etiam rogo ». Et lib. VII, epist. 26 : « Lex sumptuaria, quæ videtur λιτότητα attulisse, ea mihi fraudi fuit ». Et pro Cœlio : « Illud tempus ætatis, quod ipsum sua sponte infirmum, aliorum libidine infestum est, id hoc loco de-

simo benigne fecisse. Volo enim, ad id, quod mea causa fecisti, hoc etiam accedere[6].

[7]Nec Lacedæmonios dubitare arbitror, quin ipsi sua majorumque suorum auctoritate satis commendati sint fidei et justitiæ tuæ; et ego, qui te optime novissem, non dubitavi, quin tibi notissima et jura et merita populorum essent. Itaque quum a me peteret Philippus Lacedæmonius, ut tibi civitatem commendarem: etsi memineram, me ei civitati omnia debere[8]; tamen respondi, commendatione Lacedæmonios apud te non egere. Itaque sic velim existimes, me omnes Achaiæ civitates arbitrari pro horum temporum perturbatione felices, quod his tu præsis; eumdemque me ita judicare, te, quod unus optime nosses, non nostra solum, sed etiam Græciæ monumenta omnia, tua sponte amicum Lacedæmoniis et esse, et fore. Quare tantum a te peto, ut, quum ea facies Lacedæmoniorum causa, quæ tua fides, amplitudo, justitia postulat; ut his, si tibi videbitur, significes, te non moleste ferre, quod intelligas, ea quæ facias, mihi quoque grata esse. Pertinet enim ad officium meum, eos existimare, curæ mihi suas res esse. Hoc te vehementer etiam atque etiam rogo.

fendo». Plaut. in Pseud. «Tibicinam illam, tuus quam gnatus deperit, eam circumducam lapide». MAN. — Alii, *id in meque*. J. V. L.

6. *Volo hoc...etiam accedere*. Volo enim, ut intelligas te iis, quæ Mescinio commodasti, non mihi solum gratissimum fecisse, sed ex ipso Mescinio etiam hanc voluptatem capturum esse, ut sentias homini te gratissimo et jucundissimo benigne fecisse. ED.

7. Novæ hic epistolæ initium esse jamdudum putavit Manutius. Schütz ei obsequutus est, et hanc a præcedente separavit. J. V. L.

8. *Debere*. Scilic. *officia*. Nempe propter ejus antiquitatem et claritatem, quæ apud eruditos homines solet valere. Hinc infra commemorat monumenta Græciæ. ERN. — Fortasse tamen Lacedæmonii se in Ciceronis clientelam dederant. ED.

EPISTOLA XXIX.

Capitonem pro Antistii hereditate diligentissime commendat.
(Romæ, anno U. C. 707.)

M. T. C. L. PLANCO[1] S. D.

Non dubito, quin scias, in iis necessariis, qui tibi a patre relicti sunt, me tibi esse vel conjunctissimum, non his modo causis, quæ speciem habeant magnæ conjunctionis, sed iis etiam, quæ familiaritate et consuetudine teneantur: quam scis mihi jucundissimam cum patre[2] tuo, et summam fuisse. Ab his initiis noster in te amor profectus, auxit paternam necessitudinem, et eo magis, quod intellexi, ut primum per ætatem judicium facere potueris, quanti quisque tibi faciendus esset, me a te in primis cœptum esse observari, coli, diligi. Accedebat non mediocre vinculum quum studiorum, quod ipsum est per se grave; tum eorum studiorum, earumque artium, quæ per se ipsæ eos, qui voluntate eadem sunt, etiam familiaritate devinciunt. Exspectare te arbitror, hæc tam longe repetita principia quo spectent. Id primum ergo habeto, non sine magna justaque causa hanc a me commemorationem esse factam.

C. Ateio Capitone utor familiarissime. Notæ tibi sunt varietates meorum temporum[3]. In omni genere et honorum et laborum meorum, et animus, et opera, et auctoritas, et gratia, etiam res familiaris C. Capi-

1. *Planco.* Cum Cæsare in Africa contra Scipionem et Jubam regem pugnante. Hic est, ad quem sunt epistolæ lib. X. Man.

2. *Patre.* Epist. 3 lib. X.

3. *Meorum temporum.* Non solum exsilium significat, sed omnes rerum suarum vicissitudines. Sch.

tonis præsto fuit, et patuit[4] et temporibus, et fortunæ meæ. Hujus propinquus fuit T. Antistius: qui quum sorte quæstor Macedoniam obtineret, neque ei successum esset, Pompeius in eam provinciam cum exercitu venit. Facere Antistius nihil potuit. Nam, si potuisset, nihil ei fuisset antiquius, quam ad Capitonem, quem ut parentem diligebat, reverti: præsertim quum sciret, quanti is Cæsarem faceret, semperque fecisset. Sed oppressus, tantum attigit negotii, quantum recusare non potuit. Quum signaretur[5] argentum Apolloniæ, non possum dicere, eum præfuisse, neque possum negare affuisse; sed non plus duobus an tribus mensibus. Deinde abfuit a castris: fugit omne negotium. Hoc mihi ut testi velim credas. Meam enim ille mœstitiam in illo bello videbat, mecum omnia communicabat. Itaque abdidit se in intimam Macedoniam, quo potuit longissime a castris, non modo ut non præesset ulli negotio, sed etiam ut ne interesset quidem. Is post prælium se ad hominem necessarium, A. Plautium, in Bithyniam contulit. Ibi eum Cæsar quum vidisset, nihil aspere, nihil acerbe dixit. Romam jussit venire. Ille in morbum continuo incidit: ex quo non convaluit. Æger Corcyram venit; ibi est mortuus. Testamento, quod Romæ Paullo et Marcello consulibus fecerat, heres ex parte dimidia et tertia[6] est Capito:

4. Benediot. præferendam duxit lectionem plurimorum codd. *paruit*. Schütz recepit. Nollem factum. J. V. L.

5. *Quum signaretur*. Pompeii jussu.

6. *Ex parte dimidia et tertia*. Tota hereditas nomine assis vocatur, partes autem hereditatis a partibus assis. Dividitur in unciam, sextantem, quadrantem, trientem, quincuncem, semissem, septuncem, bessem, dodrantem, dextantem, deuncem. Pars igitur hereditatis dimidia et tertia, si ab assis partibus vocetur, erit semis et triens, vel, unico vocabulo, dextans. Quamquam neque dextantem, neque deuncem, neque quincuncem, septuncem, bessem, pro partibus hereditatis usurpari a veteribus video; sed tantum hæc, unciam, sextantem, quadrantem, trientem, semissem, dodrantem, assem. Man.

in sextante sunt ii, quorum pars, sine ulla cujusquam querela, publica potest esse [7]: ea est ad H-S xxx. Sed de hoc Cæsar viderit. Te, mi Plance, pro paterna necessitudine, pro nostro amore, pro studiis et omni cursu nostro totius vitæ simillimo, rogo, et a te ita peto, ut majore cura, majore studio nullo possim, ut hanc rem suscipias; meam putes esse; enitare, contendas, efficias, ut mea commendatione, tuo studio, Cæsaris beneficio, hereditatem propinqui sui C. Capito obtineat. Omnia, quæ potui, in hac summa tua gratia ac potentia, a te impetrare, si petiissem, ultro te ad me detulisse putabo, si hanc rem impetravero.

Illud fore tibi adjumento spero, cujus ipse Cæsar esse optimus judex potest: semper Cæsarem Capito coluit et dilexit. Sed ipse hujus rei testis est: novi hominis memoriam[8]. Itaque nihil te doceo. Tantum tibi sumito pro Capitone apud Cæsarem, quantum ipsum meminisse senties.

Ego, quod in me ipso experiri[9] potui, ad te deferam: in eo quantum sit ponderis, tu videbis. Quam partem in republica causamque defenderim, per quos homines ordinesque steterim, quibusque munitus [10] fuerim, non ignoras. Hoc mihi velim credas: si quid fecerim hoc ipso in bello minus ex Cæsaris voluntate

7. *Publica potest esse.* Antistii bona, ut Pompeiani, publica esse, victore Cæsare, debebant. Partem Capitoni relictam Cicero conservare conatur, adjutore Planco. Reliquum sextantem, ait, posse Cæsarem capere, nulla cujusquam querela, fortasse quod ii, quibus sexta hereditatis pars legata fuerat, Pompeianarum partium fuissent: quum Capito abstinuisset omnino ab armis, Cæsaremque potius quam Pompeium dilexisset. MAN.

8. *Memoriam.* In orat. pro Ligario, cap. 12, Cicero ait Cæsarem oblivisci nihil solere nisi injurias. ED.

9. *In me ipso experiri.* Quanti Cæsarem fecerit Capito, in me ipso sum expertus. Quod enim fuerim moderatior, ac temperantior in civili bello, quam quisquam Pompeianus, id auctore Capitone potissimum feci. MAN.

10. *Munitus.* Hunc locum vacare mendo non putavit Manutius, sine causa, et conjecit *inimicus*. ED.

(quod intellexerim scire ipsum Cæsarem, me invitissimum fecisse), id fecisse[10] aliorum consilio, hortatu, auctoritate: quod fuerim moderatior temperatiorque, quam in ea parte quisquam, id me fecisse maxime auctoritate Capitonis; cujus similes si reliquos necessarios habuissem, reipublicæ fortasse nonnihil, mihi certe plurimum profuissem.

Hanc rem, mi Plance, si effeceris, meam de tua erga me benivolentia spem confirmaveris; ipsum Capitonem, gratissimum, officiosissimum, optimum virum, ad tuam necessitudinem tuo summo beneficio adjunxeris.

11. Alii, *feci*. Lambini emendationem sequimur. J. V. L.

EPISTOLA XXX.

L. Manlium in fraterna hereditate commendat. (Romæ, anno U. C. 707.)

M. T. C. ACILIO PROC. S. P. D.

L. Manlius est Sosis[1]. Is fuit Catinensis[2]; sed est, una cum reliquis Neapolitanis, civis romanus factus, decurioque Neapoli. Erat enim[3] adscriptus in id municipium ante civitatem sociis et Latinis datam. Ejus frater Catinæ nuper mortuus est. Nullam omnino ar-

1. *Sosis*. Est Siculum Manlii nomen, quod solum habuit antequam civitate donaretur. Qui enim peregrini romanam civitatem assequebantur, eorum assumebant et prænomina, et nomina, quorum opera et beneficio cives romani facti erant, vetere nomine conservato. Man.

2. *Fuit Catinensis*. Esse desiit, posteaquam in municipium Neapolitanum adscriptus est. Civis enim duarum civitatum esse nemo potest. Man.

3. *Erat enim*. Rationem affert, quo modo, Catinensis quum fuerit, civis romanus factus sit. Quo tempore, inquit, sociis et Latinis data civitas est (datam esse lege Julia, ostendit Cicero in oratione pro Balbo), ad-

bitramur de ea hereditate controversiam eum habiturum; et est hodie in bonis[4]. Sed, quoniam habet præterea negotia vetera in Sicilia sua[5]; et hanc hereditatem fraternam, et omnia ejus tibi commendo, in primisque ipsum virum optimum, mihique familiarissimum, his studiis literarum doctrinæque præditum, quibus ego maxime delector. Peto igitur abs te, ut eum, sive aderit[6], sive non venerit in Siciliam, in meis intimis, maximeque necessariis scias esse; itaque tractes, ut intelligat, meam commendationem sibi magno adjumento fuisse.

scriptus jam erat Manlius in municipium Neapolitanum: ita cum reliquis Neapolitanis civitatem est adeptus. Man. — *Latinis*. Vid. Liv. IX, 19. Ed.

4. *Est hodie in bonis*. Argumentum, cur nullam sit habiturus de ea hereditate controversiam: quia nemo prohibuit, quo minus eam adiret: quum facilius esset excludere, quam de possessione dejicere. *Esse in bonis, esse in possessione bonorum, bona possidere*, et idem sunt, et æque Tulliana. Man.

5. Alii, *tua*. J. V. L.

6. Sic edd. pr. Vulgo male, *aberit*. J. V. L.

EPISTOLA XXXI.

Flavium, Pisonis generi sui pernecessarium, commendat. (Romæ, anno U. C. 707.)

M. T. C. ACILIO PROC. S. P. D.

C. Flavio, honesto et ornato equite romano, utor valde familiariter. Fuit enim generi mei, C. Pisonis, pernecessarius; meque diligentissime observabat et ipse, et L. Flavius, frater ejus. Quapropter velim honoris mei causa, quibus rebus honeste et pro tua dignitate poteris, quam honorificentissime et quam liberalissime C. Flavium tractes. Id mihi sic erit gratum, ut gratius esse nihil possit. Sed præterea tibi

affirmo, neque id ambitione adductus facio, sed quum familiaritate et necessitudine, tum etiam veritate: te ex C. Flavii officio et observantia, et præterea splendore atque inter suos gratia, magnam voluptatem esse capturum.

EPISTOLA XXXII.

Hospites suos Archagathum et Philonem commendat. (Anno incerto.)

M. T. C. ACILIO PROC. S. P. D.

In Halesina [1] civitate, tam lauta [2], tamque nobili, conjunctissimos habeo et hospitio et familiaritate M. et C. Clodios Archagathum [3] et Philonem. Sed vereor, ne, quia complures tibi præcipue commendo, exæquare videar ambitione quadam commendationes meas. Quamquam a te quidem cumulate satisfit et mihi, et meis omnibus. Sed velim sic existimes, hanc familiam, et hos mihi maxime esse conjunctos vetustate, officiis, benivolentia. Quamobrem peto a te in majorem modum, ut his, omnibus in rebus, quantum tua fides dignitasque patietur, commodes. Id si feceris, erit mihi vehementissime gratum.

1. *Halesina. Halesæ*, quæ et *Alesa* et *Halesa* scribitur, urbs Siciliæ est ad fluvium Halesum in colle octo stadiis a mari remoto. Hodie non nisi rudera et vestigia quædam ejus urbis supersunt, de qua vide Diodor. Sic. lib. XIV. Græv.

2. Duo MSS, *laudata*. J. V. L.

3. *Archagathum et Phil.* M. Clodium Archagathum, C. Clodium Philonem. Horum cognomina græca sunt, prænomina vero et nomina romana. Primum enim Siculi quum essent, civitatis romanæ jus adepti, simul appellationem susceperunt, vetere nomine retento, more libertorum. Man.

EPISTOLA XXXIII.

Nasonis libertos et negotia commendat. (Romæ, an. U.C. 707.)

M. T. C. ACILIO PROC. S. P. D.

Cn. Otacilio Nasone utor familiarissime, ita prorsus, ut illius ordinis[1] nullo familiarius. Nam et humanitate ejus, et probitate in consuetudine quotidiana magnopere delector. Nihil jam opus est exspectare te, quibus eum verbis tibi commendem, quo sic utar[2], ut scripsi. Habet is in provincia tua negotia, quæ procurant liberti, Hilarus, Antigonus, Demostratus: quos tibi, negotiaque omnia Nasonis, non secus commendo, ac si mea essent. Gratissimum mihi feceris, si intellexero, hanc commendationem magnum apud te pondus habuisse.

1. *Ordinis.* Equestris forsan, quod Schütz pro certo habet. Sed Manutius *conditionis* aut *sortis* interpretatur.
2. Alii, *utor*. J. V. L.

EPISTOLA XXXIV.

Lysonem Lilybætanum commendat. (Romæ, anno U. C. 707.)

M. T. C. ACILIO PROC. S. P. D.

Avitum mihi hospitium est cum Lysone, Lysonis filio, Lilybætano[1], valdeque ab eo observor; cognovique dignum et patre, et avo. Est enim nobilissima familia. Quapropter commendo tibi majorem in mo-

1. *Lilybætano.* Bengel. e Victorio edidit *Lilybitano*, quem nuper secutus est Bened. Sch. *Lyso Patrensis* nominatur supr. ep. 19. Ed.

dum rem domumque ejus; magnoque opere abs te peto, cures, ut is intelligat, meam commendationem maximo sibi apud te et adjumento, et ornamento fuisse. Vale.

EPISTOLA XXXV.

Philoxenum, hospitem et familiarem suum, commendat. (Romæ, anno U. C. 707.)

M. T. C. ACILIO PROC. S. P. D.

C. Avianus Philoxenus antiquus est hospes meus, et præter hospitium valde etiam familiaris: quem Cæsar meo beneficio [1] in Novocomenses retulit [2]. Nomen autem Aviani sequutus est, quod homine nullo plus est usus, quam Flacco Aviano [3], meo, quemadmodum te scire arbitror, familiarissimo. Quæ ego omnia collegi, ut intelligeres, non vulgarem esse commendationem hanc meam. Peto igitur abs te, ut omnibus rebus, quod sine molestia tua facere possis, ei commodes, habeasque in numero tuorum; perficiasque, ut intelligat, has literas meas magno sibi usui fuisse. Erit id mihi majorem in modum gratum.

1. *Meo beneficio.* Me rogante.

2. *In Novocomenses retulit.* In eos, quos Novocomum deductos in primo consulatu civitate donavit. Ii fuere quinque millia, et Græci maxime illustres quingenti. Philoxenus autem Græcus, quia Siculus. Suetonius et Strabo. Postea vero dictator idem Cæsar Transpadanos omnes, ut ait Dio, civitate donavit. Man.

3. *Aviano.* De quo inf. 75 et 79. — Alii, ut passim, *Avianio.* J. V. L. — Hunc vero tum periisse ostendunt verba *nullo plus est usus.* Ed.

EPISTOLA XXXVI.

Demetrium Megam in jure civitatis commendat. (Romæ, anno U. C. 707.)

M. T. C. ACILIO PROC. S. P. D.

Cum Demetrio Mega mihi vetustum hospitium est; familiaritas autem tanta, quanta cum Siculo nullo. Ei Dolabella rogatu meo civitatem a Cæsare impetravit: qua in re ego interfui. Itaque nunc P. Cornelius[1] vocatur. Quumque propter quosdam sordidos homines, qui Cæsaris beneficia vendebant, tabulam, in qua nomina civitate donatorum incisa essent, revelli jussisset[2]: eidem Dolabellæ, me audiente, Cæsar dixit, nihil esse, quod de Mega vereretur; beneficium suum in eo manere[3]. Hoc te scire volui, ut eum in civium romanorum numero haberes; ceterisque in rebus tibi eum ita commendo, ut majore studio neminem commendarim. Gratissimum mihi feceris, si eum ita tractaris, ut intelligat, meam commendationem magno sibi ornamento fuisse.

1. *P. Cornelius.* Assumpto prænomine et nomine Dolabellæ, cujus commendatione civitatem impetraverat. Ed.

2. *Revelli jussisset.* Tabulam æneam in publico fixam revelli jussit Cæsar, quoniam intellexerat, in ea incisa esse nomina multorum, quibus sordidi quidam homines et lucro inhiantes beneficium istud civitatis a Cæsare impetratum vendidissent. Sch.

3. *In eo manere.* Quamvis tabula ista jussu suo esset revulsa, non tamen voluit Cæsar Demetrio ideo civitatem eripi, sed, ut ei collata erat, manere. Idem.

4.

EPISTOLA XXXVII.

Commendat Hippiam in liberatione bonorum. (Romæ, anno U. C. 707.)

M. T. C. ACILIO PROC. S. P. D.

HIPPIAM, Philoxeni filium, Calactinum [1], hospitem et necessarium meum, tibi commendo in majorem modum. Ejus bona, quemadmodum ad me delata res est, publice possidentur [2] alieno nomine, contra leges Calactinorum. Id si ita est, etiam sine mea commendatione ab æquitate tua res ipsa impetrare debet, ut ei subvenias. Quoquo modo autem se res habet, peto a te, ut honoris mei causa eum expedias, tantumque ei commodes et in hac re, et in ceteris, quantum tua fides dignitasque patietur. Id mihi vehementer gratum erit.

1. *Calactinum.* Calacta est oppidum Siciliæ ultra Halæsam. In secunda Verrina *Calatini* male scribi pro *Calactini,* docet Cluver. de Sicil. Antiq. II, 3. GRÆV.

2. *Publice possidentur.* Legem apud Calactinos fuisse crediderim, quæ vetaret, ne quidquam publice, nisi publico nomine possideretur. Hippiæ autem bona alieno nomine, puta cujuspiam absentis, vel pupilli, publice possidebantur. MAN. — *Publice* nimirum possidentur, quæ jussu et auctoritate reip. possidentur. ED.

EPISTOLA XXXVIII.

Bruttii negotia procuratoresque commendat. (Romæ, an. U. C. 707.)

M. T. C. ACILIO PROC. S. P. D.

L. BRUTTIUS, eques romanus, adolescens omnibus rebus ornatus, in meis familiarissimis est, meque ob-

servat diligentissime: cujus cum patre magna mihi fuit amicitia jam inde a quæstura mea Siciliensi[1]. Omnino nunc ipse Bruttius Romæ mecum est: sed tamen domum ejus, et rem familiarem, et procuratores tibi sic commendo, ut majore studio commendare non possim. Gratissimum mihi feceris, si curaris, ut intelligat Bruttius, id quod ei recepi, hanc meam commendationem sibi magno adjumento fuisse.

1. *Quæstura mea Siciliensi.* Siculi igitur erant hi Bruttii pater et filius. Ed.

EPISTOLA XXXIX.

Titurnium Rufum commendat. (Romæ, anno U. C. 707.)

M. T. C. ACILIO PROC. S. P. D.

Cum familia Titurnia necessitudo mihi intercedit vetus: ex qua reliquus est M. Titurnius Rufus, qui mihi omni diligentia atque officio[1] est tuendus. Est igitur in tua potestate, ut ille in me satis sibi præsidii putet esse. Quapropter eum tibi commendo in majorem modum; et abs te peto, efficias, ut is commendationem hanc intelligat sibi magno adjumento fuisse. Erit mihi vehementer gratum.

1. *Diligentia atque officio. Diligentia* eo spectat, ut ne quid negligatur, quod ejus intersit; *officium*, ut quodcumque ei tribui possit, tribuatur.

EPISTOLA XL.

Aurelios fratres proconsuli Macedoniæ commendat. (Romæ, anno U. C. 698.)

M. T. C. Q. ANCHARIO [1], Q. F. PROC. S. P. D.

L. et C. Aurelios [2], L. filios, quibus et ipsis, et patre eorum, viro optimo, familiarissime utor, commendo tibi majorem in modum, adolescentes omnibus optimis artibus ornatos, meos pernecessarios, tua amicitia dignissimos. Si ulla mea apud te commendatio valuit; quod scio multas [3] plurimum valuisse; hæc ut valeat, rogo. Quod si eos honorifice liberaliterque tractaris, et tibi gratissimos optimosque adolescentes adjunxeris, et mihi gratissimum feceris. Vale.

1. *Anchario*. Constat hunc fuisse tribunum pl. Cæsare et Bibulo coss. prætorem vero Marcellino et Philippo coss. Cum proconsulari imperio erat, etsi consul non fuisset, Macedoniæ autem præerat, post Pisonem qui auctore Pediano e provincia rediit Pompeio et Crasso coss. Ergo hæc epist. vel hoc anno vel sequente, Domitio et Appio coss. scripta est. Ed.

2. *L. et C. Aurelios*. Cognomine Orestas. Duos enim Aurelios Orestas, superioris tamen ætatis, Cicero nominat in Bruto, cap. 15.

3. *Quod scio multas*. Potest legi *quas scio* : potest et τὸ *plurimum* deleri. J. F. Gron. velit *quod* accipi supervacuum, ut in «quod nisi, quod si, quod utinam»: sed hæc exempla videntur aliena. Ed.

EPISTOLA XLI.

Gratias agit et suo et Pompeii nomine pro Culleoli erga Lucceium benignitate, eumdemque denuo commendat. (Romæ, anno incerto.)

M. T. C. L. CULLEOLO [1] S. P. D.

Quæ fecisti L. Lucceii causa, scire te plane volo, te

1. *L. Culleolo*. Videtur Culleolus Illyrico præfuisse, quia nominantur in sequenti epistola *Bulliones* Illyrici populi. Quod si ita est, præfuit ante

hominí gratissimo commodasse; et quum ipsi, quæ fecisti, pergrata sunt, tum Pompeius, quotiescumque me videt (videt autem sæpe), gratias tibi agit singulares. Addo etiam illud, quod tibi jucundissimum esse certo scio, me ipsum ex tua erga Lucceium benignitate, maxima voluptate affici. Quod superest, quamquam mihi non est dubium, quin quum antea nostra causa, nunc jam etiam tuæ constantiæ gratia, mansurus sis in eadem ista liberalitate; tamen abs te vehementer etiam atque etiam peto, ut ea, quæ initio ostendisti, deincepsque fecisti, ad exitum augeri et cumulari per te velis. Id et Lucceio, et Pompeio valde gratum fore, teque apud eos præclare positurum confirmo et spondeo. De republica, deque his negotiis cogitationibusque nostris perscripseram ad te diligenter paucis ante diebus; easque literas dederam pueris tuis.

primum Cæsaris consulatum. Nam Cæsari, primum consuli, Galliæ utriusque et Illyrici administratio mandata est. Nec vero post Cæsarem Culleolus in Illyricum ire potuit. Nam vivo Pompeio Magno epistolam scriptam esse constat. Sch.—Non vero constat quo anno, certe inter 694 et 699. Ed.

EPISTOLA XLII.

Eumdem Lucceium commendat Culleolo. (Romæ, anno incerto.)

M. T. C. L. CULLEOLO PROC. S. P. D.

L. Lucceius[1] meus, homo omnium gratissimus, mirificas tibi apud me gratias egit, quum diceret, omnia te cumulatissime et liberalissime procuratoribus suis pollicitum esse. Quum oratio tua tam ei grata fuerit,

1. *Lucceius*. Hic est ad quem pulcherrima Ciceronis exstat epist. ut historiam de rebus suis gestis scribat. Lib. II, 85. Ed.

quam gratam rem ipsam existimas fore, quum, ut spero, quæ pollicitus es, feceris? Omnino ostenderunt Bulliones [2], sese Lucceio Pompeii arbitratu satisfacturos. Sed vehementer opus est nobis, et voluntatem, et auctoritatem, et imperium tuum accedere. Quod ut facias, te etiam atque etiam rogo : illudque mihi gratissimum est, quod ita sciunt Lucceii procuratores, et ita Lucceius ipse ex literis tuis, quas ad eum misisti, intellexit, hominis nullius apud te auctoritatem aut gratiam valere plus, quam meam. Id ut re experiatur, iterum et sæpius te rogo.

2. *Bulliones*. Sic omnes libri veteres pro *Bylliones :* interdum tamen græca litera Υ servatur, ut in *Pyrrhus*, *Phryges :* quod Cicero, contra veterem consuetudinem, probat in libro de perfecto oratore. Populi sunt supra Epidamnum, a Byllide, sive Bullide urbe, quæ est in Illyrico. Dicuntur Bullienses, in Pison. 40, ubi F. Ursinus rescribebat *Bullidenses*, ex Bullide, seu Byllide, quæ memoratur Phil. XI, 11. — Videantur quoque quæ de iis memorat Plin. Hist. Nat. III, 23. Ed.

EPISTOLA XLIII.

Oppium Gallo commendat, Egnatii negotia procurantem. (Anno incerto.)

M. T. C. QUINTIO GALLO [1] S. P. D.

Etsi plurimis rebus spero fore, ut perspiciam, quod tamen jampridem perspicio, me a te amari; tamen nunc ea causa tibi datur, in qua facile declarare possis tuam erga me benivolentiam. L. Oppius, M. F. Philo-

1. *Gallo*. Victorius, *Gallio*.—Nihil hic est dubitandum de *Gallio* an *Quinto*. Nam e vetere inscriptione apud Gruterum constat fuisse familiam Quintiam, et Gallum ejus cognomen fuisse. Qui tamen de *Gallio* contendunt, hunc illum esse putant, de quo Cic. Brut. c. 80, et Val. Max. VIII, 10, 3, et qui veneficii accusatus, a Cicerone fuit defensus. Ed.

meli[2] negotiatur, homo mihi familiaris. Eum tibi unice commendo; eoque magis, quod quum ipsum diligo, tum quod negotia procurat L. Egnatii Rufi : quo ego uno equite romano familiarissime utor, et qui consuetudine quotidiana, tum officiis plurimis maximisque mihi conjunctus est. Oppium igitur præsentem ut diligas, Egnatii absentis rem ut tueare, æque a te peto, ac si mea negotia essent. Velim, memoriæ tuæ causa, des literarum aliquid[3], quæ tibi in provincia reddantur : sed ita conscribas, ut tum, quum eas leges, facile recordari possis hujus meæ commendationis diligentiam. Hoc te vehementer etiam atque etiam rogo.

2. *Philomeli.* Philomelum, seu Philomelium, oppidum Magnæ Phrygiæ. Sup. lib. III, epist. 8.

3. *Literarum aliquid.* Aut nondum ingressus fuit provinciam, ad quam se parabat : aut e provincia literas jubetur mittere, quæ polliceantur quod Oppius petiturus erat. CELLAR.—Vult literas a Gallo dari, quæ ab Oppio in provincia ei reddi possent, quo facilius eum sibi a Cicerone diligenter commendatum esse reminisceretur. Hunc sensum sequitur *Prévost*, et J. V. L. probavit. ED.

EPISTOLA XLIV.

Eumdem Oppium eidem Gallo commendat, una cum Egnatii negotiis. (Anno incerto.)

M. T. C. QUINTIO GALLO S. P. D.

Etsi ex tuis, et ex L. Oppii, familiarissimi mei, literis cognovi, te memorem commendationis meæ fuisse, idque, pro tua summa erga me benivolentia, proque nostra necessitudine, minime sum admiratus: tamen etiam atque etiam tibi L. Oppium præsentem, et L. Egnatii, mei familiarissimi, absentis negotia commendo. Tanta mihi cum eo necessitudo est familiari-

tasque, ut, si mea res esset, non magis laborarem. Quapropter gratissimum mihi feceris, si curaris, ut is intelligat, me a te tantum amari, quantum ipse existimo. Hoc mihi gratius facere nihil potes. Idque ut facias, vehementer te rogo.

EPISTOLA XLV.

Egnatii servum et negotia Apuleio, proquæstori Asiæ, commendat. (Anno incerto.)

M. T. C. APULEIO, PROQUÆSTORI [1], S. P. D.

L. Egnatio uno equite romano vel familiarissime utor. Ejus Anchialum servum, negotiaque, quæ habet in Asia, tibi commendo, non minore studio, quam si rem meam commendarem. Sic enim existimes velim, mihi cum eo non modo quotidianam consuetudinem summam intercedere, sed etiam officia magna et mutua [nostra[2]] inter nos esse. Quamobrem etiam atque etiam a te peto, ut cures, ut intelligat, me ad te satis diligenter scripsisse. Nam de tua erga me voluntate non dubitabat. Id ut facias, te etiam atque etiam rogo.

1. *Apuleio proquæstori.* Ragazonius putat eum proquæstorem Philippi proconsulis in Asia fuisse: illumque proconsulatum Pighius ad ann. U. C. 708 refert. Quod si certum esset et exploratum, hanc epistolam ut duas proxime antecedentes illi anno alligare liceret. Verumtamen Philippi, ad quem scriptæ sunt epistolæ XIII, 73, 74, consulatus incidisse potius videtur in annum 698. Sch.

2. *Nostra.* Sch. omittit. Ed.

EPISTOLA XLVI.

Nostium coheredem commendat. (Anno incerto.)

M. T. C. APULEIO, PROQUÆSTORI, S. P. D.

L. Nostius Zoilus[1] est coheres meus; heres autem patroni sui. Ea re utrumque scripsi, ut et mihi cum illo causam amicitiæ scires esse, et hominem probum existimares, qui patroni judicio ornatus esset. Eum tibi igitur sic commendo, ut unum ex nostra domo. Valde mihi gratum erit, si curaris, ut intelligat, hanc commendationem sibi apud te magno adjumento fuisse.

1. *L. Nostius Zoilus.* Zoilus fuit servus L. Nostii cujusdam, quem quum ille manumisisset, hujus nomen assumpsisse patet, ut L. Nostius Zoilus appellaretur. Ei patronus partem bonorum, aliam Ciceroni in testamento legaverat. Quo tempore scripta hæc ep. vid. not. ep. præc. Ed.

EPISTOLA XLVII.

Egnatium, communem amicum, commendat. (Anno incerto.)

M. T. C. SILIO[1] S. P. D.

Quid ego tibi commendem eum, quem tu ipse diligis? Sed tamen, ut scires, eum a me non diligi solum, verum etiam amari[2], ob eam rem tibi hæc scribo.

1. *Silio.* Si certum esset hanc epistolam ad Silium scriptam esse, quum Bithyniam proprætore regeret, referenda fuisset epistola ad annum 702, quo anno plures sunt ad Silium Bithyniæ proprætorem scriptæ. Sed nullo argumento effici potest, has literas ad Silium, quum in Bithynia esset, scriptas fuisse. Quid? quod ne certum quidem est eas ad P. illum Silium pertinere. Quid, si ad A. Silium, cujus mentio fit ad Att. XII, 27, 28, etc. scripta sit? Sch.

2. *Amari.* Hæc sæpe apud Cicero-

Omnium tuorum officiorum, quæ et multa, et magna sunt, mihi gratissimum fuerit, si ita tractaris Egnatium, ut sentiat, et se a me, et me a te amari. Hoc te vehementer etiam atque etiam rogo. Illa nostra scilicet ceciderunt[3]. Utamur igitur vulgari consolatione: Quid, si melius hoc? Sed hæc coram. Tu fac, quod facis, ut me ames, teque amari a me scias.

nem componuntur. Sic ad Brutum, ep. 1: «Clodius valde me diligit, vel, ut ἐμφατικώτερον dicam, valde me amat». Ed.

3. *Illa nostra scilicet ceciderunt.* Abierunt illa tempora, quum et dignitate, et honoribus, et hominum amplissimorum amicitiis in rep. florebamus. Consolemur igitur nos, non exquisita aliqua ratione, sed quo modo solet vulgus: cujus hæc fere in adversis rebus est sententia: «Quid, si hoc melius?» Nempe spe melioris fortunæ. Ed. — Schütz autem putat hæc non posse intelligi de rep. aut amissa propter Cæsaris dominationem dignitate. Esset enim ridiculum, si in tanta re consolatione vulgari uti vellet. Itaque hoc intelligendum arbitratur de aliquo negotio, quod cum Silio ei erat commune, et iis parum processerát. Ed.

EPISTOLA XLVIII.

Ciliciæ quæstori omnes Cyprios, et in primis Paphios, commendat. (Anno incerto.)

M. T. C. C. SEXTILIO RUFO QUÆST. S. P. D.

Omnes tibi commendo Cyprios, sed magis Paphios: quibus tu quæcumque commodaris, erunt mihi gratissima. Eoque facio libentius, ut eos tibi commendem, quod et tuæ laudi, cujus ego fautor sum, conducere arbitror, quum primus in eam insulam quæstor veneris[1], ea te instituere, quæ sequantur alii: quæ, ut

1. *Quæstor veneris.* Antea enim quæstor Ciliciæ erat. Manutius putat Sextilium anno U. C. 704 a Cæsare, quum is Roma potitus esset, pro

spero, facilius consequere, si et P. Lentuli[2], necessarii tui, legem, et ea, quæ a me[3] constituta sunt, sequi volueris. Quam rem tibi confido magnæ laudi fore.

quæstore in Cyprum missum esse. Sch.

2. *P. Lentuli.* Olim Ciliciæ proconsulis. Ed.

3. *A me.* Tunc procos. in Cilicia quam qui obtinebat, Cyprum etiam obtinebat. Epist. 6 lib. I. Corrad.

EPISTOLA XLIX.

Q. Pompeium ita proconsuli Curio (cujus est libro VII, epist. 29) commendat, ut quasi propter familiaritatem postulet. (Anno incerto.)

CICERO CURIO[1] PROC. S. P. D.

Q. Pompeius, Sext. F., multis et veteribus causis necessitudinis mihi conjunctus est. Is, quum antea meis commendationibus et rem, et gratiam, et auctoritatem suam tueri consuerit; nunc profecto, te provinciam obtinente, meis literis assequi debet, ut nemini se intelligat commendatiorem umquam fuisse. Quamobrem a te majorem in modum peto, ut, quum omnes meos æque ac tuos observare, pro nostra necessitudine, debeas, hunc in primis ita in tuam fidem recipias, ut ipse intelligat, nullam rem sibi majori usui, aut ornamento, quam meam commendationem esse potuisse.

1. *Curio proc.* Quis hic Curius fuerit, et qua in provincia proconsulare, s. potius pro prætore (nam consulem non fuisse constat) imperium gesserit, incertum est. Itaque nec expedire potuit Sch. quo anno hæc epistola sit scripta, nec ipse Manutius eruit.

EPISTOLA L.

M'. Curium commendat, ut ab omni incommodo, detrimento et molestia integrum conservet. (Romæ, anno U. C. 709.)

M. T. C. AUCTO[1] PROC. S. D.

Sumpsi hoc mihi, pro tua in me observantia, quam penitus perspexi, quamdiu Brundisii fuimus[2], ut ad te familiariter et quasi pro meo jure scriberem, si quæ res esset, de qua valde laborarem. M'. Curius, qui Patris negotiatur, ita mihi familiaris est, ut nihil possit esse conjunctius. Multa illius in me officia, multa in illum mea; quodque maximum est, summus inter nos amor et mutuus. Quæ quum ita sint, si ullam in amicitia mea spem habes; si ea, quæ in me officia et studia Brundisii contulisti, vis mihi etiam gratiora efficere, quamquam sunt gratissima; si me a tuis omnibus amari vides; hoc mihi da atque largire, ut M'. Curium, sartum et tectum, ut aiunt, ab omnique incommodo, detrimento, molestia sincerum integrumque conserves. Et ipse spondeo, et omnes hoc tibi tui pro me recipient, ex mea amicitia[3] et ex tuo in me officio maximum te fructum, summamque voluptatem esse capturum.

1. *Aucto.* Alii, *Aristo.* Etsi neutrum nomen memini me apud scriptores frequenter legere, facile tamen adducor, ut credam hunc Servii Sulpicii in Achaia successorem fuisse. Corrad. — Proconsularem nempe auctoritatem et potentiam debuit habere, ut quod Cicero eum rogat, M'. Curium Patris negotiantem posset *sartum et tectum*, etc. conservare. Itaque mihi animus in hanc partem inclinat, ut putem pro nomine Aucto substituendum esse Acilii nomen, et hanc epistolam eam ipsam esse, qua Cicero in literis ad Curium scriptis, VII, 30, se eum Acilio commendasse scribit. Sch. — Rectius forte, *Acilio.* J. V. L.

2. *Brundisii fuimus.* Post victum Pompeium. Sic enim existimo. Corr.

3. *Ex mea amicitia.* H. Steph. non male legit, « ex ea amicitia ». Græv.

EPISTOLA LI.

P. Messienum commendat Cæsio. (Anno incerto.)

M. T. C. P. CÆSIO S. D.

P. Messienum, equitem romanum, omnibus rebus ornatum, meumque perfamiliarem, tibi commendo ea commendatione, quæ potest esse diligentissima. Peto a te et pro nostra, et pro paterna amicitia, ut eum in tuam fidem recipias, ejusque rem famamque tueare. Virum bonum, tuaque amicitia dignum tibi adjunxeris, mihique gratissimum feceris.

EPISTOLA LII.

Hospitem suum, Licinium Aristotelem, commendat. (Anno incerto.)

CICERO REGI[1] S. D.

A. Licinius Aristoteles[2] Melitensis, antiquissimus est hospes meus, et præterea conjunctus magno usu familiaritatis. Hæc quum ita sint, non dubito, quin tibi satis commendatus sit. Etenim ex multis cognosco, meam commendationem plurimum apud te valere. Hunc ego a Cæsare liberavi[3]. Frequens enim fuerat

1. *Regi.* Cognomen gentis Marciæ: ut e Sallustio, Valerio, Suetonio constat, addito etiam testimonio Ciceronis, epist. 14, ad Att. lib. I, et Plutarchi in vita Ciceronis. Absurde nonnulli putant hunc esse Dejotarum regem: quum tamen *Dejotaro regi* non sit in titulo, sed tantum *Regi.* Præterea inepta familiaritas illa esset in iis verbis, quæ infra, « Fac igitur, mi Rex, etc. » Man.

2. *Aristoteles.* Græcus genere, romano nomine, forsan et civitate, donatus: Melitensis, a Melita insula. Cellar.

3. *Liberavi.* Venia impetrata.

nobiscum, atque etiam diutius in causa est, quam nos, commoratus : quo melius[4] te de eo existimaturum arbitror. Fac igitur, mi Rex, ut intelligat, has sibi literas plurimum profuisse.

4. *Melius.* His verbis adducor, ut suspicer, in causa Pompeii Regem fuisse. Man. — Hunc Q. Marcium Regem Pighius anno U. C. 708 proprætorem fuisse putat in Sicilia. Sch.

EPISTOLA LIII.

Curvum in omnibus rebus, præcipue in Hellespontiis negotiis, commendat. (Ex Cilicia, anno U. C. 702.)

CICERO THERMO[1] PROPR. S.

L. Genucilio Curvo jampridem utor familiarissime, optimo viro, et homine gratissimo. Eum tibi penitus commendo atque trado. Primum, ut omnibus in rebus ei [te] commodes, quoad fides tua dignitasque patietur : patietur autem in omnibus. Nihil enim abs te umquam, quod sit alienum tuis, aut etiam suis moribus, postulabit. Præcipue autem tibi commendo negotia ejus, quæ sunt in Hellesponto, primum, ut obtineat id juris in agris, quod ei Pariana civitas[2] decrevit et dedit, et quod semper obtinuit sine ulla controversia; deinde, si quid habebit cum aliquo Hellespontio controversiæ, ut in illam διοίκησιν[3] rejicias. Sed non mihi videor, quum tibi totum hominem diligentissime commendarim, singulas ad te ejus causas perscribere debere. Summa illa sit : quidquid officii, beneficii, honoris, in Genucilium contuleris, id te existimabo in me ipsum, atque in rem meam contulisse.

1. *Thermo.* Vid. ad Div. II, 18. Ed.
2. *Pariana civitas.* Parium civitas in Hellesponto. Plinius, etc. Manut.
3. Διοίκησιν. Jurisdictionem.

EPISTOLA LIV.

Gratias agit, quod liberaliter tractasset Marcilium : deinde petit, ne socrus ejus rea fiat. (Laodiceæ, anno U. C. 703, mense martio.)

M. T. C. THERMO PROPR. S. D.

Quum multa mihi grata sunt, quæ tu adductus mea commendatione fecisti; tum in primis, quod M. Marcilium, amici[1] atque interpretis mei filium, liberalissime tractavisti. Venit enim Laodiceam, et tibi apud me, mihique propter te gratias maximas egit. Quare, quod reliquum est, a te peto, quando apud gratos homines beneficium ponis, ut eo libentius his commodes, operamque des, quoad fides tua patietur, ut socrus adolescentis rea ne fiat. Ego quum antea studiose commendabam Marcilium, tum multo nunc studiosius, quod in longa apparitione[2] singularem et prope incredibilem patris Marcilii fidem, abstinentiam, modestiamque cognovi.

1. *Amici.* Verbum videtur majus, quam pro apparitore. Sed tamen apparitores fuerunt cives romani, et inter proconsulis apparitores erant interpretes, qui Græcis edicta et sententias proconsulis interpretarentur, vel ipsi proconsuli Græcorum orationes aut libellos in latinam linguam convertebant. Ed.

2. *In longa apparitione.* In suo munere multorum mensium. Nam Laodiceam primum venit pridie kal. sex. eodem rediit ineunte mense februario, ut conjicere licet ex epist. 21 ad Att. lib. V; mansit usque ad idus maii, ut ex eadem constat. Ad eum igitur, quum esset iterum Laodiceæ, Marcilius adolescens venit. Ex quo de anno epistolæ conjecturam fecimus. Man. — *Apparitione.* Omnes, qui apparebant, id est, præibant magistratibus, *apparitores* dicebantur, et *apparitio* munus ipsum. *Apparitores* autem erant scribæ, interpretes, accensi, præcones, lictores, viatores, statores, et hujus generis alii. Quos omnes ut libertos fuisse putem, multis adducor exemplis. Man.

EPISTOLA LV.

Anneium commendat, legatum suum, præcipue in causa Sardiana. (Ex Cilicia, anno U. C. 702, mense decembri.)

M. T. C. THERMO PROPR. S. D.

Etsi mihi videor intellexisse, quum tecum Ephesi[1] de re M. Anneii, legati mei, loquutus sum, te ipsius causa vehementer omnia velle; tamen et M. Anneium tanti facio, ut mihi nihil putem prætermittendum, quod illius intersit; et me a te tanti fieri puto, ut non dubitem, quin ad tuam voluntatem magnus cumulus accedat commendationis meæ. Nam quum jam diu diligerem M. Anneium, deque eo sic existimarem, ut res declarat, quod ultro ei detulerim legationem, quum multis petentibus denegassem; tum vero, posteaquam mecum in bello[2] atque in re militari fuit, tantam in eo virtutem, prudentiam, fidem, tantamque erga me benivolentiam cognovi, ut hominem neminem pluris faciam. Eum cum Sardianis[3] habere controversiam scis: causam tibi exposuimus Ephesi; quam tu tamen coram facilius meliusque cognosces.

De reliquo mihi, mehercule, diu dubium fuit, quid ad te potissimum scriberem. Jus enim quemadmodum dicas, clarum et magna cum tua laude notum est. Nobis autem in hac causa nihil aliud opus est, nisi te jus instituto tuo dicere. Sed tamen quum me non fugiat, quanta sit in prætore auctoritas, præsertim ista

1. *Ephesi.* Quo veni ad XI kalend. sext. in Ciliciam proficiscens. Corr.
2. *In bello.* Vid. inf. XV, 4. Ed.
3. *Sardianis.* Sardes, Lydiæ civitas, de qua Plin. lib. V editionis Hard. tom. I, pag. 277.

integritate, gravitate, clementia, qua te esse inter omnes constat: peto abs te, pro nostra conjunctissima necessitudine plurimisque officiis paribus ac mutuis, ut voluntate, auctoritate, studio tuo perficias, ut M. Anneius intelligat, te et sibi amicum esse, quod non dubitat (sæpe enim mecum loquutus est), et multo amiciorem his meis literis esse factum. In tuo toto imperio atque provincia nihil est, quod mihi gratius facere possis. Jam, apud ipsum gratissimum hominem, atque optimum virum, quam bene positurus sis studium tuum atque officium, dubitare te non existimo.

EPISTOLA LVI.

Negotia Cluvii Puteolani commendat. (Ex Cilicia, an. U. C. 702.)

M. T. C. THERMO PROPR. S. D.

Cluvius Puteolanus valde me observat, valdeque est mihi familiaris. Is ita sibi persuadet, quod in tua provincia negotii habeat, nisi, te provinciam obtinente, meis commendationibus confecerit, id se in perditis et desperatis habiturum. Nunc, quum mihi ab amico officiosissimo tantum oneris imponitur, ego quoque tibi imponam pro tuis in me summis officiis: ita tamen, ut tibi nolim molestus esse. Mylaseis[1] et Alabandeis pecuniam Cluvio debent. Dixerat mihi Euthydemus, quum Ephesi essem, se curaturum, ut ecdici[2] Mylasei Romam mitterentur. Id factum non

1. *Mylaseis*. Victorius græcam declinationem sequitur. *Mylasa* et *Alabanda* sunt Cariæ urbes in Asia Minore. Vide Plin. lib. V, cap. 48 et 29. — Alii, «Mylasii et Alabandenses». Ed.

2. *Ecdici*. *Ecdicus* Justiniano defensor civitatis appellatur, vindex rei-

est. Legatos audio missos esse. Sed malo ecdicos, ut aliquid confici possit. Quare peto a te, ut et eos, et Alabandeis jubeas ecdicos Romam mittere. Præterea Philotes Alabandensis ὑποθήκας[3] Cluvio dedit. Hæ commissæ sunt[4]. Velim cures, ut aut de hypothecis decedat[5], easque procuratoribus Cluvii tradat, aut pecuniam solvat. Præterea Heracleotæ et Bargyletæ[6], qui item debent, aut pecuniam solvant, aut fructibus suis satisfaciant. Caunii præterea debent[7], sed aiunt se depositam pecuniam habuisse. Id velim cognoscas, et, si intellexeris, eos neque ex edicto, neque ex decreto depositam habuisse, des operam, ut usuræ Cluvio, instituto tuo, conserventur. His de rebus eo magis laboro, quod agitur res Cn. Pompeii etiam, nostri necessarii; et quod is magis etiam mihi laborare vi-

publicæ, qui in primis publicas pecunias curabat et persequebatur. Aliter dicitur Syndicus. Plin. lib. X, ep. 3: « Ecdicus nomine Amisenorum civitatis petebat apud me a Julio Pisone denariorum circiter XL millia donata ei publice ante annos viginti, et Bule, et Ecclesia consentiente ». Dicebantur et *cognitores*. Glossæ, *cognitor*, ἔκδικος. De quo Gronov. lib. V, de Pec. Vet. c. 3. Græv. — Hos Cic. mavult quam legatos, quia legati petere aliquid, non de jure decernere possent. Ed.

3. Ὑποθήκας. *Hypotheca* proprie est pignus quodvis, quod debiti causa creditori obligatur: sed strictius Latinis hypotheca dicitur, quod non traditur in manus creditori, sed subjicitur ejus potestati et juri, possessione penes debitorem remanente: contra pignus possidendum traditur creditori. Hinc « dare hypothecas » est res immobiles creditori obligare, ut multis exemplis docet clariss. Salmasius de modo Usurarum, cap. 12. Grævius.

4. *Hæ commissæ sunt.* Hoc est, possessiones, quoniam ad diem solutum debitum non est, venerunt in potestatem creditoris, ut illas possit vendere. *Hypothecæ* enim *committi* dicuntur, quæ cessante solutione debiti, creditoris fiunt. Sic « merces commissæ » dicebantur, quas mercatores apud publicanum non professi erant, et quæ hanc ob causam amittebantur. Vide Salmasium de modo Usurarum, c. 14. Idem.

5. *De hypothecis decedat.* Hoc est, possessiones oppigneratas quoniam non solvit, creditori vendendas tradat. Idem.

6. *Heracleotæ et Bargyletæ.* Heraclea et Bargylos civitates sunt Cariæ. Idem.

7. *Caunii præterea debent.* Caunus est Cariæ oppidum, valitudine habitantium infame, ut Mela ait lib. I, cap. 16. Idem.

detur, quam ipse Cluvius : cui satisfactum esse a nobis valde volo. His de rebus te vehementer etiam atque etiam rogo. Vale.

EPISTOLA LVII.

Petit, ut Anneium, legatum suum, remittat, ejusque causam Sardianam commendat. (Laodiceæ, an. U. C. 703, mense martio.)

M. T. C. THERMO PROPR. S.

Quo magis quotidie ex literis nuntiisque bellum[1] magnum esse in Syria cognosco, eo vehementius a te pro nostra necessitudine contendo, ut mihi M. Anneium legatum primo quoque tempore remittas. Nam ejus opera, consilio, scientia rei militaris, vel maxime intelligo, me et rempublicam adjuvari posse. Quod nisi tanta res ejus ageretur, nec ipse adduci potuisset, ut a me discederet, neque ego, ut eum a me dimitterem. Ego in Ciliciam proficisci cogito circiter kal. mai. Antea eam diem Anneius ad me redeat oportet. Illud, quod tecum et coram, et per literas[2], diligentissime egi, id et nunc etiam atque etiam rogo, curæ tibi sit, ut suum negotium, quod habet cum populo Sardiano, pro causæ veritate et pro sua dignitate conficiat. Intellexi ex tua oratione, quum tecum Ephesi loquutus sum, te ipsius M. Anneii causa omnia velle. Sed tamen sic velim existimes, te mihi nihil gratius facere posse, quam si intellexero, per te illum ipsum negotium ex sententia confecisse. Idque quam primum ut efficias, te etiam atque etiam rogo.

1. *Bellum*, Parthicum. Att. VI, 3 et 4. 2. *Per literas*. Vid. sup. ep. 55. Ed.

EPISTOLA LVIII.

Ex provincia Custidium, municipem suum, commendat. (Ex Cilicia, anno U. C. 703.)

M. CIC. C. TITIO L. F. RUFO, PR. URBANO, S.

L. Custidius[1] est tribulis, et municeps, et familiaris meus. Is causam habet; quam causam ad te deferet. Commendo tibi hominem, sicuti tua fides et meus pudor postulat: tantum, ut faciles ad te aditus habeat; quæ æqua postulabit, ut libente[2] te impetret; sentiatque, meam sibi amicitiam, etiam quum longissime absim, prodesse in primis apud te.

1. *L. Custidius.* Bened. placet *Cuspidius*, quod h. l. legi malebat Glandorpius in Onomast. Hist. Rom. Sch. — *Et municeps.* Matius, Opinion. II, 3, hinc colligit non omnes ejusdem municipii cives ejusdem tribus fuisse. Est autem gradatio in verbis. Ed.

2. Lambin. *jubente.* J. V. L.

EPISTOLA LIX.

Commendat M. Fabium Curtio prætori. (Laodiceæ, anno U. C. 703, mense februario.)

M. T. C. C. CURTIO PEDUCÆANO PRÆT. S. D.

M. Fabium unice diligo, summaque mihi cum eo consuetudo et familiaritas est pervetus. In ejus controversiis quid decernas, a te non peto (servabis, ut tua fides et dignitas postulat, edictum et institutum tuum[1]), sed ut quam facillimos ad te aditus habeat;

1. *Servabis edictum et institutum tuum.* Nihil facies aliter atque edixisti, et adhuc solitus es. Solebant autem prætores et in Urbe publice

quæ erunt æqua, libente te impetret; ut meam amicitiam sibi, etiam quum procul absim, prodesse sentiat, præsertim apud te. Hoc te vehementer etiam atque etiam rogo.

proponere, et provinciales, antequam in provinciam venirent, præmittere edictum de summis capitibus jurisdictionis. Superius VI, 9; ad Att. V, 21: « Possumne contra meum edictum? » Erat C. Curtius Peducæanus prætor peregrinus, quum C. Titius Rufus prætor urbanus esset. Gron.

EPISTOLA LX.

Commendat Livineium Reguli libertum. (Romæ, anno U. C. 699.)

M. T. C. MUNATIO, C. F. S. D.

L. Livineius Trypho est omnino[1] L. Reguli, familiarissimi mei, libertus: cujus calamitas etiam officiosiorem me facit in illum: nam benivolentior, quam semper fui, esse non possum. Sed ego libertum ejus per se ipsum diligo. Summa enim ejus erga me officia exstiterunt his nostris temporibus[2], quibus facillime bonam benivolentiam hominum et fidem perspicere potui. Eum tibi ita commendo[3], ut homines grati et memores bene meritos de se commendare debent. Pergratum mihi feceris, si ille intellexerit, se, quod pro salute mea multa pericula adierit, sæpe hieme summa navigarit, pro tua erga me benivolentia gratum etiam tibi fecisse.

1. *Omnino*. H. e. etiamsi non ipsam Tryphonis personam spectem, tamen quoniam Reguli libertus est, eum commendandum putarem. Sch.

2. *Temporibus*. Quum exsularet. Vide epist. 17 ad Att. lib. III.

3. *Eum..... commendo*. Munatius imperium gesserit necesse est, in provincia quadam, in qua Trypho ille negotia haberet. In Macedonia fuisse conjicit Schmiederus Hist. Philol. Anmerk. zu Cic. Briefen. p. 277. Sch.

EPISTOLA LXI.

Commendat Pinnium Bithyniæ proprætori in exigenda pecunia, quam ei Nicæenses debebant. (Ex Cilicia, anno U. C. 702.)

M. T. C. P. SILIO PROPR. S. D.

T. PINNIO familiarissime me usum esse, scire te arbitror: quod quidem ille testamento declaravit, qui me quum tutorem, tum etiam secundum heredem instituerit. Ejus filio mire studioso[1], et erudito, et modesto, pecuniam Nicæenses grandem debent, ad H-S octogies; et, ut audio, in primis[2] volunt ei solvere. Pergratum igitur mihi feceris, quando non modo reliqui tutores, qui sciunt, quanti me facias, sed etiam puer ipse sibi persuasit, te omnia mea causa facturum esse, si dederis operam, quoad tua fides dignitasque patietur, ut quam primum pecunia Pinnio solvatur Nicæensium nomine.

1. *Studioso*. Nota dictum simpliciter. 2. *In primis*. Ante ceteros creditores.

EPISTOLA LXII.

De Attilio gratias agit: suum fratrem commendat. (Ex Cilicia, anno U. C. 702.)

M. T. C. P. SILIO PROPR. S. D.

ET in Attilii negotio te amavi. Quum enim sero venissem[1], tamen honestum equitem romanum beneficio tuo conservavi. Et mehercule semper sic in animo ha-

1. *Venissem*. In provinciam.

bui, te in meo ære esse[2] propter Lamiæ[3] nostri conjunctionem et singularem necessitudinem. Itaque primum tibi ago gratias, quod me omni molestia liberas: deinde impudentia prosequor[4]; sed idem[5] sarciam. Te enim[6] semper sic colam et tuebor, ut quem diligentissime. Quintum fratrem meum, si me diligis, eo numero cura ut habeas, quo me. Ita magnum beneficium tuum magno cumulo auxeris.

2. *Te in meo ære esse.* Meum esse. Ducta similitudine a nummorum possessione. Ep. 14 lib. XV: «Multi enim anni sunt, quum ille in ære meo est».
3. *Lamiæ.* L. Lamiæ, de quo vide epist. 16 lib. II, et epist. 29 lib. XII.
4. *Impudentia prosequor.* Qui tibi alios quoque commendo, ut Q. fratrem.
5. *Sarciam.* Remunerabor officia tua.
6. Lall. addit «mihi crede». J.V.L.

EPISTOLA LXIII.

M. Lænium diligentissime commendat. (Laodiceæ, anno U.C. 703, mense martio.)

M. T. C. P. SILIO PROPR. S. P. D.

Non putavi fieri posse, ut mihi verba deessent: sed tamen in C. Lænio commendando desunt. Itaque rem tibi exponam paucis verbis[1]; sed tamen, ut plane perspicere possis voluntatem meam. Incredibile est, quanti faciamus et ego, et frater meus, qui mihi carissimus est, M. Lænium. Id fit quum plurimis ejus officiis[2], tum summa probitate et singulari modestia. Eum ego a me invitissimus dimisi, quum propter familiaritatem et consuetudinis suavitatem, tum quod consilio ejus fideli ac bono libenter utebar. Sed ve-

1. *Verbis* Gronovio insititium videbatur, cui Sch. adsentitur. J. V. L.
2. *Officiis.* De his Lænii officiis vid. XIV, 4, et oratt. pro Plancio et Sextio.

reor, ne jam mihi superesse verba putes, quæ dixeram defutura. Commendo tibi hominem, sicut intelligis, me, de quo ea supra scripserim, debere commendare; a teque vehementer etiam atque etiam peto, ut, quod habet in tua provincia negotii, expedias; quod tibi videbitur rectum esse, ipsi dicas. Hominem facillimum liberalissimumque cognosces. Itaque te rogo, ut eum solutum, liberum, confectis ejus negotiis per te, quam primum ad me remittas. Id mihi fratrique meo gratissimum feceris.

EPISTOLA LXIV.

Ti. Nerone suo honorifice tractato, gratias agit Silio, eumque magis et vehementius commendat. (Ex Cilicia, anno U. C. 702.)

M. T. C. P. SILIO PROPR. S. D.

Nero meus[1] mirificas apud me tibi gratias egit, prorsus incredibiles, ut nullum honorem sibi haberi potuisse diceret, qui a te prætermissus esset. Magnum fructum ex ipso capies: nihil est enim illo adolescente gratius. Sed mehercule mihi quoque gratissimum fe-

1. *Nero meus.* Non vulgarem benivolentiæ significationem habet pronomen *meus.* Hic est T. Claudius Nero, cujus uxorem Liviam Drusillam Augustus postea prægnantem abduxit. Matrimonium Tulliæ, Ciceronis filiæ, hoc ipso tempore videtur expetiisse: nec recusavit Cicero, sed, quos homines ea de re ad uxorem et filiam miserat, ii Romam venerunt factis cum Dolabella sponsalibus, epist. 6, lib. VI, ad Att. Quæstor fuit C. Cæsaris Alexandrino bello: pontifex in locum P. Scipionis substitutus: colonias Narbonam et Arelate duxit: occiso Cæsare, de præmiis tyrannicidarum referendum censuit: præturam gessit: Antonios in dissensione civili sequutus est: postremo pace facta, in Urbem reversus, uxorem suam Liviam, ante jam Tiberium, qui postea imperator fuit, enixam, petenti Augusto concessit: nec multo post e vita cessit. *Nero* Sabinum vocabulum est,

cisti. Pluris enim ex omni nobilitate[2] neminem facio. Itaque, si ea feceris, quæ ille per me tecum agi voluit, gratissimum mihi feceris. Primum de Pausania Alabandensi, sustentes rem, dum Nero veniat. Vehementer ejus causa cupere eum intellexi. Itaque hoc valde te rogo. Deinde Nysæos, quos Nero in primis habet necessarios, diligentissimeque tuetur ac defendit, habeas tibi commendatissimos : ut intelligat illa civitas, sibi in Neronis patrocinio summum esse præsidium. Strabonem Servilium tibi sæpe commendavi : nunc eo facio id impensius, quod ejus causam Nero suscepit. Tantum a te petimus, ut agas eam rem, ne[3] relinquas hominem innocentem ad alicujus tui dissimilis quæstum. Id quum gratum mihi erit; tum etiam existimabo, te humanitate tua esse usum. Summa hujus epistolæ hæc est, ut ornes omnibus rebus Neronem, sicut instituisti atque fecisti. Magnum[4] theatrum habet ista provincia, non ut hæc nostra, ad[5] adolescentis nobilis, ingeniosi, abstinentis commendationem atque gloriam. Quare, si te fautore usus erit, sicuti profecto et utetur, et usus est, amplissimas clientelas, acceptas a majoribus, confirmare poterit, et beneficiis

pro fortis ac strenuus : ut ait Suetonius. Man.

2. *Nobilitate.* Nerones Claudii, et Pulchri, patricii; Marcelli vero plebeii. Sed nobilitas non a genere patricio (multi enim patricii nullos gessere, aut male gessere magistratus : itaque nobiles non fuere), sed a parentum aut majorum virtute sumitur, unde plebeii multi nobiles. Idem.

3. Alii, *nec*. J. V. L.

4. *Magnum theatrum.* Plus ex ista provincia petet Tiberius, quam ex nostra, magisque in illa conspicietur, quam hic, ubi assequutus est sane, quæ potest adolescens. Vel, valde conspectum te facit et illustri loco ponit hæc provincia : vel, quam celsus et potens es, quum adolescens summo genere natus, ingenio florentissimo, sanctis et priscis moribus in tua provincia peregrinatur, et per te producitur atque ostentatur, digna ipso gloria, apud avitos familiæ clientes : ut XII, 29. J. F. Gron.

5. Vulg. abest *ad*, quod Beng. abesse non posse viderat, et Ernest. recte addidit. Ed.

suis obligare. Hoc in genere si eum adjuveris eo studio, quo ostendisti, apud ipsum præclarissime posueris; sed mihi etiam gratissimum feceris.

EPISTOLA LXV.

Hisponem commendat, ut pactiones cum civitatibus pro publicanis conficiat. (Ex Cilicia, anno U. C. 702.)

M. T. C. P. SILIO PROPR. S. D.

Cum P. Terentio Hispone, qui operas [1] in scriptura pro magistro dat, mihi summa familiaritas consuetudoque est; multaque et magna inter nos officia paria et mutua intercedunt. Ejus summa existimatio agitur in eo, ut pactiones [2] cum civitatibus reliquis conficiat. Non me præterit, nos eam rem Ephesi expertos esse, neque ab Ephesiis ullo modo impetrare potuisse. Sed quum, quemadmodum omnes existimant, et ego intelligo, tua quum summa integritate, tum singulari humanitate et mansuetudine consequutus es, ut libentissimis Græcis, nutu, quod velis, consequare: peto a te in majorem modum [3], ut, honoris mei causa, hac laude Hisponem affici velis. Præterea cum sociis scripturæ mihi summa necessitudo est, non solum ob eam causam, quod ea societas universa in mea fide est, sed etiam quod plerisque sociis utor familiaris-

1. *Operas in scriptura.* Negotia publicanorum curat. Eodem sensu dixit epist. 9: « Est in operis societatis ». *Scriptura* vero est ratio tota publicanorum, qui vel decumas, vel portoria, vel pascua redimunt. Man. — De hoc autem vide ad Att. XI, 10.

2. *Pactiones.* Pro pecunia publicanis debita. Nam inter sociorum civitates et publicanos Romanos controversia fere semper oriebatur in exactione vectigalium. Man.

3. Lallem. « majorem in modum ». J. V. L.

sime. Ita et Hisponem meum per me ornaris, et societatem mihi conjunctiorem feceris; tuque ipse et ex hujus observantia, gratissimi hominis, et ex sociorum gratia, hominum amplissimorum, maximum fructum capies, et me summo beneficio affeceris. Sic enim velim existimes, ex tota tua provincia, omnique isto imperio, nihil esse, quod mihi gratius facere possis.

EPISTOLA LXVI.

Cæcinam in colligendis Asiaticæ negotiationis reliquiis commendat.
(Romæ, anno U. C. 707.)

M. T. C. P. SERVILIO PROPR. S. D.

A. Cæcinam, maxime proprium clientem familiæ vestræ, non commendarem tibi, quum scirem, qua fide in tuos, qua clementia in calamitosos soleres esse, nisi me et patris ejus, quo sum familiarissime usus, memoria, et hujus fortuna[1] ita moveret, ut hominis, omnibus mecum studiis officiisque conjunctissimi, movere debebat. A te hoc omni contentione peto, sic, ut majore cura, majore animi labore, petere non possim: ut ad ea, quæ tua sponte sine cujusquam commendatione faceres in hominem tantum, et talem, calamitosum, aliquem afferant cumulum meæ literæ, quo studiosius eum, quibuscumque rebus possis, juves. Quod si Romæ fuisses[2], etiam salutem A. Cæcinæ essemus (ut opinio mea fert) per te consequuti. De qua

1. *Hujus fortuna*. Exsulabat, quia Pompeianas partes sequutus erat, et Cæsari præterea, scripto libro, maledixerat. Epist. 7 lib. VI. Man.

2. *Si Romæ fuisses*. In Asia enim fuit, quum Cæsari de salute Cæcinæ, i. e. de reditu in Urbem supplicatum est, nec impetratum. Sch.

tamen magnam spem habemus, freti clementia collegæ tui[3]. Nunc, quum tuam justitiam sequutus, tutissimum sibi portum provinciam istam[4] esse duxit: etiam atque etiam te rogo atque oro, ut eum et in reliquiis[5] veteris negotiationis colligendis juves, et ceteris rebus tegas atque tueare. Hoc mihi gratius facere nihil potes.

3. *Collegæ tui.* Cæsaris, qui secundum consulatum cum Servilio gessit, item Servilii et Ciceronis in auguratu collegæ. Ed.

4. *Provinciam istam.* Asiam, quam Servilius pro prætore gerebat. Ed.

5. *In reliquiis.* Veram lectionem ostendunt libri veteres. In Palat. sex. et Mentel. et in meo secundo scribitur recte: « In reliquis veteris negotiationis colligendis ». *Reliqua* enim, ut notum, sunt quæ rationibus subductis debita solvenda remanent, ut et pensiones, ac vectigalia ad diem non soluta. Cic. XVI ad Att. epist. 2, 3; in Pandect. « Reliqua vectigalis, reliqua conductionis », et *reliquari* ac *reliquatores* de iis, qui non ad diem solvunt vectigal, pensionem. Græv. — Sch. mavult *reliquias*, et explicat, nomina nondum exacta ex negotiatione Asiatica.

EPISTOLA LXVII.

Commendat Andronem Laodicensem. (Romæ, anno U. C. 707.)

M. T. C. P. SERVILIO PROPR. S. D.

Ex provincia mea Ciliciensi, cui scis τρεῖς διοικήσεις[1] Asiaticas attributas fuisse[2], nullo sum familiarius usus, quam Androne, Artemonis filio, Laodicensi; eumque habui in ea civitate quum hospitem, tum vehementer ad meæ vitæ rationem et consuetudinem accommodatum. Quem quidem multo etiam pluris postea, quam decessi, facere cœpi, quod multis rebus expertus sum gratum hominem, meique memorem. Itaque eum Romæ libentissime vidi. Non te enim fugit, qui plurimis

1. Τρεῖς διοικήσεις. Tres jurisdictiones. Eæ fuere, Laodicea, Cibyra, Apamæa, quas Appius quoque rexerat, ut ex ep. lib. III licet intelligere. Mart.

2. *Attributas fuisse.* Sch. maluit *attributas esse.* Ed.

in ista provincia benigne fecisti, quam multi[3] grati reperiantur. Hæc propterea scripsi, ut et me non sine causa laborare intelligeres, et tu ipse eum dignum hospitio tuo judicares. Feceris igitur mihi gratissimum, si ei declararis, quanti me facias; id est, si receperis eum in fidem tuam, et quibuscumque rebus honeste ac sine molestia tua poteris, adjuveris. Hoc mihi erit vehementer gratum; idque ut facias, te etiam atque etiam rogo.

3. *Quam multi.* Sc. quam pauci. Ironice dictum. Ed.

EPISTOLA LXVIII.

Lætatur felici navigationis cursu: ut de provinciæ statu scribat, petit: officia sua promittit. (Romæ, anno U. C. 707, mense septembri.)

M. T. C. P. SERVILIO ISAURICO, PROC. COLLEGÆ, S. D.

Gratæ mihi vehementer tuæ literæ fuerunt; ex quibus cognovi cursus navigationum tuarum. Significabas enim memoriam tuam nostræ necessitudinis, qua mihi nihil poterat esse jucundius. Quod reliquum est, multo etiam erit gratius, si ad me de republica, id est, de statu provinciæ[1], de institutis tuis familiariter scribes. Quæ quamquam ex multis pro tua claritate audiam, tamen libentissime ex tuis literis cognoscam. Ego ad te, de reipublicæ summa quid sentiam, non sæpe scribam, propter periculum ejusmodi literarum. Quid agatur autem, scribam sæpius. Sperare tamen videor,

1. Male Ernest. verba, « id est, de statu provinciæ », insititia putabat. Schutz optime refellit. Cicero enim hoc addere debebat, ut Servilius intelligeret, qua de parte reipublicæ Cicero ejus literas exspectaret. Ed.

Cæsari, collegæ[2] nostro, fore curæ, et esse, ut habeamus aliquam rempublicam, cujus consiliis magni referebat te interesse. Sed, si tibi utilius est, id est, gloriosius, Asiæ præesse, et istam partem reipublicæ male affectam tueri : mihi quoque idem, quod tibi et laudi tuæ profuturum est, optatius debet esse. Ego, quæ ad tuam dignitatem pertinere arbitrabor, summo studio diligentiaque curabo ; in primisque tuebor omni observantia clarissimum virum, patrem tuum : quod et pro vetustate necessitudinis, et pro beneficiis vestris, et pro dignitate ipsius facere debeo.

2. *Collegæ*. In auguratu. Quamquam enim pontifex maximus fuit, tamen etiam augur. Philipp. 2, 33. CELLAR.

EPISTOLA LXIX.

C. Curtium, ut in fidem recipiatur, commendat. (Romæ, anno U. C. 707.)

M. T. C. P. SERVILIO, COLLEGÆ, S. D.

C. CURTIUS MITHRES est ille quidem, ut scis, libertus Postumi, familiarissimi mei : sed me colit et observat æque, atque illum ipsum patronum suum. Apud eum ego sic Ephesi fui, quotiescumque fui, tamquam domi meæ ; multaque acciderunt, in quibus et benivolentiam ejus erga me experirer, et fidem. Itaque si quid aut mihi, aut meorum cuipiam in Asia opus est, ad hunc scribere consuevi ; hujus quum opera et fide, tum domo et re uti, tamquam mea. Hæc ad te eo pluribus scripsi, ut intelligeres, me non vulgariter[1], nec

1. *Vulgariter*. Sic restituit Græv. sublato vulgato *vulgare*, quod contra bonam latinitatem est. *Vulgariter* habet ed. 1471. ED.

ambitiose, sed ut pro homine intimo, ac mihi pernecessario, scribere. Peto igitur a te, ut in ea controversia, quam habet de fundo cum quodam Colophonio, et in ceteris rebus, quantum fides tua patietur, quantumque tuo commodo poteris, tantum et honoris mei causa commodes: etsi, ut ejus modestiam cognovi, gravis tibi nulla in re erit. Si et mea commendatione et sua probitate assequutus erit, uti de se bene existimes; omnia se adeptum arbitrabitur. Ut igitur eum recipias in fidem, habeasque in numero tuorum, te vehementer etiam atque etiam rogo. Ego, quæ te velle, quæque ad te pertinere arbitrabor, omnia studiose diligenterque curabo.

EPISTOLA LXX.

Balbi libertum Menandrum commendat. (Romæ, anno U. C. 707.)

M. T. C. P. SERVILIO, COLLEGÆ, S. P. D.

Quia non est obscura tua in me benivolentia, sic fit, ut multi per me tibi velint commendari. Ego autem tribuo nonnumquam in vulgus [1]; sed plerumque necessariis in hoc tempore [2]. Nam cum T. Ampio Balbo mihi summa familiaritas necessitudoque est. Ejus libertum, T. Ampium Menandrum, hominem frugi [3] et modestum, et patrono et nobis vehementer probatum, tibi commendo majorem in modum. Vehementer mihi gratum feceris, si, quibuscumque rebus sine tua

1. *In vulgus.* I. e. promiscue, sine delectu magno. Ed.

2. Alii multi, *ut h. t.* J. V. L.

3. *Frugi. Frugi* et *nequam* opponuntur. Est autem propria laus in servo et in liberto: sed transfertur etiam ad ingenuos: et in rege quoque Dejotaro frugalitatem Cicero laudavit. Nam in oratione pro illo habita, «Omnes, inquit, sunt in illo regiæ virtutes, sed præcipue singularis et admiranda frugalitas». Man.

molestia poteris, ei commodaris. Quod ut facias, te vehementer etiam atque etiam rogo. Vale.

EPISTOLA LXXI.

Commendat T. Agusium, veterem amicum. (Romæ, an. U. C. 707.)

M. T. C. P. SERVILIO, COLLEGÆ, S. D.

Multos tibi commendem necesse est, quando[1] omnibus nota nostra necessitudo est, tuaque erga me benivolentia. Sed tamen etsi omnium causa, quos commendo, velle debeo : tamen cum omnibus non eadem mihi causa est. T. Agusius, et comes meus fuit illo miserrimo tempore, et omnium itinerum, navigationum, laborum, periculorum meorum socius; neque hoc tempore discessisset a me, nisi ego ei permisissem. Quare sic tibi eum commendo, ut unum de meis domesticis et maxime necessariis. Pergratum mihi feceris, si eum ita tractaris, ut intelligat, hanc commendationem sibi magno usu[2] atque adjumento fuisse.

1. Alii, *quum*. J. V. L. 2. Lallem. *usui*. J. V. L.

EPISTOLA LXXII.

Cærelliæ negotia et procuratores commendat. (Romæ, anno U. C. 707.)

M. T. C. P. SERVILIO, COLLEGÆ, S. D.

Cærelliæ[1], necessariæ meæ, rem, nomina, posses-

1. *Cærellia*. Hæc mulier, philosophiæ dedita, valde Ciceronem observavit, ejusque scripta libenter legit. Epist. 21 ad Att. lib. XIII : « Mirifice

siones Asiaticas commendavi tibi præsens in hortis tuis, quam potui diligentissime; tuque mihi, pro tua consuetudine, proque tuis in me perpetuis maximisque officiis, omnia te facturum, liberalissime recepisti. Meminisse te id spero: scio enim solere. Sed tamen Cærelliæ procuratores scripserunt, te propter magnitudinem provinciæ multitudinemque negotiorum etiam atque etiam esse commonefaciendum. Peto igitur, ut memineris, te omnia, quæ tua fides pateretur, mihi cumulate recepisse. Equidem existimo, habere te magnam facultatem (sed hoc est tui consilii et judicii) ex eo senatusconsulto [2], quod in heredes C. Vennonii factum est, Cærelliæ commodandi. Id senatusconsultum tu interpretabere [3] pro tua sapientia: scio enim, ejus ordinis auctoritatem semper apud te magni fuisse. Quod reliquum est, sic velim existimes, quibuscumque rebus Cærelliæ benigne feceris, mihi te gratissimum esse facturum.

Cærellia studio videlicet philosophiæ flagrans describit a tuis: istos ipsos *de Finibus* habet ». Dio, lib. XLVI, Caleni verba recitat, lascivam ac libidinosam cum Cærellia consuetudinem Ciceroni exprobrantis. MAN.—Meram hanc Caleni et ipsius Dionis, Ciceroni *infensissimi*, calumniam esse nemo dubitaverit. Corradus tamen adducit testimonium Quintiliani et Ausonii, sed neutrum ad rem. Quintilianus tantum epistolæ a Cærellia quidem scriptæ, sed nequaquam amatoriæ, locum recitat; literæ autem ad Cærelliam, quas Ausonius profert, non sunt Ciceronis, sed Apuleii. Hæc adnotat *Mongault*, cui quidem Sch. adsentitur. At J. V. L. errasse Corradum minime putat. Namque in Auson. *Idyll.* 13 locus mutilus esse videtur: « Esse Apuleium in vita philosophum, in epigrammatis amatorem; *** in præceptis omnibus exstare severitatem, in epistolis ad Cærelliam subesse petulantiam ». Conjici enim potest, quod admisit J. V. L. librarios quosdam, ne famam Ciceronis læderent, consulto omisisse *Ciceronis*. Imo Quintilianus, VI, 3, de Epistolis Ciceronis ad Cærelliam loquitur. ED.

2. *Ex eo senatusconsulto*. Sunt et alia exempla decretorum senatus in causis provincialium interpositorum, sive magistratibus, sive partibus petentibus, ut e Verrinis, epp. ad Attic. etc. discimus. ERN.

3. *Interpretabere*. Judicabis, an eam, quam ego arbitror, facultatem habeas ex eo S. C. Cærelliæ commodandi. IDEM.

EPISTOLA LXXIII.

Salvum ex provincia revertisse gratulatur : Egnatii et Oppii causa gratias agit; et ut Antipatri filios sibi condonet, rogat. (Romæ, anno U. C. 699.)

M. T. C. Q. PHILIPPO PROCOS.[1] S. D.

Gratulor tibi, quod ex provincia salvum te ad tuos recepisti, incolumi fama et republica[2]. Quod si Romæ te vidissem, coram gratias egissem[3], quod tibi L. Egnatius, familiarissimus meus, absens, L. Oppius, præsens, curæ fuisset. Cum Antipatro Derbete mihi non solum hospitium, verum etiam summa familiaritas intercedit. Ei te vehementer succensuisse audivi, et moleste tuli. De re nihil possum judicare, nisi illud mihi certe persuadeo, te, talem virum, nihil temere fecisse. A te autem, pro vetere nostra necessitudine, etiam atque etiam peto, ut ejus filios, qui in tua potestate sunt, mihi potissimum condones : nisi quid existimas in ea re violari existimationem tuam. Quod ego si arbitrarer, numquam te rogarem; mihique tua fama multo antiquior esset, quam illa necessitudo

1. *Procos.* Suspicor hoc verbum abundare, et additum ab aliquo, qui putavit, quum in sequentis epistolæ inscriptione « Proconsul Philippus » vocetur, multo magis in hac, quæ ordine antecedit, vocari debere : quum perversus (ut jam diximus) ordo sit, et illam, quæ sequitur, huic omnino præponendam esse constet. Quo modo enim proconsul appellari potest, quum in Urbem, deposito imperio, redierit? In Urbe enim potius Philippum esse, quam ad Urbem, facile credo; quum dicat Cicero : « Quod si Romæ te vidissem, coram gratias egissem » : et quia, qui ad Urbem morabantur, triumphum expetebant : cujus rei nulla fit mentio in epistola : nec vero triumphavit umquam hic Q. Philippus. Man. — Schütz adsentitur, et *Procos.* omittit. Ed.

2. *Republica.* Scil. ea parte, quam Philippus administraverat. Ed.

3. Benedictus cum aliis sic inter-

est. Sed mihi ita persuadeo (potest fieri, ut fallar), eam rem laudi tibi potius, quam vituperationi fore. Quid fieri possit[4], et quid mea causa facere possis (nam, quin[5] velis, non dubito), velim, si tibi grave non erit, certiorem me facias.

puxxit, « Quod si Romæ; te vidissem, coramque gratias egissem ». J. V. L.

4. Alii, *posset*, in quo manifestum vitium esse prior Ernest. deprehendit. J. V. L.

5. Alii, *quid*. J. V. L.

EPISTOLA LXXIV.

Oppium præsentem, et Egnatii absentis negotia, commendat.
(Romæ, anno U. C. 698.)

M. T. C. Q. PHILIPPO PROCOS. S. D.

Etsi non dubito, pro tua in me observantia[1], proque nostra necessitudine, quin commendationem meam memoria teneas: tamen etiam atque etiam eumdem tibi L. Oppium, familiarem meum, præsentem, et L. Egnatii, familiarissimi mei, absentis, negotia commendo. Tanta mihi cum eo necessitudo est, familiaritasque, ut, si mea res esset, non magis laborarem. Quapropter gratissimum mihi feceris, si curaris, ut is intelligat, me a te tantum amari, quantum ipse existimo. Hoc mihi gratius facere nihil potes; idque ut facias, te vehementer rogo.

1. *Observantia.* Bened. e cod. Torg. affert *benivolentia*. Ed.

EPISTOLA LXXV.

Avianum Flaccum commendat Titio legato. (Romæ, an. U. C. 701.)

M. T. C. T. TITIO, T. F. LEGATO [1], S. D.

Etsi non dubito, quin apud te mea commendatio prima satis valeat, tamen obsequor homini familiarissimo, C. Aviano Flacco: cujus causa omnia tum cupio, tum mehercule etiam debeo. De quo et præsens tecum egi diligenter, quum tu mihi humanissime respondisti; et scripsi ad te accurate antea: sed putat interesse sua, me ad te quam sæpissime scribere. Quare velim mihi ignoscas, si illius voluntati obtemperans, minus videbor meminisse constantiæ tuæ. A te idem illud peto, ut de loco, quo deportet frumentum, et de tempore, Aviano commodes: quorum utrumque per eumdem me obtinuit triennium, dum Pompeius[2] isti negotio[3] præfuit. Summa est, in quo mihi gratissimum facere possis, si curaris, ut Avianus, quando se a me amari putat, me a te amari sciat. Erit id mihi pergratum. Vale.

1. *Legato*. Rei frumentariæ præposito, ut infra cognoscitur. Man.

2. *Dum Pompeius... præfuit*. Non triennium, sed quinquennium frumentario negotio præfuit Pompeius. Notat igitur Cicero tempus, non quo Pompeius eam curam gessit, sed quo ipse Cicero beneficium Aviano impetravit. Ed.

3. *Isti negotio*. Rei frumentariæ, ut præfectus annonæ. Usus ergo est negotiatoribus frumentariis, sed ita ut et ipsi lucrum facerent honestum. Ernest.

EPISTOLA LXXVI.

Petit C. Valgio emptæ possessionis in agro Fregellano immunitatem. (Anno incerto.)

M. T. C. QUATUORVIRIS ET DECURIONIBUS[1] S. D.

TANTÆ mihi cum Q. Hippio causæ necessitudinis sunt, ut nihil possit esse conjunctius, quam nos inter nos sumus. Quod nisi ita esset, uterer mea consuetudine, ut vobis nulla in re molestus essem. Etenim vos mihi optimi testes estis, quum mihi persuasum esset, nihil esse, quod a vobis impetrare non possem, numquam me tamen gravem vobis esse voluisse. Vehementer igitur vos etiam atque etiam rogo, ut honoris mei causa liberalissime C. Valgium Hippianum[2] tractetis, remque cum eo conficiatis, ut, quam possessionem habet in agro Fregellano, a vobis emptam, eam liberam et immunem habere possit. Id si a vobis impetraro, summo me beneficio vestro affectum arbitrabor.

1. *Quatuorviris et decurionibus.* Fregellanis. Fregellas colonia fuit deducta, ut ostendit Velleius, anno Urbis 424. Quatuorviri igitur non modo municipiis, verum coloniis quoque præerant, item ut consules Romæ: quamquam et duumviri in plerisque coloniis, atque adeo in nonnullis municipiis fuere. Quod lib. I de Antiq. Ital. jure Carolus Sigonius egregie docuit. MAN. — Fregellæ hodie nominantur *Caperano*: quæ urbs est prope flumen *Garigliano*, qui veteribus Liris. ED.

2. *Hippianum.* Hippii filium naturalem, adoptatum autem a C. Valgio, a quo ex more, de quo sæpe diximus, prænomen et nomen accepit. Sic Manut. cui Sch. adsentitur. Etenim si unus idemque esset, quod Ernestius putavit, cur eum supra Q. Hippium nominaret, nec statim nomine uteretur post adoptionem ab eo usurpato. Idem Bened. visum. SCH.

EPISTOLA LXXVII.

Officio suo in supplicatione decernenda narrato, commendat M. Bolanum, et, ut servum fugitivum restitui curet, amanter rogat. (Romæ, anno U. C. 708, mense sextili.)

M. T. C. P. SULPICIO[1] IMPER. S. D.

QUUM his temporibus non sane in senatum ventitarem; tamen, ut tuas literas legi, non existimavi, me,

1. *P. Sulpicio.* Bernardinus Rutilius, qui opiniones quasdam suas in Familiares, ut vocant, Ciceronis Epistolas, me puero, edidit, legendum arbitrabatur « P. Vatinio », adductus in hanc sententiam ea ratione, quia Cicero de servo suo Dionysio scribit in hac epistola : de quo item Vatinius ad Ciceronem in duabus 9, 10 lib. V, et ad eum Cicero epist. 11, ibidem. Sensit idem postea Corradus in suis scholiis. Mihi non satis neque Rutilii, neque Corradi sententia, quam alii postea sequuti sunt, probatur. Nam, ut illud omittam, quod hæc hujus epistolæ verba : « Salvo jure nostræ veteris amicitiæ » : et quæ sunt infra : « Pro tuo perpetuo in me studio » : non videntur in Vatinium convenire, cujus erga Ciceronem perpetuum certe studium non fuerat, inimicitiis, oratione adversus eum notissimis, interruptum : ut hoc, inquam, omittam, quod exigui ponderis non est : valde me movet ea ratio, quod post supplicationem decretam scribit Cicero de servo suo ad Sulpicium : at Vatinio decreta supplicatio videtur octobri mense, ut ex epist. 10, lib. V, non dubiam facere conjecturam licet. Scripsit enim Vatinius nonis dec. eam epistolam, quum de supplicatione decreta jam e Ciceronis literis cognovisset. Ante novembrem autem alteram ejusdem epistolam acceperat Cicero, datam v id. quint. in qua de fuga servi Dionysii se audivisse significavit. Quod quum ita sit; cui verisimile videatur, hanc epistolam, Sulpicio inscriptam, in qua de supplicatione decreta fit mentio, ad Vatinium de Dionysii fuga, multo ante supplicationem ei cognita, ut ignota de re missam esse? Ad hanc rationem accedit altera, ipsa quoque, ut arbitror, non contemnenda. Nam quum Cicero supplicationem decretam Sulpicio significat, eodem tempore M. Bolanum commendat. Vatinius autem in epistola sua de supplicatione sibi decreta respondens, verbum de Bolano nullum facit. Consensum omitto veterum librorum, quibus in omnibus perspicue scriptum video, ne una quidem litera veritatem obscurante, « P. Sulpicio ». MAN.—Placet conjectura Rutilii et Corradi. Vatinium enim tum Illyrico, Sulpicium Achaiæ præfuisse, præter adducta loca ostendunt libri IV epistolæ 5 et 6. J. F. GRON. — Sch. quidem adsentit Manutio : sed restat illa dubitatio : quum in Vatinii imperio urbs Narona fuerit,

salvo jure nostræ veteris amicitiæ[2], multorumque inter nos officiorum, facere posse, ut honori tuo deessem. Itaque affui, supplicationemque tibi libenter decrevi; nec reliquo tempore ullo, aut rei, aut existimationi, aut dignitati tuæ deero. Atque, hoc ut tui necessarii sciant, hoc me animo erga te esse, velim facias eos per literas certiores, ut, si quid tibi opus sit, ne dubitent mihi jure suo denuntiare.

M. Bolanum, virum bonum et fortem, et omnibus rebus ornatum, meumque veterem amicum, tibi magnopere commendo. Pergratum mihi feceris, si curaris, ut is intelligat, hanc commendationem sibi magno adjumento fuisse. Ipsumque virum optimum gratissimumque cognosces. Promitto tibi, te ex ejus amicitia magnam voluptatem esse capturum.

Præterea a te peto in majorem modum, pro nostra amicitia, et pro tuo perpetuo in me studio, ut in hac re etiam elabores. Dionysius, servus meus, qui meam bibliothecen multorum nummorum tractavit, quum multos libros surripuisset, nec se impune laturum putaret, aufugit. Is est in provincia tua. Eum et M. Bolanus, familiaris meus, et multi alii Naronæ[3] viderunt; sed, quum se a me manumissum esse diceret, crediderunt. Hunc tu si mihi restituendum cu-

ut ex ipsius epistolis intelligitur, qui possit eadem urbs esse in imperio Sulpicii. Unde conjecerunt docti viri Sulpicii et Vatinii communem provinciam fuisse Illyricum. Sed hoc refellitur eo, quod Vatinius de Illyrico sine Sulpicio triumphavit. Hæc autem exstant in libro de Bello Afric. c. 10: « Cæsar cum cohortibus septem quæ... cum Sulpicio et Vatinio rem gesserant, oppido Ruspina regressus, proficiscitur ad portum ». Ex quibus intelligitur Sulpicium una cum Vatinio rebus Illyricis præfuisse, Ed.

2. *Nostræ veteris amicitiæ.* Hoc convenire in Vatinium negat Manutius, ut et « pro tuo perpetuo in me studio ». Sed sic etiam loquebantur, qui amici olim, dein inimici fuissent, propter reconciliatam gratiam, quasi medio odiorum tempore memoriæ exempto. J. F. Gron.

3. *Naronæ.* In Dalmatia. — Nonnulli codd. *Narone.* J. V. L.

raris, non possum dicere, quam mihi gratum futurum sit. Res ipsa parva, sed animi mei dolor magnus est. Ubi sit, et quid fierit possit, Bolanus te docebit. Ego si hominem per te reciperaro, summo me a te beneficio affectum arbitrabor.

EPISTOLA LXXVIII.

Petit ut Democritum in suam fidem recipiat. (Romæ, anno U. C. 707.)

M. T. C. ALLIENO PROCOS.[1] S. D.

Democritus Sicyonius, non solum hospes meus est, sed etiam, quod non multis contingit, Græcis præsertim, valde familiaris. Est enim in eo summa probitas, summa virtus, summa in hospites liberalitas et observantia; meque præter ceteros et colit, et observat[2], et diligit. Eum tu non modo suorum civium, verum pæne Achaiæ principem cognosces. Huic ego tantummodo aditum ad tuam cognitionem patefacio et munio : cognitum, per te ipsum, quæ tua natura est, dignum tua amicitia atque hospitio judicabis. Peto igitur a te, ut, his literis lectis, recipias eum in tuam fidem; polliceare, omnia te facturum mea causa. De reliquo, si, id quod confido fore, dignum eum tua amicitia hospitioque cognoveris : peto, ut eum complectare, diligas, in tuis habeas. Erit id mihi majorem in modum gratum. Vale.

1. *Procos.* Proconsul vocatur, nondum tamen gesto consulatu. Auctor libri de Bello Africano modo prætorem, modo proconsulem, vocat. Præerat autem Siciliæ, ut ex epist. seq. cognoscitur. Ed.

2. *Et colit et observat. Colit* honore, *observat* assiduitate et officio. Ed.

EPISTOLA LXXIX.

Caium et Marcum Avianos fratres commendat. (Romæ, anno U. C. 707.)

M. T. C. ALLIENO PROCOS. S. P. D.

Et te scire arbitror, quanti fecerim C. Avianum Flaccum [1]; et ego ex ipso audieram, optimo et gratissimo homine, quam a te liberaliter esset tractatus. Ejus filios dignissimos illo patre, meosque necessarios, quos ego unice diligo, commendo tibi sic, ut majore studio nullos commendare possim. C. Avianus in Sicilia est; Marcus est nobiscum. Ut illius dignitatem præsentis ornes, rem utriusque defendas, te rogo. Hoc mihi gratius in ista provincia facere nihil potes; idque ut facias, te vehementer etiam atque etiam rogo. Vale.

1. *C. Avianum Flaccum. Avianus* Æmiliorum cognomen fuit. Ad Div. XIII, 21: *Flaccus* Valeriorum. Fortasse igitur hic gemino cognomine utebatur, quia quum esset Valeriæ gentis, adoptione transiit in Æmiliam; ita et vetus remansit et novum cognomen accessit. Man.—Patrem hunc eumdem, ut videtur, Avianum ep. 75 supra Cicero commendat. Ed.

M. T. CICERONIS
EPISTOLARUM
AD DIVERSOS
LIBER DECIMUS QUARTUS.

EPISTOLA I.

Ab exsule scripta, querula : deinde de spe restitutionis, utcumque exigua : de familia, de pestilentia, Plancii officiis, Pisonis humanitate, et aliis agit. Terentiæ uni, ex sensu, inscribi debuit hæc epistola. (Inchoata Thessalonicæ, finita Dyrrhachii, anno U. C. 695, mense novembri.)

TULLIUS TERENTIÆ SUÆ[1], TULLIOLÆ SUÆ, CICERONI SUO S. D.

Et literis multorum, et sermone omnium perfertur ad me, incredibilem tuam virtutem et fortitudinem esse; teque nec animi, nec corporis laboribus defatigari. Me miserum! te, ista virtute, fide, probitate, humanitate, in tantas ærumnas propter me incidisse! Tulliolamque nostram, ex quo patre tantas voluptates capiebat, ex eo tantos percipere luctus! Nam quid ego de Cicerone dicam? qui quum primum[2] sapere cœ-

1. *Terentiæ.* Hæc quater nupsit, Ciceroni, Sallustio historico, Messallæ Corvino, Vibio Rufo. Dio lib. LVII, 15, et D. Hieronymus lib. I adversus Jovinianum. Vixit annos 103. Plin. lib. VII, cap. 48. Man.

2. *Quum primum.* Hoc tempore annum agebat ætatis suæ Cicero filius

pit, acerbissimos dolores miseriasque percepit. Quæ si, ut tu scribis, fato facta putarem, ferrem paullo facilius : sed omnia sunt mea culpa commissa, qui ab his me amari putabam, qui invidebant; eos non sequebar, qui petebant[3]. Quod si nostris consiliis usi essemus, neque apud nos tantum valuisset sermo aut stultorum amicorum, aut improborum, beatissimi viveremus. Nunc, quum[4] sperare nos amici jubent, dabo operam, ne mea valitudo tuo labori desit. Res quanta sit, intelligo; quantoque fuerit facilius manere domi, quam redire. Sed tamen, si omnes tribunos plebis habemus, si Lentulum tam studiosum, quam videtur, si vero etiam Pompeium et Cæsarem, non est desperandum. De familia[5], quo modo placuisse amicis scribis, faciemus. De loco, nunc quidem jam abiit pestilentia; sed quamdiu fuit, me non attigit. Plancius[6], homo officiosissimus, me cupit esse secum : et adhuc retinet. Ego volebam loco magis deserto esse in Epiro, quo neque Hispo[7] veniret, nec milites; sed adhuc Plancius me retinet. Sperat posse fieri, ut mecum in Italiam decedat. Quem ego diem si videro, et si in vestrum complexum venero, ac si et vos, et me ipsum recuperaro; satis magnum mihi fructum vide-

octavum. Natus enim erat Cotta et Torquato coss. ut ex epist. 1, lib. I, ad Att. licet intelligere. Man.

3. *Qui petebant.* I. e. expetebant me, et amicitiam meam. Cæsarem potius significat, a quo sibi oblatam legationem aspernatus erat. Sch. —

4. Alii MSS, *quando*. J. V. L.

5. *De familia.* De servis, quos postea liberavit, veritus ne cum ceteris bonis publicarentur. Ep. 4. Man.

6. *Plancius.* Cn. Plancius, quæstor in Macedonia : pro quo exstat oratio. Vide et eam post reditum in senatu habitam. Idem.

7. *Hispo.* Hic nonnulli veteres libri habent *ipso :* alii, *ipse :* quinque nostri, *Hispo.* Ex hac varietate legendum fortasse *Piso*, vel potius *ipse :* ut de eodem accipiatur : cujus nomen omitti potuit, quum Terentiæ literis, L. Pisonem, Ciceroni inimicum, ejus anni consulem, ad Macedoniam regendam propediem iturum significantibus, responderet. Nominare, qui consul adhuc erat, non audebat. Idem. —

bor percepisse et vestræ pietatis, et meæ. Pisonis[8] humanitas, virtus, amor in omnes nos, tantus est, ut nihil supra possit. Utinam ea res ei voluptati sit! gloriæ quidem video fore. De Q. fratre nihil ego te accusavi : sed vos, quum præsertim tam pauci sitis, volui esse quam conjunctissimos[9]. Quibus me voluisti agere gratias, egi, et me a te certiorem factum esse scripsi.

Quod ad me, mea Terentia, scribis, te vicum venditurum[10]: quid, obsecro te (me miserum!), quid futurum est? Et, si nos premet eadem fortuna, quid puero misero fiet? Non queo reliqua scribere (tanta vis lacrymarum est), neque te in eumdem fletum adducam. Tantum scribo : si erunt in officio amici, pecunia non deerit. Si non erunt, tu efficere[11] tua pecunia non poteris. Per fortunas miseras nostras, vide, ne puerum perditum perdamus. Cui si aliquid erit, ne egeat; mediocri virtute opus est, et mediocri fortuna, ut cetera consequatur. Fac valeas, et ad me tabellarios mittas, ut sciam, quid agatur, et vos quid agatis. Mihi omnino jam brevis exspectatio est[12]. Tulliolæ et Ciceroni salutem dic. Valete. D. a. d. VI kalendas decembres, Dyrrhachii.

Dyrrhachium veni, quod et libera civitas[13] est, et

Schütz autem reposuit *ipse* : et ait Pisonem certe intelligi. *Hispo* autem si verum sit, nomen esse fictum e literis transpositis pro Pisonis nomine. Ed.

8. *Pisonis*. C. Calpurnii Pisonis L. filii, Frugi, Ciceronis generi. Man.

9. *Volui esse quam conjunctissimos*. Discordiæ igitur aliquid inter Q. fratrem, et Terentiam exstiterat. Idem.

10. *Vicum venditurum*. Ut mihi pecuniam suppeditare possis. Idem.— *Venditurum*, ut elegantius, restituit Gebhard. et elegantiam eamdem vindicant Palatinus primus, Vaticani excerpta, Victorii edit. Plebeios magistellos ait fecisse *vendituram*. — De similibus elegantiis, vide Gell. I, 7.

11. *Efficere*. Id quod effici opus est, ut ego in hac misera fortuna non egeam. Man.—*Efficere*. Ut restituar.

12. *Brevis exspectatio est*. Fore arbitror, ut brevi literas vestras accipiam. Man.

13. *Libera civitas*. Sui juris, ut in

in me officiosa, et proxima Italiæ. Sed si me offendet loci celebritas, alio me conferam, et [14] ad te scribam.

ea Romani exsules tuto esse possint. Sch. — *In me officiosa.* Quia a Cicerone defensa. Vid. orat. pro Planc. 1.

14. Abest *et*. J. V. L.

EPISTOLA II.

Brevitatem literarum excusat: Pisonis generi officia laudat: dolet Terentiæ vicem: rogat ne suam dotem projiciat, et ut valitudini suæ consulat. (Thessalonicæ, anno U. C. 695, mense octobri.)

TULLIUS TERENTIÆ SUÆ, TULLIOLÆ ET CICERONI SUIS S. D.

Noli putare, me ad quemquam longiores epistolas scribere, nisi, si quis [1] ad me plura scripsit, cui puto rescribi oportere. Nec enim habeo, quod [2] scribam; nec hoc tempore quidquam difficilius facio. Ad te vero, et ad nostram Tulliolam non queo sine plurimis lacrymis scribere. Vos enim video esse miserrimas, quas ego beatissimas semper esse volui, idque præstare debui: et, nisi tam timidi [3] fuissemus, præstitissem. Pisonem nostrum merito ejus amo plurimum. Eum, ut potui, per literas cohortatus sum, gratiasque egi, ut debui. In novis tribunis plebis intelligo spem te habere. Id erit firmum, si Pompeii voluntas erit: sed Crassum tamen metuo. A te quidem omnia fieri fortissime et amantissime video: nec miror; sed mœreo casum ejusmodi [4], ut tantis tuis miseriis meæ miseriæ subleventur. Nam ad me P. Valerius, homo officiosus,

1. Alii, *si qui*. J. V. L.

2. Recentiores *quid*, male. J. V. L.

3. *Timidi*. Quod e patria discedere maluerit, quam armis decertare. Man.

4. Ernest. conj. « sed mœreo, casum esse ejusmodi ». J. V. L.

scripsit, id quod ego maximo cum fletu legi, quemadmodum a Vestæ [5] ad tabulam Valeriam [6] ducta esses. Hem, mea lux, meum desiderium, unde omnes opem petere [7] solebant! te nunc, mea Terentia, sic vexari, sic jacere in lacrymis et sordibus! idque fieri mea culpa, qui ceteros servavi, ut nos periremus! Quod de domo scribis, hoc est, de area; ego vero tum denique mihi videbor restitutus, si illa nobis erit restituta. Verum hæc non sunt in nostra manu. Illud doleo, quæ impensa facienda est, in ejus partem, te miseram et despoliatam venire. Quod si conficitur [8] negotium, omnia consequemur. Sin eadem nos fortuna premet, etiamne reliquias tuas [9] misera [10] projicies? Obsecro te, mea vita, quod ad sumptum attinet, sine alios, qui possunt, si modo volunt, sustinere; et valitudinem istam infirmam, si me amas, noli vexare. Nam mihi ante oculos dies noctesque versaris. Omnes labores te excipere video. Timeo, ut sustineas; sed video in te esse omnia. Quare, ut id, quod speras, et quod agis, consequamur, servi valitudini. Ego, ad quos

5. *A Vestæ*. A templo Vestæ. Victorius legit *a Vesta*, id est, a lare et foco. Lamb. — Ego nolim sequi. J. V. L.

6. *Ad tabulam Valeriam*. Locus in foro fuit, quo tribuni plebis convenire soliti sunt. In Vatinium, cap. 9. Man.—Videtur potius tabula Valeria, vel argentaria mensa, vel auctionaria fuisse; ad quam illi tribuni, quorum orat. in Vatin. mentio fit, non solemni more, sed tum forte negotii alicujus causa convenissent. Et quod Terentia ad hanc tabulam raperetur, videtur eo consilio factum esse, ut de pecunia numeranda per argentarium caveret. Sch.

7. *Opem petere*. Nempe per eam Ciceronem sibi conciliari posse sperabant. Ern. — *De area*. Eversa enim domo, area supererat: quæ postea reverso in patriam Ciceroni restituta est, et superficies æstimata. Man.

8. *Si conficitur negotium*. Si restituor.

9. *Reliquias tuas*. Quæ tibi facultates reliquæ sunt, amissis meis. Hoc agitur de propriis Terentiæ fundis, vel pecuniis, fœnere collocatis. Male Ern. interpretatur de area domus Ciceronianæ in Palatio, quam a Clodio consecratam, Terentia vendere non poterat. Ed.

10. Alii habent *miseras*. J. V. L.

scribam, nescio, nisi ad eos, qui ad me scribunt, aut ad eos, de quibus ad me vos aliquid scribitis. Longius, quoniam[11] ita vobis placet, non discedam : sed velim, quam sæpissime literas mittatis, præsertim, si quid est firmius, quod speremus. Valete, mea desideria, valete. A. d. III nonas octobr. Thessalonica.

11. Alii, *quum*. J. V. L.

EPISTOLA III.

Sua culpa factum dolet, ut in tantas miserias inciderint. Dein ad capita epistolæ uxoris respondet ita, ut nimium præ se dolorem ferat, eique pæne succumbat. (Dyrrhachii, anno U. C. 695, mense novembri.)

TULLIUS TERENTIÆ ET TULLIOLÆ ET CICERONI SUIS S. D.

Accepi ab Aristocrito tres epistolas, quas ego lacrymis prope delevi. Conficior enim mœrore, mea Terentia; nec meæ me miseriæ magis excruciant, quam tuæ vestræque. Ego autem hoc miserior sum, quam tu, quæ es miserrima, quod ipsa calamitas communis est utriusque nostrum : sed culpa mea propria est. Meum fuit officium, vel legatione[1] vitare periculum; vel diligentia et copiis resistere; vel cadere fortiter. Hoc miserius, turpius, indignius nobis nihil fuit. Quare quum dolore conficior, tum etiam pudore. Pudet enim me uxori meæ[2] optimæ, suavissimis liberis,

1. *Legatione*. Nam si legationem a Cæsare, Galliæ proconsule, delatam accepisset, Clodii tribuni plebis furorem vitasset. Diem enim ei dicere, qui reipublicæ causa abesset, non licebat. Manut. — Cur hanc legationem non acceperit, vide ad Attic. II, 18. Ed.

2. *Meæ*. Hoc delendum censuit Ern. quod probat Sch. nam neque mox *liberis suavissimis* additur *meis*. Ed.

virtutem et diligentiam non præstitisse. Nam mi[3] ante oculos dies noctesque versatur squalor vester, et mœror, et infirmitas valitudinis tuæ : spes autem salutis pertenuis ostenditur. Inimici sunt multi ; invidi pæne omnes. Ejicere nos magnum fuit, excludere facile est. Sed tamen, quamdiu vos eritis in spe, non deficiam, ne omnia mea culpa cecidisse videantur. Ut tuto[4] sim, quod laboras, id mihi nunc facillimum est; quem etiam inimici volunt vivere in his tantis miseriis. Ego tamen faciam, quæ præcipis.

Amicis, quibus voluisti, egi gratias, et eas literas Dexippo[5] dedi, meque de eorum officio, scripsi, a te certiorem esse factum. Pisonem nostrum mirifico esse studio in nos et officio, et ego perspicio, et omnes prædicant. Dii faxint, ut tali genero mihi præsenti tecum simul et cum liberis nostris frui liceat! Nunc spes reliqua est in novis tribunis plebis, et in primis quidem diebus : nam si inveterarit, actum est. Ea re ad te statim Aristocritum misi, ut ad me continuo initia rerum et rationem totius negotii posses scribere, etsi Dexippo quoque ita imperavi, statim ut recurreret : et ad fratrem misi, ut crebro tabellarios mitteret. Nam ego eo nomine sum Dyrrhachii hoc tempore, ut quam celerrime, quid agatur, audiam, et sum tuto. Civitas enim hæc semper a me defensa est. Quum inimici nostri venire dicentur, tum in Epirum ibo. Quod scribis, te, si velim, ad me venturam : ego vero, quum sciam magnam partem istius oneris abs te sustineri, te istic esse volo. Si perficitis quod agitis, me ad vos venire oportet. Sin autem..... sed nihil

3. Lallem. *mihi.* J. V. L.

4. *Ut tuto sim.* Scil. ibi, ubi sum. Sch.

5. Ed. Grut. *Desippo.* Mendose, ut videtur. Habent tamen MSS, et retinet Grævius. J. V. L.

opus est reliqua scribere. Ex primis, aut summum secundis literis tuis, constituere poterimus, quid nobis faciendum sit. Tu modo ad me velim omnia diligentissime perscribas: etsi magis jam rem, quam literas, debeo exspectare. Cura, ut valeas, et ita tibi persuadeas, mihi te carius nihil esse, nec umquam fuisse. Vale, mea Terentia, quam ego videre videor, itaque debilitor lacrymis. Vale. Pridie kalendas decembr.

EPISTOLA IV.

Respondet ad varia Terentiæ non solum dolenter, sed etiam molliore, quam virum decebat, animo. (Brundisii, anno U. C. 695, mense aprili.)

TULLIUS TERENTIÆ ET TULLIOLÆ ET CICERONI SUIS S. P. D.

Ego minus sæpe ad vos do literas, quam possum, propterea quod quum omnia mihi tempora sunt misera, tum vero quum aut scribo ad vos, aut vestras lego, conficior lacrymis sic, ut ferre non possim. Quod utinam [1] minus vitæ cupidi fuissemus! certe nihil, aut non multum in vita mali vidissemus. Quod si nos ad aliquam alicujus commodi aliquando recuperandi spem fortuna reservavit, minus est erratum a nobis: sin hæc mala fixa sunt; ego vero te quam primum, mea vita, cupio videre, et in tuo complexu emori: quando neque dii, quos tu castissime coluisti, neque homines,

1. *Quod utinam. Quod* pro *sed:* ut epist. 14 lib. VIII: « Quod non dubito, quin te quoque hæc deliberatio sit perturbatura ». Et Philipp. X: « Quod qui ab illo abducit exercitum, et respectum pulcherrimum, et præsidium firmissimum adimit reipublicæ ». Et in Verr. lib. I: « Quod vos oblitos non arbitror, quæ multitudo se ipsum accusat, qui Clodianis armis

quibus ego servivi[2], nobis gratiam retulerunt. Nos Brundisii apud M. Lænium Flaccum[3] dies XIII fuimus, virum optimum : qui periculum fortunarum et capitis sui præ mea[4] salute neglexit; neque legis improbissimæ[5] pœna deductus est, quo minus hospitii et amicitiæ jus officiumque præstaret. Huic utinam aliquando gratiam referre possimus! habebimus quidem semper. Brundisio profecti sumus a. d. V kalendas[6] maii; per Macedoniam Cyzicum petebamus. O me perditum! o afflictum[7]! quid nunc rogem te, ut venias, mulierem ægram, et corpore et animo confectam? non rogem? sine te igitur sim? Opinor, sic agam. Si est spes nostri reditus, eam confirmes, et rem adjuves. Sin, ut ego metuo, transactum est, quoquo modo potes, ad me fac venias. Unum hoc scito : si te habebo, non mihi videbor plane perisse. Sed quid de[8] Tulliola mea fiet? jam id vos videte : mihi deest consilium. Sed certe, quoquo modo se res habebit, illius misellæ et matrimonio[9], et famæ serviendum est. Quid? Cicero meus quid aget? Iste vero sit in sinu semper et complexu meo. Non queo plura jam scribere : impedit mœror. Tu quid egeris, nescio : utrum aliquid teneas, an, quod metuo, plane sis spoliata.

cesserit». Infra : « Peccatum est nullum, nisi quod non una animam cum ornamentis amisimus ». MAN.

2. Al. male, «quos ego servavi». Al. autem habent, « quibus ego semper servivi ». J. V. L.

3. *M. Lænium Flaccum.* Vide ad Div. XIII, 63; orat. pro Plancio, cap. 41; pro Sextio, cap. 67. ED.

4. *Præ mea.* Alii, *pro mea.*

5. *Legis improbissimæ.* Ne Cicero intra quingenta passuum millia hospitio acciperetur. CORR.

6. *A. d. V kalendas.* Constat esse legendum *pridie kal.* ex die extremæ epistolæ adscripta. SCH.

7. *Afflictum.* Janus Gulielmius ad Plauti Cistellariam, act. II, scen. 1, testatur se in vetustissimis membranis reperisse, « O me perditum! me efflictum! » Quod si verum est, bis apud Ciceronem legitur verbum *effligere* : nam vide lib. IX ad Att. epist. ult. OLIV.

8. Abest *de*. J. V. L.

9. *Matrimonio.* Dixi jam, hoc tem-

Pisonem, ut scribis, spero fore semper nostrum. De familia liberata [10], nihil est, quod te moveat. Primum, tuis ita promissum est, te facturam esse, ut quisque esset meritus. Est autem in officio adhuc Orpheus: præterea magnopere nemo. Ceterorum servorum ea causa est [11], ut, si res a nobis abisset, liberti nostri essent, si obtinere potuissent: sin ad nos pertinerent [12], servirent, præterquam oppido pauci. Sed hæc minora sunt. Tu quod me hortaris, ut animo sim magno, et spem habeam recuperandæ salutis: id velim sit ejusmodi, ut recte sperare possimus. Nunc, miser, quando tuas jam literas accipiam? quis ad me perferet? quas ego exspectassem Brundisii, si esset licitum per nautas, qui tempestatem prætermittere noluerunt.

Quod reliquum est, sustenta te, mea Terentia, ut potes. Honestissime viximus; floruimus. Non vitium nostrum, sed virtus nostra nos afflixit. Peccatum est nullum, nisi quod non una animam cum ornamentis amisimus. Sed si hoc fuit liberis nostris gratius, nos vivere; cetera, quamquam ferenda non sunt, feramus. Atque ego, qui te confirmo, ipse me non possum. Clodium Philetærum, quod valitudine oculorum im-

pore uxorem C. Pisonis Tulliolam fuisse. Ejus doti et famæ, se absente, Cicero timebat. Man.

10. *Liberata*. Terentia audiverat Ciceronem omnes suos et Terentiæ servos manumisisse, ejusque rei causa se sollicitam esse ostenderat. Sch.

11. *Ceterorum servorum ea causa est*. Veritus Cicero amissionem servorum cum tota re, manumisit eos hac conditione, ut, si per legem Clodiam bonis omnibus privandus esset, ii suo beneficio liberti essent, si modo id obtineri posset; sin autem lex servos non adimeret, et, ut ad veterem dominum pertinerent, concederet, servirent, ut antea, præterquam paucissimi, quos ob fidem et diligentiam omnino liberatos vellet. Dixit autem, « ceterorum servorum », quum de suis loqueretur. Nam ex Terentiæ servis neminem manumiserat (neque enim poterat): tantum iis, eam facturam esse, ut quisque esset meritus, promiserat. Man. — *Abisset*. Alii, *abesset*. J. V. L.

12. Melius, *pertineret*. Et sic jam placuerat J. F. Gronovio. J. V. L.

pediebatur, hominem fidelem, remisi. Sallustius officio vincit[13] omnes. Pescennius est perbenivolus nobis: quem semper spero tui fore observantem. Sica[14] dixerat, se mecum fore; sed Brundisio discessit.

Cura, quoad potes, ut valeas, et sic existimes, me vehementius tua miseria, quam mea commoveri. Mea Terentia, fidissima atque optima uxor, et mea carissima filiola, et spes reliqua nostra, Cicero, valete. Pridie kalendas maii, Brundisio.

13. Alii, *vincet*. J. V. L.

14. Vulg. *Sicca*. J. V. L. — Civis erat in cujus fundo Vibonensi Cicero aliquot dies fuerat. Ed.

EPISTOLA V.

Reditum ex provincia significat: Terentiæ diligentiam in scribendo laudat: quæ fieri velit de Preciana auctione, mandat. (Athenis, anno U. C. 703, mense octobri.)

M. T. C. TERENTIÆ[1] ET TULL. SUIS S. P. D.

Si tu et Tullia, lux nostra, valetis, ego et suavissimus Cicero valemus. Pridie idus octobres Athenas venimus, quum sane adversis ventis usi essemus, tardeque et incommode navigassemus. De nave exeuntibus nobis Acastus[2] cum literis præsto fuit uno et vicesimo die, sane strenue. Accepi tuas literas, quibus intellexi, te vereri, ne superiores mihi redditæ non essent. Omnes sunt redditæ; diligentissimeque a te perscripta sunt omnia: idque mihi gratissimum fuit. Neque sum admiratus, hanc epistolam, quam Acastus attulit, brevem fuisse. Jam enim me ipsum

1. Nonnulli codd. tantum habent «Terentiæ suæ S. P.» J. V. L.

2. *Acastus*. Ciceronis servus. Vide ad Att. VI, 9. Ed.

exspectas[3], sive nos ipsos[4], qui quidem quam primum ad vos venire cupimus: etsi in quam rempublicam veniamus[5], intelligo. Cognovi enim ex multorum amicorum literis, quas attulit Acastus, ad arma rem spectare[6]: ut mihi, quum venero, dissimulare non liceat, quid sentiam. Sed quando[7] subeunda fortuna est, eo citius dabimus operam, ut veniamus, quo facilius de tota re deliberemus. Tu velim, quod commodo valitudinis tuæ fiat, quam longissime poteris, obviam nobis properes. De hereditate Preciana, quæ quidem mihi magno dolori est (valde enim illum amavi), sed[8] hoc velim cures: si auctio ante meum adventum fiet, ut Pomponius, aut, si is minus poterit, Camillus nostrum negotium curet. Nos quum salvi venerimus, reliqua per nos agemus: sin tu jam Roma profecta eris, tamen curabis, ut hoc ita fiat. Nos, si dii adjuvabunt, circiter idus novembres in Italia speramus fore. Vos, mea suavissima et optatissima Terentia, et Tulliola, si nos amatis, curate, ut valeatis. Athenis, a. d. xv kalendas novemb.

3. Ern. conj. *exspectabas*. J. V. L.

4. *Sive nos ipsos*. Erant enim cum ipso, filius, frater, fratris filius. Man.

5. Alii, *venimus*. J. V. L.

6. *Ad arma rem spectare*. Cæsare et Pompeio dissidentibus. Corrad.

7. Alii, *quum*. J. V. L.

8. *Sed*. Delevit Bened. Ed.

EPISTOLA VI.

Excusat infrequentiam literarum. Voluntatem suam in ære alieno dissolvendo significat. Adjungit de Terentiæ meritis in Tulliolam. Pollicem servum exspectat. (Ex castris Pompeii, anno U. C. 705, mense quintili.)

M. T. C. TERENTIÆ S. P. D.

Nec sæpe est, cui literas demus; nec rem habemus

ullam, quam scribere velimus. Ex tuis literis, quas proxime accepi, cognovi, prædium nullum venire potuisse. Quare videatis velim, quomodo satisfiat ei, cui scitis me satisfieri velle. Quod nostra [1] tibi gratias agit, id ego non miror te mereri, ut ea tibi merito tuo gratias agere possit. Pollicem [2], si adhuc non est profectus, quam primum fac extrudas. Cura, ut valeas. Idibus quintil.

1. *Quod nostra*. Quam intelligat *nostram* non plane perspicio, nisi Tulliam significet, quod puto. De rebus autem domesticis cum uxore, suisque loquens, non mirum est rem tantum indicasse, quod etiam supra facit, quum dicit, « quomodo satisfiat ei »: nec tamen nomen ponit, cui satisfieri cupiebat. Quum enim ad suos scribat, qui et manum ejus agnoscerent, et res quas innueret, optime callerent, non necesse fuit apertius scribi. Victor.

2. *Pollicem*. Servum. Alii male *Pollucem*. Quod refellit ipse Noster ad Att. XIII, 45: «Pollex, ut dixerat, mihi Lanuvii præsto fuit; sed plane Pollex, non index». Ed.

EPISTOLA VII.

Sollicitudinem deposuisse significat cum causa illius. Ut forti animo sit, et valitudinem curet, hortatur. (Ex portu Caietano, nave conscensa, anno U. C. 704, mense junio.)

M. T. C. TERENTIÆ [1] SUÆ S. P. D.

Omnes molestias [2] et sollicitudines [3], quibus et te miserrimam habui, id quod mihi molestissimum est, et Tulliolam, quæ nobis nostra vita dulcior est, deposui et ejeci. Quid causæ autem fuerit, postridie intellexi, quam a vobis discessi. Χολὴν ἄκρατον [4] noctu ejeci: statim ita sum levatus, ut mihi deus aliquis medicinam

1. Al. add. « et Tulliæ ». J. V. L.

2. *Omnes molestias*. Manifesto scripta epistola quum jam navem conscendisset, in Pompeiana castra navigans. Victor.

3. *Sollicitudines*. Nempe de adversa Ciceronis valitudine. Ægrotus enim fuerat, donec vis morbi ejecta bile frangeretur. Sch.

4. Χολὴν ἄκρατον. *Bilem meram*. Ed.

fecisse videatur. Cui quidem tu deo, quemadmodum soles, pie et caste satisfacias, id est, Apollini et Æsculapio [5]. Navem spero nos valde bonam habere : in eam simul atque conscendi, hæc scripsi. Deinde conscribam ad nostros familiares multas epistolas, quibus te et Tulliolam nostram diligentissime commendabo. Cohortarer vos, quo animo fortiore essetis, nisi vos fortiores cognossem, quam quemquam virum. Et tamen ejusmodi spero negotia esse, ut et vos istic commodissime sperem esse, et me aliquando cum similibus nostri rempublicam defensurum. Tu primum valitudinem tuam velim cures; deinde, tibi si videbitur, villis iis utere, quæ longissime aberunt a militibus. Fundo Arpinati bene poteris uti cum familia urbana, si annona carior fuerit. Cicero [6] bellissimus tibi salutem plurimam dicit. Etiam atque etiam vale. D. III idus jun.

5. *Apollini et Æsculapio.* Hæc Sch. delet, et merito putat manifestum esse glossema. Damnaverunt quoque Man. et Lamb. Ed.

6. *Cicero.* Filius. Nam et is ad bellum cum patre profectus est; eumque Pompeius alæ equitum alteri præfecit. Offic. lib. II. Man.

EPISTOLA VIII.

Hortatur, ut valitudinem curet, et si quid novi, pergat scribere. (Ante Pharsalicam pugnam, quum esset in castris Pompeii, anno U. C. 705, mense junio.)

M. T. C. TERENTIÆ S. P. D.

Si vales, bene est : ego valeo. Valitudinem tuam velim cures diligentissime. Nam mihi et scriptum et nuntiatum est, te in febrim [1] subito incidisse. Quod

1. *Febrim.* Hæc eadem videtur fuisse, quam Dolabella, ad Div. IX, 9, significabat, quum Terentiam minus belle se habuisse scriberet. Sch.

celeriter me fecisti de Cæsaris literis certiorem, fecisti mihi gratum. Item posthac, si quid opus erit, si quid acciderit novi, facies, ut sciam. Cura, ut valeas. Vale. D. IIII nonas jun.

EPISTOLA IX.

Significat dolorem suum ex Dolabellæ generi, et Tulliæ valitudine. Post pugnam Pharsalicam, quum in Italiam rediisset. (Brundisii, anno U. C. 705, mense decembri.)

M. T. C. TERENTIÆ S. P. D.

Ad ceteras meas miserias accessit dolor e Dolabellæ valitudine, et Tulliæ. Omnino, de omnibus rebus, nec quid consilii capiam, nec quid faciam, scio. Tu velim tuam et Tulliæ valitudinem cures. Vale.

EPISTOLA X.

Ut cum Attico, ad quem scripserat consilium suum, agat. (Brundisii, anno U. C. 706, mense quintili.)

M. T. C. TERENTIÆ SUÆ S. P. D.

Quid fieri placeret[1], scripsi ad Pomponium serius, quam oportuit. Cum eo si loquuta eris, intelliges, quid fieri velim. Apertius scribi, quando ad illum scripseram, necesse non fuit. De ea re, et de ceteris rebus, quam primum velim nobis literas mittas. Valitudinem tuam cura diligenter. Vale. Septimo idus quintil.

1. *Quid fieri placeret.* Scil. de Tulliæ divortio. Vid. inf. ep. 13. Ed.

EPISTOLA XI.

Tulliam ad se venisse dicit: sibi autem in animo esse filium ad Cæsarem mittere. (Brundisii, anno U. C. 706, mense junio.)

M. T. C. TERENTIÆ SUÆ S. P. D.

Si vales, bene est: valeo. Tullia nostra venit ad me[1] pridie idus junii: cujus summa virtute et singulari humanitate, graviore etiam sum dolore affectus, nostra factum esse negligentia, ut longe alia in fortuna[2] esset, atque ejus pietas ac dignitas postulabat. Nobis erat in animo, Ciceronem ad Cæsarem mittere[3], et cum eo Cn. Sallustium. Si profectus erit, faciam te certiorem. Valitudinem tuam cura diligenter. Vale. xvii kalendas quintil.

1. *V. ad me.* Post victoriam Cæsaris in Pharsalia hæc ep. est scripta, quum discessisset a Pompeianis, et Brundisii esset. Quod multis conjecturis intelligi potest: et quantum ego suspicor, post illam quæ sequitur, data: ea enim scripta esse videtur, quum paucos dies in Italia fuisset: gratulata enim erat illi Terentia de reditu in Italiam, et salute ipsius e tot tantisque periculis. Cui illa epistola Cicero respondit. Tulliam ad eum, quum Brundisii esset, venisse, multi auctores tradunt, et ipse quoque ostendit: quod causa inimicitiarum ac divortii illi cum uxore fuit: neque enim viaticum ei dedit, neque comites præbuit, quos ætas illius, ac dignitas patris poscere videbatur. Omne autem illud tempus Cicero ibi mansit, quod in Alexandria et Asia Cæsar consumpsit, quod longum fuisse ex historia illarum rerum intelligitur, et a Plutarcho etiam aperte narratur. Vict.

2. *Alia in fortuna.* Ob conjugium cum Dolabella. Ed.

3. *Ciceronem ad Cæsarem mittere.* Qui peteret, ut ei, quod Pompeium in bello sequutus esset, ignosceret. Epist. 17, 18 ad Att. lib. II. Man.

EPISTOLA XII.

Scripta epistola ante superiorem post Pharsalicam pugnam, qua gratulationi Terentiæ, quod liberatus periculis in Italiam redierit, respondet. (Brundisii, anno U. C. 705, mense novembri.)

M. T. C. TERENTIÆ S. P. D.

Quod nos in Italiam salvos venisse gaudes, perpetuo gaudeas velim. Sed perturbati dolore animi, magnisque injuriis, metuo ne id consilii ceperimus, quod non facile explicare [1] possimus. Quare, quantum potes, adjuva. Quid autem possis, mihi in mentem non venit. In viam quod te des hoc tempore, nihil est; et longum est iter, et non tutum; et non video, quid prodesse possis, si veneris. Vale. D. pridie nonas novemb. Brundisio.

1. *Non facile explicare.* Nam et ignorabat, quam in partem Cæsar victor accepturus esset, se ejus venia non impetrata in Italiam rediisse; et metuebat, ne si Pompeiani meliori fortuna uterentur, sibi vitio verteretur, quod eorum causam deseruisset. Sch.

EPISTOLA XIII.

Permittit uxori, ut de nuntio remittendo consilium capiat ex tempore. Cæsare dictatore iterum. (Brundisii, anno U. C. 706, mense quintili.)

M. T. C. TERENTIÆ S. P. D.

Quod scripsi ad te proximis literis de nuntio remittendo [1]: quæ sit istius vis hoc tempore [2], et quæ con-

1. *De nuntio remittendo.* Divortio faciendo inter Tulliam et Dolabellam. Att. II, 20 et 23. J. F. Gron.

2. *Quæ sit istius vis hoc tempore.* Quantum possit et valeat quum maxime Dolabella. Idem. — Sed hanc inter-

citatio multitudinis[3], ignoro. Si metuendus iratus est, quies tamen[4] ab illo fortasse nascetur. Totum judicabis, quale sit; et quod in miserrimis rebus minime miserum putabis, id facies. Vale. VI idus quintil.

pretationem *Prévost*, Schütz improbant. J. V. L. neutram in opinionem inclinat. Alii putant *istius vis* ad Dolabellam spectare. Ed.

3. *Quæ concitatio multitudinis.* Quum legem ferret de tabulis novis, et mercedibus ædium. Dio lib. XLII. J. F. Gron.

4. *Quies tamen.* Manutius ait in uno libro inventum, *quiesces*. Forte, « si metuendus iratus, quiesces ». Si putes nobis metuendum fore Dolabellam irritatum divortio, melius non remitti nuntium. Dein breviter, « Tamen ab illo fortasse nascetur ». Scilicet causa divortii. Ipse luxuriosus et perditus offensus moribus uxoris longe diversis nuntium illi remittet. Idem. — Hactenus J. F. Gronovius. Videtur enim propius ad veri speciem accedere, quam Manutius, ceterique interpretes, qui omnia hæc de nuntio Terentiæ ipsi remittendo dicta volunt. Oliv.

EPISTOLA XIV.

Quum Cæsar Rubiconem transisset, et Pompeius fugisset cum senatu ex Urbe, monet suas, ut cum amicis consultent, maneantne Cæsare adventante, an discedant ex Urbe. (Minturnis, anno U. C. 704, mense januario.)

TULLIUS TERENTIÆ, ET PATER TULLIOLÆ, DUABUS ANIMIS SUIS; ET CICERO MATRI OPTIMÆ, SUAVISSIMÆ SORORI, S. P. D.

Si vos valetis, nos valemus. Vestrum jam consilium est, non solum meum, quid sit vobis faciendum. Si ille Romam[1] modeste venturus est, recte in præsentia domi esse potestis: sin homo amens diripiendam urbem daturus est, vereor, ut Dolabella ipse satis nobis prodesse possit. Etiam illud metuo, ne jam interclu-

1. *Romam.* Scriptam epist. ineunte bello civili hæc indicant. Ed.

damur[2], ut, quum velitis exire, non liceat. Reliquum est, quod ipsæ optime considerabitis, vestri similes feminæ sintne Romæ. Si enim non sunt, videndum est, ut[3] honeste vos esse possitis. Quomodo quidem nunc se res habet, modo ut hæc nobis[4] loca tenere liceat, bellissime vel mecum, vel in nostris prædiis esse poteritis. Etiam illud verendum est, ne brevi tempore fames in Urbe sit. His de rebus velim cum Pomponio, cum Camillo[5], cum quibus vobis videbitur, consideretis. Ad summam, animo forti sitis. Labienus[6] rem meliorem fecit. Adjuvat etiam Piso[7], quod ab Urbe discedit[8], et sceleris condemnat generum suum. Vos meæ carissimæ animæ, quam sæpissime ad me scribite, et vos quid agatis, et quid istic agatur. Quintus pater, et filius, et Rufus[9] vobis salutem dicunt. Valete. [VIII kalend. quintil.] Minturnis[10].

2. *Intercludamur*. Manut. et Lamb. ediderunt, *intercludamini*.

3. *Ut*. Fortasse, *ubi*. Lambinus non *videndum*, sed *verendum* legit, idque, ut prædicat, libris omnibus invitis. OLIV.

4. *Nobis*. Alii, *vobis*. Male. J.V.L. — *Loca*. Cicero Campaniæ et omni oræ maritimæ tunc præerat. Vide ad Div. XVI, 11 et 12. ED.

5. *Camillo*. Ciceronis familiarissimo. Ad Div. V, 3 et 20. ED.

6. *Labienus*. T. Atius Labienus, qui multos annos Cæsaris legatus in Gallia fuerat, egregiamque in re militari virtutem ostenderat, orto civili bello ad Pompeii partes transiit. Vide infr. epist. 12 lib. XVI, et epist. 13 lib. VII ad Att. MAN.

7. *Piso*. L. Calpurnius, Cæsaris socer, Gabinii quondam collega, in quem Ciceronis oratio exstat. Videtur cum eo in gratiam post rediisse; nam ad Att. VII, 13: « amo Pisonem, cujus judicium de genero suspicor visum iri grave ». ED.

8. *Ab Urbe discedit*. Non contulit se ad Pompeium, sed ab Urbe discessit: in quo non probare Cæsaris, generi sui, consilia visus est. Nam si probaret, eum in urbe exspectaret. MAN.

9. *Rufus*. Mescinius Rufus, qui Ciceronem Minturnis convenerat. Cave ne de Cœlio Rufo intelligas. ED. — *VIII kal. quint*. Mendum est, quod ex VII, 13 ad Attic. emendavimus. Sch. *VIII kal. feb*. ED.

10. *Minturnis*. Oppidum Auruncorum paullum supra Liris fluvii ostia in Latio, cujus tantum rudera supersunt. GRÆV.

EPISTOLA XV.

Consilium de filio ad Cæsarem mittendo mutatum significat. (Brundisii, anno U. C. 706, mense junio.)

M. T. C. TERENTIÆ SUÆ S. P. D.

Si vales, bene est. Constitueramus, ut ad te antea scripseram, obviam Ciceronem Cæsari mittere; sed mutavimus consilium [1], quia de illius adventu nihil audiebamus. De ceteris rebus, etsi nihil erat novi, tamen quid velimus, et quid hoc tempore putemus opus esse, ex Sica [2] poteris cognoscere. Tulliam adhuc mecum teneo. Valitudinem tuam cura diligenter. Vale. XII kalendas quintil.

1. *Mutavimus consilium*. Philotimum, Terentiæ libertum, misit. Ed.

2. *Sica*. Familiari Ciceronis. Vide sup. ep. 4. Ed.

EPISTOLA XVI.

De literis, de Volumnia, de suo dolore. (Brundisii, anno U. C. 705, mense decembri.)

M. T. C. TERENTIÆ SUÆ S. P. D.

Si vales, bene est: valeo. Etsi ejusmodi tempora nostra sunt, ut nihil habeam, quod aut a te literarum [1] exspectem, aut ipse ad te scribam: tamen nescio quomodo et ipse vestras literas exspecto, et scribo ad vos, quum habeo, qui ferat. Volumnia [2] debuit in te

1. Verbum suspectum Ernestio. J. V. L.

2. *Volumnia*. Quæ fuerit, incertum est. Videtur pecuniam Terentiæ credidisse, et nimium pertinaciter, ut solveretur, postulasse. Ed.

officiosior esse, quam fuit, et id ipsum, quod fecit, potuit diligentius facere et cautius. Quamquam alia sunt, quæ magis curemus, magisque doleamus : quæ me ita conficiunt, ut ii voluerunt, qui me de mea sententia detruserunt[3]. Cura, ut valeas. Pridie kalend. januar.

3. *Detruserunt. Prévost* de Dolabella intelligit, cujus consilio Cicero invitus Italiam repetiverat. Fuerunt, qui hanc ep. tempore exsilii scriptam esse putarent. Sed tum longiores ad uxorem epistolas scribere solebat; et verba illa : « Sunt alia quæ magis doleamus », pro illo dolore, quem ex calamitate exsilii capiebat, vim habere satis magnam non videntur. Sch.

EPISTOLA XVII.

Nihil esse ait, quod scribat. Quomodo ipse sit, ex Lepta et Trebatio posse cognosci. Constat scriptam fuisse, quum Brundisii esset. (Brundisii, anno U. C. 705, mense decembri.)

M. T. C. TERENTIÆ SUÆ S. D.

S. V. B. E. V. Si quid haberem, quod ad te scriberem, facerem id et pluribus verbis, et sæpius. Nunc quæ sint[1] negotia, vides. Ego autem quomodo sim affectus, ex Lepta et Trebatio[2] poteris cognoscere. Tu fac, ut tuam et Tulliæ valitudinem cures. Vale.

1. Alii, *sunt*. J. V. L.
2. *Ex Lepta et Trebatio*. Qui eum Brundisii convenerant, ac deinde Romam profecti erant. Ed.

EPISTOLA XVIII.

Ejusdem argumenti est, cujus erat epist. 14, quippe permittit suis, quid faciendum videatur, adventante ad Urbem Cæsare. (Formiis, anno U. C. 704, mense januario.)

TULLIUS TERENTIÆ SUÆ, ET PATER SUAVISSIMÆ FILIÆ TULLIOLÆ, CICERO MATRI ET SORORI, S. P. D.

Considerandum vobis etiam atque etiam, animæ meæ, diligenter puto, quid faciatis : Romæne sitis, an[1] mecum in aliquo tuto loco. Id non solum meum consilium est, sed etiam vestrum. Mihi veniunt in mentem hæc : Romæ vos esse tuto posse per Dolabellam, eamque rem posse nobis adjumento esse, si qua vis, aut si quæ rapinæ fieri cœperint. Sed rursus illud me movet, quod video, omnes bonos abesse Roma, et eos mulieres suas secum habere. Hæc autem regio[2], in qua ego sum, nostrorum est quum oppidorum, tum etiam prædiorum : ut et multum esse mecum, et, quum abieritis, commode et in nostris[3] esse possitis. Mihi plane non satis constat adhuc, utrum sit melius. Vos videte, quid aliæ faciant isto loco[4] feminæ; et ne, quum velitis, exire non liceat. Id velim diligenter etiam atque etiam vobiscum et cum amicis consideretis. Domus ut propugnacula et præsidium

1. Multi MSS, *aut*. Male. J. V. L.

2. *Regio*. Campana et maritima ora, cui cum imperio præpositus erat. Ep. 16, lib. XVI. Man. — Ejus regionis *oppida* sua dicit, opinor, quæ erant in ejus clientela, ipsumque habebant patronum; *prædia*, quorum erat ipse dominus, ut Cumanum. Ern. — *Mecum*. In oppidis. Ed.

3. *In nostris*. Carolus Stephanus, aliique ediderunt, « in nostris prædiis ». Vox tamen ultima non minus eleganter omittitur.

4. *Isto loco*. Ista dignitate.

habeat, Philotimo dicetis. Et velim tabellarios instituatis certos, ut quotidie aliquas a vobis literas accipiam. Maxime autem date operam, ut valeatis, si nos vultis valere. VIII kalend. Formiis.

EPISTOLA XIX.

Dolorem ex valitudine filiæ[1], quæ cum patre Brundisii post Pharsalicam cladem erat, significat : addit de propioris accessus impedimentis. (Brundisii, anno U. C. 705, mense novembri.)

M. T. C. TERENTIÆ S. D.

In maximis meis doloribus excruciat me valitudo Tulliæ nostræ. De qua nihil est, quod ad te plura scribam : tibi enim æque magnæ curæ esse certo scio. Quod me propius vultis accedere, video ita esse faciendum. Etiam ante fecissem : sed me multa impedierunt[2], quæ ne nunc quidem expedita sunt. Sed a Pomponio exspecto literas, quas ad me quam primum perferendas cures velim. Da operam, ut valeas.

1. *Valitud. filiæ.* Romæ hæc ægrotabat, non ut quibusdam visum, Brundisii, apud patrem. Sch.

2. *Multa impedierunt.* Alludit ad lictores quos, spe triumphi, retinebat. Ad Att. XI, 6. Ed.

EPISTOLA XX.

Recreatus literis Cæsaris, non dubitat propius accedere. Parari ergo omnia in Tusculano jubet. (De Venusino, anno U. C. 706, mense octobri.)

M. T. C. TERENTIÆ SUÆ S. P. D.

In Tusculanum nos venturos putamus aut nonis,

aut postridie. Ibi fac, ut sint[1] omnia parata. Plures enim fortasse nobiscum erunt, et, ut arbitror, diutius ibi commorabimur. Labrum si in balineo non est; ut sit. Item cetera, quæ sunt ad victum et ad valitudinem necessaria. Vale. Kal. octobr. de Venusino.

1. *Ut sint.* Manut. et Lambin. *fac ut sint*. Etiam infra, « si in balineo non est, fac ut sit ». Potest impune *fac* abesse, vel scribi.

EPISTOLA XXI.

Petit, ut res diligenter administret, et sæpe literas mittat. (Anno incerto: fortasse ex castris, an. U. C. 705, mense quintili. Ed.)

M. T. C. TERENTIÆ SUÆ S. P. D.

Si vales, bene est: valeo. Da operam, ut convalescas; quod opus erit, ut res tempusque postulat, provideas atque administres, et ad me de omnibus rebus quam sæpissime literas mittas. Vale.

EPISTOLA XXII.

Scribit se uxorem, si tabellarii venerint, certiorem facturum, quid faciendum sit. (Brundisii, anno U. C. 705, mense septembri.)

M. T. C. TERENTIÆ SUÆ S. P. D.

S. V. B. E. V. Nos quotidie tabellarios[1] nostros exspectamus: qui si venerint, fortasse erimus certiores, quid nobis faciendum sit; faciemusque te statim cer-

1. *Tabellarios.* Vel ad Cæsarem ipsum, vel ad ejus amicos, missos. Sch. — Certe tunc finito bello civili, Cicero Brundisii commorabatur, et cum amicis Cæsaris de salute sua agebat. Ed.

tiorem. Valitudinem tuam cura diligenter. Vale. Kalendis septembrib.[2]

2. *Kal. sept.* Ut tum scil. dies numerabantur: ex vera autem anni ratione prid. non. jun. Paucis diebus post Cæsar omnium opinione celerius Tarentum appulit, et quum inde Brundisium pergeret, Cicero ei obviam ivit, quem quum Cæsar vidisset descendit, eumque salutavit, ac, teste Plutarcho, cum eo solo colloquens, multa stadia processit. Ita venia, quo vellet, eundi impetrata, primum villas obiit, ac deinde in Urbem venit. Cæsar autem VI kal. jan. (i. e. prid. non. octobris) Lilybæi navem conscendit, ad bellum Africanum profecturus. Sch.

EPISTOLA XXIII.

Se a Cæsare literas satis liberales accepisse nuntiat: de quibus in orat. pro Ligario, c. 3: « Cæsar ad me ex Ægypto literas misit, ut essem idem, qui fuissem ». (Brundisii, anno U. C. 706, mense sextili.)

M. T. C. TERENTIÆ SUÆ S. P. D.

S. V. B. E. V. Redditæ mihi tandem sunt a Cæsare literæ[1] satis liberales, et ipse opinione celerius venturus esse dicitur. Cui utrum obviam procedam, an hic eum exspectem, quum constituero, faciam te certiorem. Tabellarios mihi velim quam primum remittas. Valitudinem tuam cura diligenter. Vale. D. pridie idus sext.

1. *A Cæsare literæ.* Harum non meminit in proximis ad Attic. literis. Unde conj. Sch. eam epist. quam hoc ipso die ad Att. dederat, periisse. Ed.

EPISTOLA XXIV.

De Cæsaris ex Ægypto et Asia adventu se nihil certi habere significat. (Brundisii, anno U. C. 706, mense sextili.)

M. T. C. TERENTIÆ SUÆ S. P. D.

S. V. B. E. V. Nos neque de Cæsaris adventu[1], neque de literis[2], quas Philotimus[3] habere dicitur, quidquam adhuc certi habemus. Si quid erit certi, faciam te statim certiorem. Valitudinem tuam fac ut cures. Vale. III idus sextiles.

1. *Adventu.* Ex Ægypto. MAN.

2. *De literis.* Cæsaris, Philotimo ad Ciceronem datis. Philotimum Cicero, mutato mittendi filii consilio, ad Cæsarem miserat. Epist. 24, ad Att. lib. XI. IDEM.

3. *Philotimus.* Is longe admodum isse Cæsari obviam hinc conjici potest, ad Att. XI, 23: « Acusius quidam nuntiabat, Philotimum Rhodum V kal. jun. venisse, et habere ad me literas ». ED.

M. T. CICERONIS
EPISTOLARUM
AD DIVERSOS
LIBER DECIMUS QUINTUS.

EPISTOLA I.

De bello Parthico quæ cognoverat, ad senatum perscribit ex provincia. (Ex Cilicia, anno U. C. 702, mense septembri.)

M. TULLIUS M. F. CICERO PROCOS. COSS. PRÆTT. TRIBB. PL. SENATUI S. P. D.

S. V. V. B. E. E. Q. V. Etsi non dubie mihi nuntiabatur, Parthos transisse Euphratem[1] cum omnibus fere suis copiis : tamen, quod arbitrabar, a M. Bibulo proconsule[2] certiora de his rebus ad vos scribi posse, statuebam mihi non necesse esse publice scribere ea, quæ de alterius provincia nuntiarentur. Postea vero quam certissimis auctoribus, legatis, nuntiis, literis sum certior factus : vel quod tanta res erat, vel quod nondum audieramus, Bibulum in Syriam venisse, vel quia administratio hujus belli mihi cum Bibulo pæne est communis; quæ ad me delata essent, scribenda ad vos putavi. Regis Antiochi Commageni[3] legati primi

1. Alii, ut passim, « Euphraten ». J. V. L.

2. *Proconsule*. Syriæ, quam a Parthorum ditione dividebat Euphrates.

3. *Commageni*. *Commagene* Syriæ pars ad Euphratem et Taurum mon-

mihi nuntiarunt, Parthorum magnas copias Euphratem transire cœpisse. Quo nuntio allato, quum essent nonnulli, qui ei regi minorem fidem habendam putarent, statui exspectandum esse, si quid certius afferretur. A. d. XIII kalendas octobr. quum exercitum in Ciliciam[4] ducerem, in finibus Lycaoniæ[5] et Cappadociæ[6] mihi literæ redditæ sunt a Tarcondimoto[7], qui fidelissimus socius trans Taurum, amicissimusque populi romani existimatur : Pacorem[8] Orodi, regis Par-

tem sita, posterioribus temporibus Euphratensis dicta, et Augusteuphratensis, quam Seleucidis Romani, quum Syriam occupassent, reliquisse videntur; ejus reges dicti Antiochi Commageni. Isti, cujus hic Cicero meminit, Lucullus, captis Tigranocertis, uxorem captivam restituit, et Cn. Pompeius Seleuciam Mesopotamiæ castellum donavit. Strabo lib. XVI. Huic bellum intulit Ventidius Antonii legatus, cupiditate ejus pecuniæ incensus, quam possidebat. Sed quum egregie se tueretur, clam Antonius cum eo de pace egit, ut honeste posset recedere. Ad quam sanciendam ei tradidit Antonius Alexandrum interficiendum, qui ad Romanos transfugerat. Dio lib. XLIX. Ejus filius Antiochus Commagenus accusatus capitis et damnatus est, quod legatum fratris, cum quo exercebat inimicitias, Romam missum perfide interfecit. Dio lib. LII. Tiberius in provinciæ formam redegit Commagenem, quum mortuus esset Antiochus ejus rex, qui forte filius fuit damnati. Tacit. Ann. II, cap. 56. Sed Caligula Seleucidis restituit regnum Commagenæ adjectis Ciliciæ maritimis, et quidem Antiocho, Antiochi hujus filio, qui videtur fuisse pronepos hujus Antiochi, cujus hic Cicero meminit. Fuit tota vita clarus et vetustis opibus ingens, et inservientium regum ditissimus et felicissimus. Tacit. Hist. II, cap. 81. Tandem fuit sub Vespasiano accusatus, et Lacedæmonem relegatus, et Commagene iterum in provinciæ formam redacta. Josephus lib. VII, cap. 27 Bell. Jud. Suet. Vesp. cap. 8. Rupertus.

4. *In Ciliciam*. Erat enim in Asia : cujus tres diœceses administrabat. Ep. 67 lib. XIII. De hoc itinere epist. 20 ad Attic. lib. V. Man.

5. *Lycaoniæ*. Regio Asiæ inter Galatiam, Cappadociam, Pamphyliam, et Ciliciam, cujus caput Iconium. Id.

6. *Cappadociæ*. Cappadocia Asiæ regio magna inter Armeniam Minorem, Ciliciam, Pamphyliam, Galatiam, et Pontum Euxinum. Idem.

7. *Tarcondimoto*. Is Dioni, lib. XLI, XLVII, L, erat regulus vel tetrarcha Ciliciæ, vel partis Gallo-Græciæ, qui civili bello pro Pompeio stetit, eique postea victor Cæsar ignovit. Necato Cæsare, cum C. Cassio se conjunxit. Denique secutus Antonium cum Octaviano dimicantem, ab Agrippa navali prælio cæsus est. Vid. Flor. IV, 2; Strab. XIV. Ed.

8. *Pacorem*. Alii, *Pacorum*. Dux esse videbatur, quia regis filius : re-

thorum, filium, cum permagno equitatu Parthico transisse Euphratem, et castra posuisse Tybæ; magnumque tumultum esse in provincia Syria excitatum. Eodem die ab Iamblicho, phylarcho Arabum[9], quem homines opinantur bene sentire, amicumque esse reipublicæ nostræ, literæ de eisdem rebus mihi redditæ sunt. His rebus allatis, etsi intelligebam, socios infirme animatos esse, et novarum rerum exspectatione suspensos: sperabam tamen, eos, ad quos jam accesseram, quique nostram mansuetudinem[10] integritatemque perspexerant, amiciores populo romano esse factos; Ciliciam autem firmiorem fore, si æquitatis nostræ particeps facta esset. Et ob eam causam, et ut opprimerentur ii[11], qui ex Cilicum gente in armis essent, et ut hostis is, qui esset in Syria, sciret, exercitum populi romani non modo non cedere his nuntiis allatis, sed etiam propius accedere, exercitum ad Taurum institui ducere.

Sed, si quid apud vos auctoritas mea ponderis ha-

vera autem copias Osaces ducebat, quem postea C. Cassius prælio victum occidit. Pacorus autem hoc tempore nondum ex ephebis excesserat. Dio lib. XL. Eum post aliquot annos cum omnibus copiis cæsum a Ventidio, qui de Parthis primus triumphavit, idem Dio lib. XLIX, Justin. lib. XLII, et alii prodiderunt. Man.

9. *Ab Iamblicho, phylarcho Arabum.* Fuit Iamblichus phylarchus Emesenorum in Syria ad Euphratem. Strabo lib. XVI: « Ἀρέθουσα καὶ ἡ Σαμψικεράμου, etc. Et Arethusa Sampsicerami, et Iamblichi ejus filii, qui phylarchi populi Emesenorum fuerunt ». Illam vero regionem tenebant Arabes, ut ibidem docet Strabo. Arabum autem gens fuit in ἔθνη divisa, ipsi φύλας vocant. Unde suos dynastas vocarunt *phylarchos*. Sicut etiam Saraceni suos duces sic vocabant. Vide Strabon. d. l. Joseph. Antiq. Jud. lib. I, cap. 13. Suidam in φυλάρχης, et Is. Casaubon. ad laudatum locum Strabonis. Idem.

10. *Mansuetudinem.* Vett. libri habent *consuetudinem*. Sed conjecturam Hieronymi Ferrarii sequimur, adducti similitudine locorum. Vide ad Divers. XV, 3: « ea mansuetudine et continentia nostra, sociorum fidelitate teneamus »; et XV, 5: « mansuetudine et innocentia imperatoris provinciam retentam atque conservatam ». Et hoc Sch. probavit. Ed.

11. *Ii.* Amanienses significat. Conf. ad Div. XV, 4.

bet, in iis præsertim rebus, quas vos audistis, ego pæne cerno : magno opere vos et hortor et moneo, ut his provinciis serius vos quidem, quam decuit, sed aliquando tamen consulatis. Nos quemadmodum instructos, et quibus præsidiis munitos ad tanti belli opinionem miseritis, non estis ignari. Quod ego negotium non stultitia obcæcatus, sed verecundia deterritus, non recusavi. Neque enim umquam ullum periculum tantum putavi, quod subterfugere mallem, quam vestræ auctoritati obtemperare. Hoc autem tempore res sese sic habet, ut, nisi exercitum tantum, quantum ad maximum bellum mittere soletis, mature in has provincias miseritis, summum periculum sit, ne amittendæ sint omnes hæ provinciæ, quibus vectigalia populi romani continentur. Quamobrem autem in hoc provinciali delectu spem habeatis aliquam, causa nulla est. Neque multi sunt; et diffugiunt, qui sunt, metu oblato. Et, quod genus hoc militum sit, judicavit vir fortissimus M. Bibulus in Asia; qui, quum vos ei permisissetis delectum habere, noluit. Nam sociorum auxilia, propter acerbitatem atque injurias imperii nostri, aut ita imbecilla sunt, ut non multum nos juvare possint, aut ita alienata a nobis, ut neque exspectandum ab iis, neque committendum iis quidquam esse videatur. Regis Dejotari et voluntatem, et copias, quantæcumque sunt[12], nostras esse duco. Cappadocia est inanis[13]. Reliqui reges tyrannique, neque opibus satis firmi, nec voluntate sunt. Mihi in hac paucitate[14] militum animus certe non deerit : spero ne consilium quidem. Quid casurum sit, incertum est. Utinam

12. *Quantæcumque sunt*. Fere cohortes triginta, legiones videlicet duæ. Vid. Att. VI, 1. Ed.

13. *Inanis*. Vacua præsidio. In ea regnabat Ariobarzanes. Man.

14. *Paucitate*. Vid. Att. V, 15. Ed.

saluti nostræ consulere possimus! dignitati certe consulemus.

EPISTOLA II.

Exponit, audito Parthorum adventu, quid egerit pro tuenda provincia, sociisque in fide continendis: adjungit de rege Ariobarzane ab insidiis liberato. (Ex castris ad Cybistra, an. U. C. 702, mense septembri.)

M. TULLIUS M. F. CICERO PROCOS. COSS. PRÆTT. TRIBB. PLEB. SENAT. S. P. D.

S. V. V. B. E. E. Q. V. Quum pridie kalend. sext. in provinciam venissem, neque maturius propter itinerum et navigationum difficultatem venire potuissem; maxime convenire officio meo, reique publicæ conducere putavi, parare ea, quæ ad exercitum, quæque ad rem militarem pertinerent. Quæ quum essent a me, cura magis et diligentia, quam facultate et copia[1], constituta, nuntiique et literæ de bello a Parthis in provinciam Syriam illato, quotidie fere afferrentur; iter mihi faciendum per Lycaoniam, et per Isauros, et per Cappadociam arbitratus sum. Erat enim magna suspicio, Parthos, si ex Syria egredi, atque irrumpere in meam provinciam conarentur, iter eos per Cappadociam, quod ea maxime pateret, esse facturos.

Itaque cum exercitu per Cappadociæ partem eam, quæ cum Cilicia continens est, iter feci; castraque ad Cybistra[2], quod oppidum est ad montem Taurum,

1. *Facultate et copia.* Occulta reprehensio senatus, quod sibi proconsuli minorem, quam par esset, exercitum decrevisset. SCH.

2. *Cybistra.* Urbs Cappadociæ. Vid. ad Attic. V, epist. 20: « Quum dies quinque ad Cybistra castra habuissem ». ED.

locavi : ut Artuasdes[3], rex Armenius, quocumque animo esset, sciret, non procul a suis finibus exercitum populi romani esse; et Dejotarum, fidelissimum regem atque amicissimum reipublicæ nostræ, maxime conjunctum haberem, cujus et consilio et opibus adjuvari posset respublica. Quo quum in loco castra haberem, equitatumque in Ciliciam misissem, ut et meus adventus iis civitatibus, quæ in ea parte essent, nuntiatus, firmiores animos omnium faceret; et ego mature, quid ageretur in Syria, scire possem : tempus ejus tridui, quod in his castris morabar, in magno officio et necessario mihi ponendum putavi. Quum enim vestra auctoritas intercessisset, ut ego regem Ariobarzanem, Euseben et Philoromæum[4], tuerer, ejusque regis salutem, incolumitatem, regnumque defenderem; regi, regnoque præsidio essem; adjunxissetisque, salutem ejus regis, populo, senatuique magnæ curæ esse, quod nullo umquam de rege decretum esset a nostro ordine: existimavi, me judicium vestrum ad regem deferre debere, eique præsidium meum, et fidem, et diligentiam polliceri; ut, quum salus ipsius, incolumitas regni mihi commendata esset a vobis, diceret, si quid vellet.

3. *Artuasdes.* Cujus soror Pacoro, regis Parthorum filio, nupta erat; filia vero Dejotari regis filio pacta. Man. — Aliis nominatur *Artavasdes* et *Artabasdes*. Ed.

4. *Euseben et Philoromæum.* Id est, *pium* et *amicum Romanis*. Græcis nominibus ad latinam consuetudinem traductis. Unde in vet. nummis : ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΑΡΙΟΒΑΡΖΑΝΟΥ ΦΙΛΟΡΩΜΑΙΟΥ. Quidam codices, *Philonicum.* Cl. Puteanus. — Exstant apud me duo antiqua numismata ex argento, quorum alterum habet imaginem Ariobarzanis circumscripto titulo ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΑΡΙΟΒΑΡΖΑΝΟΥΣ ΦΙΛΟΡΩΜΑΙΟΥ. Alterum Ariarathi cum literis ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΑΡΙΑΡΑΘΟΥ ΕΥΣΕΒΟΥΣ. Ex quibus inscriptionibus intelligimus Ariobarzanem quidem appellatum fuisse Philoromæum, Ariarathen vero Euseben. Cicero tamen utrumque titulum soli tribuit Ariobarzani : nisi forte aliquod mendum sit in his verbis, et nomen Ariarathis desit, quum scriptum antea fuisset, « Ut ego reges

Quæ quum essem in consilio meo[5] cum rege loquutus, initio ille orationis suæ vobis maximas, ut debuit, deinde etiam mihi gratias egit: quod ei permagnum et perhonorificum videbatur, S. P. Q. R. tantæ curæ esse salutem suam; meque tantam diligentiam adhibere, ut et mea fides, et commendationis vestræ auctoritas perspici posset. Atque ille primò, quod mihi maximæ lætitiæ fuit, ita mecum loquutus est, ut nullas insidias neque vitæ suæ, neque regno, diceret, se aut intelligere fieri, aut etiam suspicari. Quum ego ei gratulatus essem, idque me gaudere dixissem; cohortatus, ut recordaretur casum illum interitus paterni[6], et vigilanter se tueretur, atque admonitu senatus consuleret saluti suæ: tum a me discessit in oppidum Cybistra. Postero autem die cum Ariarathe, fratre suo, et cum paternis amicis, majoribus natu, ad me in castra venit; perturbatusque et flens, quum idem et frater faceret, et amici, meam fidem, vestram commendationem implorare cœpit. Quum admirarer, quid accidisset novi: dixit, ad se indicia manifestarum insidiarum esse delata, quæ essent ante adventum meum occultata, quod ii, qui ea patefacere possent, propter metum reticuissent; eo autem tempore, spe mei præsidii, complures ea, quæ scirent, audacter ad se detulisse; in his amantissimum sui, summa pietate præditum, fratrem, dicere ea, quæ is me quoque audiente dicebat, se sollicitatum esse, ut regnare vellet;

Ariarathem et Ariobarzanem Euseben et Philoromæum, tuerer, ejusque regis salutem, etc.» Incidi postea in argenteum nummum Ariobarzanis hujus, quem hic describit Cicero, in cujus una parte Ariobarzanis ipsius imago, in altera inscriptio incisa est, ΑΡΙΟΒΑΡΖΑΝΟΥ ΕΥΣΕΒΟΥΣ ΦΙΛΟΡΩΜΑΙΟΥ. Urs.

5. *In consilio meo.* Præsentibus qui majoris apud eum dignitatis erant, quæstore Mescinio, legatis quatuor, etc. Man.

6. *Casum interitus paterni.* Quia interfectus erat per insidias, quum ex-

id vivo fratre suo accidere [7] non potuisse; se tamen ante illud tempus eam rem numquam in medium, propter periculi metum, protulisse.

Quæ quum esset loquutus, monui regem, ut omnem diligentiam ad se conservandum adhiberet; amicosque patris ejus atque avi judicio probatos, hortatus sum, regis sui vitam, docti casu acerbissimo patris ejus, omni cura custodiaque defenderent. Quum rex a me equitatum cohortesque de exercitu meo postularet; etsi intelligebam, vestro senatusconsulto non modo posse me id facere, sed etiam debere : tamen, quum respublica postularet, propter quotidianos ex Syria nuntios, ut quam primum exercitum ad Ciliciæ fines adducerem; quumque mihi rex, patefactis jam insidiis, non egere exercitu populi romani, sed posse se suis opibus defendere videretur: illum cohortatus sum, ut in sua vita conservanda primum regnare disceret [8]; a quibus perspexisset sibi insidias paratas, in eos uteretur jure regio; pœna afficeret eos, quos necesse esset; reliquos metu liberaret; præsidio exercitus mei ad eorum, qui in culpa essent, timorem potius, quam ad contentionem [9] uteretur; fore autem, ut omnes, quum senatusconsultum nossent, intelligerent, me regi, si opus esset, ex auctoritate vestra præsidio futurum.

Ita confirmato illo, ex eo loco castra movi, iter in Ciliciam facere institui : quum hac opinione e Cappadocia discederem, ut consilio vestro, casu incredibili ac pæne divino, regem, quem vos honorificentissime

pulsum e regno Pompeius restituisset in bello Mithridatico. Ern.

7. Ernest. mallet *accipere*. Cui Sch. adsentitur. Ed.

8. *Regnare disceret*. Incipere recte uti potestate regia, quod post est *uti jure regio*. Ed.

9. *Ad contentionem*. Id est, ad bellum cum perfidis et seditiosis gerendum. Ern.

appellassetis, nullo postulante, quemque meæ fidei commendassetis, et cujus salutem magnæ vobis curæ esse decrevissetis, meus adventus præsentibus insidiis liberarit[10]. Quod ad vos a me scribi, non alienum putavi, ut intelligeretis ex iis, quæ pæne acciderunt, vos multo ante, ne ea acciderent, providisse; eoque vos studiosius feci certiores, quod in rege Ariobarzane ea mihi signa videor virtutis, ingenii, fidei, benivolentiæque erga vos perspexisse, ut non sine causa tantam curam diligentiamque in ejus vos salutem videamini contulisse.

10. Sic Ernest. Alii, *liberaret*. J. V. L.

EPISTOLA III.

De rumore belli Parthici scribit, et quare publice non scripserit, excusat. (Ex castris ad Iconium, anno U. C. 702, mense sept.)

M. T. CICERO[1] MARCO CATONI[2] S. D.

Quum ad me legati, missi ab Antiocho[3] Commageno, venissent in castra ad Iconium a. d. III non.[4] septembr.; iique mihi nuntiassent, regis Parthorum filium[5], quocum esset nupta regis Armeniorum[6] soror, ad Euphratem cum maximis Parthorum copiis, multarumque

1. *Cicero*. Olim addebatur *imp.* quod falsum esse Manutius monuit, quia imperator Cicero demum appellatus est III idus oct. cæsis Amanienibus. Ed.

2. *Catoni*. Uticensi. Ed.

3. *Antiocho Commageno*. Cujus soror uxor fuerat Orodis Parthorum regis. Dio lib. XLIX. Commagene citra Euphratem Asiæ regio est, cujus caput Samosatam urbem Plinius nominat, V, 24. Man.

4. Reposuit Manutius «a. d. III kal. septembr.» collat. Epist. ad Attic. V, 20; VI, 3. Schütz idem fecit. J. V. L.

5. *Regis Parthorum filium*. Pacorum. Ed.

6. *Regis Armeniorum*. Artuasdis.

præterea gentium magna manu venisse, Euphratemque jam transire cœpisse; dicique Armenium regem in Cappadociam impetum esse facturum: putavi, pro nostra necessitudine, me hoc ad te scribere oportere. Publice propter duas causas nihil scripsi : quod et ipsum Commagenum legati dicebant ad senatum statim nuntios literasque misisse; et existimabam, M. Bibulum proconsulem, qui circiter idus sextiles ab Epheso in Syriam navibus profectus erat, quod secundos ventos habuisset, jam in provinciam suam pervenisse; cujus literis omnia certiora perlatum iri ad senatum putabam. Mihi, ut in hujusmodi re, tantoque bello, maximæ curæ est, ut, quæ copiis et opibus tenere vix possimus, ea mansuetudine et continentia nostra, sociorum fidelitate teneamus. Tu velim, ut consuesti, nos absentes diligas et defendas.

EPISTOLA IV.

Res a se in provincia gestas, narrat ordine, et, ut earum causa supplicatio sibi, favente Catone, a senatu decernatur, petit. (Ex Cilicia, anno U. C. 703, mense januario.)

M. T. C. IMP. M. CATONI S. D.

Summa tua auctoritas fecit, meumque perpetuum de tua singulari virtute judicium, ut magni mea interesse putarem, et res eas, quas gessissem, tibi notas esse, et non ignorari a te, qua æquitate et continentia tuerer socios, provinciamque administrarem. His enim a te cognitis, arbitrabar, facilius me tibi, quæ vellem, probaturum.

Quum in provinciam pridie kal. sext. venissem, et propter anni tempus ad exercitum mihi confestim

esse eundum viderem, biduum Laodiceæ fui; deinde Apameæ quatriduum; triduum Synnadis; totidem dies Philomeli. Quibus in oppidis quum magni conventus fuissent, multas civitates acerbissimis tributis[1], et gravissimis usuris, et falso ære alieno liberavi. Quumque ante adventum meum seditione quadam exercitus esset dissipatus, quinque cohortes sine legato, sine tribuno militum, denique etiam sine centurione ullo apud Philomelum consedissent, reliquus exercitus esset in Lycaonia: M. Anneio legato imperavi, ut eas quinque cohortes ad reliquum exercitum duceret, coactoque in unum locum exercitu, castra in Lycaonia apud Iconium faceret.

Quod quum ab illo diligenter esset actum; ego in castra a. d. VII kal. septembr. veni: quum interea superioribus diebus ex senatusconsulto, et evocatorum[2] firmam manum, et equitatum sane idoneum, et populorum liberorum regumque sociorum auxilia voluntaria comparavissem. Interim quum, exercitu lustrato, iter in Ciliciam facere cœpissem; kal. septembr. [3] legati a rege Commagene ad me missi, pertumultuose, neque tamen non vere, Parthos in Syriam transisse nuntiaverunt. Quo audito, vehementer sum commotus quum de Syria, tum de mea provincia, de reliqua denique Asia. Itaque exercitum mihi ducendum per Cappadociæ regionem eam, quæ Ciliciam attingeret, putavi. Nam si me in Ciliciam demisissem, Ciliciam quidem ipsam propter montis

1. *Acerbissimis tributis.* Tributa imposita ad impensas in præsidibus faciendas. *Usuræ gravissimæ* intelligendæ ex Epp. ad Att. VI, 1, 2, fuisse quaternarum centesimarum cum anatocismo, quas negotiatores exigebant; et inde *falsum æs alienum*. ERNEST.

2. *Evocatorum.* Vide ad epist. 6 lib. III.

3. Manutius, « III kal. septembr. » J. V. L. — Quod quidem Sch. probavit, et in textum recepit. ED.

Amani naturam facile tenuissem (duo sunt enim aditus in Ciliciam ex Syria; quorum uterque parvis præsidiis propter angustias intercludi potest, nec est quidquam Cilicia contra Syriam munitius) : sed me Cappadocia movebat, quæ patet a Syria, regesque habet finitimos, qui etiamsi sunt amici nobis, tamen aperte Parthis inimici esse non audent. Itaque in Cappadocia extrema non longe a Tauro apud oppidum Cybistra castra feci, ut et Ciliciam tuerer, et Cappadociam tenens, nova finitimorum consilia impedirem. Interea in hoc tanto motu, tantaque exspectatione maximi belli, rex Dejotarus, cui non sine causa plurimum semper et meo, et tuo, et senatus judicio, tributum est, vir quum benivolentia et fide erga populum romanum singulari, tum præsentis magnitudine[4] et animi et consilii, legatos ad me misit, se cum omnibus suis copiis in mea castra esse venturum. Cujus ego studio officioque commotus, egi ei per literas gratias; idque ut maturaret, hortatus sum. Quum autem ad Cybistra propter rationem belli quinque dies essem moratus : regem Ariobàrzanem, cujus salutem a senatu, te auctore, commendatam habebam, præsentibus insidiis nec opinantem liberavi : neque solum ei saluti fui; sed etiam curavi, ut cum auctoritate regnaret. Metram, et eum, quem tu diligenter mihi commendaras, Athenæum, importunitate Athenaidis[5] exsilio multatos, maxima apud regem auctoritate gratiaque constitui. Quumque magnum bellum in Cappadocia concitare-

4. Alii, *præstanti magnit.* Ita Lambinus ex Memmianis libris. Quum vero Medicæus habeat, « præsentia, magnitudine », Victorius emendabat « præsenti magnitudine ». Oliv. — Postquam omnia diu consideravi, in eam discessi sententiam, *magnitudine* esse interpretationem τοῦ *præsentia*, quæ margini illita postea in ipsum contextum irrepsit. Græv. — Imo aliud est *præsentia*, aliud *magnitudo* animi et consilii. Ed.

5. *Athenaidis*. Reginæ, matris regis impotenti dominatione. Cellar.

tur, si sacerdos[6] armis se, quod facturus putabatur, defenderet, adolescens et equitatu et peditatu et pecunia paratus, et toto iis, qui[7] novari aliquid volebant : perfeci, ut e regno ille discederet; rexque sine tumultu, ac sine armis, omni auctoritate aulæ communita, regnum cum dignitate obtineret.

Interea cognovi multorum literis atque nuntiis, magnas Parthorum copias et Arabum, ad oppidum Antiochiam accessisse, magnumque eorum equitatum, qui in Ciliciam transisset, ab equitum meorum turmis, et a cohorte prætoria, quæ erat Epiphaneæ[8] præsidii causa, occidione occisum. Quare quum viderem, a Cappadocia Parthorum copias aversas, non longe a finibus esse Ciliciæ : quam potui maximis itineribus ad Amanum exercitum duxi. Quo ut veni, hostem ab Antiochia recessisse, Bibulum Antiochiæ esse cognovi; Dejotarumque confestim, jam ad me venientem cum magno et firmo equitatu et peditatu, et cum omnibus suis copiis, certiorem feci, non videri esse causam, cur abesset a regno; meque ad eum, si quid novi

6. *Sacerdos*. Comanorum sacerdos Archelaus, a Pompeio Magno, ut scribit Appianus, Mithridate devicto, præfectus : post quem sacerdos fuit Nicomedes, a Cæsare, post superatum Pompeium, præpositus. Ejus sacerdotis potestas, quæ fuerit, ostendit Hirtius de bello Alexandrino, his verbis: « Comana, vetustissimum et sanctissimum in Cappadocia Bellonæ templum, quod tanta religione colitur, ut sacerdos ejus deæ, majestate, imperio et potentia secundus a rege consensu gentis illius habeatur ». Videndus et Strabo lib. XII. Man.

7. *Et toto iis, qui*. Quum et in vulgatis libris et in manuscriptis legeretur « et toto iis », Ranconetus conjectura ductus, legendum putabat, « extorta iis, qui, etc. » Correxit Victorius, « et omnino iis, qui, etc. » quod videtur Sch. frigere. Alii, « et sociis, qui, etc. » Lamb. — Et quod summam rem continet, iis quoque, qui ipso in regno quærebant mutationem, paratus et succinctus. Lib. V Attic. 20 : « Est totum, quid kal. martiis futurum sit »; III ad Quint. epist. 1 : « Totum in eo est, tectorium ut continuum sit ». *Totum hi, qui aliquid novi*, per appositionem, quam dicunt grammatici. J. F. Gronov. — Sch. recepit *et socius*.

8. *Epiphaneæ*. Epiphanea est oppidum Ciliciæ, alind ab illo, quod ad Orontem in Syria fuit. Græv.

forte accidisset, statim literas nuntiosque missurum esse. Quumque eo animo venissem, ut utrique provinciæ, si ita tempus ferret, subvenirem: tum id, quod jam ante statueram, vehementer interesse utriusque provinciæ[9], pacare Amanum, et perpetuum hostem ex eo monte tollere, agere perrexi. Quumque me discedere ab eo monte simulassem, et alias partes Ciliciæ petere, abessemque ab Amano iter unius diei, et castra apud Epiphaneam fecissem: a. d. quartum idus octobres, quum advesperasceret, expedito exercitu ita noctu iter feci, ut a. d. tertium idus octobres, quum lucisceret, in Amanum adscenderem: distributisque cohortibus et auxiliis, quum aliis Q. frater, legatus, mecum simul; aliis C. Pomptinius, legatus; reliquis M. Anneius, et L. Tullius[10], legati præessent: plerosque nec opinantes oppressimus, qui occisi captique sunt, interclusi fuga. Eranam autem, quæ fuit non vici instar, sed urbis, quod erat Amani caput, itemque Sepyram, et Commorin, acriter et diu repugnantibus[11], Pomptinio illam partem Amani tenente, ex antelucano tempore, usque ad horam diei decimam, magna multitudine hostium occisa, cepimus; castellaque sex capta; complura incendimus. His rebus ita gestis, castra in radicibus Amani habuimus apud aras Alexandri[12] quatriduum; et in reliquiis Amani delendis, agrisque vastandis, quæ pars ejus montis meæ provinciæ est, id tempus omne consumpsimus.

9. *Utriusque provinciæ.* Syriæ et Ciliciæ. Est enim terminus inter utramque, et utrique communis, aquarum divortio divisus. Ep. 10 lib. II. MAN.

10. *Tullius.* Plerique alii, *Tulleius.* —*Sepyram et Commorin.* De his locis, apud veteres geographos, nihil exstat.

11. *Repugnantibus.* Videtur legendum *repugnantes*: verumtamen nihil muto. Subintelligi enim potest, *hostibus*, vel aliquid tale. LAMB. — *Repugnantibus.* Sch. post Lambin. *repugnantes.* ED.

12. *Aras Alexandri.* Vulgo *Issus*: quo de oppido Strabo lib. IV. Curtius lib. III.

Confectis his rebus, ad oppidum Eleuthero-Cilicum[13] Pindenissum exercitum adduxi: quod quum esset altissimo et munitissimo loco, ab iisque incoleretur, qui ne regibus quidem umquam paruissent; quum et fugitivos reciperent, et Parthorum adventum acerrime exspectarent: ad existimationem imperii pertinere arbitratus sum, comprimere eorum audaciam; quo facilius etiam ceterorum animi, qui alieni essent ab imperio nostro, frangerentur. Vallo et fossa circumdedi; sex castellis, castrisque maximis sepsi; aggere, vineis, turribus oppugnavi; ususque tormentis multis, multis sagittariis, magno labore meo, sine ulla molestia sumptuve sociorum, septimo quinquagesimo die rem confeci: ut, omnibus partibus urbis disturbatis, aut incensis, compulsi[14] in potestatem meam pervenirent. His erant finitimi pari scelere et audacia Tibarani[15]: ab his, Pindenisso capto, obsides accepi; exercitum in hiberna dimisi. Q. fratrem negotio præposui, ut in vicis aut captis, aut male pacatis, exercitus collocaretur.

Nunc velim tibi sic persuadeas, si de his rebus ad senatum relatum sit, me existimaturum, summam mihi laudem tributam, si tu honorem meum sententia tua comprobaris. Idque, etsi talibus de rebus gravissimos homines et rogare solere, et rogari scio, tamen

13. *Eleuthero-Cilicum.* Liberorum Cilicum, qui suis legibus utebantur, nec romano imperio parebant. Ep. 2, lib. V, ad Att. MAN.

14. Ernest. hoc verbum *compulsi* hic putat esse alieno loco, aut forte excidisse substantivum rei, qua *compulsi* sunt. Sed hunc locum sollicitare nihil opus esse arbitror. *Compulsi* idem valet ac *coacti.* ED.

15. *Tibarani.* Ignota geographis gens: nimium enim negotii fuisset, latronum Amani montis nomina persequi. Latrocinia enim exercebant ejus montis incolæ. Tibaranos et Plutarchus in Lucull. c. 14 nominat, et Plin. lib. VI, cap. 4, ubi Themiscyræ regionis gentes persequitur. MAN.—Sed, an iidem sint populi de quibus Plut. et Plin. agunt, dubitatur. ED.

admonendum potius te a me, quam rogandum puto. Tu es enim is[16], qui me tuis sententiis sæpissime ornasti; qui oratione, qui prædicatione, qui summis laudibus in senatu, in concionibus ad cælum extulisti; cujus ego semper tanta esse verborum pondera putavi, ut uno verbo tuo, cum mea laude conjuncto, omnia adsequi me arbitrarer. Te denique memini, quum cuidam clarissimo atque optimo viro[17] supplicationem non decerneres, dicere te decreturum, si referretur ob eas res, quas is consul in Urbe gessisset. Tu idem mihi supplicationem decrevisti togato, non ut multis, republica bene gesta, sed, ut nemini, republica conservata. Mitto, quod invidiam, quod pericula, quod omnes meas tempestates et subieris, et multo etiam magis, si per me licuisset[18], subire paratissimus fueris; quod denique inimicum meum, tuum inimicum putaris, cujus etiam interitum, ut facile intelligerem, mihi quantum tribueres, Milonis causa in senatu defendenda[19], approbaris. A me autem hæc sunt profecta, quæ ego in beneficii loco non pono, sed in veri testimonii, atque judicii; ut præstantissimas tuas virtutes non tacitus admirarer (quis enim

16. Deest *is* in aliquot MSS. J. V. L.

17. *Clarissimo atque optimo viro.* Quidam putarunt Cæsarem significari; quum non sit verisimile ita de eo scripsisse Ciceronem Catoni ejus inimico; neque hoc pertinet ad C. Antonium Ciceronis in consulatu collegam, ut Manutius et *Prévost* putaverunt: sed potius, ut jam Victorio visum, quem sequuntur Schütz et J. V. L. referendum est ad Lentulum Spintherem. Nam quum is imperator appellatus esset, et in senatu de supplicatione ei decernenda ageretur, Cato hunc honorem ei haud decernendum putavit ob res in provincia gestas, sed ob eas res quas consul in Urbe gessisset, scil. in Cicerone potissimum revocando, se decreturum professus est. Ed.

18. *Si per me licuisset.* Si armis contra Clodium inimicum meum certare voluissem. Sch.

19. *Defendenda.* Inter Milonis patronos Catonem Pedianus nominat, cumque ait studuisse in petitione consulatus Miloni, et reo adfuisse, nec

idem non facit?), sed in omnibus orationibus, sententiis dicendis, causis agendis, omnibus scriptis, græcis, latinis, omni denique varietate literarum mearum, te non modo iis, quos vidissemus, sed iis, de quibus audissemus, omnibus anteferrem.

Quæres fortasse, quid sit, quod ego hoc nescio quid gratulationis et honoris a senatu, tanti æstimem. Agam jam tecum familiariter, ut est et studiis, et officiis nostris mutuis, et summa amicitia dignum, et necessitudine etiam paterna. Si quisquam fuit umquam remotus et natura, et magis etiam, ut mihi quidem sentire videor, ratione atque doctrina, ab inani laude, et sermonibus vulgi, ego profecto is sum. Testis est consulatus meus: in quo, sicut in reliqua vita, fateor, ea me studiose sequutum, ex quibus vera gloria nasci posset; ipsam quidem gloriam per se numquam putavi expetendam. Itaque et provinciam[20] ornatam, et spem non dubiam triumphi neglexi. Sacerdotium[21] denique, quum (quemadmodum te existimare arbitror) non difficillime consequi possem, non appetivi.

Idem post injuriam acceptam (quam tu reipublicæ calamitatem semper appellas, [22] meam non modo non calamitatem, sed etiam gloriam), studui quam ornatissima senatus populique romani de me judicia inter-

dissimulasse, bene actum esse cum republica morte P. Clodii. Man.

20. *Provinciam.* Quam in concione deposuit. V, 2. Sic Philipp. XI, 10: « Instructam ornatamque a senatu provinciam deposui ». Ea vero Gallia citerior fuit. Nam orat. in Pison. c. 2: « provinciam Galliam, senatus auctoritate, exercitu et pecunia instructam et ornatam, etc. » Et ad Att. II, 1. Man. — *Spem non dubiam triumphi.* Triumphare poterat de Salassis et Inalpinis gentibus, quæ populo romano non parebant. Cum his bellum gessit et Metellus Celer (I, 1), et D. Brutus (XI, 4). Man.

21. *Sacerdotium.* Auguratum, in quo P. Licinio Crasso, a Parthis occiso, successit. Ed.

22. Male Ernest. addidit pronomen *ego* sine MSS. Aptius hoc quoque Catoni tribuitur. J. V. L.

cedere. Itaque et augur postea fieri volui, quod antea neglexeram; et eum honorem, qui a senatu tribui rebus bellicis solet, neglectum a me olim, nunc[23] mihi expetendum puto. Huic meæ voluntati, in qua inest aliqua vis desiderii ad sanandum vulnus injuriæ[24], ut faveas, adjutorque sis, quod paullo ante me negaram rogaturum, vehementer te rogo: sed ita, si non jejunum hoc nescio quid, quod ego gessi, et contemnendum videbitur, sed tale atque tantum, ut multi, nequaquam paribus rebus, honores summos a senatu consequuti sint. Equidem etiam mihi illud animum advertisse videor (scis enim, quam attente te audire soleam), te non tam res gestas, quam mores, instituta, atque vitam imperatorum spectare solere, in habendis aut non habendis honoribus. Quod si in mea causa considerabis, reperies, me exercitu imbecillo[25], contra metum maximi belli, firmissimum præsidium habuisse æquitatem et continentiam. His ego subsidiis ea sum consequutus, quæ nullis legionibus consequi potuissem: ut ex alienissimis sociis amicissimos, ex infidelissimis firmissimos redderem, animosque novarum rerum exspectatione suspensos, ad veteris imperii benivolentiam traducerem. Sed nimis hæc multa de me, præsertim ad te, a quo uno omnium sociorum querelæ audiuntur: cognosces ex iis, qui meis institutis[26] se recreatos putant. Quumque

23. *Nunc.* Ut, si quam antea, pulsus in exsilium, dignitatis jacturam fecisset, honore novo ita sarciret, ut de pristino statu detractum nihil, additum potius aliquid ad gloriam videretur. Causam hanc attigit epist. 6, lib. VI, ad Att. his verbis: « Amicorum literæ me ad triumphum vocant, rem a nobis, ut ego arbitror, propter hanc παλιγγενεσίαν nostram, non negligendam ». Man.

24. *Ad sanandum vulnus injuriæ.* Exsilii. Sch.

25. *Exercitu imbecillo.* Duabus legionibus. Vid. Attic. V, 15, et Cœl. VIII, 5.

26. *Meis institutis.* Appii enim institutis afflicti erant. Ad Att. V, 16.

omnes uno prope consensu de me apud te ea, quæ mihi optatissima sunt prædicabunt: tum duæ maximæ clientelæ tuæ[27], Cyprus insula et Cappadociæ regnum tecum de me loquentur. Puto etiam regem Dejotarum, qui uni tibi est maxime necessarius. Quæ si etiam majora sunt, et in omnibus sæculis pauciores viri reperti sunt, qui suas cupiditates, quam qui hostium copias vincerent: est profecto tuum, quum ad res bellicas hæc, quæ rariora et difficiliora sunt, genera virtutis adjunxeris, ipsas etiam illas res gestas, justiores[28] et majores putare.

Extremum illud est, ut, quasi diffidens rogationi meæ, philosophiam ad te allegem: qua nec mihi carior ulla umquam res in vita fuit, nec hominum generi majus a diis munus ullum est datum. Hæc igitur, quæ mihi tecum communis est, societas studiorum atque artium nostrarum, quibus a pueritia dediti ac devincti, soli propemodum nos philosophiam illam veram et antiquam, quæ quibusdam otii esse ac desidiæ videtur, in forum atque in rempublicam, atque in ipsam aciem[29] pæne deduximus, tecum agit de mea laude; cui ne-

27. *Duæ clientelæ*. Cyprus ea causa, quia lege P. Clodii, Pisone et Gabinio coss. Cato in eam insulam profectus, regis Ptolemæi, qui sibi veneno mortem conscivit, publicatis bonis, maximam pecuniæ vim in ærarium intulerat. Citiei, qui erant in Cypro insula, Catonis clientes dicuntur de Finibus, V, 20; ex more veterum, ut quorum opera natio aliqua in potestatem populi rom. venisset, eorum in clientela perpetuo esset. Cappadociæ autem regnum ideo in clientela Catonis erat, quia regem Ariobarzanem vehementer diligebat, auctorque senatui fuit, ut eum Ciceroni commendaret. Ed.

28. *Justiores*. Male Manutius legendum putabat *illustriores*. J. V. L. — Bene Ernestius vidit hoc referri ad istas formulas: « justa victoria, justus triumphus ». Ed.

29. *In ipsam aciem*. Otio et desidiæ, forum, rempublicam, aciem opponit. *Aciem* autem pro summa contentione posuit, non quasi tertium quiddam, a duobus proxime dictis, id est, a foro et a republica diversum, sed quod et foro et reipublicæ jungatur: quasi dixerit, in majores et fori et reipublicæ contentiones. Qua similitudine lib. I de Orat. « forensem aciem » appellavit. Man.—*Aciem* ali-

gari [30] a Catone fas esse non puto. Quamobrem tibi sic persuadeas, velim : si mihi tua sententia tributus honos ex meis literis [31] fuerit, me sic existimaturum, quum auctoritate tua, tum benivolentia erga me, mihi, quod maxime cupierim, contigisse. Vale.*

ter intellexit *Prévost* interpretatus, *jusque dans les armées;* quem sensum confirmare conatur, notando, Ciceronem doctosque alios ubique studio philosophiæ indulsisse, non solum in urbis et villarum otio, verum etiam in medio castrorum et pugnarum strepitu. Judicent peritiores. Ed.

30. *Negari.* Negavit tamen. Epist. seq. et lib. VIII, epist. 11, et ad Att. epist. 1, 2 lib. VII. Man.

31. *Ex meis literis.* Scil. iis, quas ad senatum scripserat, relatione scil. a consulibus ad senatum facta. Sch.

* *Nota.* Hic nobis videntur subjicienda, quæ V. C. *Voltaire* hac epistola lecta de Cicerone sensit et scripsit, ut et rerum, cujus narratio exponitur, facilior sit intelligentia, et debita laus Ciceroni sagacissimi scriptoris testimonio cumuletur.

« Peut-on mépriser Cicéron, si l'on considère sa conduite dans son gouvernement de la Cilicie, qui était alors une des plus importantes provinces de l'empire romain, en ce qu'elle confinait à la Syrie et à l'empire des Parthes? Laodicée, une des plus belles villes d'Orient, en était la capitale: cette province était aussi florissante qu'elle est dégradée aujourd'hui sous le gouvernement des Turcs qui n'ont jamais eu de Cicéron. Il commence par protéger le roi de Cappadoce Ariobarzane, et il refuse les présents que ce roi veut lui faire. Les Parthes viennent attaquer en pleine paix Antioche; Cicéron y vole, il atteint les Parthes après des marches forcées par le mont Taurus, il les fait fuir, il les poursuit dans leur retraite; Osaces, leur général, est tué avec une partie de son armée (*ad Att.* V, 20). De là il court à Pindénissum, capitale d'un pays allié des Parthes; il la prend; cette province est soumise. Il tourne aussitôt contre les peuples appelés Tibarans, il les défait, et ses troupes lui défèrent le titre d'*imperator*. Il aurait obtenu à Rome les honneurs du triomphe, sans Caton qui s'y opposa, et qui obligea le sénat à ne décerner que des réjouissances publiques et des remerciments aux dieux, lorsque c'était à Cicéron qu'on devait en faire. Si l'on se représente l'équité, le désintéressement de Cicéron dans son gouvernement, son activité, son affabilité, deux vertus si rarement compatibles, les bienfaits dont il combla les peuples dont il était le souverain absolu, il faudra être bien difficile pour ne pas accorder son estime à un tel homme ». *Préface de Rome sauvée.* Ed.

EPISTOLA V.

Excusat se, quod supplicationem non decreverit, et tamen decretam gaudet: seque honorificentius dicit sensisse, quam eos, qui supplicationem decreverant. (Romæ, anno U. C. 703, mense junio.)

M. CATO M. T. C. IMP. S. P. D.

Quod et respublica me, et nostra amicitia hortatur, libenter facio, ut tuam virtutem, innocentiam, diligentiam, cognitam in maximis rebus, domi togati, armati foris, pari industria administrari[1] gaudeam. Itaque, quod pro meo judicio facere potui, ut innocentia consilioque tuo defensam provinciam, servatum Ariobarzanis cum ipso rege regnum, sociorum revocatam ad studium imperii nostri voluntatem, sententia mea et decreto laudarem, feci. Supplicationem decretam, si tu, qua in re nihil fortuito, sed summa tua ratione et continentia, reipublicæ provisum est, diis immortalibus gratulari nos, quam tibi referre acceptum mavis, gaudeo[2]. Quod si triumphi prærogativam[3] putas supplicationem, et idcirco casum potius,

1. Victorius dedit *administrari*, fere omnibus ceteris recte improbantibus. Edd. veteres et codd. plurimi habent *administrare*. J.V.L. — Quod Sch. retinet. Jure quidem, ut opinor. Quis enim umquam accepit *administrari* pro *exerceri*. *Administrare* vero pervenuste sæpe ponitur absolute subintellecto *rem*, aut eo, quod administratur. Sic Cæsar Bell. civ. III, 26: « Administrantibus M. Antonio et Fufio Caleno,... naves solvunt ». Eadem ratione et *curare* simpliciter usurpatur. Catilin. 59: « C. Manlium in dextra, Fæsulanum quemdam in sinistra parte curare jubet ». J. V. L. tamen *administrari*. Ed.

2. *Gaudeo*. Si tu mavis, ea, quæ pro republica fecisti, non rationi et continentiæ tuæ, sed diis immortalibus tribui; supplicationem decretam gaudeo. Man.

3. *Prærogativam*. Quia prærogativæ tribus vel centuriæ tantus erat suspectus et reverentia apud jure vocatos in comitiis, factum, ut vox ipsa

quam te laudari mavis : neque supplicationem sequitur semper triumphus, et triumpho multo clarius est, senatum judicare, potius mansuetudine et innocentia imperatoris, provinciam, quam vi militum, aut benignitate deorum, retentam atque conservatam esse: quod ego mea sententia censebam.

Atque hæc ego idcirco ad te contra[4] consuetudinem meam pluribus scripsi, ut, quod maxime volo, existimes, me laborare, ut tibi persuadeam, me et voluisse de tua majestate, quod amplissimum sim arbitratus; et, quod tu maluisti, factum esse gaudere[5]. Vale, et nos dilige, et instituto itinere[6] severitatem diligentiamque sociis et reipublicæ præsta.

prærogativæ acciperetur pro secundo omine, certo signo, indicioque et pignore, ac quasi arrhabone futuræ rei optatæ vel secundæ. Cic. Act. I in Verr. « Qui quam sit isti amicus, attendite: dedit enim prærogativam suæ voluntatis ejusmodi, ut isti pro prærogativis eam reddidisse videatur ». Liv. lib. III: « Icilius ubi audivit tribunos militum in Aventino creatos, ne comitiorum militarium prærogativam urbana comitia iisdem tribunis plebis sequerentur ». Et lib. XII: « In Hasdrubalis locum haud dubia res fuit, quin prærogativam militarem, qua extemplo juvenis Hannibal in prætorium delatus, imperatorque ingenti omnium clamore atque assensu appellatus erat, favor etiam plebis sequeretur ». Gronov. lib. IV Observ. cap. 1.

4. *Contra consuetudinem.* Scilicet quum ad Stoicum scribam. Stoici enim brevitatem sectabantur: quod ipse Cicero notavit in oratione pro Muræna. Ed.

5. *Gaudere.* Cato videtur ludificari Ciceronem fatendo se contra quod petebat a senatu censuisse, quamvis supplicatio decreta fuerit. Ciceronem amicum habere maluerim, quam Catonem. Ed.

6. *Instituto itinere.* H. e. ut facere cœpisti, secundum rationem agendi quam sequutus es. Græv. —Weiskius tamen cum aliis hoc sic intelligi posse putat, ut Cato Ciceronem e provincia decessurum moneat, ut ei præficiat severum et diligentem hominem. Sch. —*Severitatem diligentiamque.* Ex his agnoscas Catonis indolem, austera et diligenti constantia adeo valentem, ut Virgilius illi *piorum* imperium detulerit, Æneid. VIII, 670: « Secretosque pios; his dantem jura Catonem ». Ed.

EPISTOLA VI.

Quantam ex Catonis laudatione voluptatem ceperit, cum ipsius laude eximia exponit, petitque, si favere noluerit, in adipiscendo triumpho, saltem, si adipiscatur, gaudeat. (Ex Cilicia, anno U. C. 703, mense sextili.)

M. T. C. M. CATONI S. P. D.

« Lætus sum laudari me [1], inquit Hector, opinor « apud Nævium [2], abs te, pater, a laudato viro. » Ea est enim profecto jucunda laus, quæ ab iis proficiscitur, qui ipsi in laude vixerunt. Ego vero vel gratulatione literarum tuarum, vel testimoniis sententiæ dictæ, nihil est, quod me non assequutum putem. Idque mihi quum amplissimum, tum gratissimum est, te libenter amicitiæ dedisse, quod liquido veritati dares. Et, si non modo omnes [3], verum etiam multi Catones essent in civitate nostra, in qua unum exstitisse mirabile est : quem ego currum [4], aut quam lauream cum tua laudatione conferrem? Nam ad meum sensum, et ad illud sincerum ac subtile judicium [5], nihil potest esse laudabilius, quam ea tua oratio, quæ est

1. *Lætus sum laudari me.* Tuscul. IV, 31.

2. *Nævium.* Romanum poetam in Campania natum. A. Gell. I, 24. Nævius poema de primo bello Punico scripserat, et plures comœdias, quarum fragmenta et vestigia apud Varronem, Festum, Nonium et alios reperiuntur. Ed.

3. Legebant olim, « si non modo unus ». Gulielmius conjiciebat, « si modo omnes, vel etiam multi ». Intelligendum vero, quasi esset, « non dico omnes ». J. V. L. — Nec necesse est, ut suadet *Prévost*, « si non modo multi, verum etiam omnes », quod contra sensum. Ed.

4. *Quem...currum, aut quam lauream.* I. e. quem triumphum. Currus et laurea corona instrumenta triumphantium. Ed.

5. *Ad illum sincerum ac subtile judicium.* Quasi non sincere, nec subtiliter judicent, qui aliter sentiunt.

ad me perscripta a meis necessariis. Sed causam meæ voluntatis, non enim dicam cupiditatis, exposui tibi superioribus literis: quæ etiamsi parum justa tibi visa est, hanc tamen habet rationem, non ut nimis concupiscendus honos, sed tamen, si deferatur a senatu, minime aspernandus esse videatur. Spero autem, illum ordinem, pro meis ob rempublicam susceptis laboribus, me non indignum honore [6], usitato præsertim, existimaturum. Quod si ita erit, tantum ex te peto, quod amicissime scribis, ut, quum tuo judicio, quod amplissimum esse arbitraris, mihi tribueris; si id, quod maluero, accidit, gaudeas. Sic enim fecisse te, et sensisse, et verius [7] scripsisse video; resque ipsa declarat, tibi illum honorem nostrum supplicationis jucundum fuisse, quod scribendo affuisti. Hæc enim senatusconsulta, non ignoro, ab amicissimis ejus, cujus de honore agitur, scribi solere. Ego, ut spero, te propediem videbo; atque utinam republica meliore, quam timeo!

Pronomen *illud* non commune, sed singulare quiddam hic designat: ut epist. 9 lib. VIII: « Si ad illam summam veritatem legitimum jus exegeris ». Et pro Marcello: « Illa ipsa rerum humanarum domina Fortuna ». Et alibi. MAN.

6. *Honore*. Triumpho: nam supplicationem senatus jam decreverat.

7. *Verius*. Quid hoc *verius* significet Schützio obscurum videtur. Quomodo enim aliquis *verius* scripsisse dicatur, quam sensisse. Ergo conjicit legendum *uberius*. Ut sup. ep. 5: « Contra consuetudinem meam pluribus scripsi ». Eodem fere sensu alibi Appii literæ dicuntur « plenius et uberius » loquutæ. ED.

EPISTOLA VII.

C. Marcello, Marci patrueli, de consulatu gratulatur, postquam audivit designatum esse. (Ex castris ad Cybistra Cappadociæ, anno U. C. 702, mense septembri.)

M. T. C. PROCOS. C. MARCELLO[1] COS. DESIGN. S. P. D.

Maxima sum lætitia affectus, quum audivi, te consulem[2] factum esse; eumque honorem tibi deos fortunare volo, atque a te pro tua parentisque tui dignitate administrari. Nam quum te semper amavi dilexique, tum mei amantissimum cognovi in omni varietate rerum mearum; tum patris tui pluribus beneficiis, vel defensus tristibus temporibus, vel ornatus secundis, et sum totus vester, et esse debeo : quum præsertim matris tuæ, gravissimæ atque optimæ feminæ, majora erga salutem dignitatemque meam studia, quam erant a muliere postulanda, perspexerim. Quapropter a te peto in majorem modum, ut me absentem diligas atque defendas.

1. *C. Marcello*. Quum alii habeant *M.* pro *C.* Manutius bene corrigendum vidit. Erant autem tres Marcelli, unus Marci, duo Caii prænomine, qui per triennium consules fuerunt. Primo anno Marcus M. F. altero Caius Caii filius, patruelis ejus Marci, ut perspicue narrat Suetonius; tertio autem anno alter C. Marci filius, ut lapides Capitolini significant, Marci biennio ante consulis frater germanus, cujus anni primis diebus Cicero proconsul ad Urbem accessit. Ed.

2. *Consulem*. Cum L. Æmilio Paullo.

EPISTOLA VIII.

C. Marcello auguri de filii Caii consulatu gratulatur, petitque ut se absentem defendat. (Ex castris ad Cybistra Cappadociæ, anno U. C. 702, mense septembri.)

M. T. C. PROC. C. MARCELLO, COLLEGÆ [1], S. P. D.

Marcellum tuum, consulem factum, teque ea lætitia affectum esse, quam maxime optasti, mirandum in modum gaudeo; idque quum ipsius causa, tum quod te omnibus secundissimis rebus dignissimum judico, cujus erga me singularem benivolentiam vel in labore meo, vel in honore perspexi; totam denique domum vestram vel salutis vel dignitatis meæ studiosissimam cupidissimamque cognovi. Quare gratum mihi feceris, si uxori tuæ Juniæ, gravissimæ atque optimæ feminæ, meis verbis eris gratulatus. A te id, quod suesti [2], peto, me absentem diligas atque defendas.

1. *Collegæ*. In Auguratu. Divinat. II, 35.

2. Alii, *consuesti*, vel *consuevisti*. J. V. L.

EPISTOLA IX.

M. Marcello gratulatur de fratre patruele consule facto: petitque, ut sibi quam primum, annuo imperio finito, successor mittatur. (Ex castris ad Cybistra Cappadociæ, anno U. C. 702, mense septembri.)

M. T. C. PROCOS. M. MARCELLO COS. S. P. D.

Te et pietatis in tuos, et animi in rempublicam, et clarissimi atque optimi consulatus, C. Marcello con-

sule facto, fructum cepisse, vehementer gaudeo. Non dubito, quid præsentes sentiant : nos quidem longinqui, et a te ipso[1] missi in ultimas gentes[2], ad cælum mehercule tollimus[3] verissimis ac justissimis laudibus. Nam quum te a pueritia tua unice dilexerim, tuque me in omni genere semper amplissimum esse et volueris, et judicaris; tum hoc vel tuo facto[4], vel populi romani de te judicio, multo acrius vehementiusque diligo, maximaque lætitia afficior, quum ab hominibus prudentissimis, virisque optimis, omnibus dictis, factis, studiis, institutis, vel me tui similem esse audio, vel te mei[5]. Unum vero si addis ad præclarissimas res consulatus tui, ut aut mihi succedat quam primum[6] aliquis, aut ne quid accedat temporis ad id, quod tu mihi et senatusconsulto, et lege finisti; omnia me per te consequutum putabo.

Cura, ut valeas, et me absentem diligas atque defendas. Quæ mihi de Parthis nuntiata sunt, quia non putabam a me etiam nunc scribenda esse publice, propterea ne pro familiaritate quidem nostra volui ad te scribere : ne, quum ad consulem scripsissem, publice viderer scripsisse.

1. *A te ipso*. A te consule, et Sulpicio collega tuo. Ed.

2. *In ultimas gentes*. Quia Cilicia tunc finis erat imperii romani. Sic Virg. Æn. VIII, v. 727 : « Extremique hominum Morini ». Ed.

3. Multæ olim edd. « te tollimus ». J. V. L.

4. *Tuo facto*. Quod opera, gratia, studio tuo factum sit, ut consul crearetur C. Marcellus patruelis frater tuus. Man.

5. *Vel me tui similem esse audio, vel te mei*. Comparari solitum Ciceroni M. Marcellum, et judicari simillimum, hic locus, et alter in Bruto declarat. Interroganti enim Ciceroni, Quid de Marcello judicas, quem sæpe audisti? respondet Brutus : « Quid censes, nisi id, quod habiturus es similem tui? » Et infra : « Itaque quum eum ante tui similem in dicendo viderim; tum vero nunc, a doctissimo viro Cratippo instructum omni copia, multo videbam similiorem ». Man.

6. *Succedat quam primum*. Id est, statim post absolutum annuum imperium. Sch.

EPISTOLA X.

Commendat studiose suam existimationem consuli Marcello in supplicatione decernenda. (Ex Cilicia, anno U. C. 702, mense decembri.)

M. T. C. IMP. C. MARCELLO C. F. COS. DESIGN.[1] S. P. D.

Quando id accidit, quod mihi maxime fuit optatum, ut omnium Marcellorum, Marcellinorum[2] etiam (mirificus enim generis ac nominis vestri fuit erga me semper animus), quando ergo ita accidit, ut omnium vestrum studio tuus consulatus satisfacere posset, in quem meæ res gestæ, lausque et honos earum potissimum incideret : peto a te id, quod facillimum factu est, non aspernante, ut confido, senatu, ut quam honorificentissimum senatusconsultum, literis meis recitatis, faciundum cures. Si mihi tecum minus esset, quam est cum tuis omnibus, allegarem ad te illos, a quibus intelligis me præcipue diligi. Patris tui beneficia in me sunt amplissima. Neque enim saluti meæ, neque honori amicior quisquam dici potest. Frater tuus quanti me faciat, semperque fecerit, esse hominem, qui ignoret, arbitror neminem. Domus tua denique tota me semper omnibus summis officiis prosequuta est. Neque vero tu in me diligendo cuiquam concessisti tuorum. Quare a te peto in majorem modum, ut me per te quam ornatissimum velis esse; meamque et in

1. *Design.* Hoc omittit Sch. Consulatum enim iniisse putat Marcellum. Epistolam autem mense januario 703 scriptam putat. Ed.

2. *Marcellinorum.* Eorum etiam, qui ex familia vestra in alias adoptione transierant. Designat maxime Cn. Cornelium Lentulum Marcellinum. Ed.

supplicatione decernenda, et in ceteris rebus existimationem satis tibi esse commendatam putes.

EPISTOLA XI.

Supplicatione sibi decreta, gratias agit consuli, et propediem se ad Urbem fore significat. (Ex Cilicia, anno U. C. 703, mense sextili.)

M. T. C. IMP. C. MARCELLO COS. S. P. D.

Quantæ curæ tibi meus honos fuerit, et quam idem exstiteris consul in me ornando et amplificando, qui fueras semper cum parentibus[1] tuis, et cum tota domo, etsi res ipsa loquebatur, cognovi tamen ex meorum omnium literis. Itaque nihil est tantum, quod ego non tua causa debeam, facturusque sim tum[2] studiose tum libenter. Nam magni interest, cui debeas. Debere autem nemini malui, quam tibi, cui me quum studia communia, beneficia paterna, tuaque jam ante conjunxerant; tum accedit, mea quidem sententia, maximum vinculum, quod ita rempublicam geris atque gessisti, qua mihi carius nihil est, ut, quantum tibi omnes boni debeant, quo minus tantumdem ego unus debeam, non recusem. Quamobrem tibi velim hi sint exitus, quos mereris, et quos fore confido. Ego, si me navigatio non morabitur, quæ incurrebat in ipsos etesias[3], propediem te, ut spero, videbo.

1. *Parentibus*. Etiam matre. Supra epist. 8.

2. Alii, *quum*, et post, *ac libenter*. J. V. L.

3. *In ipsos etesias*. Etesiæ venti a septemtrione ad occidentem, inde in orientem flantes, cursum impediebant Ciceronis in Italiam ex Asia navigantis. Flare incipiunt VI id. jul. diebus octo ante Caniculæ ortum, ut ait Columella, nec desinunt nisi post dies XL, auctore Plinio. Man.

EPISTOLA XII.

Gratulatur Paullo de consulatu, et ne sibi provincia prorogetur, ut operam det, rogat. (Ex castris ad Cybistra Cappadociæ, anno U. C. 702, mense septembri.)

M. T. C. IMPER.[1] L. PAULLO[2] COS. DESIGN. S. P. D.

Etsi mihi numquam fuit dubium, quin te populus romanus, pro tuis summis in rempublicam meritis, et pro amplissima familiæ[3] dignitate, summo studio, cunctis suffragiis consulem facturus esset: tamen incredibili lætitia sum affectus, quum id mihi nuntiatum est; eumque honorem tibi deos fortunare volo, a teque ex tua, majorumque tuorum dignitate administrari. Atque utinam præsens illum diem[4] mihi optatissimum videre potuissem, proque tuis amplissimis erga me studiis atque beneficiis tibi operam meam studiumque navare[5]! Quam mihi facultatem quum[6] hic nec opinatus et improvisus provinciæ casus eripuit: tamen, ut te consulem, rempublicam pro tua dignitate gerentem, videre possim, magnopere a te peto, ut operam des, efficiasque, ne quid mihi fiat injuriæ, neve quid temporis ad meum annuum munus accedat. Quod si feceris, magnus ad tua pristina erga me studia cumulus accedet.

1. *Imp.* Sch. edid. *Procos.* Nam hanc epist. eodem tempore quo sup. ep. 7 scriptam esse manifestum est, quo tempore Cicero nondum erat imperator appellatus. Ed.

2. *Paullo.* Is erat e domo patricia Æmiliorum. Ciceronem in Catilina opprimendo adjuverat, teste Sallustio. Ed.

3. *Familiæ.* Æmilia gens, patricia.

4. *Illum diem.* Comitiorum.

5. *Navare.* In petitione consulatus.

6. Rectius *quoniam*, ut habet Pal. sext. J. V. L.

EPISTOLA XIII.

A consule petit, ut supplicationes sibi decernat. (Ex Cilicia, anno U. C. 703, mense januario.)

M. T. C. IMP. L. PAULLO COS. S. P. D.

Maxime mihi fuit optatum, Romæ esse tecum, multas ob causas, sed præcipue, ut et in petendo, et in gerendo consulatu meum tibi debitum studium perspicere posses. Ac petitionis quidem tuæ ratio mihi semper fuit explorata : sed tamen navare operam volebam. In consulatu vero cupio equidem te minus habere negotii : sed moleste fero, me consulem studium tuum adolescentis perspexisse; te meum, quum id ætatis sim, perspicere non posse. Sed ita, fato nescio quo, contigisse arbitror, ut tibi ad me ornandum semper detur facultas; mihi ad remunerandum nihil suppetat, præter voluntatem. Ornasti consulatum, ornasti reditum meum [1]. Incidit meum tempus rerum gerendarum [2] in ipsum consulatum tuum. Itaque quum et tua summa amplitudo, et dignitas, et meus magnus honos, magnaque existimatio postulare videatur, ut a te plurimis verbis contendam ac petam, ut quam honorificentissimum [3] senatusconsultum de meis rebus gestis faciundum cures; non audeo vehementer a te contendere, ne aut ipse tuæ perpetuæ consuetudinis erga me oblitus esse videar, aut te oblitum putem. Quare, ut te velle arbitror, ita faciam; atque ab eo, quem omnes gentes sciunt de me optime meritum,

1. *Reditum meum.* Ab exsilio.
2. *Gerendarum.* In [illegible]
3. Benedict. e codd. Dresdens. II, IV, V; Lips. Torgav. recepit *honorificentissime*, ut jam fecerat, epist. 10. J. V. L.

breviter petam. Si alii consules essent, ad te potissimum, Paulle, mitterem, ut eos mihi quam amicissimos redderes. Nunc, quum tua summa potestas, summaque auctoritas, notaque omnibus nostra necessitudo sit, vehementer te rogo, ut et quam honorificentissime cures decernendum de meis rebus gestis, et quam celerrime. Dignas res esse honore et gratulatione, cognosces ex iis literis, quas ad te, et collegam, et senatum, publice misi; omniumque mearum reliquarum rerum, maximeque existimationis meæ procurationem susceptam velim habeas. In primisque tibi curæ sit, quod abs te superioribus quoque literis petivi, ne mihi tempus prorogetur. Cupio te consulem videre, omniaque spero, quum absens, tum etiam præsens, te consule assequi. Vale.

EPISTOLA XIV.

Facturum se Fabii causa, quæ rogaverat Cassius, pollicetur: quem dolet non vidisse ad Urbem e provincia redeuntem. Rogat, ut operam det, ne sibi temporis aliquid accedat ad annum provinciæ. (Ex Cilicia, anno U. C. 703, mense januario.)

M. T. C. IMP. C. CASSIO PROQUÆST[1] S. P. D.

M. Fabium quod mihi amicum tua commendatione das, nullum in eo facio quæstum: multi enim anni sunt, quum ille in ære meo est, et a me diligitur propter summam humanitatem[2] et observantiam. Sed tamen, quod ab eo te[3] egregie diligi sensi, multo

1. *Proquæst.* Quæstor cum M. Crasso procos. in Syriam iverat. Quo interfecto, proquæst. usque ad adventum Bibuli in Syria permansit. Man.

2. *Summam suam humanitatem.* Ernest. recte delevit *suam.*

3. Abest *te.* Græv. recepit « quod ab eo egregie diligeris ». Ed.

amicior ei sum factus. Itaque quamquam profecerunt literæ tuæ: tamen aliquanto plus commendationis apud me habuit animus ipsius erga te, mihi perspectus et cognitus.

Sed de Fabio faciemus studiose, quæ rogas; tu multis de causis vellem me convenire potuisses[4]: primum, ut te, quem jam diu plurimi facio, tanto[5] intervallo viderem; deinde, ut tibi, quod feci per literas, possem præsens gratulari; tum, ut, quibus de rebus vellemus, tu tuis, ego meis, inter nos communicaremus; postremo, ut amicitia nostra, quæ summis officiis ab utroque culta est, sed longis intervallis temporum interruptam consuetudinem habuit, confirmaretur vehementius. Id quum[6] non accidit, utemur bono literarum, et eadem fere absentes, quæ, si coram essemus, consequemur. Unus scilicet fructus, qui in te videndo est, percipi literis non potest: alter gratulationis[7], est is quidem exilior, quam si tibi te ipsum intuens gratularer; sed tamen et feci ante, et facio nunc, tibique quum pro rerum magnitudine, quas gessisti, tum pro opportunitate temporis[8] gratulor, quod te de provincia decedentem summa laus, et summa gratia provinciæ prosequuta est. Tertium est, ut id, quod de nostris rebus coram communicassemus inter nos, conficiamus idem literis.

4. *Convenire potuisses.* In Cilicia, quum ad Urbem redires. Cell.

5. *Tanto intervallo.* Nempe post triennium. Cassius enim in Syriam iverat, Domitio et Appio coss. A. U. 699. Cicero autem in Ciliciam, Sulpicio et Marcello, an. 702. Ed.

6. Rectius forte, *quando*. J. V. L.

7. Alii, « gratulationis est: is quidem ». J. V. L.

8. *Pro opportunitate temporis.* Accusatio enim tunc in Cassium parabatur fortasse de repetundis. Nam avaritiæ nomine male audiit Cassius. Quod et Plutarchus in Bruti vita narrat: et Cœlii quoque testimonio cognoscitur, epist. 10 lib. VIII. Man. — Recte igitur gratulatur Cicero, pro opportunitate temporis, quia provincia summa benivolentia Cassium deceden-

Ego ceterarum rerum causa tibi Romam properandum magnopere censeo [9]. Nam et ea, quæ reliqui, tranquilla de te erant; et hac tua recenti victoria [10] tanta, clarum adventum tuum fore intelligo. Sed si qua sunt onera tuorum [11], si tanta sunt [12], ut ea sustinere possis, propera; nihil tibi erit lautius, nihil gloriosius. Sin majora; considera, ne in alienissimum tempus cadat adventus tuus. Hujus rei totum consilium tuum est: tu enim scis, quid sustinere possis. Si potes, laudabile atque populare est. Sin plane non potes; absens hominum sermones facilius sustinebis.

De me autem idem tecum his ago literis, quod superioribus egi, ut omnes tuos nervos in eo contendas, ne quid mihi ad hanc provinciam, quam et senatus, et populus annuam esse voluit, temporis prorogetur. Hoc a te ita contendo, ut in eo fortunas meas positas putem. Habes Paullum nostrum nostri cupidissimum; est Curio; est Furnius [13]. Sic velim enitare, quasi in eo sint mihi omnia.

Extremum illud est de iis, quæ proposueram, confirmatio nostræ amicitiæ: de qua pluribus verbis nihil opus est. Tu puer me appetisti; ego autem semper ornamento te mihi fore duxi. Fuisti etiam præsidio

tem prosequebatur, quod inimicorum sermones refellebat. Ed.

9. *Censeo*. Hoc cum sequentibus non cohærere Sch. putat, et suadet *non censeo*. Sequitur enim: « Sed si... propera ». Illi facile adsentior. Ed.

10. *Victoria*. Parthos enim Cassius fudit, fugavitque post adventum Ciceronis in provinciam. Id ostendit ep. 10 lib. II. Man. — Fudit tamen Parthos ante Bibuli adventum. Vid. Phil. XI, 14. Ed.

11. *Onera tuorum*. Quæ sunt hæc onera? opinor vel propinquus aliquis Cassii, vel amicus, qui cum eo fuisset in provincia, pecuniæ contra leges captæ, aut ereptæ accusabatur: qui si damnatus esset, manifestum præjudicium fuisset in Cassium. Man.

12. *Si tanta sunt*. *Tanta* minuit hic potius, quam auget magnitudinem: ut epist. 8 lib. VIII: « Si aut non erit istic bellum, aut tantum erit, ut vos, aut successores, parvis additis copiis, sustinere possint ». Idem.

13. *Curio...Furnius*. Tribuni pl.

tristissimis meis temporibus. Accessit post tuum discessum familiaritas mihi cum Bruto tuo[14] maxima. Itaque in vestro ingenio et industria[15] mihi plurimum et suavitatis, et dignitatis constitutum puto. Id tu ut tuo studio confirmes, te vehementer rogo; literasque ad me, et continuo mittas, et quum Romam veneris, quam sæpissime.

14. *Cum Bruto tuo.* M. Bruto: cujus soror uxor erat Cassii. Man.

15. *Ingenio et industria. Ingenium* Ern. refert ad doctrinam, philosophiæ scientiam; *industria* ad res in foro et rep. gerendas. Ed.

EPISTOLA XV.

Consilium suum de non renovando civili bello demonstrat: Cæsaris clementiam laudat. Italiæ gemitus ostendit: Cassii sententiam de futuris exquirit. Cæsare iterum et Servilio coss. (Brundisii, anno U. C. [J. V. L. 706] 707, mense, ut videtur, sextili.)

M. T. C. C. CASSIO S. P. D.

Etsi uterque nostrum[1] spe pacis, et odio civilis sanguinis, abesse a belli pertinacia voluit : tamen, quando[2] ejus consilii princeps ego fuisse videor, plus fortasse[3] tibi præstare ipse debeo, quam a te exspectare. Etsi, ut sæpe soleo mecum recordari, sermo familiaris meus tecum, et item mecum tuus, adduxit utrumque nostrum ad id consilium, ut uno prælio

1. *Uterque nostrum.* Uterque enim, victo in Pharsalia Pompeio, ab armis discessit, verum prior Cicero : propterea subjungit: « Ejus consilii princeps ego fuisse videor ». Man.

2. Alii, *quum.* J. V. L.

3. *Plus fortasse.* Efficere ipse debeo, ne te pœniteat consilii tui, non a te exspectare, ut ea scribas ad me, quibus in sententia confirmer. Hoc præponit, quia dicturus erat, quod in extremo posuit : « Velim scribas ad me, quid videas, quid exspectandum, quid agendum nobis existimes ». Hanc enim ob causam scripsisse videtur has literas. Man.

putaremus, si non totam causam, at certe nostrum judicium[4] definiri convenire. Neque quisquam hanc nostram sententiam vere umquam reprehendit, præter eos, qui arbitrantur melius esse, deleri[5] omnino rempublicam, quam imminutam et debilitatam manere. Ego autem ex interitu ejus nullam spem scilicet mihi proponebam; ex reliquiis magnam. Sed ea sunt consequuta, ut magis mirum sit, accidere illa potuisse, quam nos non vidisse ea futura, nec, homines quum essemus, divinare potuisse. Equidem fateor, meam conjecturam hanc fuisse, ut, illo quasi quodam fatali prælio facto, et victores communi saluti consuli vellent, et victi suæ; utrumque autem positum esse arbitrabar[6] in celeritate victoris. Quæ si fuisset, eamdem clementiam experta esset Africa[7], quam cognovit[8] Asia, quam etiam Achaia, et, ut opinor, ipso legato ac deprecatore[9]. Amissis autem temporibus, quæ plurimum valent, præsertim in bellis civilibus, interpositus an-

4. *Judicium*. Ut arma deponeremus. Judicare enim ex una pugna potuimus, persequi nos belli civilis extrema non debere. Man.

5. *Deleri*. Nempe si Pompeiani nimia pertinacia bellum producerent, verendum erat ne Cæsar regem se faceret. Pace autem facta, resp. quamvis imminuta et debilitata, conservata tamen fuisset. Ed.

6. Alii, « propositum esse arbitrari ». J. V. L.

7. *Africa*. Pompeiani, qui se post Pharsalicum prælium in Africam contulerant. — Hinc Sch. conjicit Cæsarem nondum in Italiam revertisse ex Alexandrino bello, ad Att. XI, 14. Ed.

8. *Quam cognovit Asia*. Quam cognoverunt ii, qui post Pharsalicam pugnam se in Asiam et in Achaiam receperunt. Man.

9. *Legato ac deprecatore*. Non exspectasset Cæsar, ut Pompeiani legatos ad eum, qui deprecarentur, mitterent: sed ipse ad eos, quæ est ejus humanitas et clementia, ultro ivisset, atque ut pace facta reconciliarentur, deprecatus esset. Man. — Cæsarem hic *legatum* fingit Manutius, quod nullo modo procedit. Melius, « Te, ut opinor, ipso allegato ac deprecatore », aut simpliciter *legato*. Te apud Cæsarem pro iis interveniente. J. F. Gronov. — Multos enim Pompeianos, opera Cassii, qui post pugnam Pharsalicam ad Cæsarem transierat, eo legato et deprecatore veniam a Cæsare impetrasse satis erat credibile. Ed.

nus[10] alios[11] induxit, ut victoriam sperarent; alios, ut ipsum vinci contemnerent. Atque horum malorum omnium culpam fortuna sustinet. Quis enim aut Alexandrini belli tantam moram huic bello adjunctum iri, aut nescio quem istum Pharnacem[12] Asiæ terrorem illaturum putaret? Nos tamen, in consilio pari[13], casu dissimili[14] usi sumus. Tu enim eam partem petisti, ut et consiliis interesses[15], et, quod maxime curam levat, futura animo prospicere posses. Ego, qui festinavi[16], ut Cæsarem in Italia viderem (sic enim arbitrabamur), eumque, multis honestissimis viris conservatis redeuntem, ad pacem currentem, ut aiunt, incitarem: ab illo longissime et absum, et abfui. Versor autem in gemitu Italiæ, et in Urbis miserrimis querelis[17]: quibus aliquid opis fortasse ego pro mea, tu pro tua, pro sua quisque parte ferre potuisset, si auctor[18] affuisset.

10. *Interpositus annus.* Inter pugnam Pharsalicam, et id tempus, quo Cæsar, consumptis (ut ait Appianus) in Alexandrino bello novem mensibus, Pharnacem devicit. Man.

11. *Alios.* Pompeianorum, bellum in Africa renovantium, duo genera ponit: quorum alii, anno post Pharsaliæ cladem interposito, in spem victoriæ venerant: alii, licet victoriam non sperarent, pugnare tamen statuerant, ita animati, ut etiam si contigisset, ut vincerentur, non laborarent. Idem.

12. *Nescio quem ist. Phar.* Cum hoc id temporis Cæsar bellum gerebat, quem nemo tanti roboris putavit, ut Asiæ terrorem inferret. Mithridatis filius fuit: quo Cæsar mox unica pugna superato, scripsit ad amicos: « Veni, vidi, vici ». Idem.

13. *Consilio pari.* Discedendi ab armis.

14. *Casu dissimili.* Hoc explanatur sequentibus verbis: quorum sententia, collecta breviter, hæc est: Tu te ad Cæsarem ipsum contulisti, ut cum eo esses: ego me Brundisium, ut eum exspectarem. Man.

15. *Consiliis interesses.* Cæsaris. Cassius enim cum classe in Hellesponto Cæsari occurrens, non solum ei se tradidit, verum etiam apud eum mansit. Dio lib. XLII. Idem.

16. *Festinavi.* Cujus eum consilii graviter pœnituit; ad Att. ep. 6 et 9 lib. XI. Idem.

17. *Miserrimis querelis.* Propter scelera et seditiones M. Antonii, magistri equitum, et L. Trebellii, atque P. Dolabellæ tribuni plebis. Corr.

18. *Auctor.* Cæsar.

Quare velim, pro tua perpetua erga me benivolentia, scribas ad me, quid videas, quid sentias, quid exspectandum, quid agendum nobis existimes. Magni erunt mihi tuæ literæ : atque utinam primis illis[19], quas Luceria[20] miseras, paruissem! Sine ulla enim molestia dignitatem meam retinuissem. Vale.

19. *Primis illis*. Quibus suadebas, ut omnino ab armis abstinerem.

20. *Luceria*. Oppidum Apuliæ infra Teanum ad fluvium Cerbalum. Ibi fuerat Cassius apud Pompeium, antequam Italia excederet. Cassii autem consilium videtur fuisse ut Cicero in Italia maneret. Ed.

EPISTOLA XVI.

Jocatur in opiniones Epicureas, et in ipsum Cassium, Epicureæ philosophiæ studiosum. (Romæ, an. U. C. 708, mense januario.)

M. T. C. C. CASSIO S. P. D.

Puto te suppudere[1], quum hæc tertia jam epistola ante oppresserit, quam tu scidulam[2] aut literam. Sed non urgeo : longiores enim exspectabo, vel potius exigam. Ego, si semper haberem, cui darem, vel ternas in hora darem. Fit enim nescio qui[3], ut quasi coram adesse videare, quum scribo aliquid ad te : neque id κατ' εἴδωλον φαντασίας[4], ut dicunt tui amici novi; qui

1. Al. «te jam s.» J. V. L.

2. *Operis sit, quam tu schedulam*. Al. habent quoque « scidam », aut « schedam », aut «schedulam». Supra J. F. Gronov. malebat, «quem hæc tertia epistola jam ante oppressit». J. V. L. — *Schedulam*. Ita vulgo : sed Victorius ex MSS mavult *scidulam*. Vide ad Attic. I, 20. *Syllabam* legit Lamb. item ex MSS, quod Sch. recepit. Ed.

3. Alii, *nescio quid*. J. V. L.

4. Κατ' εἴδωλον φαντασίας. Quod græce φαντασία, latine *visum* dici posse, ait Cicero Acad. I. Hic igitur interpretamur, « per spectrorum visa ». Putabant igitur Epicurei, si quis aliquam rem cogitaret, ejus rei spectrum et imaginem ad cogitantis animum advolare. De qua opinione dubitat Cicero, et in eo jocatur. Manut. — Neutrum convenit. Nam illa εἴδωλα

putant etiam διανοητικὰς φαντασίας[5] spectris Catianis[6] excitari. Nam, ne te fugiat, Catius[7] Insuber, Epicureus, qui nuper est mortuus, quæ ille Gargettius[8], etiam[9] ante Democritus, εἴδωλα, hic spectra nominat. His autem spectris etiamsi oculi possint[10] feriri, quod vel ipsa accurrunt[11] : animus qui possit, ego non video. Doceas tu me oportebit, quum salvus veneris, in meane potestate sit[12] spectrum tuum, ut, simul ac mihi collibitum sit de te cogitare, illud accurrat[13] : neque solum de te, qui mihi hæres in medullis; sed, si insulam Britanniam cœpero cogitare, ejus εἴδωλον mihi advolet[14] ad pectus. Sed hæc posterius : tento enim

Epicuri, e corporibus, quibus sensus externi feriuntur, non veniunt, si velis. Imo melius Lucretius opinionem Epicureorum expressit, IV, 781 : « Anne voluntatem nostram simulacra tuentur, Et simul ac volumus nobis occurrit imago ». Iterum de hac re Cicero jocatur, Divin. II, 67 : « Quid ergo? istæ imagines ita nobis dicto audientes sunt, ut simul atque velimus, accurrant ». Ed. — *Amici novi.* Epicurei, quorum dogmata Cassius ante biennium probare cœperat. Man.

5. Διανοητικὰς φαντασίας. Mentis, vel intelligentiæ visa.

6. *Spectris Catianis.* Cogitationibus illis, quæ spectra Catius vocabat, Lucretius supra *simulacra*, Epicurus et Democritus εἴδωλα. Man.

7. *Catius.* Hic scripsit quatuor libros de rerum natura, et de summo bono, de quo Quintilianus, X, 1, ita scribit : « In Epicureis levis quidem, sed non injucundus tamen auctor est Catius ». Corrad.

8. *Gargettius.* Epicurus, a patria Gargetto.

9. *Etiam.* Lege, « et jam » : admonente Thoma Wopkensio, Lect. Tullian. lib. V.

10. Alii, « possent ». J. V. L.

11. Alii, « quod vel iis ipsa occurrunt ». Lambinus, « quod, quum velis, ipsa occurrunt ». J. V. L. — *Quod vel iis ipsa occurrunt.* Affert rationem, quare difficilius credat nos de aliquo cogitare occursu simulacrorum, quam eorumdem incursu videre quippiam (videre autem nos διὰ τῆς τῶν εἰδώλων ἐμπτώσεως censebant Democritus et Epicurus; quod in epistola ad Atticum etiam ostendit Cicero, in qua disputat de fenestrarum angustiis). Quod si, inquit, his spectris oculos feriri posse concesserim (vix autem hoc concedit, ut spectra quum sint tam εὐπαθῆ, oculos ferire possint), sed si concesserim, inquit, videbor aliqua ratione facere, quod saltem oculis spectra occurrunt, ut possint τῇ ἐμπτώσει, et occursu visionem conficere et excitare. Quomodo autem animus et διάνοια feriri possint : non video. Vict.

12. Alii, « ut sit ». J. V. L.

13. Alii, « occurrat ». J. V. L.

14. Alii, « advolabit ». J. V. L.

te, quo animo accipias. Si enim stomachabere, et moleste feres: plura dicemus; postulabimusque, ex qua hæresi [15], vi, hominibus armatis [16], dejectus sis, in eam restituare. In hoc interdicto non solet addi, IN HOC ANNO [17]. Quare si jam biennium aut triennium est, quum virtuti nuntium remisisti, delinitus illecebris voluptatis: in integro res nobis erit. Quamquam quicum loquor? cum uno fortissimo viro: qui posteaquam forum attigisti [18], nihil fecisti, nisi plenissimum amplissimæ dignitatis. In ista ipsa αἱρέσει, metuo, ne plus nervorum sit, quam ego putarim, si modo eam tu probas. Quid tibi [19] in mentem venit, inquies? Quia nihil habebam aliud, quod scriberem. De republica enim nihil scribere possum: neque enim, quod sentio, libet scribere.

15. *Hæresi.* Hoc est, secta philosophorum. *Hæresis* enim apud Græcos et Latinos in bonam partem accipiebatur olim, ut et *secta*, etiam apud primos Christianos. Fortasse autem Stoica fuit, aut Academica secta, quam deseruit Cassius, vi quadam, ut Cicero innuit, compulsus. Ed.

16. *Vi, hominibus armatis.* Est formula solemnis in interdicto prætorio UNDE VI, quo aliquis in possessionem suam, de qua vi, et armatis hominibus erat deturbatus, restituebatur. De qua vide lib. VII, epist. 13. Græv.

17. *In hoc anno.* Quod addi solebat in omnibus interdictis. Man.

18. *Forum attigisti.* Virilem togam induisti. Vide superius ad lib. V, ep. 11. Man.

19. Schütz rescripsit, sensu, ut ait, postulante, « Quid id tibi ». J. V. L.

EPISTOLA XVII.

Queritur de importunis tabellariis; narrat de P. Sullæ morte; de bello Hispaniensi, de Pansæ profectione in provinciam; Cassii consilium probat Brundisinæ mansionis; literas mutuas poscit. (Romæ, ineunte anno U. C. 708.)

M. T. C. C. CASSIO S. P. D.

PRÆPOSTEROS habes tabellarios; etsi me quidem non

offendunt: sed tamen, quum a me discedunt, flagitant literas; quum ad me veniunt, nullas afferunt. Atque id ipsum facerent commodius, si mihi aliquid spatii ad scribendum darent: sed petasati veniunt; comites ad portam exspectare dicunt. Ergo ignosces: alteras habebis has breves [1]: sed exspecta πάντα [2] περὶ πάντων. Etsi quid ego me tibi purgo, quum tui ad me inanes veniant, ad te cum epistolis revertantur? Nos hic (tamen ad te scribam aliquid) P. [3] Sullam patrem mortuum habebamus. Alii a latronibus, alii cruditate dicebant. Populus non curabat: combustum enim esse constabat. Hoc tu, pro sapientia tua, feres æquo animo: quamquam πρόσωπον πόλεως [4] amisimus. Cæsarem putabant moleste laturum, verentem, ne hasta refrixisset [5]. Mindius Marcellus et Attius pigmentarius valde gaudebant, se adversarium [6] perdidisse. De Hispania

1. *Alteras habebis has breves.* Nos putamus punctis male distinctas esse has dictiones: ut longe diversum sensum præ se ferant a vero, nisi fallimur; non enim *alteras habebis*, intelligimus, quod alias longiores pleunioresque nunc polliceatur, ideoque æquiore animo velit ferre illum harum brevitatem; nam id paullo post large promittit verbis illis, « sed exspecta πάντα περὶ πάντων ». Sed ignosci sibi vult, quod hæ non solum breves sint, sed alias etiam ante breves acceperit, ut hæ sint jam secundæ literæ ad eum scriptæ breves. Victor.

2. Πάντα. Omnia de omnibus; longissimas literas de omnibus rebus. Man.

3. Vulg. *D.* errore librariorum. Adnotat J. V. L. ad h. l. non agi de eo Sulla, pro quo Ciceronis exstat oratio; sed de quodam Sullæ dictatoris nepote ob vendita proscriptorum bona infami. Quod patet ex his literis, IX, 10; de Offic. II, 8. Sed tunc reponendum est « P. Sullam ». Ed. — *D. Sullam.* Stephanus Pighius monuit in Fastis suis ad annum Urbis conditæ DCCII legendum hic et infra « D. Silanum ». Gebh. — Sed quando lib. IX, epist. 10, iisdem pæne verbis de P. Sulla res eadem narratur, non dubito quin « P. Sullam » hic legendum sit. Ernest. — *Non curabat.* Nempe de genere mortis: lætus, quod de morte dubitari jam non poterat. Ed.

4. Πρόσωπον πόλεως. Specimen civitatis. Ironia. Revera significat, amisimus hominem, unde scire posses quam corrupta civitate utamur. J. F. Gron. — Hoc probat Sch. et intelligit de Sulla mortuo. Quamquam scil. *personam civitatis* illustrem amisimus, tu tamen id æquo animo feres. Ed.

5. *Refrixisset.* Vide lib. IX, ep. 10.

6. *Adversarium.* In emendis Pom-

novi nihil, sed exspectatio valde magna: rumores tristiores [7], sed ἀδέσποτοι [8]. Pansa noster paludatus a. d. III kalend. jan. profectus [9] est, ut quivis intelligere posset id, quod tu nuper dubitare cœpisti [10], τὸ καλὸν δι' αὐτὸ αἱρετὸν [11] esse. Nam quod multos miseriis levavit [12], et quod se in his malis hominem [13] præbuit, mirabilis eum virorum bonorum benivolentia prosequuta est.

Tu quod adhuc Brundisii moratus es, valde probo, et gaudeo: et mehercule puto te sapienter facturum, si ἀκενόσπουδος [14] fueris. Nobis quidem, qui te amamus, erit gratum. Et, amabo te, quum dabis posthac aliquid domum literarum, mei memineris. Ego numquam quemquam ad te, quum sciam, sine meis literis ire patiar.

peianorum proscriptorum bonis. Man.

7. *Tristiores*. Adversis Cæsaris rebus. Nempe ante Ateguam captam d. XIX febr. h. a. Sed ambigue loquitur. Poterat enim intelligi de Pompeii filiis in discrimen adductis. Ed.

8. Ἀδέσποτοι. Sine auctore.

9. *Profectus*. In provinciam Galliam. — *Profectus*. Non quidem ex Urbe, sed ex villa quadam in qua commoratus erat antequam in provinciam iret. Aliter enim hæc epistola non congrueret cum ad Att. XII, 17, et seqq. Ed.

10. *Dubitare cœpisti*. Quum in Epicuri scholam transieris. Sch.

11. Τὸ καλὸν δι' αὐτὸ αἱρετὸν. Honestum propter se expetendum. Quod erat dogma Stoicorum. Ed.

12. *Miseriis levavit*. Valebat enim apud Cæsarem auctoritate. Man.

13. *Hominem præbuit*. Humanissime se gessit; afflictis opem tulit. Sic Terent. in Heaut. « Homo sum: humani nihil a me alienum puto ». Id.

14. Ἀκενόσπουδος. Minime curiosus, inanium rerum studio vacans, rumusculos cujusque rei non captans. Id.

EPISTOLA XVIII.

Epistolæ brevitatem excusat: tristitiam temporum accusat: nihil ex Hispania afferri significat. (Romæ, anno U. C. 708.)

M. T. C. C. CASSIO S. P. D.

Longior epistola fuisset, nisi eo ipso tempore petita

esset a me, quum jam iretur ad te : longior etiam, si φλύαρον [1] aliquem habuisset. Nam σπουδάζειν [2] sine periculo vix possumus. Ridere igitur, inquies, possumus. Non mehercule facillime. Verumtamen aliam aberrationem a molestiis nullam habemus. Ubi igitur, inquies, philosophia? tua quidem [3] in culina, mea molesta est [4]. Pudet enim servire [5]. Itaque facio me alias res agere [6], ne convicium Platonis [7] audiam.

De Hispania [8] nihil adhuc certi, nihil omnino novi. Te abesse, mea causa moleste fero, tua gaudeo. Sed flagitat tabellarius. Valebis igitur, meque, ut a puero fecisti, amabis.

1. Φλύαρον. Garrulum. Si garrulum habuisset auctorem : si is essem, qui nugis fabulisque scribendis delectarer. Man. — Φλύαρον *aliquem* defendit Bened. est enim substantivum, ut apud Aristoph. Nubb. V, v. 365. Sed Manut. male interpretatur : φλύαρος enim est *jocus*. Schütz vult *habuissem*, ut Cicero dicat : «longior etiam epistola fuisset, si nugas quasdam habuissem, de quibus tecum possem jocari». Ed.

2. Σπουδάζειν. Serio agere, graves res tractare. Man.

3. *Tua quidem*. Manutius putabat legendum olim, teste Lambino, «tua quidem, in culina : mea, in palæstra est». Quam tamen conjecturam ipse probare non potuit, sed hanc cujusdam amici sui, «tua quidem, in culina: mea, in molestia est». Gulielmius pro «in molestia est» putabat, «in molestra est». Videndus Festus. Gebh. — Ad gravem quæstionem ne nihil dicat, ridicule respondet. *In culina*, quia voluptatem sequens Epicuri : «in palæstra», quia mihi placent, qui virtutem et laborem præferunt. J. F. Gron.

4. Sch. post P. Manutium, emendat «in palæstra est». Nempe ut significet Ciceronem se *in palæstra* hortis adjuncta ambulando exercere, aut etiam ad declamandi exercitia respicitur, quæ solent cum palæstra comparari, ut actiones forenses cum acie et dimicatione. Sch.

5. *Pudet enim servire*. Aliquid agere publice, quia qui partem reip. tractat, is se componere ad nutum unius necesse habet.

6. *Facio me alias res agere*. Fingo me rerum aliarum satagere.

7. *Platonis*. Videtur alludere ad id, quod refert epist. 9 lib. I : «Atque hanc quidem ille causam sibi ait non attingendæ reipublicæ fuisse, quod quum offendisset populum Atheniensem prope jam desipientem senectute, etc.» Ne Plato me arguat, quod tali tempore attingere velim rempublicam. Man.

8. *De Hispania*. De bello Cæsaris adversus Pompeii filios. Cellar.

EPISTOLA XIX.

Respondet duabus Ciceronis epistolis, quæ ante proximam superiorem leguntur. Epicureos laudat a virtutis studio. Cupere videtur, ut Cæsar in Hispania vincat, jam cognita ejus clementia. (Brundisii, anno U. C. 708, mense januario.)

C. CASSIUS M. T. C. S. P. D.

S.V.B.E. Non mehercule in hac mea peregrinatione quidquam libentius facio, quam scribo ad te : videor enim cum præsente loqui et jocari. Nec tamen hoc usu venit propter spectra Catiana[1]; pro quo tibi proxima epistola tot rusticos Stoicos regeram[2], ut Catium Athenis natum esse dicas. Pansam nostrum secunda voluntate hominum paludatum ex Urbe exisse, quum ipsius causa gaudeo, tum mehercule etiam omnium nostrum. Spero enim, homines intellecturos, quanto sit omnibus odio crudelitas, et quanto amori probitas et clementia, atque ea[3], quæ maxime mali petant et concupiscant, ad bonos[4] pervenire. Difficile est enim persuadere hominibus, τὸ καλὸν[5] δι' αὐτὸ αἱρετὸν esse : ἡδονὴν vero, et ἀταραξίαν[6] virtute, justitia, τῷ καλῷ[7] parari, et verum,

1. *Spectra Catiana.* Vide ep. 16.

2. *Regeram.* Contra objiciam. Tu Catium notasti ut rusticum et indoctum ; ego contra, tot rusticos tibi Stoicos nominabo, ut Catius, cum iis collatus, urbanissimus esse videatur. *Regerere,* est ei, qui aliquid reprehendat, aliquid contra objicere. Plinius lib. XIII, cap. 15 : « Confines ei Mauri : quibus plurima arbor cedri, et mensarum insania : quas feminæ viris contra margaritas regerunt ». Man.

3. *Ea.* Honores, provinciæ.

4. *Ad bonos.* Manut. de Pansa intelligit : sed Cassium h. l. generaliter loqui Sch. putat. Ed.

5. Τὸ καλὸν. Supra ep. 17.

6. Ἡδονὴν *vero, et* ἀταραξίαν. Voluptatem et statum mentis perturbatione carentem. In his enim duobus felicitatem locabat Epicurus : quod Plutarchi, Laertii, et aliorum testimoniis probatur. Man.

7. Τῷ καλῷ. Honesto, pulchro.

et probabile est. Ipse enim Epicurus, a quo omnes Catii et Amafinii[8], mali verborum interpretes, proficiscuntur, dicit: Οὐκ ἔςιν ἡδέως[9], ἄνευ τοῦ καλῶς καὶ δικαίως, ζῆν. Itaque et Pansa, qui ἡδονὴν sequitur, virtutem retinet; et ii, qui a vobis[10] φιλήδονοι[11] vocantur, sunt φιλόκαλοι καὶ φιλοδίκαιοι[12], omnesque virtutes et colunt, et retinent. Itaque Sulla[13], cujus judicium probare debemus, quum dissentire philosophos videret, non quæsiit, quid bonum esset; omnia bona[14] coemit: cujus ego mortem forti mehercules animo tuli. Nec tamen Cæsar diutius nos eum desiderare patietur. Nam habet damnatos, quos pro illo nobis restituat[15]; nec ipse sectorem desiderabit, quum filium[16] viderit.

Nunc, ut[17] ad rempublicam redeam, quid in Hispaniis geratur, rescribe. Peream, nisi sollicitus sum, ac malo veterem[18] et clementem dominum habere, quam

8. *Amafinii.* Vide Tuscul. IV, 3.

9. Οὐκ ἔστιν ἡδέως. Non potest jucunde vivi, nisi honeste et juste vivatur.

10. Sic melius, quam vulg. « nobis ». J. V. L.

11. Φιλήδονοι. Amatores voluptatis.

12. Φιλόκαλοι καὶ φιλοδίκαιοι. Amatores honesti et justi.

13. *Sulla.* Cujus mortem Cicero significaverat, epist. 17. — *Judicium.* Quasi præstantis viri. Ironia. Man.

14. *Bona.* Ne erraret in delectu, omnia bona sumpsit. Ludit in ambigua *bonorum* significatione. Nam philosophi de summo bono disputabant: Sulla vero Pompeianorum bona omnia, quum in auctione venderentur, coemit. Idem.

15. *Habet damnatos, quos pro illo nobis restituat.* Arguta in primis et festiva sententia. Lege Pompeia damnatos restituerat Cæsar, ut legimus apud eum lib. III de Bello civ. hoc latenter Cassius notat: quum tamen de iis loquatur, quos Cæsar ad sectiones faciendas, ne hasta refrigesceret, Sullæ mortuo suffecturus esset. Jocus est in verbo *restituat,* ambigua significatione, ad majorem Cæsaris contumeliam. Idem.

16. *Filium.* P. Sullæ, qui patrem imitatur: itaque Cæsar sectore non carebit. Epist. 3 lib. III ad Q. Fratr. Man. — *Filium.* Gronov. interpretatur Antonium, quem secundum heredem in testamento scripserat. Flor. IV, 4: « Sectorem Pompeianorum bonorum ». Philipp. II, 26. Sed Sch. dissentit. Nam qui scire poterat Cassius, Antonium secundum heredem a Cæsare institutum esse; et, si scisset, cur propterea eum Cæsaris filium appellaret? Sch.

17. Alii MSS ignorant *ut.* J. V. L.

18. *Veterem.* Cæsarem. *Novum.* Cn. Pompeium Magni filium. Ed.

novum et crudelem experiri. Scis, Cnæus[19] quam sit fatuus; scis, quomodo crudelitatem virtutem putet; scis, quam se semper a nobis derisum putet. Vereor, ne nos rustice gladio velit ἀντιμυκτηρίσαι[20]. Quid fiat, si me diligis, rescribe. Hui, quam velim scire, utrum ista sollicito animo an soluto legas! Sciam enim eodem tempore, quid me facere oporteat. Ne longior sim, vale; et me, ut facis, ama. Si Cæsar vicit, celeriter me exspecta.

19. *Cnæus.* Pompeii Magni filius.

20. Ἀντιμυκτηρίσαι. Vicissim deridere, sed rustice gladio. Nam urbani homines dicteria facetiis et salsis dictis, non gladio, retundunt. Hæc habent laudem Cæsaris. Ed.

EPISTOLA XX.

Librum, quem Oratorem inscripsit, mittit: Sabinorum probitatem laudat: crebriores literas postulat. Missa in Asiam post Cæsaris necem. (Anno U. C. 709, mense maio.)

M. T. C. TREBONIO[1] S. P. D.

Oratorem meum (sic enim inscripsi) Sabino[2] tuo commendavi. Natio[3] me hominis impulit, ut ei recte putarem: nisi forte, candidatorum[4] licentia hic quoque usus, hoc subito cognomen arripuit. Etsi modestus ejus vultus, sermoque constans, habere quiddam a Curibus[5] videbatur. Sed de Sabino satis. Tu, mi Treboni, quando ad amorem meum aliquantum [olim[6]]

1. *Trebonio.* Is profectus erat ad Asiam regendam. Sch.

2. *Sabino.* Trebonii tabellario. Sch.

3. *Natio.* A Sabinis, qui tetrici, severi, durique, et continentes etiam a scriptoribus appellantur. Corr.

4. *Candidatorum.* Qui magistratum petentes, populo se, quæsita interdum fictis cognominibus gratia, commendant. Man.

5. *A Curibus.* Numæ regis patria, Sabinorum olim urbe nobili. Man.— Sabinorum encomium est ap. Liv. de Numa agentem: « Suopte ingenio temperatum animum virtutibus fuisse opinor magis, instructumque non tam peregrinis artibus, quam disciplina tetrica ac tristi Sabinorum; quo genere nullum quondam incorruptius fuit ». Ed.

6. Vulgo addebatur *olim;* quod in-

discedens addidisti, quo tolerabilius feramus igniculum desiderii tui, crebris nos literis appellato: atque ita, si idem fiet a nobis. Quamquam duæ causæ sunt, cur tu frequentior in isto officio esse debeas, quam nos; primum, quod olim solebant, qui Romæ erant, ad provinciales amicos de republica scribere: nunc tu nobis scribas oportet; res enim publica istic est [7]. Deinde, quod nos aliis officiis tibi absenti satisfacere possumus: tu nobis, nisi literis, non video, qua re alia satisfacere possis. Sed cetera scribes ad nos postea. Nunc hæc primo cupio cognoscere, iter tuum cujusmodi sit, ubi Brutum nostrum videris, quam diu simul fueris; deinde, quum processeris longius, de bellicis rebus, de toto negotio, ut existimare possimus, quo statu simus. Ego tantum me scire putabo, quantum ex tuis literis habebo cognitum. Cura, ut valeas, meque ames amore illo tuo singulari.

eptum esse Manutius putavit, qui recepit e MS suo *aliquantulum*. J. V. L.

7. *Istic est.* In vobis reipublicæ liberatoribus, Cæsaris interfectoribus, te, Cassio, Marco et Decimo Brutis: quibus provincias senatus decreverat. Nam in Urbe, dominantibus Antonio et Dolabella consulibus, respublica Ciceroni non amplius esse videbatur. MAN.

EPISTOLA XXI.

Rogat, ut sui absentis desiderium epistolis crebris et longis leniat: de Calvo oratore jam mortuo quid sentiat, exponit. (Romæ, anno U. C. 706, mense decembri.)

M. T. C. TREBONIO S. P. D.

Et epistolam tuam [1] legi libenter, et librum [2] liben-

1. *Epistolam tuam.* Deperditam. Nec enim est inter eas Trebonii, quas dedimus, XII, 16. ED.

2. *Librum.* De quo infra dicitur not. 9; quo Trebonius Ciceronis dicta collegerat. ED.

tissime : sed tamen in ea voluptate hunc accepi dolorem, quod quum incendisses cupiditatem meam consuetudinis augendæ nostræ (nam ad amorem quidem nihil poterat accedere), tum discedis a nobis [3], meque tanto desiderio afficis, ut unam mihi consolationem relinquas, fore, ut utriusque nostrum absentis desiderium crebris et longis epistolis leniatur. Quod ego non modo de me tibi spondere possum, sed de te etiam mihi: nullam enim apud me reliquisti dubitationem, quantum me amares. Nam, ut illa omittam, quæ civitate teste fecisti [4], quum mecum [5] inimicitias communicasti, quum me concionibus tuis defendisti, quum quæstor [6] in mea atque in publica causa consulum partes suscepisti, [7] quum tribuno plebis quæstor non paruisti, cui tuus præsertim collega pareret; ut hæc recentia, quæ meminero semper, obliviscar, quæ tua sollicitudo de me in armis [8], quæ lætitia in reditu; quæ cura, qui dolor, quum ad te curæ et dolores mei perferrentur; Brundisium denique te ad me venturum fuisse, nisi subito in Hispaniam missus esses; ut hæc igitur omittam, quæ mihi tanti æstimanda sunt, quanti vitam æstimo et salutem meam: liber iste [9], quem mihi misisti, quantam habet declarationem amoris tui? Primum quod tibi facetum videtur, quidquid ego dixi; quod

3. *Discedis a nobis*. In provinciam Asiam proficiscens. Epist. 16 lib. XII. Man.

4. *Fecisti*. Temporibus Clodianis. Man.

5. *Mecum*. Adversus inimicos meos simultates suscepisti. J. F. Gron.

6. *Quum quæstor*. Pighius C. Trebonium asperum quæstorem urbanum fuisse anno U. C. 693, cum Q. Cæcilio Q. F. L. N. Metello Cretico. Ed.

7. Schütz transponenda huc putat verba illa, « quum me concionibus tuis defendisti ». J. V. L.

8. *In armis*. Civili bello.

9. *Liber iste*. Prorsus male Ernest. intellexit librum de quo Trebonius ad Ciceronem scripsit, XII, 16. Hæc enim epist. serius, anno demum U. C. 709, scripta est, et munusculum, quod loc. cit. ait Trebonius se ad Ciceronem mittere, nihil aliud erat, quam Ciceronis dictum, a se versibus conclusum, quod ne Ernestium quidem fugit,

aliis fortasse non item: deinde, quod illa, sive faceta sunt, sive secus[10], fiunt, narrante te, venustissima. Quin etiam ante, quam ad me veniatur, risus omnis pæne consumitur[11].

Quod si in his scribendis nihil aliud, nisi, quod necesse fuit, de uno me tam diu cogitavisses; ferreus essem, si te non amarem. Quum vero ea, quæ scriptura persequutus es, sine summo amore cogitare non potueris; non possum existimare, plus quemquam a se ipso, quam me a te amari. Cui quidem ego amori, utinam ceteris rebus possem! amore certe respondebo: quo tamen ipso tibi confido futurum satis[12].

Nunc ad epistolam[13] venio, cui copiose et suaviter scriptæ nihil est quod multa respondeam. Primum enim ego illas Calvo[14] literas misi, non plus, quam has, quas nunc legis, existimans exituras. Aliter enim scribimus, quod eos solos, quibus mittimus; aliter, quod multos lecturos putamus. Deinde ingenium ejus melioribus[15] extuli laudibus, quam tu id vere po-

quum in notis ad illam epistolam versaretur. Ed.

10. *Sic.* Asserit Manutius, conjunctionem hanc, *sic*, minuendi vim habere; ut sensus ille sit: Sive dicta mea faceta sunt: sive facetiarum per se minus habent. Lubentius ego legerem, *secus*. Quart. — Probat Ernest. et Sch. recepit.—Alii, « sive sic f. » J.V.L.

11. *Risus... consumitur.* Significatur Trebonium in libro de facetiis Ciceronis tam venuste causas et accusationes dictorum Ciceronis narrare, ut risus omnis pæne consumatur, antequam ad ipsa Ciceronis dicta veniatur. Idem sensit Weiskius, nisi quod is de præfatione libro Trebonii præmissa agi putavit. Sch.

12. *Futurum satis.* Malim, « facturum satis », ut subaudiatur, « me ». Alioqui, « Quo tamen ipso », unde regatur, non erit. Nam *futurum* nullo modo cum auferendi casu conjungi potest. Man.

13. *Ad epistolam.* In qua Trebonius mirari se professus erat, quid esset quod Cicero in epist. ad C. Licinium Calvum oratorem scripta, ejus eloquentiam nimiis laudibus extulisset. Sch. — Agitur de Licinio Calvo, ejus C. Licinii Macri filio, qui accusatus, quum damnationem effugere desperaret, se coram tribunali suffocavit. Vid. Val. Max. IX, 12, 7. Ed.

14. *Calvo.* De quo in Bruto, c. 81. Oliv.

15. Ernest. conjicit *majoribus*, cui Sch. adsentitur. Ed.

tuisse fieri putas. Primum, quod ita judicabam[16], acute movebatur[17]. Genus quoddam[18] sequebatur, in quo, judicio lapsus, quo valebat, tamen[19] assequebatur, quod probaret. Multæ erant et reconditæ literæ : vis non erat. Ad eam igitur adhortabar. In excitando autem et in acuendo plurimum valet, si laudes eum, quem cohortere. Habes de Calvo judicium et consilium meum : consilium, quod hortandi causa laudavi; judicium, quod de ingenio ejus valde existimavi bene.

Reliquum est, ut tuam profectionem amore prosequar, reditum spe exspectem, absentem memoria colam, omne desiderium literis mittendis accipiendisque leniam. Tu velim tua in me studia et officia multum tecum recordere: quæ quum tibi liceat, mihi nefas sit oblivisci, non modo virum bonum me existimabis, verum etiam te a me amari plurimum judicabis. Vale.

16. *Ita judicabam.* Cicero ait se vere de Calvi ingenio ita judicasse, ut eum laudandum putaret, causasque judicii sui statim affert. Sch.

17. *Acute movebatur.* Erant celeres ejus ingenii motus. Idem de Zenone dicitur. Academ. I, 9 : «Zeno, quum valde subtiliter dissereret, et peracute moveretur, corrigere conatus est disciplinam». Man.

18. *Genus quoddam.* Dicendi.

19. *Quo valebat, tamen.* Qua tamen parte valebat, id est, ingenio, consequebatur id quod optimum putabat; quam puto fuisse exilitatem orationis. Nam Calvus atticum se oratorem videri volebat : et nimia quadam religione orationem attenuans, dum verebatur, ne quasi vitiosum sanguinem colligeret, verum etiam deperdebat. Hoc enim de illo Cicero scripsit in Bruto. Man. — Judicium autem in Calvo præcipue eminuisse significat quoque Quintil. X, 2, 25. Ed.

M. T. CICERONIS
EPISTOLARUM
AD DIVERSOS
LIBER DECIMUS SEXTUS.

EPISTOLA I.

Suum desiderium Tironi, quem Patris ægrotum reliquerat, quum ex provincia domum iret, significat. (Anno U. C. 703, mense novembri.)

M. T. C. ET CICERO MEUS, ET FRATER ET FRATRIS FIL. TIRONI S. P. D.

Paullo facilius putavi posse me ferre desiderium tui: sed plane non fero; et quamquam magni ad honorem nostrum[1] interest, quam primum ad Urbem me venire, tamen peccasse mihi videor, qui a te discesserim. Sed quia tua voluntas ea videbatur esse, ut prorsus, nisi confirmato corpore, nolles navigare, approbavi tuum consilium, neque nunc muto, si tu in eadem es sententia. Sin autem postea, quam cibum cepisti[2], videris tibi posse me consequi, tuum consilium est. Marionem[3] ad te eo misi, ut aut tecum ad me quam

1. *Ad honorem nostrum.* Ad triumphum, quem sperabat; sed, eum ne discordiæ civiles impedirent, verebatur: id quod evenit; nam, Cæsare adventante, ab Urbe recessit. Ed.

2. *Cibum cepisti.* Stomacho non, ut antea, respuente. Man.

3. *Marionem.* Servum.

primum veniret, aut, si tu morarere[4], statim ad me rediret. Tu autem hoc tibi persuade, si commodo valitudinis tuæ fieri possit, nihil me malle, quam te esse mecum; si autem intelliges opus esse, te Patris[5], convalescendi causa, paullum commorari, nihil me malle, quam te valere. Si statim navigas, nos Leucade[6] consequere. Sin te confirmare vis, et comites, et tempestates, et navem idoneam ut habeas, diligenter videbis. Unum illud, mi Tiro, videto, si me amas, ne te Marionis adventus et hæ literæ moveant. Quod valitudini tuæ maxime conducet, si feceris; maxime obtemperaris voluntati meæ. Hæc pro tuo ingenio[7] considera. Nos ita te desideramus, ut amemus: amor, ut valentem videamus, hortatur; desiderium, ut quam primum. Illud igitur potius. Cura ergo potissimum, ut valeas: de tuis innumerabilibus in me officiis erit hoc gratissimum. III nonas novembres.

4. Alii MSS, *morareris*. Sch. ut nos, *morarere*. J. V. L.

5. *Patris*. Patræ urbs Achaiæ nobilis, ubi portus erat commodus. Nunc *Patras*. Ed.

6. *Leucade*. Leucas, oppidum in peninsula cognomine Ionii maris.

7. *Pro tuo ingenio*. Si scriberet ad hominem alicujus auctoritatis, dixisset pro tua sapientia. Gronov.

EPISTOLA II.

Sollicitudinem suam significat, suumque ad Alyziam accessum; valitudinem ut curet, rogat. (Alyziæ, anno U. C. 703, mense novembri.)

TULLIUS TIRONI SUO S. P. D.

Non queo ad te, nec lubet scribere, quo animo sim affectus: tantum scribo, et tibi, et mihi maximæ voluptati fore, si te firmum quam primum videro. Tertio

die abs te[1] ad Alyziam[2] accesseramus. Is locus est citra Leucadem stadia cxx. Leucade aut te ipsum, aut tuas literas a Marione putabam me accepturum. Quantum me diligis, tantum fac ut valeas, vel quantum te a me scis diligi. Nonis novembr. Alyzia.

1. *Tertio die abs te.* Discesserat igitur a Tirone pr. non. quod confirmat ep. 9 infra. Ed.

2. *Alyziam.* Urbem Acarnaniæ quindecim stadiis a mari distantem. Strabo, X. Ed.

EPISTOLA III.

Rogat, ut omni cura valitudini serviat. (Alyziæ, anno U. C. 703, mense novembri.)

TULLIUS ET CICERO TIRONI SUO, ET Q. PATER ET Q. FILIUS, S. D.

Nos apud Alyziam, ex quo loco tibi literas ante dederamus, unum diem commorati sumus, quod Quintus non consequutus nos erat. Is dies[1] fuit nonæ novembr. Inde ante lucem proficiscentes, a. d. VIII idus novembr. has literas dedimus. Tu, si nos omnes amas, et præcipue me, magistrum[2] tuum, confirma te. Ego valde suspenso animo exspecto, primum te scilicet, deinde Marionem cum tuis literis. Omnes cupimus, ego in primis, quam primum te videre, sed, mi Tiro, valentem. Quare nihil properaris: satis quotidie videro, si valebis[3]. Utilitatibus[4] tuis possum carere: te valere, tua causa primum volo, tum mea, mi Tiro. Vale.

1. Alii addunt *enim*. J. V. L.

2. *Magistrum.* Hoc sensu inf. ep. 10, Cicero eidem scribit: « docui te ». Ed.

3. Alii, auctore Ernestio, emendant, « satis cito te videro, si valebis », ex epistola scilicet sequenti. Hanc emendationem Schütz probavit, et recepit. J. V. L.

4. *Utilitatibus.* H. e. operis, quas Tiro, quum valeret, Ciceroni præbere solitus erat. Sic ad Att. VII, 5: « Tironem, etsi mirabiles utilitates mihi præbet, etc. » Ed.

EPISTOLA IV.

Tota cohortatio est ad curandam valitudinem. (Leucade, anno U. C. 703, mense novembri.)

M. T. CICERO ET Q. FRATER ET Q. FILIUS TIRONI S.

Varie sum affectus tuis literis: valde priore pagina perturbatus, paullum altera recreatus. Quare nunc quidem non dubito, quin, quoad plane valeas, te neque navigationi, neque viæ committas: satis te mature videro, si plane confirmatum videro. De medico[1] et tu bene existimari scribis, et ego sic audio. Sed plane curationes ejus non probo. Jus enim dandum tibi non fuit, quum κακοϛόμαχος[2] esses: sed tamen et ad illum scripsi accurate, et ad Lysonem[3]. Ad Curium vero, suavissimum hominem, et summi officii, summæque humanitatis, multa scripsi; in his etiam, ut, si tibi videretur, te ad se transferret. Lyso enim noster, vereor, ne negligentior sit: primum, quia omnes Græci; deinde, quod, quum a me literas accepisset, mihi nullas remisit. Sed eum tu laudas. Tu igitur, quid faciendum sit, judicabis. Illud, mi Tiro, te rogo, sumptu ne parcas ulla in re, quod ad valitudinem opus sit. Scripsi ad Curium, quod dixisses, daret[4]. Medico [ipsi] puto aliquid dandum esse, quo sit studiosior. Innumerabilia tua sunt in me officia, domestica, forensia, urbana, provincialia; in re privata, in

1. *Medico*. Sc. Asclapone, quem Sulpicio commendat, XIII, 20. Ed.

2. Κακοστόμαχος. Stomacho laborans. Axioma Ciceronis de jure confirmat Celsus, XI, 24: « Jurulenta, inquit, aliena sunt stomacho ». Ed.

3. *Lysonem*. De quo XIII, 19.

4. *Daret medico. Ipsi puto*, etc.

publica, in studiis, in literis nostris. Omnia viceris, si, ut spero, te validum videro.

Ego puto te bellissime, si recte erit, cum quæstore Mescinio decursurum. Non inhumanus est, teque, ut mihi visus est, diligit. Et[5] quum valitudini tuæ diligentissime consulueris, tum, mi Tiro, consulito navigationi. Nulla in re jam te festinare volo. Nihil laboro, nisi ut salvus sis. Sic habeto, mi Tiro, neminem esse, qui me amet, quin idem te amet; et quum tua et mea maxime interest te valere, tum multis est curæ. Adhuc, dum mihi nullo loco deesse vis, numquam te confirmare potuisti. Nunc te nihil impedit. Omnia depone, corpori servi. Quantam diligentiam in valitudinem tuam contuleris, tanti me fieri judicabo. Vale, mi Tiro, vale, vale, et salve. Lepta tibi salutem dicit, et omnes. Vale. VII idus novembr. Leucade.

Meliorem interpunctionem dederunt Grævius et Ernest. Et hic quidem *ipsi* delendum monet. J. V. L.

5. *Et.* Ernest. copulandi particulam alienam judicavit, et maluit *sed.* Sequitur hunc Sch. Ed.

EPISTOLA V.

Rogat Tironem, ut valitudinem curet. (Leucade, anno U. C. 703, mense novembri.)

TULLIUS, ET CICERO, ET Q. Q.[1] TIRONI HUMANISSIMO ET OPT. S. P. D.

Vide, quanta sit in te suavitas. Duas horas Thyrei[2] fuimus. Xenomenes hospes tam te diligit, quam si

1. *Q. Q.* Quintus pater, Quintus filius.

2. *Thyrei.* Thyreum Acarnaniæ oppidum inter Alyziam et Leucadem. Nam Patris Alyziam, inde Thyreum, Thyreo Leucadem Cicero venit: unde proficiscens hanc epistolam scripsit. Man.

vixerit tecum. Is omnia pollicitus est, quæ tibi essent opus. Facturum puto. Mihi placebat, si firmior esses, ut te Leucadem deportaret[3], ut ibi te plane confirmares. Videbis, quid Curio[4], quid Lysoni, quid medico placeat. Volebam ad te Marionem remittere, quem, quum meliuscule tibi esset, ad me mitteres: sed cogitavi, unas literas Marionem afferre posse, me autem crebras exspectare. Poteris igitur, et facies, si me diligis, ut quotidie sit Acastus[5] in portu[6]. Multi erunt, quibus recte literas dare possis, qui ad me libenter perferant. Equidem Patras euntem neminem prætermittam.

Ego omnem spem tui diligenter curandi in Curio habeo. Nihil potest illo fieri humanius, nihil nostri amantius. Ei te totum trade. Malo te paullo post valentem, quam statim imbecillum videre. Cura igitur nihil aliud, nisi ut tu valeas: cetera ego curabo. Etiam atque etiam vale. Leucade proficiscens, VII idus novembr.

3. Sic habent edd. priscæ et complures MSS. Vulg. *deportares*, quod durum est. *Deportaret* ad Xenomenem pertinet, cui Tironis deportandi cura a Cicerone mandata erat. Scн.

4. *Curio*. De quo XIII, 50.

5. *Acastus*. Servus Ciceronis est, ut et Mario.

6. *In portu*. Nempe ut ibi observaret, si qui navigarent in Italiam, quibus literæ ad Ciceronem perferendæ tradi possint. Ed.

EPISTOLA VI.

Rogat, ne quid omittat, quod ad recuperandam valitudinem spectet. (Actio, anno U. C. 703, mense novembri.)

M. TULLIUS CIC. PATER ET FILIUS, ET Q. Q. TIRONI S. D.

Tertiam ad te hanc epistolam scripsi eodem die,

magis instituti mei tenendi causa, quia nactus eram cui darem, quam, quo haberem quod scriberem[1]. Igitur illa : quantum me diligis, tantum adhibe in te diligentiæ. Ad tua innumerabilia in me officia adde hoc, quod mihi erit gratissimum omnium. Quum valitudinis rationem, ut spero, habueris, habeto etiam navigationis. In Italiam euntibus omnibus ad me literas dabis, ut ego euntem Patras neminem prætermitto. Cura, cura te, mi Tiro. Quando[2] non contigit, ut simul navigares, nihil est, quod festines : nec quidquam cures, nisi ut valeas. Etiam atque etiam vale. VII idus novembr. Actio[3], vesperi.

1. Alii, « quid scriberem ». J.V.L.
2. Alii, « quum ». J.V.L.
3. *Actio.* Ad hoc Acarnaniæ promontorium Antonius ab Augusto maritima pugna victus. MAN. — Virgil. Æn. VIII, 675, « Actia bella ».

EPISTOLA VII.

Adversis ventis se teneri scribit : ut valitudinem curet, nec nisi confirmatus naviget, hortatur. (Corcyræ, anno U. C. 703, mense novembri.)

M. T. C. TIRONI S. P. D.

SEPTIMUM jam diem Corcyræ[1] tenebamur; Quintus autem pater et filius Buthroti[2]. Solliciti eramus de tua valitudine mirum in modum. Nec mirabamur, nihil a te literarum : iis enim ventis istinc navigatur, qui si essent, nos Corcyræ non sederemus[3]. Cura igitur te,

1. *Corcyræ.* Insula maris Ionii.
2. *Buthroti.* Buthrotum Epiri urbs est.
3. *Iis enim ventis istinc navigatur, qui si essent, nos Corcyræ non sederemus.* Hunc locum esse corruptum putavit Grævius. Cicero, qui Patris reliquerat Tironem ægrum, in Italiam navigaverat, sed Corcyræ ventis adversis retinebatur. Hinc dicit se non mirari nihil sibi literarum afferri a Tirone, quia istis ventis, qui tunc

et confirma; et, quum commode, et per valitudinem, et per anni tempus navigare poteris, ad nos, amantissimos tui, veni. Nemo nos amat, qui te non diligat. Carus omnibus exspectatusque venies. Cura, ut valeas, etiam atque etiam, Tiro noster. Vale. xv kalend. novembr.[4] Corcyra.

flabant, commode Corcyra Patras possit curri, non vero Patris Corcyram. Unde legendum censuit, ut huic loco sententia constet: « qui nisi essent ». Nempe si hi venti non essent, nos Corcyræ non moraremur. Græv.—Nihil autem Schützio mutandum videtur. Nam Patris Corcyram proficiscentibus iidem venti secundi et adversi erant qui Ciceroni Corcyra in Italiam tendenti. Ed.

4. *Nov.* Si attendimus, quod ep. 9 scriptum est: cogemur credere, *dec.* non *nov.* legere. Man. — Legendum omnino *decembr.* Jam vidit Manutius. Forte etiam, ut Middleton suadet in Præfat. ad Bruti Epistolas, pro *XV* præstat legere *XVI*. J. V. L.

EPISTOLA VIII.

Q. Cicero, quanta sibi Tironis valitudo sit, amantissimis verbis ostendit. (Anno U. C. 704, mense januario.)

Q. CICERO TIRONI S.

Magnæ nobis est sollicitudini valitudo tua. Nam, tametsi qui veniunt, ἀκίνδυνα μὲν, χρονιώτερα δὲ[1] nuntiant, tamen in magna consolatione ingens inest sollicitudo, si diutius a nobis abfuturus est is, cujus usum et suavitatem desiderando sentimus. Attamen quamquam videre te tota cogitatione cupio, tamen te penitus rogo, ne te tam longæ navigationi et viæ per hiemem, nisi bene firmum, committas; neve naviges, nisi explorate. Vix in ipsis tectis et oppidis frigus in-

1. Ἀκίνδυνα μὲν, χρονιώτερα δέ. Tuta quidem, sed diuturniora. I. e. te quidem non ægrotare periculose, sed morbum fore diuturniorem. Man.

firma valitudine vitatur : nedum in mari et via sit facile abesse ab injuria temporis.

Ψῦχος δὲ[2] λεπτῷ χρωτὶ[3] πολεμιώτατον,

inquit Euripides. Cui tu quantum credas, nescio : ego certe singulos ejus versus, singula [ejus[4]] testimonia puto. Effice, si me diligis, ut valeas, et ut ad nos firmus ac valens quam primum venias. Ama nos, et vale. Q. F. tibi salutem dicit.

2. Ψῦχος δέ. Frigus autem tenui cuti inimicissimum. Senarius Euripidis; sed amissæ tragœdiæ. Man.

3. Λεπτῷ χρωτί. Grævius, Bengelius, Walckenaerius putant legendum λεπτόχρωτι uno vocabulo. Quibus adsentit Sch. Ed.

4. Sch. omittit *ejus*, et interp. tam veros et certos quam testimonia religiose dicta. Ed.

EPISTOLA IX.

Navigationis descriptio, et ad curandam valitudinem plenior cohortatio. (Brundisii, anno U. C. 703, mense novembri.)

M. T. ET C. ET Q. TIRONI S. P. D.

Nos a te, ut scis, discessimus a. d. IV non. novembr. Leucadem venimus a. d. VIII idus novembr., a. d. VII Actium. Ibi propter tempestatem a. d. VI idus morati sumus. Inde a. d. quintum idus Corcyram bellissime navigavimus. Corcyræ fuimus usque a. d. XVI kalend. decembr. tempestatibus retenti. A. d. XV kalend. decembr. in portum Corcyræorum[1] ad Cassiopen[2] stadia CXX processimus. Ibi retenti ventis sumus usque a. d. IX kalendas. Interea, qui cupide profecti sunt, multi naufragia

1. In compluribus edd. est « a portu Corcyræorum » ; sed omnes exarati manu codd. quos vidi, scribunt « in portum ». Hæc Grævius. J. V. L.

2. *Ad Cassiopen*. De quo loco Plin. IV, 12, et Strab. lib. I. Et memorat Ptolemæus, et Ulpian. lib. XIV Pand. tit. I, l. 1, § 11. Ed.

fecerunt. Nos eo die cœnati solvimus. Inde austro lenissimo, cælo sereno, nocte illa et die postero in Italiam ad Hydruntem[3] ludibundi pervenimus; eodemque vento postridie (id erat a. d. VII kalend. decembr.) hora quarta Brundisium venimus. Eodemque tempore simul nobiscum in oppidum introiit Terentia, quæ te facit plurimi. A. d. V kal. decembr. servus Cn.[4] Plancii Brundisii tandem aliquando mihi a te exspectatissimas literas reddidit, datas idibus novembr., quæ me molestia valde levarunt: utinam omnino liberassent! Sed tamen Asclapo medicus plane confirmat, propediem te valentem fore. Nunc quid ego te horter? ut omnem diligentiam adhibeas ad convalescendum. Tuam prudentiam, temperantiam, amorem erga me novi. Scio te omnia facturum, ut nobiscum quam primum sis. Sed tamen ita velim, ut ne quid properes. Symphoniam Lysonis[5] velim vitasses, ne in quartam hebdomada[6] incideres. Sed, quando pudori tuo maluisti obsequi, quam valitudini, reliqua cura. Curio misi,

3. *Hydruntem*. Hydrus, seu Hydruntum, hodie *Otranto*. Est Calabriæ oppidum, Brundisio distans centum quinquaginta stadia, Strabone teste. GRÆV.

4. *Cn. Plancii*. Pro quo exstat oratio.

5. *Symphoniam Lysonis*. Is videtur Tironem invitasse ad symphoniam audiendam: ex quo, insueto aeri diutius, quam ferre valitudo poterat, expositus, pejus se habere cœperat. CELL. — Alii autem id intelligunt, de consensu animorum inter Lysonem et Tironem. Et alii alia. Doctor autem *Goulin*, in dissertatione, quam de h. l. scripsit, anno 1779, putat non hic de musica, ulluve concentu aut consensu agi, sed de remedio quodam in febrim adhibito, dictoque *symphonia*, cujus formula exstat apud Galenum, edit. Basil. 1538, tom. II, pag. 265. Deinde legere jubet: « ne in quartanam ex hebdomada incideres ». Et revera Tiro quartana laborat, epist. 11. Videant medici. Hæc refert J. V. L. in not. ED.

6. *Hebdomada*. Sic Oliv. et fere omnes. Græv. tamen, « hebdomadam ». J. V. L. — *Hebdomada* intelligit Sch. de diebus κρισίμοις ægrotorum, quæ hebdomadibus describebantur apud græcos medicos. Conf. Censorinus de die nat. cap. 11 et 14, et Gell. III, 10: « κριτικοὺς ἢ κρισίμους cuique videri primam hebdomadam et secundam et tertiam ». ED.

ut medico honos[7] haberetur, et tibi daret, quod opus esset; me, cui jussisset, curaturum[8]. Equum et mulum Brundisii tibi reliqui. Romæ, vereor, ne ex kal. jan. magni tumultus sint. Nos agemus omnia modice. Reliquum est, ut te hoc rogem et a te petam, ne temere naviges. Solent nautæ festinare quæstus sui causa. Cautus sis, mi Tiro. Mare magnum et difficile tibi restat. Si poteris, cum Mescinio; caute is solet navigare : si minus, cum honesto aliquo homine, cujus auctoritate navicularius moveatur. In hoc omnem diligentiam si adhibueris, teque nobis incolumem præstiteris[9], omnia a te habebo. Etiam atque etiam, noster Tiro, vale. Medico, Curio, Lysoni de te scripsi diligentissime. Vale, salve.

7. *Ut medico honos.* De pecunia intellige, non de honore; unde *honorarium*, præmium honoris causa datum. Man.

8. *Curaturum.* Romæ tantum pecuniæ, quantum mihi expensum tulisset. Corrad.

9. Benedict. e MSS, « stiteris »; et Sch. adducit, Att. X, 14 : « te vegetum nobis in Græcia siste ». Ed.

EPISTOLA X.

Tironem ad se venire cupit, sed viam timet, ne valitudini noceat. Ejus operam in studiis laudat et exigit. (Anno U. C. 699.)

M. T. C. TIRONI S. P. D.

Ego vero cupio te ad me venire : sed viam timeo. Gravissime ægrotasti; inedia, et purgationibus, et vi ipsius morbi consumptus es. Graves solent offensiones esse ex gravibus morbis, si qua[1] culpa commissa est. Jam ad id biduum, quod fueris in via, dum in Cumanum venis, accedent continuo ad reditum dies quin-

1. Alii, *quæ*. J. V. L.

que. Ego in Formiano a. d. III kalend. esse volo. Ibi te ut firmum offendam, mi Tiro, effice. Literulæ meæ, sive nostræ, tui desiderio oblanguerunt. Hac tamen epistola, quam Acastus attulit, oculos paullum sustulerunt. Pompeius[2] erat apud me, quum hæc scribebam, hilare et libenter. Ei cupienti audire nostra, dixi, sine te omnia mea muta esse. Tu Musis nostris para ut operas[3] reddas. Nostra[4] ad diem dictam fient. Docui enim te, fides ἔτυμον quod haberet[5]. Fac plane ut valeas. Nos adsumus[6]. Vale. XIIII kal.

2. *Pompeius*. Nisi *Pomponius* legatur: hæc epistola, ante quam in Ciliciam Cicero proficisceretur, scripta fuerit necesse est. Nam a Ciceronis reditu ex Cilicia ad Pompeii discessum ex Italia, nec Tiro in Italia fuit, nec Pompeius animo ita tranquillo, ut Ciceronis scripta audire cupierit: vel certe alius Pompeius significabitur. Corr. — *Pomponius* item placet Manutio et Cellario. — Sed omnes scriptam esse ep. crediderunt anno 708. De Pomponio autem, sc. Attico, nihil opus erat dicere eum libenter apud se fuisse. Præterea quum mentionem manumissionis mox futuræ injiciat, sequitur hanc ep. scriptam esse anno 699.

3. *Operas*. Quas præbere consuesti.

4. *Nostra*. Quæ ad me pertinent, quæ me esse facturum tibi promisi. Manumissio significatur. Epist. 14. Man.

5. *Fides* ἔτυμον *quod haberet*. Inde dicta a *fieri*, quia fiat id, quod dictum est. Offic. I, 7. Scil. promiserat Tironi se eum manumissurum. Ed.

6. Ernest. habet, « Nos ad summum ». J. V. L.

EPISTOLA XI.

Rogat ut valitudinis unice rationem habeat. De suo ad Urbem adventu; de turbato statu reipublicæ, et de triumpho ac Campana præfectura significat. (Ad Urbem, anno U. C. 704, mense januario.)

M. T. ET C. TERENTIA ET TULLIA, Q. FR. ET Q. F. TIRONI S. P. D.

Etsi opportunitatem operæ tuæ omnibus locis desidero: tamen non tam mea, quam tua causa doleo,

te non valere. Sed quando in quartanam conversa vis est morbi (sic enim scribit Curius), spero, te, diligentia adhibita, etiam firmiorem fore[1]. Modo fac, id quod humanitatis tuæ est, ne quid aliud cures hoc tempore, nisi ut quam commodissime convalescas. Non ignoro, quantum ex desiderio[2] labores; sed erunt omnia facilia, si valebis. Festinare te nolo, ne nauseæ molestiam suscipias æger, et periculose hieme naviges.

Ego ad Urbem accessi pridie nonas januar. Obviam mihi sic est proditum, ut nihil potuerit[3] fieri ornatius. Sed incidi in ipsam flammam civilis discordiæ, vel potius belli: cui quum cuperem mederi, et, ut arbitror, possem; cupiditates certorum hominum (nam ex utraque parte sunt, qui pugnare cupiant) impedimento mihi fuerunt. Omnino et ipse Cæsar, amicus[4] noster, minaces ad senatum et acerbas literas miserat. Et erat adhuc impudens[5], qui exercitum et provinciam invito senatu teneret; et Curio meus illum incitabat. Antonius quidem noster, et Q. Cassius, nulla vi expulsi[6], ad Cæsarem cum Curione profecti erant[7]. Posteaquam senatus consulibus, prætoribus, tribunis plebis, et

1. *Firmiorem fore*. Hoc ægre admittit *Prévost*, et dubitat an vere quartana talem exitum habeat. Certe Galenus, de arte curandi ad Glaucon. I, dicit quartana exsiccari pituitam et atram bilem. Sed J. V. L. adducit D. *Goulin*, qui sic interpretatur, ut Cicero significet istius febris naturam adhuc non fuisse cognitam; nunc, quum certum sit esse quartanam, fore ut cito, justa cura adhibita, Tiro convalescat. Ed.

2. *Ex desiderio*. Mei.

3. Gebhardus et alii, « possit ». J. V. L.

4. *Amicus noster*. Ironice dictum. Ed.

5. *Adhuc impudens*. Forte, *ad hoc*, id est, eousque impudens, ut parere senatui recusaret jubenti exercitum et provinciam deponere. J. F. Gron. — Sed Sch. hoc non placet, et vellet legere: « et erat ultro impudens ».

6. *Nulla vi expulsi*. Sed vim interpretabantur S. C. quo removebantur a rep. Cæsar Bell. civ. V.

7. *Erant. Posteaquam*, etc. Ex interpretatione, quam sequimur, Sch. ait sensum enasci ineptissimum, quasi Cicero diceret, postquam illud S. C.

nobis, qui proconsules sumus, negotium dederat, ut curaremus, ne quid respublica detrimenti caperet: numquam majore in periculo civitas fuit; numquam improbi cives habuerunt paratiorem ducem. Omnino ex hac quoque parte diligentissime comparatur. Id fit auctoritate et studio[8] Pompeii nostri, qui Cæsarem sero cœpit timere.

Nobis inter has turbas senatus tamen frequens flagitavit triumphum: sed Lentulus[9] consul, quo majus suum beneficium faceret, simul atque expedisset, quæ essent necessaria de republica, dixit se relaturum. Nos agimus nihil cupide[10], eoque est nostra pluris auctoritas. Italiæ regiones descriptæ sunt, quam quisque partem tueretur. Nos Capuam[11] sumpsimus. Hæc te scire volui. Tu etiam atque etiam cura, ut valeas, literasque ad me mittas, quotiescumque habebis, cui des. Etiam atque etiam vale. D. pridie idus jan.

factum esset, numquam majore in periculo remp. fuisse. Sed *posteaquam* non causæ, sed temporis rationem reddit. Nihil igitur mutandum. Ed.

8. *Comparatur*. Veteres absolute *comparare*, intellecto ex proximis quid comparetur, amant uti. Livius, XXXVIII, 12. Vide ibi not. Gronov.

9. *Lentulus*. Cognomine Crus, vel Cruscellus, tunc consul cum C. Claudio Marcello. Ed.

10. *Nihil cupide*. De rep. non de triumpho. Potest tamen hæc moderantiæ significatio ad utrumque spectare. Sic sup. ep. 9: « Nos agemus omnia modice ». Ed.

11. *Nos Capuam*. Ad Atticum, VII, 11.

EPISTOLA XII.

Deplorat statum reipublicæ, initia belli civilis exponit; Tironem, ut valitudinis rationem rediturus habeat, admonet. (Capuæ, anno U. C. 704, mense januario.)

M. T. C. TIRONI SUO S. P. D.

Quo in discrimine versetur salus mea et bonorum omnium atque universæ reipublicæ, ex eo scire potes,

quod domos nostras, et patriam ipsam vel diripiendam, vel inflammandam reliquimus. In eum locum res deducta est, ut, nisi qui[1] deus, vel casus aliquis subvenerit, salvi esse nequeamus. Equidem ut veni ad Urbem, non destiti omnia et sentire, et dicere, et facere, quæ ad concordiam pertinerent : sed mirus invaserat furor non solum improbis[2], sed etiam his, qui boni habentur, ut pugnare cuperent, me clamante, nihil esse bello civili miserius. Itaque quum Cæsar amentia quadam raperetur, et oblitus nominis atque honorum suorum, Ariminum, Pisaurum, Anconam, Arretium occupavisset, Urbem reliquimus : quam sapienter, aut quam fortiter, nihil attinet disputare. Quo quidem in casu simus, vides. Feruntur omnino conditiones ab illo, ut Pompeius eat in Hispaniam[3]; delectus, qui sunt habiti, et præsidia nostra dimittantur; se ulteriorem Galliam Domitio, citeriorem Considio Noniano[4] (his enim obtigerunt) traditurum; ad consulatus petitionem se venturum; neque se jam velle, absente se, rationem haberi sui[5]; se præsentem trinum nundinum[6] petiturum. Accepimus conditiones: sed ita,

1. Al. codd. « nisi quis ». J. V. L.

2. *Improbis*. Sic apud Mediceum codicem, et alium item bonum : et paullo post eadem ratione *his*. Animadvertimus optimos codices ita loquutos esse. Citatur testimonium Accii Meleagro, a Nonio Marcello in *vastities*, « Quæ vastitudo hæc, aut unde invasit mihi? » Item Terentii Varronis e IV libro de vita populi rom. 1413 : « Tanta porro invasit cupiditas bonorum plerisque, ut vel cælum ruere, dummodo magistratus adipiscantur, exoptent ». Aliis etiam in locis apud eumdem, nisi memoria me decipit, veteres scriptores ita loquuti esse reperiuntur, et (ut arbitror) exempla passim occurrerent, nisi omnia quæ contra certas quasdam ipsorum regulas facerent, a recentioribus grammaticis temere deleta essent. VICT.

3. *Hispaniam*. Pompeii provinciam. Quod Cicero, vitandi belli civilis causa, censuit. Epist. 6 lib. VI. MAN.

4. *Considio Noniano*. Ex Nonia gente in Considiam adoptato. Is alibi a Cicerone vocatur « Q. Considius senex », ad Att. II, 24. ED.

5. Benedict. e multis codd. *suam*. J. V. L.

6. *Trinum nundinum*. Al. *trinundinum*. Lex, ad populum ferenda, pro-

ut removeat præsidia ex his locis, quæ occupavit, ut sine metu de iis ipsis conditionibus Romæ senatus haberi possit. Id ille si fecerit, spes est pacis non honestæ; leges enim imponuntur. Sed quidvis est melius, quam sic esse, ut sumus. Sin autem ille suis conditionibus stare noluerit: bellum paratum est; ejusmodi tamen, quod sustinere ille non possit, præsertim quum a suis conditionibus ipse fugerit: tantummodo ut eum intercludamus, ne ad Urbem possit accedere; quod sperabamus fieri posse. Delectus enim magnos habebamus; putabamusque illum metuere, si ad Urbem ire cœpisset, ne Gallias amitteret, quas ambas habet inimicissimas, præter Transpadanos [7]; ex Hispaniaque sex legiones, et magna auxilia, Afranio et Petreio ducibus, habet a tergo. Videtur, si insaniet, posse opprimi, modo ut Urbe salva. Maximam autem plagam accepit, quod is, qui summam auctoritatem in illius exercitu habebat, T. Labienus [8], socius sceleris esse noluit: reliquit illum, et nobiscum est; multique idem facturi esse dicuntur. Ego adhuc oræ maritimæ præsum a Formiis. Nullum majus negotium suscipere volui, quo plus apud illum meæ literæ cohortationesque ad pacem valerent. Sin autem erit bellum, video me castris et certis legionibus præfuturum. Habeo etiam illam molestiam, quod Dolabella noster apud Cæsarem est.

Hæc tibi nota esse volui: quæ cave ne te pertur-

mulgabatur prius, ut per trium nundinarum spatium populo pateret; quo posset, lege satis considerata, quid sentiret, suffragiis ostendere. Eadem, opinor, in magistratibus creandis ratio fuit, promulgatis per tres nundinas eorum nominibus, qui petebant: ut populus, de quibus suffragium laturus esset, tanto ante nosset. Atque hic *trinundinum*, pro trinundini spatio dictum puto. Man.

7. *Præter Transpadanos.* Quibus Cæsar et ædilis et consul dare civitatem cogitarat, quod postea dictator effecit. Coloniam quoque Novum-Comum deduxerat. Vide ad Attic. V, 2; VII, 7. Ed.

8. *T. Labienus.* Epist. 14 lib. XIV.

bent, et impediant valitudinem tuam. Ego A. Varroni[9], quem quum amantissimum mei cognovi, tum etiam valde tui studiosum, diligentissime te commendavi, ut et valitudinis tuæ rationem haberet et navigationis, et totum te susciperet ac tueretur: quem omnia facturum confido. Recepit enim, et mecum loquutus est suavissime. Tu, quando[10] eo tempore mecum esse non potuisti, quo ego maxime operam et fidelitatem desideravi tuam, cave festines, aut committas, ut aut æger, aut hieme naviges. Numquam sero te venisse putabo, si salvus veneris. Adhuc neminem videram, qui te postea vidisset, quam M. Volusius, a quo tuas literas accepi: quod non mirabar. Neque enim meas puto ad te literas tanta hieme perferri. Sed da operam, ut valeas; et, si valebis, quum recte navigari poterit, tum naviges. Cicero meus in Formiano erat; Terentia et Tullia Romæ. Cura, ut valeas. IV kalendas febr. Capua.

9. *Varroni.* De quo Cæsar, Bell. civ. III, 19.

10. Alii, *quum*, quod quidem Sch. edidit. J. V. L.

EPISTOLA XIII.

Cohortatio ad valitudinem curandam. (Anno U. C. 699, mense aprili.*)

M. T. C. TIRONI S. P. D.

Omnia a te data mihi putabo, si te valentem videro. Summa cura exspectabam adventum Menandri,

* Hanc epistolam Ragazonius retulit ad ann. U. C. 704, quo Tiro Patris ægrotabat. Schütz vidit commodius referendam, cum epp. 10, 14 et 18, ad ann. U. C. 699, quo anno Tiro manumissus est. Ed.

quem ad te miseram. Cura, si me diligis, ut valeas; et, quum te bene confirmaris, ad nos venias. Vale. IV idus april.

EPISTOLA XIV.

Sollicitudinem suam, ægrotante Tirone, significat, et valitudinem ut curet, hortatur. (Anno U. C. 699, mense aprili.)

M. T. C. TIRONI S. P. D.

Andricus[1] postridie ad me venit, quam exspectaram. Itaque habui noctem plenam timoris ac miseriæ. Tuis literis nihilo sum factus certior, quomodo te haberes: sed tamen sum recreatus. Ego omni delectatione, literisque omnibus careo; quas ante, quam te videro, attingere non possum. Medico mercedis, quantum poscet, promitti jubeto. Id scripsi ad Ummium[2]. Audio te animo angi, et medicum dicere, ex eo te laborare. Si me diligis, excita ex somno tuas literas, humanitatemque[3], propter quam mihi es carissimus. Nunc opus est te animo valere, ut corpore possis. Id quum tua, tum mea causa facias, a te peto. Acastum retine, quo commodius tibi ministretur. Conserva te mihi. Dies promissorum[4] adest: quem etiam repræ-

1. Cod. unus Manutii, « Menandrus ». Optime. J. V. L.

2. Lallem. « Ummidium ». J. V. L. — Veteres libri varie « Mumium, Mumium, Numium, Vatinium », omnia mendose. Manutius, qui hanc ep. ann. 704 alligat, conjecit « M. Curium », cui Tironem Patris ægrotantem Cicero commendaverat. Sch. — Vetus est inscriptio Pisæ reperta: « D. M. Vimmidiae Cale, Felicio pater, Cale mater, Myrtilus Tata, et Eros conjux fecer. vix. a. XVI. M. VIII. dieb. VIII ». Ed.

3. *Humanitatemque*. Non dubito, quin *humanitatem* hic Cicero, non pro facilitate quadam et benivolentia erga homines, sed pro eruditione posuerit. Vide Gellium lib. XIII, c. 16. Mah.

4. *Dies promissorum*. Manumissionem significari puto, ut etiam ep. 10:

sentabo [5], si adveneris. Etiam atque etiam vale. IV idus, hora VI.

«Nostra ad diem dictam fient. Docui enim te, fides ἔτυμον quod haberet». Et epist. 15: «Ego te omni cura liberabo». MAN.

5. *Repræsentabo*. Non exspectabo, sed antevertam. Nisi leg. *quæ*. Statim præstabo, nec opperiar diem. J. F. GRON.

EPISTOLA XV.

Suam de Tironis valitudine sollicitudinem significat. (Anno U. C. 699, mense aprili.)

M. T. C. TIRONI S. P. D.

ÆGYPTA [1] ad me venit pridie idus apriles. Is etsi mihi nuntiavit, te plane febri carere, et belle habere: tamen, quod negavit te potuisse ad me scribere, curam mihi attulit, et eo magis, quod Hermia, quem eodem die venire oportuerat, non venerat. Incredibili sum sollicitudine de tua valitudine: qua si me liberaris, ego te omni cura liberabo. Plura scriberem, si jam putarem, libenter te legere posse. Ingenium tuum, quod ego maximi facio, confer ad te mihi tibique conservandum. Cura te etiam atque etiam diligenter. Vale. Scripta jam epistola, Hermia venit. Accepi tuam epistolam, vacillantibus literulis: nec mirum, tam gravi morbo. Ego ad te Ægyptam misi, quod nec inhumanus est, et te visus est mihi diligere, ut is tecum esset; et cum eo coquum, quo utere [2]. Vale.

1. *Ægypta*. Nomen servi, ad Att. epist. 15 lib. VIII. Misit ad Tironem Cicero quinque servos suos, ut et benivolentiam in eum ostenderet, et de ejus valitudine certior fieri posset: Marionem primum, epist. 1; deinde Menandrum, ep. 13; postremo Hermiam, et coquum, epist. 15. Acastum autem non misit, sed cum eo reliquit, epist. 5. MAN.

2. Bened. auctoritate aliquot codd. rescripsit *uterere*. J. V. L.

EPISTOLA XVI.

Quintus fratri de Tirone manumisso, et gratias agit, et gratulatur.
(Ex Britannia, anno U. C. 699.)

Q. C. M. CICERONI FRATRI S. P. D.

De Tirone [1], mi Marce, ita te, meumque Ciceronem, et meam Tulliolam, tuumque filium videam, ut mihi gratissimum fecisti, quum eum, indignum illa fortuna, nobis [2] amicum, quam servum esse maluisti. Mihi crede, tuis et illius literis perlectis, exsilui gaudio. Tibi et ago gratias, et gratulor. Si enim mihi Statii [3] fidelitas est tantæ voluptati, quanti esse in isto hæc eadem bona debent, additis literis, sermonibus, humanitate, quæ sunt his ipsis commodis potiora? Amo te omnibus equidem maximis de causis, verum etiam propter hanc, vel quod mihi sic, ut debuisti, nuntiasti. Te totum in literis vidi. Sabini pueris et promisi omnia, et faciam.

1. *De Tirone.* Ex hac epist. colligitur Statium Q. servum prius manumissum esse, quam Marcus Tironi suo libertatem dederit. Statius vero manumissus est ann. U. C. 695. Deinde ex verbis « ita te... videam », perspicitur eo tempore Quintum longius abfuisse. Convenit igitur eam scriptam esse a. 699, quo tempore Quintus legatus Cæsaris erat in Gallia et Britannia. Et in hunc ipsum annum incidit manumissio Tironis. Sch.

2. Vulg. *ac nobis*. J. V. L.

3. *Statii.* A Q. Cicerone manumissi. Vide epist. 18 et 19 lib. II ad Attic. et epist. 2 lib. I ad Quint. fr.

EPISTOLA XVII.

Tironem modeste reprehendit, quod adverbio *fideliter* non recte usus fuerat, et ut valitudini serviat, admonet. (Anno U. C. 707.)

M. T. C. TIRONI S. P. D.

VIDEO, quid agas : tuas quoque [1] epistolas vis referri in volumina. Sed heus tu, qui κανὼν [2] esse meorum scriptorum soles, unde illud tam ἄκυρον [3], VALITUDINI FIDELITER INSERVIENDO? Unde in istum locum FIDELITER venit? cui verbo domicilium est proprium in officio, migrationes in alienum multæ. Nam et doctrina, et domus, et ars, et ager etiam, fidelis dici potest : ut sit, quomodo Theophrasto placet, verecunda tralatio. Sed hæc coram. Demetrius venit ad me : quo quidem comitatu ἀφωμίλησα [4] : satis scis. Tu eum videlicet non potuisti videre. Cras aderit. Videbis igitur. Nam ego

1. *Tuas quoque.* Ita, ut meæ referuntur. Fuit enim hæc ipsius Tironis opera : quod et Nepos in Attici vita ostendit : et Cicero ipse epist. 4, lib. XVI, ad Att. negat quidem eas a se in volumina referri, a Tirone tamen ait aliquas servari : « Mearum epistolarum nulla est συναγωγή, etc. » MAN. — *Quoque.* Hinc potest videri significari Ciceronis epistolas jam ab eo esse collectas. Sed hæc exstant ad Attic. XVI, 5 : « mearum epistolarum nulla est συναγωγή ; sed habet Tiro septuaginta ». ED.

2. Κανών. Regula. Utrum hoc ad judicium Tironis, qui scripta Ciceronis examinare, atque interdum etiam corrigere solitus esset, an ad diligentiam pertineat, qui summam in iis custodiendis ordinandisque curam poneret? ad judicium potius, ut opinor : quod indicant ea, quæ sequuntur. Miratur enim Cicero, parum apte translato verbo Tironem usum esse, quem ipse judicem suis in scriptis habere consuevisset. MAN.

3. Ἄκυρον. Improprium, alieno loco positum.

4. Ἀφωμίλησα. Ernestius, præeunte Lambino, interpretatur « me a colloquio separavi ». J. F. Gronovio legendum videtur, ἀνωμιλήσας, id est, quibus comitibus instructus ; cui adstipulatur Quarterius et Sch. et sic interpretatur : Cujus ego Demetrii, comitumque ejus consuetudine sum usus : nosti homines. Ἀνομιλεῖν est consuetudine alicujus uti, versari cum aliquo.

hinc perendie mane cogito. Valitudo tua me valde sollicitat : sed inservi, et fac omnia. Tum te mecum esse, tum mihi cumulatissime satisfacere putato. Cuspio quod operam dedisti, mihi gratum est. Valde enim ejus causa volo. Vale.

EPISTOLA XVIII.

Liberto Tironi respondet, patroni nomina ne invidiam ferant, deprecanti. De valitudine gratulatur, cui cur indulgeat, monet. Admiscet alia. (Anno U. C. 707.)

TULLIUS TIRONI S. P. D.

Quid igitur? non sic oportet[1]? Equidem censeo sic: addendum etiam, suo. Sed, si placet[2], invidia vitetur: quam quidem ego sæpe contempsi. Tibi διαφόρησιν[3] gaudeo profuisse. Si vero etiam Tusculanum, dii boni! quanto mihi illud erit amabilius! Sed, si me amas (quod quidem aut facis, aut perbelle simulas, quod tamen in modum procedit[4]), sed ut est[5], indulge valitudini tuæ : cui quidem tu adhuc, dum mihi deservis, servisti non satis. Ea quid postulet, non ignoras: πέψιν[6], ἀκοπίαν, περίπατον σύμμετρον, τέρψιν, εὐλυσίαν

1. *Non sic oportet.* Inscribi epistolas meas.

2. *Si placet.* Quandoquidem tibi placet, omittamus hanc inscriptionem, ut vitetur invidia, quam tibi forte concitaret.

3. Διαφόρησιν. Vocabulum medicum, quod significat « transpirationem, quæ fit per sudorem »; unde « διαφορητικὰ ἰάματα, medicamenta ad sudorem efficiendum accommodata et comparata ». Ernest. — Latine quoque est *digestio*. Galen. Therapeut. lib. XVII.

4. Sch. legendum putat, « aut simulas, quod perbellum tamen in modum procedit ». J. V. L.

5. *Ut est.* Pro *ut ut*, quomodocumque. Terent. Phorm. V, 4 : « Lætus sum, ut meæ res sese habent, fratri obtigisse quod vult ». Hoc est, quomodocumque meæ res sese habent. Gron. Observ. III, cap. 6. — Alii, « ut ut est ». J. V. L.

6. Πέψιν. Concoctionem : ἀκοπίαν,

κοιλίας. Fac bellus revertare : non modo te, sed etiam Tusculanum nostrum plus amem. Parhedrum[7] excita, ut hortum ipse conducat[8] : sic olitorem ipsum commovebis. Helico[9] nequissimus H-S cIↃ dabat, nullo aprico horto[10], nullo emissario[11], nulla maceria, nulla casa. Iste nos tanta impensa derideat[12]? calface hominem, ut ego Mothonem[13]. Itaque abutor coronis[14]. De Crabra[15] quid agatur, etsi nunc quidem etiam nimium

vitationem lassitudinis : περίπατον σύμμετρον, ambulationem moderatam : τέρψιν, oblectationem : εὐλυσίαν κοιλίας, facilitatem alvi. Idem schola Salernitana præcipit hoc disticho : « Si tibi deficiant medici, medici tibi fiant Hæc tria, mens hilaris, requies moderata, diæta ». Ed.

7. *Parhedrum*. Proprie πάρεδρος *assessor* est : transfertur ad alia, et consiliarium, aut custodem significat. Fortasse loquitur Cicero de olitoris vicino. Man. — Sed Schütz et J.V. L. proprium esse nomen putant. Ed.

8. *Ipse conducat*. Est, nisi fallor, hujus loci sensus : Olitor nostrum hortum facit minimi, minimumque pro eo pretium offert, ratus affuturum neminem, qui velit eum conducere. At quære inter vicinos aliquem, qui hortum hunc vel ad tempus conducat, aut fingat velle se conducere. Sic olitorem excitabis, et adduces, ut summam pecuniæ majorem mihi solvat. Quarter.

9. *Helico*. Sic veteres libri omnes, et opinor, mendose, obscure quidem certe. Man. — Victorius reponit *Salaco*, quod Sch. probat, et Ciceronem putat de ipso olitore loqui. Ernestio autem *Helico* videbatur hortum ante conductum habuisse, quem vocet nequissimum, quia aut pecuniam non solvisset, aut alio quo modo peccasset. Imo autem Salaconem vocat illum olitorem, quod hortum nondum sic, ut nunc erat, excultum et ornatum, H-S cIↃ conduxerit, nuncque pretium locationis augeri nolit. Ergo h. l. Salaco est δαπανῶν ὅπου μὴ δεῖ, ut interpretatur Theophrastus. Sch. — Alii conjiciunt *helluo*. J. V. L.

10. *Aprico horto*. Apricus hortus est tepido ac leni, non torrentissimo soli expositus. *Aprici colles*, qui orienti soli obversi sunt, Ovidio. *Apricas terras* poeta simpliciter opposuit frigidioribus. Cl. Salmas. Exercitat. Plin. p. 990, ubi vide plura. Man.

11. *Emissario*. Loco, qui aquam emittat, sistatve obicibus vel demissis, vel reclusis. Vide Sueton. Claud. 20.

12. *Iste nos tanta impensa derideat*. Nempe non sit ferendum, ut quum tantam impensam fecerimus in istis operibus, nos irrideat ille, si ei hortum viliore pretio locemus. Sch.

13. *Mothonem*. Forte alium conductorem horti in alia Ciceronis villa. Quidam voluerunt « M. Othonem », sed videtur legendum « Matho », quod invenitur IX, 25. Ed.

14. *Abutor coronis*. Nihil admodum floreas ejus coronas, aut dona ejusmodi moror: malim ut majus pro horto pretium constituat. Quarter.

15. *De Crabra*. Agri Tusculani aqua, pro qua Cicero videtur Tusculanis

est aquæ[16], tamen velim scire. Horologium mittam, et libros[17], si erit sudum. Sed tu nullosne tecum libellos? an pangis aliquid Sophocleum? fac opus appareat. A. Ligurius, Cæsaris familiaris, mortuus est, bonus homo, et nobis amicus. Te quando exspectemus, fac ut sciam. Cura te diligenter. Vale.

vectigal pependisse. Ed. —Vide Agrariam, III, cap. 8. Vide autem quæ J. V. L. adnotat ad h. l. tom. X, p. 507, edit. in-18. Ed.

16. *Nimium est aquæ*. Scil. ex inundationibus. Sch.

17. *Libros*. Non quoscumque; sed nuper a se scriptos. Sch.

EPISTOLA XIX.

De literis, de Demetrio, de Aufidiano nomine. (Anno U. C. 707.)

M. T. C. TIRONI S. P. D.

Exspecto tuas literas de multis rebus : te ipsum multo magis. Demetrium[1] redde nostrum, et aliud, si quid potest[2], boni. De Aufidiano nomine[3] nihil te hortor. Scio tibi curæ esse : sed confice. Et, si ob eam rem moraris, accipio causam. Si id te non tenet, advola. Literas tuas valde exspecto. Vale.

1. *Demetrium*. De quo ep. 17, 22.

2. *Potest*. Manut. *potes*.

3. *De Aufidiano nomine*. Ut exigas ab Aufidio pecuniam, quam debet.

EPISTOLA XX.

De cura valitudinis, et componendis libris, de olitore, de spectaculo kalendarum. (Anno U. C. 707.)

M. T. C. TIRONI S. P. D.

Sollicitat, ita vivam, me tua, mi Tiro, valitudo :

sed confido, si diligentiam, quam instituisti, adhibueris, cito te firmum fore. Libros compone [1]; indicem, quum Metrodoro [2] lubebit, quando [3] ejus arbitratu vivendum est. Cum olitore [4], ut videtur. Tu potes kalendis spectare gladiatores, postridie redire: et ita censeo. Verum, ut videbitur. Cura te, si me amas, diligenter. Vale.

1. *Compone*. Ordina, et dispone, suo quemque loco statue. MAN.—De bibliotheca Tusculana sermo est. Ordinationem quidem librorum sine consilio medici, quod in eo nullus sit labor, qui valitudini obsit; sed indicis conficiendi laborem, suscipi volebat, si medicus sineret. ED.

2. *Metrodoro*. Medico.

3. *Quando*. Alii, *quum*, alii, *quoniam*.

4. *Cum olitore*. Ep. 18.

EPISTOLA XXI.

Suum virtutis amorem studiumque Cicero filius significat: de prædio empto gratulatur. (Athenis, anno U. C. 709.)

C. FIL. TIRONI SUO DULCISSIMO S. P. D.

QUUM vehementer tabellarios exspectarem quotidie, aliquando venerunt post diem VI et XI [1], quam a vobis discesserant: quorum mihi fuit adventus optatissimus [2]. Nam quum maximam cepissem lætitiam ex humanissimi et carissimi patris epistola; tum vero jucundissimæ tuæ literæ cumulum mihi gaudii attulerunt. Itaque me jam non pœnitebat, intercapedinem scribendi fecisse: sed potius lætabar. Fructum enim magnum humanitatis tuæ capiebam ex silentio mearum literarum. Vehementer igitur gaudeo, te meam sine dubitatione accepisse excusationem. Gratos tibi

1. Alii, *XL et VI*, quod quidem Sch. recepit. J. V. L.

2. *Adoptatissimus* habent Victor. et Grut. e codd. J. V. L.

optatosque esse, qui de me rumores afferuntur, non dubito, mi dulcissime Tiro; præstaboque, et enitar, ut in dies magis magisque hæc nascens de me duplicetur opinio. Quare quod polliceris te buccinatorem fore existimationis meæ, firmo id constantique animo facias licet. Tantum enim mihi dolorem cruciatumque attulerunt errata ætatis meæ, ut non solum animus a factis, sed aures quoque a commemoratione abhorreant. Cujus te sollicitudinis et doloris participem fuisse, notum exploratumque est mihi: nec id mirum. Nam quum omnia mea causa velles [3] mihi successa: tum etiam tua. Socium enim te meorum commodorum semper esse volui. Quod igitur tum ex me doluisti, nunc, ut duplicetur tuum ex me gaudium, præstabo. Cratippo me, scito, non ut discipulum, sed ut filium, esse conjunctissimum. Nam quum audio [4] illum libenter, tum etiam propriam ejus suavitatem vehementer amplector. Sum totos dies cum eo, noctisque sæpenumero partem: exoro enim, ut mecum quam sæpissime cœnet. Hac introducta consuetudine, sæpe inscientibus nobis et cœnantibus obrepit, sublataque severitate philosophiæ, humanissime nobiscum jocatur. Quare da operam, ut hunc talem, tam jucundum, tam excellentem virum videas quam primum. Nam quid ego de Bruttio dicam? quem nullo tempore a me patior discedere: cujus quum frugi severaque est vita, tum etiam jucundissima convictio [5]. Non est enim

3. *Velles mihi successa, tum etiam.* Duas has voces, « mihi successa », quæ fuerant interjectæ, delevi. Erant enim supervacaneæ, et solœcismum gignebant. Ita enim Latini loquuntur, Omnia tua causa volo: neque addunt hæc, « mihi successa ». Lamb. — Præiverat Henricus Stephanus in Pseudo-Cicerone. Vulgatam tamen acerrime tuetur Gasp. Scioppius, Verisimilium lib. II, cap. 3. Oliv. — Alii legunt « successe ». J. V. L.

4. Alii, « quum et audio ». J. V. L.

5. *Convictio.* Elegans hæc lectio de-

sejunctus jocus[6] a philologia[7], et quotidiana συζητήσει[8]. Huic ego locum[9] in proximo conduxi, et, ut possum, ex meis angustiis illius sustento tenuitatem. Præterea declamitare græce apud Cassium[10] institui; latine apud Bruttium exerceri volo. Utor familiaribus et quotidianis convictoribus, quos secum Mitylenis Cratippus adduxit, hominibus et doctis, et illi probatissimis. Multum etiam mecum est Epicrates, princeps Atheniensium, et Leonides[11], et horum ceteri similes. Τὰ μὲν οὖν καθ' ἡμᾶς[12] τάδε. De Gorgia autem quod mihi scribis, erat quidem ille in quotidiana declamatione utilis; sed omnia postposui, dummodo præceptis patris parerem. Διαῤῥήδην[13] enim scripserat, ut eum dimitterem[14] statim. Tergiversari nolui, ne mea

betur Mediceo, ut adnotat Egnatius, usurpavitque ut genuinam Victorius in editione sua; posteaque in suam transmovit Lambinus. Confirmatur jam mihi de excerptis Vaticani. Alias plebeie est, «jucundissima conjunctio». Et cur non a «convivere convictio?» Græv.

6. Alii, *locus*. J. V. L.

7. *Philologia*. Bene interpretatur Ernestius, artem subtiliorem disputandi de rebus quibuscumque, in primis philosophiæ. Aliquis apud Græv. mallet *philosophia;* sed non videtur cogitasse quid sit *philologia* deceptus vulgari opinione falsa de hoc verbo. Ed.

8. Συζητήσει. Non placet Lambini interpretatio, «conquisitione»: nec ea, quæ antea afferri solebat, «mutua quæstione». Intelligitur enim de illo quotidiano colloquio, quo de hac re modo, modo de illa disputatur: motis ultro citroque super ea dubitationibus et quæstionibus. Hoc autem qui faciunt, non «conquirere», sed «disquirere» dici possunt: ut Hor. dixit, «Verum hic impransi mecum disquirite». H. Steph.

9. *Locum*. Hoc est, sive ædem, sive cubiculum, in quo habitet. Sæpe *locus* est diversorium, hospitium, ut in illa solemni locutione, «locus lautiaque legatis præbita», quæ sæpe apud Livium legitur. Græv.

10. *Cassium*. Neque iste quis fuerit, dicunt.

11. *Leonides*. Qui quum ad Ciceronem de filio scriberet, certi nihil ausus est polliceri. Epist. 16, lib. XIV, ad Att. Man.

12. Τὰ μὲν οὖν καθ' ἡμᾶς. Quæ igitur ad nos pertinent, hæc sunt.

13. Διαῤῥήδην. Aperte.

14. *Dimitterem*. Causam, cur eum a filio dimitti Cicero voluerit, Plutarchus hanc narrat, quod ad potum et voluptates adolescentem alliceret. Hoc fortasse magistro didicit strenue bibere Cicero filius. Nam binos congios simul haurire solitum scribit Plinius lib. XIV, cap. ult. Man. — Et vid. Senec. de Benef. IV, 30.

nimia σπουδὴ[15] suspicionem ei aliquam importaret. Deinde illud etiam mihi succurrebat, grave esse[16], me de judicio patris judicare. Tuum tamen studium et consilium, gratum acceptumque est mihi. Excusationem angustiarum tui temporis accipio : scio enim, quam soleas esse occupatus. Emisse te prædium vehementer gaudeo; feliciterque tibi rem istam evenire cupio. Hoc loco[17] me tibi gratulari, noli mirari. Eodem enim fere loco, tu quoque, emisse te, fecisti me certiorem. Habes. Deponendæ tibi sunt[18] urbanitates: rusticus Romanus[19] factus es. Quomodo ego mihi nunc ante oculos tuum jucundissimum conspectum propono? videor enim videre ementem te rusticas res, cum villico loquentem, in lacinia servantem ex mensa secunda semina[20]. Sed quod ad rem pertinet, me tum tibi defuisse, æque ac tu, doleo. Sed noli dubitare, mi Tiro, quin te sublevaturus sim, si modo fortuna

15. Σπουδή. Propensa voluntas ad Gorgiam retinendum.

16. *Grave esse, me de judicio patris.* Non recte facere me, si de patris judicio ita judicare vellem, quasi falli posset in eo, quod existimaret de Gorgia. Man.—Frustra *me* suspectum Ernestio, qui mallet *filium,* et sententiam esse generalem putat. J. V. L.

17. *Hoc loco.* Hac parte epistolæ: quum gratulationibus tribuere primas fere epistolarum partes soleamus.

18. *Ubi deponendæ tibi sint.* Ubi molestias et ineptias, quæ multæ sunt in Urbe ferendæ, quoties earum tædium te ceperit, fugias et abjicias. J. F. Gron. — Præstat forte lectio, « Habes, deponendæ tibi sint urbanitates ». J. V. L.

19. *Rusticus Romanus.* Honestum nomen est plebeii ordinis: quia vera Romuli proles agrestibus operibus exercebatur, et rusticam plebem præponebat urbanæ, quum proceres civitatis in agris morarentur, et ubi consilium publicum desiderabatur, e villis arcessebantur in senatum, unde qui eos evocabant, *viatores* nominati. Cicero pro Sextio in Optimatium, hoc est, qui consilia sua optimo cuique probari vellent, secta collocat « municipales rusticosque Romanos ». Id. de Senectute: « Possum nominare ex agro Sabino rusticos Romanos, vicinos et familiares meos ». Lib. I de Divin. « Exin cuidam rustico Romano dormienti visus est venire qui diceret, præsultorem sibi non placuisse ludis ». Tib. Atinium « de plebe hominem » appellat Livius. Gron.

20. *Semina.* Pomorum, quæ comeduntur in secunda mensa. Man.

me: præsertim quum sciam, communem nobis emptum esse istum fundum. De mandatis quod tibi curæ fuit, est mihi gratum. Sed peto a te, ut quam celerrime mihi librarius mittatur, maxime quidem Græcus: multum mihi enim eripitur operæ in exscribendis hypomnematis[21]. Tu velim in primis cures, ut valeas, ut una συμφιλολογεῖν[22] possimus. Anterum tibi commendo. Vale.

21. *Hypomnematis*. Commentariis, adnotationibus.

22. Συμφιλολογεῖν. De literis inter nos disputare.

EPISTOLA XXII.

Valitudinis curandæ admonet ægrotantem: librarios tamen regere jubet: addit de variis. (Anno U. C. 707.*)

TULLIUS TIRONI S. P. D.

Spero ex tuis literis, tibi melius esse: cupio certe. Cui quidem rei omni ratione cura ut inservias; et cave suspiceris, contra meam voluntatem te facere, quod non sis mecum. Mecum es, si te curas. Quare malo te valitudini tuæ servire, quam meis oculis et auribus. Etsi enim et audio te, et video libenter; tamen hoc multo erit, si valebis, jucundius. Ego hic cesso, quia ipse nihil scribo: lego autem libentissime. Tu istic, si quid librarii mea manu non intelligent, monstrabis. Una omnino interpositio[1] difficilior est, quam ne ipse quidem facile legere soleo, de quadrimo Catone. De

* Schütz putat scriptam mense sextili, anno 708, quo tempore Cicero in villis erat. Ed.

1. *Interpositio*. Verba interposita, hoc est, recentiori manu, vel literis minusculis et perplexis, scripta, « de quadrimo Catone », de puero Catone, quatuor annos nato. Locus in iis, quæ supersunt Ciceronis, non exstat. Hunc mendo vacuum non esse suspicabatur Victorius. Oliv. — Hæc autem de quadrimo Catone intelligunt de con-

triclinio cura, ut facis. Tertia[2] aderit, modo ne Publius rogatus sit. Demetrius iste numquam omnino Phalereus[3] fuit : sed nunc plane Bilienus est[4]. Itaque te do vicarium[5]. Tu eum observabis. Etsi : verumtamen de illis[6] : nosti cetera. Sed tamen, si quem cum eo sermonem habueris, scribes ad me, ut mihi nascatur epistolæ argumentum, et ut tuas quam longissimas literas legam. Cura, mi Tiro, ut valeas; hoc mihi gratius facere nihil potes. Vale.

stantia pueri, quum de fenestra præcipitare minarentur per jocum, ni promitteret, quod vellent, quum ille negasset se facturum : ipse autem maneret in sententia. Ed. — Male quidam post Manutium, « de qua primo caveto ». J. V. L.

2. *Tertia*. Mulier post duas sorores nata, unde nomen. *Aderit*, in cœna, quæ dabitur in illo triclinio. Man.— Sed vix de convivio accipi potest. Cicero enim absens erat. Intellexit tertiam esse M. Bruti sororem, C. Cassii uxorem. Ed.—Sed Corradus putat significari tertia pensio, quam Dolabella debebat. Quod si placeat, sic intellige : ad triclinium ædificandum et exornandum præsto erit hæc pensio, nisi forte Publius rogatus sit, ut mihi solvat, cui ipse debeo. Sch.

3. *Phalereus*. Demetrius, de quo ad me scribis, numquam fuit Demetrio Phalereo similis : numquam fuit elegans, urbanus, etc. Ludit in Demetrii nomine. Quartier.

4. *Bilienus est*. Dignus suo nomine : vitio laborat ejus, cujus nomen gerit. Videtur enim graius homo Demetrius cognomen sumpsisse Bilieni, quod per Bilienum quemdam libertatem et civitatem accepisset. J. F. Gronov.

5. *Vicarium*. Ut ea diligentia in eo observando et cavendo utaris, qua ego uterer, si adessem. *Vicarius* est, qui facit id, quod alius facere debebat. Man.

6. *Etsi : verumtamen de illis*. Hæc facile supplere Tiro potuit, cui notæ erant patroni cogitationes. Similis brevitas ad Att. XIII, 2; XIV, 8 et 12. J. F. Gronov. — Brevitas locum obscurat : opinor tamen Demetrii illius, quem observari a Tirone jubet, concisum perplexumque sermonem repræsentari. Man.

EPISTOLA XXIII.

Hortatur, ut professionem conficiat, scribitque sibi in animo esse amicitiam Antonii conservare. (Puteolis, anno U. C. 709.)

TULLIUS TIRONI SUO S. P. D.

Tu vero confice professionem [1], si potes: etsi hæc pecunia ex eo genere est, ut professione non egeat. Verumtamen [2] Balbus ad me scripsit, tanta se epiphora oppressum, ut loqui non possit [3], Antonius de lege quid egerit. Liceat modo rusticari [4]. Ad Bithynicum scripsi. De Servilio [5] tu videris, qui senectutem non contemnis. Etsi Atticus noster, quia quondam me commoveri πανικοῖς [6] intellexit, idem semper putat, nec videt, quibus præsidiis philosophiæ septus sim; et hercle, quod timidus ipse est, θορυβοποιεῖ [7]. Ego tamen Antonii inveteratam sine ulla offensione amicitiam retinere sane volo, scribamque ad eum, sed non ante,

1. *Professionem. Profiteri*, est hic, publice denuntiare, quidquid pecuniæ, agri, aliarumve rerum Cicero possideat. Et videtur, ut hæc per Tironem, sic altera superioris anni professio per Philotimum esse facta. Vide epist. 33 lib. XIII ad Att. Man.

2. *Verumtamen*. Suband. *confice;* et hanc ipsam pecuniam profitere. Man. — Hoc alii cum sequentibus conjungunt: « Verumtamen Balbus, etc. » Oliv.

3. *Ut loqui non possit*. Jocus: nam epiphora officium oculorum impedit, non linguæ. *Non possit* autem dixit, id est, nolit: quia studiosus Antonii, et homo tectus. Epist. 21, lib. XIV, ad Att. Man.

4. *Liceat modo rusticari*. Quod urbanis rebus, quas Antonius consul e sua libidine administrat, antepono. Idem.

5. *De Servilio*. Isaurico, quem hoc anno obiisse testatur Dio lib. XLV, quem felicem videtur scripsisse Tiro, qui effugerit Antonii minas et gladios. Id ad me, inquit Cicero, non pertinet, qui cædem non timeo, et vitæ obsaturatus sum, sed ad te. J. F. Gron.

6. Πανικοῖς. Repentinis terroribus: quorum causam Pani deo tribuit antiquitas: unde πανικά. Hoc satis est ad intelligentiam loci. Plura si quis postulat, Politianum legat, Miscellan. cap. 28. Man.

7. Θορυβοποιεῖ. Tumultum facit: terrorem in aliis gignit. Vult enim timere me ab Antonio. Idem.

quam te videro. Nec tamen[8] te avoco a syngrapha: γόνυ κνήμης[9]. Cras exspecto Leptam: [etenim] ad cujus rutam pulegio[10] mihi tui sermonis utendum est. Vale.

8. *Nec tamen.* Etsi videre te cupio: nolo tamen te ab Urbe discedere, priusquam conficias eam rem, cujus rei causa te misi. Miserat eum Cicero, ut pecuniam sibi per syngrapham debitam exigeret. Man.

9. Γόνυ κνήμης. Genu tibia propius est. Nam subauditur, ἔγγιον. Theocrit. in Idyllio, quod Charites inscripsit, eodem sensu dixit, ἀπωτέρω ἢ γόνυ κνήμα, id est, longius, quam genu, tibia. Hoc proverbio significatur, curanda magis esse, quæ magis ad nos pertinent. Idem. — Pro hoc proverbio Latini dicunt *tunica pallio propior.* Plaut. in Trinumm. Significat autem Cicero antiquius sibi esse, ut pecuniam Tiro sibi e syngrapha debitam exigat, quam ut cum eo de epistola ad Antonium scribenda deliberet. Sch.

10. *Rutam pulegio.* Amarus, ut ruta, Leptæ sermo; suavis, ut pulegium, Tironis. Lepida similitudo. Amaritudo, inquit, sermonis Leptæ, sermonis tui suavitate, quasi ruta pulegio, condietur. Notissima est utraque herba. Manut. — *Pulegio.* Sic et B. Ambrosius, lib. I, ep. 5: « quodam tui alloquii pulegio refectus ». Ed.

EPISTOLA XXIV.

Domesticas res, deinde publicas, narrat. (Anno U. C. 709, mense maio.)

TULLIUS TIRONI S. P. D.

Etsi mane Harpalum miseram, tamen, quum haberem, cui recte darem literas, etsi novi nihil erat, iisdem de rebus volui ad te sæpius scribere: non quin confiderem[1] diligentiæ tuæ; sed rei me magnitudo movebat. Mihi prora et puppis[2], ut Græcorum proverbium est, fuit a me tui dimittendi, ut rationes

1. *Confiderem.* In editione pervetusta, quam cum MSS ab Italo collatam mecum communicavit Nic. Heinsius, vir summus et mihi amicissimus, emendatum erat, « non quin diffiderem tuæ diligentiæ ». Sic omnino legendum. Quod et Gronovio τῷ πάνυ probabatur. Græv.

2. *Prora et puppis.* Summa consilii mei. Nam prora et puppis totam na-

nostras explicares. Ofillio et Aurelio [3] utique satis fiat. A Flamma [4], si non potes omne, partem aliquam velim extorqueas; in primisque, ut expedita sit pensio kalendis jan. [5] De attributione [6] conficies. De repræsentatione [7] videbis. De domesticis hactenus.

De publicis omnia mihi certa [8]: quid Octavius, quid Antonius; quæ hominum opinio; quid futurum putes. Ego vix teneor, quin accurram. Sed st [9]! literas tuas exspecto : et scito Balbum tum fuisse Aquini, quum tibi est dictum, et postridie Hirtium. Puto utrumque ad aquas [10]. Sed quod egerint [11]. Dolabellæ procuratores fac admoneantur : appellabis etiam Papiam [12]. Vale.

vim continent. Unde natum proverbium apud Græcos, πρῶρα καὶ πρύμνη. Man.

3. *Ofillio et Aurelio*. Creditoribus.

4. *A Flamma*. Debitore. Hic est Flaminius Flamma, nominatus ad Att. XIV, 16, et XVI, 1, 2. Idem.

5. Sch. legendum putat « kalend. jun. » vel hanc epist. in mensem decembrem hujus anni rejiciendam, quod quidem fieri non potest. Ed.

6. *De attributione*. De assignatione pecuniæ, quam Ciceroni Dolabella, divortio facto cum Tulliola, ejus filia, debebat. Vide ad Attic. XIV, 16, et XVI, 3. Man.

7. *De repræsentatione*. De pecunia ante diem solvenda. Id enim est « repræsentare ». Unde, « repræsentare diem promissorum », μεταφορικῶς, epist. 14. Idem.

8. *Certa*. Perscribe. Verbum omittit, ut infra, « sed quod egerint ». Et sæpe in epistolis ad Attic. Figura est, quæ græce ἀποσιώπησις dicitur, in epistolis, quæ ad familiares mittantur, usurpata. Idem.

9. *St*. Vetustiores, *si :* unde Man. *st*, quæ nota silentii est. In fragmento Nævii apud Charisium : « st! tale verbum ne faxis ». Ed.

10. *Ad aquas*. Baianas. Hic variant MSS. Vide Turneb. Advers. lib. VIII, cap. 5.

11. *Quod egerint*. Fac ut sciam : vel *sciemus* subaudiendum ; amat enim hic Cicero brevitatem, ut paullo ante : « De publicis omnia mihi certa »: subaudi, significa. Mei tamen veteres libri *seu*, non *sed*, omnes habent. Itaque cogor de mendo suspicari. Man. — Sch. dedit « sciemus quid egerint ». Ed.

12. *Papiam*. Mulierem Papiæ gentis, quæ Ciceroni pecuniam debebat. Manut.

EPISTOLA XXV.

Literas a Tirone quam creberrimas requirit. (Athenis, anno U. C. 709.)

CICERO FIL. TIRONI S. P. D.

Etsi justa et idonea usus es excusatione de intermissione literarum [1] tuarum, tamen id ne sæpius facias, rogo. Nam etsi de republica rumoribus et nuntiis certior fio, et de sua in me voluntate semper ad me perscribit pater; tamen de quavis minima re scripta a te ad me epistola semper fuit gratissima. Quare, quum in primis tuas desiderem literas, noli committere, ut excusatione potius expleas officium scribendi, quam assiduitate epistolarum. Vale.

1. Sic multi codd. Olim, « intermissionis literarum ». J. V. L.

EPISTOLA XXVI.

Negligentiæ in mittendis epistolis accusat, quas etiam sine argumento scribi postulat. Familiariter et jocose. (An. U. C. 709.*)

Q. CICERO TIRONI SUO S. P. D.

Verberavi te cogitationis tacito duntaxat convicio, quod fasciculus alter ad me jam sine tuis literis perlatus est. Non potes effugere hujus culpæ pœnam. De patrono, Marcus est [1] adhibendus; isque diu et multis

* De anno haud satis constat. Ed.

1. Benedict. e MSS, « pœnam, te patrono. Marcus est, etc. » J. V. L.— *De*. Sch. malit *te* cum Bened. et explicat, si tu ipse causam tuam agere velis. Ed.

lucubrationibus commentata oratione, vide ut[2] probare possit, te non peccasse. Plane te rogo, sicut olim matrem nostram facere memini, quæ lagenas etiam inanes obsignabat, ne dicerentur inanes aliquæ fuisse, quæ furtim essent exsiccatæ : sic tu, etiamsi, quod scribas, non habebis, scribito tamen, ne furtum cessationis[3] quæsivisse videaris. Valde enim mi semper et vera, et dulcia tuis epistolis nuntiantur. Ama nos, et vale.

2. *Vide ut*. I. e. vix est ut. Sic Off. III, 29 : « videant ne latebra quæratur », id est, vix est ut non quæratur. GRON.

3. Sch. e conjectura, « cessatione », unde exit sententia quam sic exposuit Weiskius, etsi vulgata lectione nihil offensus : « ne sub excusatione, quod inanem epistolam mittere nolueris, mihi aliquando plenam furto retineas : vel ut pressius enuntiemus, ne cessatione tua in suspicionem venias, te mihi plenam epistolam furari voluisse, hac interim excusatione usus; te nihil habuisse quod scriberes ». ED.

EPISTOLA XXVII.

Invehitur in consules designatos Hirtium et Pansam. Benivolentiam suam significat. (Anno U. C. 709.)

Q. C. TIRONI SUO S. P. D.

MIRIFICAM mihi verberationem cessationis[1] epistola dedisti. Nam, quæ parcius frater perscripserat, verecundia videlicet et properatione, ea tu sine assentatione, ut erant, ad me scripsisti, et maxime de consulibus designatis[2] : quos ego penitus novi libidinum

1. *Verberationem cessationis*. Quid potest esse durius, aut magis diversum a Marci fratris purissimo sermone? Dicit hoc: Valde me, quia cessaverim in literis ad vos mittendis, verberasti in epistola tua: pro, tacite reprehendisti. MAN.—Vide Turnebi Adversar. lib. VIII, cap. 5.

2. *De consulibus designatis*. Hirtio et Pansa, in quos invehitur. Epistolæ hujus, Schütz credidit diem et mensem posse assignari circa kalendas

et languoris effeminatissimi animi plenos; qui nisi a gubernaculis recesserint, maximum ab universo naufragio periculum est. Incredibile est, quæ ego illos scio, oppositis Gallorum castris[3], in æstivis fecisse; quos ille latro[4], nisi aliquid firmius fuerit, societate vitiorum deliniet. Res est aut tribunitiis, aut privatis consiliis munienda. Nam isti duo vix sunt digni, quibus alteri Cæsenam[5], alteri Cossutianarum tabernarum fundamenta credas. Te, ut dixi, fero oculis.

Ego vos a. d. III kalend. videbo, tuosque oculos, etiam si te veniens in medio foro videro, dissuaviabor. Me ama. Vale.

junias. Nam mense quintili Marcum fratrem ipsum de Hirtio et Pansa parum honorifice judicasse apparet ex epist. ad Att. XVI, 1. Ed.

3. *Gallorum castris*. Quo tempore in Gallia cum Cæsare militabant. Man.

4. *Ille latro*. Antonium intelligit, contra quem illi bellum gesturi erant. Existimat enim Quintus Antonium, nisi copiis suis viribusque confisus fuerit, alia via illos aggressurum esse: et omnia facturum, ut illos sibi placet, et in sententiam suam traducat. Putat enim id facile consequuturum similitudine vitæ, et societate vitiorum. Victor.

5. *Alteri Cæsenam*. Omnibus iniquus erat Quintus, et nemini parcebat, dummodo iræ suæ ac furori obtemperaret. De ambobus illis coss. design. pessime sentiebat: verumtamen quantum suspicari possumus, alterum illorum ignaviorem inertiorem que altero existimabat: nam quem aliquid consilii habere putabat, vix dignum esse dicebat cui Cæsena committeretur. Alterum, qui nullius consilii esset, sed penitus infirmi ingenii, ac intemperantissimæ naturæ, vix recte posse judicabat curare fundamenta Cossutianarum tabernarum. Man. —Vide iterum Turneb. Advers. VIII, 5. — *Cæsenam*. Oppidum non adeo contemnendum. Unde *Prévost* velit *Cunsanarum* ex MS quod Man. allegat. Ed.

M. T. CICERONIS

EPISTOLARUM AD ATTICUM

LIBRI XVI

PRÆMONITIO AD LECTOREM.

In reliquo hoc volumine et in sequente continentur sexdecim volumina Epistolarum, quas Tullius a suo consulatu usque ad extremum vitæ tempus ad Atticum misit. Maxima enim inter utrumque necessitudo intercessit, ipsumque Cicero adeo dilexit, ut ne frater quidem ei Quintus carior fuerit, aut familiarior. Vitam Attici ab insigni viro Cornelio Nepote elegantissime et accuratissime scriptam huic præfationi subjecimus: qui de illo plura desiderat, eamdem legat. Quod vero ad Epistolas spectat, non mediocris utilitas ex earum lectione in nos redundabit. Etenim ex his potissimum facile nobis poterimus comparare latini sermonis integritatem, quarum stylus adeo sincerus et incorruptus, adeo est naturalis ac sponte fusus, ut structura ipsa et collocatione verborum usitata ac familiari veram ac propriam priscæ illius ac nativæ latinitatis imaginem repræsentet. Verum, ut, quod præcipuum est, attingamus, ubinam tam præclara, ac tam perspicua veteris illius ætatis inveneris monumenta, quam in his Epistolis, in quibus « omnia de studiis « principum, vitiis ducum, ac mutationibus rei- « publicæ » tam accurate perscripta sunt, ut eas

qui legerit, eodem ipso C. Nepote[1] teste, « non « multum contextam illorum temporum historiam « desideret[2]? » Quod si pulchrum et jucundum magnopere putaremus ea nobis referri, quæ nostris hisce temporibus de rebus publicis in intimis regum cubiculis statuuntur, quanto pulchrius atque jucundius ea patefieri nobis et aperiri, quæ Romæ olim in curia decernebantur, et ab eo patefieri, qui non solum interfuit, sed etiam præfuit consultationibus illis, in quibus non de quacumque republica, vel imperio ageretur, sed de illo, quod toto terrarum orbe dominabatur? Adde quod nihil hic vel ad gratiam confictum, vel metu præteritum, vel suspicione corruptum: loquitur enim cum amicissimo, eique libere intima animi sui sensa expromit: propterea que legentibus has Epistolas plerumque licet facillime auctoris animum introspicere. Fateor equidem in quibusdam locis harum Epist. nonnihil obscuritatis

1. C. Nepos familiarissimus fuit Ciceroni, et ipse sua manu plures libros illius exscripserat. Vid. Corn. Frontonis epist. ad Marc. Aurel. pag. 24, edit. Angelo Maio; Mediolani, 1815. Ed.

2. Certum est tunc demum ultima reip. romanæ tempora cognosci cœpisse, quum Epistolæ ad Diversos et ad Atticum ab eximio poeta F. Petrarcha repertæ sunt. Hoc testatur Jo. Alb. Fabricius, Biblioth. Latina, I, 8, 5: « Ante Petrarchæ enim ætatem « Ciceronis Epistolæ per plures annorum centurias desideratæ « fuerant; et nisi ipsius studio et opera in lucem prolatæ fuissent, « fortassis ad hæc usque tempora iis careremus ». Exstat adhuc in bibliotheca Laurentiana Florentina exemplar ipsius Petrarchæ manu exaratum. Ed.

esse non solum ob injuriam temporum, et librariorum incuriam, sed etiam ex eo, quod ipse auctor sua aliquando consilia ex industria occultari voluerit. Unde unde tamen hujusmodi difficultates exsistant, tales profecto illæ non sunt, nec tam frequentes occurrunt, ut debeant nos ab his legendis Epistolis absterrere. Accedunt etiam ad majorem earum intelligentiam utilissimæ adnotationes a clarissimo Josepho Oliveto selectæ, cujus industria quum in exponendis aliis Ciceronis operibus magna fuit, tum vero in illustrandis Epistolis ad Atticum singularis. His adjunximus Tullii Epistolas ad Quintum fratrem, et ad M. Brutum ab eodem interprete egregie expositas; in quibus multa sunt ad rempublicam, nonnulla etiam ad privatos quosdam, et rem domesticam pertinentia. Nec prætermittendas duximus paucas quasdam alias Epist. repertas et editas a Germanis: sed illas quales ab iis accepimus, tales damus, una cum fragmentis aliarum Tullianarum Epistolarum, quæ interciderunt. Iis denique, ut epist. ad Div. notas Ernesti, Martyni-Lagunæ, Schützii, et aliorum adspersimus, et præcipue optima Vir. Clar. Mongalti translatione, a Jos. Vict. Le Clerc recensita, novisque adnotationibus aucta usi sumus. In præsentia duo hic exscribimus loca, quibus et indoles Attici, et ipsæ ad illum scriptæ epistolæ peracuta ingenii sagacitate judicantur. Alter unicus locus est, ex præfatione ejusdem Mongalti, quem J. V. L. conservandum pronuntiavit:

« Je suis fort entré, *dit-il,* dans l'idée que « M. de Saint-Réal s'est faite du caractère d'At- « ticus; je me suis convaincu de plus en plus, « par la lecture de ces lettres, qu'il était plus ha- « bile homme qu'honnête homme, et que du côté « même de l'amitié, il n'était pas aussi essentiel « et aussi solide que le choix de Cicéron pourrait « naturellement le faire croire. Quoiqu'il fût uni « avec notre auteur d'une manière si étroite, il « ne laissait pas d'être lié avec ses plus grands « ennemis. Il ménageait tout le monde, profitait « des liaisons les plus contraires, se pliait aux « caractères les plus opposés : ami des méchants « comme des bons citoyens, de Clodius et de Ci- « céron, d'Antoine et de Brutus, il se conservait « dans tous les partis une ressource et un asyle, « et se mettait par cette neutralité au-dessus de « tous les événements. En un mot, Atticus était « de ces hommes qui ne sont au monde que pour « eux-mêmes, qui dans le commerce mettent du « leur le moins qu'ils peuvent, et tirent des autres « tout ce qu'ils en peuvent tirer. Cicéron n'était « pas si prévenu en faveur de son ami, qu'il ne « le connût par cet endroit (III, 15); mais s'il ne « trouvait pas en lui ces effusions de cœur qui « sont la plus grande douceur de l'amitié, ces « vivacités, cet empressement, ce zèle ardent, « cette noblesse d'ame, ce désintéressement par- « fait, qui en sont la preuve certaine et la marque « la plus essentielle, il y trouvait beaucoup de

« politesse et d'agrément dans l'esprit, une hu-
« meur égale, un grand rapport dans la manière
« de penser, des études pareilles, enfin nulle con-
« currence ni dans le barreau, ni dans le gouver-
« nement : cet assemblage était peut-être plus
« propre pour former un commerce agréable, que
« ne l'aurait été un caractère plus affectueux et
« plus solide. »

Alterum nobis suppeditavit vir ante alios sagaci ingenio et doctrina singulari notissimus, VILLEMAIN, Academiæ Gallicæ socius, et in Academia Parisiensi eloquentiæ Gallicæ professor (*Biographie Universelle*, art. CICÉRON :)

« Cette collection ne forme qu'une partie des
« lettres que Cicéron avait écrites seulement depuis
« l'âge de quarante ans. Aucun ouvrage ne donne
« une idée plus juste et plus vive de la situation
« de la république. Ce ne sont pas, quoi qu'en
« ait dit Montaigne, des lettres comme celles de
« Pline, écrites pour le public. Il y respire une
« inimitable naïveté de sentiments et de style. Si
« l'on songe que l'époque où vivait Cicéron est la
« plus intéressante de l'histoire romaine, par le
« nombre et l'opposition des grands caractères,
« les changements des mœurs, la vivacité des cri-
« ses politiques, et le concours de cette foule de
« causes qui préparent, amènent et détruisent
« une révolution ; si l'on songe en même temps
« quelle facilité Cicéron avait de tout connaître,
« et quel talent pour tout peindre, on doit sentir

« aisément qu'il ne peut exister de tableau plus « instructif et plus animé. Continuel acteur de « cette scène, ses passions, toujours intéressées à « ce qu'il raconte, augmentent encore son élo- « quence; mais cette éloquence est rapide, sim- « ple, négligée; elle peint d'un trait; elle jette, sans « s'arrêter, des réflexions profondes : souvent les « idées sont à peine développées. C'est un nouveau « langage que parle l'orateur romain. Il faut un « effort pour le suivre, pour saisir toutes ses allu- « sions, entendre ses prédictions, pénétrer sa « pensée, et quelquefois même l'achever. Ce que « l'on voit surtout, c'est l'ame de Cicéron, ses « joies, ses craintes, ses vertus, ses faiblesses. On « remarque que ses sentiments étaient presque « tous extrêmes; ce qui appartient en général au « talent supérieur, mais ce qui est une source de « fautes et de malheurs. Sous un autre rapport, « on peut puiser dans ce recueil une foule de dé- « tails curieux sur la vie intérieure des Romains, « les mœurs et les habitudes des citoyens, et les « formes de l'administration. C'est une mine iné- « puisable pour les érudits. Le reste des lecteurs y « retrouve cette admirable justesse de pensées, « cette perfection de style, enfin, cette continuelle « union du génie et du goût qui n'appartient « qu'à peu de siècles et à peu d'écrivains, et que « personne n'a portée plus loin que Cicéron. »

VITA
TITI POMPONII ATTICI
AUCTORE CORNELIO NEPOTE.

T. Pomponius Atticus, ab origine ultima stirpis[1] romanæ generatus, perpetuo a majoribus acceptam equestrem obtinuit dignitatem. Patre usus est diligente, indulgente, et, ut tum erant tempora, diti, in primisque studioso literarum. Hic, prout ipse amabat literas, omnibus doctrinis, quibus puerilis ætas impertiri debet, filium erudivit. Erat autem in puero, præter docilitatem ingenii, summa suavitas oris ac vocis; ut non solum celeriter arriperet, quæ tradebantur, sed etiam excellenter pronuntiaret: qua ex re in pueritia nobilis inter æquales ferebatur, clariusque exsplendescebat, quam generosi condiscipuli animo æquo ferre possent. Itaque incitabat omnes studio suo: quo in numero fuerunt L. Torquatus, C. Marius, C. filius, M. Cicero: quos consuetudine sua sic sibi devinxit, ut nemo iis perpetuo fuerit carior.

II. Pater mature decessit. Ipse adolescentulus propter affinitatem P. Sulpicii, qui tribunus pl. interfectus

1. *Ab origine ultima stirpis romanæ generatus.* Certant in eluendo hoc loco docti: quorum princeps Manutius corrigebat « a stirpe romana generatus ». Lambinus vero τὸ *generatus* expungendum, reponendumque censet *generosus*. Bosius divisim legit, « genere natus ». Barthius, Advers. XLII, 29, « ab origine ultima stirpis R. generatus », illudque *R.* putat significare *regiæ*. Rutgersius Var. Lect. XI, 8, mallet, « ab origine ultima stirpis Romæ generatus », vel « romano genere natus ». Graev.

est, non expers fuit illius periculi. Namque Anicia, Pomponii consobrina, nupserat M. Servio, fratri Sulpicii. Itaque, interfecto Sulpicio, posteaquam vidit Cinnano tumultu civitatem esse perturbatam; neque sibi dari facultatem pro dignitate vivendi, quin alterutram partem offenderet, dissociatis animis civium, quum alii Sullanis, alii Cinnanis faverent partibus, idoneum tempus ratus studiis obsequendi suis, Athenas se contulit: neque eo secius adolescentem Marium, hostem judicatum, juvit opibus suis, cujus fugam pecunia sublevavit. At ne illa peregrinatio detrimentum aliquod afferret rei familiari, eodem magnam partem fortunarum trajecit suarum. Hic ita vixit, ut universis Atheniensibus merito esset carissimus. Nam præter gratiam, quæ jam in adolescentulo magna erat, sæpe suis opibus inopiam eorum publicam levavit. Quum enim versuram facere publice necesse esset; neque ejus conditionem æquam haberent; semper se interposuit, atque ita, ut neque usuram umquam ab iis acceperit, neque longius, quam dictum esset, eos debere passus sit. Quod utrumque erat iis salutare. Nam neque indulgendo inveterascere eorum æs alienum patiebatur, neque multiplicandis usuris crescere. Auxit hoc officium alia quoque liberalitate. Nam universos frumento donavit; ita ut singulis septem modii tritici darentur, qui modus mensuræ medimnus Athenis appellatur.

III. Hic autem sic se gerebat, ut communis infimis, par principibus videretur; quo factum est, ut huic omnes honores, quos possent, publice haberent, civemque facere studerent. Quo beneficio ille uti noluit: quod nonnulli ita interpretantur, amitti [1] civita-

1. *Amitti civ. rom. alia adscita.* Vide orat. pro Cæcina et pro Corn. Balbo.

tem romanam, alia adscita. Quamdiu affuit, ne qua sibi statua poneretur, restitit; absens prohibere non potuit. Itaque aliquot ipsi, et Piliæ[1], locis sanctissimis posuerunt. Hunc enim in omni procuratione reip. auctorem actoremque habebant. Igitur primum illud munus fortunæ, quod in ea potissimum urbe natus est, in qua domicilium orbis terrarum esset imperii, ut eamdem et patriam haberet, et domum. Hoc specimen prudentiæ, quod quum in eam civitatem se contulisset, quæ antiquitate, humanitate, doctrina, præstaret omnes, unus ei ante alios fuerit carissimus.

IV. Huc ex Asia Sulla decedens quum venisset; quamdiu ibi fuit, secum habuit Pomponium, captus adolescentis et humanitate et doctrina. Sic enim græce loquebatur, ut Athenis natus videretur. Tanta autem suavitas erat sermonis latini, ut appareret in eo nativum quemdam leporem esse, non adscitum. Idem poemata pronuntiabat et græce, et latine sic, ut supra nihil posset addi. Quibus rebus factum est, ut Sulla nusquam eum a se dimitteret, cuperetque secum deducere. Cui quum persuadere tentaret; « Noli, oro te, « inquit Pomponius, adversum eos me velle ducere, « cum quibus ne contra te arma ferrem, Italiam re- « liqui ». At Sulla, adolescentis officio collaudato, omnia munera ei, quæ Athenis acceperat, proficiscens jussit deferri. Hic complures annos moratus, quum et rei familiari tantum operæ daret, quantum non indiligens deberet paterfamilias, et omnia reliqua tempora aut literis, aut Atheniensium reipublicæ tribueret, nihilo minus amicis urbana officia præstitit. Nam et

1. *Piliæ*. Adi de ejus loci lectione disputantem Lipsium, Elect. I, 14. Rutgersium, Var. Lect. V, 1. Scioppium, Verisimil. III, 8. Videatur quoque Barthius, Advers. XXIX, 12, et nost. editio, pag. 260. Ed.

ad comitia eorum ventitavit; et si qua res major acta est, non defuit: sicut Ciceroni in omnibus ejus periculis singularem fidem præbuit; cui ex patria fugienti, H-S ducenta et quinquaginta millia donavit. Tranquillatis autem rebus romanis, remigravit Romam, ut opinor, L. Cotta, et L. Torquato consulibus: quem diem sic universa civitas Atheniensium prosequuta est, ut lacrymis desiderii futuri dolorem indicaret.

V. Habebat avunculum Q. Cæcilium, equitem romanum, familiarem L. Luculli, divitem, difficillimæ natura: cujus sic asperitatem veritus est, ut, quem nemo ferre posset, hujus sine offensione ad summam senectutem retinuerit benivolentiam; quo facto tulit pietatis fructum. Cæcilius enim moriens testamento adoptavit eum, heredemque fecit ex dodrante; ex qua hereditate accepit circiter centies H-S. Erat nupta soror Attici Q. Tullio Ciceroni, easque nuptias M. Cicero conciliarat; cum quo a condiscipulatu vivebat conjunctissime, multo etiam familiarius, quam cum Quinto: ut judicari possit plus in amicitia valere similitudinem morum, quam affinitatem. Utebatur autem intime Q. Hortensio, qui iis temporibus principatum eloquentiæ tenebat, ut intelligi non posset, uter eum plus diligeret, Cicero, an Hortensius: et id, quod erat difficillimum, efficiebat, ut inter quos tantæ laudis esset æmulatio, nulla intercederet obtrectatio, essetque talium virorum copula.

VI. In republica ita est versatus, ut semper optimarum partium et esset, et existimaretur; neque tamen se civilibus fluctibus committeret; quod non magis eos in sua potestate existimabat esse, qui se iis dedissent, quam qui maritimis jactarentur. Honores non petiit, quum ei paterent propter vel gratiam, vel

dignitatem : quod neque peti more majorum, neque capi possent, conservatis legibus, in tam effusis ambitus largitionibus, neque geri e republica sine periculo, corruptis civitatis moribus. Ad hastam publicam numquam accessit. Nullius rei neque præs, neque manceps factus est. Neminem neque suo nomine, neque subscribens accusavit. In jus de sua re numquam iit; judicium nullum habuit. Multorum consulum, prætorumque præfecturas delatas sic accepit, ut neminem in provinciam sit sequutus, honore fuerit contentus, rei familiaris despexerit fructum, qui ne cum Q. quidem Cicerone voluerit ire in Asiam, quum apud eum legati locum obtinere posset. Non enim decere se arbitrabatur, quum præturam gerere noluisset, asseclam esse prætoris. Qua in re non solum dignitati serviebat, sed etiam tranquillitati, quum suspiciones quoque vitaret criminum : quo fiebat, ut ejus observantia omnibus esset carior, quum eam officio, non timori, neque spei tribui viderent.

VII. Incidit Cæsarianum civile bellum, quum haberet annos circiter sexaginta. Usus est ætatis vacatione, neque se quoquam movit ex urbe. Quæ amicis suis opus fuerant ad Pompeium proficiscentibus, omnia ex sua re familiari dedit. Ipsum Pompeium conjunctum non offendit. Nullum enim ab eo habebat ornamentum, ut ceteri, qui per eum aut honores, aut divitias ceperant : quorum partim invitissimi castra sunt sequuti, partim summa cum ejus offensione domi remanserunt. Attici autem quies tantopere Cæsari fuit grata, ut victor, quum privatis pecunias per epistolas imperaret, huic non solum molestus non fuerit, sed etiam sororis filium et Q. Ciceronem ex Pompeii castris concesserit. Sic vetere instituto vitæ effugit nova pericula.

VIII. Sequutum est illud. Occiso Cæsare, quum resp. penes Brutos videretur esse, et Cassium, ac tota civitas se ad eos convertisse videretur; sic M. Bruto usus est, ut nullo ille adolescens æquali familiarius, quam hoc sene: neque solum eum principem consilii haberet, sed etiam in convictum. Excogitatum est a quibusdam, ut privatum ærarium Cæsaris interfectoribus ab equitibus romanis constitueretur. Id facile effici posse arbitrati sunt, si et principes illius ordinis pecunias contulissent. Itaque appellatus est a Caio Flavio, Bruti familiari, Atticus, ut ejus rei princeps esse voluisset. At ille, qui officia amicis præstanda sine factione existimaret, semperque a talibus se consiliis removisset; respondit, si quid Brutus de suis facultatibus uti voluisset, usurum, quantum eæ paterentur; se neque cum quoquam de ea re colloquuturum, neque coiturum. Sic ille consensionis globus hujus unius dissensione disjectus est. Neque multo post superior esse cœpit Antonius: ita, ut Brutus et Cassius provinciarum, quæ iis necis causa[1] datæ erant a consulibus, desperatis rebus, in exsilium proficiscerentur. Atticus, qui pecuniam simul cum ceteris conferre noluerat florenti illi parti, abjecto Bruto, Italiaque cedenti H-S centum millia muneri misit: eidem in Epiro absens trecenta jussit dari: neque eo magis potenti adulatus est Antonio, neque desperatos reliquit.

IX. Sequutum est bellum gestum apud Mutinam. In quo si tantum eum prudentem dicam, minus, quam debeam, prædicem; quum ille potius divinus fuerit; si

1. *Necis causa.* Hoc obscurum est. Plurimi mallent « dicis causa », quod certe facilius intellectu videtur: et hanc olim emendationem Ranconetus, Turnebus, Cujacius, Lamb. et Schottus approbarunt. Omnes tamen MSS habent « necis causa », neque mutari vult Savaro, quia provinciæ illæ datæ erant a consulibus propter cædem illatam Julio Cæsari.

divinatio appellanda est perpetua naturalis bonitas, quæ nullis casibus neque agitur, neque minuitur. Hostis Antonius judicatus, Italia cesserat; spes restituendi nulla erat. Non solum ejus inimici, qui tum erant potentissimi, et plurimi, sed etiam qui adversariis ejus se dabant, et in eo lædendo se aliquam consequuturos sperabant commendationem, Antonii familiares insequebantur, uxorem Fulviam omnibus rebus spoliare cupiebant, liberos etiam exstinguere parabant. Atticus, quum Ciceronis intima familiaritate uteretur, amicissimus esset Bruto, non modo nihil iis indulsit ad Antonium violandum, sed e contrario familiares ejus ex Urbe profugientes, quantum potuit, texit; quibus rebus indiguerunt, adjuvit: P. vero Volumnio ea tribuit, ut plura a parente proficisci non potuerint. Ipsi autem Fulviæ, quum litibus distineretur, magnisque terroribus vexaretur, tanta diligentia officium suum præstitit, ut nullum illa stiterit vadimonium sine Attico, hic sponsor omnium rerum fuerit. Quin etiam, quum illa fundum secunda fortuna emisset in diem; neque post calamitatem versuram facere potuisset; ille se interposuit, pecuniamque sine fœnore, sineque ulla stipulatione ei credidit, maximum existimans quæstum, memorem gratumque cognosci, simulque aperire, se non fortunæ, sed hominibus solere esse amicum. Quæ quum faciebat, nemo eum temporis causa facere poterat existimare. Nemini enim in opinionem veniebat, Antonium rerum potiturum. Sed sensim is a nonnullis optimatibus reprehendebatur, quod parum odisse malos cives videretur. Ille autem sui judicii, potius quid se facere par esset intuebatur, quam quid alii laudaturi forent.

X. Conversa subito fortuna est. Ut Antonius rediit

in Italiam, nemo non magno in periculo Atticum futurum putarat, propter intimam familiaritatem Ciceronis et Bruti. Itaque ad adventum Imperatorum de foro decesserat, timens proscriptionem: latebatque apud P. Volumnium, cui, ut ostendimus, paullo ante opem tulerat: tanta varietas iis temporibus fuit fortunæ, ut modo hi, modo illi in summo essent aut fastigio, aut periculo; habebatque secum Q. Gellium Canum, æqualem, simillimumque sui. Hoc quoque sit Attici bonitatis exemplum, quod cum eo, quem puerum in ludo cognoverat, adeo conjuncte vixit, ut ad extremam ætatem amicitia eorum creverit. Antonius autem, etsi tanto odio ferebatur in Ciceronem, ut non solum ei, sed omnibus etiam ejus amicis esset inimicus, eosque vellet proscribere; multis hortantibus tamen, Attici memor fuit officii: et ei, quum requisisset, ubinam esset, sua manu scripsit, ne timeret, statimque ad se veniret: se eum, et illius causa Gellium Canum de proscriptorum numero exemisse, ac, ne quod in periculum incideret, quod noctu fiebat, præsidium ei misit. Sic Atticus in summo timore non solum sibi, sed etiam ei, quem carissimum habebat, præsidio fuit; neque enim suæ solum a quoquam auxilium petiit salutis, sed conjunctim, ut appareret nullam sejunctam sibi ab eo velle fortunam. Quod si gubernator præcipua laude fertur, qui navem ex hieme, marique scopuloso servat; cur non singularis ejus existimetur prudentia, qui ex tot, tamque gravibus procellis civilibus ad incolumitatem pervenit?

XI. Quibus ex malis ut se emerserat, nihil aliud egit, quam ut plurimis, quibus rebus posset, esset auxilio. Quum proscriptos præmiis Imperatorum vulgus conquireret, nemo in Epirum venit, cui res ulla defuerit.

Nemini non ibi perpetuo manendi potestas facta est: quin etiam post prælium Philippense, interitumque C. Cassii, et M. Bruti, L. Julium Mocillam prætorium, et ejus filium, Aulumque Torquatum, ceterosque pari fortuna perculsos instituit tueri, atque ex Epiro omnia Samothraciam supportari jussit. Difficile est omnia persequi, et non necessaria. Illud unum intelligi volumus, illius liberalitatem neque temporariam, neque callidam fuisse. Id ex ipsis rebus, ac temporibus judicari potest, quod non florentibus se venditavit, sed afflictis semper succurrit: qui quidem Serviliam Bruti matrem non minus post mortem ejus, quam florente, coluerit. Sic liberalitate utens, nullas inimicitias gessit, quod neque lædebat quemquam, neque, si quam injuriam acceperat, malebat ulcisci, quam oblivisci. Idem immortali memoria percepta retinebat beneficia: quæ autem ipse tribuerat, tandiu meminerat, quoad ille gratus erat, qui acceperat. Itaque hic fecit, ut vere dictum videatur, « Sui cuique mores fingunt fortunam ». Neque tamen prius ille fortunam, quam se ipse finxit, qui cavit, ne qua in re jure plecteretur.

XII. His igitur rebus effecit, ut M. Vipsanius Agrippa, intima familiaritate conjunctus adolescenti Cæsari, quum propter suam gratiam, et Cæsaris potentiam, nullius conditionis non haberet potestatem, potissimum ejus deligeret affinitatem, præoptaretque equitis romani filiam generosarum nuptiis. Atque harum nuptiarum conciliator fuit (non enim est celandum) M. Antonius, triumvir reipublicæ constituendæ; cujus gratia quum augere possessiones posset suas, tantum abfuit a cupiditate pecuniæ, ut nulla in re usus sit ea, nisi in deprecandis amicorum aut periculis, aut

incommodis. Quod quidem sub ipsa proscriptione perillustre fuit. Nam quum L. Saufeii, equitis romani, æqualis sui, qui cum eo complures annos, studio ductus philosophiæ, habitabat, habebatque in Italia pretiosas possessiones, triumviri bona vendidissent, consuetudine ea, qua tum res gerebantur; Attici labore atque industria factum, ut eodem nuntio Saufeius fieret certior, se patrimonium amisisse, et recuperasse. Idem L. Julium Calidum, quem post Lucretii, Catullique mortem multo elegantissimum poetam, nostram tulisse ætatem vere videor posse contendere, neque minus virum bonum, optimisque artibus eruditum; post proscriptionem Equitum, propter magnas ejus Africanas possessiones, in proscriptorum numerum a P. Volumnio, præfecto fabrum Antonii, absentem relatum expedivit. Quod in præsenti utrum ei laboriosius, an gloriosius fuerit, difficile fuit judicare; quod in eorum periculis, non secus absentes, quam præsentes, amicos Attico esse curæ, cognitum est.

XIII. Neque vero minus ille vir, bonus paterfamilias habitus est, quam civis. Nam quum esset pecuniosus, nemo illo minus fuit emax, minus ædificator. Neque tamen non in primis bene habitavit, omnibusque optimis rebus usus est; nam domum habuit in colle Quirinali Tamphilanam, ab avunculo hereditate relictam, cujus amœnitas non ædificio, sed silva constabat : ipsum enim tectum, antiquitus constitutum, plus salis, quam sumptus, habebat; in quo nihil commutavit, nisi si quid vetustate coactus est. Usus est familia, si utilitate judicandum est, optima; si forma, vix mediocri. Namque in ea erant pueri literatissimi, anagnostæ optimi, et plurimi librarii; ut ne pedisequus quidem quisquam

esset, qui non utrumque horum pulchre facere posset. Pari modo artifices ceteri, quos cultus domesticus desiderat, apprime boni. Neque tamen horum quemquam, nisi domi natum, domique factum, habuit: quod est signum non solum continentiæ, sed etiam diligentiæ. Nam et non intemperanter concupiscere, quod a pluribus videas, continentis debet duci; et potius diligentia, quam pretio parare, non mediocris est industriæ. Elegans, non magnificus; splendidus, non sumptuosus; omni diligentia munditiem, non affluentiam affectabat. Supellex modica, non multa; ut in neutram partem conspici posset. Nec hoc præteribo, quamquam nonnullis leve visum iri putem: quum in primis lautus esset eques romanus, et non parum liberaliter domum suam omnium ordinum homines invitaret; scimus non amplius, quam terna millia æris peræque in singulos menses ex ephemeride eum expensum sumptui ferre solitum: atque hoc non auditum, sed cognitum prædicamus. Sæpe enim, propter familiaritatem, domesticis rebus interfuimus.

XIV. Nemo in convivio ejus aliud acroama audivit, quam anagnosten: quod nos quidem jucundissimum arbitramur. Neque umquam sine aliqua lectione apud eum cœnatum est; ut non minus animo, quam ventre convivæ delectarentur. Namque eos vocabat, quorum mores a suis non abhorrerent. Quum tanta pecuniæ facta esset accessio, nihil de quotidiano cultu mutavit, nihil de vitæ consuetudine: tantaque usus est moderatione, ut neque in sestertio vicies, quod a patre acceperat, parum se splendide gesserit; neque in sestertio centies affluentius vixerit, quam instituerat, parique fastigio steterit in utraque fortuna. Nullos habuit hortos, nullam suburbanam, aut ma-

ritimam sumptuosam villam : neque in Italia, præter Ardeatinum, et Nomentanum, rusticum prædium: omnisque ejus pecuniæ reditus constabat in Epiroticis, et urbanis possessionibus, ex quo cognosci potest, eum usum pecuniæ non magnitudine, sed ratione metiri solitum.

XV. Mendacium neque dicebat, neque pati poterat. Itaque ejus comitas non sine severitate erat, neque gravitas sine facilitate : ut difficile esset intellectu, utrum eum amici magis vererentur, an amarent. Quidquid rogabatur, religiose promittebat; quod non liberalis, sed levis arbitrabatur, polliceri, quod præstare non posset. Idem in nitendo quod semel annuisset, tanta erat cura, ut non mandatam, sed suam rem videretur agere. Numquam suscepti negotii eum pertæsum est. Suam enim existimationem in ea re agi putabat: qua nihil habebat carius. Quo fiebat, ut omnia Ciceronum, Catonis, Marii, Q. Hortensii, A. Torquati, multorum præterea equitum romanorum negotia procuraret. Ex quo judicari poterat, non inertia, sed judicio fugisse reipublicæ procurationem.

XVI. Humanitatis vero nullum afferre majus testimonium possum, quam quod adolescens idem seni Sullæ fuerit jucundissimus, senex adolescenti M. Bruto; cum æqualibus autem suis Q. Hortensio, et M. Cicerone sic vixerit, ut judicare difficile sit, cui ætati fuerit aptissimus : quamquam eum præcipue dilexit Cicero, ut ne frater quidem ei Quintus carior fuerit, aut familiarior. Ei rei sunt indicio, præter eos libros, in quibus de eo facit mentionem, qui in vulgus jam sunt editi, sexdecim volumina epistolarum ab consulatu ejus usque ad extremum tempus ad Atticum missarum : quæ qui legat, non multum desideret historiam contextam

illorum temporum. Sic enim omnia de studiis principum, vitiis ducum, mutationibus reipublicæ perscripta sunt, ut nihil in his non appareat; et facile existimari possit, prudentiam quodammodo esse divinationem. Non enim Cicero ea solum, quæ vivo se acciderunt, futura prædixit, sed etiam, quæ nunc usu veniunt, cecinit, ut vates.

XVII. De pietate autem Attici quid plura commemorem? quum hoc ipsum vere gloriantem audierim in funere matris suæ, quam extulit annorum nonaginta, quum esset septem et sexaginta, se numquam cum matre in gratiam rediisse, numquam cum sorore fuisse in simultate, quam prope æqualem habebat. Quod est signum, aut nullam umquam inter eos querimoniam intercessisse, aut hunc ea fuisse in suos indulgentia, ut, quos amare deberet, irasci eis nefas duceret. Neque id fecit natura solum, quamquam omnes ei paremus; sed etiam doctrina; nam et principum philosophorum ita percepta habuit præcepta, ut iis ad vitam agendam, non ad ostentationem, uteretur.

XVIII. Moris etiam majorum summus imitator fuit, antiquitatisque amator: quam adeo diligenter habuit cognitam, ut eam totam in eo volumine exposuerit, quo magistratus ordinavit. Nulla enim lex, neque pax, neque bellum, neque res illustris est populi romani, quæ non in eo, suo tempore, sit notata: et, quod difficillimum fuit, sic familiarum originem subtexuit, ut ex eo clarorum virorum propagines possimus cognoscere. Fecit hoc idem separatim in aliis libris, ut M. Bruti rogatu, Juniam familiam a stirpe ad hanc ætatem ordine enumeraverit, notans, qui, a quo ortus, quos honores, quibusque temporibus cepisset: pari modo, Marcelli Claudii, Marcellorum; Scipionis Cor-

nelii, et Fabii Maximi, et Fabiorum, et Æmiliorum quoque : quibus libris nihil potest esse dulcius iis, qui aliquam cupiditatem habent notitiæ clarorum virorum. Attigit quoque poeticen; credimus, ne ejus expers esset suavitatis. Namque versibus, qui honore, rerumque gestarum amplitudine ceteros romani populi præstiterunt, exposuit; ita, ut sub singulorum imaginibus facta, magistratusque eorum non amplius quaternis, quinisve versibus descripserit : quod vix credendum sit, tantas res tam breviter potuisse declarari. Est etiam unus liber græce confectus de consulatu Ciceronis. Hactenus, Attico vivo, edita hæc a nobis sunt.

XIX. Nunc, quoniam fortuna nos superstites ei esse voluit, reliqua persequemur : et quantum poterimus, rerum exemplis lectores docebimus, sicut supra significavimus, « Suos cuique mores plerumque conciliare fortunam ». Namque hic contentus ordine equestri, quo erat ortus, in affinitatem pervenit imperatoris Divi filii, quum jam ante familiaritatem ejus esset consequutus, nulla alia re, quam elegantia vitæ, qua ceteros ceperat principes civitatis, dignitate pari, fortuna humiliore. Tanta enim prosperitas Cæsarem eum est consequuta, ut nihil ei non tribuerit fortuna, quod cuiquam ante detulerit; et conciliarit, quod nemo adhuc civis romanus quivit consequi. Nata est autem Attico neptis ex Agrippa, cui virginem filiam collocarat. Hanc Cæsar vix anniculam, Ti. Claudio Neroni, Drusilla nato, privigno suo, despondit : quæ conjunctio necessitudinem eorum sanxit, familiaritatem reddidit frequentiorem.

XX. Quamvis ante hæc sponsalia, non solum quum ab Urbe abesset, numquam ad suorum quemquam literas misit, quin Attico mitteret, quid ageret, in

primis quid legeret, quibus in locis, et quam diu esset moraturus: sed etiam, quum esset in Urbe, et propter suas infinitas occupationes minus sæpe, quam vellet, Attico frueretur, nullus dies tamen temere intercessit, quo non ad eum scriberet: quum modo aliquid de antiquitate ab eo requireret; modo aliquam quæstionem poeticam ei proponeret; interdum jocans ejus verbosiores eliceret epistolas. Ex quo accidit, quum ædes Jovis Feretrii, in Capitolio ab Romulo constituta, vetustate atque incuria detecta prolaberetur, ut, Attici admonitu, Cæsar eam reficiendam curaret. Neque vero a M. Antonio minus absens literis colebatur; adeo, ut accurate ille ex ultimis terris, quid ageret, curæ sibi haberet certiorem faceret Atticum. Hoc quale sit, facilius existimabit is, qui judicare poterit, quantæ sit sapientiæ, eorum retinere usum benivolentiamque, inter quos maximarum rerum non solum æmulatio, sed obtrectatio tanta intercedebat, quantam fuit incidere necesse inter Cæsarem, atque Antonium; quum se uterque principem non solum urbis romanæ, sed orbis terrarum esse cuperet.

XXI. Tali modo quum septem et septuaginta annos complesset, atque ad extremam senectutem non minus dignitate, quam gratia fortunaque crevisset (multas enim hereditates nulla alia re, quam bonitate est consequutus), tantaque prosperitate usus esset valitudinis, ut annis xxx medicina non indiguisset: nactus est morbum, quem initio et ipse, et medici contempserunt: nam putarunt esse tenesmon, cui remedia celeria, faciliaque proponebantur. In hoc quum tres menses sine ullis doloribus, præterquam quos ex curatione capiebat, consumpsisset; subito tanta vis morbi in imum intestinum prorupit, ut extremo tempore

per lumbos fistula putris eruperit. Atque hoc priusquam ei accideret, postquam in dies dolores accrescere, febresque accessisse sensit; Agrippam generum ad se arcessiri jussit, et cum eo L. Cornelium Balbum, Sextumque Peducæum. Hos ut venisse vidit, in cubitum innixus: « Quantam, inquit, curam diligentiamque « in valitudine mea tuenda hoc tempore adhibuerim, « quum vos testes habeam, nihil necesse est pluribus « verbis commemorare: quibus quoniam, ut spero, « satisfeci, me nihil reliqui fecisse, quod ad sanandum « me pertineret; reliquum est, ut egomet mihi consu- « lam. Id vos ignorare nolui. Nam mihi stat alere morbum « desinere. Namque his diebus quidquid cibi sumpsi, « ita produxi vitam, ut auxerim dolores, sine spe sa- « lutis. Quare a vobis peto primum, ut consilium pro- « betis meum; deinde, ne frustra dehortando conemini».

XXII. Hac oratione habita, tanta constantia vocis atque vultus, ut non ex vita, sed ex domo in domum videretur migrare; quum quidem Agrippa eum flens atque osculans oraret atque obsecraret, ne ad id, quod natura cogeret, ipse quoque sibi acceleraret; et, quoniam tum quoque posset temporibus superesse, se sibi suisque reservaret; preces ejus taciturna sua obstinatione depressit. Sic quum biduum cibo se abstinuisset, subito febris decessit, leviorque morbus esse cœpit: tamen propositum nihilo secius peregit. Itaque die quinto, postquam id consilium inierat, pridie kal. april. Cn. Domitio, C. Sosio coss. decessit. Elatus est in lecticula, ut ipse præscripserat, sine ulla pompa funeris, comitantibus omnibus bonis, maxima vulgi frequentia. Sepultus est juxta viam Appiam, ad quintum lapidem, in monumento Q. Cæcilii, avunculi sui.

PETRUS VICTORIUS
LECTORI.

Quum olim fidelis liber Epistolarum M. T. Ciceronis ad Atticum ad manus meas pervenisset, causa ille quidem mihi fuit multorum laborum: studiosis autem humaniorum literarum non parvæ utilitatis: adhibita enim multa cura ac diligentia, contuli cum ipso vulgata exemplaria earum Epistolarum: sustulique inde infinitum pæne numerum fœdissimarum macularum. Præcipue autem egregiam operam navavi ope illius exemplaris, in græcis vocibus, totisque sententiis ejus sermonis restituendis: quarum pulcherrimarum gravissimarumque plenum hoc volumen est. Quam multæ autem lacunæ prius illic essent, aut verba græca parum apte expressa, facile omnes animadvertere potuerunt, qui sumpserint in manus Epistolas has, ante id tempus excusas. Præstiti igitur quod potui tunc summa cum fide ac studio in hoc opere expoliendo, ut omittam labores, quos etiam sustinui maximos in ceteris operibus politissimi scriptoris, orationibus exceptis, emendandis. Exstitere postea alii, eruditi et ingeniosi homines, qui et ipsi non parum operæ posuerunt in iisdem his Epistolis corrigendis, multis undique calamo exaratis libris collectis: illi tamen ita integrum fideleque exemplar, uti meum est, nullo suo labore, invenire potuerunt: in quibus etiam fuit, qui hoc a me non sine causa tantopere laudatum, Ferrariæ vidit, atque optimum quoque semper existimavit, quum ipsum Benedicto Accolto cardinali, diserto viro ac valde studioso eloquentiæ Ciceronianæ, commodassem, apud quem tunc erat Octavius Pantagathus, vir probus et satis acutus in scriptis veterum auctorum examinandis; quod

testari volui, ut sciant omnes me semper, quidquid potuerim adminiculi omnibus, qui possent illustrare suis vigiliis optimos scriptores, præbuisse, non mihi soli facultatem hujus rei ordine gerendæ custodisse: cujus animi mei testimonia multa atque exempla, si opus esse judicarem, afferre possem. Quia autem liber hic non penitus mihi cognitus tunc fuit, quum fidelitatem ejus perspexi; neque etiam Angelo Politiano, qui ipsum cap. 53 suorum Miscellaneorum valde laudavit, et de fato quodam ipsius diligenter loquutus est; volo de origine ipsius quædam prædicare. Fuisse igitur Politianus narrat quatuor suæ cujusque ætatis eruditissimorum virorum, etsi de primo, qui Franciscus Petrarcha fuit, non plane ipsi constitit, qui tamen (ut postea inventum est a me) non solum ipsum possedit, verum etiam sua manu scripsit, expressum e vetere exemplari, quod ille reperit, quum diu multumque (ut in epistola quadam sua narrat) Epistolas has Ciceronis conquisisset, quæ ante id tempus in tenebris latebant: nec solum volumen hoc ipsum descripsit, sed etiam illarum, quæ Familiares vocantur: quæ, quum apud nos in divi Marci bibliotheca custodiantur, creduntur hujus diligentissimi viri manu exaratæ esse: constansque hæc est opinio de illis in animis nostrorum hominum; cujus etiam rei argumentum est, quod gallicis literis liber exaratus est: quis enim nescit vixisse Petrarcham in provincia Galliæ longo ætatis suæ spatio? quare imitabatur in scribendo characteres ejus terræ peculiares: agnoverunt autem formam earum literarum plures adolescentes Galli, studiosi humanioris doctrinæ, quibus codicem hunc ipsum ostendi, quum transirent hac, Romam proficiscentes. Quod autem omnem scrupulum evulsit, hujusmodi est. Ludovicus Beccatellus archiepiscopus, senex optimus, et omni honore dignissimus, de cujus eruditione, probitate, usu magno reipublicæ Christianæ, in qua administranda summa cum laude versatus est, supervacaneum esset accuratius disputare, in aliis nonnullis egregiis monumentis an-

tiquitatis, quæ habet, habet etiam epistolas plures, quas suspicabatur, conjecturas quasdam sequutus, Francisci Petrarchæ esse: neque enim integræ voces hæ illic sunt, sed primæ tantum et prænominis et nominis literæ in illis notatæ. Cupidus igitur veritatis investigandæ, quæsivit ex me an verum foret, quod aliquando audisset, exstare apud nos Ciceronis Epistolas Petrarchæ manu scriptas. Respondi id quod erat, me ita opinari, cunctas ipsius, quæ vetustate consumptæ non sunt, in duobus voluminibus hic inveniri: quorum alterum apud me esset. Contulimus igitur accurate Epistolas illas Petrarchæ pusillas, minutæ enim sunt tenuesque (quæ causa fortasse fuit, ut postea in volumen, quod editum est, redactæ non fuerint), cum meo Epistolarum Ciceronis volumine: singulisque literis formisque ipsarum ponderatis, convenire omnia mirifice inter se animadvertimus, ut prorsus et illæ et codex meus ab eodem homine scriptus intelligeretur. Utinam inveniretur exemplar, unde has ad Atticum descripsit Petrarcha, ut exstat illud, quo usus est in describendis alteris illis, quæ Familiares appellantur (de cujus libri antiquitate, omni veneratione digna, magnifice multa, vereque alio loco prædicavi); confiderem me auxilio ejus antiqui libri non pauca adhuc loca in his Epistolis emendare posse, præsertim ubi græca aliqua vocabula sunt, cujus sermonis Petrarcha, vitio illius ætatis, imperitus fuit: nec tamen non (ut erat omni in re accuratus) ita etiam verba illa, ignota sibi, pingebat, ut cuncta pæne non magno labore legantur. Nam quantam caliginem afferat sæpe unius literæ perversio, facile omnes animadvertere potuerunt, qui in hoc munere corrigendi antiquos auctores, aliquantum versati sunt. Quum autem (ut opinor) hujus vetusti libri jactura facta sit, ereptumque e manibus auxilium majus purgandi has Epistolas, affirmare ausim multis judiciis testimoniisque hujus rei perspectis, nullum fidelius exemplar harum Epistolarum inveniri, quam hoc ipsum est, quod jampridem ego canto: ceteraque, quæ ca-

lamo exarata visuntur, fluxisse ab hoc prorsus puto, aut fortasse ab illo ipso, unde hoc descriptum fuit: neque enim negarim fieri etiam hoc potuisse; cujus tamen rei vestigium certum nullum vidi, nihilque contra correctum adhuc in his Epistolis cognovi, cujus veræ lectionis non appareant vestigia in hoc meo exemplari, præterquam si qua conjectura restituta sunt: quæ ratio corrigendi veteres auctores quam lubrica et periculosa sit, arbitror me multis argumentis docuisse. Quum igitur post spatium XXXV annorum voluntas tulisset, ut rursus hoc præclarum opus recolerem, atque id nunc facere a quibusdam familiaribus meis impulsus essem ac pæne coactus, confugi iterum ad eumdem illum librum, a quo primo tantum præsidii accepi, atque ipsum sedulo tractavi. Observavi autem in hoc quod soleo, et quotidie magis verum esse, custodirique debere intelligo, ut ne latum quidem unguem discederem ab auctoritate antiquorum librorum: in primis autem hujus, merito quidem mihi probati, exemplaris. Vellem Deus opt. max. mentem dedisset, ut idem facerent, non paucis, doctis et ingeniosis viris, et non tantopere illi acumini sui ingenii indulgerent; meliore loco (ut arbitror) veteres scriptores forent. Quod si aliquando etiam labis aliquid mendique ipsa occupavit, quod speciem recti habeat: et non aperte culpa librariorum commissum esse cognoscatur (neque enim inficior errata quædam hujusmodi in ipsis etiam aliquando inveniri), malo cum antiquis libris errare, quam nimio amore rerum mearum, arrogantiæque quodam genere unum aut alterum locum emendare, dum tamen, quod illis contigit, in multo pluribus labar ac peccem: quod commemorasse volui instituti mei defendendi causa, non consuetudinis aliorum insectandæ. Quum autem olim, incumbens in hanc curam, loca fere solum harum Epistolarum, quæ videbar mihi restituisse, brevibus scriptis meis comprobassem, et nonnulla quoque, quæ mihi suspecta erant, mendosaque videbantur, indicassem: nec multum

studii posuissem in illis, quæ obscuriora sunt, declarandis; nunc in hoc meo iterato labore me aliter gerere decrevi: ac quæcumque putabo explicatione egere, aut aliquo pacto illustrari ornarique posse, notabo: nec cessabo etiam aperire suspiciones quasdam meas, et non pauca, quæ in mentem mihi venerunt, non aliena, nisi fallor, a sententia auctoris elegantiaque latini sermonis, quæ tempori illi reservavi: neque enim me adeo hebetis ingenii hominem esse puto, ut non possim, si velim, loca multa, quæ depravata hic sunt, ita reconcinnare, ut sensus aliquis commodus inde eliciatur: enitarque demum utilissimum hoc, multisque de causis amandum M. Ciceronis opus, quacumque ratione potero expolire. Quod tamen, ne nunc faciam, impedior nonnullis institutis meis laboribus ac pæne ad exitum perductis, quos si absolvero, statim animum convertam ad hanc curam, ac fidem meam liberabo, utinam, in quo plurimum nunc laboravi, plenius efficere potuissem: cunctaque menda hinc tollere: restant enim non pauca: atque ea quidem adeo molesta, ut non videantur posse sine ope fidelioris libri alicujus ingenio tuto deleri: placet enim mihi plagas hujus pulcherrimi corporis aperire, quod sane non sine dolore facio: studium certe meum non defuit ac desiderium acre præstandi hoc, quod desiderium numquam in animo meo, dum vivam, exstinguetur: usu enim mihi venire credo in honesto amore harum Epistolarum fidelissimique ipsarum exemplaris, quod in libidinoso amore semper contingere affirmat apud Euripidem Hecuba, ubi suadet Menelao ne patiatur imponi in eam navim, qua ipse (domum rediens) veheretur, recuperatam longo bello, impuram ac consceleratam mulierem, metuens ne vetus flamma rursus in pectore teneri viri accenderetur: atque ita ipsa gaudere non posset supplicio Helenæ, quæ sibi universorum malorum, quæ cadere in hominem possunt, causa exstitisset. Inquit igitur illa, Nullum umquam inventum esse amatorem, qui non perpetuo amaret. Dilexi enim ego quoque

vehementer, quum primum ipsum nactus sum, librum hunc, ac quotidie magis, perspecta ejus bonitate, multisque testimoniis confirmata, diligo: qui etiam amor me impulit ut ipsum collocarem in pulcherrima ac copiosissima totius orbis Medicea bibliotheca: ita namque ille magis ab omni periculo vacuus erit, quam si in privata domo custodiretur: et in claro illustrique loco positus, ante oculos non solum meos, verum etiam studiosorum omnium manebit: quum enim studium Cosmi Medicis, magni nostri ducis, adjuvare volens, qui præclaram supellectilem librorum, acceptam a majoribus, auctamque magnis suis sumptibus, et gratia, qua floret, in pulcherrimo a se absoluto ædificio, consecravit, utilitatibusque literatorum hominum exposuit, libros omnes meos antiquos, et græcos et latinos, quos longo studio ac diligentia mihi paraveram, ei dono dedissem, hunc etiam, delicias atque amores meos, ipsis adjunxi. Quo ex consilio hoc etiam boni redundabit, quod liber hic, in publico loco situs, me fide usum esse omni tempore in hoc munere obeundo, declarabit, et ne minuta quidem ulla et pusilla in re, fuco ullo, aut fallacia usum, quod in primis ego opto et officio famæque meæ opportunum esse judico. Sed de hoc nimis fortasse multa: quare desinam. Rogabo tantum cupidos liberalium studiorum, ut laborem hunc meum æqui bonique faciant; nec cessent ipsi, si aliqua ratione efficere possint, admovere manus huic maculoso operi: dummodo in eo caute moderateque se gerant.

Florentiæ, M. D. LXXI.

SEBASTIANUS CORRADUS
LECTORI.

Quinque jam prope sunt anni, quum ego Venetiis cum Sylvestro Mauroceno Joannis F. viro, quem semper honoris causa nominabo, ita vivebam, ut nihil mihi neque ad animi tranquillitatem, neque ad otium deesse videretur. Id otii quum ego in græcis literis majorem partem consumerem, et jam tum deinceps in sacra philosophia consumere constituissem, adolescentes non pauci nobilissimi, et studiosissimi, qui me vel apud Egnatium præceptorem illum nostrum norant, vel quæsturam, et τὰ σχόλια in Epistolas, quæ Familiares dicuntur, nostra tum primum descripta legerant, a me quum per se, tum per amicos communes summopere contenderunt, ut sibi Ciceronis Epistolas ad Atticum subsecivis operis explicarem. Illos ego libenter sane quidem ad alios rejecissem, quod onus mihi gravius imponi videbam, quam quod possem sustinere, sed quum et illi valde instarent, nec ego soleam, quod a me honeste petitur, negare, id suscepi, et, ne, quæ interpretando vel invenissem, vel excogitassem, prorsus perirent, ea scriptis mandavi, non eo medius fidius consilio, ea ut umquam apparerent, sed si umquam alias accideret, ut eas Epistolas interpretandas susciperem, ea mihi soli ut prodessent, ut tres jam annos, quibus eas Epistolas Regii publice sum interpretatus, profuere. Ut enim amicissimi mei Petrus Victorius, et Paulus Manutius viri doctissimi, et de literis latinis optime meriti, plurimum operæ, et studii in eam rem contulerint, quia tamen neuter illorum totum opus exposuit, sed alter castigationibus, ut vocat, alter σχολίοις centum septuaginta summum contentus fuit: atque in eo opere declarando is est

labor, cui numquam exhausti satis est, ut inquit poeta, mihi necesse fuit hisce tribus annis non ea modo, quæ Venetiis scripseram, iterum legere, sed alia etiam addere, multa comminisci, et nihil non tandem tentare, ut quam exspectationem mei apud cives meos absens concitaveram, eam præsens sustinere, ac tueri possem. Non dico quid in ea re sim consequutus; illud dico, M. Antonium Flaminium, et Romulum Amasæum viros optimos, et homines doctissimos, mihique summa benivolentia conjunctos, superioribus mensibus Regium quum venissent, Pontificem max. comitati, mihi auctores fuisse, ut, quæ intellexissent a me in Epistolis ad Atticum interpretandis explicata, ea foras dari sinerem, nec paterer, quantum esset in me, librum longe omnium re vera, et doctissimi cujusque judicio utilissimum, de manibus hominum, rerum, quæ in eo sunt, ignoratione quasi deponi. His ego etsi poteram respondere: οὔ τοι πέφυκα μάντις, et cur vos bovi clitellas, quum vestrum hoc sit onus? quia tamen sciebam et eos in aliis rebus multo majoribus, quæ, ut spero, brevi apparebunt, occupatos esse, et id a me quasi debitum jam postulari, et pæne flagitari, ut quemadmodum familiares olim, ita nunc Epistolas ad Atticum illustrarem; quæcumque in eas vel scripseram, vel a me excogitata, et de superiori loco dicta memineram, collegi, et in commune contuli, sperans fore, ut aliquid opis, atque adeo lucis harum Epistolarum studiosis videar attulisse. Hæc tu, benigne lector, ita leges, ut ab homine profecta, qui unum illud egerit, ut tibi prodesset, putaritque id vel maximum suorum laborum præmium fore, si id esset consequutus; atque ut ea commodius legas, et melius intelligas, placet rationem, quam sequuti sumus, paucis exponere. Librum igitur cum libro, rem cum re, et tempus cum tempore ita conjunximus, ut, quod scripsit Cornelius Nepos, qui sexdecim hæc volumina Epistolarum ab consulatu Ciceronis usque ad extremum tempus ad Atticum missarum legat, non multum desideret historiam

contextam eorum temporum. Et sane Cicero historiam quasi contexere videtur voluisse, quum Epistolas non solum suas, sed alienas etiam in hæc volumina referendas curarit. Epistolas nos ipsas multis locis ita permixtas, et confusas, ut tibi chaos quoddam plane referrent, ad arbitrium nostrum et conjecturam secuimus, et divisimus, arbitrati, quamvis suo prorsus loco non fuerint sectæ, et divisæ, sic tamen et rem totam facilius intelligi, et, ne eadem sæpius repeterentur, te, lector, ad singulas Epistolas ita numero signatas commodius rejici posse: præsertim quum sub eodem numero Epistolas, et τὰ σχόλια nostra simus complexi. Neque tamen cur ita fecerimus, semper nobis rationem reddendam esse duximus: quæ et quivis per se intelligere poterit, et nos brevitati in primis studuimus: in quo græcos interpretes, et præsertim Homericum sumus imitati. De propriis nominibus quum doctorum hominum diversas opiniones esse videremus, quæ alii ne quærenda quidem putarent, alii vero Epistolas hasce a nemine posse interpretari crederent, nisi ab eo, qui historias omnes etiam privatorum hominum ut ungues nosset suos, nos, qui neque multum, neque nihil operæ dandum huic rei semper censuimus, nomina eorum, qui vel ita ignobiles fuere, vel ita rejecti a scriptoribus, vel recepti illi quidem, sed ita cum illorum libris desiderati, ut vix, ac ne vix quidem inveniri posse viderentur, curiosis quærenda reliquimus, præsertim si ea cognosse non magni referre putavimus: illa vero, sine quibus res intelligi non poterat, quam diligentissime potuimus, sumus persequuti, neque tamen veriti sumus, ne, qua in re multus est Cicero ipse in his præsertim Epistolis, in ea nos nimis curiosi esse videremur. Atque illud quidem in primis curavimus, ut Ciceronis Epistolas ex Ciceronis Epistolis, ceterisque ejus libris potissimum interpretaremur, et sæpe locum cum loco conferremus. Quod si forte quid occurrit, ut multa occurrere, ubi ceterorum scriptorum auxilio esset opus, nullum fugimus laborem neque illis le-

gendis, neque his, quæ multa in hisce Epistolis græce scripsit, recte vertendis. Quibus quidem in rebus nullius scriptoris nomen, quod in nostris Familiarium σχολίοις scimus desideratum, tacuimus. A primo quidem non ita cogitaram, ut minima quæque quasi interpres persequerer: sed me postea et rei susceptæ amor et communis utilitas movit, et pæne monuit, ut nihil fere, de quo vel dubitari posset, prætermitterem, præsertim si ab aliis aliter vel descriptum, vel interpretatum fuisset. Videmus enim nullum esse librum, in quo tam librarii, quam interpretes minus operæ, et studii posuerint: semper tamen excipio Andream Cratandrum, Petrum Victorium, et Paulum Manutium, qui pro virili parte laborarunt, ut librum nobis hunc quam emendatissimum traderent: quod illi, quæ fuit illorum diligentia, essent assequuti, si plures libros manu scriptos habuissent: sed quum duo tantummodo hujuscemodi libri qui auctoritatis aliquid habeant, hodie reperiantur, alter in Italia apud Petrum ipsum Victorium, qui Francisci Petrarchæ fuisse dicitur: alter in Germania, quem Beatus Rhenanus legit, et Cratander videtur sequutus, et hi quoque, ut apparet, dimidiati, et corrupti, ex his difficile esset, vel potius plane ἀδύνατον ita omnia restituere, ut nihil desiderares. Quare nobis et ea, quæ illi in medium protulere, accuratius consideranda fuere, et libri tum novi, tum veteres ad unum omnes legendi. Qua in re quid laboris tulerim, et intelligere possunt omnes, qui semel sunt experti, et tu, lector, legens judicabis. Mitto nunc, quot libri manu illi quidem, sed male scripti, et pæne lacerati nobis vel Venetiis, vel Bononiæ, vel alibi fuerint volvendi; quot de conjecturis doctissimorum hominum quasi conjecturæ faciendæ: quot denique opiniones, et interpretationes ex amicorum libris describendæ. Nihil dico de tempore, quod locis explicandis, quod αἰνίγμασι solvendis, quod notis interpretandis consumpsimus. Taceo quoque leges, plebiscita, senatusconsulta, et prætorum edicta: quæ nobis omnia vel invenienda, vel

certe fuerunt explicanda. Illud unum dico paucis, nos pedibus et manibus contendisse, nullum fugisse laborem, nullam rei familiaris, aut temporis habuisse rationem, ut quod opus longe omnium difficillimum propter rerum ignorationem videbatur, nunc per nos quam facillimum, et planissimum exiret: quod si consequuti sumus, tu, lector, Deo opt. max. gratiam habebis, et id boni consules, nosque amabis: sin sæpe, ut veremur, offendimus, tuum erit existimare nos homines esse, et quod præstare potuimus, ad omnium usum libenter contulisse. Vale. 4 kal. jan. M. D. XLIII. Regio Lepidi.

LEONARDI MALÆSPINÆ

PRÆFATIO.

Non eram nescius, lector, quum primum induxi animum, ut in his Epistolis M. Tullii Ciceronis ad Atticum, vel emendandis, vel explicandis elaborarem: quam difficile arduumque negotium, quam etiam invidiosum, calumniæque subjectum susciperem. Namque, ut omittam, quantum mihi, jam tum animo prospicerem, subeundum esse laboris, in conquirendis undique comparandisque vetustis libris, quorum est ingens inopia præsertim bonorum: quantum operæ in his uno tempore, non modo perlegendis, sed, quod est subodiosum, inter se etiam conferendis consumendum: illud, quantum videri debuit, quam periculosum ac lubricum, in summa lectionum varietate, varietate autem? fœditate ac deformitate, vel recta ac prava dijudicare, vel depravata corrigere, suamque his, quoad ejus fieri potest, speciem restituere, aut eam certe adumbrare? Tantum scilicet, quantum ii modo intelligunt, qui sunt in hac arena aliquando versati. Ut est enim dulce, quod dici solet, inexpertis bellum, ita iis, qui hoc luctationis genus non attigerunt, ludus fortasse videatur et jocus, ex *quidem erit, quid emerit:* ex *sciebam, scribam:* ex *sit tibi, syttibæ,* facere. Tantumne est, inquiunt, in unius literulæ, aut syllabæ, vel mutatione, vel trajectione, vel adjectione, negotii? Sic illi, puto, quum locum emaculatum nacti fuerint. Quibus ego, ne diutius opinione fallantur, vehementer auctor sum, ut locum sibi ipsi aliquem male affectum proponant: suppeditabunt ii libri, vel DC. in quo periculum faciant sui ingenii. Sentient, profecto sentient, quam sibi inaniter ipsi subblanditi fuerint: quam suam de se ipsi exspectationem

deceperint, esseque sibi negotium intelligent, cum monstris plus quam Herculeis. Quid? tu igitur, dicat aliquis, hancne tibi sapientiam adsciscis præter ceteros, ut illud profiteare, cujus tu spem quodammodo reliquis, aut diminuas, aut præcidas? Minime ego quidem: nec sane est, cur adsciscam: sed hoc volui dicere, opus quod instituerémus, operosum esse, multæque contentionis: et nos jam inde ab initio sic prævidisse, ut illud quoque, multos fore qui hoc nostrum consilium institutumque reprehenderent.

Audisse enim me quosdam memoria teneo, in eos graviter stomachantes, qui huic ipsi operi manus admoverent: non enim purgari libros, sed fœdari: non tolli vitia, ut existimantur, sed alia super aliis cumulari: dum quisque vel ex suis libris, si suppetant, vel ex suo sensu, aliter atque aliter emendat, jam tutum ac certum quod sequamur, nihil relinqui: ut jam præstet ad Aldinos, atque his etiam vetustiores se referre. Jam vero, quod ad rem ipsam attinet, negotium sane leve esse, et ad eloquentiæ summam, nihil aut parum conducens. Quid enim tantum obsit, inquiunt, unius atque alterius vocis aut sententiæ nonnumquam ignoratio, quæ tamen nihilo minus aliunde, non uno ex loco, sed pluribus si res poscat, abunde tibi possis comparare? Prudentis enim gubernatoris esse, quoad ejus fieri potest, scopulos declinare, nec committere, dum, aut animi pertinacia, aut levitate evectus, rectum tenere cursum prorsus contendat, vel ad saxum adhærescat, vel, si illud tamen veluti Xerxes perfregerit, cursumque sibi aperuerit, serius in portum, quam suis rationibus expediat, pervehatur: magnaque boni otii jactura, tantula victoria constet. Postremo addunt: hoc, eo etiam odiosius, minusque ferendum esse, quod hoc malum, optimo fortasse animo commotum, ita brevi, non serpserit, sed irruerit atque invaserit, ut et novi quotidie emendatores per ambitionem existant, et libri per licentiam deteriores: ut nisi provisum sit, sane paucis annis, non Ciceronem ac Livium, non Plautum ac

Terentium, sed mera insomnia audacissimorum hominum simus habituri.

Hæc illi, atque his fortasse plura: quæ, quum mihi videantur per delicias potius atque ineptias, occultæ tamen invidentiæ, sed quæ appareat, implicitas, quam vere atque ingenue prolata, deterrere me ab hoc conatu non potuerunt. Sunt enim quidam sensu sic depravato, ut quum alienæ industriæ habere gratiam debeant, invideant: et quod ipsi præstare non possunt, damnent in aliis: laudemque prudentiæ atque doctrinæ, non tam ipsi scribendo, quam aliorum scripta insectando aucupentur. Qui tamen ipsi (ut animi morbum agnoscas) si quid in eo genere forte excogitaverint, hoc non modo non dissimulant, non comprimunt, sed quasi Ilium expugnaverint, ostentant, triumphant; nec minus, quam qui thesaurum invenerint, exsultant: ut intelligamus hæc eos, non judicio, quum hinc sibi laudem petant; sed obtrectandi studio culpare. Et mehercule, si verum dicere volumus, quotusquisque est hodie, qui si in locum depravatum, inter legendum inciderit, non primum ægre ferat, in ipso quasi cursu, velut ad metas adhærescendum esse? deinde, ne lectionis fructu privetur, semel atque iterum tentet, si quam rationem possit inire explicandi sui, locumque corrigendi? et, si id ex sententia ceciderit, non vehementer lætetur, non modo quia mentem auctoris assequutus sit, sed multo etiam magis, quia auctor ipse sibi sententiæ illius quodammodo videatur, cui in mentem venire potuerit, quod et illi ipsi? Natura comparatum est hoc, et, ut cognoscendi cupiditas, nobis penitus insitum. An vero naturæ opus esse negemus, ad quod æque omnes desiderio duci fateamur? Ergo animum inducere sustinebimus, ut messes improbemus illas, quarum sementem in nobis ab ipsa fieri sentiamus? Nimirum pravitatis hujus fons atque origo, livor est. Nam de iis, qui sensus infirmitate atque imbecillitate delinquunt, nihil plane dicimus: qui quamquam minus sunt odiosi, quam qui ma-

livolentia concitantur (levior enim offensio est ejus, qui per imprudentiam, naturæque vitio, quam qui sciens ac prudens, in fraudem incidit), tamen emendari vix possunt. Hos ergo missos facio: his mihi negotium est, qui peccant dedita opera, et fortasse etiam deliciarum causa: quibus tamen respondere supersedissem, ratus, doctis et judicio præditis hominibus, satis jam factum esse: nisi vererer, ne, si isti tacitum ferant, non tam noluisse nos, quam non potuisse respondere, prædicent. Et simul iis consultum esse voluimus, qui longius videre non queunt. Ergo, quid illi criminantur? Contaminari libros, non purgari. In quo eos justissimam habere causam fateremur, si quemadmodum sibi suo quodammodo jure ipsi sumunt, ita esset. Nunc, quis est adeo rerum imperitus, quis ita peregrinatur a literis, quin sciat, hæc Ciceronis ad Atticum Epistolarum volumina (nam de ceteris ejus scriptis atque etiam aliorum silebo), hæc vero quis ignorat ante annos quadraginta, perpaucorum hominum in manibus fuisse? Quid ita? Aiunt nonnulli, quod ænigmatis de industria obscurata, nulla vi ingenii possint intelligi. Non negamus esse quædam illiusmodi; sed ea tam rara esse dicimus, ut a reliquorum lectione arcere homines non debuerint. Vulnerum quibus confixa erant calamitas, hanc culpam verius sustinebat: quæ quum essent innumerabilia, rem in eam opinionem adduxerunt, ut quidquid minus perciperetur, id ænigma putaretur: quum plerumque peccata essent, tum librariorum, dum minus quam oportet, officio suo intenti essent, tum fortunæ cujuspiam culpa, contracta: qua hæc, præter cetera scripta Ciceronis, misera adversaque usa sunt. Quare quid sibi velint ii, qui mendis, nostra opera inquinari libros queruntur, non satis percipio: illud quidem intelligo, doctissimorum hominum cura ac diligentia factum esse, ut quæ antea vix ab ullo attingerentur, nunc omnium manibus tractentur, volvantur, terantur. An vero ii visi sunt, quum hoc fecerunt, oleum, et operam perdere, quum instrumen-

tum nobis illud restituerunt, quo haud scio an aliud inveniri possit majus, sive quis pure, apte, copioseque dicere, sive prudenter velit? Nam mea illa semper opinio fuit: quum dicendi ratio, tum verbis, hisque vel singulis vel conjunctis, tum rebus ipsis constet: neque res hic deesse, quum memoria annorum circiter triginta (ut omittam alias utilitates) his colligata libris sit: et verborum in omni genere dicendi, sed in fortuito ac familiari sermone, ingens hinc vis et copia suppetat. At possis eadem ex aliis ejusdem libris, ne sit tantum boni temporis consumendum. Quid si illi itidem corrupti sint? Quid si in his singularia quædam sint, quæ alibi non reperias? Nimirum putida est hæc et odiosa sedulitas. Illa propemodum non injusta, quæ modum in his quærit, et licentiam cohibet, novarumque lectionum cupiditatem; qua factum sit, ut legentium sæpe sententia fluctuet, certique nihil habeat.

Nos tamen sic statuimus, quum duæ sint emendandi rationes, una quæ in veterum librorum integra scriptura, altera quæ in conjectura suspicioneque cernatur; illam quidem tutam esse, sed quæri optarique sæpius, quam optanti quærentique occurrere, ac se ostendere. Quod ita esse, eos intelligere certo scio, quibus studium fuit hæc, vel primoribus digitis, attingere. Hæc ergo felicitas quum perraro contingeret, hanc sibi veniam docti postulaverunt, ut altera liceret uti, quæ in conjectura sita est: quam qui omnem prorsus exsibilant, et quasi majestatis damnatam, aqua ignique interdicunt, ii mihi mala ratione facere videntur; nec satis quid in quaque re sit, posse dispicere. Ego contra nullam rejicio; sæpe enim ad veritatem ducit; sed non omnibus locum do. Quum enim conjecturæ ratio multiplex sit, ex mutatione, trajectione, additione, mutatione literarum: ex sententia atque historia, penitus damnata ac repudiata scriptura: quæ a proposito declinet, quæve collineat, vel mediocriter eruditi facile sentiunt. Protinus enim, si bona est, animus acquiescit, ultroque arripit: sin minus

acquiescat et arripiat, certe melius desiderat. Quare de hac re ita censeo: ei quæ doctorum hominum judicio probetur, sive illa ex scripturæ vestigiis, quæ et tutior est; sive, ubi vel desint, vel certe non exstent vestigia, ex historia, atque ex ingenio facta sit: dum ne verbis inferciendis, corrosa mutilataque loca, quasi rimas expleat, locum esse, in serie verborum, velut justis Equitibus in quatuordecim ordinibus, dandum. Quod quidem hactenus factitatum esse, vel ex uno atque altero harum Epistolarum libro, sexcentis in locis facile possim ostendere: in quibus aliter atque in manuscriptis legitur, impressum est, et communi quasi judicio admissum. Siquidem non esse omnia in consensu exemplarium, judicioque aliquid dari, illud argumento est, quod non raro unius auctoritas multis præponitur. Cui vero animus vix, aut ne vix quidem assentitur, ne ei quidem conjecturæ, theatri aditu prorsus interdicendum puto, dum ne eadem sede dignetur. Nam neque aliarum luminibus obstruit, in imo jacens, et sæpe ascensum, quamvis per incisos maleque hærentes scalarum gradus, fortibus parat. Hujus ergo modi conjecturæ, seu mavis suspiciones ac divinationes (sic enim appello eas, quæ prorsus a scriptura discedunt, citiusque sententia, quam scripto nituntur), in medio relictæ, quid tantum officiant, non video, etiam si variæ inter se, dissidentesque sint. Nam et in locis depravatis adhiberi solent, ut damni jam nihil fiat: et ad veritatem aliquando perducunt, atque adeo perduxerunt, aut etiam ipsæ veræ sunt.

Sed neque illud obest, plurimos hodie huic operi manus admovisse. Si enim ubi complures diutius jaculantur, ibi accidit aliquando, ut aliquis signum feriat: cur non hic etiam usu venire credamus, ut hoc, quod multi petant, quoque nervos ingenii sui contendant, aliquis assequatur? Vidi ego nonnullos, qui, quæ alii pro derelicto habuerint, ipsi, ut postea ex vetusto aliquo exemplari cognitum est, sanaverint et illustraverint. Quo in genere, solertissimum

cognovi Gabrielem Faernum amicum meum; cujus ego, paullo ante exstincti, aut potius ad meliorem vitam (ea innocentia fuit) traducti, desiderium ferre vix possum. Hoc scripti ab eo libri in Terentium, Plautum, Livium, ipsum denique Ciceronem, testarentur, si foras dati fuissent. Sed eos audio, apud studiosissimum bonarum artium adolescentem simulque et clarissimum cardinalem Carolum Borromæum eo consilio servari, ut commodius edantur. Hic tamen licet perspicax fuerit, ad Octavii Pantagathi gloriam in hoc, sicut nec ceteris in rebus ac disciplinis, non pervenit. Hunc enim unum ex omnibus, in omni judicio politissimum et elegantissimum, sæpe mirari soleo: quem qui Varronem seculi hujus appellant, næ illi mihi visi sunt, quid maxime deceat intelligere. Sed, ut in pauca conferam, non est eorum hominum industria contentioque infringenda quæ nocere nihil possit, juvare possit. Eorum tamen, si qui sunt, quos equidem nescio, licentia ferenda non est, qui ut uni sapere, et sui aliquid afferre videantur, recta etiam depravant: sed censeo tamen etiam atque etiam videndum, quæ illi prava, quæve recta vocari velint.

Nos quidem non pauca in his ipsis Epistolis deprehendimus, speciem quidem præferre naturalis partus, sed adulterina esse, et subdititia. Deprehendimus autem hoc modo. Quum enim ita statuerim, nihil ab hoc prudentissimo, omnibusque et doctrinæ et naturæ præsidiis munito ad dicendum magistro, nisi perfectum, atque omnibus numeris absolutum gigni posse, sive ei meditata et elaborata, sive subita et fortuita oratione utendum esset; si quid in ea inveniatur nonnumquam, non dicam parum latinum, aut secum ipsum vel cum veritate pugnans (nam id quidem piaculum, nedum stultum esset cogitare), sed involutum, inane, jejunum, frigidum, subinsulsum; illud sine controversia, mendo non carere: nec satis illud esse sententiam habere aliquam, quum optima ab eo postuletur. Ergo in hoc casu, si quis locos id genus in dubium vocet, quod nos quando-

que fecimus : is recta depravare existimandus non est : quin illi gratia habenda, ut bene merito, quum recta, sua se vi et veritate tueantur ac defendant, prava, nisi aperiantur, corrigi non possint. Omnino persuasum mihi est, antiquorum libros, erroribus carere non posse. Nam si M. ipse Tullius, se vivente, et prope dixerim, spectante, queritur suos libros, scriptorum negligentia corrumpi : quid nobis de his est sentiendum, post mille sexcentos prope annos, jam inde ab eo tempore, tot hominum manibus exscriptis; quibus, ad negligentiam, linguæ etiam imperitia accederet? Equidem mirarer magis, portentique simile ducerem, si integri ad nos singuli pervenissent. Atque hæc calamitas, quum ad omnium veterum scripta, tum hæc Ciceronis ad Atticum pertinuit, quæ malo quodam fato pessime accepta fuerunt, atque ita toto corpore discerpta ac deformata, ut quum nihil his candidius, purius, castius cogitari fas esset, jam miserius, perditius, fœdius inveniri nil posset. Quo minus fraudi mihi esse debebit, sicubi videbor, quod multis annis ratum alii habuerunt, illud ipse quasi rescindere. Rationum momenta attendenda erunt, non illorum præcepta opinio, qui, misera quadam et importuna religione impediti, dum scripturam defendunt in eaque omnia ponunt, fatua quædam nonnumquam, et a vera sententia discrepantia comminiscuntur.

Ergo ut ad te aliquando me referam, lector prudentissime, tute ipse cum animo tuo reputes licet, quam illi inique faciant, quamque de hominum genere male mereantur, qui hanc ipsam emendandi rationem, ac potius pietatem damnent, aut certe non laudent : nunc mea mihi apud te causa agenda est contra eos, qui quum rem studiumque non reprehendant, me tamen, qui jam inde ab adolescentia in cœnobio degam, eamque vitæ rationem sequutus sim, quæ in dicendi exercitatione tantum operæ ponat, quantum sibi ad honestissimarum artium perceptionem, sensuumque nostrorum explicationem, satis esse videatur; reliquos suos

conatus et studia, ad sacram Scripturarum intelligentiam vel referat, vel referre debeat: ea nunc omnia, in his facultatibus tractandis explicandisque consumere, quæ Christianæ religionis nihil habeant, haud sane probent. Nam quod hæc quidam nostra contemnunt ante, quam legant, aut ne legant quidem, ut hominis ex eorum numero hominum, quibus illi fortasse disputandi facultatem scholastico more institutoque concedant, ornate dicendi auferant; subtilitatum divi Thomæ, Scotique, et reliquorum classis ejusdem tribuant, oratorum poetarumque gustum adimant: non valde me perturbat. Equidem sic statuo, quod et ipsi, nisi nos stipites ac truncos esse velint, fateantur necesse est, nostris ingenium nec deesse, nec defuisse umquam; sed sui ordinis instituta studiaque sequutis, magna atque præclara, si in his minores apparent, ignoscendum esse: dicendi gloria delectatis, non esse auctoritatem abrogandam: nec ex aliquorum infantia, de omnibus judicium faciendum. Sane e familia nostra, ut de reliquis taceam, in suo quibusque studio nobilissimis, unum atque alterum possim afferre, ne plures dicam, cum quibusvis ætatis hujus eloquentissimis hominibus conferendos: qui si huc se rejecissent, nihil esset, cur ii nostrum genus tantopere fastidirent: sed altius illi intuentur, majora divinioraque spectant, quæ neque nos umquam neglerimus, idque nos aliquando declaraturos speramus; sed alia quædam ratio, non injusta quidem, alio nos traduxit: quam si tibi probare velim, candide lector, ut honoris mei causa sane cupio, vetustior mihi memoria repetenda est. Namque abhinc annos paullo plus duodecim, quum optimum et clarissimum virum Nicolaum Rodulfum cardinalem patronum meum, decus et ornamentum ordinis illius, Balneariam sequutus essem, quo se ille quotannis, prolatis rebus conferebat, non modo, ut æstivos calores romanæ urbis declinaret (est enim locus ille umbrosus et salubris, fluentesque et gelidas habet aquas, atque eas uberrimas, illius opera, in latissimum vivarium primum exciso

monte, inde in oppidum, ædesque adeo ipsas deductas, ut alsius, venustius, suavius esse nihil possit), sed etiam, ut aliquando sibi ab arbitris et quotidiana interpretatione remoto, liceret vivere; quumque ibi pomeridianis horis, quum se jam calor paullulum fregisset, hoc ipsum Epistolarum volumen strictim attingeremus, egoque, ut sunt hominum sensus dispariles, ab iis, qui insigne aliquod in eas ingenii sui monumentum reliquissent (omnes enim habebamus) alicubi dissentirem; et ne hoc uno studio tantum delectatus viderer, periculum aliquando ipse facerem, num loca ab eis vel neglecta, et quasi percipi non possent, deposita et desperata, vel emendata quidem, sed non ita, ut sibi ipsi satisfacerent, ipse aperire, in melioremque formam, vel exemplarium, quæ tum pauca habebamus, auxilio, vel ingenii vi, cujusmodi in me esset, restituere possem; atque ea essent non pauca: placuit eidem patrono meo, ut literis consignarem. Itaque toto illo calorum tempore, quinque libros confeci. Sed heu, mens hominum, heu venturi nescia fati! quum redissemus in urbem, ecce fulmen: Paulus Farnesius pontifex maximus, quem propter immortalia in omne hominum genus beneficia, æquum erat, nostrisque rationibus conducebat, esse immortalem; sed is tamen quum suum diem obiisset, extremumque vitæ spiritum edidisset, haud ita post, et patrono ipsi meo, dum Patrum senatus ad novi pontificis creationem convocatus esset, resque, ut sæpe accidit, longius duceretur, repentina quædam vis morbi, in optima spe altissimi gradus civitatis, vitæ finem attulit, et studia illa nostra restinxit. Quapropter annos aliquot, literam eo in genere nullam fecimus. Nam, etsi in his indormire non plane soleo, attamen hominis illius nutus et significatio, quantam mihi facem admovebat! Tantam scilicet, quantam decuit admovere eum, de cujus egregia erga me voluntate, certa sæpe pignora cepissem; quique literatos homines, et insigni aliqua arte ornatos, quos ille domi, non inani quadam specie, aurave populari, qua ple-

rosque duci non ignoramus, sed veritatis virtutisque amore incensus, complures haberet, summisque honoribus ac præmiis afficeret; ipse, quum liceret per rempublicam, nullam pæne horam amitteret, de rectis studiis, cum iis vel loquendi, vel meditandi. Fuit omnino vir ille, cui passim omnes testimonium moderati, et ad honestum otium nati animi, sine controversia darent: fortis etiam et prudentis, qui eo familiarius uterentur : quo id minus testari orbis terrarum posset, quidam hominum fraudem et perfidiam (nam reliqua satis prolixa videbantur) accusant : nos fata tantummodo, aut potius inscrutabilem summi numinis voluntatem, causam fuisse judicamus. Esset hic forsitan locus, casum hominis vicemque deplorandi, nisi tanto intervallo verendum esset, ne non modo importuni, sed etiam inepti videremur. Quare, abeat ille optimis ominibus, nos ad institutum sermonem revertamur. Hanc dicimus cessandi nobis causam, complures annos fuisse, quoad jussu doctissimi et gravissimi viri Marcelli Cervini tum cardinalis, in cursum revocati sumus. Jamque opus ad finem pæne perduxeram, quum ille pontificatum cepit. Sed, ut sunt res hominum fluxæ atque incertæ, ante ereptus est e vita, quam quid esset agnoscere, ut ita dicam, posset. Ergo ut hæc rursum abjicerem ac damnarem, quum acerbum hominis fatum, tum consequuta nostra tempora, quibus usque adeo vexati fuimus, vix ut consistere potuerimus, effecerunt.

Verum, quo hæc nostra tam longa spectat oratio? ut si quis forte in persona hominis sacerdotis, studium hujusmodi, quod quidam profanum solent appellare, reprehendat, huic nos duos præstantissimos sacrorum, religionis, cerimoniarumque antistites, quorum de sententia et auctoritate rem suscepimus, opponeremus : quibus omnino impium fuit hominibus sanctissimis non obtemperare et obsequi. Quamquam, si hoc quidem vitio datur, eripiatur e sacerdotum manibus vel Aristoteles ipse; abjiciatur vel Plato : quorum neutro, omnium bonorum sententia, nec scriptor

gravior aut religiosior, nec civis integrior, aut honestatis, temperantiæ, justitiæ, constantiæque retinentior. Divum certe Augustinum, Christianæ reip. columen, insignique doctrina et pietate præditum, non puduit fateri, et literarum quoque monumentis testatum relinquere, se viri hujus lectione, principio mentem avertisse a mundo, et ad Deum erigere sustollereque cœpisse. Sed quid ago? Quasi non hæc in eis culpári soleant, qui posthabita cura sacratissimorum librorum, in his versentur tantummodo et acquiescant. Quod equidem ego pro vitæ meæ ratione, ne mihi posset objici, etiam atque etiam cavi. Nam ne tum quidem, quum huic uni rei maxime studerem, diem ut præterirem commisi, sine linea: quin idem mihi dies finem pæne attulit eorum studiorum, qui et viris illis vitæ. Itaque jacuerunt hæc dein in tenebris, et jacerent adhuc (neque enim ego ea multum amabam), nisi amicorum, quos complures habeo eruditissimos, non modo vocibus, sed quodammodo etiam conviciis, in aspectum lucemque evocata fuissent, et quasi ab Orco excitata. Qua in re (fatendum est enim) plurimum apud me valuit, eximia spe, summæque virtutis adolescens Alfonsus cardinalis Carafa: quem ego quum ad reliqua studia præclarissima, tum ad dicendi gloriam ita incitatum vidi; ita magnos progressus jam fecisse, ut aliis disciplinis avitum nomen æquaturus esse videatur, dicendi laude etiam superaturus. Et sane apud me, eo etiam pluris esse illius auctoritas debuit, quod tota natio familiaque nostra, in ejus fide jamdiu clientelaque sit: ut suo etiam jure quodammodo, ut patronus imperare potuerit. Ii ergo auctores mihi fuerunt, ut hæc emitteremus: quibus haberi gratiam volumus, si hoc industria nostra assequuti sumus, ut ex parte aliqua, studia juventutis juverimus; sin minus, ignosci tamen facilitati meæ, qui officio monitus, illorum obsequi voluntati maluerim, quam existimationi meæ. Me tamen res una illa consolatur, quod multis sæpe argumentis didici, patria in his momenta et integritatis

animi, et judicii reperiri: ut nec aliter ac sentiant loqui, nec sentire nisi egregie ac sapienter potuerint. At, prope est, dicat aliquis, ut eam tibi laudem tribuas, quam nescio an quisquam nemini: ut nihil offenderis, nihil titubaveris. Nequaquam vero, neque enim usque adeo insanio; sed fateor me, ut non pauca recte excogitare, ita non raro etiam, ut fert hominum natura, in saxum ut dicitur impingere, et existimatione falli potuisse: sed tamen illa ipsa, quæ recte dici viderentur, viros illos in eam mentem induxisse, ut me ad editionem hortarentur.

Satis jam mihi videor, causam tibi meam probasse, lector candide, adversus eos, qui in mea persona, hæc studia non ferant: restat ut fidem moresque meos probem. Sunt enim qui emendatores in hanc calumniam vocent, ut eos dicant, quo suis opinionibus fidem faciant, falso nonnumquam vetusta exemplaria laudare, contentos confuse atque permixte dicere, Quidam libri sic, aut sic habent. Nos ergo quo eam fugeremus, numquam aut perraro hoc modo nostra confirmamus: et tamen si quando accidit, unum aut plura ex his intelligi volumus, quæ nominatim appellavimus. Undecim vero habuimus, ex quibus quinque cum vulgata Manutii atque etiam Victorii editione, diligentissime conferentes, a carceribus, ut dici solet, ad calcem usque percurrimus: nempe Faerni duos; quorum unum, romanum exemplar appellare soleo, quod sub id tempus Romæ impressum fuerit, quo hæc typis excudendi ars, divinitus est inventa; alterum Faerni ipsius nomine, valde probum et antiquum: quos ambos apud eos esse arbitror, qui librorum ipsius fuerunt heredes. Guidonis Lolgii item duos: unum manu Poggii Florentini (ita enim in fine libri legitur) descriptum, ab editione Victorii, sive græca, sive latina spectes, non magnopere diversum; alterum recentiorem, quem librum Lolgii ubique, ut illum Poggii voco, quos qui volet (ea est hominis humanitas) arbitratu suo poterit inspicere. Quintum e bibliotheca Dominici Grimani cardinalis

accepi, quam vir ille clarus et magnus, in nostris ædibus Antonianis Venetiis exædificavit, omniumque librorum copia et varietate instruxit atque ornavit: quæ nemini clausa est, invisere volenti. Hos ergo quinque in potestate habui, totosque cum totis syllabatim fastidioseque contuli: reliquos sex, quod nihilo meliores comperiebam, prout res tulit, consului potius aliquando, quam legi; in quibus tres fuerunt doctissimi viri Bernardini Maffei cardinalis, quos penes heredes reperire licet; unus cardinalis mei, qui post obitum illius, cum reliqua optimorum librorum bibliotheca, in manum venit clarissimi imperatoris et fortissimi hominis Petri Strozæ, non minus latinis græcisque literis, quam animi magnitudine, qua ceteros superavit, præcellentis: quam omnem bibliothecam, audio Philippum filium, cum reliqua quum pecuniarum, tum virtutum paternarum hereditate crevisse. Reliqui duo libri, alter apud Octavium Pantagathum erat, cujus ille mihi copiam, quotiescumque volui, ultro fecit: quem tamen aiebat fuisse, eruditissimi viri, et innocentissimi episcopi, Antonii Augustini; de quo vere hoc tempore affirmare possumus, quod suo de Q. Scævola dixisse Crassum, M. Tullius scribit: esse illum jurisperitorum eloquentissimum, et eloquentium jurisperitissimum: alter in nostris ædibus divi servatoris Bononiæ, in locuplete et ornatissima bibliotheca; quem ego ea prætericns, aliquot in locis, ut fit, nullo ordine attigi. His ergo omnibus usus sum: quos ego, quorum in manu essent significare volui, ut, si cui fides nostra in suspicionem veniret, is haberet unde eam posset deponere. Nos certe ut a culpæ conscientia absumus, ita omni suspicione mendacii carere volumus.

Emendationum vero et *suspicionum* inscripsimus, ne eodem loco videremur habere et quæ ex ingenio, et quæ ex vetustis libris restituta sunt. Nam quum sciam, scriptum, imaginem esse scriptoris voluntatis, hæc atque illa, in æqua lance non pono: sed correctiones et conjecturas, his divi-

nationibus præfero, quas nobis ipsi formamus; si et Cicerone dignæ illæ sint, nec historiæ sententiæve repugnent. Ita enim judicium sequi malo. Siquidem ob easdem causas, unius libri auctoritatem, multorum sæpe consensione, potiorem antiquioremque ducimus. Et tamen ubique fere assensionem sustinemus: nostrarumque omnium existimationum, doctorum hominum judicium esse volumus. Unde factum est etiam, ut cum his nostris vigiliis, Epistolas ipsas de integro ne excudendas curaremus; sed postremam editionem Manutii, Epistolarumque sectionem omnem sequuti pæne simus; lectores monentes tantummodo, si quid aliquando vel aliter scriptum in meis exemplaribus inveniretur, vel melius a nobis excogitatum videretur. Nam si undique purgata esset, vitiique nihil haberet, inanis et ridiculus fuisset conatus hic noster. Nunc vero, non paucis adhuc mendis inquinatam accepimus: atque ita dimittimus, ut campus aliis quoque relictus sit (vellem ereptum) ubi ingenium industriamque suam atque vires exerceant. Nobiscum præclare actum videbitur, si possimus dicere, ut quando omnem non valuimus, aliqua ex parte meliorem reddiderimus. Qua quidem in re, sæpe mihi Octavius Pantagathus, oraculum, ut sic dicam, meum, subsidio fuit: sæpe Donatus Jannoctius; ad quem, dum Nicolaus Rodulfus vitam ac spiritum duxit, nosque una fuimus, si quid deliberationis egeret, referebam; hominem acri certoque judicio; quod testatum esse volui ad memoriam sempiternam. Studiosos autem bonarum artium oratos velim, ut se nobis benignos æquosque præbeant: ut si non pauca commode dixisse videbimur, ne quod non potuimus reprehendant; et, si qua in re, ut necesse est, offendimus, id tanti ne sit, ut illa etiam quæ forsitan sint laudanda, obscuret et obruat. Sane quidam hodie iniquissime faciunt, qui in alienis laboribus vitia acutissime videant, et magna voce pervulgent; ad recta conniveant, ac perpetuo silentio involvant: tantum suæ laudi demptum existimantes, quantum cedant alienæ. Illud

admonendum videtur, nos officium quidem correctoris, sed sicubi quid mihi aut mei similibus dilucidum minus est visum, vel ab aliis omissum (neque enim actum agere volebamus), vel aliter ac mihi videretur explanatum, etiam expositoris exsequutos esse. Argumenta in libros singulos earum rerum, quæ historiam tantum illorum temporum, non etiam res privatas domesticasque contineant, confecimus: moniti in primis, Cornelii Nepotis verbis, quæ sunt in vita Attici, de eo sic scripta[1]: « Quamquam eum præcipue dilexit « Cicero, ut ne frater quidem ei Quintus carior fuerit, aut « familiarior. Ei rei sunt indicio, præter eos libros, in quibus « de eo facit mentionem, qui in vulgus jam sunt editi, sexde- « cim volumina epistolarum ab consulatu ejus usque ad ex- « tremum tempus ad Atticum missarum: quæ qui legat, non « multum desideret historiam contextam illorum tempo- « rum. Sic enim omnia de studiis principum, vitiis ducum, « mutationibus reipublicæ perscripta sunt, ut nihil in his « non appareat; et facile existimari possit, prudentiam quo- « dammodo esse divinationem. Non enim Cicero ea solum, « quæ vivo se acciderunt, futura prædixit, sed etiam, quæ « nunc usu veniunt, cecinit, ut vates ». Hæc ille; quæ huc eo libentius transtuli, ut ad horum lectionem librorum, animatus vehementius sis, lector, unde intelligas te, non modo eloquentiam, latinique sermonis puritatem, sed prudentiam quoque et sapientiam posse referre. Atque hic mihi modus finisque sit præfationis meæ. Anno MDLXIII.

1. Cap. XVI, pag. 277, nostræ editionis, et hujusce vol. pag. 224 sup. Ed.

SIMEO BOSIUS
LECTORI.

Usus sum in his Epistolis emendandis tribus exemplaribus manuscriptis, quorum duo antiquissima erant et optima, Tornæsianum, ex cujus fide pleraque integritati suæ restituit Lambinus, quæ erant antea valde depravata; et Decurtatum, quod ipse ante annos quindecim a gregario quodam milite cum aliis aliquot libris calamo exaratis comparavi, ex bibliothecæ cujusdam sacræ direptione, tamquam e periculosissimo naufragio, servatum. Id autem plurimis in locis emendatius scriptum reperi, quam Tornæsianum. Quamquam erant in eo multa lacera, deerantque alicubi integræ paginæ, totique ultimi duo libri. Qua de causa codicem eum Scidas, aut Decurtatum appellare soleo. Tertium mihi præbuit ornatissimus doctissimusque vir Erricus Memmius, secretioris consilii regii consiliarius, qui eum a clarissimo viro J. Huralto Boetalerio utendum acceperat, ut ejus mihi copiam faceret : quo libro usum etiam Lambinum video. Sed is, ut non tam vetus erat, quam superiores illi duo, ita scripturæ integritate multum illis cedebat. Adjutus sum præterea codice quodam excuso Lugduni, qui olim fuerat Petri Crusellii, medici apud nostrates celeberrimi; ad cujus libri oras doctus ille vir varias lectiones appinxerat, a se, ut ipse dicebat, diligentissime, et summa fide e vetustissimo, et castigatissimo libro Novioduni descriptas. Horum igitur librorum fretus auxilio, infinitas propemodum maculas ex his Epistolis abstersi, et, quantum in me fuit, lumen obscuris multis locis attuli. Sed de toto hoc studio, opera, industriaque nostra judicium penes lectorem esto.

De ordine Epistolarum, quæ his libris continentur, hoc semel dictum volo: quicumque eas primum digessit, ut hodie leguntur, eum non servasse temporum rationem, qua scriptæ fuerunt. Verum quia non alio ordine exstant in libris antiquis, quam in vulgatis, hunc errorem potius ferendum duxi, quam ex opinione quidquam mutandum.

JOANNES GEORGIUS GRÆVIUS

LECTORI.

Habes hic sexdecim Ciceronis ad Atticum Epistolarum volumina, quæ partim per diritatem temporum, partim per fatorum insignem illum bibliopolam, Danielem Elsevirium, qui illorum editionem suis typis procurandam susceperat, nobis eripientium acerbitatem, diutius aliorum spe, nostrisque votis inter operarum manus fuerunt jactata. Quam rationem in iis edendis sequuturus fuerim, declaravi dudum in procemio, quod præfixum est illis, quæ dicuntur ad Familiares scriptæ. Ipsum Ciceronis contextum maxime composui ad Petri Victorii, cui Cicero præ ceteris salutem debet, editionem postremam, quæ Florentiæ prodiit apud Juntas M. D. LXXI. Hanc, quum rarissima sit, et a paucis in his terris visa, mecum communicavit magnum illud non Etruriæ solius, sed Europæ decus, omnium eruditorum amor ac delicia, Antonius Magliabechius, cujus bene de omni doctrina, et quicumque dignitati ejus tuendæ serviunt, merendi studium ut numquam fatiscit, sic nec laus ejus, omnium ore celebrata, sed omni præconio major, umquam conticescet.

Post Victorium, Ciceronis et multorum aliorum præstantium

scriptorum Æsculapium unicum, quamvis multi, iique primarii in republica literaria viri, Paulus Manutius, Sebastianus Corradus, Leonardus Malaspina, Dionysius Lambinus, Fulvius Ursinus, in istis Epistolis integritati restituendis, adhibitis omnibus ingenii, doctrinæ, industriæque præsidiis, elaborarint; nemo tamen plus opis ad præclaram hanc rem contulit, nemo plures fœdioresque maculas delevit, et plura dilucidavit obscurissima loca, quam Simeo Bosius Lemovicum prætor eruditissimus, usus tribus optimis codicibus vetustis. Ingenio is erat acuto, sed nimis ingenio suo favebat et indulgebat, conjecturas non paucas, quas ex corruptis et exoletis membranarum vestigiis faciebat, ipsi Tullio supponens, invitis Musis et Gratiis, quæ pudorem in primis requirunt in iis, qui antiquorum scripta recognoscunt et interpretantur. Excessit medicina modum. Remedia vulneribus ipsis sunt graviora. Si suas de locis depravatis cogitationes in annotationibus subjectis exponunt, nemo reprehendit: sed si suspiciones suas pro genuinis scriptorum dictis venditant et inculcant, merito damnantur a cunctis, qui reverenter habent istas venerandas priscæ sapientiæ et doctrinæ tabulas, quæ emerserunt ex illo fœdissimo naufragio. Admisi ego quæcumque librorum antiquorum fide refinxit Bosius egregie; conjecturas meras et ipsius et aliorum, nisi Euclidea quadam ratione firmentur, ut ne Pyrrho quidem de iis dubitare possit, rejeci, maluique cum Victorio corruptam veterum codicum scripturam retinere, quam nostrorum hominum commenta Tullio subdere. Miror Janum Gruterum, naris emunctæ senem, in sua Ciceronis editione, quam merito magni faciunt omnes, in his Epistolis ad Atticum ne latum unguem a Bosio discessisse. Ego quidem probo plurima in Bosio, sequor divisionem ejus Epistolarum, pulcherrimas emendationes ex optimis libris depromptas arripio, sed audacem nimis interpolationem, nulla suffultam librorum auctoritate, probare non potui. Præter notas, quas ipse juris publici fecit Bosius, leges hic nonnullas ineditas ante, qui-

bus priores auxerat sua manu. Eas excerpsit, et mihi misit civis Bosii, Stephanus Balusius, non minus candore et diligentia in eruendis antiquis Ecclesiæ Christianæ monumentis, quam solertia et doctrina in iis illustrandis ubique gentium celebris. Vellem in Balusii manus incidissent quoque, quæ Bosius paucis diebus ante mortem ei a sceleratissimis hominibus clam illatam, ad amicum suum Ludovicum Carrionem, se notis suis adjecisse scripsit, testatus se Epistolas ad Atticum relegisse et recensuisse, multa addidisse, quæ præterierit, in quibus hæc haud inscita, necdum a quoquam satis intellecta, de perscriptionibus, plurium nominibus, et parariis : de servorum, qui populo placuerant, coacta manumissione : de gentis populis : de matrum testamentis ante SC. Orphitianum : de legibus viaria et alimentaria Curionis : de prædiatoribus : de Ἡρακλειδίᾳ Ciceronis : de Varronis πέπλῳ· et alia, ut ex ejus literis prodidit Carrio in Emendationibus. Sed hæc frustra optamus. In libri primi prioribus septemdecim Epistolis videbis non paucas annotationes magni Isaaci Casauboni, numquam antehac in publico visas. Mompelii quum literas politiores promitteret, publice interpretatus est Epistolas ad Atticum. Acroases has in paucas illas, quas dixi, meæ fidei per Cl. V. Jacobum Gronovium commisit non multis ante beatum suum decessum mensibus filius patre tanto dignissimus, meique, quum superesset, studiosissimus, Mericus Casaubonus. Ex iis delibavi, quæ ceterorum interpretum studium et solertiam fugerant. Quod si in alios libros incomparabilis viri notas nobis non invidisset fortuna, magna lux, magnum ornamentum accessisset huic editioni. Nam quæ fuerit capitalis illius ingenii excellentia, quæ doctrinæ latissime diffusæ varietas et copia, nemo ignorat nisi hospes in literis, nemo negat nisi livore perditus : quod vero fuerit ejus in his Epistolis evolvendis studium, mihi fidem fecit editio Bosiana, quam detriverat, et cujus margines implerat rerum, quas in iis scitu dignas observarat, annotatione. Ejus copiam mihi fecit vir itidem

eximius, καὶ πολλῶν ἀντάξιος ἄλλων, E. Bernhardus, matheseos Oxonii professor celeberrimus, probitate, doctrina, multisque aliis dotibus mihi, et qui eum norunt (quis autem paullum humanior eum non norit?), carissimus. Ex hoc quoque libro invenies subinde notarum istarum penu instructum esse. Bernhardi liberalitati debeo præter hæc editionem Lambini omnium Ciceronis operum Argentoratensem, quam cum veteri codice commisit ὁ πάνυ Petrus Pithœus. Quid dicam de symbolis pulcherrimis, quas ad harum epularum apparatum contulit summus ille doctor meus, Joannes Fredericus Gronovius ὁ μακαρίτης? Adolescentibus interiorum literarum cupidis Epistolas has explicarat domi, multaque in illis, qua erat sagacitate et ingenii perspicacia viderat, aliis aut invisa, aut male visa. Ea ne desideres benignitati filii, Jacobi Gronovii, ingenii doctrinæque laude paterni nominis gloriam propagantis, accepta feres. Nec hæc sola, sed et veteris codicis Anglicani, quem quum adolescens beatam illam insulam perlustraret, in Balliolensi collegio reconditum et ignotum invenit, et cum Michaelis Bruti editione Lugdunensi composuit, varias lectiones. Hic est codex Balliolensis, quem toties laudo, et qui mihi plurimum profuit in his literis perpoliendis. Ei accesserunt excerpta codicis Academiæ Juliæ, quem Helmstadiensem appello: quemque vir amplissimus et doctissimus Lucas Langermannus, quum ibi ad capessendum ingenii cultum in primo ætatis vere degeret, cum editis contulit. Nec sine ingratæ voluntatis nota præteriri potest illustrium Falconeriorum fratrum, Octavii τοῦ μακαρίτου et Pauli beneficium, quo me et Tullii studiosos devinxerunt, quum Mureti notas, quas apposuerat editioni Roberti Stephani, jusserunt describi, et ad me curari. Eas passim ceteris adspersas reperies. Vides quantum æris alieni contraxerim in adornanda hac editione. Quæ si tibi probabitur, satis magnam gratiam sibi persolutam existimabunt, qui nobis commodarunt; ego vero satis magnum laborum tulisse fructum existimabo.

Vale, ceteraque Tullii opera, si Deus vitam et otium indulserit, exspecta.

Anno M. DC. LXXXIII.

JOSEPHUS OLIVETUS LECTORI.

Præfationum hoc satis esse arbitror, ut ejus generis ne quid a me confici oporteat: sed erant tamen nonnulla, quæ breviter et articulatim proponerem.

I. Grævii diligentia quum fuerit magna in omnibus, quæ attigit, Ciceronis operibus, tum vero in Epistolis ad Atticum singularis. Ac mihi quidem locupletandæ hujus editionis subsidia undique omnia conquirenti, nihil admodum, quod Grævium fugerit, oblatum est. Nisi forte aliquid putatur esse « Antonii Goveani in duos primos libros Commentarius », in lucem missus Lutetiæ MDXLIV. At illic ita nihil est, quod non alibi melius; ut a Grævio neglectus videri potius debeat, quam ignoratus.

II. De posterioribus Simeonis Bosii notis, quas primus vulgavit Grævius, hoc dicere habeo. Bibliothecam in Regiam e Colbertina migravit codex, qui eas continet. Frons hoc præfert inscriptum : « Ea, quæ in margine adscripta sunt, descripta fuere ex autographo V. C. Simeonis Bosii, qui ea addiderat in suo editionis istius exemplari. Stephanus Baluzius Tutelensis descripsit Ratiasti Lemovicum VIII kal. augusti. M. DC. LXVI ». Hujus igitur codicis facta mihi copia, additamenta illa lustravi diligenter : lectionum varietates (vix quidquam aliud) offendi : probaret Bosius, an improbaret, nullum indicium. Quum tamen usus esset Grævius exemplo non bene emendato, hanc ego sumpsi operam, omnia ut

conferrem. Sic recognita suis quæque locis inseram, cum hac subscriptione « Bosius Baluzianus », qua significetur, ea, quibus adjuncta sit, non ex Bosianis olim editis, sed ex illo, quem dixi, libro petita esse.

III. Quoniam de variis lectionibus cœpi dicere, hoc non omittam. Quas, ut institutum est meum, dabo Victorii signatas nomine, non suppeditavit illa operum Ciceronis omnium Veneta editio MDXXXVI, sed Florentina MDLXXI, in qua reparator ille Ciceronis, ac vindex, industriæ monumentum suæ, et criticæ, ut ita dicam, religionis esse voluit.

IV. Haberi possim, quod esse nolo, immemor et ingratus, nisi prædicem, quantum Nicolao Huberto Mongalto debeam, qui elaboranda ea, qua sermonem patrium ditavit, Epistolarum ad Atticum interpretatione elegantissima id assequutus est, ut in illis acutius grammaticis omnibus sæpissime cerneret. Equidem opus laudo, quoniam esse ipsum laude dignissimum judico. Quoniam autem ejusmodi est, ab amico esse ac sodali profectum gaudeo, et Academiæ Francicæ, cujus fovemur ambo in sinu, gratulor.

V. Restat, ut adumbratam historiæ totius, quam hæ literæ complectuntur, informationem habeamus. Quamobrem collecta hic statim dabo argumenta librorum XVI [1], quæ Leonardus Malaspina singulis singula præfixit.

[1]. Nos autem maluimus singula argumenta libris suis præfigere. Ed.

EPISTOLARUM AD ATTICUM OMNIUM

SYNOPSIS.

Quo facilius ordo cujusque epistolæ, et rerum quæ iis exponuntur series perspiciatur, Epistolarum ad Atticum quasi summarium quoddam proponemus, deproumptum ex opere F. Schœll, cui titulus: *Geschichte der Rœmisches Literaturs*.

Primo libro continentur undecim epistolæ, quæ ante consulatum Ciceronis, seu annum U. C. 690, scriptæ fuerunt. Hoc autem anno nullæ sunt: Atticus enim a Cicerone consule non discessit. Repetitur literarum commercium ann. 692, tresque epistolæ ultimæ sunt ann. 693.

Hujus anni reliqua pars et totus annus 694 librum secundum complent.

Tertio reperiuntur omnes literæ, quæ ad Clodianas inimicitias spectant, quæque ad Atticum exsul Cicero scripsit.

Quartus liber continet ab anno 696—699, a reditu Ciceronis usque ad M. Valerium Messallam, et Cn. Domitium Calvinum coss. Abrumpitur inde commercium a mense novembri 699 ad maium ann. 702, quo tempore Cicero provinciam Ciliciam profectus est. Quæ autem et in itinere, et in administratione provinciæ scriptæ sunt, eæ omnes quintum et sextum librum faciunt, cujus extrema quidem data est a. d. xv kal. nov. A. U. C. 703 Athenis, quum ibi Cicero provincia decedens commoraretur.

Septimi libri prima videtur Athenis scripta; secunda autem Brundisii, quo appulit vii kalend. decemb. Herculanum venit a. d. viii id. decemb. Pridie nonas januar. 704 accessit ad Urbem, quam spe triumphi nolebat ingredi. Sed mox recessit, postquam audivit Cæsarem, trajecto Rubicone, Romam pergere.

Octavo libro exponuntur quæ gesta sint per sedecim dies ann. 704, donec Pompeius a Cæsare Brundisii obsessus navibus profugit in Græciam.

Nonus incipit pridie nonas martias ann. 704 ad extremum hunc mensem.

Decimus incipit a. d. III non. april. ad III id. junii. Tribus autem his libris sollicitudo Ciceronis et de consilio capiendo dubitatio deprehenditur. Denique III idus junias nave conscensa ad Pompeium proficiscitur: post aliquot mensium intervallum scribuntur quædam literæ, ex Epiro, ex castris Pompeii, denique Brundisii, quo post cladem Pharsalicam regressus erat, quæ quidem quinque et viginti numero, ab ineunte februario ann. 705 ad mensem quintilem, undecimum librum cumulant. Rumpitur iterum series: duodecimi autem libri priores quatuor scriptæ sunt ann. 707, mense maio; sequentes ad medium ann. 708 producuntur. Reliqui sex hujus anni menses librum tredecimum implent. Renovatur commercium post necem Cæsaris, idibus mart. 709, quo ex tempore epistolas ad idus maias quartus decimus habet. Quintus decimus ad nonas quintiles, hujus anni; sextus decimus autem ad mensem novembrem procedit.

Ed.

ARGUMENTUM
LIBRI PRIMI.

Libri hujus epistolæ partim ante consulatum Ciceronis, partim post consulatum scriptæ sunt. Nam toto consulatus illius tempore Atticus Romæ fuit, omnium consiliorum et actionum ejus monitor, adjutor, et administer. Porro illæ, quæ consulatum antecedunt, quæ sunt numero novem, nimirum usque ad eam quæ incipit, « Teucris illa, » nihil sane continent quod ad historiam magnopere pertineat. Consequentes vero, usque ad epistolam, « Nihil mihi, » M. Messalla et M. Pisone coss. datæ, primum rem Clodii narrant, ut domi C. Cæsaris cum vestitu muliebri deprehensus fuerit, quum pro populo fieret; totumque de re illa judicium, quo non modo præter fas et æquum, sed etiam præter omnium hominum opinionem, absolutus fuit : deinde, quam mortuo plausu populus romanus Pompeium exceperit e nobili illa Asiatica expeditione redeuntem. Nam quum nobiles homines, in iis L Lucullum cum primis, haberet infensos : illos, quia hominis potentiam ægre ferrent, adeo crevisse, ut jam formidabilis posset esse; hunc, quia erepti sibi triumphi de Mithridate, jam fere debellato, hæreret memoria : non modo obtinere numquam potuit, ut acta sua a populo confirmarentur, deque militum præmiis decerneretur : sed ne illud quidem, ut rebus ab se gestis recitandis plausus ex animo daretur. Atque id est quod ait epistola 13 : « Prima concio Pompeii qualis fuerit, scripsi ad te antea : non jucunda miseris, inanis improbis, beatis non grata, bonis non gravis ». Quæ quidem res omnium, quæ deinceps sequuta sunt, malorum fons et origo fuit. Nam quod nec per Messallam et Pisonem primo anno, nec per Metellum et Afranium, ex quibus hunc omnibus invitis per largitionem et ambitum, quo acta sua confirmarentur, creandum curaverat sequenti anno : quod per Flavium tribunum pleb. ut lex agraria perferretur, impetrare non potuit; coitione facta cum Cæsare et M. Crasso, anno tertio obtinuit, Cæsare in primis consule declarato. Tres ultimæ epistolæ, Q. Metello Celere, L. Afranio coss. missæ sunt: quorum consulatu de Clodio ad plebem traducendo agi cœptum

est. Quare si ratio temporum subducatur, intelligemus tam paucas libri hujus epistolas, annis amplius octo scriptas fuisse : nempe a consulatu minimum L. Cæcilii Metelli Cretici, et Q. Marcii Vatiæ, qui ædilitatem Ciceronis statim sequutus est, usque ad eos quos proxime diximus coss. Scite autem Manutius primas epistolas distribuisse videtur, et quasi in suum locum singulas revocasse; ut nullo negotio, quando primum inter eos initium scribendi factum est, cognosci possit.

M. T. CICERONIS
EPISTOLARUM
AD ATTICUM
LIBER PRIMUS.

EPISTOLA I.*

Consulatum Cicero quum anno sequente petiturus esset, petitionis rationem exponit, et competitores nominat. Deinde de iis, qui hoc anno petebant, refert. Tum rogat ut sibi ignoscat Atticus, quod ejus avunculo Cæcilio adversus Satrium adesse noluerit. Denique pro Hermathena sibi missa gratias agit. (Romæ, anno U. C. 688, mense quintili.)

CICERO ATTICO S.

PETITIONIS nostræ[1], quam tibi summæ curæ esse scio, hujusmodi ratio est, quod adhuc conjectura pro-

* Has decimas epistolas priores non ex vero temporis ordine digeri omnes jam monuerunt. Eas sic Manut. et *Tunstall* ordinant: 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 3, 4, 1, 2. Tironis seriem maluimus sequi cum J. V. L. quamquam *Mongault* hanc emendare tentaverit. Nos autem quo tempore quæque data fuerit epistola, initio cujusque notabimus. Ed.

1. *Petitionis nostræ*. Petitionis nostræ consulatus, sed futuræ anno sequenti. Nunc enim tantum prensare cogitat, L. Aurelio Cotta, L. Martio Torquato coss. Corrad. — *Petitionis nostræ*. Bene Man. docuit hoc non accipiendum, quasi Cicero jam hoc ipso anno consulatum petiisset. Imo sequente demum anno petiturus erat. Et hoc anno prensabat, h. e. civibus præsertim in tributis comitiis causam suam commendabat, eorumque animos tentabat ac suffragia sibi conciliare studebat. Sch.

videri possit. Prensat unus P. Galba[2] : sine fuco[3] ac fallaciis, more majorum, negatur. Ut opinio est hominum, non aliena rationi nostræ fuit illius hæc præpropera prensatio : nam illi ita negant vulgo, ut mihi se debere dicant. Ita quiddam[4] spero nobis profici, quum hoc percrebrescit, plurimos nostros amicos inveniri. Nos autem initium prensandi facere cogitaramus eo ipso tempore, quo tuum puerum cum his literis proficisci Cincius dicebat, in campo, comitiis tribunitiis, a. d. XVI[5] kalend. sext. Competitores, qui certi esse videantur[6], Galba, et Antonius[7], et Q. Cornificius[8]. Puto te in hoc aut risisse, aut ingemuisse. Ut

2. *P. Galba.* P. Sulpitius Galba : de quo Q. Cic. in petitione cons. CORRAD. — Ab hoc Cicero ait modestissimo atque optimo viro se gratia esse victum. Pro Mur. cap. 8.

3. *Sine fuco.* Ita interpunximus hæc verba, ut monuit Malaspina : ut, « sine fuco ac fallaciis », referatur ad denegationem suffragatorum, non ad præsentationem Galbæ. BOSIUS. — Sic etiam Muretus, Var. Lect. IX, 10. — Significatur homines Galbæ aperte, quod ille rogaret, negasse, non fucose aut fallaciter ei promisisse. SCH.

4. *Ita quiddam.* Creber ille rumor de multorum erga nos propensa voluntate nobis nonnihil, ut spero, proderit ad obtinenda populi suffragia. BOSIUS.

5. *A. d. XVI.* In notis scripsimus *a. d.* non, ut erat in vulgatis, *ad,* quæ præpositio huic loco convenire non potest. Nam ad decimum sextum kalendas esset circiter decimum sextum kalend. (id enim *ad* declarat in hujusmodi locutione) quo dicto certus dies non præstitueretur : quem tamen hic præfinisse Ciceronem liquido ostendunt hæc verba « comitiis tribunitiis ». Nam in incertum diem indici comitia non solebant. Hinc statuo hic scribendum esse, ut dixi, « a. d. XVI ». Concise autem dicebant « ante diem », pro, ante diem finitum, proindeque ipso die. Inde Paulus jurisconsultus lib. III ad legem Papiam et Juliam, quum docere vellet his verbis, « ante diem decimum kalendas », et « post diem decimum kalendas », diem ipsum demum kalendas significari, sic scripsit : « ante diem decimum kalendarum, post diem decimum kalendarum : neutro enim sermone undecim dies significantur ». In eamdem quoque sententiam Ulpianus libro XIX ad edictum, « qui, inquit, ante kalendas proximas stipulatur, similis est ei, qui kalendis stipulatur ». Hæc enim verba, « ante kalendas », sic accipienda putat Ulpianus, quasi dictum esset « ante diem kalendas ». ID.—*Comitiis tribunitiis.* Galba quidem ante omnia comitia prensaverat. ED.

6. Alii, « videbantur ». J. V. L.

7. *Antonius.* Hic in ædilitate et prætura, Ciceronis fuerat collega, fuitque post etiam in consulatu. MAN.

8. *Q. Cornificius.* Qui trib. pleb. fuit Q. Hortensio et Q. Metello coss. Verr. Act. I, 10. CORRAD.

frontem ferias[9], sunt, qui etiam Cæsonium[10] putent. Aquillium[11] non arbitramur, qui denegavit[12], et juravit morbum, et illud suum regnum judiciale[13] opposuit. Catilina, si judicatum erit, meridie non lucere[14], certus erit competitor. De Aufidio[15] et de Palicano[16], non puto te exspectare, dum scribam.

De iis, qui nunc petunt[17], Cæsar[18] certus[19] putatur. Thermus[20] cum Silano[21] contendere existimatur; qui

9. *Ut frontem ferias.* Frontem vel femur ferire est indignantis, tam apud Græcos quam Latinos. Popma. — Incrementum est in verbis Tullii: de Cornificio aut risum, aut dolorem fore Attico, de Cæsonio indignationem: nam prius esse ridiculum, posterius indignissimum. Junius.

10. *Cæsonium.* Qui mecum fuit ædilis designatus. Verr. Act. I, 20. Corrad.

11. *Aquillium.* C. Aquillium Gallum jurisconsultum: orat. pro A. Cæcina; qui tunc et ipse prætor erat. Ascon. in orat. pro Cornel. Idem.

12. Alii, *denegat.* J.V.L.

13. *Regnum judiciale.* Dubito an referam ad judicandi rationem, an ad privatum munus respondendi de jure. Utrumque convenit Aquillio. Nam et judicem sæpe eum fuisse captum verisimile est, et ostendit oratio pro Quintio. Malim tamen ad privatum munus referre. Fuit enim tum vere augustum id, quum quidem insignia fuerunt, teste Cicerone, olim transverso foro obambulare, postea sedere in atrio suo, in sella honorabili, sive solio. Casaub.

14. *Meridie non lucere.* Hoc est, si de manifestissimis criminibus, quorum ille reus agebatur, judices pronuntiarent sibi nihil constare, ideoque illum absolverent. Bosius.—Olim edideram « si judicatum erit, ejus haberi rationem licere » : quod sic legendum esse, et ex Italis Sebast. Corradus, et ex nostratibus Æmarus Ranconetus censuissent primum: haud dubiis fortasse conjecturis ducti, deinde ab antiquæ scripturæ vestigiis non longe discedentes. Lamb.

15. *Aufidio.* De quo in Bruto, cap. 48.

16. *Palicano.* *Palikanus* incisum est in antiquis denariis, quos constat a Palikano signatos esse, cujus hic meminit Cicero, quique tribunitiam potestatem a Sulla populo ademptam, tribunus pleb. quum esset ann. U. C. 682, Pompeio consule adjuvante, restituit, et biennio post consulatum ausus est petere, quum prætor non fuisset, de clar. Orat. c. 62. Quintil. IV, 2. Ed.

17. *Qui nunc petunt.* Ut proximis comitiis consules designentur. Nam ceteri, quos nominavit, non petebant, sed prensabant ad insequentis anni petitionem. Man.

18. *Cæsar.* L. Julius Cæsar: epist. seq. Oliv.

19. *Certus.* Cos. ut fuit. Corr.

20. *Thermus.* Is est C. Minucius Thermus, qui post ex adoptione, quum in familiam patriciam transiisset, C. Marcius Figulus appellatus est. Jun.

21. *Silano.* D. Julio Silano, qui

sic inopes et ab amicis et existimatione sunt, ut mihi videatur non esse ἀδύνατον [22] Curium [23] obducere. Sed hoc præter me nemini videtur. Nostris rationibus maxime conducere videtur, Thermum fieri cum Cæsare. Nemo est enim ex iis, qui nunc petunt, qui, si in nostrum annum reciderit, firmior candidatus fore videatur; propterea quod curator est viæ Flaminiæ, quæ tum erit absoluta sane facile [24]. Eum liberi θερμὸν ciceri consuli accuderint [25].

Petitorum hæc est adhuc informata cogitatio. Nos

cum L. Licinio Murena consul fuit, et a Cimbris victus est. Ed.

22. Ἀδύνατον. Quod fieri non potest. Oliv.

23. *Curium obducere*. Virum flagitiis atque facinoribus coopertum; quem censores, probri causa, senatu moverant, ut refert Sallustius. Itaque quum vellet ostendere Thermum et Silanum gratia et existimatione, quo tempore hæc scribebat, parum valere, eos cum despicatissimo viro comparavit, aitque ἀδύνατον non esse illum adversus eos deducere ad petendum consulatum. Est ergo *obducere*, aliquem contraducere, qui alteri adversetur. De hoc Curio intelligendus est locus hic libri secundi: « jacet enim ille sic ut πτῶσις Curiana stare videatur ». Bosius.

24. *Quæ tum erit absoluta sane facile*. Ait Cicero fore anno proxime sequenti, quo ipse petiturus erat consulatum, ut Thermus, qui, quum hæc scribebantur, inops erat ab amicis, plurimum gratia valeret apud populum; quod tum facile absoluta foret via Flaminia, quam ille reficiendam curabat. Ea enim curatione sibi nullo negotio studia acquisiturus erat vulgi. Ergo post vocem *facile* statuenda est ea distinctionis nota, qua ambitus orationis terminari solent, hoc est, τελεία στιγμή. Idem.

25. *Eum liberi* θερμὸν *ciceri consuli accuderint*. Locus corruptus. Sequimur J. V. L. quum tamen *liberi* nusquam videam; conjecit Manut. « Eum libenter non Cæsari consulem addiderim ». Acutior etiam Bosius, veterum literularum vestigia persequutus, legit: « Eum libens θέρμον, ciceri consul accuderim ». Hic, inquit, lepidissima est allusio ad notationes nominum Ciceronis et Thermi: nam ut Cicero a cicere, ita Thermus ἀπὸ τοῦ θέρμου, id est, a lupino videtur appellatus. Itaque festive scribit Cicero se consulem factum libenter cusurum θέρμον, hoc est, lupinum cum cicere, indicans, se non invito animo sibi adjuncturum collegam in consulatu Thermum; nam verbum *accuderim* quam apte conveniat ciceri et lupino, aliisque leguminibus, satis intelligi potest ex hoc proverbio Terentiano, « hæc cudetur in me faba ». Hæc Bosius.—Muretus aliam inde sententiam elicit, mutato *eum* in *tum*, et particula negante addita: « tum libens Thermon Ciceri non accuderim ». Aberat enim Bosius a Tullii mente, qui Thermum non opta-

in omni munere candidatorio[26] fungendo summam adhibebimus diligentiam : et fortasse, quoniam videtur in suffragiis multum posse Gallia, quum Romæ a judiciis forum refrixerit[27], excurremus mense septembri legati[28] ad Pisonem[29], ut januario revertamur. Quum perspexero voluntates nobilium, scribam ad te. Cetera spero prolixa[30] esse, his duntaxat urbanis competitoribus[31]. Illam manum[32] tu mihi cura ut præstes[33],

bat consulem fieri anno sequenti, quo ipse petiturus erat, sed verebatur ne in illum annum candidatus recideret. Quod copiose, atque eleganter, ut solet, exponit Muretus, Var. Lect. XIX, 10. Olivetus lectionem vulgatam, etsi insulsam, retinere cum Grævio maluit, quam Tullio aliorum verba et sensa tribuere. Ed.—*Informata cogitatio.* Hæc est, inquit, vel mea, vel hominum de tota candidatorum ratione opinio, atque animi judicium, imperfectum scilicet, et quod adhuc conjectura provideri possit. Malasp.

26. Verbum Ernest. non Ciceronianum judicat, et legendum censet *candidatorum*. J. V. L.

27. *Refrixerit.* Hoc est, quum minus licebit Romæ judiciis vacare. Intelligit ultimos anni menses. Nam ex secunda Verrina apparet post sextilem plerosque dies quatuor sequentium mensium fuisse ludis dicatos. Vid. Hot. lib. I Observ. c. 16. Casaub.

28. *Legati.* Non, legati ad Pisonem, sed, excurremus ad Pisonem, legati. Quam autem hic legationem significat, liberam, opinor : quia senatori ab Urbe diutius abesse, nisi jure liberæ legationis impetrato, non licebat. Man.

29. *Pisonem.* C. Calpurnius Piso Galliam Narbonensem proconsule alterum jam annum administrabat : ad quem impetrata libera legatione excurrere volebat, ut per Galliam Togatam et Cispadanam transiens, appellaret rogaretque colonias et municipia, quæ suffragii jus habebant, et januario mense reverti ad obeunda rursus judicia. Popma.

30. *Prolixa.* Puto vocem *prolixus* proprie de vestibus dici. Est enim prolixus quasi valde laxus, *a* in *i*, ut in *inficetus*. Notabis tamen fere apud auctores de magnitudine, vel longitudine accipi videri, ut Terent. « prolixus capillus ». Plin. « prolixæ abietes ». Inde translate apud Ciceronem « prolixus animus » pro propensus : et « res prolixæ » apud Gell. hoc est, secundæ. Sic hoc loco *prolixa* pro secunda. Casaub.

31. *Urbanis competitoribus.* Hoc ita interpretor : Modo quidem res mihi futura sit tantum cum iis, qui nunc in Urbe sunt; quasi dicat : Nam si in Urbem redierint multi nobiles qui absunt, vereor ne parum firmus futurus sim candidatus. *Urbani* sunt, qui in urbe. Sic apud Plaut. « Urbani fiunt rustici ». Idem. — Gronovius *urbanos* male de iis intellexit, qui urbanis, non militaribus excellant artibus. Sch.

32. *Illam manum.* Nobiles viros, cum Pompeio in Asiam ad bellum Mithridaticum profectos. Man.

33. *Cura ut præstes.* Effice, ut

quoniam propius abes[34], Pompeii, nostri amici. Nega me ei iratum fore, si ad mea comitia non venerit. Atque hæc hujusmodi sunt.

Sed est, quod abs te mihi ignosci pervelim. Cæcilius, avunculus tuus, a P. Vario quum magna pecunia fraudaretur, agere cœpit cum ejus fratre Caninio Satrio de iis rebus, quas eum dolo malo[35] mancipio accepisse de Vario diceret. Una agebant ceteri creditores, in quibus erat Lucullus[36], et P. Scipio[37], et is, quem putabant magistrum[38] fore, si bona venirent, L. Pontius.

meam petitionem adjuvent, missis Romam epistolis ad propinquos et familiares. Man. — *Præstes*. Sch. aliter interpretatur: Fac ut mihi caveas ab istis Pompeii asseclis, ne illos competitores habeam. Timebat enim ne si Romam venirent et consulatum peterent, sua ipsius petitio vinceretur. Ed.

34. *Quoniam propius abes*. Quum tu in Græcia sis, minus abes a Pompeio, quam ego, qui sum Romæ: itaque per literas et cum ipso potes, cum iis, qui una sunt, de honore meo commodius agere. Est autem « propius abesse », minus distare. Manut. — *Nega*. Dic illi me non tam ut veniat ad mea comitia optare, quam ut apud se retineat, quos in suo comitatu habet viros nobiles, quorum erant fortasse aliqui prætorii, qui si Romæ affuissent, Ciceroni præripere potuissent consulatum: ideo modo dicebat « his urbanis duntaxat competitoribus ». Casaub. — Non minus arguta sententia erit, si *negant* legeris. Nam quod amici Pompeii deprecabantur, id Cicero facete negare eos aiebat, ut illud Crassi de Oratore (cap. 64): « At tu negaras te mihi molestum futurum ». Posse autem Pompeium venire ad commendandum candidatum, si non Romam, at in extremam provinciam, ex Cæsaris Commentariis perspicitur. Ipse enim quotannis, rebus relictis, veniebat. Muret.

35. *Dolo malo*. P. Varius quum æris alieni plurimum contraxisset, ut creditores fraudaret, bona sua mancipio tradiderat Caninio fratri. Id quum animadvertissent creditores, agere cœperunt adversus Caninium, quod is dolo malo, ad se fraudandos, Varii bona mancipio accepisset. Quæ actio a jurisconsultis nostris appellatur Pauliana. Sed nondum proprio nomine prodita fuerat tempore Ciceronis. Idcirco ejus loco agebatur de dolo, quod judicium dare solebat prætor, ubi propria actio deficiebat iis de rebus, quæ dolo malo factæ esse dicebantur. Bosius.

36. *Lucullus*. L. Licinius Lucullus, cujus familiaris erat Q. Cæcilius. Nepos in Attici vita. L. vero Lucullus, triennio ante Ciceronis consulatum, victor a Mithridatico bello revertit. Corrad.

37. *P. Scipio*. Qui adoptatus a Metello, Q. Cæcilius Metellus Pius Scipio postea fuit appellatus. Idem.

38. *Magistrum*. Scil. auctionis.

Verum hoc ridiculum est, de magistro[39] nunc cognoscere. Rogavit me Cæcilius, ut adessem contra Satrium[40]. Dies fere nullus est, quin hinc Satrius domum meam ventitet. Observat L. Domitium[41] maxime; me habet proximum. Fuit et mihi, et Q. fratri, magno usui in nostris petitionibus. Sane sum perturbatus, quum ipsius Satrii familiaritate, tum Domitii, in quo uno maxime ambitio nostra nititur. Demonstravi hæc Cæcilio: simul et illud ostendi, si ipse unus cum illo uno contenderet, me ei satisfacturum fuisse; nunc in causa universorum creditorum, hominum præsertim amplissimorum, qui sine eo, quem Cæcilius[42] suo nomine perhiberet[43], facile causam communem sustinerent, æquum esse, eum et officio[44] meo consulere, et tempori[45]. Durius accipere hoc mihi visus est, quam vellem, et quam homines belli solent; et postea prorsus ab instituta nostra paucorum dierum consuetudine longe refugit.

Abs te peto, ut mihi hoc ignoscas, et me existimes humanitate esse prohibitum, ne contra amici summam existimationem[46] miserrimo ejus tempore venirem,

39. *Ridiculum est de magistro.* Sensus hujus loci hic videtur esse : Ridiculum est nunc loqui et censere de magistro, quum incertum sit plane an Varium damnaturi sint judices, et ejus bona subjecturi hastæ, cui præsit magister. GRÆV.

40. *Ut adessem contra Satrium.* Nempe ut patronus, sive orator. CAS.

41. *L. Domitium.* Hic est L. Domitius Ahenobarbus, singularis Ciceronis amicus: quod re declaravit, prætor quum esset, exsulante Cicerone. ID.

42. *Qui sine eo, quem Cæcilius.* Id est, « qui sine ea persona quam ipse Cæcilius pro se, et proprio nomine, magna cum laude cuique gratam ferret ». Hæc in margine Bosii Baluziani, de quo in præfatione diximus. Nos hunc esse sensum arbitramur: Etiamsi nullus perhiberetur, qui ageret nomine Cæcilii, fore tamen satis multos, « qui sine eo facile causam communem sustinerent ». OLIV.

43. *Perhiberet.* Exhiberet: nisi forte legendum sit, « præberet ». CORRAD.

44. *Officio.* Ne cogar contra officium accusare de me optime meritum virum Satrium. CASAUB.

45. *Tempori.* Petitionis. — *Belli*, i. e. comes, humani, urbani. ED.

46. *Summam existimationem.* Sum-

quum is omnia sua studia et officia in me contulisset. Quod si voles in me esse durior, ambitionem putabis mihi obstitisse. Ego autem arbitror, etiamsi id sit, mihi ignoscendum esse : ἐπεὶ οὐχ ἱερήϊον, οὐδὲ βοείην[47]. Vides enim, in quo cursu simus, et quam omnes gratias non modo retinendas, verum etiam acquirendas putemus. Spero tibi me causam probasse; cupio quidem certe. Hermathena tua[48] valde me delectat, et posita ita belle est, ut totum gymnasium ἡλίου ἀνάθημα[49] esse videatur. Multum te amamus.

ma existimatio est res a qua omnis ejus existimatio pendet, et in discrimen venit : « summa respublica » est res in qua vertitur salus totius reipublicæ, ut pluribus docet Gronovius ad Liv. XXVI, 10. Græv. — Nempe infamia notabantur qui de dolo malo condemnati erant, aut præmio pacti erant, ne secum ageretur. Vide in Edicto prætoris, quod profert Julian. lib. I, D. de dolo malo. Ed.

47. Ἐπεὶ οὐχ ἱερήϊον, οὐδὲ βοείην. *Quia non taurum, neque tergus bubulum*, supple, *capto :* nam ex Homero sumi debet ἄρνυμαι. Homerus, Iliados X, 159, pronuntiat hos versus de Achille, qui Hectorem contento cursu sequebatur. Virgil. Æneid. XII, 764 : « Neque enim levia, aut ludicra petuntur Præmia, etc. » Sensus est: Quod avunculo tuo non satisfecerim, et causam fateor ambitionem fuisse, et mihi tamen arbitror esse ignoscendum, quod, ut vides, hæc me ambitio, quasi cursus quidam, non ad ludicrum, aut inane præmium, sed ad consulatum ferat. Man. — *Sumus*. Alii, *simus*.

48. *Hermathena tua*. Signum erat in una basi commune Mercurio et Minervæ : posuit autem istud signum Cicero in gymnasio suo, id est, in academia villæ Tusculanæ (non in villa, quæ Academia dicebatur), propterea quod Mercurius deus est omnium gymnasiorum communis, tam eorum quæ animi sunt, quam eorum quæ corporis. Minerva autem singularis et propria erat gymnasii, quod instituerat ad cultum animi tantum, et ad disputationes commentationesque de philosophiæ studiis, quum liberalium artium præses sit. Turneb.

49. Ἡλίου ἀνάθημα. *Solis donum*. Si locus sanus est, hæc, auctoribus doctis hominibus, sententia est : tua Hermathena gymnasio nostro tantum splendoris et ornamenti affert, ut gymnasium nostrum pulcherrimum videatur. Sed non negabo, mihi *totum* illud huic interpretationi, atque adeo lectioni non satis consentire videri. Si dixisset: gymnasium mihi videtur pulcherrimum ἡλίου ἀνάθημα, concederem. Nunc quum dicit *totum*, manifestum mihi esse videtur, ludi in *totum gymnasium* et ἀνάθημα. Hermathena si ἀνάθημα appellatur, nihil mirum esset. Sed illius tantam pulchritudinem dicit, ut longe gymnasio ipsi præferenda sit, et totum potius gymnasium, quam statua illa, ἀνάθημα putandum sit. Itaque aut probandam censeo lectionem, quam in manuscripto invenit Grævius, *ejus* ἀνάθημα : aut, quæ propius accedit ad ἡλίου, Casauboni conjecturam, *illius* ἀνάθημα. Ern.

EPISTOLA II.

Filium sibi natum esse nuntiat. Catilinam se defendere cogitare. Atticum ut mense januario Romæ sit, rogat. (Romæ, anno U. C. 688.)

CICERO ATTICO S.

L. JULIO CÆSARE [1], C. Marcio Figulo consulibus, filiolo me auctum scito, salva Terentia. Abs te tam diu nihil literarum? Ego de meis ad te rationibus scripsi antea diligenter. Hoc tempore Catilinam, competitorem nostrum, defendere [2] cogitamus. Judices habemus, quos voluimus, summa accusatoris [3] voluntate. Spero, si absolutus erit, conjunctiorem illum nobis fore in ratione petitionis; sin aliter acciderit [4], humaniter feremus. Tuo adventu nobis opus est maturo: nam prorsus summa hominum est opinio, tuos familiares [5] nobiles homines, adversarios honori nostro

1. *L. J. Cæsare.* Voluit Cicero primis his verbis Atticum rerum duarum facere certiorem, designationis consulum Cæsaris et Figuli, et diei natalis filii, qui sub tempus comitiorum, quibus illi consules renuntiati sunt, in lucem editus est: Quum ergo ait, « L. Julio Cæsare, C. Martio Figulo consulibus », non tempus notat, quo illi inierunt, sed quo designati sunt; idque apertius ostendit ex iis, quæ mox subjicit de instituta defensione Catilinæ: nam causam dixit Catilina, Cotta et Torquato consulibus, designatis tamen in annum sequentem Cæsare et Figulo. BOSIUS.—Hanc sententiam probat *Mongault* et longius explicat adversus *Saint-Réal*. ED.

2. *Defendere.* Reum de repetundis ob Africam spoliatam. CORRADUS. — An vero Cicero pro Catilina orationem habuerit, non liquet. Asconius quidem negat habuisse. ED.

3. *Accusatoris.* P. Clodii, qui tamen a Catilina pecuniam accepit, ut turpissime prævaricaretur. Orat. de resp. Haruspic. et Ascon. CORRAD.

4. *Sin aliter acciderit.* Ut absolutus Catilina nostra opera votis nostris non respondeat. Non intelligi potest, « si Catilina non absolvatur »: nam si non absolveretur, haud erat verendum, ne eum Cicero competitorem haberet. Sed sua spes Ciceronem fefellit: namque Catilina cum Antonio coitionem fecit. De hac coitione, vid. Ascon. in tog. cand. Sall. Catil. ED.

5. *Tuos familiares.* M. Crassum et

fore. Ad eorum voluntatem mihi conciliandam maximo te mihi usui fore video. Quare januario mense, ut constituisti, cura, ut Romæ sis.

C. Cæsarem, quos C. Antonio et Catilinæ favisse, et Ciceroni adversatos fuisse scribit Ascon. vel Hortensium, Philippum et Lucullum, quos piscinarios et amicos Attici vocat epist. 15 et 16 h. l. Corrad.

EPISTOLA III.

Attici aviam mortuam esse: ipsum Romæ exspectari. Signa ab eo Ciceroni curata ad Caietam exposita esse. Lucceium nondum placatum. Tulliam Pisoni desponsam esse. (Romæ, anno U. C. 686.)

CICERO ATTICO S.

Aviam tuam scito desiderio tui mortuam esse, et simul, quod verita sit [1], ne Latinæ [2] in officio [3] non manerent, et in montem Albanum hostias non adducerent. Ejus rei consolationem [4] ad te L. Saufeium missurum esse arbitror. Nos hic te ad mensem januarium exspectamus, ex quodam rumore, an ex literis tuis ad alios missis? nam ad me de eo nihil scripsisti.

1. *Quod verita sit.* Ut anus religiosa, quæ sacra illa frequentaret, vel potius superstitiosa: jocatur enim Cicero. Corrad.

2. *Ne Latinæ.* Feminæ, et festive quod mulier de mulieribus laboraret. Sed non tam mulieres quam viri hostias in Albanum montem adducebant, et, quatriduano sacrificio facto, in suam quisque civitatem digressi revertebant. Legati autem huc a septem et quadraginta civitatibus mittebantur. Has ferias consules provocabant, quo vellent tempore, plerumque mense aprili, extremo autem anno, quo scripta hæc epistola fuit. Ed.

3. *In officio.* In montem Albanum feriis latinis conveniendi. Corr. Vide Dionys. Halicarn. lib. IV.

4. *Consolationem.* Etiam hic jocatur cum Attico, quem fuisse Epicureum constat ex multis Cicer. locis. Quum igitur moris esset, ut amici ad amicos literas consolatorias, si occasio data esset, mitterent: ait Cicero non esse quod Atticus hujusmodi consolationem a se exspectet, eam enim se scribendam relinquere Saufeio, qui

Signa, quæ nobis curasti, ea sunt ad Caietam[5] exposita. Nos ea non vidimus : neque enim exeundi Roma potestas nobis fuit. Misimus, qui pro vectura solveret. Te multum amamus, quod ea abs te diligenter, parvoque curata sunt.

Quod ad me sæpe scripsisti de nostro amico placando[6], feci, et expertus sum omnia; sed mirandum in modum est animo abalienato : quibus de suspicionibus, etsi audisse te arbitror, tamen ex me, quum

fuit et ipse Epicureus : quasi dicat, noli a me diversæ sectæ homine exspectare consolationem, sed a Saufeio tuo illo Epicureo. Casaub. — *L. Saufeium*. Equitem romanum, philosophum Epicureum, Attici familiarem. Ex Epicuri sententia frustra erat lugeri mortuorum conditionem, quum nullus post mortem sensus remaneret. Εἰρωνικῶς Cicero mortem *rem* appellat. Ed.

5. *Ad Caietam*. *Caieta* hic videtur accipi pro portu celeberrimo in ora Italiæ ad mare inferum, qui aberat Roma stadia circiter DCC, hoc est, M. P. LXXXV, auctore Strabone. Ad hunc portum fuerunt Formiæ : in cujus oppidi agro erat Formianum prædium Ciceronis, quod videtur Cicero *Caietam* vocare, epist. 4. Nam ibi Caietam pro villa usurpat, ut videatur Caieta et Formianum idem esse. Itaque etiam hic fortasse possumus prædium intelligere potius Ciceronis, quam portum. Nam ibi iterum dicuntur ea signa esse in Formiano, necdum visa Ciceroni. Casaub.

6. *De nostro amico placando*. L. Lucceium intelligit, virum doctissimum, ad quem exstant aliquot Ciceronis epistolæ, lib. V ad Divers. Cum hoc fuisse nescio quid Attico controversiæ apparet ex multis Ciceronis epistolis. Quæ autem causæ hujus offensionis fuerint, plane nescio : nam id nusquam Cicero indicat ne in αἰνιγμοῖς quidem, nisi quod ejus inde principia ducta videntur, quod Lucceius offensum se dixerat ab Attico in arbitrio quodam. Vide init. epist. 11. At illud ex Cic. colligimus, quod Lucceius hic se difficilem admodum præbuerit ad redeundum cum Attico in gratiam : tandem ultro eam petiit, quod Cicero indicat in epist. 14, quæ quum sit scripta Messalla et Pisone coss. apparet ex eo, minimum septem annorum has simultates fuisse. Verumtamen quum ait Cicero *de nostro amico placando;* videtur ita loqui, quasi nondum penitus abrupta sit, ac ne dissuta quidem amicitia inter Atticum et Lucceium. Nondum igitur amicitiæ renuntiatio facta fuerat ex more romano. Sed hoc fuit velut leve quoddam jurgium et frigusculum quoddam. At quum graviores inimicitiarum causæ erant, solebant renuntiare amicitiæ, idque quum publice, ut testatur Liv. lib. XXXVII, et alii historici, tum privatim. Tacit. Annal. VI : « Morem fuisse majoribus, quoties dirimerent amicitias, interdicere domo, eumque finem gratiæ ponere ». Idem.

veneris, cognosces. Sallustium [7] præsentem restituere in ejus veterem gratiam non potui. Hoc ad te scripsi, quod is me accusare de te solebat [8]. At in se expertus est, illum esse minus exorabilem, meum studium nec tibi defuisse. Tulliolam C. Pisoni L. F. Frugi despondimus.

7. *Sallustium.* Vide lib. XI, ep. 17. Oliv.

8. *Accusare de te solebat.* Quod Lucceium tibi non placarem. Man.

EPISTOLA IV.

Rogatur Atticus, ut Romam quintili mense veniat, sicut promiserat. De C. Macri damnatione. Iterum de signis missis et libris sibi ab Attico conservandis. (Romæ, anno U. C. 687.)

CICERO ATTICO S.

Crebras exspectationes nobis tui commoves. Nuper quidem, quum jam te adventare arbitraremur, repente abs te in mensem quintilem rejecti sumus. Nunc vero censeo, quod commodo tuo facere poteris [1], venias ad id tempus, quod scribis. Obieris Quinti fratris comitia [2]; nos longo intervallo viseris; Acutilianam [3] controversiam transegeris. Hoc me etiam

1. *Quod commodo tuo facere poteris.* Formula antiqua, qua in petendo aliquid utebantur, est autem ἔλλειψις τοῦ *cum*, ἀντὶ quod cum tuo commodo fiat. Sic epist. 8 lib. VII: « Sed amabo, nihil incommodo valitudinis feceris », hoc est, cum incommodo. Casaub.

2. *Q. fratris comitia.* Quibus ædilitatem Quintus petebat. Nam præturam gessit triennio post, Silano et Murena coss. proximisque consulibus Pisone et Messalla, ex prætura est in Asiam profectus: petiit igitur ædilitatem Lepido et Tullo consulatum gerentibus, gessit Cotta et Torquato, quoniam inter ædilitatem et præturam biennium intersit necesse est, vacuum ordinariis honoribus. Manut.

3. *Acutilianam.* Delegatum fuerat Acutilio nomen aliquod Attici; quod Atticus præstituta die dissolvere non recusabat, modo Acutilius satisdaret amplius ab ipso non peti: interim fidejussorem dare volebat Ciceronem. Id scilicet Atticus agebat, ut sibi ab eo caveretur, qui nomen Acutilio dele-

Peducæus, ut ad te scriberem, admonuit. Putamus enim utile esse, te aliquando jam rem transigere. Mea intercessio[4] parata et est, et fuit.

Nos hic incredibili ac singulari populi voluntate de C. Macro[5] transegimus. Cui quum æqui fuissemus[6], tamen multo majorem fructum ex populi existimatione, illo damnato, cepimus, quam ex ipsius, si absolutus esset, gratia cepissemus.

Quod ad me de Hermathena scribis, per mihi gratum est, et ornamentum Academiæ[7] proprium meæ, quod et Hermes commune omnium[8] et Minerva singulare est insigne ejus gymnasii. Quare velim, ut scribis, ceteris quoque rebus quam plurimis eum locum ornes. Quæ mihi antea signa misisti, ea nondum vidi. In Formiano sunt; quo ego nunc proficisci cogitabam. Illa omnia in Tusculanum deportabo. Caietam[9], si quando abundare cœpero, ornabo. Libros tuos conserva[10]; et noli desperare, eos me meos

garat. Hanc puto fuisse Acutilianam controversiam. Bosius. — Verum ego puto, si ea causa tantum fuisset, non futurum locum tot querimoniis Acutilii hujus, de quibus Cic. epist. seq. Quare de his nihil certi statui potest. Casaubon.

4. *Mea intercessio.* Paratus sum vobis medius et proxenetes. Grævius.

5. *De C. Macro.* Hic est C. Licinius Macer, amicus et familiaris Crassi: imo, ut puto, cognatus. Certe ex gente Licinia et Macri et Crassi sunt propagati. Postulabatur autem repetundarum, cujus criminis pœna erat litis æstimatio et exsilium. Ex hoc autem loco colligimus Ciceronem cum prætura etiam quæstionem repetundarum exercuisse. Casaub.

6. *Cui quum æqui fuissemus.* Indicat se cum Macro egisse non stricto jure, sed æquitate summa usum, ut duplicem merito laudem sit consecutus, severitatis et æquitatis. Idem.

7. *Academiæ.* Gymnasii inferioris in Tusculano. Tusc. I. Idem. — Alii hic hærent; nobis nihil mutandum videtur. J. V. L.

8. *Hermes commune omnium.* Apparet ex lege Solonis, quam profert in Timarchen Æschines, in omnibus palæstris Mercurium ita cultum fuisse, ut in διδασκαλείοις colebantur Musæ. Casaub. — Ejus signo subscribebatur: Ἑρμῇ τῷ λόγου προεστῶτι. Vid. Athenæus, lib. XIII. Mercurius palæstram invenerat. Ed.

9. *Caietam.* Id est, villam quam in Caietano habebat. Ed.

10. *Conserva.* Quia se venditurum

facere posse. Quod si assequor, supero Crassum divitiis, atque omnium vicos [11] et prata contemno.

Atticus significaverat. Infra epist. 7 et 11. Man.

11. *Vicos*. *Vicum* vulgo accipiunt pro via publica, quod Galli *rue* dicimus, magno errore. Nam vicus est συνοικία, hoc est, domus aliquot conjunctim ædificatæ. Hac ratione divisa olim Roma in regiones XIV, vicos vero pæne infinitos. Hi sunt vici urbani; quibus notantur complures ædes conjunctim ædificatæ : sed sunt et pagani, quum in agris plures villæ conjunctim exstruuntur. Sic igitur hic omnium *vicos*, hoc est, *villas* ἄλλας ἐξ ἄλλων, ut loquitur Homerus. Casaub. — Pratis vero inter prædia rustica primas partes a veteribus tributas ait Columella, lib. II, cap. 17. Ed.

EPISTOLA V.

Lucii Ciceronis, fratris patruelis, mortem deplorat. Quinti fratris in uxorem Pomponiam, Attici sororem, offensioris animum, ut placaret, curæ sibi fuisse narrat. Raram literarum missionem excusat. Quid de Acutiliano negotio, et in Lucceio placando egerit, narrat. Errorem Attici in re Tadiana corrigit. Epiroticam emptionem ei gratulatur. Tusculanum suum ut ornare pergat, petit. Adduntur domestica quædam. (Romæ, an. U. C. 685.)

CICERO ATTICO S.

Quantum dolorem acceperim, et quanto fructu sim privatus et forensi, et domestico, Lucii fratris nostri [1] morte, in primis, pro nostra consuetudine, tu existimare potes. Nam mihi omnia, quæ jucunda ex humanitate alterius et moribus [2] homini accidere possunt, ex illo accidebant. Quare non dubito, quin tibi

1. *Fratris nostri*. Parens ejus L. Tullius, fuit frater M. Tullii, qui pater erat hujus nostri M. Tullii et Quinti fratrum. Græv. — Hæc epistola omnium prima scripta est, quum mortuus esset L. Tullius Cicero, frater patruelis Ciceronis, qui erat ingenio suavissimo, et quem maximopere Cicero, lib. V de Finib. et lib. II de Oratore commendat. Scripta est biennio ante consulatum Ciceronis, et biennio post quam ab Attico diverterat. Muret. — De hoc Lucio Cicero ait, de Finibus, V, 1 : « frater noster, cognatione patruelis, amore germanus ». Ed.

2. *Ex humanitate alterius et moribus*. Potest esse ἓν διὰ δυοῖν, ἀντὶ humanis moribus. *Humanitas* apud Ciceronem non id tantum significat, quod Græci φιλανθρωπίαν vocant, sed etiam quam Plato vocat εὐαρμοστίαν τῶν τρόπων, et gravitati eam opponit. Cas.

quoque id molestum sit, quum et meo dolore moveare, et ipse omni virtute officioque ornatissimum, tuique et sua sponte, et meo sermone amantem, affinem [3] amicumque amiseris.

Quod ad me scribis de sorore tua [4]; testis erit tibi ipsa, quantæ mihi curæ fuerit, ut Quinti fratris animus in eam esset is, qui esse deberet. Quem quum esse offensiorem arbitrarer, eas literas ad eum misi [5], quibus et placarem ut fratrem, et monerem ut minorem [6], et objurgarem ut errantem. Itaque ex iis, quæ postea sæpe ab eo ad me scripta sunt, confido ita esse omnia, ut et oporteat, et velimus. De literarum missione sine causa abs te accusor [7]. Numquam enim a Pomponia nostra certior sum factus, esse, cui literas dare possem. Porro autem neque mihi accidit, ut haberem, qui in Epirum proficisceretur [8]; neque dum te Athenis esse audiebamus.

De Acutiliano [9] autem negotio quod mihi mandaras, ut primum a tuo digressu Romam veni, confeceram; sed accidit, ut et contentione nihil opus esset, et ut ego, qui in te satis consilii statuerim esse, mallem Peducæum [10] tibi consilium per literas, quam me dare.

3. *Affinem*. Propter Pomponiam Q. fratris uxorem. CORRAD.

4. *De sorore tua*. Pomponia Q. fratris uxore. Epist. seq. et epist. 1 lib. V. IDEM.

5. *Misi*. Erat enim Quintus in agro Arpinati. Epist. 5. MANUT.

6. *Ut minorem*. Natu. CORRAD.

7. *De literarum missione sine causa abs te accusor*. *Intermissione* legebat Petrus Bembus cardinalis pro *missione*. URS. — Sic et legendum existimat Muretus.

8. *Proficisceretur*. Alii, « proficiscerentur ». J. V. L.

9. *Acutiliano*. Hoc negotium erat de solutione nominis alicujus delegati Acutilio; quod Atticus solvere volebat, modo Acutilius satisdaret neminem amplius ab ipso petiturum. Eam autem satisdationem Acutilii procurator præstare recusaverat. ED.

10. *Peducæum*. Sexti filium, qui Siciliæ præfuerat et Ciceronem habuerat quæstorem. Attico erat familiaris. Cf. Corn. Nepos in vita Attici, c. 21. ED. — *Quum m. dies aures Acutilio dedissem*. Cicero dicit molestam sibi fuisse loquacitatem et dicacitatem Acutilii, quam tamen molestiam in

Etenim quum multos dies aures meas Acutilio dedissem (cujus sermonis genus tibi notum esse arbitror), non mihi grave duxissem scribere ad te de illius querimoniis, quum eas audire, quod erat subodiosum, leve putassem. Sed abs te ipso, qui me accusas, unas mihi scito literas redditas esse, quum et otii ad scribendum plus, et facultatem dandi majorem habueris.

Quod scribis, etiamsi cujus animus in te esset offensior, a me recolligi oportere: quid dicas [11]? neque id neglexi : sed est miro quodam modo affectus [12]. Ego autem, quæ dicenda fuerunt de te non præterii. Quid autem contendendum [13] esset, ex tua putabam voluntate statuere oportere [14]: quam si ad me perscripseris, intelliges me neque diligentiorem esse voluisse, quam tu esses, neque negligentiorem fore, quam tu velis.

De Tadiana re [15], mecum Tadius loquutus est, te

Pomponii gratiam patienter devoravit. Muret.

11. *Quid dicas*. Quidam putarunt hic ellipsim esse, in qua desideratur verbum *intelligo*, vel *video*, scilicet te rursus me accusare negligentiæ in eo quod Lucceium tibi non reconciliavi: quod ipsum tamen minime neglexi. Epist. 7 et 11. Popma. — Quid dicas est *vide quid dicas*, si me negligentiæ insimulare velis. Muret.—Sch. voluit supplere *scio*, quod J. V. L. omnino improbat. Sed nihil mutandum, servata tamen interrogationis nota. Ed.

12. *Affectus*. Lucceius est animo abalienato, neque satis declarat, quid causæ subsit : tectus est, non aperire vult quæ res animum suum abalienarit. Muret.

13. *Contendendum*. Balliolenses membranæ non inepte : « quid autem concedendum esset » : in iis quæ petebat Lucceius, propter quæ simultates illæ inter Atticum et Lucceium erat ortæ. Græv.

14. *Voluntate statuere oportere*. Edendum curavi, *me statuere oportere*, codicis Turnebiani scripturæ vestigium sequutus. Lamb.

15. *De Tadiana re*. Hereditatem quamdam, quæ puellæ obvenerat, quum esset in agnatorum tutela, Tadius biennium, aut diutius possederat, quoad satis esset ad inducendam ejus hereditatis usucapionem. Eam hereditatem quum a Tadio puellæ agnati, qui tutelam ejus gerebant, repeterent, Atticus eam usucaptam putabat. Cicero vero mirabatur ignorasse Atticum in hujusmodi re usucapionem procedere nequivisse, quum de tutela, id est, de re pupilli pupillæve, nihil usucapi posset. Nam quum res pupillorum nequeant sine decreto alienari, fatendum

ita scripsisse, nihil esse jam, quod laboraretur, quoniam hereditas usucapta esset. Id mirabamur te ignorare, de tutela legitima[16], in qua dicitur esse puella, nihil usucapi posse.

Epiroticam emptionem[17] gaudeo tibi placere. Quæ tibi mandavi[18], et quæ tu intelliges convenire nostro Tusculano, velim, ut scribis, cures, quod sine molestia tua facere poteris. Nam nos ex omnibus molestiis et laboribus uno illo in loco conquiescimus, quo fratrem[19] quotidie exspectamus. Terentia magnos articulorum dolores habet, et te, et sororem tuam, et matrem maxime diligit, salutemque tibi plurimam adscribit, et Tulliola, deliciæ nostræ. Cura, ut valeas, et nos ames; et tibi persuadeas, te a me fraterne amari.

est non posse quoque usucapi. Bosius.

16. *Legitima.* Ea tutela, quæ ex lege dabatur, quum pater decedens tutorem testamento non nominasset. Ed.

17. *Epiroticam emptionem.* In Epiro circa Buthrotum habuit prædia Atticus, quorum in his epistolis passim fit mentio, et quæ memorat Cornelius Nepos in Attici vita. Ea prædia quando emerit Atticus, hinc colligi potest. Casaub.

18. *Mandavi.* De signis emendis. Epist. 2, 3, etc.

19. *Quo fratrem.* Bosius Baluzianus, non *quo*, sed *Q.* ita ut legendum sit, *conquiescimus. Q. fratrem*, etc.

EPISTOLA VI.

Epistolarum diligentiam promittit et poscit. De domo Rabiriana a Fonteio empta. Q. fratris animum uxori reconciliatum esse: patrem decessisse narrat. Ornamenta Tusculano ut curet, rogat; et ut, quid agat, certiorem se faciat. (Romæ, anno U. C. 689.)

CICERO ATTICO S.

Non committam posthac, ut me accusare de epistolarum negligentia possis. Tu modo videto, in tanto

otio ut par mihi sis[1]. Domum Rabirianam[2] Neapoli, quam tu jam dimensam et exædificatam animo habebas, M. Fonteius[3] emit H-S CCCIↃↃↃ XXX[4]. Id te scire volui, si quid forte ea res ad cogitationes tuas pertineret. Q. frater[5], ut mihi videtur, quo volumus animo est in Pomponiam, et cum ea nunc in Arpinatibus[6] prædiis erat, et secum habebat hominem χρηςομαθῆ[7], D. Turranium. Pater[8] nobis decessit a. d. VIII kalend. decembr. Hæc habebam fere, quæ te scire vellem. Tu velim, si qua ornamenta γυμνασιώδη[9] reperire poteris, quæ loci sint ejus, quem tu non ignoras, ne prætermittas. Nos Tusculano ita delectamur, ut nobismet ipsis tum denique, quum illo venimus, placeamus. Quid agas omnibus de rebus, et quid acturus sis, fac nos quam diligentissime certiores.

1. *Ut par mihi sis*. Bosius Baluzianus: « ut par in hoc mihi sis ».

2. *Domum Rabirianam*. Quæ fuit C. Rabirii, quem postea perduellionis reum Cicero cos. defendit, et Apuli atque Campani ut municipem laudarunt. Ed.

3. *Fonteius*. Edd. princ. *Fontius*. J. V. L.

4. *H-S* CCCIↃↃↃ XXX, i. e. 130,000 sestertium. Ed.

5. *Q. frater*. Vide super. epist.

6. *In Arpinatibus*. Hujus prædii, quod Q. frater in Arpinate habuit, et quod dictum est *Arcanum*, meminit ad Q. fr. lib. III, epist. 1. Ed.

7. *Hominem* χρηστομαθῆ. Bonis præceptis refertum, qui ea didicit quæ usui sunt, et quæ hominem reddunt χρηστὸν, hoc est frugi et bonum. Cas.

8. *Pater*. M. Tullius Cicero, lib. II de Orat. qui quum esset infirma valetudine, in Arpinati fere ætatem egit in literis, lib II de Leg. et, dum filius consulatum petebat, decessit. Ascon. Corr. cui adsentit Middletonus in Hist. Cic. —Vide Fr. Fabric. Histor. Cicer. Dissentit Sch. et putat hanc epist. scriptam esse eodem anno quo superiorem: ann. autem 689 Atticum Romæ fuisse. Ed.

9. Γυμνασιώδη. Quæ gymnasii sint, illique loco præcipue conveniant. Quod etiam inquit in epistola ad Fabium Gallum: « Ea enim signa ego emere soleo, quæ ad similitudinem gymnasiorum exornent mihi in palæstra locum ». Vict.

EPISTOLA VII.

Matrem Attici valere; Cincio se soluturum pecuniam. Præterea Atticum, ut sibi empta Tusculani ornamenta mittat, et bibliothecam conficiat, rogat. (Romæ, anno U. C. 685, mense decembri.)

CICERO ATTICO S.

Apud matrem recte est [1], eaque nobis curæ est. L. Cincio [2] H-S xxcd [3] constitui me curaturum [4] idibus febr. Tu, velim, ea, quæ nobis emisse et parasse scribis, des operam, ut quam primum habeamus; et velim cogites, id quod mihi pollicitus es, quemadmodum bibliothecam nobis conficere possis. Omnem spem delectationis nostræ, quam, quum in otium venerimus, habere volumus, in tua humanitate positam habemus.

1. *Apud matrem recte est.* Mater tua bene valet. Amisit eam nonagenariam, quum ipse natus esset annos sexaginta septem. Muret.

2. *Cincio.* Attici procuratori.

3. *H-S* xxcd, i. e. sestertium viginti millia quadringentos. Ed.

4. *Curaturum.* Nempe pro ornamentis Tusculani Ciceroni emptis. Conf. epist. seq. Ed.

EPISTOLA VIII.

Attici matrem et sororem valere ac diligi: addit de Acutiliano negotio; de Tadiano; Lucceium Attico iratum; Cincio se pecuniam solvisse; ornamenta Tusculani ab Attico curata se quam primum exspectare; Tulliam Attici munusculum flagitare. (Romæ, anno U. C. 686.)

CICERO ATTICO S.

Apud te est, ut volumus. Mater tua et soror a me Quintoque fratre diligitur. Cum Acutilio sum loquutus.

Is sibi negat a suo procuratore quidquam scriptum esse, et miratur istam controversiam [1] fuisse, quod ille recusarit satisdare [2] amplius abs te non peti. Quod te de Tadiano negotio decidisse [3] scribis, id ego Tadio et gratum esse intellexi, et magnopere jucundum [4]. Ille noster amicus [5], vir mehercule optimus, et mihi amicissimus, sane tibi iratus est. Hoc, si quanti tu æstimes, sciam, tum, quid mihi elaborandum sit, scire possim.

L. Cincio H-S ccıↄↄ ccıↄↄ cccc pro signis Megaricis [6], ut tu ad me scripseras, curavi. Hermæ tui Pentelici [7] cum capitibus æneis, de quibus ad me scripsisti, jam nunc me admodum delectant. Quare velim, et eos [8], et signa, et cetera, quæ tibi ejus loci, et nostri studii, et tuæ elegantiæ esse videbuntur, quam plurima, quam primumque mittas, et maxime, quæ tibi gymnasii xystique videbuntur esse. Nam in eo genere sic studio efferimur, ut abs te adjuvandi, ab aliis prope reprehendendi simus. Si Lentuli navis non erit, quo tibi

1. *Miratur istam controversiam.* Hoc est, causam ejus rei non videt, et vix credere potest. Tacite innuit Cicero Atticum videri Acutilio quæsivisse occasionem differendæ solutionis. Casaub. — De satisdatione dictum orat. pro Quintio.

2. Alii, *satisdari*. J. V. L.

3. *Decidisse*. *Decidere* sæpe est, transigere cum adversario sine judice. Græv.

4. *Et gratum... et jucundum.* Sensus est factum Attici gratum Tadio fuisse, qui vel cum damno optabat eam controversiam decidi, sed etiam ex animo ejus decidisse Atticum. Sch.

5. *Amicus.* L. Lucceius. Epist. 9 hujus libri.

6. *Pro signis Megaricis.* Ἀπὸ τῶν Μεγάρων. Nam τὰ Μέγαρα vocat Thucyd. lib. IV, et Strabo lib. VIII, et in Attica collocat, et lapidicinam prope Amphialum esse scribit. Quin μόνοις Ἑλλήνων Μεγαρεῦσιν ὁ κογχίτης λίθος ἐστὶ, καὶ σφίσι, καὶ τῇ πόλει πεποίηται πολλὰ ἐξ αὐτοῦ. Pausan. Attic. Pindar. Pyth. 8. Corr.

7. *Pentelici.* Erant statuæ e marmore Pentelico; quod ita dictum fuit, vel quia erat quinque nigricantibus maculis sive lineis distinctum, auctore Suida, vel quod e Pentelico monte Atticæ excidebatur, ut refert Pausanias. Popma.

8. Casaubonus jubet scribere, « et signa cetera ». Nam alioquin videbitur Hermas non agnoscere pro signis. De *xystis* vide Vitruv. V, 2, et VI, 9.

placebit, imponito. Tulliola, deliciolæ nostræ, tuum munusculum flagitat, et me, ut sponsorem, appellat. Mihi autem abjurare certius est[9], quam dependere.

9. *Abjurare certius est*. Malo cum perjurio inficiari me sponsorem esse, quam præstare munusculum quod te illi missurum promisisti. *Abjurare* verbum forense est, et rem creditam, vel promissam perjurio negare significat, ut scribit Servius. Plaut. Curcul. « Qui abjurant si quid creditum est ». PoPMA. — De hoc munusculo non liquet. Vid. inf. ep. 10. ED.

EPISTOLA IX.

Raras ab Attico literas venire queritur. Signa sibi ut curet petit. Chilii rogationem commendat. (Romæ, anno U. C. 686.)

CICERO ATTICO S.

NIMIUM raro nobis abs te literæ afferuntur: quum et multo tu facilius reperias, qui Romam proficiscantur, quam ego, qui Athenas; et certius tibi sit, me esse Romæ, quam mihi, te Athenis. Itaque propter hanc dubitationem meam brevior hæc ipsa epistola est: quod, quum incertus essem, ubi esses, nolebam illum nostrum familiarem sermonem in alienas manus devenire.

Signa Megarica, et Hermas, de quibus ad me scripsisti, vehementer exspecto. Quidquid ejusdem generis habebis, dignum Academia[1] tibi quod videbitur, ne dubitaris mittere, et arcæ nostræ[2] confidito. Genus hoc est voluptatis meæ: quæ γυμνασιώδη maxime sunt,

1. *Academia*. Sic appellat gymnasium, quod in Tusculano exstruendum curaverat, idque omnibus modis exornandum. SCH.

2. *Arcæ nostræ*. Ex qua præsentem pecuniam numerare possum. Contrarium erat solvere de mensa, i. e. de mensa publica argentariorum. Est autem arca locupletium, sacculus pauperiorum. Juven. II, 26: « Ignoras quantum ferrata distet ab arca Sacculus ». CASAUB.

ea quæro. Lentulus [3] naves suas pollicetur. Peto abs te, ut hæc cures diligenter. Chilius te rogat, et ego ejus rogatu, Εὐμολπιδῶν πάτρια [4].

3. *Lentulus*. Quis fuerit, incertum est: sed Corradus affirmat senatorem non fuisse, quos negotiari turpe putabatur. Imo et lege Claudia cautum erat ne quis senator, quive senatoris pater fuisset, maritimam navem, quæ plus quam trecentarum amphorarum esset, haberet. Ed.

4. Εὐμολπιδῶν πάτρια. Eumolpidarum ritus patrios. Non est ut hic intelligantur ritus illi secretiores, qui tantum mystis noti erant, et sine capitis periculo vulgari non poterant, sed illa sacra et cærimoniæ, quibus in Eleusiniis celebrandis utebantur in omnium oculis Eumolpidæ, quasque poetæ et prisci scriptores alii commemorant passim; aut forte per *Eumolpidas* intelligit tecte ipsos Athenienses, ut petierit Chilius Atheniensium leges et disciplinam sibi describi et mitti. Græv.

EPISTOLA X.

Brevitatem epistolæ excusat. De Lucceio placando pollicetur. Ut signa, aliaque ornamenta Tusculani mittat, librosque sibi reservet, petit. Quintum fratrem uxori Pomponiæ reconciliatum nuntiat: ad comitia sua Atticum venire nihil opus esse monet. Tulliam munusculum iterum appellare. (In Tusculano, anno U. C. 686.)

CICERO ATTICO S.

Quum essem in Tusculano [1] (erit hoc tibi pro illo tuo, Quum essem in Ceramico [2]), verumtamen quum ibi essem, Roma puer, a sorore tua missus, epistolam mihi abs te allatam dedit, nuntiavitque, eo ipso die post meridiem iturum eum [3], qui ad te proficisceretur.

1. *Quum essem in Tusculano*. Atticus hoc epistolæ principio usus erat, « Quum essem in Ceramico »: quem Cicero imitatus, et ipse ita cœpit, « Quum essem in Tusculano ». Man. —Vide de duplici Ceramico libellum Cl. Joannis Meursii. Græv.

2. *In Ceramico*. Athenis scilicet, ubi illo tempore Atticus commorabatur. Sch.

3. *Eum* delendum: nec addi solet, et hic in vicinia *eo* bis positi friget. Ernest. — *Eum* tamen Sch. servavit, nulla addita causa. Ed.

Eo factum est, ut epistolæ tuæ rescriberem aliquid; brevitate temporis tam pauca cogerer scribere. Primum tibi de nostro amico [4] placando, aut etiam plane restituendo polliceor. Quod ego etsi mea sponte ante faciebam, eo nunc tamen et agam studiosius, et contendam ab illo vehementius, quod tantam ex epistola voluntatem ejus rei tuam perspicere videor. Hoc te intelligere volo, pergraviter illum esse offensum: sed quia nullam video gravem subesse causam, magnopere confido illum fore in officio, et in nostra potestate. Signa nostra, et Hermeraclas [5], ut scribis, quum commodissime poteris, velim imponas, et si quod aliud οἰκεῖον [6] ejus loci, quem non ignoras, reperies, et maxime, quæ tibi palæstræ gymnasiique videbuntur esse. Etenim ibi sedens hæc ad te scribebam; ut me locus ipse admoneret. Præterea typos [7] tibi mando, quos in tectorio atrioli possim includere, et putealia sigillata duo [8]. Bibliothecam tuam [9] cave cui-

4. *De nostro amico*. L. Lucceio.

5. *Hermeraclas*. Imagines Mercurii et Herculis, quibus Athenienses statuas in gymnasiis ponebant. Athen. lib. XIII. Corr.

6. Οἰκεῖον. Proprium, accommodatum ad naturam.

7. *Typos*. *Typi* sunt imagunculæ, effigies, ac formæ hominum et aliarum rerum, quas variis fictas speciebus in tectorio exsculptis sedibus Cicero volebat includere, atque ita ipsum tectorium incrustare: quod etiam hodieque ad ornatum parietum faciunt. Plin. lib. XXXV: « Impressa argilla typum fecit, et cum ceteris fictilibus induratum igni proposuit ». Winkelmann. (*Histoire de l'Art*, VI, 5, 4) putat Ciceronem nunc mittere hos typos. Sed *Le Clerc* admonet *mando* non idem esse ac *mitto*, subaudiendumque esse *conficiendos*, vel *emendos*. Ed.

8. *Putealia duo*. Winkelmann. (libro citato, III, 2, 16) intelligit os, vel marginem putei (*bocca di pozzo*), non autem ἐπιστόμιον, operculum, ut *Mongault*, sed περιστόμιον. Tale ornamentum invenitur, dictum *puteal*, in *Monuments du Musée*, tom. II, pl. 25. Male Philippus Venuti (*Memor. di varia erudizione della Soc. Colomb. Fiorent.* tom. II, pag. 36) putavit hæc « putealia » duas fuisse aras « puteali Libonis » similes, quod plures docti viri refutaverunt. Ed. — Forte, « et putealia sigilla duo ». J. V. L.

9. *Bibliothecam tuam*. Venalem scilicet, quam tibi pueri tui confecerunt, quæstus causa. Complures

quam despondeas, quamvis acrem amatorem inveneris : nam ego omnes meas vindemiolas [10] eo reservo, ut illud subsidium senectuti parem. De fratre, confido ita esse, ut semper volui et elaboravi. Multa signa sunt ejus rei, non minimum, quod soror prægnans [11] est. De comitiis meis, et tibi me permisisse [12] memini, et ego jampridem hoc communibus amicis, qui te exspectant, prædico. Te non modo non arcessi a me, sed prohiberi [13]; quod intelligam, multo magis interesse tua, te agere, quod agendum est hoc tempore, quam mea, te adesse comitiis. Proinde eo animo te velim esse, quasi mei negotii causa in ista loca missus esses. Me autem eum et offendes erga te, et audies, quasi mihi, si qua parta erunt, non modo te præsente, sed per te parta sint. Tulliola tibi diem dat [14], sponsorem appellat [15].

enim Atticus librarios habuit, unde fructum perciperet. Nepos in ejus vita. Malasp.

10. *Vindemiolas*. Reditus meos, et quidquid pecuniæ possumus hinc inde contrahere. Man.

11. *Prægnans*. Alii, *prægnas*. Vox *prægnas* et *damnas*, quæ apud jurisconsultos sæpe legitur, sunt veteris linguæ reliquiæ. Sic *sanas*, unde *sanates* Gellio, XVI, 10. Casaub. — *Prægnas*, si Probo credimus, scribendum est. Is enim in suis Catholicis ita scribit : « Gnas, tertiæ sunt declinationis : *tis* faciunt genitivo, ut *prægnas*, prægnatis ». Ubi in scriptura mendum esse non potest. Malasp.

12. *Permisisse*. Ut eorum causa Romam ne venias. Et de comitiis accipe non consularibus, sed prætoriis. Man.

13. Alii, « arcessam, sed prohibebo ». J. V. L.

14. *Diem dat*. *Dare diem* est constituere diem solutioni, quæ si tum non repræsentatur, potest is, cui dies datus est, a creditore in jus vocari. Græv.

15. *Sponsorem appellat*. Edd. vett. addunt *non*, et revocarunt Manut. et Vict. hoc sensu : Antea, quod tu ei promissum munusculum non mitteres, me sponsorem appellabat, nunc sponsorem omittit; te ipsum in judicium vocat : itaque faciundum tibi est, ut promissum omnino solvas. Sed hoc jure negat Ernestius : nempe h. l. idem dicit Cicero quod supra ep. 8 sic expresserat : « Tulliola tuum munusculum flagitat, et me ut sponsorem appellat ». Sch.

EPISTOLA XI.

Frustra se adhuc elaborasse scribit, in Lucceii vetere erga Atticum voluntate recuperanda: nondum se designatum prætorem esse; iterum, ut ea quæ Atticus Academiæ Ciceronis paraverit, mittat, librosque sibi conservet, petit. (Romæ, anno U. C. 686.)

CICERO ATTICO S.

Et mea sponte faciebam antea, et post, duabus epistolis tuis perdiligenter in eamdem rationem scriptis, magnopere sum commotus. Eo accedebat hortator assiduus Sallustius [1], ut agerem quam diligentissime cum Lucceio de vestra vetere gratia reconcilianda. Sed, quum omnia fecissem, non modo eam voluntatem ejus, quæ fuerat erga te, recuperare non potui, verum ne causam quidem elicere immutatæ voluntatis. Tametsi jactat ille quidem illud tuum arbitrium [2], et ea, quæ jam tum, quum aderas, offendere ejus animum intelligebam : tamen habet quiddam profecto, quod magis in animo ejus insederit, quod neque epistolæ tuæ, neque nostra allegatio [3] tam potest facile delere, quam tu præsens non modo oratione, sed tuo vultu illo familiari tolles, si modo tanti putabis id; quod, si me audies, et si humanitati tuæ constare voles, certe putabis. Ac, ne illud mirere, cur, quum ego

1. *Sallustius.* Ciceronis familiaris, non ille Historiarum scriptor. Ed.

2. *Illud tuum arbitrium.* Al. *suum.* Corr. — Ac bene quidem *tuum*, quod probat J. V. L. Nempe arbiter fuerat Atticus, in causa aliqua Lucceii, et contra eum pronuntiaverat. Ed. — Vide Casaub. ad epist. 3.

3. *Allegatio.* Hoc est, submissio, aut subornatio. Sum enim a te submissus, ut te apud ipsum in gratiam ponerem. *Allegare* dicitur ille qui submittit aliquem ad aliquid clanculum perficiendum. Sic *allegare testem.* Terent. Andr. « Ne credas me allegatum », hoc est, ne credas me subornatum. Et in Verr. Act. I : « Petiit a me Rabonius, et amicos allegat ». Ed.

antea significarem tibi per literas, me sperare illum in nostra potestate fore, nunc idem videar diffidere; incredibile est, quanto mihi videatur illius voluntas obstinatior, et in hac iracundia obfirmatior: sed hæc aut sanabuntur, quum veneris; aut ei molesta erunt, in utro culpa erit[4]. Quod in epistola tua scriptum erat, me jam arbitrari designatum esse[5]; scito, nihil tam exercitum esse nunc Romæ, quam candidatos, omnibus iniquitatibus; nec, quando futura sint comitia, sciri. Verum hæc audies de Philadelpho. Tu, velim, quæ Academiæ nostræ parasti, quam primum mittas. Mire quam illius loci non modo usus, sed etiam cogitatio delectat. Libros vero tuos cave cuiquam tradas: nobis eos, quemadmodum scribis, conserva. Summum me eorum studium tenet, sicut odium

4. *Aut ei molesta erunt, in utro culpa erit.* Ciceroni a quibusdam nimis gravis dica dicitur propter hæc verba: quorum non est sententia, Lucceio creandam molestiam, uter etiam ex illis auctor exstiterit culpæ et offensæ, sive injuriam alteri fecerit. Sed hic, ni fallunt me omnia, est sensus, molestiam illi fore, in quo futura sit culpa, quo minus iterum possint redire invicem in gratiam. J. A. Fabricius, Bibl. Lat. lib. I, cap. 8. Quam opinionem probamus leviter emendatam a J. V. L. Scripsit hoc, opinor, Cicero, ut Epicureum Attici torporem excitaret. Volebat ille quidem reconciliari cum Lucceio, sed aliena Ciceronis atque amicorum opera, nulla sua. Id, quod ex epistola hujus libri quinta intelligi potest, itemque ex decima. Frustra ergo ii, quos Fabricius designat, Ciceronem traducebant, uti perfidiosum hominem atque improbum, qui polliceretur facturum se suis artibus, ut hujus offensionis culpa omnis atque invidia in Lucceium, quo jure, qua injuria, derivaretur. Aiunt Ciceronem ita scribere, ut Attico plus tribuat, quam Lucceio. Quid tamen scribere poterat magis ex æquitate, quam istud? In utrolibet culpa erit, illi erit molestia. Tum nihil in tribus est epistolis, unde colligas, falso queri Lucceium: sunt autem multa, quæ significent, profectam esse ab Attico gravem injuriam. Oliv.

5. *Designatum esse.* Magna fuit discrepantia inter P. Manutium ac Corradum. Hic putabat agi de consulatu Ciceronis, Manutius autem de prætura, quem Schütz. omnino sequitur. Faciunt cum Manutio Casaubonus, et Mongaltus: de quorum sententia Olivetus in laterculo chronologico hanc epistolam dixit fuisse scriptam an. Urb. 686; quod non animadvertit Muretus, qui Corradi sententiam amplexus est. Ed.

jam ceterarum rerum : quas tu, incredibile est, quam brevi tempore quanto deteriores offensurus sis, quam reliquisti.

EPISTOLA XII.

Teucridem promissæ pecuniæ petitionem differre narrat. Rogat ut sinistros rumores, quos Antonius Macedoniæ procos. sibi adspergere dicatur, diligenter perspiciat; de Pompeii divortio, de Clodii incestu, et de Sosithei anagnostæ morte scribit. (Anno U. C. 692, mense januario.)

CICERO ATTICO S.

[1] Teucris illa [2] lentum sane negotium : neque Cornelius [3] ad Terentiam [4] postea rediit. Opinor, ad Considium, Axium, Selicium confugiendum est. Nam a

1. Hæc epistola in edd. pr. et MSS cohæret cum superiori : sejuncta est auctore Corrado. J. V. L.

2. *Teucris illa*. Putat Bosius hoc nomine significari C. Antonium collegam Ciceronis in consulatu. Cur vero Antonius ita sit appellatus ἐν τῷ αἰνίγματι, multa quidem adducunt interpretes, quorum conjecturas huc transferre piget. Ed. — Quum vero dicat « lentum negotium », Sch. putavit sub nomine Teucridis latere fœneratorem quemdam, aut potius mulierem divitem, Antonii necessariam, quæ Ciceroni, allegato ad Terentiam Cornelio, pecuniæ summam mutuam se daturam promiserat, si vellet Antonium defendere, ne ex provincia Macedonia quam tum proconsul regebat, evocaretur. Sch.

3. *Cornelius*. Affinis P. Sextii, qui tunc quæstor erat C. Antonii in Macedonia : epist. 6, lib. V, ad Div. Cornelius igitur Romæ quum esset, hoc negotium fortasse curabat. Corr.

4. *Ad Terentiam*. Totum hunc locum Popma de Antonio intelligit. Antonius lente solvit, et me frustratur his verbis, *Libertum mitto*, qui tibi numeret, *Tito* Attico *mandavi*, ut ipse meo nomine solveret : quæ revera sunt excusationes atque dilationes. Sed neque *Cornelius* ab illo allegatus ad Terentiam, quum spem solutionis fecisset, ad eam postea rediit. Itaque oportet me confugere ad *Axium*, *Considium*, *Selicium*, fœneratores, et ab illis pecuniam sumere. Nam *Cæcilius* tam durus fœnerator est, ut ab eo nec ipsius propinqui nummum habere possint, nisi pendant *centesimas* usuras, id est, in anno duodenos nummos pro centenis. Verumtamen quod tam lente solvit Antonius, bene cadit, ut non tenear eum defendere, quum reus repetundarum agetur. Nam præcursores

Cæcilio[5] propinqui minore centesimis[6] nummum movere non possunt. Sed, ut ad prima illa redeam, nihil ego illa[7] impudentius, astutius, lentius vidi. Libertum mitto; Tito mandavi[8]: σκήψεις, atque ἀναβολαί. Sed nescio, an ταυτόματον ἡμῶν[9]. Nam mihi Pompeiani prodromi[10] nuntiant, aperte Pompeium acturum, Antonio succedi oportere: eodemque tempore aget prætor ad populum[11]. Res ejusmodi est, ut ego, nec per bonorum, nec per popularem existimationem, honeste possim hominem defendere; nec mihi libeat, quod vel maximum est. Etenim accidit hoc, quod totum, cujusmodi sit, mando tibi, ut perspicias. Libertum ego habeo, sane nequam hominem, Hilarum dico, ratio-

quos Pompeius præmisit, nuntiant Pompeium acturum in senatu, ut Antonius e provincia revocetur ob pecunias a sociis injuste exactas, et ad populum, ut Romam ad causam de repetundis dicendam veniat.

5. *Cæcilio*. Q. Cæcilius dives et fœnerator Attici avunculus. *Minore movere*. Est, minore fœnore movere, quam centesimis.

6. *Centesimis*. Non ab annua, sed a menstrua solutione *centesimæ* dictæ usuræ, quia singulis mensibus centesima pars sortis pendebatur, quæ, secundum nostrorum temporum rationem et loquendi consuetudinem, duodecim in annum faciunt: veteres enim in usurarum ratione menstrua tempora observabant, non, ut nunc, annua. Vide J. F. Gronovium, lib. III de Pec. Vet. cap. 13. Græv.

7. *Illa*. Teucride.

8. *Libertum mitto; Tito mandavi*. Verba sunt non Ciceronis, ut quidam existimant, sed Teucridis, qui solvendæ pecuniæ diem produceret his verbis: *Libertum mitto;* subaudi, qui numeret: *Tito mandavi;* ut scilicet ipse tibi pro me satisfaceret. Antonii igitur σκήψεις hæc sunt, atque ἀναβολαὶ, id est, tergiversationes, et dilationes. Man.

9. *Nescio, an* ταυτόματον ἡμῶν. Antonius, inquit, non solvit: sed hoc optime cadit, ut deinde ejus defendendi causa mihi nulla sit. Et spectavit fortasse ad illum versiculum Menandri, qui est in græcis sententiis, ταυτόματον ἡμῶν κάλλιον βουλεύεται, *casus melius, quam nos, consulit.* Magis e re nostra est, eum non solvere, quam si, quod volebamus, solveret. Quod casu, non consilio nostro, fit. Idem.

10. *Pomp. prodromi*. Quos nunc Pompeius, ex bello Mithridatico revertens, celeri cursu præmittit. Idem.

11. *Aget prætor ad populum*. Ut Romam evocetur. Nec tamen hoc anno, id est, Pisone et Messalla coss. sed biennio post, id est, Cæsare et Bibulo coss. causam dixit C. Antonius. Quod e Suetonio, et orat. pro Domo planum fit. Idem.

cinatorem[12], et clientem tuum[13]. De eo mihi Valerius interpres[14] nuntiat, Chiliusque se audisse scribit hæc : esse hominem cum Antonio; Antonium porro in cogendis pecuniis[15] dictitare, partem mihi quæri, et a me custodem communis quæstus libertum esse missum. Non sum mediocriter commotus : neque tamen credidi; sed certe aliquid sermonis fuit. Totum investiga, cognosce, perspice, et nebulonem illum, si quo pacto potes, ex istis locis amove. Hujus sermonis Valerius auctorem Cn. Plancium[16] nominabat. Mando tibi plane, totum, ut videas, cujusmodi sit.

Pompeium nobis amicissimum constat esse. Divortium[17] Muciæ vehementer probatur. P. Clodium, Appii F., credo te audisse, cum veste muliebri de-

12. *Ratiocinatorem.* Qui tractaverat rationum libros Attici, non qui nunc est ratiocinator, nam tunc non diceret, « si quo pacto potes ». Ed.

13. *Clientem tuum.* Notabis ex isto loco videri moris fuisse, ut servi, quum libertate donarentur, optarent et eligerent patronum, in cujus clientela essent futuri ex jure civium romanorum. Atque hinc notabis duplicem patronum diverso respectu eumdem habuisse : alterum habebat ut libertus, alterum ut cliens. Sunt enim relata inter se patronus, libertus; et patronus, cliens. Casaub.

14. *Valerius interpres.* Putant quidem esse hunc P. Valerium, cujus mentio epist. 2, lib. XIV, ad Divers. Peritum sane linguarum fuisse oportet, qui in senatu orationes legatorum peregre advenientium interpretaretur. Fuerunt et alii interpretes in cohortibus prætorum, aut proconsulum. Romani enim, ut linguam suam cum imperio propagarent, non permiserunt suis legatis quocumque eos mitterent, alia quam latina lingua uti; ut testatur Val. Max. II, 2. Teste ipso Cicerone, qui a Metello Siciliæ prætore reprehensus est, quod Syracusis in senatu græco græce verba fecisset. Ed.

15. *In cogendis pecuniis.* Ego puto Antonium sub cellæ nomine magnam pecuniam coegisse, hocque usum esse prætextu apud amicos, partem hujus pecuniæ deberi Ciceroni, quod hanc ei promiserit, quum sibi provinciam, quam sortitus erat Cicero, cederet. Notum enim est hoc Ciceronem fecisse, quum tempore conspirationis Catilinariæ collegæ animum sibi adjungeret. Græv.

16. *Cn. Plancium.* Tunc tribunum militum, deinceps quæstorem exsulante Cicerone : cujus pro eo exstat oratio. Ed.

17. *Divortium.* Quod Pompeius ex bello Mithridatico rediens fecit cum Mucia Q. Mucii Scævolæ filia, ob suspicionem adulterii cum C. Cæsare commissi. Popma.

prehensum domi C. Cæsaris[18], quum pro populo fieret, eumque per manus servulæ[19] servatum et eductum; rem esse insigni infamia: quod te moleste ferre certo scio. Quod[20] præterea ad te scribam, non habeo. Et mehercule eram conturbatior. Nam puer festivus, anagnostes noster, Sositheus decesserat, meque plus, quam servi mors debere videbatur, commoverat. Tu velim sæpe ad nos scribas. Si rem nullam habebis, quod in buccam venerit, scribito. Kal. januar., M. Messalla, M. Pisone coss.

18. *Domi C. Cæsaris.* Hoc anno prætoris et pontificis max. Sacra autem Bonæ Deæ vel in consulis, vel in prætoris ædibus, fiebant. Scн.

19. *Servulæ.* Alii *Serviliæ*, alii *Seprullæ*; alii aliter torquent, ut nomen, quod Romanum sit, eliciant. Cicero clare ancillis tribuit in or. de Harusp. resp. c. 21, ubi ait eum ex eo loco quo eum adire fas non erat, ancillarum beneficio emissum. Scн.

20. Alii, *Quid.* J. V. L.

EPISTOLA XIII.

Scribit se tres ab Attico epistolas accepisse, tardiorem vero in scribendo esse, quod tabellarios fideles non inveniat; addit de diverso consulum Messallæ et Pisonis ingenio, et de Clodii incestu. Pompeium se aperte laudare, occulte invidere; de provinciis prætorum, de orationibus suis ad Atticum missis, de domo a Messalla consule empta, scribit; Teucridem spem facere solutionis. (Romæ, anno U. C. 692, mense januario.)

CICERO ATTICO S.

Accepi[1] tuas tres jam epistolas: unam a M. Cor-

1. Venisse Romam Atticum vocatu Ciceronis futuri consulis supra sæpe dictum. Videtur in Urbe fuisse totum annum consulatus Ciceronis, et sequente quoque, sub cujus finem abiit Roma in Epirum. Ex illo itinere datas ab ipso literas ad Ciceronem, quoties offerretur occasio, apparet ex hac epistola: ex qua etiam liquet superiorem a Cicerone scriptam esse ad Atticum, quum adhuc in itinere esset: videtur enim Atticus lente in hoc itinere ambulasse, vel pluribus locis substitisse. Casaub.

nelio, quam Tribus Tabernis[2], ut opinor, ei dedisti; alteram, quam mihi Canusinus tuus hospes reddidit; tertiam, quam, ut scribis, ancora soluta[3], de phaselo dedisti: quæ fuerunt omnes rhetorum. Pure loquuntur, quum humanitatis sparsæ sale, tum insignes amoris notis. Quibus epistolis sum equidem abs te lacessitus ad scribendum; sed idcirco sum tardior, quod non invenio fidelem tabellarium. Quotus enim quisque est, qui epistolam paullo graviorem ferre possit, nisi eam pellectione relevarit[4]? Accedit eo, quod mihi non est notum, ut quisque in Epirum proficiscatur. Ego enim te arbitror, cæsis apud Amaltheam[5] tuam victimis, statim esse ad Sicyonem[6] oppugnandum[7] profectum. Neque tamen id ipsum certum habeo, quando ad Antonium proficiscare[8], aut quid in Epiro temporis ponas. Ita neque Achaicis hominibus, neque Epiroticis paullo liberiores literas committere audeo. Sunt autem post discessum a me tuum res dignæ literis nostris, sed non committendæ

2. *Tribus Tabernis.* Locus in via Appia : nomen illi manet *le Tre Taberne.* Ed.

3. Al. e MSS, « ancoris sublatis ». Monuit enim Casaubonus latine quidem dici *oram solvere*, non *anchoram solvere.* Sch.

4. *Pellectione relevarit.* Nam solent literas in itinere aliqui reserare, et inspicere, quibus graves videntur, nisi eas leviores reddiderint : quum legunt, tum enim videntur esse leviores. Hoc est, quod dicit se non invenire *fidelem tabellarium*, qui recte eas perferat. Nam multos esse qui epistolam paullo graviorem ferre non possint. Muret.

5. *Cæsis apud Amaltheam.* Jocatur, metaphora a re militari desumpta, fingens Atticum facto sacrificio in Achaiam ad exigendam a Sicyoniis pecuniam debitam profectum, tamquam imperatorem ad bellum. Ed. — *Amalthea*, s. *Amaltheum*, erat villa Attici in Epiro, forte a copia rerum omnium dicta, quasi capra Amalthea. Popma.

6. *Ad Sicyonem.* Sicyonios debitores tuos, ep. 16 h. l. *Sicyonem* in Macedonia ponit Plaut. in Pseud. Corr.

7. *Oppugnandum.* Ut nummos exprimas. Est μεταφορά. Idem.

8. *Ad Antonium proficiscare.* Cum literis in quibus te illi commendo, epist. 5, lib. V, Div. Unde ille postea gratias egit, epist. 13 h. l. Idem.

ejusmodi periculo, ut aut interire, aut aperiri, aut intercipi possint.

Primum igitur scito, primum me[9] non esse rogatum[10] sententiam, præpositumque esse nobis pacificatorem Allobrogum[11], idque admurmurante senatu[12], neque me invito, esse factum. Sum enim et ab observando homine[13] perverso liber, et ad dignitatem in republica retinendam contra illius voluntatem solutus : et ille secundus in dicendo locus habet auctoritatem pæne principis[14], et voluntatem non nimis devinctam beneficio consulis. Tertius est Catulus; quartus (si etiam hoc quæris) Hortensius. Consul autem ipse parvo animo et pravo, tantum cavillator[15] genere illo moroso[16], quod etiam sine dicacitate ri-

9. Ernest. cui non bene sonat repetitio ejusdem verbi, conjicit, « Igitur scito, primum me, etc. » J.V.L.

10. *Rogatum*. Anno quidem superiore Cicero a Silano consule primum fuerat sententiam rogatus. Piso autem consul hunc honorem propinquo suo C. Pisoni habere maluit. Id se moleste tulisse Cicero male dissimulat. Ed.

11. *Pacificatorem Allobrogum*. C. Calpurnium Pisonem intelligit, qui Galliam Narbonensem ex consulatu obtinuerat, in qua Allobroges. In administrationis istius tempore videntur movisse aliquid Allobroges, quod et historia conjurationis Catilinariæ declarat : « Piso incipientem motum sua prudentia composuit, et fluctuantes animos in officio continuit ». Ideo appellatur « pacificator Allobrogum », quod tamen Cicero videtur non sine urbanitate aliqua dicere, et joco. Cas.

12. *Admurmurante senatu*. Senatus significabat sibi non placere. Muret.

13. *Homine*. M. Pisone cos. Corr.

14. *Pæne principis*. Gell. lib. IV, cap. 10. Idem. — Hoc sapientissime scriptum est. Nam primus locus « benivolentiæ consulis » fere attribuitur; neque is, qui primus rogatur, inficiari potest, quin se obstrictum consuli fateatur. Secundus autem locus *auctoritati* et dignitati adscribitur, ut sæpe hic major quam primus haberetur. Sic Themistocli a Lacedæmoniis prudentia sua devictis Persis, suffragiis in urnam conjectis, quum contenderetur utrum Eurybiadi, qui et fortitudine sua multitudinem Persarum devicit, præferri deberet, an Eurybiades Themistocli, secundus locus prudentiæ, qua victoria parta fuerat, attributus est. Dubium autem non fuit, quin primus locus benivolentiæ, alter virtuti attribuatur. Vide Herod. et Plutarch. Muret.

15. *Tantum cavillator*. Vetus codex : « tamen cavillator ». Bosius Baluz.

16. *Moroso*. Frustra corrigebat Salmas. *mocoso*, quod ducit a μῶκος, sanna. Actionem mimicam et gesticulatoriam *mocosam* veteres appellabant.

detur, facie magis, quam facetiis ridiculus, nihil agens[17] cum republica, sejunctus ab optimatibus: a quo nihil speres boni reipublicæ, quia non vult; nihil metuas mali, quia non audet. Ejus autem collega[18] et in me perhonorificus, et partium studiosus ac defensor bonarum. Quin nunc leviter[19] inter se dissident. Sed vereor, ne hoc, quod infectum est, serpat longius[20]. Credo enim te audisse, quum apud Cæsarem pro populo fieret, venisse eo muliebri vestitu virum; idque[21] sacrificium quum virgines instaurassent, mentionem a Q. Cornificio in senatu factam (is fuit princeps; ne tu forte aliquem nostrum putes); postea rem ex senatusconsulto ad pontifices relatam[22], idque ab iis nefas esse decretum; deinde ex senatusconsulto consules rogationem promulgasse; uxori Cæsarem nuntium remisisse. In hac causa Piso, amicitia P. Clodii ductus, operam dat, ut ea rogatio, quam ipse fert, et

Ed. — *Sine dicacitate.* Qui differant *dicacitas* et *cavillatio*, vid. de Orat. II, 54. Hic dicit hoc genus morosæ cavillationis rideri, etiamsi non sit dicax, h. e. breviter et acute dictis festivus. Sch.

17. *Nihil agens.* Nusquam hoc loquendi genus reperias: legendum igitur « nihil agens cum populo ». Populus est sejunctus ab optimatibus. Sunt duæ factiones, altera populi, altera optimatum. Hoc itaque dicit « nihil agens cum populo, sejunctus ab optimatibus », neque placet populo, neque optimatibus, neutri parti servit. Muret.

18. *Collega.* M. Messalla.

19. Vulgo *quin imo.* Sed vetus codex habet: « Quin nunc leviter ». Bosius Baluz.

20. *Vereor, ne hoc, quod infectum est, serpat longius.* Sensus hic est: Timeo ne macula, quæ pridem a Clodio reipublicæ adspersa est, serpat longius. Solent enim maculæ serpere et porrigi longius. Dicit de ea labe, quæ erat adspersa reipublicæ propter violationem Bonæ Deæ. Muret. — Sed nondum de incestu Clodii aliquid dixerat; ergo melius exponendum: quod tabe, vel peste contactum est, trahat atque inficiat ulteriora, id est, ne talis consul collegæ suam scabiem affricet. Gronov.

21. Sch. auctore Mureto, rescripsit « ideoque », i. e. et propter hanc causam, quia sacra polluta essent, virgines Vestales sacrificium instaurassent. Ed.

22. Ernest. proprium in hac re verbum putat fuisse *delatum*, et sic legendum. J.V. L.

fert ex senatusconsulto et de religione, antiquetur. Messalla vehementer adhuc agit severe. Boni viri[23] precibus Clodii removentur a causa; operæ comparantur; nosmet ipsi, qui Lycurgei[24] a principio fuissemus, quotidie demitigamur. Instat et urget Cato. Quid multa? vereor, ne hæc, neglecta a bonis, defensa ab improbis, magnorum reipublicæ malorum causa sint[25]. Tuus autem ille amicus[26] (scin' quem dicam[27]?), de quo tu ad me scripsisti, posteaquam non auderet reprehendere, laudare cœpisse[28], nos, ut ostendit, admodum diligit, amplectitur, amat, aperte laudat; occulte, sed ita, ut perspicuum sit[29], invidet. Nihil come, nihil simplex[30], nihil ἐν τοῖς πολιτικοῖς[31] hone-

23. *Boni viri.* Optimates, nobiles, primores, ut infinitis in locis. Græv.

24. *Lycurgei.* Non a *Lycurgo* rege Lacedæmoniorum ducto nomine se *Lycurgeum* fuisse scribit; sed a *Lycurgo* oratore Atheniensi, quem ferunt in dicendo valde severum et acerbum exstitisse. Bos. — Ego, qui sacer reprehensor et vindex malorum instar Lycurgi illius nobilis Atheniensis oratoris, de quo Diod. Sic. VI, 89, et Cic. in Brut. 34, quotidie remitto aliquid de severitate mea. Gron.

25. *Sint.* Alii, *sit.* J. V. L.

26. *Amicus.* Pompeius. Serviebat enim omnibus gratiosis tum temporis, ut acta ejus bello Mithridatico confirmarentur. Gron. — Floruit Pompeius extra Urbem dum fuit, et pro populo romano bella gessit. Reversus in Urbem misere jacuit : quamquam ipse sane in causa fuit, qui dum vult omnium gratias retinere, omnium amisit. Casaub.

27. *Scin' quem dicam.* Non tantum hæc verba notis parentheseos inclusit Casaub. sed omnia quæ sequuntur usque ad *cœpisse*, ubi desinit parenthesis. Non hic Cicero Pompeium nominatim indicat, sed indicat certissimo indicio. « Is est, inquit, de quo tu scripsisti ad me, postea, etc. » Nec dubium Atticum id scripsisse Ciceroni, una aliqua ex tribus epistolis, quæ hujus initio commemorantur, quum Roma discedens incidisset in Pompeium, qui e bello Mithridatico Romam redibat. Nam eum Romam venisse, et fuisse ad Urbem hoc tempore apparet etiam ex seq. epist. Casaub.

28. *Laudare cœpisse.* Sero. Nam nimium diu tacuit. Ep. 19 h. l. Id queritur Cic. ep. 7 ad Div. lib. V. Corr.

29. *Ita ut perspicuum sit.* Hoc manifeste tangit Pompeium. Alias enim de illo Cœlius, VIII, 1 : « Solet enim aliud sentire, et loqui, neque tantum valere ingenio, ut non appareat, quid cupiat ». Ed.

30. *Nihil simplex.* In Pompeio, « qui solet aliud sentire, et aliud loqui », ep. 1, lib. VIII, ad Div. Corr.

31. Ἐν τοῖς πολιτικοῖς. In rebus pu-

stum[32], nihil illustre, nihil forte, nihil liberum. Sed hæc ad te scribam alias subtilius. Nam neque adhuc mihi satis nota sunt; et huic terræ filio, nescio cui, committere epistolam tantis de rebus non audeo. Provincias prætores[33] nondum sortiti sunt. Res eodem est loci, quo reliquisti. Τοποθεσίαν[34], quam postulas, Miseni et Puteolorum, includam orationi meæ. A. d. III non. decemb.[35] mendose fuisse animadverteram. Quæ laudas ex orationibus, mihi crede, valde mihi placebant; sed non audebam antea dicere. Nunc vero, quod a te probata sunt, multo mihi ἀττικώτερα[36] videntur. In illam orationem Metellinam[37] addidi quædam. Liber tibi mittetur, quoniam te amor nostri φιλορήτορα[38] reddidit. Novi tibi quidnam scribam? quid? etiam. Messalla[39] consul

blicis, et ad rempubl. accommodatis.

32. *Honestum*. Τὸ καλόν. Quintil. II, 5 : « Nos justum, pium, religiosum, ceteraque his similia honesto complectimur ». Ed.

33. *Prætores*. Anni superioris; in iis Q. Cicero, cui deinde obtigit Asia. Hanc sortitionem conjuratio Catilinæ distulerat. Vid. Dion. XXXVII; Oros. VI, 6. Ed.

34. Τοποθεσίαν. Loci descriptionem.

35. *A. d.* III *non. decemb*. Apparet lapsum Ciceronem in aliquo scripto suo, ubi hæc verba posuerat; de quo errore ab Attico admonitus fuerat. Casaub.

36. Ἀττικώτερα. Magis Attica, elegantius dicta : unde ἀττικισμὸς ep. 16 lib. IV; sic ἀττικώτατα ep. 1 lib. XV. Corr.

37. *Orationem Metellinam*. In Metellum Nepotem, Celeris fratrem. Hujus orationis, quam laudant A. Gellius et Quintilianus, exstat tantum titulus, *Contra concionem Q. Metelli*, et fragmenta pauca. Ad Div. V, 1, 2; Gell. XVIII, 7; Quintil. IX, 3. Ed.

38. Φιλορήτορα. Studiosum artis dicendi. Quod sequitur « novi tibi, etc. » est genus quoddam familiariter scribendi, sæpe in extrema epistola usurpatum, ut ep. ad Att. I, 19 : « quid aliud? quid? hoc opinor »; unde Schütz. conjicit *quid aliud* pro *quidnam*. Ed.

39. *Messalla*. Perinde hæc sunt accipienda ac si diceret, Meministin', mi Attice, fuisse quum multi me reprehenderent, quum domum meam emerem, primum quod tam caro emerem; deinde quod pecunia aliena. Atqui habeo nunc quod illis respondeam : nam et carius emit Messalla quam ego : et amicorum opibus, non minus quam ego usus sum. Deinde et suum et Messallæ factum defendens ait, nihil vetare quin bonus ac prudens civis amicorum facultatibus in emenda domo ad dignitatem aliquam perveniat. Man.

Autronianam[40] domum emit H-S ccccxxxvii[41]. Quid id ad me, inquies? Tantum, quod ea emptione et nos bene emisse judicati sumus; et homines intelligere cœperunt, licere amicorum facultatibus in emendo ad dignitatem aliquam pervenire. Teucris illa lentum negotium est, sed tamen est in spe. Tu ista confice. A nobis liberiorem epistolam exspecta. vi kalend. febr., Messalla et M. Pisone coss.

40. *Autronianam*. L. Antronii Pæti qui consul designatus, cum collega suo P. Sulla ambitus damnatus erat. Deinde ob conjurationem Catilinariam exsulabat. Att. III, 2. Man.

41. *H-S CCCCXXXVII*, id est, 41,078 fr. ideo affirmare non dubitamus, locum esse corruptum. Legimus autem *H-S XXXVII*, quod interpretamur sestertium tricies septies. Notas autem illas *CCCC* a mala manu esse profectas persuasissimum habemus. Idem.

EPISTOLA XIV.

De prima Pompeii oratione post reditum ex bello Mithridatico habita, de ejus sententia in concione de judicibus a prætore in causa Clodiana legendis, et in senatu de promulgata adversus eum rogatione. De Crassi laudibus Ciceroni tributis; de sua oratione in senatu habita; de Clodii contentionibus ad impediendam rogationem; de consulum animo; de aliis quibusdam. (Romæ, anno U. C. 692, mense februario.)

CICERO ATTICO S.

Vereor, ne putidum sit scribere ad te, quam sim occupatus; sed tamen distinebar, ut huic vix tantulæ epistolæ tempus habuerim, atque id ereptum e summis occupationibus. Prima concio Pompeii[1] qualis fuisset, scripsi ad te antea[2], non jucunda miseris,

1. *Prima concio Pompeii*. Reversi e bello Mithridatico, epist. 11 hujus libri.

2. *Scripsi ad te antea*. Vel desideratur epistola hæc, et ea est fortasse quam *liberiorem* se missurum pollicetur in fine prioris : quam noluit exstare Cicero. Vel hæc referenda ad illa, quæ superiore epistola dicta sunt illo loco : « Tuus autem amicus, etc. » Casaub. — Sed est verisimilius hanc epistolam periisse. Ed.

inanis improbis, beatis non grata, bonis non gravis. Itaque frigebat[3]. Tum Pisonis consulis impulsu levissimus tribunus plebis Fufius[4] in concionem produxit[5] Pompeium. Res agebatur[6] in circo Flaminio; et erat in eo ipso loco illo die nundinarum πανήγυρις[7]. Quæsivit ex eo, placeretne ei judices a prætore legi, quo consilio[8] idem prætor uteretur. Id autem erat de Clodiana religione ab senatu constitutum. Tum Pompeius μάλ' ἀριστοκρατικῶς[9] loquutus est, senatusque auctoritatem sibi omnibus in rebus maximam videri, semperque visam esse respondit, et id multis verbis. Postea Messalla consul in senatu de Pompeio quæ-

3. Gœrenz. ad Cic. Academ. II, 23, scribendum conjicit, « bonis non gravis : ita frigebat ». J. V. L.

4. *Fufius*. Existimamus hunc esse *Q. Fufium Calenum*, perpetuum Ciceronis hostem. De quo in Philipp. Malasp.

5. *Produxit*. Licebat tribunis plebis, quemcumque vellent arripere, et in concionem productum cogere pro ipsorum jure et potestate, ut quibus de rebus esset interrogatus, de iis responderet. Ed.

6. *Res agebatur*. Duas circumstantias facti ejus notare voluit Cicero obiter. Sæpe enim de re ex circumstantiis optime judicatur. Hic autem duas Attico considerandas proponit loci et temporis. Ait igitur, rem agi *in circo Flaminio*. Hæc est loci circumstantia, quam neque temere ponit Cicero, neque recte interpretes omiserunt expendere. Pompeius tum fuit ad Urbem, hoc est, in exspectatione triumphi, et remansit extra Urbem prope ad exitum ejus anni, quo triumphavit : itaque in *circo Flaminio* res acta fuit, qui erat extra Urbem. Tempus notant : « Et erat in eo ipso loco illo die nundinarum πανήγυρις. » Quid refert? dicat aliquis. Multum : quod non observarunt interpretes. Moribus enim romanis, quo die *nundinæ* erant, cum populo agi non potuit. Festus auctor in *Nundinas*, quem vide. Ergo etiam hoc contra mores forte ab isto tribuno levissimo Fufio; quod tamen ut minus miremur facit Macrobius, qui docet disputatum diu fuisse, « essent nundinæ feriæ necne? » ac olim quidem fuisse sine dubio, postea tamen lege Hortensia fastas esse factas, « ut possent (ait) rustici qui nundinandi causa in Urbem venirent, lites componere ». Quare postea quam semel fastæ declaratæ lege fuerunt nundinæ, cœperunt, ut ait idem Macrob., omnia negligentius haberi, ut minus mirum sit levissimum tribunum in re maxima ausum esse concionem die nundinarum cogere. Casaub.

7. Πανήγυρις. Conventus.

8. *Quo consilio*. Quibus judicibus uteretur in causa Clodiana. Man.

9. Μάλ' ἀριστοκρατικῶς. Plane, ut optimatem decet.

sivit, quid de religione, et de promulgata rogatione sentiret. Loquutus ita est in senatu, ut omnia illius ordinis consulta γενικῶς[10] laudaret; mihique, ut assedit, dixit, se putare, satis ab se, etiam de istis rebus[11], esse responsum. Crassus posteaquam vidit, illum excepisse laudem ex eo, quod suspicarentur[12] homines, ei consulatum meum placere, surrexit, ornatissimeque de meo consulatu loquutus est; ut ita diceret, se, quod esset senator, quod civis, quod liber, quod viveret, mihi acceptum referre; quoties conjugem, quoties domum, quoties patriam videret, toties se beneficium meum videre. Quid multa? totum hunc locum, quem ego varie meis orationibus, quarum tu Aristarchus es, soleo pingere, de flamma, de ferro[13] (nosti illas ληκύθους[14]), valde graviter pertexuit. Proxime[15] Pompeium sedebam. Intellexi hominem moveri; utrum Crassum inire eam gratiam, quam ipse[16] prætermisisset, an esse tantas res nostras, quæ tam libenti senatu laudarentur, ab eo præsertim,

10. Γενικῶς. Generaliter.

11. *De istis rebus*. Hanc lectionem J. V. L. præfert; alii malunt *de istius*, *de mei*, *de nostris*, *de mei ipsius*; sed Cicero ipsa verba Pompeii adhibet, quæ latine scientibus, idem valent ac *de rebus*, *quæ ad te pertinent*. De hac vi pronominis *iste* vide notas J. V. L. de Finibus, III, 12. Ed.

12. Alii, « quod hi susp. ». J.V. L.

13. *De flamma*, *de ferro*. Quum incendiis Urbem, civitatem cæde, mea virtute dico esse liberatam. Man.

14. *Nosti illas* ληκύθους. Non discedit a translatione. Nam, ut pictores, ἐκ τῶν ληκύθων, quæ sunt ampullæ pigmentorum, sumunt, quæ ad colorandum apta novere, sic eloquentiæ veluti coloribus, etc. Idem.—Plinius Sec. de Cicerone agens : « Marci nostri ληκύθους non fugimus ». Epist. II, 2; et Aristoph. (in Ran.) de Euripide : ληκύθιον ἀπώλεσεν dixit, ut nimiam ejus affectationem carperet. Ed.

15. *Proxime*. Sanctius Minerv. lib. I, cap. 16, edidit : « Proximus Pompeium sedebam, hac adjuncta animadversione : Dicimus latine ; Proximus Pompeio, Pompeium, ad Pompeium, a Pompeio, post Pompeium, secundum Pompeium, propter Pompeium ». Hoc ergo, « Proxime Pompeium », per ellipsin dictum est; integrum fuerit, *Proxime ad*. Oliv.

16. *Ipse*. De nostris rebus tacens. Corr.

qui mihi laudem illam eo minus deberet, quod meis omnibus literis[17] in Pompeiana laude perstrictus esset[18]. Hic dies me valde Crasso adjunxit: et tamen, ab illo aperte, tecte[19] quidquid est datum, libenter accepi. Ego autem ipse, dii boni! quo modo ἐνεπερπερευσάμην[20] novo auditori Pompeio? si umquam mihi περίοδοι[21], ἢ καμπαὶ, ἢ ἐνθυμήματα, ἢ κατασκευαὶ suppeditaverunt, illo tempore. Quid multa? clamores[22].

17. *Meis omnibus literis.* Hoc est, in omnibus, quæ scripsi de Pompeio. Puta in oratione Maniliana; et id genus aliis scriptis Ciceronis. GRÆV.

18. *Perstrictus esset.* Vide et orat. pro lege Man. cap. 10, et pro Sextio, 31. GRON.

19. *Ab illo aperte, tecte.* Hujus loci hic est sensus: Non ita me adjunxi Crasso, ut gratiam et amicitiam Pompeii negligerem. Nam contra, ut illum mihi redderem amiciorem, quod ille mihi tecte dederat, accepi aperte, et palam ei gratias egi, quasi apertissime me laudasset. CASAUB.

20. Ἐνεπερπερευσάμην. Sensus est: Ego ostentavi me, hoc est, multus fui in declamando de rebus gestis meis, eas auxi, eas ornavi, eas amplificavi audiente Pompeio, imo ut audiret novus auditor Pompeius. Quia enim recens ille advenerat, nec fuerat alias auditor meus, quum ego idem argumentum tractarem, volui nunc arrepta hac occasione efficere, ut ille me cognosceret penitus, et qualis quantusque sim, quantamque eo absente gloriam sim consequutus. Hæc est vera hujus elegantissimi loci sententia, quam primi detegimus. Nam interpretes οὐδὲν ὑγιές. CASAUB.

21. Περίοδοι. *Ambitus verborum, aut flexus clausularum, aut argumenta rhetorum, aut confirmationes.* Περίοδοι quæ sint, dicere nihil attinet. Καμπαὶ sunt, recte explicante J. F. Gronovio, clausulæ, flexus molles orationis ab una parte in aliam, quibus uti licet in genere ἐπιδεικτικῷ magis, ubi ingenium et eloquentiam jactare licet, quam in forensibus orationibus, aut in sententiis de re gravi dicendis. Ἐνθυμήματα non sunt, quæ recentioribus dialecticis dicuntur, parte quadam sua truncati syllogismi, sed antiquis rhetoribus celebratæ illæ sententiæ, e contrariis conclusæ, quæ propter brevitatem et contraria acumen aliquod habent, qualis est illa Horat. Serm. I, 3, 126: «Cur optas quod habes?» Alia exempla suppeditabit Cicero in Topicis, cap. 13. Κατασκευὴ autem etsi non eamdem semper apud rhetores vim habet, tamen non dubium mihi est, quin hoc loco dicatur «confirmatio alicujus rei» (Quintilian. II, 4), quæ et amplificationem complectitur, quum agimus argumenta, quod Longino τρέφειν dicitur, quum dilatamus rem et augemus omni ratione, ut auditor vim rei aut argumenti capiat, in quo vel maxime summa eloquentia cernitur. ERN. — Schütz. pro ἢ reponit *si*.

22. *Clamores.* An hoc dicit? clamores mea oratione et plausus atque ἐπισημασίας excitavi ab auditoribus. An hoc potius? clamores magnos edidi, et, ut mox loquitur, *sonitus*, dum

Etenim hæc erat ὑπόθεσις[23], de gravitate ordinis[24], de equestri concordia, de consensione Italiæ, de immortuis[25] reliquiis conjurationis, de vilitate[26], de otio. Nosti jam in hac materia sonitus nostros : tanti fuerunt, ut ego eo brevior sim, quod eos usque istim[27] exauditos putem.

Romanæ autem se res sic habent. Senatus Ἄρειος πάγος[28]. Nihil constantius, nihil severius, nihil fortius. Nam quum dies venisset rogationi ex senatusconsulto ferendæ, concursabant barbatuli juvenes, totus ille grex Catilinæ, duce filiola Curionis[29], et populum, ut antiquaret, rogabant. Piso autem consul, lator rogationis, idem erat dissuasor. Operæ Clodianæ pontes[30] occuparant. Tabellæ ministrabantur ita, ut nulla daretur UTI ROGAS[31]. Hic tibi rostra Cato advolat, con-

omni figurarum genere orationem meam exorno. CASAUB.

23. Ὑπόθεσις. Argumentum, materia, causa. Quintil. III, 5. CORRAD.

24. *Ordinis*. Senatus. IDEM.

25. *Immortuis*. *Immortuus* dicitur de eo, qui in aliquo moliendo occupatus moritur, antequam rem perfecerit, quod accidit plerisque e conjuratione Catilinæ, qui post ejus et magnæ partis conjuratorum abitum ex Urbe, remanentes in Urbe, quod viderent nullam esse rei perficiendæ spem, quieverunt : et si non animo, certe quod ad effectum attinet, ad sanam mentem redierunt. Hæ sunt *reliquiæ conjurationis*, quas ait esse *immortuas* et sopitas. CASAUB.

26. *Vilitate*. Post exstinctam conjurationem consequuta; al. *utilitate*. COR.

27. Alii, *istinc*. J. V. L.

28. Ἄρειος πάγος. Martius vicus, Areopagus, ἔστι δὲ Ἄρειος πάγος καλούμενος, ὅτι πρῶτος Ἄρης ἐνταῦθα ἐκρίθη. Pausan. in Attic. Areopagitas vero Solon constituit (lib. I de Off.), qui severi ita fuerunt, ut severi judices proverbio Areopagitæ dicantur, ut εἰρωνικῶς epist. 13 h. l. CASAUB.

29. *Filiola Curionis*. C. Curionis filio, qui eam consuetudinem cum M. Antonio tunc habebat, ut merito filia potius, quam filius dici posset. Philip. II, 18, et Plutarch. in Anton. IDEM. — « Suæ et alienæ pudicitiæ prodigus » dicitur Velleio, II, 48. ED.

30. *Pontes*. I. e. ponticulos illos per quos transibant cives in suffragiis ferendis tabellas in urnam conjecturi. ED.

31. *Ut nulla daretur*, *Uti rogas*. Quum populus in campum Martium convenerat, uti rogationem aliquam aut acciperet, aut antiquaret; tabellæ singulis binæ dabantur, diverse inscriptæ ; altera sic, *Uti rogas*, qua significabant, se rogationem accipere, et velle uti rogasset is, qui rogationem tulisset : altera cum litera *A* : quæ erat antiquatæ, id est, sublatæ rogationis nota. MANUT.

vicium Pisoni consuli mirificum facit; si id est convicium, vox plena gravitatis, plena auctoritatis, plena denique salutis. Accedit eodem etiam noster Hortensius, multi præterea boni. Insignis vero opera Favonii fuit. Hoc concursu optimatum comitia dimittuntur[32]: senatus vocatur. Quum decerneretur frequenti senatu, contra pugnante Pisone, ad pedes omnium singillatim accidente Clodio, ut consules populum cohortarentur ad rogationem accipiendam: homines ad xv Curioni[33], nullum senatusconsultum facienti[34], assenserunt; ex altera parte facile cccc fuerunt. Acta res est[35]. Fufius[36] tribunus tum concessit. Clodius conciones miseras habebat, in quibus Lucullum, Hortensium, C. Pisonem, Messallam consulem contumeliose lædebat; me tantum comperisse omnia[37] crimi-

32. *Dimittuntur.* An non præstat legere, *dirimuntur?* Non enim placide sunt dimissa comitia, sed et propter Clodianorum audaciam, et optimatum concursum, qui eis se opponebant, dirempta sunt. GRÆVIUS. — Et id Muretus quoque.

33. *Curioni.* Patri, non filio, qui nondum id ætatis videtur fuisse, ut senator esse posset, et sane non ita multo post, ut non senator introducitur in senatum, Ep. II, 24. CORRAD.

34. *Null. senatusconsultum facienti.* Est, petenti, ut nullum senatusconsultum fieret, aut etiam, ut senatusconsultum, quod ante erat factum de rogatione ad popul. ferenda, tolleretur. CASAUB.

35. *Acta res est.* Factum est decretum, ut coss. populum cohortarentur ad rogationem accipiendam. CORRAD.

36. *Fufius.* Hic locus variis modis legitur; quum enim omnes corruptum esse existimarint, quisque pro suo ingenio supplevit. Est autem hic Quintus Fufius Calenus, perpetuus inimicorum Ciceronis defensor, qui causam Clodianam acerrime defendebat. VICT. — Ex vestigiis veterum codicum lectionem hanc eruas optimam, et huic loco valde accommodatam: « Fufius territus tum cessit ». Quamvis Fufius, seditiosissimus tribunus, vehementer niteretur, ne hæc lex ferretur; territus tamen tanto senatorum numero, consentientium in senatusconsultum quod faciendum erat, tum temporis cessit, sive tum non intercessit, non intercessione sua impediit, ne senatusconsultum fieret. GRÆV.

37. *Me tantum comperisse omnia.* Id est, objiciebat mihi illud, quod ego de me prædicaram in meo consulatu, me *comperisse*, Catilinam cum suis consilium cepisse Urbis incendendæ, etc. LAMB. — Hoc quoque ad irridendum Ciceronem solebant dicere: cf. ad Div. V, 5. ED.

20.

nabatur. Senatus et de provinciis prætorum, et de legationibus[38], et de ceteris rebus decernebat, ut ante, quam rogatio[39] lata esset, ne quid ageretur.

Habes res romanas. Sed tamen etiam illud, quod non speraram, audi. Messalla consul est egregius, fortis, constans, diligens, nostri laudator, amator, imitator. Ille alter uno vitio minus vitiosus[40]; quod iners, quod somni plenus, quod imperitus, quod ἀπρακτότατος[41], sed voluntate ita καχέκτης[42], ut Pompeium post illam concionem[43], qua ab eo senatus laudatus est, odisse cœperit. Itaque mirum in modum omnes a se bonos alienavit. Neque id magis amicitia Clodii adductus facit, quam studio perditarum rerum atque partium. Sed habet sui similem in magistratibus, præter Fufium, neminem. Bonis utimur tribunis plebis[44], Cornuto[45] vero pseudocatone[46].

38. *De legationibus*. Quibus ex kal. febr. usque ad kal. mart. senatus quotidie lege Gabinia dabatur. Ed.

39. *Rogatio*. De pollutis sacris. Corradus.

40. *Uno vitio minus vitiosus*. Hoc est, Piso homo vitiosissimus esset adhuc vitiosior, nisi vitium unum ab aliis vitiis eum retraheret. Nam qui sit ignavus, non potest esse audax, et multum formidandus reipublicæ, qualis Catilina. Piso etsi malus erat, ut erat, si tamen accessisset audacia, longe deterior fuisset. Casaub.

41. Ἀπρακτότατος. Ignavissimus, nihil prorsus faciens. Corrad.

42. *Ita καχέκτης* Translatum est e schola medicorum vocabulum. Est enim καχέκτης apud medicos, cujus corpus ita est affectum, ut vergat omnino in morbum. Ideo addit *voluntate*, ut translationem indicaret a corpore ad animum. Ciceronem autem in libris medicorum apprime fuisse versatum, declarant vel infiniti harum epistolarum loci diligenter eloquentiæ studiosis notandi; et simul meminerimus veram eloquentiam esse, quæ conjuncta est cum scientia et cognitione rerum plurimarum, unde efflorescit et manat omnis copia. Scite Horatius: « Scribendi recte sapere est et principium et fons ». Casaub.

43. *Post illam concionem*. In quam productus fuit a Fufio. Corrad.

44. Sch. edidit, post Vict. et Græv. « in magistratibus neminem. Præter Fufium, bonis utimur tribunis plebis ». J. V. L.

45. *Cornuto*. C. Cornuto, tribuno plebis, qui tribus post annis prætor fuit. Orat. post red. in senatu. Corr.

46. *Pseudocatone*. Hoc est, altero Catone, sive Catonis imitatore. Tantum fuit nomen Catonis, ut multi Romæ eum imitarentur, et eum adhuc

Quid quæris? Nunc ut ad privata redeam, Τεῦκρις promissa patravit[47]. Tu mandata effice, quæ recepisti. Quintus frater, qui Argiletani[48] ædificii reliquum dodrantem[49] emit H-S DCCXXV, Tusculanum venditat[50], ut, si possit, emat Pacilianam domum. Cum Lucceio in gratiam redi. Video hominem valde petiturire[51]. Navabo operam. Tu, quid agas, ubi sis, cujusmodi istæ res sint[52], fac me quam diligentissime certiorem. Idibus febr.

vivum pro exemplo sibi proponerent. Talis etiam fuit Favonius. CASAUB.

47. *Promissa patravit.* Est, debitum, ut erat toties pollicitus, solvit. Sed quia sæpe fidem fefellerat Antonius, et Cicero illi erat iratus, ideo ait indignabundus *patravit.* Quod est verbum obscœnum, et quo pure qui loquuntur latine, non temere utuntur; sed fere quum designatum aliquod malum facinus volunt indicare. Plaut. « Post tam fœdum facinus patratum ». IDEM.

48. *Argiletani. Argiletum* pars Urbis prope Palatium, sic dictæ a cæde Argi, quasi Argilethum. Vide Varronem de Ling. Lat. lib. IV, et Serv. ad hunc vers. Æneid. lib. VIII: « Nec non et sacri monstrat nemus Argileti ». In ea parte fuit aliquod ædificium, cujus quadrantem, hoc est, tertiam partem habebat vel hereditatis jure, vel alio Q. frater; nunc ait Cicero eum emisse *reliquum dodrantem*, hoc est, semissem cum tertia parte. IDEM.

49. *Reliquum dodrantem.* Hoc est, totius rei $\frac{3}{4}$. Nam quadrantem $\frac{1}{4}$ hereditate jam possederat; reliquum a coheredibus emit. ED.

50. *Venditat.* Vendendi desiderio tenetur, et quasi venale proponit. CORRADUS.

51. *Petiturire.* Sic emendavit Adr. Turnebus e MSS. LAMBIN. — Et explicat: Lucceium cupide velle abs te petere, ut secum in gratiam redeas; non audere tamen, metu repulsæ. Male, ut putat Schütz. Nam quomodo istud caderet in Lucceium, qui, ut e superioribus epistolis patet, tantum aberat ut cum Attico reconciliationem peteret, ut potius valde repugnaret. Itaque sensus potius hic est: « Tu pro tua parte effice, ut cum Lucceio in gratiam redeas. Video hominem nunc valde elaborare, ut consulatum petat. In eo negotio ei operam navabo ». SCH. — Hanc interpretationem confirmat ad Att. I, 17.

52. *Istæ res sint. Istas res* vocat, res quæ istic fiebant, id est, loco ubi erat Atticus. BOS.

EPISTOLA XV.

Asiam provinciam Quinto fratri obtigisse nuntiat. Quid de suis mandatis et de Attici ipsius negotio actum sit, ut scribat, rogat. (Romæ, anno U. C. 692, mense martio.)

CICERO ATTICO S.

Asiam [1] Quinto, suavissimo fratri, obtigisse audisti: non enim dubito, quin celerius tibi hoc rumor, quam ullius nostrum literæ nuntiarint. Nunc quoniam et laudis avidissimi semper fuimus, et præter ceteros φιλέλληνες [2] et sumus et habemur, et multorum odia atque inimicitias reipublicæ causa suscepimus; παντοίης ἀρετῆς μιμνήσκεο [3], curaque effice, ut ab omnibus et laudemur, et amemur. His de rebus plura ad te in ea epistola scribam, quam ipsi Quinto dabo. Tu me, velim, certiorem facias, quid de meis mandatis egeris, atque etiam, quid de tuo negotio [4]. Nam ut Brundisio profectus es, nullæ mihi abs te sunt redditæ literæ. Valde aveo scire, quid agas. Idibus mart.

1. *Asiam*. Per *Asiam* autem intelligitur illa Minoris Asiæ pars, quæ a Romanis in provinciæ formam erat redacta. Hanc postea triennium prætor obtinuit, quum L. Flacco successisset. Vide epist. 1 ad Quintum fratrem. Ed.

2. Φιλέλληνες. Studiosi Græcorum. Vide Cic. orat. pro Flacco.

3. Παντοίης ἀρετῆς μιμνήσκεο. *Omnimodæ virtutis reminiscere*. Sunt verba Achillis Hectorem alloquentis in ipso agone. Iliad. XXII, 268.

4. *Negotio*. Nempe Sicyonio. Ed.

EPISTOLA XVI.

Attico quærenti de judicio Clodiano, Cicero rationem reddit suarum in ea re actionum; deinde quale judicium fuerit, et quem exitum habuerit, narrat. Tum reip. statum malum quidem, sed non prorsus desperandum esse : se Clodium in senatu fregisse ostendit. Præterea suum statum exponit. Reliqua sunt de comitiis consularibus; de Attici consilio, quod in Asiam ire nolit. De epigrammatibus in Amaltheo ab eo positis; de literis ad Antonium datis; de Cincii negotiis; de Attici Amaltheo. (Romæ, anno U. C. 692, mense quintili.)

CICERO ATTICO S.

Quæris ex me, quid acciderit de judicio [1], quod tam præter opinionem omnium factum sit; et simul vis scire, quo modo ego minus, quam soleam, præliatus sim : respondebo tibi ὕστερον πρότερον [2], Ὁμηρικῶς [3]. Ego enim, quam diu senatus auctoritas mihi defendenda fuit, sic acriter et vehementer præliatus sum, ut clamor concursusque maxima cum mea laude fierent. Quod si tibi umquam sum visus in republica fortis, certe me in illa causa admiratus esses. Quum enim ille ad conciones confugisset [4], in iisque meo no-

1. *De judicio.* Clodiano propter violata Bonæ Deæ sacra. Corrad.

2. Ὕστερον πρότερον. Id est, præpostere, secundum, vel de secundo prius.

3. Ὁμηρικῶς. Homerus Iliadem orsus a nono anno belli Trojani, mirificam rationem invenit etiam illorum commemorandorum, quæ prioribus annis acciderant. Sed illustrius id multo in Odyssea patet. Orditur enim poeta ab eo tempore, quo Ulysses in insula Calypso detinebatur, quo anno fatalis illi erat reditus : quis igitur speraret, illa legens, poetam omnia tam commode, tam eleganter, quæ novem primis annis passus erat Ulysses, relaturum? et tamen nihil fere eorum prætermisit. Inde dixit Ὁμηρικῶς. Casaub.

4. *Ad conciones confugisset.* Quum P. Clodius unicum sibi præsidium

mine ad invidiam uteretur, dii immortales! quas ego pugnas et quantas strages edidi? quos impetus in Pisonem, in Curionem, in totam illam manum feci? quo modo sum insectatus levitatem senum, libidinem juventutis? Sæpe, ita me dii juvent! te non solum auctorem consiliorum meorum, verum etiam spectatorem pugnarum mirificarum desideravi. Postea vero quam Hortensius excogitavit, ut legem de religione Fufius[5] tribunus plebis ferret; in qua nihil aliud a consulari rogatione differebat[6], nisi judicum genus (in eo autem erant omnia); pugnavitque, ut ita fieret: quod et sibi, et aliis persuaserat, nullis illum judicibus effugere posse: contraxi vela, perspiciens inopiam judicum[7]; neque dixi quidquam pro testimonio[8], nisi quod erat ita notum atque testatum, ut non possem præterire.

putaret sordidam plebem, quam lactabat concionibus invidiosis in Ciceronem, quasi qui nobiles cives indemnatos necasset, et commodis plebis, agrariæ legi Rulli resistendo, adversatus fuisset. GRONOV.

5. Al. ut passim, « Fusius ». Male. J. V. L.

6. *In qua nihil aliud a consulari rogatione differebat.* Fufius hic fucum fecit Hortensio, et aliis parum cautis senatoribus. Namque videns ægre servari posse Clodium, rogatione illa accepta, persuasit Hortensio, se boni publici et concordiæ scilicet studio velle ferre rogationem, qua idem efficeretur atque illa consulari: et quod ita eam rogationem composuerit, ut nihil differret a consulari, nisi quod ex lege Fufii judices ordinarii de Clodio erant cognituri; ex rogatione senatus non judices ordinarii, sed vel populus, vel aliquis, cui aut senatusconsulto, aut plebis scito extra ordinem quæstio illa fuisset mandata. Recte autem ait Cicero in hoc fuisse omnia, quod quum non videret Hortensius, quæ fuit ejus imprudentia, passus est sibi fucum fieri, et os oblini. CAS.

7. *Perspiciens inopiam judicum.* An inopiam judicum, hoc est, quod erant boni judices defuturi? an sic potius? Perspiciebam eos, qui futuri erant judices, omnes esse viles animas, et egestate laborantes. Nam quis nescit paupertatem sæpe esse male suadam, et recte a sapientibus institutum ad magistratus aut judicia non temere pauperes esse admittendos, nec semper jure reprehendendum illud, « dat census honores? » IDEM.

8. *Neque dixi quidquam pro testimonio.* Quum Clodius judicibus se probaturum affirmaret, quo die in sacris Bonæ Deæ deprehensus diceretur, eo die Interamnæ apud C. Cassinium

Itaque, si causam quæris absolutionis (ut jam πρὸς τὸ πρότερον[9] revertar), egestas judicum fuit et turpitudo. Id autem ut accideret, commissum est Hortensii consilio: qui dum veritus est, ne Fufius ei legi intercederet, quæ ex senatusconsulto ferebatur, non vidit illud, satius esse, illum in infamia[10] relinqui ac sordibus, quam infirmo judicio[11] committi. Sed ductus odio properavit rem deducere in judicium; quum illum plumbeo gladio[12] jugulatum iri tamen diceret. Sed judicium, si quæris, quale fuerit; incredibili exitu[13]: sic, uti nunc ex eventu ab aliis, a me tamen ex ipso initio consilium Hortensii reprehendatur. Nam ut rejectio[14] facta est clamoribus maximis; quum accusator[15], tamquam censor bonus, homines nequissimos rejiceret; reus, tamquam clemens[16] lanista,

Scholam fuisse, Cicero contra testatus est, eo die se Clodium domi convenisse et alloquutum esse. Man.

9. Πρὸς τὸ πρότερον. Ad prius, ad id quod priore loco quæsisti. Idem.

10. *In infamia*. Nam, si Fufius intercessione impediret, quo minus de re Clodiana populus judicare posset, itaque judicium de Clodio nullum fieret; Clodius tamen in infamiæ sordibus jaceret; quem non innocentia videretur in judicio servasse, quod fortasse nunc videri potest, sed tribunus nocentem judicio eripuisse. Man.

11. *Infirmo judicio*. Quod facile corrumpi posset. Firmissimum autem, et integrum ab omni labe populi judicium fuisset. In rogatione consulari, ut populus judicaret, scriptum erat. Idem.

12. *Plumbeo gladio*. Hoc est, per quosvis et qualescumque judices. Adagium est de re inepta ei rei, de qua facta est. Sic alibi (Fin. IV, 18) Cicero plumbeum pugionem dixit. Græv.

13. *Incredibili exitu*. Ita loqui amat Cicero « esse incredibili exitu », ἀντὶ habuisse incredibilem exitum. Sic passim loquitur, itemque alii. Vide Gellium, V, 8. Interpretor autem « judicium incredibili exitu », κρίσιν παράδοξον καὶ θαυμασίαν, hoc est, in qua multa præter opinionem hominum eveniunt. Et pertinent hæc ad ea quæ facta sunt, dum judicium peragitur. Casaub.

14. *Rejectio*. Judicum. Vide Ascon. Verr. Act. I, cap. 3.

15. *Accusator*. Lentulus, orat. de rep. et Val. Max. lib. IV, cap. 2; subscriptor C. Fannius, ep. 14, lib. II. Corr.

16. *Tamquam clemens lanista*. Solebant lanistæ quum paria eligerent producenda, eos primo quoque tempore producere, qui improbissimi erant,

frugalissimum quemque secerneret: ut primum judices consederunt, valde diffidere boni cœperunt. Non enim umquam turpior in ludo talario[17] consessus fuit. Maculosi senatores[18], nudi equites[19], tribuni non tam ærati, quam, ut appellantur, ærarii[20]. Pauci tamen boni inerant, quos rejectione fugare[21] ille non potuerat; qui mœsti inter sui dissimiles, et mœrentes sedebant, et contagione turpitudinis vehementer permovebantur. Hic, ut quæque res ad consilium primis postulationibus[22] referebatur, incredibilis erat severitas, nulla varietate sententiarum; nihil impetrarat reus; plus accusatori dabatur, quam postulabat; triumphabat (quid quæris?) Hortensius, se vidisse tantum[23]: nemo erat, qui illum reum, ac non millies condemnatum arbitraretur. Me vero teste producto, credo te, ex acclamatione Clodii advocatorum, audisse, quæ consurrectio judicum facta sit, ut me circumsteterint, ut aperte jugula sua pro meo capite

frugalissimum quemque servantes; quo nunc Cicero respicit. CASAUB.

17. *In ludo talario.* Ludus hic accipitur pro loco, ubi convenire solent aleatores. Talorum tamen ludus, sive ἀστραγάλων, non est confundendus cum tesserario ludo, sive πεττεία. ID.

18. *Maculosi senatores.* Maculosi sunt notati a censoribus. Suet. Jul. 41. Tacit. Hist. I, 7, et II, 40. GRON.

19. *Nudi equites.* Nudati opere censorio. Suet. Jul. 41. IDEM.

20. *Tribuni non tam ærati, quam, ut appellantur, ærarii.* Hoc est, tribuni non tam nummati erant, quam nummarii et corrupti: ærarius enim in ea notione ac forma qua nummarius dici cur non possit, nihil causæ video. TURNEB. — Mongaltius putat ærarium hic valere ære alieno obstrictum: infima autem et pauperrima civium classis vocabantur *ærarii*. *Æratus* est dives, ut apud Plautum. ED.

21. *Fugare.* Mallet Mur. *effugere.*

22. *Primis postulationibus. Postulatio* proprie erat, quum accusator prætorem adibat petens, ut liceret sibi nomen ejus, quem accusare volebat, inter reos referre. Hic latius accipitur. Accipitur enim pro petitionibus, quæ fieri solent ab utraque parte, dum parant se ad litem, puta ut liceat illum, aut illum qui absit advocare, et ejus adventum exspectare, ut ne ille, aut ille ad testimonii dictionem admittatur. CASAUB. — Quidam habent *petitionibus*, quæ est glossa. J. V. L.

23. Male Gebhardus prætulit, « se vicisse tandem ». J. V. L.

P. Clodio ostentarint. Quæ mihi res multo honorificentior[24] visa est, quam aut illa, quum jurare tui cives[25] Xenocratem[26] testimonium dicentem prohibuerunt; aut quum tabulas Metelli Numidici[27], quum hæ, ut mos est[28], circumferrentur, nostri judices adspicere noluerunt. Multo hæc, inquam, nostra res major. Itaque judicum vocibus, quum ego sic ab iis, ut salus patriæ, defenderer, fractus reus, et una patroni omnes conciderunt. Ad me autem eadem frequentia postridie convenit, quacum abiens consulatu sum domum reductus[29].

Clamare[30] præclari areopagitæ[31], se non esse ven-

24. *Honorificentior.* Honori maximo Ciceroni id fuit, quod tantus esset nominis ejus splendor, tam præfulgens dignitas, ut et bonis omnibus admirationi esset, et improbis terrori. Nam sive isti hunc honorem Ciceroni habuerant non ficte, quid *honorificentius?* sive simulate, quis coegit, nisi summa Ciceronis dignitas, et omni exceptione major auctoritas? CASAUB.

25. *Tui cives.* Jocatur, ut et alias, II, 1. J. V. L. — Respuit enim jus civitatis ab Atheniensibus sibi oblatum Atticus. Credo quia sic jus amisisset romanæ civitatis. Nemo enim duarum civitatum civis eodem tempore esse poterat. Pro Corn. Balbo, cap. 11. CASAUB.

26. *Xenocratem.* Hic testimonio dicto, quum ad aras, ut mos Græcorum est, jurandi causa accederet; una voce omnes judices, ne juraret, reclamarunt. In oratione pro Balbo, et apud Valerium, II, 5, et Laertium in vita. MAN.

27. *Tabulas Metelli Numidici.* Q. Metello, Quinti filio, Numidico, causam dicente de pecuniis repetundis, quum ipsius tabulæ circumferrentur inspiciendi nominis causa, fuit judex nemo ex illis equitibus romanis, gravissimis viris, quin removeret oculos, et se totum averteret; ne forte, quod ille in tabulas publicas retulisset, dubitasse quisquam, verumne, an falsum esset, videretur. In oratione pro Balbo. IDEM.

28. *Mos est.* Qui repetundarum accusabantur, eorum tabulæ accepti et expensi domi obsignari solebant. Cic. in Verr. I, 19. Deinde in judicium afferebantur, et judicibus inspiciendæ tradebantur, ut quid haberent in bonis, et unde acceptum, pateret. Ibid. cap. 23. GRON.

29. *Domum reductus.* Ejus frequentiæ mentionem facit his verbis in oratione in Pisonem : « Quo quidem tempore is meus domum fuit e foro reditus, ut nemo, nisi qui mecum esset, civium esse in numero videretur ». MAN.

30. *Clamare.* Utitur stylo historico, qui narrationes longiores decet in primis. *Clamare* enim est clamare cœperunt, vel clamabant, ut passim ipse, Sallustius, alii. CASAUB.

31. *Præclari Areopagitæ.* Εἰρωνικῶς.

turos, nisi præsidio constituto. Refertur ad consilium[32]: una sola sententia præsidium non desideravit. Defertur res ad senatum; gravissime ornatissimeque decernitur; laudantur judices; datur negotium[33] magistratibus; responsurum hominem nemo arbitrabatur.

Ἔσπετε νῦν μοι, μοῦσαι[34], ὅππως δὴ πρῶτον πῦρ ἔμπεσε. Nosti calvum, ex Nanneianis[35] illum, illum laudatorem meum, de cujus oratione erga me honorifica ad te scripseram. Biduo per unum servum, et eum ex gladiatorio ludo, confecit totum negotium; arcessivit ad se[36], promisit, intercessit[37], dedit. Jam vero (o dii boni! rem perditam!) etiam noctes certarum mulierum, atque adolescentulorum nobilium introductiones[38] nonnullis judicibus pro mercedis cumulo[39] fuerunt. Ita, summo discessu bonorum, pleno foro servorum, xxv judices ita fortes tamen fuerunt, ut, summo proposito periculo, vel perire maluerint, quam perdere omnia[40]; xxxi fuerunt, quos fames

32. *Ad consilium.* Judicum. Man.

33. *Datur negotium.* Ut præsidium constituant. Corr.

34. Ἔσπετε νῦν μοι, μοῦσαι. Dicite nunc mihi, Musæ, cælestes domos habitantes, quo modo jam primum ignis incidit. Iliad. XVI, 112.

35. *Calvum ex Nanneianis.* Non Calvus, sed M. Licinius Crassus omnino intelligitur, qui pecunia sua corrupit judicium hoc: sed cur «Calvus ex Nanneianis» appelletur, ignoro. Conjecturæ quidem doctorum sunt ingeniosæ, sed num veræ sint dubito. Casaub. — Verisimiliter Mongaltius intelligit illum fuisse sectorem bonorum Nanneianorum, quum Nanneius a Sulla proscriptus esset. Ed.

36. *Arcessivit ad se.* Judices.

37. *Intercessit.* Est spondere pro aliquo, recipere in se solvendum. Græv.

38. *Introductiones.* Verbum est lenoni conveniens: illius enim est stupra conciliare, et huic ad illam aditum munire, viamque sternere, ac denique introducere. Puto et *introductiones*, et *productiones*, et *perductiones*, dici hoc sensu. Casaub.

39. *Pro mercedis cumulo.* Cumulus in mensura aridorum id est, quod excedit legitimam mensuram, et hostorio solet abradi. Seneca vocat *accessionem.* «Non vacat de pretio quæri, plus in accessionibus fuit». Id vocant Latini *auctarium*, Græci ἐπίμετρον. Sic in emptione carnium in macello dari solet superpondium aliquod, quod veteribus Latinis *Mantissa* dicitur. Id.

40. *Perdere omnia.* Totam rempub.

magis, quam fama commoverit. Quorum Catulus quum vidisset quemdam, Quid vos, inquit, præsidium a nobis postulabatis? an, ne nummi vobis eriperentur, timebatis? Habes, ut brevissime potui, genus judicii, et causam absolutionis.

Quæris deinceps, qui nunc sit status rerum, et qui meus. Reipublicæ statum illum, quem tu meo consilio, ego divino confirmatum[41] putabam, qui bonorum omnium conjunctione, et auctoritate consulatus mei, fixus et fundatus videbatur, nisi quis nos deus respexerit, elapsum scito esse de manibus uno hoc judicio[42]: si judicium est, triginta homines populi romani levissimos ac nequissimos, nummulis acceptis, jus ac fas omne delere, et, quod omnes non modo homines, verum etiam pecudes factum esse sciant, id Talnam, et Plautum[43], et Spongiam, et ceteras hujusmodi quisquilias statuere, numquam esse factum.

evertere, quam in judicio esse positam, plane constat. Maluerunt igitur recte sentire, etiam si rectum sensum consequutura mors esset, quam sententias ferre, contra quam leges, et jura præscriberent: quod si fecissent, actum esse de universa republica opinabantur. Quasi, Clodium servare, et remp. perdere, idem esset. MANUT.

41. *Ego divino confirmatum.* Diis enim immortalibus ducibus eam mentem, voluntatemque suscepi. Orat. IV in Catil. et orat. pro P. Sulla. CASAUB.

42. *Uno hoc judicio.* Quia severitate judiciorum sublata, nullus est metus malis, nulla spes aut securitas bonis. Omnia sunt incerta, quum a jure discessum est. Ad Divers. IX, epist. 16. GRONOV.

43. *Talnam et Plautum.* Puto hæc nomina istorum judicum poni a Cicerone per jocum et gratia ridiculi, ita ut dissimulanter jocetur in ambigua significatione vocum istarum. Propterea vocat mox hos judices quisquilias, alludens ad res illas parvi pretii, quas nomina ista, si sumantur appellative, significant. Simillime in oratione pro Cluentio jocatur in alios judices, Guttam et Bulbum: « Atque etiam ipse conditor totius negotii Guttam adspergit huic Bulbo ». Sic puto hic per jocum proferri hæc nomina, facta allusione ad aliam istarum dictionum significationem. Nunc de illis nominibus videamus. *Talna* vox, an veteri Romanorum lingua, cujus vix centesimam partem hodie habemus cognitam, aliquid significet nescio. Sed potest Cicero videri allusionem facere ad vocem *Talla*, quæ significat κρομμύου λέπυρον, ut est in

Sed tamen, ut te de republica consoler, non ita, ut sperarunt mali, tanto imposito reipublicæ vulnere, alacris exsultat improbitas in victoria. Nam plane ita putaverunt, quum religio, quum pudicitia, quum judiciorum fides, quum senatus auctoritas concidisset, fore, ut aperte victrix nequitia ac libido pœnas ab optimo quoque peteret sui doloris, quem improbissimo cuique inusserat severitas consulatus mei. Idem ego ille (non enim mihi videor insolenter gloriari, quum de me apud te loquor, in ea præsertim epistola, quam nolo aliis legi), idem, inquam, ego recreavi afflictos animos bonorum, unumquemque confirmans, excitans. Insectandis vero exagitandisque nummariis judicibus, omnem omnibus studiosis ac fautoribus illius victoriæ παῤῥησίαν[44] eripui; Pisonem consulem nulla in re consistere umquam sum passus; desponsam[45] homini jam Syriam[46] ademi; senatum ad pristi-

Glossis, hoc est, folliculum cæpe, ait Festus. Hac re quid levius dici posset? Jam nomen *Plauti* jocandi occasionem et argumentum affatim suppeditat. Nam *Plauti*, vel blandi latine appellantur canes, quorum aures languidæ sunt et flaccidæ. Vid. Festus. Quod ipsum nomen, ut alia multa, videtur ex onomatopœia ortum. Ideo Plautus in Casinæ prologo latrans nomen appellat. Canum enim est baubari. Et illorum latratus exprimitur græca voce αὖ αὖ, quam syllabam pars prior vocis Plauti habet. Nomen autem *Spongia* non est obscurum. Fuit enim spongia olim in usu ad mundandam supellectilem, ut mensas, scamna, etc. imo (honos sit auribus) ad spurcos usus, ut hodie charta, adhibebatur. Legitur hic etiam *Calvum*, *Plancum*, *et Spongiam*. Quæ voces itidem jocose ponuntur. Nam *Calvus* a verbo *calvo* est, hoc est, decipio; *Plancus* autem dicitur ὁ πλατύπους. Sic nos Galli *un pied plat*. CASAUB.

44. Παῤῥησίαν. Victoria solet victorem loquacem reddere. Solent enim ubique narrare victoriam suam, qui eam sunt adepti. Facultatem id libere faciendi, παῤῥησίαν vocat hic Cicero. Minus enim libere ob victoriam audent exsultare qui passim sibi inculcantem audiunt, improbis artibus eam fuisse reportatam victoriam. Similes igitur fiunt victis, quorum στόμα, inquit Pindarus, ἀγρυξίᾳ δέδεται. IDEM.

45. *Desponsam*. Ut eam anno proximo proconsul administraret. MANUT.

46. *Syriam*. Provincia, nuper a Pompeio subacta, fuit mire dives et consularis, quare fere Macedonia et Syria, et vel auctore senatu, bene merito de republica dabatur, vel a tribunis plebis præmium improbitatis

nam suam severitatem revocavi, atque abjectum excitavi; Clodium præsentem fregi in senatu, quum oratione perpetua, plenissima gravitatis, tum altercatione ejusmodi, ex qua licet pauca degustes. Nam cetera non possunt habere neque vim, neque venustatem, remoto illo studio contentionis[47], quem ἀγῶνα[48] vos appellatis.

Nam, ut idib. maii in senatum convenimus, rogatus ego sententiam, multa dixi de summa republica, atque ille locus inductus a me est divinitus[49]: ne, una plaga accepta, patres conscripti conciderent, ne deficerent; vulnus esse ejusmodi, quod mihi nec dissimulandum, nec pertimescendum videretur; ne aut metuendo ignavissimi, aut ignorando stultissimi judicaremur; bis absolutum esse Lentulum[50], bis Catilinam[51]; hunc tertium jam esse a judicibus in rempu-

constituebatur. Sic Gabinius, qui Ciceronem expulit, Syriam provinciam per Clodium tribunum est consequutus. Casaub.

47. *Remoto illo studio contentionis.* Forte legendum *stadio.* Quod videtur requirere vox sequens, ἀγών. Guliel.

48. Ἀγῶνα. Certamen.

49. *Divinitus.* Cave confundas cum multis *divine* et *divinitus.* Qui ait se aliquid *divine fecisse*, tribuit sibi laudem mirificam, et quæ vix homini conveniat, etsi abutimur nos vulgo isto loquendi genere. Qui dicit *divinitus se aliquid egisse*, laudem deo tribuit, non sibi. Est enim *divinitus* quod Homerus dicere solet, οὐκ ἀθεεὶ, hoc est, deo auctore et compulsore. Quare de malo dici solet, ut quum dicimus, divinitus accidit, ut ille illum occideret. Et Cic. in Verr. « An in eam fraudem mihi videtur divinitus incidisse ». Casaub.

50. *Lentulum.* Hic est Catilinæ conjurationis particeps, prætor quum esset. De hac duplici accusatione, vid. Plutarch. in Cicerone, cap. 17; or. de Petitione consulatus; Ascon. in orat. in togam candidam; Dionys. lib. XXXVI. Ed.

51. *Bis Catilinam.* Ego tamen ter absolutum Catilinam invenio: primum, de incestu, quod Fabiam, virginem vestalem, stuprasset, Hortensio et Metello coss. idque Orosius, lib. IV, et Pædianus in commentario rationis contra competitores, tradiderunt. Iterum, crimine inter sicarios, ob necem M. Marii Gratidiani, Cæsare et Figulo coss. quod apud Dionem, l. XXXVI, scriptum est. Id etiam Cicero significat in oratione pro Sulla, quum ait: « At idem non abfuit alio in judicio ». Tertio, repetundarum ex Africa, Cotta et Torquato coss. ut Ciceronis, Quinti fratris in libello de Petitione consula-

blicam immissum. Erras, Clodi: non te judices urbi, sed carceri reservarunt; neque te retinere in civitate, sed exsilio privare voluerunt. Quamobrem, patres conscripti, erigite animos, retinete vestram dignitatem. Manet illa in republica bonorum consensio: dolor accessit bonis viris, virtus non est imminuta. Nihil est damni factum novi; sed quod erat, inventum est. In unius hominis perditi judicio plures similes reperti sunt. Sed quid ago? pæne orationem in epistolam inclusi[52]. Redeo ad altercationem. Surgit pulchellus[53] puer: objicit mihi, me ad Baias fuisse. Falsum; sed tamen qui hoc? Simile est, inquam, quasi dicas in operto fuisse. Quid, inquit, homini Arpinati cum aquis caldis? Narra, inquam, patrono tuo, qui Arpinates aquas[54] concupivit: nosti enim marinas. Quous-

latus, Pædiani testimonio probatur. Quid igitur? an ab historia dissentit Cicero? minime: sed quum Catilinam, item ut Clodium, contra leges absolutum velit significare, de tribus absolutionibus unam omittit, in crimine scilicet incestus, ne Fabiæ, Terentiæ uxoris suæ sorori, turpem impudicitiæ notam inureret: quam etiam in oratione contra competitores expertem culpæ dicit fuisse. Loquitur igitur de iis judiciis, in quibus Catilina, quum culpam commisisset, absolutus tamen est, repetundarum scilicet ex Africa et inter sicarios. Quibus criminibus manifeste tenebatur. MANUT.

52. *In epistolam inclusi.* Alia quædam orationis in Clodium loca vide inter fragmenta. ED.

53. *Pulchellus.* P. Clodius e gente Claudiorum, qui *Pulchri* dicuntur. Altercatio mordax. Clodius objicit mihi me ad Baias fuisse. Sed quid hoc flagitii est? Estne simile, inquam, ac si dicas me in operto Bonæ Deæ fuisse, ubi tu deprehensus es in domo Cæsaris? Quid, inquit, tibi homini Arpinati, agresti, semirustico cum calidis et voluptariis aquis Baianis? Narra, inquam, hoc patrono tuo, scilicet sorori tuæ, quæ, nobilissimorum adolescentium scortum, te apud eos, ut patronus, sæpe defendit. Illa concupivit Arpinates aquas, quum nuptias meas peteret, ut virum experta illis se lavaret. Nosti enim ipse *marinas,* quibus te perfudisti quum stuprum passus es a piratis. Vid. de Harusp. resp. 20. De Baiis ipse agit Cicero pro Cœlio, c. 15: « Libidines, amores, adulteria, convivia, comessationes, cantus, symphonias jactant ». Quia autem Cicero villam habebat Puteolis, parum a Baiis distantem, ubi sæpe diverteret, amplectitur J. V. L. conjecturam Manutii *salsum* pro *falsum*, quod satis Ciceroni convenit. ED.

54. *Arpinates aquas.* Hoc est, nuptias meas. Sic enim appellat τὴν συνουσίαν, alludens ad veterem mo-

que, inquit, hunc regem feremus? Regem[55] appellas, inquam, quum Rex[56] tui mentionem nullam fecerit. (Ille autem Regis hereditatem spe devorarat.) Domum, inquit, emisti[57]. Putes[58], inquam, dicere, judices emisti. Juranti, inquit, tibi non crediderunt. Mihi vero, inquam, xxv judices crediderunt: xxxi, quoniam nummos ante acceperunt, tibi nihil crediderunt. Magnis clamoribus afflictus conticuit et concidit.

Noster autem status est hic. Apud bonos iidem sumus, quos reliquisti; apud sordem Urbis, et fæcem

rem; qui πρὸς τὰ ἀφροδίσια aquam adhibebant. Testes hujus moris poetæ passim, et Cicero ipse pro Cœlio: « Ideone (ait) aquam adduxi, ut tu ea inceste utereris? » Hinc pendet jocus Ciceronis, et in hac voce, et in sequenti: « Nosti marinas ». Atque ex hac eadem consuetudine illustrari debet locus Ciceronis in orat. pro Murena, ubi orator mentionem facit provinciæ cujusdam, quam quum quæstores sortirentur, acclamatio fieri soleret. Intelligit provinciam, quæ et Ostiensis et Aquaria dicebatur: quæ si cui paullo deditiori voluptatibus obtigisset, solebant Romani jocari, allusionemque facere ad hunc obscœnum aquæ usum. Unde Carinus, Vopisc. c. 17, aquam calidam vocat *aquam muliebrem*; ex quo etiam Aquarioli sunt dicti pueri in lupanaribus ministrantes, teste Festo. Eamdem provinciam porro et Ostiensem fuisse appellatam, et Aquariam, declarat collatio locorum duorum, illius in orat. pro Murena, et hujus in Vatinium. Cas. — *Tunstall*, epist. ad *Middleton*, pag. 32, aliam interpretationem profert: sc. hunc patronum esse M. Crassum, qui Baiis villam Marianam emerat. Cui favet commentarius Angeli Maii in orat. in Clodium et Curionem, modo Curio substituatur Crasso. Hinc enim constat Curionem, qui patronus Clodii a Cicerone dicitur « illum patronum libidinis suæ », in Campania prædium Marianum emisse: « De proscriptione Sullana fundum emerat in Campania, qui Marii nuper fuerat et ipsius Arpinatis ». Unde conjicit J. V. L. forte legendum *nosti enim Marianas*, quod satis probabile videtur. Ed. — Pro *Arpinates* Ernest. *Arpinatis* maluit. J. V. L. — Jocum esse vult Bosius in voce *marinas*, quæ possit etiam intelligi de Arpinatibus, quæ fuerant C. Marii.

55. *Regem appellas*, etc. Sensus est: Tu regem nominare sustines, illudque nomen recordari, quum Rex, cujus hereditatem jam spe devoraveras, in testamento te præterierit, nullamque tui mentionem fecerit? Malasp.

56. *Rex*. Q. Martius Rex, Terentiæ sororis tuæ maritus. Plutarch. in Cic. Corr.

57. *Domum emisti*. Vide supra, ep. 13.

58. Sch. rescripsit, « Non potes ». Nimis licenter. J. V. L.

multo melius nunc, quam reliquisti. Nam [59] et illud nobis non obest, videri nostrum testimonium non valuisse. Missus est sanguis invidiæ [60] sine dolore; atque etiam hoc magis, quod omnes illi fautores illius flagitii, rem manifestam illam redemptam esse a judicibus confitentur. Accedit [61], quod illa concionalis hirudo ærarii [62], misera ac jejuna plebecula, me ab hoc Magno unice diligi putat : et hercule multa et jucunda consuetudine conjuncti inter nos sumus, usque eo, ut nostri isti comissatores conjurationis, barbatuli juvenes, illum in sermonibus Cnæum Ciceronem [63] appellent. Itaque et ludis, et gladiatoribus, mirandas ἐπισημασίας [64], sine ulla pastoritia fistula [65], auferebamus.

Nunc est exspectatio comitiorum, in qua omnibus invitis trudit noster Magnus Auli filium [66]; atque in

59. *Nam et illud.* Alterum *et*, quod huic respondeat, videtur desiderari : sed Cicero sæpe particulam, dictionemve, quæ exspectatur, omittit; nec tamen cœptam sententiam absolvit. Ut hic alterum *et* omisit, atque ejus loco intulit, « Accedit illud ». Man.

60. *Missus est sanguis invidiæ.* Profuit nobis ad exstinguendam invidiam, videri nostrum testimonium non valuisse. Sic et Livius libro III : « Dandus, inquit, invidiæ est sanguis ». Idem.

61. Alii, « Accedit illud ». J. V. L.

62. *Concionalis hirudo ærarii.* Unde largitiones fieri cupit, quales tribuni nimis populares facere solent. Corr. — *Concionalis* autem dicitur, quia totos dies in concionibus tribunitiis consumebat. Vide Gronov. de Sestert. IV, 9. Græv.

63. *Cnæum Ciceronem.* Ex ipso et me junctum. Sic. epist. 14, lib. IV. Corr.

64. Ἐπισημασίας. Significationes, ut plausum, et quæ præterea benivolentiam significant. Man.

65. *Sine ulla pastoritia fistula.* Sine ullo sibilo. Nam odium sibilo, amor plausu significatur : ut in oratione pro Sextio. Pastoritiæ vero fistulæ sonus a sibilo non longe distat. Itaque et συρίζειν pro sibilare, et fistula sonum edere : σύριγγα vero pro sibilo, et fistula pastoritia reperimus. Qua de re scripsit ingeniose et erudite M. Antonius Muretus in Variarum lectionum libris. (Vide lib. I, cap. 19). Idem.

66. *Auli filium.* L. Afranium, qui bello Mithridatico legatus Pompeii fuerat, et in bellis civilibus ab eodem stetit, estque in Hispania a Cæsare occisus. Vide Dionem, XXXVI. Vide et Lipsium, Var. Lect. lib. III, cap. ultimo. Græv.

eo neque auctoritate, neque gratia pugnat, sed quibus Philippus[67] omnia castella expugnari posse dicebat, in quæ modo asellus onustus auro posset adscendere. Consul autem ille[68], Doterionis[69] histrionis similis, suscepisse negotium dicitur, et domi divisores habere: quod ego non credo. Sed senatusconsulta duo jam facta sunt, odiosa, quod in consulem facta putantur, Catone et Domitio postulante: unum, ut apud magistratus[70] inquiri liceret; alterum, cujus domi divisores haberent[71], adversus rempublicam[72]. Lurco[73] autem tribunus plebis, qui magistratum simul cum lege Ælia iniit[74], solutus est et Ælia, et Fufia[75], ut

67. *Philippus*. Macedonum rex, et Alexandri Magni pater, qui diffidit urbium portas, et subruit æmulos reges muneribus. Horat. lib. III Carm. Corr.

68. *Consul autem ille*. M. Piso.

69. *Doterionis*. Ita Bosius, quam lectionem revocavit J. V. L. Mongaltius et alii, « deterioris, » quod retinet Gulielmius, tamquam repente respiceret Tullius ad prologum Plautini Amphitruonis, 5, 67, et seqq. Sed pro Bosio stat Casaubonus: Intelligit, inquit, Pisonem, de quo dictum supra, esse eum facie magis, quam facetiis ridiculum. Videtur autem Doterio histrio fuisse, cujus opera plurimum usus Philippus. Hic quia multa pollicebatur, joco dictus Δοτηρίων, ut quidam rex Syriæ Δώσων. Casaub.

70. *Ut apud magistratus*. Apparet ex hoc loco prætorem, cujus erat quæstio de ambitu, non potuisse sine senatusconsulto inquirere in domos magistratuum. At in domos privatorum credo potuisse. Idem.

71. *Cujus domi divisores haberent*. Al. « cujusmodi divisores habitarent »: unde opinio est, legi posse: « cujus domi divisores habitarent »: vel, « qui ejusmodi divisores haberent ». Corr.— *Habere* dici pro *habitare*, tritissimum. Græv.

72. *Adversus remp*. Lambin. « adversus remp. facere videri ». Sed videtur subaudiendum.

73. *Lurco*. Gentis Aufidiæ cognomen. Et potest esse maternus avus Liviæ, uxoris Augusti. Suetonius in Caligula. Man.

74. *Simul cum lege Ælia iniit*. Tribunatum inivit servatis auspiciis ex lege Ælia. Idem. — Forte: « salva lege Ælia ». Gron.

75. *Solutus est et Ælia, et Fufia*. Lex Ælia et lex Fufia pertinuerunt ad comitia: neque dubito fraudem, vel certe stratagema eas fuisse senatorum adversus plebem. Nam quum in comitiis regnaret plebs, nec frangere hanc ejus potestatem senatus posset, quibus potuit cumque rebus minuit. Idque maxime perlatis his duabus legibus effecit; etsi constat, a tribunis plebis eas fuisse latas, ut Manutius docet. Sed non est novum ut tribuni in

legem de ambitu ferret; quam ille bono[76] auspicio claudus homo promulgavit. Ita comitia in ante diem VI kal. sext. dilata sunt. Novi est in lege hoc, ut, qui nummos in tribus[77] pronuntiarit[78], si non dederit, impune sit; sin dederit, ut, quoad vivat, singulis tri-

gratiam senatorum multas leges ferrent, quæ populi majestatem non nihil atterere viderentur. Testatur autem Cicero in Pisonem non esse valde antiquas illas leges, ut quæ nondum centum annos durassent. Legis Æliæ capita tria fuerunt. 1° Ut auspicato omnia fierent in comitiis. 2° Ut obnuntiatione facta dirimerentur comitia. 3° Ut liberum esset intercedere, quibus intercedendi jus erat. Erat autem intercedendi jus ad populum solis tribunis plebis legibus sacratis concessum. Legis Fufiæ caput unum fuisse docti existimant, ne fastis diebus cum populo ageretur. Quoniam igitur videbat senatus urgendum esse malum istud ambitionis, et nascens esse curandum, ob pericula varia quæ moram sequi videbantur, placuit senatui illa omnia tollere, quæ latoribus novæ legis de ambitu aliquam moram videbantur posse afferre. Quam prudenter hoc a senatu sit factum mitto quærere. Illud dico, senatum præivisse exemplo suo tribunis plebis, qui ut improbas leges ferrent, imitati sunt factum hoc senatus. Imo leges ipsas Æliam et Fufiam sustulerunt : quod a Clodio postea factum est. In quem Cicero tam acriter, tam sæpe ob hoc ipsum invehens, non dubito quin sæpe responsum tulerit a Clodio, imitatione senatus se illas leges primum neglexisse, deinde sustulisse. Tanti est in republica nihil admittere, vel quod sit minimum contra leges. Τὸ γὰρ παρὰ μικρὸν, ut passim inculcat Philosophus, τὴν διάνοιαν παραλογίζεται. Est autem hic σαρκασμὸς quasi Ciceronis, qui laude immortali dignus est, quod peccanti hac in parte senatui, dum odio ductus Cato properat, et urget propositum inconsiderate, ipse comitem peccati se non adjungit, et bonam causam mavult deserere, quam inique et contra leges illam tueri. Jocatur igitur in Lurconem, qui quum servatis auspiciis ex lege Ælia factus esset tribunus plebis, eam legem, per quam ipse esset tribunus, solvat : non tam ipse quidem quam senatus, qui et lege utraque Ælia et Fufia solverit. CASAUB.

76. *Bono auspicio*. Εἰρωνικῶς. Non enim bonum poterat esse ejus auspicium, cujus in corpore, aut etiam nomine vitium esset. Innuit autem Clodios, sive Claudios a claudis pedibus nomen habuisse, eaque de causa nescio quid mali ominis exstitisse in eorum nomine. Vitabant enim Romani inauspicata nomina, et, ut loquitur Horatius, « male ominata » verba. BOSIUS. — Dissentit autem Gronov. et claudum fuisse Lurconem opinatur; nam lex Aufidia perlata non fuit, Clodii vero lex perlata est. Jocose igitur Cicero etiam hac ratione solutum esse Ælia lege Lurconem ait, quod claudus auderet legem de ambitu ferre. ED.

77. Alii, « in tribu ». J. V. L.

78. *Pronuntiarit*. *Pronuntiare* frequens in hac re verbum, est autem idem ac polliceri. Sed quum legibus interdictum esset promittere, aut pol-

bubus H-S CIↃ CIↃ CIↃ[79] debeat. Dixi, hanc legem P. Clodium jam ante servasse; pronuntiare enim solitum esse, et non dare. Sed heus tu! videsne, consulatum illum nostrum[80], quem Curio antea ἀποθέωσιν vocabat[81], si hic factus erit, fabam mimum[82] futurum? Quare, ut opinor, φιλοσοφητέον[83], id quod tu facis, et istos consulatus non flocci ἰατέον[84].

liceri pecuniam, isti non pollicebantur, sed pronuntiabant. Sic enim videntur voluisse, mutata voce, vim legis eludere. CASAUB.

79. *H-S* CIↃ CIↃ CIↃ. *Saint-Réal*, 225 lib. *Mongault*, 280; rectius, æstimante viro doctiss. *A. Letronne*, 600 fr. ED.

80. *Consulatum illum nostrum. Consulatum* accipe generaliter de honore illo, non specialiter de consulatu Ciceronis. Nam hic ab omnibus interpretibus dissentio, ut puto, summa cum ratione. Decepit illos vox *nostrum*. Frustra. Artis cujusque artifex de sua arte loquens dicet: *Ars nostra*, nec tamen intelliget de se peculiariter. CASAUB.

81. Ἀποθέωσιν *vocabat*. Hoc est, Curio dictitare solebat, videri sibi eos, qui consulatum essent adepti, pæne deos esse factos, et diis pares. IDEM.

82. *Fabam mimum*. Alludit Cicero ad morem suæ ætatis puerorum, qui Saturnalium diebus, mense decembri, regna sortito exercere solebant, de quibus vide Tacit. Annal. XIII, cap. 15, et ibi quæ Lipsius de iis notavit. Et quidem faba, sicut et hodie fit, et apud Græcos quoque κύαμος, videtur in creandis magistratibus fuisse usurpata. Unde est illud Pythagoræ: « A fabis abstine », hoc est, κυάμου ἀπέχου. Ait igitur Cicero, si fiat consul Afranius, consulatum ita deinceps rem abjectam fore, ut sunt regna puerorum. Similis plane locus Senecæ: « Olim magna res erat deum fieri: jam fama minimam fecit: etiam pessimi quique illam affectant ». Quid aptius dici potuit? IDEM. — Petrus Daniel Huetius in Elzeviriano, quo utebatur, Ciceronis exemplo scripserat, *Manium. Festus*. Quidnam hoc esset, quum divinare vellem, adii Festum, apud quem legitur initio libri VI: « Fabam nec tangere, nec nominare Diali flamini licet, quod ea putatur ad mortuos pertinere. Nam et lemuralibus jacitur larvis, et parentalibus adhibetur sacrificiis, etc. » Videtur ergo doctissimi viri conjectura eo spectare, ut pro « fabam mimum » reponamus « fabam Manium. » Quod ut plane intelligatur, mutuari lucem oportet ab Ovidio, Fast. V, 436; Gellio, X, 15, aliisque veterum scriptorum locis, quos per otium indagabunt critici. OLIV.

83. Φιλοσοφητέον. Philosophandum est.

84. *Non flocci* ἰατέον. Hoc est, consulatus istos, qui non sunt flocci, omittere et aspernari oportet. Hunc enim locum ita restituit Adr. Turnebus, Advers. IX, 1. Antea legebatur, « et istos consulatus non floccifacteon ». Credibile autem est, inquit Lambinus, Ciceronem propter verbum φιλοσοφητέον, finxisse, joci causa, verbum latinum « floccifacteon », ad similitudi-

Quod ad me scribis, te in Asiam[85] statuisse non ire; equidem mallem, ut ires: ac vereor, ne quid in ista re minus commode[86] fiat. Sed tamen non possum reprehendere consilium tuum, præsertim quum egomet in provinciam non sim profectus. Epigrammatis tuis, quæ in Amaltheo[87] posuisti, contenti erimus, præsertim quum et Chilius[88] nos reliquerit, et Archias nihil de me scripserit; ac vereor, ne, Lucullis[89] quoniam græcum poema condidit, nunc ad Cæcilianam fabulam[90] spectet. Antonio tuo nomine gratias egi; eamque epistolam Manlio dedi. Ad te ideo antea rarius scripsi, quod non habebam idoneum, cui darem; nec satis sciebam, quid darem. Vale: te vindicavi[91]. Cincius si quid ad me tui negotii detulerit, suscipiam. Sed nunc magis in suo est occupatus; in quo ego ei non desum. Tu, si uno in loco es futurus, crebras a

nem græci sermonis, per quamdam παρονομασίαν; cui adsentiunt Sch. et J. V. L.

85. *Te in Asiam statuisse non ire.* Contra quam sperarat Q. Cicero, qui Atticum sibi fore legatum sperabat. Vide C. Nep. in vita Attici. Græv.

86. *Minus commode.* Vel ut Quintus hoc non molliter accipiat, vel ut Quintus destitutus te rectore, male regat. Gron.

87. *In Amaltheo.* In illo gymnasio, vel prædio Epirotico, sub statua, ut videtur, Ciceronis. Idem. — Atticus, teste Plinio, XXXV, 2, librum scripserat *de Imaginibus*, qui forte ex iis inscriptionibus constabat. Ed.

88. *Chilius.* Vide supra epist. 9.

89. *Lucullis.* Archias Mithridaticum bellum in gratiam Lucullorum, et potissimum L. Luculli versibus scripserat. Cicero autem verebatur ne idem vellet etiam aliquid scribere in laudem Q. Cæcilii Metelli Numidici. Bos.

90. *Ad Cæcilianam fabulam.* Ad poema scribendum in honorem Q. Cæcilii Metelli Numidici et Pii ejus filii, quorum Archias fuerat perquam familiaris. Lepide autem vocat « fabulam Cæcilianam », poema quod Archias conditurus erat de Cæciliis, quia ut plurimum fabulas tractant poetæ. Interim alludit ad fabulas, quas Cæcilius comicus poeta scripserat. Idem.

91. *Vale: te vindicavi.* Nihil muto: agit enim de mutuo rescriptionis officio, quo se Atticus superiorem esse objecerat. His, inquit, copiosis literis, non modo jam compensavero, parque retulero: verum etiam ultus fuero istam accusationem tuam. Mallet Gronov. « belle te vindicavi », scilicet ab injuria, quam tibi a me fieri putabas, dum raro, aut breviter scribo, hac longissima epistola. —

nobis literas exspecta; ast[92] plures etiam ipse mittito. Velim, ad me scribas, cujusmodi sit Ἀμαλθεῖον tuum, quo ornatu, qua τοποθεσίᾳ: et quæ poemata, quasque historias de Ἀμαλθείᾳ habes, ad me mittas. Lubet mihi facere[93] in Arpinati. Ego tibi aliquid de meis scriptis mittam; nihil erat absoluti.

Alii, « Vile te venditari ». Rectius forte, « Valde te vindicavi », pro quo Sch. edidit *venditavi*, minus aperto sensu. J. V. L.

92. *Exspecta; ast*. Lege; « exspectato; plures etiam, etc. » Muret.

93. *Facere*. Gymnasium hujusmodi.

EPISTOLA XVII.

Scribit se summa molestia affectum, quum ex Attici literis mutatum Q. fratris animum erga illum cognoverit; sperare tamen id malum sanatum iri. Deinde docet sibi Attici ingenuitatem et animi magnitudinem esse perspectam, ideoque se non dubitare fore, ut amicitia quæ sibi cum Attico intercedebat, in posterum quoque religionem suam obtineat. Sequitur de concordia equitum cum senatu a se restituta; de præsidiis quæ sibi ad retinendas opes suas paraverit; de iis qui nunc consulatum petituri sint. (Romæ, anno U. C. 692, mense decembri.)

CICERO ATTICO S.

Magna mihi varietas voluntatis, et dissimilitudo opinionis ac judicii Quinti fratris mei, demonstrata est ex literis tuis, in quibus ad me epistolarum illius exempla misisti. Qua ex re et molestia sum tanta affectus, quantam mihi meus amor summus erga utrumque vestrum afferre debuit; et admiratione, quidnam accidisset, quod afferret Quinto fratri meo, aut offensionem tam gravem, aut commutationem tantam voluntatis. Atque illud a me jam ante intelligebatur, quod

te quoque ipsum discedentem a nobis suspicari videbam, subesse nescio quid opinionis incommodæ, sauciumque ejus animum insedisse quasdam odiosas suspiciones : quibus ego mederi quum cuperem antea sæpe, et vehementius etiam post sortitionem provinciæ[1]; nec tantum intelligebam ei esse offensionis, quantum literæ tuæ declarant, nec tantum proficiebam, quantum volebam. Sed tamen hoc me ipse consolabar, quod non dubitabam, quin te ille aut Dyrrhachii, aut in istis locis uspiam visurus esset[2]. Quod quum accidisset, confidebam ac mihi persuaseram fore, ut omnia placarentur inter vos non modo sermone ac disputatione, sed conspectu ipso congressuque vestro. Nam, quanta sit in Quinto fratre meo comitas, quanta jucunditas, quam mollis animus et ad accipiendam, et ad deponendam offensionem, nihil attinet me ad te, qui ea nosti, scribere. Sed accidit perincommode, quod eum nusquam vidisti. Valuit enim plus, quod erat illi nonnullorum artificiis inculcatum, quam aut officium, aut necessitudo[3], aut amor vester ille pristinus, qui plurimum valere debuit. Atque hujus incommodi culpa ubi resideat, facilius possum existimare, quam scribere. Vereor enim, ne, dum defendam meos, non parcam tuis. Nam sic intelligo, ut nihil a domesticis[4] vulneris factum sit, illud quidem, quod erat, eos certe sanare potuisse. Sed hujusce rei totius vitium, quod ali-

1. *Post sortitionem provinciæ.* Postquam ei Asia provincia sorte obvenit. Quo perspicuum sit, non eo solum iratum fuisse Quintum, quia cum ipso legatus in Asiam Atticus ire nollet. MAN.

2. *Visurus esset.* In Asiam proficiscens. CORR.

3. *Necessitudo.* Propter Pomponiam Attici sororem, Quinti conjugem, quæ difficili ingenio fuit; vid. lib. V, epist. 1. ED.

4. *A domesticis.* A sorore tua : quæ, quum uxor sit Q. fratris, animum illius iracundia commotum sedare, et potuit, et debuit. CORR.

quanto etiam latius patet, quam videtur, præsenti tibi commodius exponam.

De iis literis, quas ad te Thessalonica misit, et de sermonibus, quos ab illo et Romæ apud amicos tuos, et in itinere habitos putas; ecquid tantum[5] causæ sit, ignoro: sed omnis in tua posita est humanitate mihi spes hujus levandæ molestiæ. Nam, si ita statueris, et irritabiles animos esse optimorum sæpe hominum, et eosdem placabiles; et esse hanc agilitatem, ut ita dicam, mollitiamque naturæ plerumque bonitatis[6], et, id quod caput est, nobis inter nos nostra sive incommoda, sive vitia, sive injurias esse tolerandas: facile hæc, quemadmodum spero, mitigabuntur. Quod, ego, ut facias, te oro. Nam ad me, qui te unice diligo, maxime pertinet, neminem esse meorum, qui aut te non amet, aut abs te non ametur.

Illa pars epistolæ tuæ minime fuit necessaria, in qua exponis, quas facultates aut provincialium, aut urbanorum commodorum, et aliis temporibus, et me ipso consule, prætermiseris. Mihi enim perspecta est ingenuitas[7] et magnitudo animi tui; neque ego inter me atque te quidquam interesse umquam duxi, præter voluntatem institutæ vitæ: quod me ambitio quædam ad honorum studium, te autem alia minime reprehendenda ratio ad honestum otium duxit. Vera quidem laude probitatis, diligentiæ, religionis, neque me tibi, neque quemquam antepono: amoris vero erga me, quum a fraterno amore domesticoque dis-

5. Ernest. conj. *tandem*. J. V. L.

6. Lallem. *bonitati*. J. V. L.

7. *Ingenuitas*. Minus bene alii, *integritas*. Cicero significat sibi esse persuasum Atticum, quod noluerit cum Q. fratre in provinciam ire legatus, id fecisse non astute, aut alius rei causa, quam suspicabatur Quintus, sed in genere quod abhorreret ab omni functione publica, et istos honores animi quadam magnitudine semper contemneret. Ed.

cessi, tibi primas defero. Vidi enim, vidi, penitusque perspexi, in meis variis temporibus, et sollicitudines et lætitias tuas. Fuit mihi sæpe et laudis nostræ gratulatio tua jucunda, et timoris consolatio grata. Quin mihi nunc, te absente, non solum consilium, quo tu excellis, sed etiam sermonis communicatio, quæ mihi suavissima tecum solet esse, maxime deest. Quid dicam? in publica[8] re? quo in genere mihi negligenti esse non licet; an in forensi labore? quem antea propter ambitionem sustinebam, nunc, ut dignitatem tueri gratia possim; an in ipsis domesticis negotiis? in quibus ego quum antea, tum vero post discessum fratris, te sermonesque nostros desidero. Postremo non labor meus, non requies; non negotium, non otium; non forenses res, non domesticæ, non publicæ, non privatæ carere diutius tuo suavissimo atque amantissimo consilio ac sermone possunt.

Atque harum rerum commemorationem verecundia sæpe impedivit utriusque nostrum. Nunc autem ea fuit necessaria propter eam partem epistolæ tuæ, per quam te ac mores tuos mihi purgatos ac probatos esse voluisti. Atque in ista incommoditate alienati illius animi et offensi, illud inest tamen commodi, quod et mihi et ceteris amicis tuis nota fuit, et abs te aliquando testificata tua voluntas omittendæ provinciæ; ut, quod una non estis, non dissensione ac dissidio vestro, sed voluntate ac judicio tuo factum esse videatur. Quare et illa, quæ violata, expiabuntur; et hæc nostra, quæ sunt sanctissime conservata, suam religionem obtinebunt.

Nos hic in republica infirma, misera, commutabilique versamur. Credo enim te audisse, nostros equi-

8. Sch. « in publicane re? » et cum *deest* conjungit.

tes[9] pæne a senatu esse disjunctos; qui primum illud valde graviter tulerunt, promulgatum ex senatusconsulto fuisse, ut de iis, qui ob judicandum pecuniam accepissent, quæreretur. Qua in re decernenda quum ego casu non affuissem, sensissemque id equestrem ordinem ferre moleste, neque aperte dicere: objurgavi senatum, ut mihi visus sum, summa cum auctoritate; et in causa non verecunda[10], admodum gravis et copiosus fui. Ecce aliæ deliciæ[11] equitum vix ferendæ, quas ego non solum tuli, sed etiam ornavi. Asiani[12], qui de censoribus[13] conduxerant, questi sunt in senatu, se, cupiditate prolapsos, nimium magno conduxisse; ut induceretur locatio, postulaverunt. Ego princeps in adjutoribus, atque adeo secundus: nam, ut illi auderent hoc postulare, Crassus eos impulit. Invidiosa res, turpis postulatio, et confessio temeritatis. Summum erat periculum, ne, si nihil impetrassent, plane alienarentur a senatu. Huic quoque rei subventum est maxime a nobis; perfectumque, ut frequentissimo senatu et libentissimo uterentur; multaque a me de ordinum dignitate et concordia dicta sunt kal. decemb. et postridie. Neque adhuc res confecta est, sed voluntas senatus perspecta[14]. Unus enim contra dixerat Metellus, consul

9. *Equites*. Ex his enim potissimum erant judices, qui Clodium absolverant. Ed.

10. *Non verecunda*. Λιτότης, vel ἐξουθενισμός. Igitur inverecunda, et turpi. Quid enim turpius, quam dicere, non esse quærendum de iis qui ob judicandum pecuniam accepissent? Corr.

11. *Deliciæ*. H. e. insolentia quædam et iniquitas in postulando. Sch.

12. *Asiani*. Asiæ publicani, id est, equites. Nam erant omnes publicanorum societates ex ordine equestri. Man.

13. *De censoribus*. Nam locandorum vectigalium cura penes censores erat. Idem.

14. *Perspecta*. In eam partem, ut equitum ratio duceretur; quod tamen factum non est, Catone contra acerrime pugnante: et, ut dicam, quod mihi in mentem venit, in eas causas inspicienti, quibus afflicta respublica

designatus. Quin erat dicturus (ad quem propter diei brevitatem perventum non est) heros ille noster Cato. Sic ego conservans rationem institutionemque nostram, tueor, ut possum, illam a me conglutinatam[15] concordiam: sed tamen, quoniam ista sunt infirma, munitur quædam nobis ad retinendas opes nostras tuta, ut spero, via, quam tibi literis satis explicare non possum; significatione parva ostendam tamen. Utor Pompeio familiarissime. Video, quid dicas[16]. Cavebo, quæ sunt cavenda; ac scribam alias ad te de meis consiliis capessendæ reipublicæ plura.

Lucceium scito consulatum habere in animo statim petere. Duo enim soli[17] dicuntur petituri. Cæsar cum

concidit; ex hac primum radice enatum civile bellum videtur. Quum enim urbs Roma ex tribus ordinibus, senatu, equitibus, et plebe constaret: duobus ordinibus libertatem tuentibus, nulli umquam improbo civi satis firmæ vires ad opprimendam rempublicam fuissent. Itaque in oratione IV in Catilinam, « Hanc, inquit, cum equitibus romanis conjunctionem si perpetuam in republica tenuerimus; confirmo vobis, post hæc malum civile, ac domesticum ad nullam reipublicæ esse venturum partem ». Hoc vir prudentissimus non vidit Cato: qui animo optimo, et summa fide utens, dum ærarium nimis pertinaciter defendit, equites a senatu alienavit. Ita, duorum ordinum disjuncta concordia, eversum est quod erat summum reipublicæ firmamentum. At Cæsar, qui tyrannidem spectaret, avide occasionem in consulatu amplexus, equitum, qui a senatu nihil adhuc impetrabant, causam suscepit, effecitque, ut tertia debitæ pecuniæ parte senatusconsulto levarentur, quo facto equestrem ordinem sibi adjunxit (et jam antea plebem tenebat), unde imminutæ senatus opes, et res omnis publica ad tres viros, Cæsarem, Pompeium, Crassumque translata. Ubi sunt, qui, quum eloquentiam in Cicerone laudarunt, ut imprudentem, atque etiam, si diis placet, ut perniciosum patriæ civem insimulant? scilicet ea, quæ consequuta sunt, non vidit: imo vero, et vidit, et, ne acciderent, etiam providit. Man. — *Ego*. Ernest. conjicieb. *ergo*. J. V. L.

15. *Conglutinatam*. Nempe in consulatu meo. Ed.

16. *Video, quid dicas*. Dicis, cavendum mihi esse, ne Pompeii causa de instituto actionum optimarum cursu deflectam. Sed noli laborare: cavebo, quæ sunt cavenda. Man. — Cavendum esse ab eo, qui invideat. Corr.

17. *Duo enim soli*. Ratio, cur Lucceius, quum differre consulatus petitionem antea cogitasset, postea, statim petere, animum induxit. Nam, quum duos modo sibi fore competitores videret, M. Calpurnium Bibu-

eo coire[18] per Arrium cogitat; et Bibulus cum hoc se putat per Pisonem posse conjungi[19]. Rides? Non sunt hæc ridicula, mihi crede. Quid aliud scribam ad te? quid? multa sunt; sed in aliud tempus. Te si exspectari velis, cures, ut sciam. Jam illud modeste rogo[20], quod maxime cupio, ut quam primum venias. Nonis decembr.

lum, C. Julium Cæsarem; majorem spem nactus est adipiscendi consulatus. Multis autem competitoribus, petere ipse non esset ausus, qui se non ita gratiosum esse in suffragiis intelligeret. Man.

18. *Cum eo coire*. Cum eo societatem inire contra Bibulum. Lucceium enim Cæsar collegam malebat in consulatu; ut qui non dubitaret, Bibulum optime de republica sentientem suis actionibus adversaturum. Vide Suetonium. Idem.

19. *Conjungi*. Per coitionem, nisi ita volumus interpretari: Bibulus, quamvis gerat inimicitias cum Cæsare ex ædilitate, et prætura conceptas, Cæs. lib. III de Bell. Civ. putat tamen se per C. Pisonem ita cum eo posse conjungi, ut cos. cum eo fiat. Corr.

20. *Modeste rogo*. Quod intelligam magni interesse tua, te id agere, quod agendum est, ut epist. 8 h. l. Quid vero tunc ageret Atticus, intelliges epist. 10 h. l. Alii, « Moleste rogo ». Idem.— *Modeste*, hoc est, mediocriter, præ voluntate mea, ut venias, rogo. Malasp.

EPISTOLA XVIII.

Se ab omnibus quibus libere et ingenue colloqui possit destitutum, Atticum exspectare, desiderare, arcessere. Domesticas sollicitudines se occultare, in rep. post Attici discessum ea accidisse, quæ reip. interitum minentur. Addit de Clodiana fabula, et Pisone consule. Jam instare annum egregium. M. Lucullum uxori a Memmio adulteratæ nuntium remisisse. C. Herennium trib. pl. ut Clodius in familiam plebeiam adoptetur laborare. Metellum esse egregium consulem, Afranium vero ignavum. Agrariam legem a Flavio ferri; interim neminem fere reip. studiosum præter Catonem. Ergo ut Atticus mox redeat, iterum enixe rogat. (Romæ, anno U. C. 693.)

CICERO ATTICO S.

Nihil mihi nunc scito tam deesse, quam hominem

eum, quocum omnia, quæ me cura aliqua afficiunt, una communicem; qui me amet, qui sapiat, quicum ego colloquar, nihil fingam, nihil dissimulem, nihil obtegam. Abest enim frater ἀφελέστατος[1] et amantissimus; Metellus non homo[2], sed litus, atque aer, et solitudo mera: tu autem, qui sæpissime curam et angorem animi mei sermone et consilio levasti tuo; qui mihi et in publica re socius, et in privatis omnibus conscius, et omnium meorum sermonum et consiliorum particeps esse soles, ubinam es? Ita sum ab omnibus destitutus, ut tantum requietis habeam, quantum cum uxore, et filiola, et mellito Cicerone consumitur. Nam illæ ambitiosæ nostræ fucosæque amicitiæ sunt in quodam splendore forensi; fructum domesticum non habent. Itaque, quum bene completa

1. Ἀφελέστατος. Frugalissimus, simplicissimus, optimus. Aberat enim Q. frater, in Asiam profectus. Corr.

2. *Metellus non homo*. Metellus, inquit, licet adsit, ab omni tamen humanitatis consortio refugere videtur. Neque enim magis se in hominum familiaritatem applicat, quam aut litus, aut aer, aut solitudo mera: quæ loca hominum cœtu frequentari non solent. Itaque illo familiariter non utor. Bos. — Novam exhibet conjecturam Historia Regiæ Inscriptionum Academiæ, tom. IX, pag. 34, ubi ex *Metellus* fiunt duæ voces, « me tellus, non homo, etc. » Junius vero quod a se excitatum esse ait quasi ex veterum librorum ruderibus, edidit: « et amantissimus mei bellus, non homo, etc. » Unde vir doctus et solerter criticus, de quo ego item dixerim quod Marcus de Quinto, ἀφελέστατος, meique amantissimus, Fr. Odinus, suspicatur Ciceronem scripsisse: « Abest enim frater ἀφελέστατος, et amantissimus mei bellus homo. Non homo, sed litus, atque aer, etc. » Desiderat Cicero, ut Odino videtur, Q. fratrem, et M. Cœlium. Hujus enim ad Ciceronem epistolas, et Ciceronis ad ipsum, orationemque pro ipso quisquis legit, eum scit, Attico fuisse juxta ac Tullio perfamiliarem; forma ac specie liberali, quique haberi formosus vellet; cujus consuetudine ac prudentia delectaretur Cicero. Huic firmandæ suspicioni ista sufficiant, quæ ad ipsum (ad Div. II, 12) scribebat: « Cum una, mehercule, ambulatiuncula, atque uno sermone nostro omnes fructus provinciæ non confero ». Jam ea quæ sequuntur, « non homo, etc. » vero proximum est sumpta esse e veteris poetæ Accii fabula, in qua Philoctetes inducebatur suam memorans *solitatem*, ut Accius idem loquitur, lamentansque, ut apud Sophoclem, quod *non homo* sibi adesset, cujus

domus est, tempore matutino, quum ad forum stipati gregibus amicorum descendimus, reperire ex magna turba neminem possumus, quocum aut jocari libere, aut suspirare familiariter possimus. Quare te exspectamus, te desideramus, te jam etiam arcessimus. Multa enim me sollicitant[3] anguntque, quæ mihi videor, aures nactus tuas, unius ambulationis sermone exhaurire posse. Ac domesticarum quidem sollicitudinum aculeos omnes et scrupulos occultabo : neque ego huic epistolæ atque ignoto tabellario committam. Atque hi (nolo enim te permoveri) non sunt permolesti, sed tamen insident et urgent, et nullius amantis consilio aut sermone requiescunt. In republica vero, quamquam animus est præsens, tamen voluntas[4] etiam atque etiam ipsa medicinam effugit. Nam, ut ea breviter, quæ post tuum discessum acta sunt, colligam, jam exclames necesse est, res romanas diutius stare non posse.

vel auxilio juvari posset, vel saltem alloquio : quacumque adspiceret, nihil objici, præter litus, aera, solitudinem meram. Primus hoc animadvertit auctor novæ illius conjecturæ, quam indicavi modo. Ista igitur sententia suam Cicero *solitatem* exprimit, non ingenium illius hominis, quicum vivere optet et colloqui. Possum, inquit, ut Accianus ille Philoctetes, dicere : « Non homo, sed litus, etc. » Ariadnen, quum sola in deserta esset insula, eodem modo loquentem facit Ovid. Heroid. X, 18 : « Quod videant oculi, nil, nisi litus, habent ». Oliv. — J. V. L. putat conjici posse hæc ad vituperationem Metelli dici *non homo*, etc.

3. Alii, « Multa enim sunt, quæ m. s. » J. V. L.

4. *Voluntas*. Mihi verosimillimum videtur, librariorum culpa τὸ *voluntas* irrepsisse ex interpretatione quadam magistri, qui τὸ *animus* notiore voce hac explanavit. Hanc si expunxeris, omnia liquida erunt. « In republica vero, quamquam animus est præsens, tamen etiam atque etiam ipsa medicinam effugit », scilicet respublica. Quod quum aut descriptor, aut sciolus ignoraret, quo nimirum vox *ipsa* referenda esset, inseruit ex margine *voluntas*. Sensus enim hic est : Mihi est voluntas animusque reipublicæ malis medendi : sed ipsa respuit medicinam, ac salutares manus, non admittit sana consilia. Græv. — Item fere Ernest. nisi quod « ipsam medicinam refugit ». Sch. « animus est præsens et voluntas, tamen ea ipsa, etc. »

Etenim, post profectionem tuam, primus, ut opinor, introitus fuit in causam fabulæ Clodianæ[5]; in qua ego nactus, ut mihi videbar, locum resecandæ libidinis, et coercendæ juventutis, vehemens fui, et omnes profudi vires animi atque ingenii mei, non odio adductus alicujus, sed spe reipublicæ corrigendæ, et sanandæ civitatis. Afflicta respublica est empto constupratoque judicio. Vide, quæ sint postea consequuta. Consul[6] est impositus is nobis, quem nemo, præter nos philosophos, adspicere sine suspiratu posset. Quantum hoc vulnus? Facto senatusconsulto de ambitu[7], de judiciis[8], nulla lex perlata[9], exagitatus senatus[10], alienati[11] equites romani. Sic ille annus[12] duo firmamenta reipublicæ, per me unum constituta, evertit : nam et senatus auctoritatem abjecit, et ordinum concordiam disjunxit.

Instat hic nunc ille annus[13] egregius. Ejus initium

5. *Fabulæ Clodianæ*. Legendum, « fabula Clodiana ». Primus scilicet meus introitus in causam fuit fabula Clodiana, hoc est, prima causa reipublicæ, quam ego ingressus sum et suscepi, fuit incestum Clodii. Gron. — *Empto, constupratoque judicio*. Empto, quia judices, accepta pecunia, Clodium nocentem absolverunt : constuprato, quia noctes certarum mulierum atque adolescentulorum nobilium introductiones nonnullis judicibus pro mercedis cumulo fuerunt. Man. — Alii, « stupratoque ». Sch. mallet « stuprisque allecto ». Ed.

6. *Consul*. Piso, non Afranius, de quo postea demum loquitur. Ed. — *Suspiratu*. Sic Bosius, pro vulg. « suspirio ». J. V. L.

7. *De ambitu*. Ut, qui nummos dedisset, is, quoad viveret, singulis tribubus H-S tria millia deberet. Epist. 15. Man.

8. *De judiciis*. Ut quæreretur de iis, qui ob rem judicandam pecuniam accepissent. Ep. 15. Idem.

9. *Nulla lex perlata*. Tribuni plebis intercesserunt, quo minus lex ferri posset. Idem.

10. *Exagitatus senatus*. A tribunis plebis seditiose concionantibus. Idem.

11. *Alienati*. A senatu; quia decrevisset, ut quæreretur de iis, qui ob judicandum pecuniam accepissent. Ep. 15. Idem.

12. *Ille annus*. Proximus superior, M. Messalla et M. Pisone coss. Idem.

13. *Instat hic nunc ille annus*. Adest annus Q. Metello Celere et Afranio coss. cujus initium ejusmodi fuit ut sacra Juventutis deæ, quæ pro salute juvenum quotannis fiebant, non ce-

ejusmodi fuit, ut anniversaria sacra Juventatis non committerentur. Nam M. Luculli uxorem Memmius suis sacris initiavit. Menelaus[14], ægre id passus, divortium fecit. Quamquam ille pastor Idæus[15] Menelaum solum contempserat : hic noster Paris tam Menelaum, quam Agamemnonem[16], liberum non putavit[17]. Est autem C. Herennius quidam tribunus plebis, quem tu fortasse ne nosti quidem (tametsi potes nosse; tribulis enim tuus est, et Sextus, pater ejus, nummos vobis[18] dividere solebat) : is ad plebem P. Clodium traducit[19]; idemque fert, ut universus populus[20] in campo Martio suffragium de re Clodii ferat. Hunc ego accepi in senatu, ut soleo : sed nihil est illo homine

lebrarentur; propterea quod C. Memmius, qui sacris istis præerat, uxorem M. Luculli vitiavit, atque ita sacris suis initiavit : quod ægre passus Lucullus cum uxore divortium fecit. Est autem hic Memmius ille de quo lib. IV, qui ex petitione consulatus cum Messalla et Scauro, de ambitu damnatus in exsilium abiit, infamis stupris et adulteriis, et Catulli carminibus proscissus, laudatus a Lucretio. Popm. — Se ex Mnestheo, Æneæ socio, originem ducere Memmius ille jactabat. Ed.

14. *Menelaus*. Lucullus, vitiatæ mulieris vir, ut fuit Helenæ Menelaus. Man.

15. *Pastor Idæus*. Stuprator Helenæ Paris, a pastoribus in Ida monte educatus, pastorque ipse diu creditus. Idem.

16. *Tam Menelaum quam Agamemnonem*. Tam M. Lucullum, quam Lucium ejus fratrem. Paris, inquit, ille Trojanus solum Menelaum affecit injuria, fratrem ejus Agamemnonem separatim nulla re læsit, noster autem Paris Memmius tam Menelaum contempsit, quam Agamemnonem ante contempserat : id est, qui ante L. Lucullo injuriam fecerat, quum eum ex bello Mithridatico redeuntem tribunus plebis, die ad populum dicta, triumphare aliquamdiu prohibuit, idem nunc Marcum, ejus fratrem, non dubitavit offendere. De injuria in Lucium illata Plutarchus in Lucullo. Cic. Academ. II, 1.

17. *Liberum non putavit*. Nihili fecit: liberi hominis loco non habuit. Man.

18. *Vobis*. Qui in vestra tribu divisor esset. Sic ep. 16 h. l. Corr.

19. *Traducit*. Ut adoptione plebeius fiat. Nam, quia tribunatus plebis patricio homini non dabatur, ideo Clodius, qui patriciæ gentis erat, ad plebem transire adoptionis jure cupiebat. Man.

20. *Ut universus populus*. Hinc patet Herennium tentasse Clodium ad plebem traducere, non recepto more, comitiis scilicet curiatis, quibus adoptiones fiebant in alienam familiam,

lentius[21]. Metellus est consul egregius, et nos amat; sed imminuit auctoritatem[22] suam, quod habet dicis causa[23] promulgatum illud idem de Clodio. Auli autem filius[24], o dii immortales! quam ignavus, ac sine animo miles[25]? quam dignus, qui Palicano, sicut

sed tributis, quæ ipse vocare posset. Nam ad comitia curiata non universus populus conveniebat, ut ad centuriata et tributa, sed urbanus duntaxat. Centuriata autem habere tribuni non poterant. Inde fiebat, ut Herennius, tribunus plebis, non aliis quam tributis de Clodio referre cogitaret. Ea autem sæpenumero in campo Martio habebantur, quum intra pomœrium curiata fierent. Bos.

21. *Lentius*. Ignavius, tardius. Eodem verbo utitur pari sensu, II, 13, « neminem adhuc offendi, qui hæc tam lente, quam ego ferret ». Ed.

22. *Imminuit auctoritatem*. Quia quum Metellus patricium magistratum gereret, hoc est, consul esset, plebeium magistratum pati non debebat id sibi juris arrogare, ut de adoptione tributis comitiis ferre auderet, quod erat patriciorum duntaxat magistratuum, comitiisque curiatis, ut diximus, tantummodo fiebat, quæ a tribunis plebis cogi non poterant. Bos.

23. *Quod habet dicis causa*. Quum de arrogando quopiam agebatur, rogationem ferri oportebat comitiis curiatis, ut scisceret populus in curias tributus jusne esset ei, qui se arrogandum dabat, in alterius jus et sacra transire. Nam in hujusmodi adoptionibus potissimum sacrorum ratio habebatur. Idcirco comitiorum curiatorum arbitri erant pontifices, ut refert Gellius; quem miror de sacris hereditariis nullum verbum fecisse, quum de arrogationibus ageret, quæ comitiis curiatis fiebant. Intererat vero cujusque curiæ, ne sua sacra interirent, neve quis veteribus sacris solveretur. Verumtamen, quia, quod ab universo populo romano jubebatur, id non minoris erat auctoritatis, imo etiam majoris, quam quod ab urbano tantum, ut in curias tributo; ideo scitum illud de arrogando Clodio Metellus dicis causa promulgatum habebat, quum nihil referre putaret tributis comitiis an curiatis, ea arrogatio fieret: modo dici posset populum ad legem de adoptione ferendam convenisse. Nam *dicis causa* tantum, et ad usurpationem antiquitatis comitia curiata habebantur, quum necesse non videretur ut de arrogatione populus sententiam ferret, nisi quatenus id fuerat a veteribus usurpatum. Quapropter Metellus comitiis tributis populum dicis causa recte rogari posse existimabat. Non diu tamen in ea sententia permansit. Nam simul ac postea intellexit Clodium tribunatum plebis petere, ei acerrime restitit; atque ut eum ab ea petitione submoveret, palam dicebat, eum more majorum comitiis curiatis arrogatum non fuisse, ut refert Dio. Idem. — *Dicis causa* est perfunctorie, et ad speciem, non vere. Varro: « Dicis causa fiebant quædam, neque item dicta, neque facta semper ». Popm.

24. *Auli filius*. L. Afranius.

25. *Miles*. Quod minime milites imitaretur, qui et strenui, et animosi solent esse: Afranius autem ignavus,

facit, os ad male audiendum quotidie præbeat? Agraria[26] autem promulgata est a Flavio, sane levis, eadem fere, quæ fuit Plotia[27]. Sed interea πολιτικὸς ἀνὴρ οὐδ' ὄναρ[28] quisquam inveniri potest. Qui poterat, familiaris noster (sic est enim; volo te hoc scire), Pompeius, togulam[29] illam pictam silentio tuetur suam. Crassus verbum nullum contra gratiam. Ceteros[30] jam nosti: qui ita sunt stulti, ut amissa republica piscinas suas fore salvas[31] sperare videantur. Unus est, qui curet, constantia magis et integritate, quam, ut mihi videtur, consilio, aut ingenio, Cato; qui miseros publicanos[32], quos habuit amantissimos sui, tertium jam mensem vexat, neque iis a senatu responsum dari patitur. Ita nos cogimur reliquis de rebus nihil decernere ante, quam publicanis responsum sit. Quare etiam legationes[33] rejectum iri puto.

Nunc vides, quibus fluctibus jactemur: et, si ex iis,

et sine animo. Vel *miles*, quia cum Pompeio diu militaverat. Man. — Legendum putat Muretus, « quam ignavus ac sine animo, *millies* dignus, etc.» — *Qui Palicano*. Quem Palicanus (de quo supra, ep. 1) sicut facit, quotidie probris, maledictisque vexet. Man.

26. *Agraria*. De qua fusius in epistola, quæ proxime sequitur.

27. *Plotia*. De hac lege nihil constat. Pighius eam conjicit latam fuisse ann. 655 ab A. Plautio Silvano, trib. pleb. Ed.

28. Πολιτικὸς ἀνὴρ οὐδ' ὄναρ. Civilis et reipublicæ studiosus vir neque in somnis. Proverb. ne per somnium quidem: Corr.

29. *Pompeius togulam*. Pompeio victori ex Asia concessum erat, ut ludis Circensibus toga picta, corona aurea, et omni cultu triumphantium uteretur, ut referunt Dio lib. XXXVII, et Velleius lib. II. Hac ergo inani gloriola Pompeius tacitus fruebatur; neque verbum contra quemquam pro republ. faciebat. Popm.

30. *Ceteros*. Ut Philippum, Hortensium, et Lucullum. Corr.

31. *Piscinas...fore salvas*. Designat L. Lucullum, Q. Hortensium homines consulares, itemque L. Philippum, non consularem, sed eloquentia et gravitate florentissimum civitatis. Hos quoque *piscinarios* vocat ep. seq. et ep. 20 h. l. et ep. 1 lib. II; Plin. IX, cap. 4, et Varr. lib. III, cap. 3, de Re rust. Ed.

32. *Publicanos*. Vide superiorem epistolam, et Cic. de Off. III, cap. 22.

33. *Legationes rejectum iri puto*. Vide supra, epist. 14.

quæ scripsimus (tanta es perspicacitate), etiam[34] a me non scripta perspicis, revise nos aliquando : et quamquam sunt hæc fugienda, quo te voco; tamen fac, ut amorem nostrum tanti æstimes, ut eo vel cum his molestiis perfrui velis. Nam, ne absens censeare, curabo edicendum et proponendum locis omnibus. Sub lustrum[35] autem censeri, germani negotiatoris[36] est. Quare cura, ut te quam primum videamus. Kal. febr. Q. Metello et L. Afranio coss.

34. *Tanta...etiam.* Aliis abest « es perspicacitate ». Sed habet ed. Rom. Muretus dedit : « etiam a me non scripta perspicis. Sed revise, etc. » Ed.

35. *Sub lustrum.* Paullo ante lustrum : quod fiebat omnibus jam censis. Livius lib. I : « Servius Tullius, censu perfecto, instructum exercitum omnem sue, ove, taurisque tribus lustravit : idque conditum lustrum appellatum, quia in censendo finis factus est ». « Sub lucem, » Virgil. dixit similiter; « sub horam pugnæ », Suetonius, pro, paullo ante pugnam. Man.

36. *Germani negotiatoris.* Quia negotiatores peregrinabantur : et, quamquam censum audirent Romæ promulgatum, reditum tamen quam maxime poterant differentes, qui a sua re admodum ægre divellerentur, non nisi sub lustrum veniebant, civibus fere omnibus jam censis. *Germani*, meri, nimium cupidi, et in lucello supra quam satis est occupati, unde « germana ironia, germana patria », et hujusmodi apud Ciceronem. Idem.

EPISTOLA XIX.

Epistolarum suarum crebritate et pondere laudato, initio de rebus publicis agit, et quidem primum de exteris, de Gallici belli metu, et legatis ad Galliæ civitates missis; ubi tamen ipsum et Pompeium in Urbe retinendum senatus censuerit. Tum de rebus urbanis scribit, de Flavii lege agraria, et de Herennii conatu Clodium ad plebem traducendi. Deinde de suis rationibus agit. Tum de Attici negotio Sicyonio; de consulatus sui commentariis græcis et latinis, et poemate in ejus laudem componendo. Denique de Q. fratre et Cossinio. (Romæ, anno U. C. 693, mense martio.)

CICERO ATTICO S.

Non modo, si mihi tantum esset otii, quantum est

tibi, verum etiam, si tam breves epistolas vellem[1] mittere, quam[2] tu soles facere, te superarem, et in[3] scripto multo essem crebrior, quam tu : sed ad summas atque incredibiles occupationes meas accedit, quod nullam a me epistolam ad te sino absque argumento ac sententia pervenire. Et primum tibi, ut æquum est, civi amanti patriam, quæ sunt in republica, exponam; deinde, quoniam tibi amore nos proximi sumus, scribemus etiam de nobis ea, quæ scire te non nolle arbitramur. Atque in republica nunc quidem maxime Gallici belli versatur metus. Nam Ædui, fratres nostri[4], pugnant[5]; Sequani permale pugnarunt; et Helvetii sine dubio sunt in armis, excursionesque in provinciam[6] faciunt. Senatus decrevit, ut consules duas Gallias sortirentur, delectus haberetur, vacationes[7] ne valerent, legati cum auctoritate mitterentur, qui adirent Galliæ civitates, darentque operam, ne eæ cum Helvetiis se jungerent. Legati sunt Q. Metellus Creticus[8], et L. Flaccus[9], et, τὸ ἐπὶ τῇ φακῇ[10] μύρον,

1. Alii, « velim ». J. V. L.

2. Alii, « quod ». Manutius conjiciebat, « quam tu soles, facile te superarem ». J. V. L.

3. *In scripto*. Lege, *in scribendo*. Muret.

4. *Fratres nostri*. Senatus, cognita Æduorum fide, fratres, consanguineosque sæpenumero appellaverat. Cæsar, Plutarchus, Strabo, Tacitus. Man.

5. *Pugnant*. Cum Sequanis. Ad extremum Sequani, Germanis mercede conductis, victoria potiti. Cæsar, Bell. Gall. lib. I.

6. *In provinciam*. Scilicet Narbonensem, nunc *Languedoc* et *Provence*. Vide de hac excursione Cæsar. Commentar. I de Bell. Gall. Græv.

7. *Vacationes*. In magno tumultu et extrema reipublicæ necessitate quum delectus fiebat, etiam illi qui vacationem a militia habebant, ut senes, valitudinarii, opifices, nomina dare cogebantur. Popm.

8. *Q. Metellus Creticus*. A Creta paullo ante victa sic dictus. Ep. 8 ad M. Brut. Orat. pro Cn. Planc. et Liv. lib. XCVIII et XCIX. Consul fuerat cum Hortensio ann. 684. Ed.

9. *L. Flaccus*. Pro quo exstat orat. Prætor fuerat anno consulatus Ciceronis. Ed.

10. Τὸ ἐπὶ τῇ φακῇ μύρον. *In lente unguentum*. Proverbium de rebus bonis in re vili consumptis. Μύρον est legatio, φακὴ lens, est Lentulus Clodianus. In eo ergo legationem male

Lentulus Clodiani[11] filius. Atque hoc loco illud non queo præterire, quod, quum de consularibus mea prima sors[12] exisset, una voce senatus frequens retinendum me in Urbe censuit. Hoc idem post me Pompeio accidit: ut nos duo, quasi pignora reipublicæ, retineri videremur. Quid enim ego aliorum[13] in me ἐπιφωνήματα[14] exspectem, quum hæc domi nascantur?

Urbanæ autem res sic se habent. Agraria lex a Flavio tribuno plebis vehementer agitabatur auctore Pompeio[15]; quæ nihil populare habebat, præter auctorem[16]. Ex hac ego lege, secunda concionis voluntate, omnia tollebam, quæ ad privatorum incommodum pertinebant; liberabam[17] agrum eum, qui, P. Mucio, L. Calpurnio consulibus[18], publicus fuisset[19]; Sullanorum hominum[20] possessiones confirmabam; Volater-

collocatam dicit. Ern. — Jocatur Cicero cum nomine *Lentuli*, formato a lens, lentis. Ed.

11. *Clodiani*. Carolus Sigonius in Fastis Romanis, ostendit hunc Clodianum fuisse Cn. Cornelium Lentulum, qui consul fuit anno U. C. 681, cum L. Gellio Poplicola; cui subscribit Stephanus Pighius in Annal. Rom. lib. XVI. Græv.

12. *Quum mea prima sors exisset*. Legati sorte aut suffragiis electi mittebantur. Tacitus Historiar. IV. Popma.

13. *Quid enim ego aliorum*. Αἰτιολογία, ne verba illa, « nos duo quasi pignora reipublicæ retineri videremur », nimis arroganter dixisse videretur. Corr. — Malim, *alienorum*, hoc est, externorum. Malasp.

14. Ἐπιφωνήματα. Laudes.

15. *Auctore Pompeio*. Cujus militibus ea lege ager dividitur. Dion. l. XXXVII. Corr. — Solebant legem laturi virum magnæ dignationis et auctoritatis producere in Rostra, nonnumquam plures, qui populo suaderet, ut legem hanc, quam erat lator rogaturus, velit jubere. Is dicebatur *auctor*. Græv.

16. *Auctorem*. Non intellige de Flavio, ut abbas *de St.-Réal*, sed Pompeium. Sic Cic. reprehendit Pompeium, quod legum quas Cæsar in consulatu tulerat, auctor fuisset. Ad Att. VIII, 3.

17. *Liberabam*. Eximebam e lege: possessoribus relinqui volebam. Flavius autem in lege tulerat, ut privatis ademptus divideretur populo romano, eisque tantum pecuniæ redderetur, quantum pro ejus agri emptione numerassent. Man.

18. *P. Mucio, L. Calpurnio coss.* Ann. U. C. 620. Ed.

19. *Publicus fuisset*. Qui quum post eos consules privatis esset venditus, plebi quasi publicum distribui Cicero nolebat. Man.

20. *Sullanorum hominum possessio-*

ranos et Arretinos[21], quorum agrum Sulla publicarat, neque diviserat[22], in sua possessione[23] retinebam; unam rationem[24] non rejiciebam, ut ager hac adventitia pecunia emeretur, quæ ex novis[25] vectigalibus per quinquennium reciperetur. Huic toti rationi agrariæ senatus adversabatur, suspicans, Pompeio novam quamdam potentiam quæri. Pompeius vero ad voluntatem perferendæ legis incubuerat. Ego autem, magna cum agrariorum[26] gratia, confirmabam omnium privatorum possessiones (is enim est noster[27] exercitus, hominum, ut tute scis, locupletium); populo autem, et Pompeio (nam id quoque volebam) satisfaciebam emptione: qua constituta diligenter, et sentinam Urbis exhauriri, et Italiæ solitudinem frequentari[28] posse arbitrabar. Sed hæc tota res interpellata bello refrixerat. Metellus est consul sane bonus, et nos admodum diligit. Ille alter ita nihil est, ut plane, quid

nos. Victor Sulla donaverat amicis suis eorum agros, qui Marium sequuti contra ipsum arma tulerant. MAN.

21. Olim, « Artemitanos ».

22. *Neque diviserat.* Vide ad Div. XIII.

23. *In sua possessione.* Nam in lege Flavius posuerat, ut, quando eorum agri a Sulla publicati fuerant, publice dividerentur. MAN.

24. *Unam rationem.* Unum illud caput Cicero probabat, de pecunia ex novis vectigalibus cogenda, qua emptus ager plebi divideretur. Tulerat enim Flavius, ut vel agri, qui aut tum essent, aut aliquando publici fuissent; vel, si hoc non placeret, alii agri, novorum vectigalium pecunia empti, plebeiis agros non habentibus distribuerentur. Secundum caput Cicero probavit. IDEM.

25. *Ex novis vectigalibus.* Quæ autem erant nova vectigalia? Bello scilicet proximis annis quæsita, nationibus maxime per Cn. Pompeium in populi romani potestatem redactis. IDEM.

26. *Agrariorum.* Agripetarum. CORR.

27. *Noster exercitus.* Hoc est, ii, qui nobis favent. Infimi enim, et pauperes, ut rerum novarum cupidi, Ciceronem haud omnes amabant, quem scirent in consulatu acerbissimum iis fuisse, qui res novas quæsierant. Locupletes contra illum in oculis ferebant, cujus vigilantia sublatam conjurationem intelligerent, quam egentes, et perditi cives, divitum fortunis infensi, fecissent. MAN.

28. *Frequentari.* Deductis coloniis. — *Bello.* Timore Gallici belli, maximeque Helvetiorum. MAN.

emerit[29] nesciat. Hæc sunt in republica: nisi etiam illud ad rempublicam putas pertinere, Herennium quemdam, tribunum plebis, tribulem tuum, sane hominem nequam atque egentem, sæpe jam de P. Clodio[30] ad plebem traducendo agere cœpisse. Huic frequenter[31] interceditur. Hæc sunt, ut opinor, in republica.

Ego autem, ut semel nonarum[32] illarum decembrium, junctam invidia ac multorum inimicitiis, eximiam quamdam atque immortalem gloriam consequutus sum, non destiti eadem animi magnitudine in republica versari, et illam institutam ac susceptam dignitatem tueri. Sed posteaquam primum Clodii absolutione levitatem infirmitatemque judiciorum perspexi; deinde vidi, nostros publicanos facile a senatu disjungi, quamquam a me ipso non divellerentur; tum autem beatos homines (hos piscinarios[33] dico, amicos tuos) non obscure nobis invidere: putavi, mihi majores quasdam opes et firmiora præsidia esse quærenda. Itaque primum eum, qui nimium diu de rebus nostris tacuerat, Pompeium adduxi in eam voluntatem, ut in senatu non semel, sed sæpe multisque verbis, hujus mihi salutem imperii atque orbis terrarum adjudicarit. Quod non tam interfuit mea (neque enim illæ res aut ita sunt obscuræ, ut testimonium, aut ita dubiæ, ut laudationem desiderent), quam reipublicæ: quod erant quidam improbi, qui contentionem fore ali-

29. *Quid emerit.* L. Afranius emerat consulatum: quem tamen ignorare nunc videtur. Ep. 13. Man.—*Putas.* Alii, « putes ». J.V.L.

30. *De P. Clodio ad plebem*, etc. Vide supra, ep. 16.

31. *Frequenter.* I. e. a multis tribunis, non *sæpe*, quo sensu vulgo capitur. Ed.

32. *Nonarum illarum decembrium.* Quo die supplicium sumpsit de conjuratis. Man.

33. *Piscinarios.* Hortensium, Lucullum. Vide sup. p. 339. Ed.

quam mihi cum Pompeio, ex rerum illarum dissensione arbitrarentur. Cum hoc ego me tanta familiaritate conjunxi, ut uterque nostrum in sua ratione munitior, et in republica firmior hac conjunctione esse possit. Odia autem illa libidinosæ et delicatæ juventutis, quæ erant in me incitata, sic mitigata sunt comitate quadam mea, me unum ut omnes illi colant. Nihil jam denique a me asperum in quemquam fit, nec tamen quidquam populare ac dissolutum : sed ita temperata tota ratio est, ut reipublicæ constantiam præstem; privatis rebus meis, propter infirmitatem bonorum, iniquitatem malivolorum, odium in me improborum, adhibeam quamdam cautionem et diligentiam. Atque ita tamen iis novis amicitiis implicati sumus, ut crebro mihi vafer ille Siculus insusurret Epicharmus[34] cantilenam illam suam :

Νᾶφε, καὶ μέμνασ' ἀπιστεῖν[35] · ἄρθρα ταῦτα τῶν φρενῶν.

Ac nostræ quidem rationis ac vitæ quasi quamdam formam, ut opinor, vides.

De tuo autem negotio[36] sæpe ad me scribis; cui mederi nunc non possumus. Est enim illud senatusconsultum summa pedariorum[37] voluntate, nullius

34. *Epicharm*. Poeta comicus, quem sibi proposuit exemplum Plautus. « Plautus ad exemplar Siculi properare Epicharmi. » Horat. Epist. II, 1, 58.

35. Νᾶφε, καὶ μέμνασ' ἀπιστεῖν. Q. Cicero in libello de petitione consulatus ita vertit, « Sobrius esto, atque illud teneto, nervos, atque artus esse sapientiæ, non temere credere ». De Pet. Consul. cap. 10.

36. *De tuo autem negotio*. De exactione pecuniæ vectigalis a Sicyoniis, quam Atticus suo, vel publicanorum nomine urgebat : sed quia senatusconsultum liberos populos, inter quos erant Sicyonii, excipiebat, liberabatque a pensitatione, ideo illi nolebant solvere. Popm.

37. *Pedariorum*. Senatores, qui curules magistratus gessissent, curru in curiam honoris gratia vehebantur : ceteri pedibus ibant : unde Pedariorum nomen. Gellius, lib. III, cap. 8. Man. — Mongaltius aliam rationem sequitur cum Varrone et Festo, et pedarios putat dictos, qui pedibus tantum in sententiam ibant, quia, quum curules non fuissent, extremi roga-

nostrum auctoritate factum. Nam, quod me esse ad scribendum[38] vides, ex ipso senatusconsulto intelligere potes, aliam rem[39] tum relatam; hoc autem de populis liberis, sine causa additum : et ita factum est a P. Servilio filio, qui in postremis sententiam dixit; sed immutari hoc tempore non potest. Itaque conventus[40], qui initio celebrabantur, jam diu fieri desierunt. Tu si tuis blanditiis[41] tamen a Sicyoniis nummulorum aliquid expresseris, velim, me facias certiorem.

Commentarium consulatus mei græce compositum misi ad te; in quo si quid erit, quod homini attico minus græcum eruditumque videatur, non dicam, quod tibi, ut opinor, Panormi Lucullus de suis historiis dixerat : se, quo facilius illas probaret romani hominis esse, idcirco barbara quædam et σόλοικα dispersisse. Apud me si quid erit ejusmodi, me imprudente erit et invito. Latinum si perfecero, ad te mittam. Tertium poema[42] exspectato, ne quod genus a me ipso laudis meæ prætermittatur. Hic tu, cave, dicas, τίς πατέρ' αἰνήσει[43]; si est enim apud homines quidquam,

bantur. Constat quidem hoc tempore omnes senatores, pedibus in curiam ivisse, ut et ipsum Cæsarem, postquam dictator fuerit. Ed.

38. *Me esse ad scribendum*. Me affuisse, dum scriberetur SCtum. De hoc more vid. ad Div. VIII, 8. Ed.

39. *Aliam rem*. Primo relatum est non de populis liberis, sed alia de re, ut ex ipso senatusconsulto potes intelligere : deinde ex sententia Servilii additum est illud, ne liberi populi cogerentur solvere. Quod si de populis primo actum esset, ego, qui scirem a Sicyoniis pecuniam tibi deberi, tua causa repugnassem, neque scribendo affuissem. Ep. 1 lib. II. Man.

40. *Conventus*. Hominum, qui senatusconsultum induci cupiebant. Corr.

41. *Tuis blanditiis*. Nam judicio cum iis agere non potes, impediente SCto. Man. — Hinc Ern. collegit hoc SCtum hanc vim habuisse, ne Sicyonii vi publica in rebus privatis cogerentur. Ed.

42. *Tert. poema*. Tertium opus de consulatu meo. Primus enim commentarius græce compositus, alter latinus, tertium poema. Man.

43. Τίς πατέρ' αἰνήσει. Integer versus sic se habet, τίς πατέρ' αἰνήσει, εἰ μὴ κακοδαίμονες υἱοί; « quis patrem laudabit, nisi infelices filii? » Majorum et parentum laudes solent in primis commemorare, qui ipsi, quod laudem

quod potius sit, laudetur; nos vituperemur, qui non potius alia laudemus. Quamquam non ἐγκωμιαστικὰ[44] sunt hæc, sed ἱστορικὰ, quæ scribimus.

Quintus frater purgat se multum per literas, et affirmat, nihil a se cuiquam de te secus esse dictum. Verum hæc nobis coram summa cura et diligentia sunt agenda: tu modo nos revise aliquando. Cossinius[45] hic, cui dedi literas, valde mihi bonus homo, et non levis, et amans tui visus est, et talis, qualem esse eum tuæ mihi literæ nuntiarant. Idibus mart.

mereatur, non fecerunt. Itaque Cicero veretur, ne Atticus sibi laudanti superiorum temporum res gestas, in libro de Consulatu et aliis, occinat illud: Τίς πατέρ' αἰνήσει, etc. Adeone ab ingenio et superiorum temporum consuetudine descivisti, ut sola illa, quæ olim gesseris, laudes, quasi nunc nihil laudabile facias? Ern. — Hoc autem Mongaltio et Sch. contortum videtur, nec satis aptum sequentibus verbis. Itaque si modo verum est τίς πατέρ' αἰνήσει, interpretandum: « Si patrem suum laudare non decet, multo minus decet se ipsum laudare». Sed Malaspina testatur quosdam emendasse: τίς ποτέ σ' αἰνήσει, minus recte. Ed.

44. Ἐγκωμιαστικά. Laudatoria.

45. *Cossinius.* Nempe quem T. Varro, de Re rust. lib. II, cap. 3, de capellis eligendis pascendisque disserentem, more suo inducit, collato sermone cum iis, inter quos et ipse P. Atticus, qui tunc, quum Varro piratico bello Delum inter et Siciliam Græcorum classi præesset, magnas in Epiro pecuarias habuerunt. Hæc autem de qua nunc agimus, epistola anno U. C. 693, ut videtur, scripta fuit; quo tempore L. Cossinium, ut Attico jamdiu familiarissimum, sic Tullio vix notum fuisse patet. Verum enimvero quatuordecim abhinc annis, Ciceronem inter et Cossinium jam majorem consuetudinem factam fuisse constat, ex lib. XIII ad Div. epist. 23, ubi noster libertum Anchialum Servio commendat: «L. Cossinio, amico et tribuli tuo, valde familiariter utor. Nam et inter nosmet ipsos vetus usus intercedit; et Atticus noster majorem etiam mihi cum Cossinio consuetudinem fecit. Itaque tota Cossinii domus me diligit, etc.» Vid. ad pag. 35 hujusce volum. Ed.

EPISTOLA XX.

Quum Atticus epist. 17 respondisset, Cicero primum lætari se scribit, Attico suum de ipso judicium perspectum esse, eumque in judicanda Quinti fratris offensione moderatissimum fuisse. Deinde se in rep. sic acturum profitetur, ut quum suæ dignitati et securitati consulat, numquam tamen senatus et optimatum causam deserturus sit. Tum de Sicyonio negotio in senatu spei nihil esse scribit: consulum alterum laudat, alterum vituperat. Græcum de consulatu commentarium a se per Cossinium missum esse refert. L. Papirium Pætum sibi libros quos Serv. Claudius reliquerat, donasse narrat, eosque Attici curæ commendat. (Romæ, anno U. C. 693, mense maio.)

CICERO ATTICO S.

Quum e Pompeiano[1] me Romam recepissem a. d. IIII idus maii, Cincius noster eam mihi abs te epistolam reddidit, quam tu idib. febr. dederas. Ei nunc epistolæ literis his respondebo. Ac primum, tibi perspectum esse judicium de te meum, lætor; deinde, te in iis rebus, quæ mihi asperius a nobis, atque nostris[2], et injucundius actæ videbantur, moderatissimum fuisse, vehementissime gaudeo; idque neque amoris mediocris, et ingenii[3] summi, ac sapientiæ judico. Qua de re quum a me ita suaviter, diligenter, officiose, et humaniter scripseris, ut non modo te hortari amplius non debeam, sed ne exspectare quidem abs te aut ab ullo homine tantum facilitatis ac mansuetudinis potue-

1. *Pompeiano.* Fuit oppidum, cui nomen *Pompeii*, quod Sarno amne alluebatur. Nunc rudera. Plin. lib. III, cap. 9, tom. II editionis nostræ. Ed.

2. *Atque a nostris.* Videtur esse quædam ἐπανόρθωσις, vel ἐπεξήγησις, hoc modo, « a nobis, atque ideo a nostris » : vel « a nobis », id est, « a nostris ». Significat autem Q. Fr. et Pomponiam. Ep. 17 h. l. Corr.

3. *Et ingenii.* Fortasse, *at ingenii*, ex conjectura Mureti. Ed.

rim : nihil duco esse commodius, quam de his rebus nihil amplius[4] scribere. Quum erimus congressi; tum, si quid res feret, coram inter nos conferemus. Quod ad me de republica scribis, disputas tu quidem et amanter, et prudenter; et a meis consiliis ratio tua non abhorret (nam neque de statu nobis nostræ dignitatis est recedendum, neque sine nostris copiis[5] intra alterius præsidia veniendum; et is, de quo[6] scribis, nihil habet amplum, nihil excelsum, nihil non summissum atque populare): verumtamen fuit ratio mihi fortasse ad tranquillitatem meorum temporum non inutilis, sed mehercule reipublicæ multo etiam utilior, quam mihi, civium improborum impetus in me reprimi, quum hominis amplissima fortuna, auctoritate, gratia, fluctuantem sententiam confirmassem, et a spe malorum[7] ad mearum rerum laudem convertissem. Quod si cum aliqua levitate mihi faciendum fuisset, nullam rem tanti æstimassem; sed tamen[8] a me ita acta sunt omnia, non ut ego illi assentiens levior, sed ut ille me probans gravior videretur. Reliqua sic a me aguntur, et agentur, ut non committamus, ut ea, quæ gessimus, fortuito gessisse videamur. Meos bonos

4. Alii, « nihil jam amplius ». J. V. L.

5. *Neque sine nostris copiis.* Non debeo Pompeii amicitiam tanti facere, ut veteres amicorum copias negligam, sine quibus intra alterius præsidia venire, id est, uni Pompeio me totum credere, tutum non est. Sic igitur faciam : firmabo, ut institui, meas opes amicitia Pompeii : et tamen, quia non unius fidei sunt omnia committenda, veterum amicorum præsidia non dimittam. Hæ sunt enim copiæ nostræ; ut epist. 19 dixit : « is est exercitus noster ». Man.

6. *Is, de quo scribis.* Pompeius nempe, quem nominare nolit, nec audeat; nec tamen in epist. sup. 13 acriter minus perstrinxit. Ed. — *Quum hominis.* Quum effecissem ut Pompeius, homo fortuna, auctoritate, gratia pollens, qui utrum mihi faveret necne dubitabat, tandem me constanter laudaret. Sch.

7. *A spe malorum.* Speraverant enim improbi homines contentionem mihi fore aliquam cum Pompeio ex rerum, quas in consulatu gesseram, dissensione. Man.

8. Abest a multis MSS. J. V. L.

viros[9], illos quos significas, et eam, quam mihi dicis obtigisse, σπάρταν[10], non modo numquam deseram; sed etiam, si ego ab illa deserar, tamen in mea pristina sententia permanebo. Illud tamen, velim, existimes, me hanc viam optimatium, post Catuli mortem[11], nec præsidio ullo, nec comitatu tenere. Nam, ut ait Rhinthon[12], ut opinor,

Οἱ μὲν παρ' οὐδέν εἰσιν, οἷς δ' οὐδὲν μέλει[13].

Mihi vero ut invideant piscinarii[14] nostri, aut scribam ad te alias, aut in congressum nostrum reservabo. A curia autem nulla me res divellet: vel quod ita rectum est; vel quod rebus meis maxime consentaneum; vel quod, a senatu quanti fiam, minime me pœnitet. De Sicyoniis[15], ut ad te scripsi antea, non multum spei est in senatu. Nemo est enim jam, qui queratur. Quare, si id exspectas, longum est. Alia via, si qua potes, pugna. Quum est actum, neque animadversum est, ad quos pertineret[16], et raptim in eam

9. *Bonos viros.* Quos paullo ante suas copias vocavit.—Ernest. verbum hoc non rectum pûtat. Sch. delevit. MSS quidam « in eos », unde Tunstallus emendabat « in consulatu ».

10. Σπάρταν. Remp. quam semel tuendam suscepi, numquam deseram. Adagium est in Suida, et Plutarcho, Σπάρταν ἔλαχες, ταύτην κόσμει; de iis, quibus, quum fortunæ munere contigisset, ut Spartæ nascerentur, degenerare a tam nobilis patriæ testata virtute sine magno dedecore non liceret. Man.

11. *Post Catuli mortem.* Q. Catulus, M. Cato, et M. Cicero in defendenda reipublicæ libertate, et tuendis optimatium partibus mire consentiebant, ut scribit Plutarchus in Crasso. Ex his Catulus paullo ante obierat. Porm.

12. *Rhinthon.* Poeta comicus Tarentinus: de quo Suidas. Man. — Ejus comœdia Amphitruo citatur ab Athenæo, lib. III. Quam forte imitatus est Plautus. Ed.

13. Οἱ μὲν παρ' οὐδέν εἰσιν, οἷς δ' οὐδὲν μέλει. Iambicus senarius. Latine sic: « Alii quidem prope nihil sunt, aliis autem nihil curæ est ». Qui me, inquit, recta sentientem adjuvare, et in optimatium via pergentem forsitan sequi vellent, infirmi ab auctoritate non possunt; qui possent, negligunt. Man.

14. *Piscinarii.* Hortensius, Lucullus. Vid. sup. not. 31, p. 339. Ed.

15. *De Sicyoniis.* Epistola superiore.

16. *Ad quos pertineret.* Non anim-

sententiam pedarii cucurrerunt. Inducendi senatusconsulti maturitas nondum est: quod neque sunt, qui querantur; et multi partim malivolentia [17], partim opinione æquitatis delectantur. Metellus tuus est egregius consul. Unum reprehendo, quod otium e Gallia nuntiari non magnopere gaudet. Cupit, credo, triumphare. Hoc vellem mediocrius: cetera egregia. Auli filius vero ita se gerit, ut ejus consulatus non consulatus sit, sed Magni nostri ὑπώπιον [18]. De meis scriptis, misi ad te græce perfectum [19] consulatum meum: eum librum L. Cossinio dedi. Puto te latinis meis delectari; huic autem græco Græcum [20] invidere. Alii si scripserint, mittemus ad te; sed, mihi crede, simul atque hoc nostrum legerunt, nescio quo pacto retardantur. Nunc (ut ad rem meam redeam) L. Papirius Pætus, vir bonus, amatorque noster, mihi libros eos, quos Serv. Claudius [21] reliquit, donavit. Quum mihi, per legem Cinciam [22] licere capere, Cincius [23] amicus tuus diceret: libenter dixi, me accepturum, si attulisset. Nunc, si me amas, si te a me amari scis, enitere per

adversum est, illud, « De populis liberis », addi sine multorum damno non posse. Hæc iterum, et planius epist. 1, lib. II. Man.

17. *Malivolentia*. In creditores. *Æquitatis*: in debitores, qui quum liberi sint, æquum non videtur eos cogi. Idem.

18. Ὑπώπιον. Macula, proprie vulnus in facie. Ed.

19. Alii malunt « perscriptum ». J. V. L.

20. *Græco Græcum*. Te, utpote Græcum, libro meo græce scripto invidere. Ed.

21. *Serv. Claudius*. Libri vulgati nonnulli *Clodius*, mutatione non necessaria: idem enim nomen grammatici celebris: et Serv. Claudium, ut Cicero hic, nominat Gellius lib. XIII, cap. 21. Serv. Clodium Plinius lib. XXXIII, cap. 4, et Suetonius in libro de claris Grammaticis. Fuit autem frater Papirii Pæti, aut consobrinus, aut ex eadem matre, diverso patre: de quo in epist. ad Pætum. Popm.

22. *Per legem Cinciam*. Quæ erat de donis et muneribus. Jocatur de nomine Cincii tribuni qui legem tulerat, et alius, qui Attici familiaris. Vid. de hac lege Liv. XXXIV; de Orat. II, 71. Ed.

23. *Cincius*. Hic Attici negotia Romæ procurabat. Epist. 6. Popm.

amicos, clientes, hospites, libertos denique, ac servos tuos, ut scida[24] ne qua depereat. Nam et græcis his libris, quos suspicor, et latinis, quos scio illum reliquisse, mihi vehementer opus est. Ego autem quotidie magis, quod mihi de forensi labore temporis datur, in iis studiis conquiesco. Per mihi, per, inquam, gratum feceris, si in hoc tam diligens fueris, quam soles in his rebus, quas me valde velle arbitraris: ipsiusque Pæti tibi negotia commendo, de quibus tibi ille agit maximas gratias; et ut jam invisas nos, non solum rogo, sed etiam suadeo.

24. *Scida.* Alii volunt *scheda* a græco σχίδη, et hoc a σχιδὸν, unde et σχίδιον, *schedium.* Vide Festum in *Schedia.* Græv. — *Scida*, vel *scheda*, est plagula chartæ ex scapo revulsa, quibus committebant veteres quidquid ex tempore commentábantur, ut emendatum postea, limaque severiori politum opus in mundiorem chartam scriberetur. Salmas. — Controversa est vocis orthographia. Apud. Rob. Stephanum, qui hunc ipsum Ciceronis locum appellat, constanter legitur *scheda*, nempe a græco σχίδη et ea est, ut arbitramur, frequentior apud antiquos scriptura. Vetus apud Stephan. cod. *schida*, scil. a σχίζω, scindere, quam vocis originem alii malunt; at Charis. p. Putsch. 81, scribit, ut nos, *scida*, a latino *scindere*. Conf. Quintil. I, 9, not. 3, tom. I, p. 210; et Mart. lib. IV, 91, 4, t. I, p. 489, edit. nostræ. Ed.

ARGUMENTUM

LIBRI SECUNDI.

Duæ primæ libri hujus epistolæ, scriptæ sunt, item ut ultimæ superioris, Q. Metello Celere, L. Afranio coss. reliquæ omnes, C. Julio Cæsare, M. Bibulo coss. mensibus fere XVII. Continent vero contentionem Clodii, ut tribunus pl. fieret : quod demum obtinuit, Cæsare adnitente; cujus item opera, quo magistratum illum capere posset, plebeius factus est. Nam Ciceroni iratus, «quod quodam in judicio statum temporum deplorasset, ejus inimicum Clodium, frustra jam pridem a patribus ad plebem transire nitentem, eodem die, horaque, nova lege de adoptione ejus lata, traduxit». Auctor est Suetonius. Idem hoc ipso anno, agrariam legem pertulit, contradicente Catone : quem ea de causa a senatu abreptum in carcerem duci jussit invitis optimatibus, et collega : quem obnuntiantem, armis foro depulit; seque domesticis parietibus, reliquo anni tempore, continere coegit; ut, nisi per edicta, prorsus nihil ageret : quæ tamen ille acerbissima in collegam proponebat; hisque comitia in mensem octobrem distulit. Perlata igitur lege, XX millia hominum, qui tres pluresve liberos haberent, in campum Stellatem majoribus consecratum, ut Tranquillus ait, in agrumque Campanum, ad subsidia reipublicæ vectigalem relictum, induxit. Publicanos a Catone vexatos, remissionem petentes, tertia mercedum parte relevavit. Et ut in quosdam diversæ factionis cives sævire posset, Vettium quemdam præmiis adduxit, qui se ab illis, de inferenda Cn. Pompeio nece sollicitatum diceret : quamvis irrito conatu, propterea quod unum atque alterum, frustra, nec sine suspicione fraudis, nominaverit. Quare tam præcipitis consilii eventum desperans, intercepisse veneno indicem creditus est. Hæc fere in hoc secundo libro continentur ad rempublicam spectantia. Alia privata sunt.

M. T. CICERONIS
EPISTOLARUM
AD ATTICUM
LIBER SECUNDUS.

EPISTOLA I.

De historia consulatus Ciceroniani ab Attico græce scripto, itemque de suo ejus commentario græco; de orationibus præcipue consularibus ad Atticum mittendis; de hujus adventu sibi quidem exoptato, nondum tamen necessario; de Clodii tribunatus petitione, suisque cum eo altercationibus; de agraria lege; de suis cum Pompeio, Cæsare, et cum omni rep. rationibus; de Favonii et Lucceii petitione; de Sicyonio negotio; de villis suis Tusculana et Pompeiana; de otio in Gallia sperando; de Attici accessu; de libris sibi a Pæto donatis; de literis ad Octavium datis. (Romæ, anno U. C. 693, mense junio.)

CICERO ATTICO S.

KAL. jun. eunti mihi Antium [1], et gladiatores M. Metelli cupide relinquenti, venit obviam tuus puer. Is mihi literas abs te, et commentarium consulatus mei græce scriptum reddidit. In quo lætatus sum, aliquanto ante de iisdem rebus græce item scriptum

1. *Antium.* Ubi domum habebat, quod apparet ex ep. 8 lib. IV. — Villam quoque Ciceronis fuisse prope hanc urbem conjicit J. V. L. ex ep. 6, infr. Sch. autem credit Ciceronem hic non substitisse. Ed.

librum L. Cossinio ad te perferendum dedisse. Nam, si ego tuum ante legissem, furatum me abs te esse, diceres. Quamquam tua illa (legi enim libenter) horridula mihi atque incompta visa sunt: sed tamen erant ornata hoc ipso, quod ornamenta neglexerant; et, ut mulieres[2], ideo bene olere, quia nihil olebant, videbantur. Meus autem liber totum Isocrati[3] μυροθήκιον[4], atque omnes ejus discipulorum[5] arculas, ac nonnihil etiam Aristotelia[6] pigmenta consumpsit: quem tu Corcyræ, ut mihi aliis literis significas, strictim[7] attigisti; post autem, ut arbitror, a Cossinio accepisti; quem tibi ego non essem ausus mittere, nisi eum lente ac fastidiose[8] probavissem. Quamquam ad me rescripsit jam Rhodo Posidonius[9], se, nostrum illud ὑπόμνημα[10] quum legeret, quod ego ad eum, ut ornatius de iisdem rebus scriberet, miseram, non modo excitatum esse ad scribendum, sed etiam plane perterritum. Quid quæris? conturbavi græcam nationem. Ita vulgo qui instabant, ut darem sibi, quod ornarent, jam exhibere mihi molestiam destiterunt. Tu, si tibi placuerit liber, curabis, ut et Athenis sit, et in ceteris oppidis Græciæ. Videtur enim posse aliquid nostris

2. *Mulieres*. Vetus illud in mulieres odoratis unguentis non utentes: « Ideo bene olere, quia nihil olerent ». Quod est apud Plautum in Mostellaria. MANUT.

3. Sic MSS multi, non « Isocratis ». J. V. L.

4. Μυροθήκιον. Unguentariam thecam. — Intelligit Isocratea de conformanda oratione præcepta. ED.

5. *Discipulorum*. Theopompi, Ephori, etc.

6. *Aristotelia pigmenta*. Quæ præcipit Aristoteles, in tertio præsertim lib. Rhetor.

7. *Strictim attigisti*. Cursim legisti, missum videlicet ab aliis (jam enim divulgatus erat; siquidem et Posidonius eum Rhodi legerat, ut infra proxime): post autem eum, opinor, accepisti, quem ego L. Cossinio dederam. MANUT.

8. *Fastidiose*. Quum omnia in eo diligentissime examinassem, usque ad fastidium. IDEM.

9. *Posidonius*. Apameæ in Syria natus, qui Rhodum venit ut philosophiæ sub Panætio studeret, eique successit. ED.

10. Ὑπόμνημα. Commentarium.

rebus lucis afferre. Oratiunculas autem, et quas postulas, et plures etiam mittam: quoniam quidem ea, quæ nos scribimus, adolescentulorum studiis excitati, te etiam delectant. Fuit enim mihi commodum, quod in eis orationibus, quæ Philippicæ nominantur, enituerat civis ille tuus Demosthenes, et quod se ab hoc refractariolo judiciali [11] dicendi genere abjunxerat, ut σεμνότερός τις καὶ πολιτικώτερος [12] videretur, curare, ut meæ quoque essent orationes, quæ consulares [13] nominarentur. Quarum una est in senatu kal. jan.; altera ad populum de lege agraria; tertia de Othone [14]; quarta pro Rabirio; quinta de proscriptorum filiis; sexta, quum provinciam in concione deposui; septima, qua Catilinam emisi; octava, quam habui ad populum postridie, quam Catilina profugit; nona in concione, quo die Allobroges involgarunt [15]; decima in senatu, nonis decembr. Sunt præterea duæ breves, quasi ἀποσπασμάτια [16] legis agrariæ. Hoc totum σῶμα curabo ut habeas. Et quoniam te quum scripta, tum res meæ delectant; iisdem ex libris perspicies, et quæ gesserim, et quæ dixerim: aut ne poposcisses [17]. Ego enim tibi me non offerebam.

Quod quæris, quid sit, quod te arcessam; ac simul, impeditum te negotiis esse, significas; neque recusas, quin, non modo si opus sit, sed etiam si velim, ac-

11. *Refractariolo judiciali.* Sic in Bruto, c. 87: «Thucydides, hoc forense, concertatorium, judiciale non tractavit genus. Ed.

12. Σεμνότερός τις, καὶ πολιτικώτερος. Gravior quidam, et civilior: grandior aliquis, et reipublicæ studiosior.

13. *Consulares.* Ut in consulatu habitæ. Corrad.

14. *Othone.* Roscio Othone tribuno pl. qui legem tulerat, ut locus insignis equitibus in spectaculis daretur. Quam legem Cicero populo approbavit. Ed.

15. *Involgarunt.* I. e. in vulgus ediderunt. Sic Gell. XVIII, 2. Ed.

16. Ἀποσπασμάτια. Appendices.

17. *Aut ne poposcisses.* Si orationes, quas mitto, non vis perlegere, non erant tibi poscendæ; non erat, ut peteres. Græv.

curras: nihil sane est necesse; verumtamen videbare mihi tempora peregrinationis commodius posse describere. Nimis abes diu, præsertim quum sis in propinquis locis: neque nos te fruimur; et tu nobis cares. Ac nunc quidem otium est: sed si paullo plus [18] furor Pulchelli progredi posset, valde ego te istinc excitarem. Verum præclare Metellus impedit [19], et impediet. Quid quæris? est consul φιλόπατρις [20], et, ut semper judicavi, natura bonus. Ille autem non simulat, sed plane tribunus plebis fieri cupit. Qua de re quum in senatu ageretur, fregi hominem, et inconstantiam ejus reprehendi, qui Romæ tribunatum plebis peteret, quum in Sicilia ædilitatem [21] sæpe dictitasset. Sed neque magnopere dixi esse nobis laborandum: quod nihilo magis ei liciturum esset plebeio rempublicam perdere, quam similibus ejus, me consule, patriciis esset licitum. Jam, quum se ille septimo die venisse a freto [22], neque sibi obviam quemquam prodire potuisse, et noctu se introisse dixisset, in eoque se in concione jactasset: nihil ei novi dixi accidisse: ex Sicilia se-

18. *Si paullo plus.* Sensus est hujus loci simplicissimus: Si Clodius me infestare, vexareque posset vehementius, ut vult, te rogarem ut celeriter huc te conferres. GRÆV.

19. *Metellus impedit.* Quippe quum in senatu dixerit se Clodium fratrem patruelem incipientem furere, atque conantem, sua manu interfecturum. Orat. pro M. Cœlio, cap. 24, et Dion. lib. XXXVII. CORR.

20. Φιλόπατρις. Studiosus patriæ.

21. *Ædilitatem.* Qui enim ædilitatem petebant, per causam fori ornandi et ludorum, socios spoliabant signis, et rebus pretiosioribus, quum ad eum usum rogassent, nec umquam postea redderent. Causa autem Clodio in Siciliam eundi fuit, quod adoptatus fuerat a Fonteio, qui Siculus ipse erat. Quare ejus furta nunc cavillari mihi Cicero videtur. MURET. — Victorius e libris antiquis, « hereditatem sæpe hereditasset », nullo sensu. Gruterus, « Heræ (quod est Siciliæ oppidum) ædilitatem se petere dictitasset ». Junius, « heri ædilitatem se p. », ubi *heri* eodem sensu quo gr. χθὲς καὶ πρώην, cui adsentit Mongaltius. Ern. « ædilitatem sæpe dictasset ». Magna est in MSS et edd. varietas. ED.

22. *Freto.* Siculo, quasi proprie fretum appelletur illud, quod est inter Siciliam, et Italiam. CORRAD.

ptimo die Romam; tribus horis[23] Roma Interamnam: noctu introisse item ante: non esse itum obviam; ne tum quidem, quum iri maxime debuit. Quid quæris? hominem petulantem modestum reddo, non solum perpetua gravitate orationis, sed etiam hoc genere dictorum. Itaque jam familiariter cum ipso etiam cavillor ac jocor. Quin etiam quum candidatum[24] deduceremus, quærit ex me, num consuessem Siculis locum[25] gladiatoribus dare? Negavi. At ego, inquit, novus patronus instituam; sed soror, quæ tantum habeat consularis loci[26], unum mihi solum pedem dat. Noli, inquam, de uno pede sororis queri: licet etiam alterum tollas. Non consulare, inquies, dictum; fateor: sed

23. *Tribus horis*. Vetus liber: « at tribus horis ». Bosius BALUZ. — Cavillatio dicax et morosa. Jactabat Clodius se septimo die a freto Siciliensi, quod Italiam a Sicilia dividit, Romam venisse, noctu introisse, neque sibi obviam quemquam prodire potuisse, ob tacitum et subitum suum adventum. Regerebat Cicero: Etiam tribus horis Roma Interamnam, quoniam Clodius falsis testibus in judicio obtinuerat, se qua hora argueretur in operto Bonæ Deæ deprehensus, Interamnæ fuisse, quod verum esse non poterat, quum multi eum Romæ vidissent tribus horis ante deprehensionem, et Interamna longius ab Roma trium horarum itinere abesset. Item ante noctu introisse, scilicet domum Cæsaris Pontificis, ubi mulieres Bonæ Deæ sacrificabant. Ne tum quidem illi esse itum obviam quum iri maxime debuit, hoc est, quum debuit resisti, ne reus pollutarum cerimoniarum absolveretur. Jocus in ambigua notione verbi *ire obviam*, quod et *prodire obviam*, et *resistere* significat. POPMA.

24. *Candidatum*. Candidatos ad commendationem clari viri Martium in campum deducebant. Q. Cicero, de petit. consulatus. MANUT.

25. *Siculis locum*. Siculis, meis clientibus, locum dare, ubi gladiatorum certamina spectare possent. Amicis enim, et tribulibus ad spectacula locus dabatur: ut in orat. pro Murena, cap. 34. IDEM.

26. *Consularis loci*. Munera gladiatorum in foro dabantur: consules autem, et alii magistratus gerentes, pro magistratus dignitate spatium habebant, ubi spectare possent, sive amicis familiaribusque ad spectandum dare. Virgines item Vestales suum locum gladiatorium habebant, et consulum uxores. Qui magistratus petebant, soliti erant a propinquis et necessariis vel precario, vel mercede magnam vim horum locorum impetrare, et hac liberalitate candidati multorum animos sibi conciliabant, quum nonnulli etiam nobiles viri in circo totas tabernas tribulium causa compararent. Decreto autem M. Tullii,

ego illam odi male consularem[27]. Ea est enim seditiosa; ea cum viro bellum gerit, neque solum cum Metello, sed etiam cum Fabio, quod eos in hoc[28] esse moleste fert.

Quod de agraria lege[29] quæris, sane jam videtur refrixisse. Quod me quodam modo, molli brachio, de Pompeii familiaritate objurgas : nolim ita existimes, me mei præsidii causa cum illo conjunctum esse; sed ita res erat instituta, ut, si inter nos esset aliqua forte dissensio, maximas in republica discordias versari esset necesse. Quod a me ita præcautum, atque ita provisum est, non ut ego de optima illa mea ra-

liberi posterique Servii Sulpicii circum eam statuam, quæ illi, quod ob rempublicam mortem obisset, in Rostris erecta est, locum gladiatoribus, ludisque habebant quaqua versus pedes quinque. Quum igitur Clodius candidatus esset, petierat a sorore Clodia, Metello Celeri nupta, quæ multum haberet loci consularis, ut sibi aliquantum concederet. Illa autem parum liberaliter ei visa est respondere, quum unum tantum pedem promisisset. De quo cum Cicerone questus responsum tulit, injuria illum de sororis uno pede queri. Posse enim, quum ei commodum esset, etiam alterum pedem tollere. Acerbo, sed lascivo nimis dicto, et parum gravitate dignitateque Ciceronis digno. Putabatur enim Clodius tres sorores stuprasse. Tollere autem pedem, figuram quamdam Veneris designat. De qua Martialis intellexit, quum dixit : « Sustulit ille pedes, sustulit hic tunicam ». Sed et lib. II : « Tolluntúrque pedes, o medicina gravis ». Jocus igitur Ciceronis jam planus est. Vict.

27. *Odi male consularem*. Nota atque usitata locutio est, « Male odisse ». Infra lib. XIV : « Atqui si quisquam est facilis, hic est : tamen non dubito, quin me male oderit ». Plaut. Menæch. « Ut ego uxorem, mea voluptas, ubi te aspicio, odi male ». Quare adverbium illud qualitatis, vel potius quantitatis (nam *male*, ut Sosipater ait, valde significat) aptius, meo judicio, *odi* verbo jungatur, quam nomini *consularem*. Ut sensus sit : Sed ego male odi, illam consularem. Illud etiam scio, fuisse qui *consularem* delerint, non tam veterum librorum auctoritate, quam vel locutionis insolentia, vel quod consularem non putarint, de consulum uxoribus dici. Quod tamen falsum esse deprehenditur ex JCtis. Malasp.

28. *Quod eos in hoc*. Quod illi toti erant in impediendo ne Clodius adoptaretur a plebeio, utque ejus consilia perniciosa reprimerentur. Græv. — Sch. e conjectura Man. reponit « quod eos mihi amicos esse ». Ed.

29. *Lege*. A L. Flavio tribuno plebis promulgata. Ep. 15 lib. I. Corr. — *Sane jam*. Grævius conj. « sane quam ». Ad Diversos, VIII, 10, et IV, 5.

tione decederem, sed ut ille esset melior, et aliquid de populari levitate deponeret: quem de meis rebus, in quas eum multi incitarant, multo scito gloriosius, quam de suis prædicare. Sibi enim bene gestæ, mihi conservatæ reipublicæ dat testimonium. Hoc facere illum, mihi quam prosit, nescio; reipublicæ certe prodest. Quid, si etiam Cæsarem, cujus nunc venti valde sunt secundi, reddo meliorem? num tantum obsum reipublicæ? Quin etiam, si mihi nemo invideret; si omnes, ut erat æquum, faverent: tamen non minus esset probanda medicina, quæ sanaret vitiosas partes reipublicæ, quam quæ exsecaret. Nunc vero, quum equitatus[30] ille, quem ego in clivo[31] Capitolino, te signifero ac principe[32], collocaram, senatum deseruerit; nostri autem principes[33] digito se cælum putent attingere, si mulli barbati in piscinis sint, qui ad manum accedant; alia autem negligant: nonne tibi satis prodesse videor, si perficio, ut nolint obesse, qui possunt? Nam Catonem nostrum non tu amas plus, quam ego: sed tamen ille, optimo animo utens, et summa fide, nocet interdum reipublicæ. Dicit enim tamquam in Platonis Πολιτείᾳ[34], non tamquam in Romuli fæce, sententiam. Quid verius[35], quam in judicium venire, qui ob rem judicandam pecuniam acce-

30. *Equitatus.* Equites romani, quos ego consul cum senatu conjunxeram. Manut.

31. *In clivo Capitolino.* In æde Concordiæ, ad radices assurgentis Capitolii. Qua in æde consul Cicero senatum consuluit, quid de conjuratis deprehensis statuendum videretur. Id.

32. *Te signifero, ac principe.* Quum te quoque, equestris ordinis principem, ad eam consultationem adhibui. Sed persistit Cicero in translatione rei militaris: et quia dixerat *equitatus*, intulit *te signifero*: quum nihil aliud significet, quam, in senatu Atticum, qui principem locum ordinis equestris obtineret, cum ceteris equitibus affuisse. Idem.

33. *Principes.* Principes cives Lucullus et Hortensius, piscinarum studiosi. Ep. 16, 17, 18 lib. I. Idem.

34. Πολιτείᾳ. Republica.

35. *Verius.* Æquius. *In judicium venire*, accusari apud judices. Man.

perit? Censuit hoc Cato : assensit senatus. Equites curiæ bellum[36], non mihi; nam ego dissensi. Quid impudentius publicanis renuntiantibus[37]? Fuit tamen, retinendi ordinis[38] causa, facienda jactura. Restitit et pervicit Cato. Itaque nunc, consule in carcere incluso[39], sæpe item seditione commota, aspiravit nemo eorum, quorum ego concursu, itemque consules, qui post me fuerunt, rempublicam defendere solebant. Quid ergo? istos, inquies, mercede conductos[40] habebimus? Quid faciemus, si aliter non possumus? an libertinis, atque etiam servis serviemus[41]? Sed, ut tu ais, ἅλις σπουδῆς[42].

Favonius meam tribum tulit honestius[43], quam suam; Lucceii perdidit[44]. Accusavit[45] Nasicam inhoneste, ac modeste[46] tamen dicit : ita ut Rhodi videre-

36. *Curiæ bellum*. Indixerunt, subaudi. Et curiam accipe pro senatu, ut sit continens pro contento. MAN.

37. *Renuntiantibus*. Petentibus, ut locatio Asianorum vectigalium induceretur. Lib. I, epist. 15. IDEM.

38. *Ordinis*. Equestris. Publicani enim equites romani. IDEM.

39. *Consule in carcere incluso*. L. Flavius tribunus plebis Metellum consulem in carcere inclusit, quia legem agrariam perferri non sineret. Aliis tamen tribunis opem ferentibus, et Pompeio suffragante, aliquot post horis exivit. Dio, XXXVII, 1. IDEM.

40. *Mercede conductos*. Equitumne romanorum studium in remp. erit largitionibus et pecunia conciliandum? GRÆV.

41. Alii, *serviamus*. J. V. L.

42. Ἅλις σπουδῆς. Sat studii : subaudi, positum est a nobis in tuenda ordinum concordia. MANUT.

43. *Meam tribum tulit honestius*. Tribum ferre dicitur, cui tribus vel magistratum petenti, vel commodum aliquod suffragiis defert. Tribus autem Ciceronis videtur Cornelia fuisse; quum, in ea censeri solitos esse Arpinates, Liv. XXXVIII, significet. ID.

44. *Lucceii perdidit*. Nec mirum, perdidisse Lucceii tribum, quippe quum Lucceius Cæsaris, Favonius Catonis familiarissimus esset, Cato autem et Cæsar quum natura, tum vitæ instituto dissidentes. IDEM.

45. *Accusavit*. Ambitus fortasse, ut conjicit *Mongault*. ED.

46. *Ac modeste*. Pugnare hæc prope videntur : tamen eo ipso lepida sunt et inexspectata. Modeste enim dicere laudem nullam habet in oratore : minus in accusatore, quem vehementem, acrem, exertum et pugnacem esse oportet. Nasus igitur modestiæ verbo subest, cum quadam tamen laudis simulatione, quod modestia in hominum vita laudi ducatur. Significat

tur molis potius, quam Moloni[47], operam dedisse. Mihi, quod defendissem[48], leviter succensuit. Nunc tamen petit iterum reipublicæ causa[49]. Lucceius quid agat, scribam ad te, quum Cæsarem videro, qui aderit biduo.

Quod Sicyonii te lædunt[50], Catoni et ejus æmulatori attribuas Servilio. Quid? ea plaga nonne ad multos bonos viros pertinet? sed, si ita placuit, laudemus; deinde in dissensionibus[51] soli relinquamur.

Amalthea[52] mea te exspectat, et indiget tui. Tusculanum et Pompeianum valde me delectant; nisi quod me, illum ipsum vindicem æris alieni[53], ære non Corinthio[54], sed hoc circumforaneo[55] obruerunt. In Gal-

igitur eum frigidum et malum accusatorem fuisse. Turn. Advers. XXX, cap. 13. — Male igitur Malaspina correxit *moleste*. Ed. — *Dicit*. Alii, *dixit*. Schütz. locum omnem ita constituit, solita licentia, « Nasicam accusavit moleste, ac tamen dixit ita, ut, etc. » J. V. L.

47. *Molis potius quam Moloni*. Προσωνομασία. Potius molis pistrinariis, quam Moloni rhetori. — De Molone vid. Plut. in Cæs. et Cicer. Sueton. Jul. c. 4. Ed.

48. *Defendissem*. Nasicam. Corr.

49. *Reipublicæ causa*. Exagitatio Favonii cum excusatione, quod iterum peteret, iterum enim petere non sua, sed reipublicæ causa: alioqui post priorem repulsam non fuisse petiturum. Manut.

50. *Te lædunt*. Non solventes. Vid. ep. 10 et 13, lib. I. Corrad.

51. *Deinde in dissensionibus*. Ita in omnibus legitur. Itaque εἰρωνικῶς, quodamque cum stomacho scribi, dicendum est. Malasp. — Conjiciebat Manut. *discessionibus;* idque Bosius recepit. Vulgatam præfero. Hoc enim Cicero dicit. Age probemus, quia sic placuit senatui, sententiam Catonis, deinde vero in dissensionibus civilibus, quum senatus auctoritas erit tuenda contra popularium impetum, deseramur nos, qui optimatium causam agimus, ab equestri ordine et hominibus illis locupletibus, quibus grave damnum illatum est senatusconsulto illo. Græv.

52. *Amalthea*. Vide ep. 16 lib. I.

53. *Vindicem æris alieni*. Conjuratio Catilinæ propter æs alienum facta, odio maxime creditorum. Recte igitur vindex, et servator creditorum Cicero, qui conjuratos occiderat. Manut.

54. *Ære non Corinthio*. Sensus est: Tusculani, et Pompeiani ædificatio magnum mihi æs alienum attulerunt. Sed jocatur in ambiguitate verbi: quum æs Corinthium maxime laudaretur. Idem.

55. *Hoc circumforaneo*. Quod ab argentariis fenerantibus sumitur, qui tabernas habebant in porticibus circa forum. Idem.

lia[56] speramus esse otium. Prognostica[57] mea cum oratiunculis propediem exspecta. Et tamen, quid cogites de adventu tuo, scribe ad nos. Nam mihi Pomponia nuntiari jussit, te mense quintili Romæ fore. Id a tuis literis, quas ad me de accessu[58] tuo miseras, discrepabat. Pætus, ut antea ad te scripsi, omnes libros quos frater suus reliquisset, mihi donavit. Hoc illius munus in tua diligentia positum est. Si me amas, cura, ut conserventur, et ad me perferantur. Hoc mihi nihil potest esse gratius: et, quum græcos, tum vero diligenter latinos ut conserves velim. Tuum esse hoc munusculum putabo. Ad Octavium dedi literas: cum ipso nihil eram loquutus. Neque enim ista tua negotia provincialia[59] esse putabam; neque te in tocullionibus[60] habebam. Sed scripsi, ut debui, diligenter.

56. *In Gallia.* Vide lib. I, ep. 16 et 18.

57. *Prognostica.* Cicero interpretatus est versibus Arati Prognostica, ut constat e libris de Divinatione, quare non habeo dubium, quin ea intelligat. Meminit horum etiam libro earumdem epistolarum XV, his verbis: « Equidem etiam pluvias metuo, si prognostica nostra vera sunt. Ranæ enim ῥητορεύουσι ». Muret. — Hæc nos edidimus Poet. min. tom. VI. Ed.

58. Græv. *decessu.* J. V. L.

59. *Provincialia.* Cicero putabat Atticum exercere fenus in liberis solum civitatibus, ut Delo, Athenis, Sicyone: non etiam in provinciis, in quibus romani magistratus jus dicebant, ut in Macedonia, quam tunc C. Octavius Augusti Cæsaris pater pro prætore administrabat. Ideo vocat « provincialia negotia » quæ erant cum provincialibus hominibus, et apud magistratus provinciales expediebantur. Popma.

60. *Tocullionibus.* Hoc nomine jam Turnebus docuit significari feneratores, quasi dicas feneratorculos: cujusmodi erant negotiatores, et argentarii, qui fenus in provinciis exercebant. Bosius. — Vide Turnebi Adv. XXX, 13.

EPISTOLA II.

Attico Q. Ciceronem Q. F. ægrotantem commendat. Libros Dicæarchi sibi valde placere significat. C. Antonium repetundarum reum nondum e provincia redire. Atticum Romam invitat. (Ex Tusculano, anno U. C. 693, mense decembri.)

CICERO ATTICO S.

Cura, amabo te, Ciceronem nostrum. Ei nos θεῖοι [1] videmur. Πελληναίων [2] in manibus tenebam, et hercule magnum acervum Dicæarchi mihi ante pedes exstruxeram [3]. O magnum hominem! et a quo multo plura didiceris, quam de Procilio [4]. Κορινθίων [5] et Ἀθηναίων puto me Romæ habere. Mihi credes [6], leges; hæc doceo; mirabilis vir est. Ἡρώδης [7], si homo esset, eum

1. Θεῖοι. *Patrui.* Quo sensu Horatius, « Ne sis patruus mihi », et alibi « patruæ verbera linguæ ». Corrad.— Ex depravatæ veteris scripturæ vestigiis conjicio legendum : « Cura, amabo te, Ciceronem nostrum : cui nos συννοσεῖν videmur ». *Ægrotabat* apud Atticum Q. Cicero Q. F. Eum igitur patruus avunculo diligenter commendat; et quo magis declaret suam erga illum voluntatem, dicit se sibi videri una cum eo ægrotare. Muret. Var. Lect. lib. XIV, cap. 7.—Hanc emendationem Sch. amplexus est. J.V. L.

2. Πελληναίων. Librum Dicæarchi de populis Pellenæis.' Hi habitabant Sicyonem versus. De quibus Suidas. Vid. Strab. VIII. Apollon. Rhod. I, 177. Ed.

3. *Magnum acervum Dicæarchi exstruxeram.* Est, magnam partem legendo evolveram. Ex ratione legendi volumina, de quibus quod legissent, in contrariam partem convolutum ante se demittebant. J. F. Gronov. — Vide de Dicæarcho Gerh. Voss. de Hist. Græc. lib. I, cap. 9, et Joh. Jons. de Script. Hist. Philosoph. lib. L, cap. 16.

4. *Procilio.* Vide Plin. lib. VIII, 2.

5. Κορινθίων. Supple πολιτείας. Corinthiorum, et Atheniensium respublicas ab eodem Dicæarcho scriptas. Cor. — Hoc opus videtur Cicero appellare τριπολιτικὸν, lib. XIII, ep. 32. Ed.

6. *Mihi credes.* Emendat Gronov. « Mihi crede sis, lege hoc otio. Mirabilis vir est ». Ait, *hoc otio*, quia Atticus hoc tempore in Epiro. Lipsius, Epist. Quæst. IV, 2, conjicit feliciter : « mihi crede, lege sis hæc otio ». Gœrenzius vero ad Cic. Acad. II, 23, contendit rescribendum esse : « mihi credes, si leges ». J. V. L.

7. Ἡρώδης. Atheniensis, et, opinor, is, de quo lib. XVI, ep. 9, et Plut. in Cic. c. 24. Manut.

potius legeret, quam unam literam scriberet: qui me epistola petivit[8]; ad te, ut video, cominus[9] accessit. Conjurasse mallem[10], quam restitisse conjurationi, si illum mihi audiendum putassem. De Lollio[11], sanus non es; de Vinio, laudo. Sed heus tu, ecquid vides, kal.[12] venire, Antonium non venire[13]? judices cogi? nam ita ad me mittunt[14], Nigidium[15] minari in concione, se judicem, qui non affuerit, compellaturum[16]. Velim tamen, si quid est de Antonii adventu, quod audieris, scribas ad me, et, quoniam huc[17] non venis, cœnes apud nos utique pridie kal. Cave aliter facias. Cura, ut valeas.

8. *Petivit.* Herodes missa ad me epistola, tamquam telo eminus jacto, me lacessivit, et provocavit ad certamen. Ait enim se velle sua scripta de meo consulatu cum meis committere: quasi parum eleganter, aut etiam diligenter ipse scripserim, necesseque fuerit id argumentum ab illo tractari. Bosius.

9. *Cominus.* Venit enim ad te, ut scriptorum suorum molestissima lectione te conficeret. Man.

10. *Conjurasse mallem.* Tam malus est scriptor Herodes, ut præclarum illud meum factum potius conspurcet et collutulet suis scriptis, quam illustret. Itaque si illum mihi audiendum putassem recitantem quæ de rebus a me consule gestis scripsisset, mallem fuisse de numero conjuratorum, et eo nomine pœnas dedisse, quam ea scripta legere, aut audire, quæ me enecarent. Bosius.

11. *De Lollio.* Ita Victorius. Alii, « De illo, sanus non es, de vino, laudo ». Alii, « De oleo, sanus non es: de vino, laudo ». Quam multa, quam dubia huc afferunt interpretes, ut suam quisque sententiam tueatur! Quæ tamen prætermitto omnia; etsi delectus mei severitatem sic temperavi hactenus, magis ut sit verendum, ne in assumendo remissior fuisse videar, quam atrocior in repudiando. Oliv.

12. *Kal.* Quo die C. Antonius causam dicere debebat. Manut.

13. *Non venire.* Ex Macedonia provincia redeuntem, quam avare et infeliciter administraverat. Vide lib. I.

14. *Ita ad me mittunt.* Ita mihi Roma scribitur a meis. Man.

15. *Nigidium.* C. Nigidium Figulum qui jam tribunatum plebis inierat: unde patet hanc ep. scriptam esse mense decembri. Ed.

16. *Compellaturum.* Male Manutius exponit, evocaturum, coacturum. Est enim accusaturum, ejus nomen delaturum. Græv.

17. *Huc non venis.* Quoniam Romam recta proficisceris, nec vis de itinere deflectere, ut in villas ad me venias; Romæ, domi meæ cœnato, tertio quidem kalendas, si poteris, id est, illo ipso die, quo te ad Urbem futurum scribis, si minus, utique pridie kalendas. Manut.

EPISTOLA III.

Valerium absolutum esse nuntiat. Fenestrarum angustias male Atticum reprehendisse. De consiliis suis, proximo consulatu capiendis, ac potissimum de lege agraria, an oppugnanda, an defendenda. Atticum ut pridie compitalia Romam veniat rogat. (Romæ, anno U. C. 693, mense decembri*.)

CICERO ATTICO S.

Primum, ut opinor, εὐαγγέλια[1]. Valerius[2] absolutus est, Hortensio defendente. Id judicium K. Attilio[3] condonatum putabatur: et Epicratem[4] suspicor, ut scribis, lascivum fuisse. Etenim mihi caligæ[5] ejus, ut fasciæ cretatæ, non placebant. Quid sit, sciemus, quum veneris. Fenestrarum angustias quod reprehen-

* Mongalt. putabat hanc epist. ex villa ad Atticum missam esse. Sch. autem putat Ciceronem jam Romam redisse, et Atticum jam fuisse in Italia. Cui adsentior. Ed.

1. Εὐαγγέλια. Boni nuntii præmia. Manutius supplet, *debes mihi*. Alii vero melius, *debeo tibi*, qui jucunda ad me scripseris.

2. *Valerius*. An est ille Valerius Flaccus, qui non multo post Bibulo et Cæsare coss. est accusatus, et ab Hortensio et Cicerone defensus? an M. Valerius Messalla, qui superiore anno cos. fuerat cum M. Pisone? Neutrum puto: quia uterque solo cognomine appellatur, Messalla lib. I, Flaccus ep. ult. hujus libri. Forte est L. Valerius jurisconsultus, cujus cognomen nullum exstat. Meminit ejus ad Div. I, 9; III, 1, et lib. VII, ep. 12, ut unius ex suis domesticis atque intimis familiaribus. Ideo hic ait, quia illum absolutum significat, sibi deberi ab Attico præmium, quod dari solet lætum afferenti nuntium. Poyma.

3. *K. Attilio*. Id est, Cæsoni Attilio. Fuit enim Cæso prænomen Attiliorum, quod hac nota K. scribi solebat. In fastis Capitolinis L. Attilius tribunus militum filius dicitur K. Attilii. Bos.— Vulg. simpliciter « Attilio ». Pro quo Malaspina in h. l. et Tunstall. Epist. ad Middleton. pag. 40, legunt probabili conjectura, « Auli filio », ut intelligatur Afranius, tunc Pompeio gratiosissimus. Male est « Areli filio » in ed. Sch. 1816. J. V. L.

4. *Epicratem*. Quasi potentem, omnia tenentem in repub. *Lascivum*, protervum fuisse Pompeium in judicibus urgendis ut absolverent. J. F. Gronov.

5. *Caligæ*. Militares, quibus domi, in urbe, in pace utebatur, auræ populari serviens, ut lib. I, ep. 16. De

dis, scito te Κύρου παιδείαν [6] reprehendere. Nam, quum ego idem istuc dicerem, Cyrus aiebat, viridariorum [7] διαφάσεις latis luminibus, non tam esse suaves. Etenim ἔστω ὄψις [8] μὲν ἡ α· τὸ δὲ ὁρώμενον, β, γ· ἀκτῖνες δὲ δ, καὶ ε. Vides enim cetera. Nam, si κατ' εἰδώλων ἐμπτώσεις videremus, valde laborarent εἴδωλα in angustiis: nunc fit lepide illa ἔκχυσις [9] radiorum. Cetera si reprehenderis, non feres tacitum; nisi quid erit ejusmodi, quod sine sumptu corrigi possit.

Venio nunc ad mensem januarium [10], et ad ὑπόστασιν [11] nostram ac πολιτείαν: in qua Σωκρατικῶς [12] εἰς ἑκάτερον, sed tamen ad extremum, ut illi [13] solebant, τὴν ἀρέσκουσαν [14]. Est res sane magni consilii. Nam aut fortiter

fasciis cretatis exstat Favonii dictum apud Valerium Max. lib. VI, cap. 2. JUNIUS. — Verius videtur: Mihi non placebat, quod milites multos circa se haberet. GRONOV.

6. Κύρου παιδείαν. *Cyri* architecti *doctrinam*: et allusit ad Xenophontis librum, qui inscribitur Κύρου Παιδεία. MANUT.

7. *Viridariorum*. Alii, *radiorum*. Solebant veteres ita lumina fenestrarum posita habere, ut per earum spatia in viridia prospectus esset. Hunc autem prospectum non tam suavem putavit Cyrus architectus, si latiora essent lumina. Quæ ut intelligantur videndus est Gellius lib. V, cap. 16, et Apuleius Apolog. P. PITH. Advers. II, 18. — *Viridium* hic mendose scriptum putat Salmas. pro *thuridium*, hoc est, θυριδίων διαφάσεις.

8. Ἔστω ὄψις. *Sit visus a, quod autem videtur b, g; radii vero d et e.* Sermo est de fenestris unde prospectus in viridarium patet. Eas angustiores fecerat architectus, reprehendente Attico, cui his verbis respondet. Cicero et architectus putabant visionem fieri radiorum ἐκχύσει, ex oculis et cum re aspectabili conjunctione, Atticus autem εἰδώλων incursione; adeoque putabat, angustis fenestris εἴδωλα non posse commode ad oculos intra fenestram venire. Cicero autem respondet ita ex architecti opinione de ἐκχύσει meliorem prospectum effici. Nam ἔστω, etc. *Vides* cetera, id est, intelligis, effici ita ab oculo ad objectum figuram coni, cujus fastigium in oculo spectantis sive ad fenestram terminetur; cujus fastigium quo est acutius, basis latior, eo jucundius spectaculum exhibebit. ERNESTUS.

9. Ἔκχυσις. Effusio radiorum, qui primo quidem juncti egrediuntur. ED.

10. *Januarium*. Quo Cæsar et Bibulus coss. magistratum inituri erant. MANUT.

11. Ὑπόστασιν. Statum. Πολιτείαν, remp.

12. Σωκρατικῶς εἰς ἑκάτερον. In utramque partem, more Socratico.

13. *Illi*. Socratici, vel academici.

14. Τὴν ἀρέσκουσαν. Scilicet γνώμην, placentem, probabilem sententiam. MANUT.

resistendum est legi agrariæ; in quo est quædam dimicatio, sed plena laudis: aut quiescendum, quod est non dissimile, atque ire in Solonium, aut Antium: aut etiam adjuvandum; quod a me aiunt Cæsarem sic exspectare, ut non dubitet. Nam fuit apud me Cornelius, hunc dico Balbum[15], Cæsaris familiarem. Is affirmabat, illum omnibus in rebus meo et Pompeii consilio usurum, daturumque operam, ut cum Pompeio Crassum conjungeret. Hic sunt hæc, conjunctio mihi summa cum Pompeio; si placet, etiam cum Cæsare; reditus in gratiam cum inimicis, pax cum multitudine, senectutis otium[16]. Sed me κατάτασις[17] mea illa commovet, quæ est in libro III[18]:

Interea cursus, quos prima a parte juventæ,
Quosque adeo consul virtute, animoque petisti,
Hos retine, atque auge famam, laudesque bonorum.

Hæc mihi quum in eo libro, in quo multa sunt scripta ἀριστοκρατικῶς[19], Calliope ipsa præscripserit, non opinor esse dubitandum, quin semper nobis videatur

Εἷς οἰωνὸς[20] ἄριστος ἀμύνεσθαι περὶ πάτρης.

15. *Balbum.* Pro quo exstat oratio.

16. *Reditus in gratiam cum inimicis, pax cum multitudine, senectutis otium.* Sic bene Manutius aliique distinguunt. Victorius autem sic interpungit: « Cum Cæsare reditus in gratiam; cum inimicis pax; cum multitudine senectutis otium ». Quem sequuntur Bosius fere et Gruterus. Sed veterum editionum scriptura non est sollicitanda. Hoc enim volebat Cicero, se reconciliari posse cum Cæsare, si velit, et hac conjunctione placare, quorum odium in consulatu suo in se concitaverat; plebem quoque hac ratione sibi faventem reddere, quæ Cæsari sit addictissima, si nolit adversari legi agrariæ, et hinc tutam et tranquillam sibi promittere senectutem. GRÆV.

17. Κατάτασις. Al. κατάστασις. *Contentio*. Hortatur enim Calliope Ciceronem iis versibus qui proximi sequuntur, ad eum cursum studii reipublicæ tenendum, quem primum ingressus erat. Ideo κατάτασιν Cicero vocat contentionem, et incitationem ejus cursus: nam κατατείνειν δρόμον, est, ut norunt mediocriter docti, cursum contendere, et in incepto cursu graviter perseverare. BOS.

18. *Libro III.* De consulatu suo.

19. Ἀριστοκρατικῶς. Accommodate ad statum optimatium.

20. Εἷς οἰωνός. Homeri locus Iliadis lib. XII, 243, de Hectore auguria

Sed hæc ambulationibus Compitalitiis[21] reservemus. Tu pridie Compitalia memento. Balineum calfieri jubebo. Et Pomponiam Terentia rogat: matrem[22] adjungemus. Θεοφράστου περὶ φιλοτιμίας[23] affer mihi de libris Quinti fratris.

contemnente, et unum esse optimum augurium affirmante, certare pro patria. Man.

21. *Compitalitiis*. Quia scripserat Atticus, se pridie Compitalia cum eo futurum. Compitalibus igitur, dum alii ludis operam dabunt, nos hæc ambulantes conferemus. De die compitalitio Macrobius Sat. lib. I. Varro de Lingua Lat. Cicero in Pisonem, et hic lib. VIII, ep. 7. Idem.

22. *Matrem*. Attici, quæ vixit annos xc.

23. Περὶ φιλοτιμίας. De ambitione.

EPISTOLA IV.

Attico tum Romæ deversanti pro Serapionis libro gratias agit; ut cum Titinio transigat, petit. Clodium ad Tigranem ire se facile pati. De geographico opere nihil certi polliceri se scribit. De rep. quid fiat, ut sibi nuntiet petit. Terentiæ saltum se perspexisse narrat. Atticum in Formianum aut Pompeianum invitat. Murum domus suæ se reficiendum curasse scribit. (In Tusculano, anno U. C. 694.)

CICERO ATTICO S.

Fecisti mihi pergratum, quod Serapionis[1] librum ad me misisti: ex quo quidem ego (quod inter nos liceat dicere) millesimam partem vix intelligo. Pro eo tibi præsentem pecuniam solvi imperavi, ne tu expensum[2] muneribus ferres. At quoniam nummorum mentio facta est; amabo te, cura, ut cum Titinio, quoquo modo poteris, transigas. Si in eo, quod ostenderat, non stat; mihi maxime placet, ea, quæ male[3] empta sunt, reddi, si voluntate Pomponiæ fieri poterit: si ne

1. *Serapionis*. Fuit ille Antiochenus, qui geographica scripsit.

2. *Ne tu expensum*. Quasi mihi donasses; ne in codice perscriberes, ubi cetera munera scribis. Corr.

3. *Male empta*. Nimio empta. Man.

id quidem, nummi potius reddantur[4], quam ullus sit scrupulus. Valde hoc velim ante, quam proficiscare, amanter, ut soles, diligenterque conficias. Clodius ergo, ut ais, ad Tigranem? velim Syspiræ[5] conditione: sed facile patior[6]. Accommodatius enim nobis erit[7] ad liberam legationem tempus illud, quum et Quintus noster jam, ut speramus, in otio consederit, et, iste sacerdos[8] Bonæ Deæ, cujus modi futurus sit, sciemus. Interea[9] quidem cum Musis nos delectabimus animo æquo, imo vero etiam gaudenti ac libenti. Neque mihi umquam veniet in mentem Crasso invidere, neque pœnitere, quod a me ipse non desciverim. De

4. *Nummi potius reddantur.* Hunc locum recte mihi explicasse videtur Goveanus sine ulla scripturæ mutatione. Bosius. — Solvatur Titinio quidquid ei debetur, ut hac molestia plane liberati simus. Quum ab aliquo emimus quod ipse ab alio emerat, nummos ei suos reddimus. Terentius in Adelphis, II, 1, 45: « Hæc tantidem emptam postulat sibi tradier. Age jam cupio, modo argentum reddat ». Scrupulus autem dicitur *difficultas*, et nodus, qui nos male habet. Goveanus. — Omnino leg. *addantur.* J. V. L.

5. *Velim Syspiræ.* Mirum est quam valde hoc loco varient exemplaria; alia enim habent, *Syrpæ;* alia, *Syrpiæ;* quædam, *Syspriæ. Syspiræ* dat Bosius. Nimirum *Syspira* est locus, aut potius tractus Armeniæ celebris auri fodinis. Probat Mongalt. conjecturam Popmæ, « Velim surpi ea conditione », quod parum a veteri scriptura recedit. Clodius, inquit, erit legatus ad Tigranem? ipse velim ea legatione me hinc abducere, et ab hac hominum satietate nostri discedere. *Surpio* autem dixit pro *surripio*, ut Horat. « Unum me surpite morti »; et, « Quæ me surpuerat mihi ». Gronov. conjicit *Scepsii conditione*, h. e. ut Clodius in ea legatione perierit, sicut Metrodorus Scepsius, de quo Plutarch. in Lucull. c. 22. Quam conjecturam probant Sch. et J.V. L. Ed.—Alia etiam alii excogitaverunt.

6. *Sed facile patior.* Clodium proficisci nunc, et me manere in Urbe, quoad ille redeat ex Armenia. Ad liberam enim legationem, quam accipere volo, tempus illud quam hoc accommodatius est; nam et Q. frater jam e provincia erit reversus, et poterit jam tum intelligi mecumne volet Clodius contendere. Legatione volebat M. Tullius periculum, quod a Clodio impendebat, declinare. Quare tum volebat abesse ab Urbe, quum in urbe esset Clodius, non quum abesset. Quum ergo audivit Clodium mitti ad Tigranem, differendum sibi legationis tempus in Clodii reditum putavit. Gov.

7. Vulg. *est.* J. V. L.

8. *Sacerdos.* P. Clodius εἰρωνικῶς, ut orat. de republ. et pro Sext. *stuprorum sacerdos* appellatur. Corr.

9. Alii, « futurus ejus sit. Interea, etc. » J. V. L.

geographia, dabo operam, ut tibi satisfaciam : sed tamen, ut jubes, curabo, ut hujus [10] peregrinationis aliquod tibi opus exstet.

Tu quidquid indagaris de republica, et maxime quos consules futuros putes, facito, ut sciam : tametsi minus sum curiosus. Statui enim nihil jam de republica cogitare. Terentiæ saltum perspeximus. Quid quæris? præter quercum Dodonæam [11] nihil desideramus, quo minus Epirum ipsam possidere videamur. Nos circiter kal. aut in Formiano erimus, aut in Pompeiano. Tu, si in Formiano non erimus; si nos amas, in Pompeianum venito. Id et nobis erit perjucundum, et tibi non sane devium.

De muro, imperavi Philotimo, ne impediret, quo minus id fieret, quod tibi videretur. Censeo tamen, adhibeas Vettium [12]. His temporibus, tam dubia [13] vita optimi cujusque, magni æstimo unius æstatis fructum palæstræ Palatinæ [14], sed ita tamen, ut nihil minus velim, quam Pomponiam et puerum versari in timore ruinæ.

10. *Hujus*. Errabat tum Cicero circa suas villulas. Gov.

11. *Dodonæam*. Si quercus essent in Terentiæ saltu, ut in Epiro tua sunt, juxta Dodonam civitatem, ego ipsam mihi viderer in Italia possidere : cetera non minus abunde sunt, quam in tuis Epiroticis possessionibus. Man.

12. *Adhibeas Vettium*. Utaris consilio Chrysippi Vettii Cyri architecti liberti. Ep. 29, lib. XIII. Græv.—Adnotat J.V. L. potuisse Cyrum libertum esse Vettii. Vid. VII, 14, ad Div. Ed.

13. *Tam dubia vita*. Innuitur periculum, aut ex aeris aliqua gravi et pestilenti aspiratione, aut certe ex hominibus impendens : ut ex ea Cicero, puerorum causa magni faciat Palatinæ domus secessum æstate illa : nolit tamen eos, dum externa pericula declinant, incidere in domestica, ruinæque timore versari. Mal.

14. *Palæstræ Palatinæ*. Cicero habebat domum in Palatio magnificentissimam, cum qua juncta erat palæstra, eaque muro cincta, de quo palæstricæ exercitationes spectabantur (quod tamen Sch. minime certum putat. Ed.): sed quia murus erat infirmus, minitans ruinam, volebat illum reficere consilio Attici et Vettii architecti : ne forte ipso absente per liberam legationem Q. fratris uxor Pomponia, et Q. filius versarentur in timore ruinæ. Erant enim domus utriusque Ciceronis contiguæ, nec ullo interjecto spatio disjungebantur, ut ipsi quasi contubernales essent. Vide ep. 4, lib. II, ad Fr. Popma.

EPISTOLA V.

Quid de legatione sibi oblata sentiat, et quibus de rebus ab Attico certior fieri velit, exponit. (Ex villa prope Antium, anno U. C. 694.)

CICERO ATTICO S.

Cupio equidem, et jam pridem cupio Alexandriam, reliquamque Ægyptum[1] visere, et simul ab hac hominum satietate nostri discedere, et cum aliquo desiderio reverti: sed hoc tempore, et his[2] mittentibus,

Αἰδέομαι[3] Τρῶας, καὶ Τρωάδας ἑλκεσιπέπλους.

Quid enim nostri optimates, si qui reliqui sunt, loquentur? an me aliquo præmio de sententia esse deductum?

Πουλυδάμας[4] μοι πρῶτος ἐλεγχείην ἀναθήσει,

Cato ille noster, qui mihi unus est pro centum millibus. Quid vero historiæ de nobis ad annos DC[5] prædicarint? quas quidem ego multo magis vereor, quam eorum hominum, qui hodie vivunt, rumusculos. Sed, opinor, excipiamus[6], et exspectemus. Si enim defere-

1. *Ægyptum*. Fore videbat, ut Cæsar consul legatum mitteret ad faciendam cum Ptolemæo, Ægypti rege, societatem: eam legationem et sibi deferri cupiebat: et tamen verebatur, ne alieno reipublicæ tempore discedentem infamia sequeretur, Cæsar lib. III de Bello civili. Manut.

2. *His*. Cæsare et Pompeio, qui Ciceronem discedere cupiebant.

3. Αἰδέομαι. *Vereor Trojanos, et Trojanas peplos habentes*. Homeri versus de Hectore. Iliad. Z, 442, et X, 105. Idem.

4. Πουλυδάμας. Convicium Catonis timebo, ut Polydamantis Hector, si certamen cum Achille recusaret. Iliad. X, 100. — Eodem sensu hic versus citatur infr. VII, 1. Ed.

5. *Ad annos* DC. Annos sexcentos, sic alibi sæpe ex usu loquendi antiquo, quo loco Græci μύρια dicunt. Donat. in Phormione. Corradus.

6. *Excipiamus*. Quod ad Ægyptiam

tur, erit quædam nostra potestas[7], et tum deliberabimus. Etiam est in non[8] accipiendo nonnulla gloria. Quare si quid Θεοφάνης[9] tecum forte contulerit, ne omnino repudiaris. De istis rebus exspecto tuas literas: quid Arrius[10] narret; quo animo se destitutum ferat; ecqui consules parentur; utrum, ut populi sermo, Pompeius et Crassus; an, ut mihi scribitur, cum Gabinio[11] Servius Sulpicius[12]: et, num quæ novæ leges; et, num quid novi omnino; et, quoniam Nepos[13] proficiscitur, cuinam auguratus[14] deferatur: quo quidem uno ego ab istis capi possum. Vide[15] levitatem meam. Sed quid ego hæc, quæ cupio deponere, et toto animo atque omni cura φιλοσοφεῖν? sic, inquam, in animo est. Vellem ab initio. Nunc vero, quoniam, quæ putavi esse præclara[16], expertus sum, quam essent inania, cum omnibus Musis rationem habere cogito. Tu tamen de Curtio[17] ad me rescribe certius; et, num quis in ejus locum paretur; et, quid de P. Clodio fiat:

legationem attinet, ne properemus, sed excipiamus, et exspectemus, num deferatur. Man.

7. *Potestas.* Accipiendi, et non accipiendi. Corr.

8. Schütz. malit delere *non.* J. V. L.

9. Θεοφάνης. Theophanes Mitylenæus ex Pompeii domesticis atque intimis familiaribus, particeps consiliorum, et scriptor rerum ipsius: de quo ep. 17, et lib. V, 11; pro Archia, etc. Popma.

10. *Arrius.* Vide ep. 7 hujus lib. Ille hoc anno populo epulum in honorem patris præbuerat. Ed.

11. *Gabinio.* A. Gabinio, qui anno sequente consul fuit cum Pisone.

12. *Sulpicius.* Qui septimo post anno cum M. Marcello consul fuit. Ed.

13. *Nepos.* Q. Metellus Nepos, ex prætura profecturus in provinciam.

14. *Auguratus.* In locum demortui auguris Metelli Celeris. Nam Metellus Nepos, quum in provinciam iret petitione excludebatur: nam si jam electus fuisset augur, absentia nihil impedisset, quo minus hoc sacerdotium teneret, quod exemplis compluribus docet Mongaltius. Ed.

15. *Vide.* Sic emendabat Muretus. Hoc enim dicit Cicero: Auguratum si deferent mihi, potero in eorum potestatem venire, ut de repub. non ab illis dissentiam. Gron. — *Levitatem.* Alii, *cæcitatem.*

16. *Præclara.* Magistratus, honores.

17. *De Curtio.* Fortasse M. Curtio, ep. 9, lib. XIV; nisi malit quis legere, *Q. Arrio*, ut idem sit, de quo paullo ante dictum est. Corr.

et omnia, quemadmodum polliceris, ἐπὶ σχολῆς[18] scribe. Et, quo die Roma te exiturum putes, velim ad me scribas; ut certiorem te faciam, quibus in locis futurus sim[19]; epistolamque statim des de iis rebus, de quibus ad te scripsi. Valde enim exspecto tuas literas.

18. Ἐπὶ σχολῆς. In otio.

19. Alii, *sum*. J. V. L.

EPISTOLA VI.

Scribit se de opere geographico, quod promiserat, nihil jam magnopere confirmare, cogitare tamen de ἀνεκδότοις scribendis. Deinde quærit de Q. fratris negotio et de muro Palatinæ domus. (In Antiati, anno U. C. 694.)

CICERO ATTICO S.

Quod tibi superioribus literis promiseram, fore, ut opus exstaret hujus peregrinationis; nihil jam magnopere confirmo. Sic enim sum complexus otium, ut ab eo divelli non queam. Itaque aut libris me delecto, quorum habeo Antii festivam copiam; aut fluctus numero. Nam ad lacertos[1] captandos tempestates non sunt idoneæ. A scribendo prorsus abhorret animus. Etenim γεωγραφικὰ, quæ constitueram, magnum opus est: ita valde Eratosthenes[2], quem mihi proposueram, a Serapione[3] et ab Hipparcho[4] reprehenditur. Quid censes, si Tyrannio[5] accesserit? Et hercule sunt res

1. *Lacertos*. Pisces a lacerti, humani membri, similitudine dictos. Olim *lacertas*, sed *lacertos* appellant Plinius, Celsus, Martialis, alii. Man.

2. *Eratosthenes*. Cyrenæus, floruit sub Ptolemæo Philopatore, qui et Geographica scripsit. Vide G. Voss. de Hist. Græc. lib. I, cap. 17. Græv.

3. *Serapione*. Vide sup. ep. 4.

4. *Hipparcho*. Nicæus Astrologorum suæ ætatis princeps, de quo vide G. Voss. de Scient. Mathemat. c. 33.

5. *Tyrannio*. Homo reprehendendi et exagitandi studiosus, Tyrannio Grammaticus, quum antea Theophrastus diceretur, hoc nomen accepit,

difficiles ad explicandum, et ὁμοειδεῖς[6], nec tam possunt ἀνθηρογραφεῖσθαι[7], quam videbatur : et, quod caput est, mihi quævis satis justa causa cessandi est. Quin etiam dubitem, an hic, an Antii[8] considam, et hoc tempus omne consumam; ubi quidem ego mallem duumvirum[9], quam Romæ me fuisse. Tu vero sapientior Buthroti[10] domum parasti. Sed, mihi crede, proxima[11] est illi municipio hæc Antiatium civitas. Esse locum tam prope Romam[12], ubi multi sint, qui Vatinium numquam viderint? ubi nemo sit præter me, qui quemquam ex vigintiviris[13] vivum et salvum velit[14]? ubi me interpellet nemo, diligant omnes? Hic nimirum πολιτευτέον[15]. Nam istic[16] non solum non licet, sed etiam tædet. Itaque ἀνέκδοτα[17], quæ tibi uni lega-

quod puer condiscipulos exagitaret. Præceptor in patria fuit Strabonis Geographi civis sui, ut ille testatur lib. XII, Caucasum describens. Inde Romam captivus ductus a Lucullo post devictum Mithridatem, ibi clarus atque dives evasit, et librorum ultra tres myriades paravit ; inter quos erant Aristotelis opera, quæ Apellico Teius possederat. Floruit amicitia Pompeii, Luculli, Ciceronum, quorum filios etiam erudivit ep. 4, lib. II, ad Fratr. l. II, ep. 6, ad Atticum; Plut. in Sulla, Suidas. Popma.

6. Ὁμοειδεῖς. Sibi similes.

7. Ἀνθηρογραφεῖσθαι. Floride scribi.

8. *Antii*. Quum hæc Cicero scribebat, non erat Antii, sed in prædio quodam Antii finitimo, et agro Antiati attributo, ubi, ut opinor, villam habuit. Bosius.

9. *Duumvirum*. Alludit ad numerum consulum romanorum, quos festive duumviros, quia bini quotannis creabantur, appellat, a similitudine eorum magistratuum, qui coloniis et municipiis præerant, et a numero duumviri dicebantur. Malebat ergo fuisse duumvir Antii, quæ colonia erat populi romani, quam duumvir, id est, consul Romæ. Idem.

10. *Buthroti*. In oppido Epiri, ubi possis esse in solitudine. Ep. 7, l. III.

11. *Proxima*. Solitudine: et Antium Buthrotum est Romæ, ut illud Corcyræ. Corr.

12. *Esse locum tam prope Romam*. Iste infinitivus nihil habet a quo pendeat. Sed sic solent in admirationibus, et indignationibus, subintelligentes, mirandum est, incredibile est, aut tale quid. Græv.

13. *Vigintiviris*. Quos Cæsar, perlata lege agraria, ad æstimationem agri Campani creaverat. Dio, XXXVIII. Ed.

14. Olim, « unum esse salvum velit». — *Hic*. Lallem. « Hic, hic ». J. V. L.

15. Πολιτευτέον. Administranda resp.

16. *Istic*. Romæ. Corr.

17. Ἀνέκδοτα. Quæ fuerint ἀνέκδοτα,

mus, Theopompino genere, aut etiam asperiore multo, pangentur. Neque aliud jam quidquam πολιτεύομαι[18], nisi odisse improbos, et id ipsum nullo cum stomacho, sed potius cum aliqua scribendi voluptate. Sed ut ad rem, scripsi ad quæstores urbanos de Quinti[19] fratris negotio. Vide, quid narrent, ecqua spes sit denarii, an cistophoro[20] Pompeiano jaceamus. Præterea de muro[21], statue, quid faciendum sit. Aliud quid? etiam. Quando te proficisci istinc putes, fac, ut sciam.

quidve continuerint, paucis adhuc notum esse video. Ego librum arbitror significari illum, quem M. Tullius, honestissimo quidem nomine *de suis consiliis* inscripserat, sed re vera in eo illud egit, ut sceleratos cives ulcisceretur, et ad annos sexcentos, quid ipse in republica, quid illi sensissent, testatum legeretur. Namque in eos acerbissime est invectus. Quod ne vel sibi, vel Marco filio fraudi aliquando esset, librum obsignatum occultatumque esse voluit, non modo se, sed filio quoque vivente. Et id esse arbitror, quod hic ἀνέκδοτον vocat, unique Attico tamquam uni sibi, legi vult. Theopompum vero utrum existimemus intelligi oportere, comicumne illum, de quo Suidas, an potius historiæ scriptorem? Siquidem et hunc in suorum temporum scriptores invehi solitum esse, et Lucianus, et Æmilius Probus, et Dionysius, initio suarum historiarum tradunt. Malasp.—Libros quoque LVIII scripsit plenos contumeliarum in Philippum regem et ejus duces. Athen. III. Ed.

18. Πολιτεύομαι. Opera, quam nunc quidem, Antii dum sum, reipublicæ navo, hæc est, odisse improbos. Man.

19. *De Q. fratris.* Quæstores urbani curabant magistratibus provincialibus quod ex ærario in sumptum debebatur. Ideo Q. Cicero proprætor ex Asia discessurus, cupiebat hoc sibi ab illis curari denario, id est, romano nummo: illi vero facta versura cum Pompeio numerare volebant ex ea pecunia, quam Pompeius confecto bello Mithridatico in Asia in cistophoro nummo locaverat. Popma.

20. *Cistophoro.* Denarius romanus parum aberat quin duplo superaret æstimationem cistophori, Asianorum nummi, sic appellati, quod in eo cistiferi essent sculpti, qui sacrorum mysticorum cistis inclusorum arcana ferebant, ut in Cybelæ mysteriis, Bacchi orgiis, Cereris initiis. Quatuor enim denarii septem cistophoros cum semisse valebant. Turneb. Advers. III, cap. 5 et 23.

21. *De muro.* Vide supra ep. 4, extrema.

EPISTOLA VII.

De opere geographico et duabus orationibus, quas Atticus postulaverat. De Clodii rationibus, suisque consiliis, ad otium, non ad remp. gerendam spectantibus. De domesticis quibusdam. (In Antiati, anno U. C. 694.)

CICERO ATTICO S.

De geographia etiam atque etiam deliberabimus. Orationes autem me duas postulas : quarum alteram non libebat mihi scribere, quia abscideram ; alteram, ne laudarem eum [1], quem non amabam. Sed id quoque videbimus. Denique aliquid exstabit ; ne tibi plane cessasse videamur. De Publio [2] quæ ad me scribis, sane mihi jucunda sunt [3] : eaque etiam velim, omnibus vestigiis indagata, ad me afferas, quum venies ; et interea scribas, si quid intelliges, aut suspicabere : et maxime de legatione quid sit acturus. Equidem ante, quam tuas legi literas, hominem [4] ire cupiebam ; non mehercule, ut differrem cum eo vadimonium [5] (nam mira sum alacritate ad litigandum) ; sed videbatur mihi, si quid esset in eo populare, quod plebeius factus esset, id amissurus [6]. Quid enim ad plebem transisti ? ut Tigranem ires salutatum ? Narra mihi : reges

1. *Eum*. Fortasse Pompeium, quem amare desierat, quod Clodium ad plebem transduxisset. Ep. II, 29. Sch.

2. *De Publio*. P. Clodio.

3. *Jucunda sunt*. P. Clodium contemnere legationem ad Tigranem. Corrad.

4. Olim *in hominem*. Manut. tollit *in*. Ed. — *In* expungere non ausim contra librorum omnium fidem. Forte scripsit Tullius : *istim hominem*, etc. *Istim* pro *istinc* Ciceronem usurpasse pluribus docuit Victorius. Græv. — Sed hac conjectura nihil opus. Ed.

5. *Ut differrem cum eo vadimonium*. Ut in aliud tempus diem quasi litigandi cum Clodio differrem, quasi nunc litigare non possem : μεταφορά. Corr.

6. *Amissurus*. Quum legatus longe

Armenii patricios salutare non solent? Quid quæris? acueram me ad exagitandam hanc ejus legationem. Quam si ille contemnit, et, si, ut scribis, bilem id commovet et latoribus, et auspicibus legis curiatæ [7], spectaculum egregium. Hercule, verum ut loquamur, subcontumeliose tractatur noster Publius : primum, qui quum in domo Cæsaris quondam unus vir [8] fuerit, nunc ne in viginti quidem esse potuerit; deinde, alia legatio dicta erat, alia data est. Illa opima, ad exigendas pecunias, Druso, ut opinor, Pisaurensi, an epuloni [9] Vatinio reservatur : hæc jejuna ac bella [10] relegatio datur ei, cujus tribunatus ad istorum tempora reservatur [11]. Incende hominem, amabo te, quod potest [12]. Una spes est salutis, istorum inter ipsos [13] dissensio; cujus ego quædam initia sensi ex Curione [14]. Jam

gentium abiret; qui plebeius videretur esse factus, non ut inani legationum munere tempus consumeret, sed ut Romæ plebis negotium gereret. Manut.

7. *Legis curiatæ*. Quæ in curiatis comitiis lata erat de Clodio ad plebem traducendo, Cæsare consule latore, auspice Pompeio augure : ita enim fieri debebat arrogatio. Ed.

8. *Unus vir*. Jocatur Cicero, fallaci quadam a majori ad minus collatione : quia si unus vir Clodius fuit in sacris Bonæ Deæ, cur in vigintiviris esse non possit agris dividendis? Malasp.

9. *An epuloni*. Quæ Clodio promissa fuerat legatio, eam dicit Druso, aut Vatinio reservari. Et est usitata Ciceroni locutio, ambigenti hoc an illud sit, ut libro I : « Nos hic te ad mensem januarium exspectamus, ex quodam rumore *an* ex literis tuis ad alios missis? » Manut. — Drusus cur Pisaurensis dicatur, ignotum. Pisaurum, *Pesaro*, est urbs Umbriæ. Ed.

10. *Bella relegatio*. Non est hoc, Clodium legare, sed specie legationis relegare. Et argute, quum post verbum *jejuna* adscripturus videretur *legatio*, ut contrarium contrario redderet, quia dixerat *opima*, jocum captans, repente vertit sententiam, et intulit *bella relegatio*. Man. — Schütz reponit *jejuna tabellarii relegatio*, sc. legatio, quam tabellarius etiam obire poterat, quum Tigranes tantum esset salutandus. Ed.

10. *Ad istorum tempora reservatur*. Qui enim Clodium nunc ad Tigranem mittunt, ideo mittere videntur, ut comitiis tribunitiis Romæ ne sit, itaque petitione tribunatus excludatur. Id autem, ut tribunatum illi non tam eripiant, quam ad ipsorum tempora reservent. Quasi arbitratu suo possent magistratus dare, quum vellent. Man.

12. *Quod potest*. Bosius, *quoad pot' est*.

13. Alii, *istos*. J. V. L.

14. *Ex Curione*. Vide epist. seq.

vero Arrius consulatum sibi ereptum fremit. Megabocchus[15], et hæc sanguinaria juventus inimicissima est. Accedat vero, accedat etiam ista rixa auguratus. Spero me præclaras de istis rebus epistolas ad te sæpe missurum. Sed, illud quid sit, scire cupio, quod jacis obscure, jam etiam ex ipsis quinqueviris[16] loqui[17] quosdam. Quidnam id est? si est enim aliquid, plus est boni, quam putaram. Atque hæc, sic velim existimes, non me abs te κατὰ τὸ πρακτικὸν[18] quærere; quod gestiat animus aliquid agere in republica. Jam pridem gubernare me tædebat, etiam quum licebat. Nunc vero quum cogar exire de navi, non abjectis, sed ereptis[19] gubernaculis: cupio istorum naufragia ex terra intueri; cupio, ut ait tuus amicus Sophocles,

. . . . κἂν ὑπὸ στέγῃ
Πυκνᾶς ἀκούειν ψεκάδος εὑδούσῃ φρενί[20].

De muro[21], quid opus sit, videbis. Castricianum mendum[22] nos corrigemus: tamen ad me Quintus [CIↃ]

15. *Megabocchus.* Pompeius: qui in his epistolis a Cicerone diversis nominibus appellatur *Epicrates*, qui omnia teneret; *Sampsiceramus*, *Arabarches*, et *Hierosolymarius*, hæc loca victoriis adeptus; *Megabocchus*, magnus Africæ rex, quia Domitium, et Jubam, Sullanis temporibus in Africa vicerat. Bocchus autem in Mauritania Africæ parte regnaverat. Man. — Hæc valde incerta sunt. In Plutarchi Crasso memoratur Megabocchus, nobilis juvenis, qui post cladem Parthicam cum Crasso occubuit. Sed nunc non dubitari potest Megabocchum fuisse nomen romanum, quum in fragm. orationis pro Scauro, cap. C, Megabocchi mentio fiat. Ed.

16. *Quinqueviris.* Ad Campanum agrum dividendum creatis. Corr.

17. *Loqui.* Nescio quid contra Cæsarem, Pompeium, et alios. Idem.

18. Κατὰ τὸ πρακτικόν. Rei gerendæ causa.

19. *Ereptis.* Gronov. vult *receptis*, et interpretatur *retractis* in navem et suo commodo depositis. Sed Cicero exibat de nave: vult autem dicere, se non sponte, sed coactum injuriis dimisisse gubernacula. Sch.

20. Κἂν... φρενί. Et utique sub tecto confertim labentem audire pluviam sopito et quieto animo. Fragm. Soph. — Quod est etiam apud Stobæum, cap. 57. Imitatus est Tibull. I, 1: « Aut gelidas hibernus aquas quum fuderit Auster Securum somnos imbre juvante sequi ». Ed.

21. *De muro.* De quo epist. 4 et 6.

22. *Castricianum mendum.* Quid-

ccıↄↄ ıↄↄↄ[23] scripserat, nunc ad sororem tuam H-S xxx. Terentia tibi salutem dicit. Cicero[24] tibi mandat, ut Aristodemo idem de se respondeas, quod de fratre suo, sororis tuæ filio, respondisti. De Amalthea[25] quod me admones, non negligemus. Cura, ut valeas.

dam significat de Castricio, qui in Asia negotiatus erat: ut ex oratione pro Flacco. Man.

23. Locus, quem Manutius et Malaspina corruptum viderunt. Schütz. intelligit quindecim millia.

24. *Cicero*. Filius meus.

25. *De Amalthea*. Vide ep. 1 h. l.

EPISTOLA VIII.

Amissam Attici epist. queritur, eamque ut sibi ille restituat petit, simul quid Curio narraverit refert. Itinera per villas, et quibus diebus ubi futurus sit, indicat. (In villa prope Antium, anno U. C. 694, mense aprili.)

CICERO ATTICO S.

Epistolam quum a te avide exspectarem ad vesperum, ut soleo; ecce tibi nuntius, pueros venisse Roma. Voco, quæro, ecquid literarum? negant. Quid ais, inquam, nihilne a Pomponio? Perterriti voce et vultu, confessi sunt se accepisse, sed excidisse in via. Quid quæris? permoleste tuli. Nulla enim abs te per hos dies epistola inanis aliqua re utili et suavi venerat. Nunc, si quid in ea epistola, quam ante diem xvi kal. mai. dedisti, fuit historia dignum[1], scribe quam primum, ne ignoremus: sin nihil præter jocationem, redde id ipsum. Et scito Curionem adolescentem venisse ad me salutatum. Valde ejus sermo de Publio[2] cum tuis literis congruebat. Ipse vero mirandum in

1. *Historia dignum*. Id est, cognitu dignum, ut Græci ἱστορίαν eodem sensu dicunt. Ed.

2. *De Publio*. Clodio. Aiebat Cæsari et Pompeio bilem commoveri, quod legationem recusaret. Ed.

modum « reges odisse superbos[3] ». Peræque narrabat incensam esse juventutem, neque ferre hæc posse. Bene habemus nos, si in his spes est; opinor, aliud agamus. Ego me do historiæ. Quamquam, licet me Saufeium[4] putes esse, nihil me est inertius.

Sed cognosce itinera nostra; ut statuas, ubi nos visurus sis. In Formianum volumus venire Parilibus[5]: inde (quoniam putas prætermittendum nobis esse hoc tempore Cratera[6] illum delicatum) kal. mai. de Formiano proficiscemur, ut Antii simus a. d. v non. mai. Ludi enim Antii futuri sunt a IV ad prid. non. mai. Eos Tullia spectare vult. Inde cogito in Tusculanum, deinde Arpinum, Romam ad kal. jun. Te aut in Formiano, aut Antii, aut in Tusculano, cura, ut videamus. Epistolam superiorem restitue nobis, et appinge aliquid novi.

3. *Reges odisse superbos.* Qui supra leges esse vellent, Cæsarem, Pompeium et Crassum. Nec dubito, quin sit hemistichium ex vetere poeta (Lucilio, ut Schütz. putat), quod legitur ad Att. VI, 3 : « Tibi valde solet in ore esse, Granius autem Non contemnere se, et reges odisse superbos ». Man.

4. *Saufeium.* Saufeio similem, hominem in studiis laboriosum. Gron. — Manutius autem intelligit Saufeium fuisse tardum et negligentem. Certe fuit Epicureus. Ed.—De Saufeio vide epist. 1, lib. I, et ep. 1, lib. VII.

5. *Parilibus.* XI, vel, ut alii volunt, XII kal. maii. Corr.

6. *Cratera.* Baias notat συνεκδοχικῶς, ad quas verno tempore causa valitudinis confluebant multi. Nam Baiæ comprehenduntur eo sinu qui dictus est Crater, inter Misenum et Minervæ promontorium, ut ex Strabone annotat Bosius. Jun. — *Delicatum*, deliciis plenum, ut delicatissimum litus. Verr. V, 40. Atticus autem Ciceroni prætermittendas Baias censuerat, ne voluptatis causa peregrinari videretur. Ed.

EPISTOLA IX.

Scribit se in cælo futurum, si Clodius quæ Ciceronis causa cum Pompeio pepigerit, non servet. Ceterum se non vereri ne Clodius sibi nociturus sit. Invidiam jam ad illos, qui injustam sibi potentiam arrogent, transituram. Denique itinera sua notat. (Antiati, anno U. C. 694, mense aprili.)

CICERO ATTICO S.

S. V. B. E. Quum mihi dixisset Cæcilius quæstor, puerum se Romam mittere, hæc scripsi raptim, ut tuos elicerem mirificos cum Publio dialogos, quum eos, de quibus scribis, tum illum, quem abdis, et ais, longum esse, quæ ad ea responderis, perscribere: illum vero [1], qui nondum habitus est, quem illa βοῶπις [2], quum e Solonio redierit, ad te est relatura, sic velim putes, nihil hoc posse mihi esse jucundius. Si vero, quæ de me pacta [3] sunt, ea non servantur; in cælo sum: ut sciat hic noster Hierosolymarius [4] traductor ad plebem [5], quam bonam meis putissimis [6] orationibus gratiam retulerit; quarum exspecta divinam παλινῳδίαν [7]. Etenim, quantum conjectura auguramur, si erit ne-

1. *Illum vero.* Σολοικισμὸς Græcis, et Ciceroni usitatus. Corr.

2. Βοῶπις. Ἐπίθετον Junonis apud Homerum, quasi bovinos habens oculos. Cicero transtulit ad Clodii sororem, tamquam alteram Junonem, quæ cum fratre coire diceretur. Epist. 1. Manut.

3. *Pacta sunt.* Promiserat Clodius Pompeio, se nihil acturum contra Ciceronem. Ep. 22 et 23. Idem. — Passive dictum, ut Offic. I, 33, « pactæ sunt induciæ ». Ed. — Ernest. conj. *pacti.* J. V. L.

4. *Hierosolymarius.* Pompeius, a Hierosolymis captis. Man.

5. *Traductor ad plebem.* Transduxerat Clodium. Ep. 7. Id.

6. *Putissimis.* Luculentis, et splendide scriptis; quibus illum ornavi. Unde *aurum purum putum.* Id.

7. Παλινῳδίαν. Contrariam cantionem, qua Pompeium, quem semper laudavi, nunc vituperem. Corr.

bulo iste[8] cum his dynastis in gratia, non modo de cynico consulari[9], sed ne de istis quidem piscinarum Tritonibus poterit se jactare. Non enim poterimus ulla esse in invidia, spoliati opibus et illa senatoria potentia. Sin autem ab his dissentiet, erit absurdum in nos invehi. Verumtamen invehatur. Festive, mihi crede, et minore sonitu[10], quam putaram, orbis hic in republica est conversus : citius omnino, quam potuit[11], id culpa Catonis[12], sed rursus improbitate istorum, qui auspicia, qui Æliam[13] legem, qui Juniam et Liciniam, qui Cæciliam et Didiam neglexerunt; qui omnia remedia reipublicæ effuderunt; qui regna, qui prædia tetrarchis, qui immanes pecunias paucis dederunt. Video jam, quo invidia transeat, et ubi sit habitatura. Nihil me existimaris, neque usu, neque a Theophrasto[14] didicisse, nisi brevi tempore desiderari nostra illa tempora[15] videris. Etenim si fuit invidiosa senatus potentia; quum ea non ad populum, sed ad tres homines immoderatos redacta sit, quidnam censes fore? Proinde isti licet faciant, quos volent, consules, tribunos plebis; denique etiam Vatinii strumam[16] sacerdotii διβάφῳ[17]

8. *Nebulo iste*. P. Clodius. Manut.

9. *De Cynico consulari*. Me ipso, quem ipse Clodius cynicum consularem vocat quasi nimis mordacem, et severum, quales erant cynici philosophi. Corr. — *Piscinarum Tritonibus*. Lucullo, Hortensio, etc. Ed.

10. *Minore sonitu*. Tangit hoc ludicræ oblectationis genus, quod Græci dicebant κρικηλασίαν. Hoc male *Saint-Réal* in laudem Cæsaris accipit, cujus errorem acriter castigat J. V. L. in notis. Ed.

11. *Quam potuit*. Subaudi, per publicas rationes. Est enim *potuit*, licuit, debuit, æquum fuit. Manut.

12. *Catonis*. Qui equites a senatu alienavit. Epist. 16, lib. III. Idem.

13. *Auspicia... Æliam*, etc. Hæc omnia centies repetita in orat. pro Domo, de Harusp. resp. etc.

14. *Neque a Theophrasto*. Qui scripsit, quæ essent in republica inclinationes rerum, et momenta temporum, quibus esset moderandum, utcumque res postularet. Lib. V de Finib. Conrad.

15. *Nostra illa tempora*. Quæ fuerunt usque ad Cæsarem, et Bibulum coss. Idem.

16. *Vatinii strumam*. Vatinio auguratum deferant. Struma tumidum fuisse Vatinii guttur, scribit Plutarchus in Cic. Manut.

17. Διβάφῳ. Purpura bis tincta, hoc

vestiant : videbis brevi tempore magnos non modo eos, qui nihil titubarunt, sed etiam illum ipsum, qui peccavit, Catonem. Nam nos quidem, si per istum tuum sodalem Publium licebit, σοφιστεύειν[18] cogitamus: si ille cogit ἄντα[19], tum duntaxat nos defendere; et, quod est proprium artis hujus, ἐπαγγέλλομαι[20]

Ἄνδρ' ἀπαμύνεσθαι, ὅτε τις πρότερος χαλεπήνῃ.

Patria propitia sit[21] : habet a nobis, etiamsi non plus, quam debitum est, plus certe, quam postulatum est. Male vehi malo, alio gubernante, quam, tam ingratis vectoribus, bene gubernare. Sed hæc coram commodius. Nunc audi, quod quæris. Antium me ex Formiano recipere cogito a. d. v non. mai. Antio volo non. mai. proficisci in Tusculanum. Sed quum e Formiano rediero (ibi esse usque ad prid. kalend. mai. volo), faciam statim te certiorem. Terentia tibi salutem. Κικέρων[22] ὁ μικρὸς ἀσπάζεται. Τίτον Ἀθηναῖον.

est, veste augurali. Vid. Plin. IX, 39. Ed.

18. Σοφιστεύειν. Sapientiam quærere, philosophari missa reipublicæ cura. Manut.

19. Ἄντα. Vox est Homerica, quæ contra, et ex adverso significat, jungique solet cum verbo στῆναι, aut ἐλθεῖν. Sed neutrum Cicero expressit, usus familiari sua et assueta reticentia. Horum igitur verborum sensus est : Si Clodius me cogit ἄντα στῆναι, aut ἄντα ἐλθεῖν, hoc est, contra se stare, aut progredi, quod me lacessat, tum cogitamus duntaxat nos defendere. Bosius. — Malim : « Si ille cogit; at duntaxat nos defendere ». Hoc est, utique nos defendere. J. F. Gronov.

20. Ἐπαγγέλλομαι. Promitto, denuntio, hominem me ulturum, qui prior læserit. Iliad. Ω, 369.

21. *Propitia sit.* Mihi ignoscat : veniam det. Quo sensu alibi, *Ama me.* Nam quos vehementer amamus, quibus propitii sumus, iis tam facile indulgemus, quam nobis. Malaspina.

22. Κικέρων. *Cicero parvulus salutat Titum Atheniensem.* — Wieland. ingeniose conjicit hæc græca a Cicerone filio scripta : dissentit J. V. L. Ed.

EPISTOLA X.

Scribit se Antium ad ludos non ire. (Ab Appii foro, anno U. C. 694, mense aprili.)

CICERO ATTICO S.

Volo ames meam constantiam. Ludos Antii spectare non placet. Est enim ὑποσόλοικον[1], quum velim vitare omnium deliciarum suspicionem, repente ἀναφαίνεσθαι[2] non solum delicate, sed etiam inepte[3] peregrinantem. Quare usque ad non. mai. te in Formiano exspectabo. Nunc fac, ut sciam, quo die te visuri simus. Ab Appii foro, hora quarta. Dederam aliam paullo ante a Tribus Tabernis.

1. Ὑποσόλοικον. Subabsurdum, et parum consentaneum. Sch.
2. Ἀναφαίνεσθαι. Apparere, videri.
3. *Inepte.* Quia viri graves ludos, ut ineptias, contemnere solebant. Ad Div. VII, 1. Ed.

EPISTOLA XI.

Petit, quoniam in Formiano, quid rerum Romæ geratur, fere nesciat, ut sibi epistolam plenam actorum opinionumque suarum mittat. (In Formiano, anno U. C. 694, mense aprili.)

CICERO ATTICO S.

Narro tibi, plane relegatus mihi videor, posteaquam in Formiano sum. Dies enim nullus erat, Antii quum essem, quo die non melius scirem, Romæ quid ageretur, quam ii, qui erant Romæ. Etenim literæ tuæ, non solum quid Romæ, sed etiam quid in republica, neque solum quid fieret, verum etiam quid

futurum esset, indicabant. Nunc, nisi si quid ex prætereunte[1] viatore exceptum est, scire nihil possumus. Quare quamquam jam te ipsum exspecto, tamen isti puero, quem ad me statim jussi recurrere, da ponderosam aliquam epistolam, plenam omnium non modo actorum, sed etiam opinionum tuarum : ac diem, quo Roma sis exiturus, cura, ut sciam. Nos in Formiano esse volumus usque ad prid. nonas mai. Eo si ante eam diem non veneris, Romæ te fortasse videbo. Nam Arpinum quid ego te invitem ?

> Τρηχεῖ', ἀλλ' ἀγαθὴ κουροτρόφος· οὔτι ἔγωγε
> Ἧς γαίης δύναμαι γλυκερώτερον ἄλλο ἰδέσθαι.

Hæc igitur[3]. Cura, ut valeas.

1. Male al. « præcedente ». J.V. L.

2. Τρηχεῖ'. *Aspera, sed bona puerorum altrix; neque ego hac terra possum dulcius aliud videre.* Sic loquitur Ulysses, Odyss. IX, 27 de Ithaca. Quid ego, inquit Cicero, Arpinum te invitem, quod amœnitate delectare non magis potest, quam Ithaca illa, in asperrimis saxulis tamquam nidulus affixa; fortes tamen viros, non minus quam Ithaca, gignit? MANUT.

3. *Hæc igitur.* Habeto. CORRAD.

EPISTOLA XII.

Ferri non posse scribit qui negent Clodium plebeium factum esse. De Curionis narratione. Multo plura tamen se ex Attici literis didicisse. De libris a se scribendis, addita Dicæarchi laude. (Tribus Tabernis, anno U. C. 694, mense aprili.)

CICERO ATTICO S.

NEGENT illi[1] Publium plebeium factum esse : hoc vero regnum est, et ferri nullo pacto potest. Emittat

1. *Negent illi.* Quum Cæsar et Pompeius Clodium ad plebem transduxissent, eoque mox non satis amico uterentur, qui etiam delatam ab iis Armeniam legationem contempsisset; negabant, illum plebeium esse factum,

ad me Publius, qui obsignent[2]; jurabo Cnæum nostrum, collegam[3] Balbi, Antii mihi narrasse, se in auspicio fuisse[4]. O suaves epistolas tuas, uno tempore mihi datas, duas! quibus εὐαγγέλια[5] quæ reddam, nescio: deberi quidem plane fateor. Sed vide συγκύρημα[6]. Emerseram commode ex Antiati in Appiam ad Tres Tabernas, ipsis Cerialibus[7], quum in me incurrit Roma veniens Curio meus. Ibidem illico puer abs te cum epistolis. Ille ex me, nihilne audissem novi: ego negare. Publius, inquit, tribunatum plebis petit. Quid ais? et inimicissimus quidem Cæsaris, et ut omnia, inquit, ista[8] rescindat. Quid Cæsar? inquam. Negat, se quidquam de illius adoptione tulisse. Deinde suum, Memmii[9], Metelli Nepotis[10] exprompsit odium. Complexus juvenem dimisi, properans ad epistolas.

Ubi sunt, qui aiunt ζώσης[11] φωνῆς? quanto magis vidi ex tuis literis, quam ex illius sermone, quid ageretur? de ruminatione quotidiana[12], de cogitatione

ideoque nec tribunatum posse petere. Hic Cicero indignans: Quod regnum, inquit, est hoc? fecerunt, quod jure non poterant: nunc, quia pœnituit, factum negant. Sed, si Clodius emittat ad me, qui meum hac de re testimonium tabellis excipiant, et obsignent: jurabo, Cn. Pompeium Antii mihi narrasse, in auspicio se fuisse, quum Clodius lege Cæsaris ad plebem transduceretur. Man. — Sch. malit « Negent illi sua opera P. » Male: nam hoc non esset *regnum*, quod Cicero queritur. Negabant isti jure esse factum. Ed.

2. *Obsignent*. Scilicet testimonium meum quod jurato firmabo. Ern.

3. *Collegam*. In vigintiviratu. Ep. 7. Nec abest ironia; quod, collegam habere Balbum, hominem Aricinum, honoribus non insignem, Pompeio Magno turpe videri posset. Manut.

4. *In auspicio fuisse*. Quum lex Curiata ferretur, tamquam augurem. Ed.

5. Εὐαγγέλια. Boni nuntii præmia.

6. Συγκύρημα. Sortem, casum.

7. Vel *Cerealibus*. J. V. L.

8. *Ista*. Leges Cæsaris. Quod Clodius in tribunatu conatus est. Vide orationem pro Domo sua. Manut.

9. *Memmii*. Quo postea prætore de Cæsaris actis referente, cognitio senatui delata. Suet. in Cæs. Corrad.

10. *Metelli Nepotis*. Qui moleste fert, auguratum sibi eripi, ep. 5 h. l. et Pompeium cum Mutia sorore divortium fecisse, ep. 9, lib. I. Idem.

11. Ζώσης. *Vivæ vocis*, supple, *major efficacitas*. Proverbium.

12. *De ruminatione quotidiana*. De occultis consiliis, quæ Cæsar, Pom-

Publii[13], de lituis βοώπιδος[14], de signifero Athenione[15], de literis missis[16] ad Cnæum, de Theophanis[17], Memmiique sermone. Quantam porro mihi exspectationem dedisti convivii istius ἀσελγοῦς[18]? sum in curiositate ὀξύπεινος[19]. Sed tamen facile patior te id ad me συμπόσιον[20] non scribere; præsentem audire malo. Quod me, ut scribam aliquid, hortaris : crescit mihi quidem materies, ut dicis; sed tota res etiam nunc fluctuat : κατ' ὀπώρην[21] τρύξ. Quæ si desederit[22]; magis erunt judicata, quæ scribam : quæ si statim a me ferre non potueris, primus habebis tamen, et aliquandiu solus. Dicæarchum[23] recte amas : luculentus homo est, et civis haud paullo melior, quam isti nostri ἀδικαίαρχοι[24]. Literas scripsi hora decima Cerialibus, statim, ut tuas legeram : sed eas eram daturus, ut putaram, postridie ei, qui mihi primus obviam venisset. Terentia delectata est tuis literis. Impertit tibi multam salutem; καὶ Κικέρων[25] ὁ φιλόσοφος τὸν πολιτικὸν Τίτον ἀσπάζεται.

peius, Crassus quotidiana ruminatione contra rempublicam inirent. MANUT.

13. *De cogitatione Publii.* De rescindendis Cæsaris legibus. MAN.

14. *De lituis* βοώπιδος. P. Clodii sororem intelligit, quæ tamquam lituus fratrem ad contentiones excitaret. Erat enim seditiosa. Epist. 1, 9, 12. IDEM.

15. *Athenione.* Athenio dux in Sicilia fuit fugitivorum : cujus nomine fortassis hic designatur Vatinius tribunus plebis, qui tamquam signifer Cæsaris et Clodii contra optimates stetit : ut indicat oratio in ipsum. POPMA.— Ernest. tamen Sex. Clodium intelligit, præsertim quum Siculus fuerit, ut Athenio. SCH.

16. *Missis.* Capuam. Epist. 19 h. l. CORRAD.

17. *De Theophanis.* Epist. 5 h. l. IDEM.

18. Ἀσελγοῦς. Delicati.

19. Ὀξύπεινος. Famelicus.

20. Συμπόσιον. Convivium.

21. Κατ' ὀπώρην. *Per autumnum fæx*, supple, *nondum desedit.*

22. Alii, *decesserit.* J. V. L.

23. *Dicæarchum.* Scriptorem luculentum. Epist. 1 et 16, et lib. VI, epist. 2. MANUT.

24. Ἀδικαίαρχοι. Injusti magistratus, quum Dicæarchus justus magistratus interpretari possit. Intelligit autem Cæsarem et reliquos. CORR.

25. Κικέρων. Jocatur de se ipso : et πολιτικὸν Atticum appellat, quia Dicæarchum sequutus anteponeret τὸν πρακτικὸν βίον τῷ θεωρητικῷ. Epist. 16. MANUT.

EPISTOLA XIII.

Epistolam præcedentem redditam non fuisse dolet. Romæ de actis potentium sileri quum scripsisset Atticus, aliter esse in agris affirmat, et in Formiano potissimum. (In Formiano, anno U. C. 694, mense aprili.)

CICERO ATTICO S.

Facinus indignum! epistolam αὐθωρεὶ[1] tibi a Tribus Tabernis rescriptam ad tuas suavissimas epistolas, neminem reddidisse? At scito, eum fasciculum, quo illam conjeceram, domum eo ipso die latum esse, quo ego dederam, et ad me in Formianum relatum esse. Itaque tibi tuam epistolam jussi referri; ex qua intelligeres, quam mihi tum illæ gratæ fuissent. Romæ quod scribis sileri, ita putabam. At hercule in agris non siletur: nec jam ipsi agri regnum vestrum ferre possunt. Si vero in hanc τηλέπυλον[2] veneris Λαιστρυγονίην (Formias[3] dico), qui fremitus hominum? quam irati animi? quanto in odio noster amicus Magnus? cujus cognomen[4] una cum Crassi Divitis cognomine consenescit. Credas mihi velim, neminem adhuc offendi, qui hæc tam lente, quam ego fero, ferret. Quare, mihi crede, φιλοσοφῶμεν[5]. Juratus tibi possum

1. Αὐθωρεί. Eadem ipsa hora.

2. Τηλέπυλον. *Telepylum Læstrygoniam.* Odyss. K, 82. Vide Cluver. Ital. Ant. III, 10.

3. *Formias.* Antiquam Læstrygonum sedem. Plin. III, cap. 5. Corr. —Hoc autem glossema videtur. Ed.

4. *Cujus cognomen.* Pompeii cognomen illud, Magnus, suam celebritatem, honoremque amittit: quemadmodum et Crassi, qui Dives ex opibus appellatus est, opibus imminutis cognomen paullatim exstinguitur. Manut.—Tamen Manutius negat de eo Crasso agi, qui periit in Parthis. Cui Sch. assentit, et illum putat esse alium ac Cæsaris et Pompeii socium. Ed.

5. Φιλοσοφῶμεν. Philosophemur.

dicere, nihil esse tanti. Tu si literas[6] ad Sicyonios habes, advola in Formianum : unde nos pr. non. mai. cogitamus.

6. *Literas ad Sicyonios.* Scriptas a consulibus : ut Sicyonii, qui te lædebant (ep. 1 hujus libri) tibi pecuniam solvant, *advola*, profecturus in Epirum. CORR. — Ern. intelligebat, « si literas de negotio tuo pecuniario ad Sicyonios mittere cupis », quod probat Sch. ED.

EPISTOLA XIV.

Significat sibi Atticum magnam exspectationem de rebus, quas scire sua intersit, movisse. Otium autem ad libros scribendos sibi molestorum assiduitate intercipi : tamen se Attici voluntati quantum fieri possit satisfacturum. (In Formiano, anno U. C. 694, mense aprili.)

CICERO ATTICO S.

QUANTAM tu mihi moves exspectationem de sermone Bibuli[1]? quantam de colloquio βοώπιδος? quantam etiam de illo delicato convivio? Proinde ita fac, venias[2] ad sitientis aures. Quamquam nihil est jam, quod magis timendum nobis putem, quam ne ille noster Sampsiceramus[3], quum se omnium sermonibus sentiet vapulare, et quum has actiones εὐανατρέπτους[4] videbit, ruere[5] incipiat. Ego autem usque eo sum enervatus, ut hoc otio, quo nunc tabescimus, malim ἐντυραννεῖσθαι[6], quam cum optima spe dimicare. De pangendo quod me crebro adhortaris, fieri nihil potest. Basilicam

1. *Bibuli.* Quia scripserat Atticus, se cum M. Bibulo sermonem habiturum, etiam cum Clodia Publii sorore. MANUT.

2. Ernest. conj. *venies.* J. V. L.

3. *Sampsiceramus.* Pompeius.

4. Εὐανατρέπτους. Faciles ad evertendum, quod sint contra auspicia factæ. ED.

5. *Ruere.* Aliquid conari, quo magis rempublicam perturbet. J. F. GRONOV.

6. Ἐντυραννεῖσθαι. Sub tyranno esse, a tyranno regi : *male vehi alio gubernatore*, ep. 9 h. l. CORR.

habeo, non villam[7], frequentia Formianorum. At quam parem[8] basilicæ tribum Æmiliam? Sed omitto vulgus[9]: post horam IV molesti ceteri[10] non sunt. C. Arrius proximus est vicinus: imo ille quidem jam contubernalis; qui etiam se idcirco Romam ire negat, ut hic mecum totos dies philosophetur. Ecce ex altera parte Sebosus, ille Catuli familiaris. Quo me vertam? statim mehercule Arpinum irem, ni te in Formiano commodissime exspectari viderem, duntaxat ad prid. non. mai. Vide enim, quibus hominibus aures sint deditæ meæ. Occasionem[11] mirificam, si qui nunc, dum hi apud me sunt, emere de me fundum Formianum velit. Et tamen illud probem[12]? « magnum quid « aggrediamur, et multæ cogitationis atque otii. » Sed tamen satisfiet a nobis, neque parcetur labori.

7. *Basilicam habeo, non villam.* Locum frequentem, ut Romæ sunt basilicæ. CORR.

8. *At quam parem.* Ita etiam Victorius edidit. In MSS nonnullis, « At quam partem basilicæ, etc. » Quod sic interpretatur Gov. « In basilicis quæque tribus certum et designatum locum habebat. Tribus autem Æmilia, plenissima omnium tribuum erat. Quum ergo dixisset basilicam se habere Formianorum frequentia, non villam; subjunxit, At non quamlibet basilicæ partem; tribum, inquit, habeo Æmiliam ». Alii legant apud Græv. Sensus noster est: At quomodo totam tribum Æmiliam parem dicam basilicæ, i. e. quam basilica capiat. In hac autem tribu Formiani censebantur. Locus autem Lambino suspectus habetur. ED. — Olim edebatur: « At comparem basilicæ ». J. V. L.

9. *Omitto vulgus.* Κατὰ παρένθεσιν dictum est *omitto vulgus.* Innuit enim qualibet hora diei molestissimum esse vulgus Formianorum, nedum post quartam solum. BOS.

10. *Ceteri.* Ceteri qui sunt Formiis mihi molesti non sunt post horam quartam. Nam ante eam horam me valde salutationibus interpellant. Reliquum tempus diei C. Arrius et Sebosus me non sinunt tranquille et quiete ducere, ita odiose importuni sunt. BOSIUS.

11. *Occasionem.* Quoniam, dum frequentiæ hujus me tædet, facile, et minoris fundum venderem. CORR.

12. *Probem.* Legendum cum interrogatione, quasi dicat, fieri non potest, quum singulis horis interpeller, ut id, quod suades, probem, et magnum aliquid aggrediar, et multæ cogitationis. Nam hæc verba, « Magnum aliquid aggrediamur, etc. » descripsit ex epistola Attici. BOS.

EPISTOLA XV.

De incertis Cæsaris et Clodii consiliis; de Seboso et Arrio se moleste interpellantibus; de Terentiæ negotio in controversia Mulviana. (In Formiano, anno U. C. 694, mense aprili.)

CICERO ATTICO S.

Ut scribis, ita video, non minus incerta in republica, quam in epistola tua : sed tamen ista ipsa me varietas sermonum opinionumque delectat. Romæ enim videor esse, quum tuas literas lego, et, ut fit in tantis rebus, modo hoc, modo illud audire. Illud tamen explicare non possum, quidnam [1] invenire [2] possit, nullo recusante, ad facultatem agrariam. Bibuli autem ista magnitudo animi in comitiorum [3] dilatione, quid habet, nisi ipsius judicium sine ulla correctione reipublicæ? Nimirum in Publio spes est [4] : fiat tribunus plebis [5]; si nihil aliud, ut eo citius tu ex [6] Epiro revertare. Nam, ut illo tu careas, non video posse

1. *Quidnam.* Scripserat Atticus inventum iri quiddam a Cæsare super agraria re, quod nemo improbaret, nemo recusaret. Ep. seq. Manut.

2. Alii, *inveniri*. Sed Cæsarem intellige. J. V. L.

3. *Comitiorum dilatione.* Bibulus, domo pedem non efferens, edictis comitia differebat. Neque videntur hæc fuisse comitia consulum designandorum, sed legis agrariæ rogandæ. Man. — Hæc vero comitia dilata sunt ad mensem octobrem, quum mense quintili fieri solerent. Ed.

4. *In Publio spes est.* Afflicta respublica jacet, quam Bibulus erigere non potest, qui se, Cæsaris metu, parietibus tenet. Quis igitur eriget? spes jam nulla superest, nisi in Clodii tribunatu, qui istorum est inimicissimus, et Cæsaris acta rescindere cupit : ergo, etsi video, quæ mihi ab illo tempestas impendeat, fiat tamen, fiat tribunus plebis. Et protulit hoc Cicero indignatione, quod reipublicæ salus in uno posita videatur homine omnium perditissimo. Ep. 12. Man.

5. Lallem. « Fiat, fiat trib. pl. » J. V. L.

6. *Ex Epiro.* Quo Atticus propediem erat iturus, ad exigendas a Sicyoniis pecunias. Man.

fieri; præsertim si mecum aliquid volet disputare. Sed id quidem non dubium est, quin, si quid erit ejusmodi, sis advolaturus. Verum ut hoc non sit; tamen seu ruet[7], seu eriget rempublicam, præclarum[8] spectaculum mihi propono, modo te consessore spectare liceat. Quum hæc maxime scriberem, ecce tibi Sebosus. Nondum plane ingemueram; Salve, inquit Arrius. Hoc est, Roma decedere? Quos ego homines effugi, quum in hos incidi? Ego vero in montes[9] patrios, et ad incunabula nostra pergam. Denique, si solus non potuero, cum rusticis potius, quam cum his perurbanis: ita tamen, ut, quoniam tu certi nihil scribis, in Formiano tibi præstoler usque ad III non. mai. Terentiæ pergrata est assiduitas tua et diligentia in controversia Mulviana[10]. Nescit omnino, te communem causam defendere eorum, qui agros publicos[11] possi-

7. *Ruet.* Videtur opponi verbo, *eriget*, et significare evertet, ut apud Terentium in Adelph. «ceteros ruerem, agerem, raperem, tunderem, prosternerem», et Virgilium, Georg. I, 105. Bos.

8. *Præclarum.* Seu eum viderimus frustra multa machinari; nobis enim cum illo disputare, ejusque molitionibus obviam ire certum est: seu erigere rempublicam, et illis adversari, qui eum ad plebem deduxerunt. Græv.

9. *In montes.* Ad montes Arpinates. Versum hunc Ennianum esse putabat Gulielm. — Forte, ut Wielandus conjicit, ex ipsius Ciceronis libro de Consulatu, cui adsentire videtur J. V. L. Ed.

10. *Mulviana.* Publicani publica conducebant. Ideo Mulvius, cognitor, ut puto, publicanorum, publicos agros a privatis vindicare conabatur, ut publicanorum vectigal augeretur. Man.

11. *Agros publicos.* Agri publici, de hostibus capti, tria genera; unum, quod colonis donabatur; alterum, quod a censoribus in quinquennium locabatur; tertium, quod ob vastitatem, quæ fere bellum consequi solet, iis, qui colere vellent, in perpetuum assignabatur, imposito annuo vectigali, ut arbustorum quinta, frugum decima, pecoris etiam quædam pars penderetur. Quod ab Appiano lib. I Bellorum civilium scriptum est. Ex hoc tertio genere erant agri, quos Terentia, et Atticus possidebant. Sed Atticus legitimum vectigal publicanis pendebat: qui fortasse cum illo agrorum genere, de quo secundo loco mentionem fecimus, hoc etiam tertium de censoribus conduxerant, non ut fructus ipsi perciperent, sed ut vectigal illud, cujus admodum facilis exactio non esset, suo periculo exigerent. Terentia ne vectigal quidem illud, satis tenue,

deant. Sed tamen tu aliquid publicanis [12] pendis; hæc etiam id recusat. Ea tibi igitur, et Κικέρων, ἀριστοκρατικώτατος [13] παῖς, salutem dicunt.

pendere volebat; credo, ne beneficium amitteret lege Thoria datum. Nam Sp. Thorius, ut ait Cicero in Bruto, agrum publicum vectigali levaverat. Sed videtur ejus legis auctoritas, ut aliarum quoque legum, vetustate contemni cœpta: itaque multi, quorum in numero Atticus erat, vectigal, tamquam lege illa abrogata, pendebant: nonnulli vero, in quibus erat Terentia, tamquam lege Thoria manente, recusabant. Terentiæ negotium agebat Atticus, eo libentius, ut Cicero significat, quia, si secundum Terentiam in ea causa judicatum esset, ipse etiam de pendendo vectigali recusasset, immunemque agrum publicum legis Thoriæ beneficio possedisset. Mulviana vocatur controversia, quia Mulvius, ut puto, publicanorum causam procuraret. Man.

12. Alii, *publicanus*.

13. Ἀριστοκρατικώτατος. Optimatium studiosissimus puer.

EPISTOLA XVI.

De lege agraria a Cæsare promulgata, ac de Pompeii in ea probanda consilio; de suo ad studia reditu; de Quinti fratris epistola. (In Formiano, anno U. C. 694, mense aprili.)

CICERO ATTICO S.

Cœnato mihi, et jam dormitanti, prid. kal. mai. epistola est illa reddita, in qua de agro [1] Campano scribis. Quid quæris? primum ita me pupugit, ut somnum mihi ademerit, sed id [2] cogitatione magis, quam molestia. Cogitanti autem hæc fere succurrebant. Primum ex eo, quod superioribus literis scripseras, ex familiari te illius [3] audisse, prolatum iri aliquid, quod nemo improbaret; majus aliquid timueram: hoc mihi ejusmodi non videbatur. Deinde, ut

1. *De agro Campano*. Plebi lege Julia dividendo. Corr.

2. *Id*. Ernestio displicet, qui e præcedente *sed* natum putat. Mihi tamen videtur a Tullio scribi potuisse. J. V. L. — Sch. quidem ut superfluum delevit. Ed.

3. *Illius*. Cæsaris. Man.

me ego[4] consoler, omnis exspectatio largitionis agrariæ in agrum Campanum videtur esse derivata[5]: qui ager, ut dena jugera sint, non amplius hominum quinque millia potest sustinere. Reliqua[6] omnis multitudo ab illis[7] abalienetur[8], necesse est. Præterea, si ulla res est, quæ bonorum animos, quos jam video esse commotos, vehementius possit incendere, hæc certe est, et eo magis, quod, portoriis Italiæ sublatis[9], agro Campano diviso, quod vectigal superest domesticum, præter vicesimam[10]? quæ mihi videtur una conciuncula, clamore pedisequorum[11] nostrorum, esse peritura. Cnæus quidem noster jam plane quid cogitet, nescio.

> Φυσᾷ γὰρ[12] οὐ σμικροῖσιν αὐλίσκοις ἔτι,
> Ἀλλ' ἀγρίαις φύσαισι, φορβειᾶς ἄτερ·

4. *Ego*. *Egomet*. Bosius Baluz.

5. *Derivata*. Exspectatio illa omnis de agraria re hunc exitum habet, ut ager Campanus plebi dividatur. Man.

6. *Reliqua*. Quia viginti hominum millia divisionem agrorum petebant. Velleius lib. II. App. lib. II.

7. *Ab illis*. Qui legem agrariam tulerunt. Idem.

8. *Abalienetur*. Id non accidit: quia Cæsar, quum agrum Campanum intelligeret tantæ multitudini non sufficere, præterea Stellatem Campanum divisit. Suetonius. Idem.

9. *Sublatis*. Lege Cæcilia. Dion. l. XXXVII. Cæsar tamen postea portoria peregrinarum mercium restituit, ut refert Sueton. Ed.

10. *Vicesimam*. Vicesima fuit vectigal quod capiebatur ex libertorum manumissione, et pendebatur a dominis, et servorum emptione, quod ab emptore solvebatur: de quo vide J. Lipsium ad Tacit. Ann. XIII, 31, et Burm. de Vectig. P. R. Græv.

11. *Pedisequorum*. Infimæ plebis, quæ, si quis tribunus de tollenda vicesima concionaretur, clamore statim esset approbatura. Man.

12. Φυσᾷ γάρ. Horum Sophocleorum versuum, quos et Dionysius Longinus περὶ ὕψους sect. 3, commemoravit, interpretatio non eadem est, neque omnes verum sensum adsequuti sunt. Φορβειὰ quid sit, docuere Salmas. ad Solin. et interpretes ad Longinum, nempe capistrum, quo tibicines spiritum coercent, ne nimius et immoderatus in tibiam irrumpat. Hinc ἄτερ φορβειᾶς metaphorice est *sine modo*. Cæcilium dicit Longinus esse egregio spiritu, sed quum temperare eum non possit, nimium evehi, et inde tumorem, μετέωρα, exsistere. Sic quum Pompeius dicitur magnis tibiis uti, et vehementer eas inflare, sed sine capistro, hoc dicitur, Pompeium viribus suis, quæ magnæ sint, abuti, et quum cupiditatibus suis modum imponere non possit, nimis alte evolare velle, eaque cupere,

qui quidem etiam istuc adduci[13] potuerit. Nam adhuc hoc ἐσοφίζετο[14], se leges Cæsaris probare[15], actiones ipsum præstare debere; agrariam legem sibi placuisse; potuerit intercedi, nec ne, nihil ad se pertinere; de rege Alexandrino[16] placuisse sibi aliquando confici; Bibulus de cælo tum servasset, nec ne, sibi quærendum non fuisse; de publicanis, voluisse illi ordini commodare; quid futurum fuerit, si Bibulus tum in forum[17] descendisset, se divinare non potuisse. Nunc vero, Sampsicerame, quid dices? vectigal te nobis in monte Antilibano[18] constituisse, agri Campani abstulisse? quid, hoc quemadmodum obtinebis[19]? Oppressos vos, inquit, tenebo exercitu Cæsaris. Non mehercule me tu quidem tam isto exercitu, quam ingratis animis eorum hominum, qui appellantur boni: qui mihi non modo præmiorum, sed ne sermonum quidem umquam fructum ullum, aut gratiam retulerunt. Quod si in eam me partem[20] incitarem, profecto jam aliquam reperirem resistendi viam. Nunc prorsus hoc statui, ut, quoniam tanta controversia est Dicæarcho, familiari tuo, cum Theophrasto, amico meo, ut ille tuus τὸν πρακτικὸν[21] βίον longe omnibus anteponat, hic au-

quæ aut ferri non possint, aut ipse non possit consequi. Ernest.

13. *Istuc adduci.* Adduci, ut agri Campani divisionem, rem turpissimam, et reipublicæ maxime exitiosam, Cæsari gratificans probaret. Man.

14. Ἐσοφίζετο. Cavillabatur, et astutis excusationibus utebatur.

15. Victor. « si... probaret ». J. V. L.

16. *Alexandrino.* Ut rex Alexandriæ Ptolemæus cognomine Auletes a senatu et populo romano socius appellaretur. Cæs. lib. III de B. Civ. Man.

17. *In forum.* Quo descendenti Bibulo inter ceteras injurias cophinus stercoris superfusus est. Plut. in Cat. Corr.

18. *In monte Antilibano.* In longinquis regionibus vectigal dedisse populo romano, domesticum abstulisse? De monte Antilibano Plin. V, 20. Strabo lib. XVI. Hic intellige de vectigali Judæis et Cœlesyriæ imposito.

19. *Obtinebis.* Excusabis, tueberis, ut homines non reprehendant. Idem.

20. *In eam partem.* Contra tam iniquam paucorum dominationem. Idem. — J. V. L. *in ea.* Mendose. Ed.

21. Τὸν πρακτικόν. Vitam, quæ in rebus gerendis versatur.

tem τὸν θεωρητικὸν[22], utrique a me mos gestus esse videatur. Puto enim me Dicæarcho affatim satisfecisse: respicio nunc ad hanc familiam[23], quæ mihi non modo, ut requiescam, permittit, sed reprehendit, quia non semper quierim. Quare incumbamus, o noster Tite, ad illa præclara studia, et eo, unde discedere non oportuit, aliquando revertamur.

Quod de Quinti fratris epistola scribis, ad me quoque fuit πρόσθε λέων, ὄπιθεν δέ[24]. Quid dicam nescio. Nam ita deplorat primis versibus mansionem suam, ut quemvis movere possit: ita rursus remittit, ut me roget, ut annales suos emendem[25], et edam. Illud tamen, quod scribit, animadvertas velim, de portorio[26] circumvectionis: ait, se de consilii sententia[27] rem ad senatum rejecisse. Nondum videlicet meas literas legerat; quibus ad eum, re consulta et explorata, perscripseram, non deberi. Velim, si qui Græci jam Romam ex Asia de ea causa venerunt, videas, et, si tibi videbitur, his demonstres, quid ego de ea re sentiam. Si possum discedere[28], ne causa optima in senatu pereat,

22. Τὸν θεωρητικόν. Quæ in rerum contemplatione versatur.

23. *Ad hanc familiam*. Ad Theophrasti sectam. MAN.

24. Πρόσθε λέων. *Ante leo, sed a tergo*, etc. Hoc dicit: Ut Quintus frater in epistola ad te scripta, ita ad me quoque scribens fuit varius et inconstans, ut qui in prima parte epistolæ de mansione sua in Asia valde sollicitus esset, in altera minimum laboraret. Homericus versus de Chimæra integer est Iliad. VI, 181. POP.

25. *Ut annales suos emendem*. Tamquam diu abfuturus. De annalibus Quinti Ciceronis vide lib. XIII, ep. 13.

26. *De portorio*. Quum publicani pro rebus, quæ circumvehebantur, portorium sibi dicerent deberi, provinciales, et negotiatores negarent: proprætor Quintus, dubia sententia fluctuans, rem ad senatum rejecit. MANUT.

27. *De consilii sententia*. Nam magistratus in provinciis consilium habebant, de cujus sententia pronuntiarent. In Verr. II, 6. SCH.

28. *Si possum discedere*. Elegans sententia, nec tamen adhuc, ut video, satis nota. Neque enim *discedere* proprie hic accipiendum, sed μεταφορικῶς: quasi dixerit: Si possum consequi, si hunc exitum res habere potest, ne Græci causa cadant. Idem verbum

ego satisfaciam publicanis[29]; εἰ δὲ μή[30] (vere tecum loquar), in hac re malo universæ Asiæ, et negotiatoribus : nam eorum quoque vehementer interest. Hoc ego sentio valde nobis opus esse. Sed tu id videbis. Quæstores autem, quæso, num etiam de[31] cistophoro dubitant ? Nam si aliud nihil erit; quum erimus omnia experti, ego illud ne quidem contemnam, quod extremum est[32]. Te in Arpinati videbimus, et hospitio agresti accipiemus; quoniam maritimum[33] hoc contempsisti.

Terentius quoque usurpavit eodem sensu : apud quem ita loquitur Geta servus in Phormione : « Modo ut hoc consilio possit discedi, ut istam ducat ». Man. — Schütz. aliter : « Si possum aliquo modo discedere de illa sententia (nempe portorium circumvectionis ab Asianis non deberi), satisfaciam publicanis, ne optimatum causa in senatu, offensis iterum equitibus, prorsus pereat ». Minus bene, ut opinor. Ed.

29. *Satisfaciam publicanis*. Aliis rebus; quum in hac eorum animos offendamus. Man.

30. Εἰ δὲ μή. Refertur ad proximum verbum *satisfaciam*. Si contigerit, inquit, ut publicanis deinde satisfacere non possim; haud tamen in mentem veniet pœnitere, quod in hac causa, quæ optima est, universæ Asiæ, et negotiatoribus satisfacere maluerim. Idem.

31. *De cistophoro*. Quod Quinto fratri, Asiæ proprætori, a populo romano debetur, id vellem denario, id est, romana pecunia, curari. Quæstores autem primo volebant cistophoro, hoc est, Asiatico nummo : nunc etiam id videntur recusare. Idem.

32. *Quod extremum est*. Ut numerentur nobis cistophori, summa quæstorum injuria, qui cogant nos Romæ uti Asiana pecunia. Idem.

33. *Maritimum*. Formianum : quo exspectatus venire noluisti. Man.

EPISTOLA XVII.

Pompeium ait aperte tyrannidem affectare. Se Atticum in Arpinati præstolari, ut de his plura coram cum eo conferat: si tamen Romæ malit adventum suum exspectare, se nihil impedire; petit autem, si venerit, ut a Theophane expiscetur, quo animo in se Pompeius sit. (In Formiano, anno U. C. 694, mense maio.)

CICERO ATTICO S.

Prorsus, ut scribis, ita sentio. Turbatur[1] Sampsiceramus[2]. Nihil est, quod non timendum sit; ὁμολογουμένως[3] τυραννίδα συσκευάζεται. Quid enim ista repentina affinitatis[4] conjunctio, quid ager Campanus, quid effusio pecuniæ[5] significant? quæ si essent extrema, tamen esset nimium mali; sed ea natura rei est, ut hæc extrema esse non possint. Quid enim eos hæc ipsa per se delectare possunt? Numquam huc venissent, nisi ad alias res pestiferas aditus sibi compararent. Dii immortales[6]! Verum, ut scribis, hæc in Arpinati a. d. VI circiter id. mai. non deflebimus, ne et opera, et oleum philologiæ[7] nostræ perierit; sed con-

1. Multi putant leg. *Turbat*, i. e. ruit. Frustra. J. V. L.—Veteres libri, *turbatur*. Emendavi, *turbat vi*. Videtur enim Cicero significare Pompeium vi turbas ciere. Bos.

2. *Sampsiceramus*. Pompeius turbatur quum se omnium sermonibus sentit vapulare, Ep. 14 h. l. Corr.

3. ὁμολογουμένως. Plane, et aperte tyrannidem affectat.

4. *Affinitatis*. Juliam, Cæsaris filiam, Pompeius duxerat uxorem, quæ, antequam Pompeio collocaretur, desponsa fuerat Servilio Cæpioni, cujus opera Cæsar paullo ante Bibulum impugnaverat. Ed.

5. *Effusio pecuniæ*. Quum suasit effusionem pecuniæ publicæ ad emendos agros et plebi dividendos, quod Cæsaris lege agraria continebatur: etsi agri postea empti non sunt, et pecuniam sumptam ex ærario Clodius tribunus plebis dedit Gabinio in Syriam eunti. Pro Domo. Popma.

6. Sic edd. plurimæ. Alii transferunt verba hæc post « tranquillo animo ». J. V. L.

7. *Philologiæ*. Balliolens. codex

feremus tranquillo animo. Neque tam me εὐελπιστία[8] consolatur, ut antea, quam ἀδιαφορία[9], qua nulla in re tam utor, quam in hac civili et publica. Quin etiam, quod est subinane in nobis, et non ἀφιλόδοξον[10] (bellum est enim sua vitia nosse), afficitur[11] quadam delectatione. Solebat enim me pungere, ne Sampsicerami merita in patriam ad annos DC majora viderentur, quam nostra : hac quidem cura certe jam vacuum est. Jacet enim ille sic, ut Phocis[12] Curiana stare videatur. Sed hæc coram. Tu tamen videris mihi Romæ fore ad nostrum adventum : quod sane facile patiar, si tuo commodo fieri possit. Sin, ut scribis, ita venies; velim e Theophane[13] expiscere, quonam in me animo sit Alabarches[14]. Quæres scilicet, ut soles, κατὰ τὸ κηδεμονικὸν[15], et ad me ab eo quasi ὑποθήκας[16] afferes,

scribit *philosophiæ*, quod Grævius sic probat : Frustra enim philosophiæ dedisset operam, si nunc luctui se daret propter improbitatem aliquot civium. Philosophia docet res adversas et omnes eventus æquo animo ferre. — Sch. autem recte putat ipsam philosophiam philologia contineri, ut et omnia præclara studia. Ed.

8. Εὐελπιςία. Bona spes.

9. Ἀδιαφορία. In neutram partem inclinatio.

10. Ἀφιλόδοξον. A gloriæ cupiditate alienum.

11. *Id afficitur;* sic Oliv. Refertur ad illud, « Quod est subinane in nobis », hoc sensu : Quæ ambitio in nobis est, ea nunc habet quo delectetur, siquidem Pompeii merita in patriam non jam, ut antea verebar, majora quam nostra, videri possunt. Man.

12. *Phocis*. Sed Bosius πτῶσις. H. e. *casus, ruina*. Vocat, inquit, Cicero Curianam πτῶσιν, dedecus et ignominiam flagitiosissimi viri Q. Curii, qui, ut refert Sallustius, ob probra et mala facinora motus fuerat senatu. *Phocis*. Alludere videtur ad Phocidem Græciæ a Philippo eversam. Alii dubitant, græce an latine Cicero scripserit. — Lectionem πλοκὶς Junius defendit, ut πλοκὶς sit idem quod *simulacrum feneum*. Sed omnino præferenda lectio Bosiana. Ed. — Alii habent vel πλοκὶς e MSS, vel πτῶσις, quod Sch. amplexus est. Jac Gronov. conj. *Prætis;* Tunstall. ἀριλότης. J. V. L.

13. *Theophane*. Qui Pompeii sensus, et consilia noverat. Epist. 4. Man.

14. *Alabarches*. Hoc nomine Pompeium notat, qui gloriabatur se mirum in modum auxisse vectigalia populi romani. Ἀλαβα, inquit Hesychius, μέλαν ᾧ γράφομεν, id est, atramentum quo scribimus; unde et pro scriptura ipsa accipitur. Bos.

15. Κατὰ τὸ κηδεμονικόν. Accurate.

16. Ὑποθήκας. Documenta.

quemadmodum me geram. Aliquid ex ejus sermone poterimus περὶ τῶν ὅλων [17] suspicari.

17. Περὶ τῶν ὅλων. De summa rerum, et de consiliis Pompeii. Ed.

EPISTOLA XVIII.

Scribit desperatum esse reip. statum : tum de exsecratione candidatis imposita si mentionem fecerint, quo aliter Campanus ager possideatur, atque ut ex legibus Juliis; de legatione sibi a Cæsare oblata; de Statio a Q. fratre manumisso. (Romæ, anno U. C. 694, mense junio.)

CICERO ATTICO S.

Accepi aliquot epistolas tuas : ex quibus intellexi, quam suspenso animo et sollicito scire averes, quid esset novi. Tenemur undique, neque jam, quo minus serviamus, recusamus; sed mortem et ejectionem, quasi majora, timemus, quæ multo sunt minora. Atque hic status, qui una voce omnium gemitur, neque verbo cujusquam sublevatur. Σκοπὸς [1] est, ut suspicor, illis qui tenent [2], nullam cuiquam largitionem [3] relinquere. Unus loquitur, et palam adversatur adolescens Curio [4]. Huic plausus maximi, consalutatio forensis perhonorifica, signa præterea benivolentiæ permulta a bonis impertiuntur : Fufium [5] clamoribus, et conviciis, et sibilis consectantur. His ex rebus non spes, sed dolor est major; quum videas civitatis voluntatem solutam, virtutem alligatam. Ac ne forte quæras κατὰ λεπτὸν [6] de singulis rebus, universa res eo est

1. Σκοπός. Huc spectarunt, hoc voluerunt. Man.

2. *Qui tenent.* Omnia, rempublicam.

3. *Largitionem.* De publico; ipsi omnia volunt largiri pro libitu.

4. *Curio.* Quod reges oderit superbos. Confer supra ep. 8 h. l. Corr.

5. *Fufium.* Fufium Calenum acerrimum Cæsaris propugnatorem, Ciceronis inimicum, qui tunc erat prætor: de quo alibi. Popma.

6. Κατὰ λεπτόν. Minutatim.

deducta, spes ut nulla sit, aliquando non modo privatos, verum etiam magistratus liberos fore. Hac tamen in oppressione, sermo, in circulis duntaxat et conviviis, est liberior, quam fuit. Vincere incipit timorem dolor, sed ita, ut omnia sint plenissima desperationis. Habet etiam Campana lex [7] exsecrationem in coitione [8] candidatorum, si mentionem fecerint, quo aliter ager possideatur, atque ut ex legibus Juliis. Non dubitant jurare ceteri: Laterensis [9] existimatur [10] laute fecisse, quod tribunatum plebis petere destitit, ne juraret.

Sed de republica non libet plura scribere. Displiceo mihi, nec sine summo scribo dolore. Me tueor, ut oppressis omnibus, non demisse; ut tantis rebus gestis, parum fortiter. A Cæsare valde liberaliter invitor in legationem [11] illam, sibi ut sim legatus; atque etiam libera legatio voti causa datur. Sed hæc et præsidii apud pudorem Pulchelli [12] non habet satis, et a fratris adventu me ablegat: illa et munitior est, et non impedit, quo minus adsim, quum velim. Hanc [13]

7. *Campana lex*. Julia agraria de agro Campano dividendo, cujus caput quoddam erat, ut candidati se ipsi jurejurando exsecrarentur, si in magistratu, quem peterent, mentionem fecissent de agro Campano aliter possidendo, atque ut lex Julia præscriberet. Ep. 16. Popma.

8. *Coitione*. Præclare ex Balliolensi restituit Grævius, *concione*. Jurare enim debebant publice. Coitiones autem privatæ, fiebantque in privatis locis.—Schütz. transponit *in concione* post *candidatorum*. Miror J. V. L. retinuisse *coitione*, quum ita vertat, quasi servaverit *concione*. Intellige autem concionem, in qua profitebantur se magistratum petere. Ed.

9. *Laterensis*. M. Juventius Laterensis, de quo in orat. pro Plancio, et in ep. Planci ad Ciceronem, lib. X. Man.

10. *Laute*. Sic Tornæsianus et Decurtatus; Crusellinus, *caute*; quam scripturam expressit Bos. quamquam alteram, *laute*, non damnet. Ed.

11. *In legationem*. Utramque neglexit: alterutram si accepisset, vitare potuit exsilii calamitatem. Man.

12. *Pulchelli*. Vix est quod notemus Pulchellum appellari P. Clodium, cui cognomen Pulcher. Sed manifestum est *pudorem* dici εἰρωνικῶς. Ed.

13. *Hanc*. Provincialem. Man.

ego teneo; sed usurum me non puto. Neque tamen scit quisquam. Non lubet fugere; aveo pugnare. Magna sunt hominum studia. Sed nihil affirmo : tu hoc silebis. De Statio manumisso [14], et nonnullis aliis rebus, angor quidem, sed jam prorsus occallui. Tu, vellem, egove cuperem, adesses : nec mihi consilium, nec consolatio deesset. Sed ita te para, ut, si inclamaro, advoles.

14. *De Statio manumisso.* Ep. 2, lib. I, ad Q. Fr. CORR.

EPISTOLA XIX.

Sibi molestum esse Statium manumissum : cetera majora, ut pericula, quæ sibi a Clodio intendantur, modice se tangere; statum reip. omnibus displicere : in primis Pompeium populi odio laborare : Clodium sibi inimicari; Cæcilium Attici avunculum se colere; Bibuli edictis Pompeium valde iratum esse. (Romæ, anno U. C. 694, mense quintili.)

CICERO ATTICO S.

MULTA me sollicitant, et ex reipublicæ tanto motu, et ex iis periculis, quæ mihi ipsi intenduntur : et sexcenta sunt. Sed mihi nihil est molestius, quam Statium manumissum. « Nec meum imperium [1]? ac « mitto imperium; non simultatem meam revereri sal- « tem ? » Nec, quid faciam, scio : neque tantum est in re, quantus est sermo. Ego autem ne irasci possum quidem iis, quos valde amo; tantum doleo, ac mirifice quidem. Cetera in magnis rebus, minæ Clodii,

1. *Nec meum imperium.* Verba hæc sunt Terentii ex Phormione, quum queritur Demipho filium se absente et nescio duxisse uxorem : « Itane tandem uxorem duxit Antipho injussu meo? nec meum imperium, ac mitto imperium, etc. » VICT. — Illa verba non Statium spectant, sed ipsum fratrem cui toties Cicero mandaverat ne Statium manumitteret. GRÆV.

contentionesque, quæ mihi proponuntur, modice me tangunt. Etenim vel subire eas videor mihi summa cum dignitate, vel declinare nulla cum molestia posse. Dices fortasse, dignitatis ἅλις, tamquam δρυός[2]: saluti, si me amas, consule. Me miserum! cur non ades? nihil te profecto præteriret: ego fortasse τυφλώττω[3], et nimium τῷ καλῷ[4] προσπέπονθα. Scito nihil umquam fuisse tam infame, tam turpe, tam peræque omnibus generibus, ordinibus, ætatibus offensum, quam hunc statum, qui nunc est; magis mehercule, quam vellem, non modo quam putaram[5]. Populares isti[6] jam etiam modestos homines sibilare docuerunt. Bibulus in cælo est: nec, quare, scio; sed ita laudatur, quasi,

Unus homo[7] nobis cunctando restituit rem.

Pompeius, nostri amores, quod mihi summo dolori est, ipse se afflixit[8]; neminem[9] tenet: voluntate, an metu necesse sit iis uti[10], vereor. Ego autem neque pugno cum illa causa, propter illam amicitiam, neque approbo, ne omnia improbem, quæ antea gessi: utor via[11]. Populi sensus maxime theatro et spectaculis

2. *Dignitatis* ἅλις, *tamquam* δρυός: Dignitatis satis, tamquam quercus: satis tibi dignitatis, Cicero, ut priscis satis quercus, quando relictis glandibus ad victum triticeum se contulerunt. Proverb. *Satis quercus.* Corr.

3. Τυφλώττω. Cæcus sum.

4. Τῷ καλῷ. Honestati deditus sum.

5. Alii, *putaram*. J. V. L.

6. *Populares isti.* Cæsar, Pompeius, Crassus: et cum ironia: quod *populares* dici non possint, quos populus, etiam modesti homines, sibilis insectentur. Man.

7. *Unus homo.* Ennii poetæ versus de Q. Fabio Maximo. Legitur et Æn. VI, 847; de Off. I, 24, etc. Ed.

8. *Afflixit.* Qui se cum socero suo Cæsare conjunxerit, et ab optima causa ad perditam desciverit. Man.

9. *Neminem.* Quia bonos inimicos habet, improbos non amicos. Ep. 21. Id.—Sch. « neminem tenet voluntate » conjungit, et pro *an* habet *ne*. Ed.

10. *Iis uti.* Vereor, ne Pompeius Cæsaris et Crassi institutam amicitiam retineat, non tam voluntate, quam quod bonos metuit, quos offendit. Man.

11. *Utor via.* Neque in hanc partem, neque in illam declino. Quasi via utor. Transfertur ad rationem, et consilium, et illud Terentii in Andr. « Eam secum rem reputavit via », Do-

perspectus est. Nam gladiatoribus, qua dominus[12], qua advocati[13] sibilis conscissi. Ludis Apollinaribus Diphilus tragœdus in nostrum Pompeium petulanter invectus est : «Nostra miseria tu es magnus,» millies coactus est dicere. «Eamdem virtutem istam, veniet «tempus, quum graviter gemes,» totius theatri clamore dixit, itemque cetera. Nam et ejusmodi sunt ii versus, ut in tempus[14] ab inimico Pompeii scripti esse videantur. «Si neque leges, neque mores cogunt,» et cetera magno cum fremitu et clamore sunt dicta. Cæsar quum venisset mortuo plausu[15], Curio filius est insequutus[16]. Huic ita plausum est, ut, salva republica, Pompeio plaudi solebat. Tulit Cæsar graviter. Literæ Capuam[17] ad Pompeium volare dicebantur. Inimici[18] erant equitibus, qui Curioni stantes plauserant; hostes omnibus. Rosciæ legi, etiam frumentariæ minitabantur[19]. Sane res erat perturbata. Equidem malueram, quod erat susceptum ab[20] illis, silentio transire: sed vereor ne non liceat. Non ferunt homines, quod videtur esse tamen ferendum[21]. Sed est jam una vox omnium, magis odio firmata, quam præsidio.

natus, et Eugraphius explanant, *via*, id est, *consilio*, *ratione*. MAN.

12. *Dominus*. Is, qui gladiatores dabat, sc. Gabinius.

13. *Advocati*. Qui cum eo ad spectandum venerant. IDEM. — *Ludis Apollinaribus*. In memoriam cladis Cannensis; fiebant a prætore urbano. Liv. XXVII. ED. — *Diphilus*. De quo vid. Valer. Max. VI, 2. MAN.

14. *In tempus*. Non ut multis ante annis, et a vetere poeta, sed ut scripti viderentur et ad hujus temporis turpitudinem proprie notandam, et ab inimico Pompeii. IDEM.

15. *Mortuo plausu*. Plausu ita tenui, vix ut exaudiretur. IDEM.

16. *Est insequutus*. Post Cæsarem in theatrum venit. IDEM.

17. *Capuam*. Capuæ vigintivir agros dividebat lege Julia. Nec enim his ludis interfuit Pompeius.

18. *Inimici*. Cæsar et ejus amici.

19. *Minitabantur*. Se abrogaturos non modo Rosciam legem, quæ XIV ordines in theatro equitibus dedisset, sed etiam frumentariam, quæ ad universum populum pertinebat. IDEM.

20. *Ab illis*. A Cæsare et amicis.

21. *Tamen ferendum*. Non quia

Noster autem Publius mihi inimicatur[22]; impendet negotium : ad quod tu scilicet advolabis. Videor mihi nostrum illum consularem[23] exercitum bonorum omnium, etiam satis bonorum, habere firmissimum. Pompeius significat studium erga me non mediocre. Idem affirmat, verbum de me ullum[24] non esse facturum. In quo non me ille fallit, sed ipse fallitur. Cosconio[25] mortuo, sum in ejus locum invitatus. Id erat vocari in locum mortui. Nihil me turpius apud homines fuisset; neque vero, ad istam ipsam ἀσφάλειαν[26] quidquam alienius. Sunt enim illi apud bonos invidiosi : ego apud improbos meam retinuissem invidiam, alienam assumpsissem. Cæsar me sibi vult esse legatum. Honestior hæc declinatio periculi. Sed ego hoc repudio[27]. Quid ergo est? pugnare malo. Nihil tamen certi. Iterum dico, utinam adesses! sed tamen, si erit necesse, arcessemus. Quid aliud? quid? hoc opinor. Certi sumus perisse omnia. Quid enim ἀκκιζόμεθα[28] tamdiu? Sed hæc scripsi properans; et mehercule timide. Posthac ad te, aut, si perfidelem[29] habebo, cui dem, scribam plane omnia; aut, si obscure scribam, tu tamen intelliges. In iis epistolis me Lælium, te Furium[30] faciam : cetera erunt ἐν αἰνιγμοῖς[31]. Hic Cæcilium[32] colimus et observamus diligenter. Edicta

rectum sit, sed quia corrigendi spes non est. MAN.

22. *Inimicatur*. Alii, *minitatur*, *inimicus est*. J. V. L. — Sed verbo illo et Q. Cicero de Pet. cons. usus est, et Horat. carm. IV, 15, 20. ED.

23. *Consularem exercitum*. Bonos omnes consularem appellat exercitum, quos sibi in consulatu præstantissimis actionibus obstrinxerat. MAN.

24. Alii, *illum*. J. V. L.

25. *Cosconio*. Vigintiviro agris dividundis. Fortasse is, qui præturam gessit Cicerone cos. de quo pro Sulla. — Post præturam proconsul fuerat Hispaniæ ulterioris. SCH.

26. Ἀσφάλειαν. Securitatem.

27. Alii, *nunc repudio*. J. V. L.

28. Ἀκκιζόμεθα. Dissimulamus, tergiversamur.

29. Junius ex MSS Palat. « Posthac ad te autem, si p. h. » J. V. L.

30. *Furium*. L. Furium Philum, Lælii æqualem. De Amic. 26.

31. Ἐν αἰνιγμοῖς. In ænigmatibus.

32. *Cæcilium*. Avunculum tuum,

Bibuli[33] audio ad te missa. Iis ardet dolore et ira noster Pompeius.

qui Atticum postea testamento adoptavit. MAN.

33. *Edicta Bibuli*. Quibus Cæsaris collegæ actis obnuntiabat. ED.

EPISTOLA XX.

Quos Atticus commendaverat, eos sibi curæ esse. Varronem sibi satisfacere, a Pompeio se amari; Clodium sibi minari; remp. in summum discrimen adductam esse; de cautione in literis scribendis observanda; de Diodoti morte; de comitiis consularibus dilatis; de Alexandri poetæ libris. (Romæ, anno U. C. 694, mense quintili.)

CICERO ATTICO S.

A. NICATO[1], ut te velle intellexeram, nullo loco defui. Numestium ex literis tuis, studiose scriptis, libenter in amicitiam recepi. Cæcilium quibus rebus possum, tueor diligenter. Varro satisfacit nobis. Pompeius amat nos, carosque habet. Credis? inquies. Credo: prorsus mihi persuadet. Sed quia, ut video, pragmatici[2] homines omnibus historicis præceptis[3], versibus denique cavere jubent, et vetant credere: alterum facio, ut caveam; alterum, ut non credam, facere non possum. Clodius adhuc mihi denuntiat periculum: Pompeius affirmat, non esse periculum; adjurat; addit etiam, se prius occisum iri ab eo, quam me violatum iri. Tractatur res. Simul ac quid erit certi[4], scribam ad te. Si erit pugnandum, arcessam

1. Rectius forte *Anicato*, ut sit græcum nomen Ἀνίκατος. Et sic habent vett. edd. multæ. J. V. L.

2. *Pragmatici*. Rebus gerendis exercitati, multo rerum usu periti.

3. *Omnibus historicis præceptis*. Sic quidem omnes libri et editiones quos vidi. In margine tamen Lambinianæ notatum est: « Omnibus historiis, præceptis ». Et sic sine dubio scripsit Cicero. Non ausus tamen sum sine libris mutare. GRÆV.

4. Alii, « simul et q. e. c. » J. V. L. — Quidam interpungunt post *simul*.

ad societatem laboris; si quies dabitur, ab Amalthea[5] te non commovebo. De republica breviter ad te scribam. Jam enim, charta ipsa ne nos prodat, pertimesco. Itaque posthac, si erunt mihi plura ad te scribenda, ἀλληγορίαις[6] obscurabo. Nunc quidem novo quodam morbo civitas moritur; ut, quum omnes ea, quæ sunt acta, improbent, querantur, doleant, varietas in re nulla sit, aperteque loquantur, et jam clare gemant; tamen medicina nulla afferatur. Neque enim resisti sine internecione posse arbitramur; nec videmus, qui finis cedendi, præter exitium, futurus sit. Bibulus hominum admiratione et benivolentia in cælo est. Edicta ejus et conciones describunt et legunt. Novo quodam genere in summam gloriam venit. Populare nunc nihil tam est, quam odium popularium. Hæc quo sint eruptura, timeo. Sed, si dispicere quid cœpero, scribam ad te apertius. Tu, si me amas tantum, quantum profecto amas, expeditus, facito, ut sis; si inclamaro, ut accurras. Sed do operam, et dabo, ne sit necesse. Quod scripseram, te Furium scripturum; nihil necesse est tuum nomen mutare. Me faciam Lælium, et te Atticum, neque utar meo chirographo, neque signo; si modo erunt ejusmodi literæ, quas in alienum incidere nolim.

Diodotus[7] mortuus est: reliquit nobis H-S fortasse centies[8]. Comitia Bibulus cum Archilochio[9] edicto in antediem xv kal. novembr. distulit. A Vibio libros ac-

5. *Amalthea*. Vide ep. 13, lib. I.

6. Ἀλληγορίαις. Allegoriis, quas supra αἰνιγμοὺς dixerat, figuris sententiam obscurantibus. Ed.

7. *Diodotus*. Stoicus. In Bruto, cap. 90.

8. *H-S centies*. *Centum* scribendum, id est, 9400 f. ut recte viderunt Manutius et Malaspina. Non est philosophi in aliena domo degentis tantam vim argenti habere. Græv.

9. *Archilochio*. Acerbo, maledictorum et probrorum pleno. Vide mox epist. 21, *Archilochia edicta*.

cepi. Poeta[10] ineptus : nec tamen scit nihil; et est[11] non inutilis. Describo, et remitto.

10. *Poeta*. Alexander Ephesius, qui Cosmographiam versibus descripsit, teste Strabone. De quo vide G. Voss. de Hist. Græc. III. Hunc poetam ideo ad Ciceronem misit Atticus, quia tum situm orbis terrarum Tullius describere constituerat.

11. Alii, *sed est*. J. V. L.

EPISTOLA XXI.

De perdito reip. statu, et majori quod immineat periculo; de mala Pompeii existimatione; de Bibuli gloria; de suis ex Clodii inimicitia periculis. (Romæ, anno U. C. 694, mense quintili.)

CICERO ATTICO S.

De republica quid ego tibi subtiliter? tota periit: atque hoc est miserior, quam reliquisti, quod tum videbatur ejusmodi dominatio civitatem oppressisse, quæ jucunda esset multitudini, bonis autem ita molesta, ut tamen sine pernicie; nunc repente tanto in odio est omnibus, ut, quorsum eruptura sit, horreamus. Nam iracundiam atque intemperantiam illorum[1] sumus experti, qui Catoni irati[2] omnia perdiderunt. Sed ita lenibus uti videbantur venenis, ut posse videremur sine dolore interire. Nunc vero sibilis vulgi, sermonibus honestorum, fremitu Italiæ, vereor ne exarserint. Equidem sperabam, ut sæpe etiam loqui tecum solebam, sic orbem reipublicæ esse conversum[3], ut vix sonitum audire, vix impressam orbitam videre possemus: et fuisset ita, si homines transitum tempestatis exspectare potuissent. Sed quum diu occulte

1. *Illorum*. Cæsaris et Pompeii. Man.

2. *Irati*. Pompeius, quia Catonis sororem quum uxorem peteret, repudiatus est; Cæsar, propter veteres inimicitias, et recentes injurias. Idem.

3. Frustra Ernest. vel cum Corrado *iri conversum*, vel *esse se conversurum*.

suspirassent, postea jam gemere, ad extremum vero loqui omnes et clamare cœperunt. Itaque ille amicus noster[4], insolens infamiæ, semper in laude versatus, circumfluens gloria, deformatus corpore, fractus animo, quo se conferat nescit; progressum præcipitem[5], inconstantem reditum videt; bonos inimicos habet, improbos ipsos non amicos. Ac vide mollitiem animi. Non tenui lacrymas, quum illum ante VIII kal. sext. vidi de edictis Bibuli concionantem: qui antea solitus esset jactare se magnificentissime illo in loco, summo cum amore populi, cunctis faventibus, ut ille tum humilis, ut demissus erat! ut ipse etiam sibi, non iis solum, qui aderant, displicebat! O spectaculum uni Crasso[6] jucundum, ceteris non item! nam, qui[7] deciderat ex astris, lapsus, quam progressus, potius videbatur. Et, ut Apelles, si Venerem[8], aut si Protogenes Ialysum[9] illum suum cæno oblitum videret, magnum, credo, acciperet dolorem: sic ego hunc, omnibus a me pictum et politum artis coloribus, subito deformatum non sine magno dolore vidi. Quamquam nemo putabat, propter Clodianum[10] negotium, me illi amicum esse debere: tamen tantus fuit amor, ut exhauriri nulla posset injuria. Itaque Archilochia in illum edicta[11] Bibuli populo ita sunt jucunda, ut

vel sine *se*, legendum putabat. Nam *spero* et cum præterito jungitur. J. V. L. — *Esse conversum*. Eadem metaphora usus est supra ep. 9. Ed.

4. *Amicus noster*. Pompeius. Man.

5. *Progressum præcipitem*. In conspirationem cum Cæsare et Crasso: in quam se temere præcipitaverat: nec sine inconstantiæ nota ab ea poterat recedere. Popma.

6. *Uni Crasso*. Qui, Pompeii vetus inimicus, paullo ante Cæsaris opera reconciliatus, animum tamen gereret occulta malivolentia suffusum. Man.

7. Alii, *quia*. J. V. L.

8. *Venerem*. Nempe Coam. Ed.

9. *Ialysum*. Solis nepotem, quem Protogenes Rhodiis pinxerat: qua de tabula Gell. XV, 31. Jun. in Catal. artific. Martini Var. Lect. IV, 20. Sch.

10. *Clodianum*. Quum fuerit ille traductor Clodii ad plebem. Corr.

11. *Archilochia edicta*. Acerba, maledictorum et probrorum plena, qua-

eum locum, ubi proponuntur, præ multitudine eorum, qui legunt, transire nequeant; ipsi ita acerba, ut tabescat dolore; mihi mehercule molesta, quod et eum, quem semper dilexi, nimis excruciant, et timeo, tam vehemens vir, tamque acer in ferro, et tam insuetus contumeliæ, ne omni animi impetu dolori et iracundiæ pareat.

Bibuli qui sit exitus futurus, nescio. Ut nunc res se habet, admirabili gloria est. Quin quum comitia in mensem octobr. distulisset, quod solet ea res populi voluntatem offendere, putarat Cæsar, oratione sua posse impelli concionem, ut iret ad Bibulum [12]; multa quum seditiosissime diceret, vocem exprimere non potuit. Quid quæris? sentiunt, se nullam ullius partis voluntatem tenere: eo magis vis nobis est timenda. Clodius inimicus est nobis. Pompeius confirmat, eum nihil esse facturum contra me. Mihi periculosum est credere: ad resistendum me paro. Studia spero me summa habiturum omnium ordinum. Te quum ego desidero, tum vero res ac tempus [13] illud vocat. Plurimum consilii, animi, præsidii denique mihi, si te ad tempus videro, accesserit. Varro mihi satisfacit. Pompeius loquitur divinitus. Spero nos aut certe cum summa gloria, aut sine molestia etiam discessuros. Tu, quid agas, quemadmodum te oblectes, quid cum Sicyoniis egeris, ut sciam, cura.

lia fuerunt scripta Archilochi poetæ, quem ut ait Horatius, « proprio rabies armavit iambo ». Bibulus enim consul foro pulsus a Cæsare collega, acerbissimis edictis eum et Pompeium proscidit, ut referunt Suetonius et Plutarchus. POPMA.

12. *Ad Bibulum.* Ad ædes Bibuli cum clamore seditioso, ab eoque ne comitia differret, extorqueret. Bibulus enim, post agrariam legem, domi inclusus consulatum peregit. Sueton. MAN.

13. Alii cum Ernestio *res ad tempus.* J. V. L.

EPISTOLA XXII.

De Clodii minis suisque adversus eum præsidiis; de Attici adventu sibi jam necessario; de reip. statu, incertoque rerum exitu; de libris Alexandri poetæ remissis; de Numerio Numestio in amicitiam accepto. (Romæ, anno U. C. 694, mense sextili.)

CICERO ATTICO S.

Quam vellem Romæ[1]! mansisses profecto, si hæc fore putassemus. Nam Pulchellum nostrum facillime teneremus; aut certe, quid esset facturus, scire possemus. Nunc se res sic habet : volitat, furit, nihil habet certi; multis denuntiat; quod fors obtulerit, id acturus videtur. Quum videt, quo sit in odio status hic rerum, in eos, qui hæc egerunt, impetum facturus videtur. Quum autem rursus opes et vim exercitus[2] recordatur, convertit se in nos. Nobis autem ipsis quum vim, tum judicium[3] minatur. Cum hoc Pompeius egit, et, ut ad me ipse referebat (alium enim habeo neminem testem), vehementer egit, quum diceret, in summa se perfidiæ et sceleris infamia fore, si mihi periculum crearetur ab eo, quem ipse armasset, quum plebeium fieri passus esset; sed fidem recepisse[4] sibi et ipsum, et Appium[5] de me; hanc si ille non servaret, ita laturum, ut omnes intelligerent, nihil sibi antiquius amicitia nostra fuisse. Hæc, et in eam sententiam quum multa dixisset, aie-

1. *Romæ*. Supple, *esses*. Lamb. et Grut. « Romæ mansisses : mansisses profecto, etc. »

2. *Exercitus*. Quem Cæsar habebit Galliarum proconsul. Man. — Alii, « opes eorum et vim exercitus ». Ed.

3. *Judicium*. Populi : ut ad populum causam Cicero diceret de civibus romanis et contra leges, et indicta causa summo supplicio affectis. Man.

4. Lambin. *dedisse*. J. V. L.

5. *Appium*. P. Clodii fratrem, qui anno sequenti prætor est designatus. Man.

bat illum primo sane diu multa contra ; ad extremum autem manus dedisse, et affirmasse, nihil se contra ejus voluntatem esse facturum. Sed postea tamen ille non destitit de nobis asperrime loqui. Quod si non faceret, tamen ei nihil crederemus; atque omnia, sicut facimus, pararemus. Nunc ita nos gerimus, ut in dies singulos et studia in nos hominum, et opes nostræ augeantur. Rempublicam nulla ex parte attingimus; in causis atque in illa opera nostra forensi summa industria versamur : quod egregie, non modo iis, qui utuntur opera, sed etiam in vulgus gratum esse sentimus. Domus celebratur; occurritur; renovatur memoria consulatus; studia significantur; in eam spem adducimur, ut nobis ea contentio, quæ impendet, interdum non fugienda videatur. Nunc mihi et consiliis opus est tuis, et amore, et fide. Quare advola. Expedita mihi erunt omnia, si te habebo. Multa per Varronem nostrum[6] agi possunt, quæ te urgente erunt firmiora; multa ab ipso Publio elici, multa cognosci, quæ tibi occulta esse non poterunt; multa etiam... sed absurdum est singula explicare : tum ego requiram te ad omnia. Unum illud tibi persuadeas velim, omnia mihi fore explicata, si te videro : sed totum est in eo, si ante, quam ille ineat magistratum[7]. Puto, Pompeium Crasso[8] urgente, si tu aderis, qui per βοῶπιν[9] ex ipso intelligere possis, qua fide ab illis

6. *Varronem nostrum.* Qui gratia valet apud Pompeium. Fuerat enim ejus præfectus bello maritimo contra piratas. MAN.

7. *Magistratum.* Tribunatum, quem initurus erat nonis decembris. SCH.

8. *Pompeium Crasso.* Quoniam futurum est, ut Crassus Pompeium urgeat contra me, intelliget, qua fide Pompeius mecum agat; et Clodiæ narrabit : illa tibi, si aderis. Ita fiet, ut, si intelligam Pompeium bona fide mecum agere, sine molestia sim, Clodii furorem non timeam; sin aliter, credulitatis errore non decipiar. MAN.

9. Βοῶπιν. Clodii sororem, qua Crassus plurimum uteretur, ut consilia Clodii expiscaretur. ED.

agatur, nos aut sine molestia, aut certe sine errore futuros. Precibus nostris et cohortatione non indiges. Quid mea voluntas, quid tempus, quid rei magnitudo postulet, intelligis. De republica nihil habeo ad te scribere, nisi summum odium omnium hominum in eos, qui tenent omnia : mutationis tamen spes nulla. Sed, quod facile sentias, tædet ipsum Pompeium, vehementerque pœnitet. Non provideo satis, quem exitum futurum putem. Sed certe videntur hæc aliquo eruptura. Libros Alexandri[10], negligentis hominis, et non boni poetæ, sed tamen non inutilis, tibi remisi. Numerium Numestium libenter accepi in amicitiam; et hominem gravem, et prudentem, et dignum tua commendatione cognovi.

10. *Alexandri.* Vide supra ep. 20.

EPISTOLA XXIII.

Scribit se hanc epistolam ambulantem dictasse. Pompeium sui status pœnitere. Se publicis consiliis nullis interesse, sed causis forensibus operam dare. Clodium vehementer sibi minari, ideoque Atticum, ut mox advolet, rogat. (Romæ, anno U. C. 694, mense sextili.)

CICERO ATTICO S.

Numquam ante arbitror te epistolam meam legisse, nisi mea manu scriptam. Ex eo colligere poteris, quanta occupatione distinear. Nam, quum vacui temporis nihil haberem, et quum, recreandæ[1] voculæ

1. *Recr. voculæ.* In opera forensi pæne amissæ. Corr. — A Quintiliano ad vocem conservandam et augendam commendatur *ambulatio*, lib. XI, cap. 3, a Martiano Capella de Nuptiis Philol. lib. V, cap. de pronuntiatione; a Chrio Fortunatiano, Rhetor. lib. III. Græv.

causa, necesse esset mihi ambulare, hæc dictavi ambulans. Primum igitur illud te scire volo, Sampsiceramum[2] nostrum amicum, vehementer sui status pœnitere, restituique in eum locum cupere, ex quo decidit; doloremque suum impertire nobis, et medicinam interdum aperte quærere; quam ego possum invenire[3] nullam: post deinde[4] omnes illius partis auctores ac socios, nullo adversario, consenescere; consensionem universorum nec voluntatis, nec sermonis majorem umquam fuisse. Nos autem (nam id te scire cupere, certo scio) publicis consiliis nullis intersumus, totosque nos ad forensem operam laboremque contulimus. Ex quo, quod facile intelligi possit, in multa commemoratione earum rerum, quas gessimus, desiderioque versamur. Sed βοώπιδος nostræ consanguineus non mediocres terrores jacit atque denuntiat, et Sampsiceramo negat; ceteris præ se fert, et ostentat. Quamobrem, si me amas tantum, quantum profecto amas: si dormis, expergiscere; si stas, ingredere; si ingrederis, curre; si curris, advola. Credibile non est, quantum ego in consiliis et prudentia tua, quodque maximum est, quantum in amore et fide ponam. Magnitudo rei longam orationem fortasse desiderat; conjunctio vero nostrorum animorum brevitate contenta est. Permagni nostra interest, te, si comitiis non potueris, at, declarato illo[5], esse Romæ. Cura, ut valeas.

2. *Sampsiceramum.* Pompeium. MANUT.

3. Alii, *posse inveniri.* J. V. L.

4. Tunstall. omittit *post.* ED.

5. *Declarato illo.* Postquam Clodius designatus fuerit tribunus plebis, et ante quam ineat magistratum. Ep. 22. MAN.

EPISTOLA XXIV.

Atticum, ut mox redeat, rogat: narrat quid actum sit de Vettii consilio Pompeium occidendi: miserum rerum statum deplorat. (Romæ, anno U. C. 694, mense sextili.)

CICERO ATTICO S.

Quas Numestio literas dedi, sic te iis evocabam, ut nihil acrius, neque incitatius fieri posset. Ad illam κέλευσιν [1] adde etiam, si quid potes. Ac ne sis perturbatus; novi enim te, et non ignoro, quam sit amor omnis sollicitus atque anxius. Sed res est, ut spero, non tam exitu molesta, quam auditu [2]. Vettius ille, ille noster index [3], Cæsari [4], ut perspicimus, pollicitus est, se curaturum, ut in aliquam suspicionem facinoris Curio filius adduceretur. Itaque insinuatus in familiaritatem adolescentis, et cum eo, ut res indicat, sæpe congressus, rem in eum locum deduxit, ut diceret, sibi certum esse, cum suis servis in Pompeium impetum facere, eumque occidere. Hoc Curio ad patrem detulit, ille ad Pompeium. Res delata ad senatum est. Introductus Vettius, primo negabat, se umquam cum Curione restitisse [5]: neque id sane diu: Nam statim fidem publicam postulavit [6]. Haud reclamatum [7] est. Tum exposuit, manum fuisse juventutis, duce Cu-

1. Κέλευσιν. Adhortationem. Vide Turneb. Advers. XXX, 13.

2. Olivet. *aditu*, ex conjectura Victorii. J. V. L.

3. *Noster index*. In conjuratione Catilinæ. Dion. lib. XXXVII. Corr.

4. *Cæsari*. Consuli, præmia promittenti. Suetonius, Appianus, in Vatinium. Man.

5. *Restitisse*. Colloquendi causa, ut fit cum occurrentibus in via. Sic Terentius in Andr. « Dave, ades: resiste ». Ed.

6. *Fidem publicam*. Ut ipsi daretur impunitas, si alios indicasset. Man.

7. Sic Bosius e vestigiis unius MS. Alii omnes codd. *Reclamatum est*. Unde Malaspina conj. *Relatum*. J. V. L.

rione, in qua Paullus[8] initio[9] fuisset, et Q. Cæpio[10] hic Brutus, et Lentulus, flaminis filius, conscio patre. Postea C. Septimium, scribam Bibuli, pugionem sibi a Bibulo attulisse: quod totum irrisum est, Vettio pugionem defuisse, nisi ei consul dedisset; eoque magis id ejectum est, quod a. d. III id. mai. Bibulus Pompeium fecerat certiorem, ut caveret insidias. In quo ei Pompeius gratias egerat. Introductus Curio filius, dixit ad ea, quæ Vettius dixerat: maximeque in eo tum quidem Vettius est reprehensus, quod dixerat, adolescentium consilium, ut in foro cum gladiatoribus Gabinii Pompeium adorirentur; in eo principem Paullum fuisse, quem constabat eo tempore in Macedonia fuisse. Fit senatusconsultum, ut Vettius, quod confessus esset, se cum telo[11] fuisse, in vincula conjiceretur; qui eum emisisset, contra rempublicam esse facturum. Res erat in ea opinione, ut putarent id esse actum[12], ut Vettius in foro cum pugione, et item servi ejus comprehenderentur cum telis, deinde ille se diceret indicaturum; idque ita actum esset, nisi Curiones rem ante ad Pompeium detulissent. Tum senatusconsultum in concione recitatum est. Postero autem die Cæsar, is, qui olim, prætor quum esset, Q. Catulum[13] ex inferiore loco jusserat[14] dicere,

8. *Paullus.* L. Æmilius Paullus, qui Macedoniam quæstor obtinebat. Postea consul fuit cum C. Marcello. MAN.

9. *Initio.* Quum Romæ esset, nondum in Macedoniam profectus. IDEM.

10. *Q. Cæpio.* M. Junius Brutus, ille interfector Cæsaris, adoptatus ab avunculo Servilio Cæpione, fuit appellatus *Q. Cæpio Brutus.* Phil. X. POPMA. — Alii, *Cn. Cæpio.* J. V. L.

11. *Cum telo.* Quod lex vetabat. MAN.

12. *Id esse actum.* Ita rem esse compositam a Cæsare et Vettio. IDEM.

13. *Q. Catulum.* Ep. 10, lib. I, ex petitione pontificatus odio incensum. Sall. in Catil. CORR.

14. *Jusserat dicere.* Quando illum de refectione Capitolii ad disquisitionem populi vocavit, rogatione promulgata, qua curationem eam in Pompeium transferebat. Conferantur Suet. in Cæsare, cap. 15, et Dion. lib. XXXVII. IDEM.

Vettium in Rostra produxit[15]; eumque in eo loco constituit, quo Bibulo consuli aspirare non[16] liceret. Hic ille omnia, quæ voluit, de republica dixit; et, qui illuc factus[17] institutusque venisset, primum Cæpionem de oratione sua sustulit, quem in senatu acerrime nominarat, ut appareret, noctem et nocturnam deprecationem[18] intercessisse; deinde, quos in senatu ne tenuissima quidem suspicione attigerat, eos nominavit: Lucullum[19], a quo solitum esse ad se mitti C. Fannium illum, qui in P. Clodium[20] subscripserat; L. Domitium[21], cujus domum constitutam fuisse, unde eruptio fieret; me non nominavit; sed dixit, consularem disertum, vicinum consulis[22], sibi dixisse, Ahalam Servilium[23] aliquem, aut Brutum[24] opus esse reperiri. Addidit ad extremum, quum, jam dimissa concione, revocatus a Vatinio[25] fuisset, se audisse a Curione, his de rebus conscium esse Pisonem, generum meum, et M. Laterensem. Nunc reus erat apud

15. *Produxit*. Nam privato non licuisset de superiore loco dicere, et concionem habere, nisi a magistratu concederetur. Epist. 1 et 2, lib. IV. Man. — Auctor autem fuit Cæsar, ut Vettium Vatinius produceret. Ed.

16. *Aspirare non liceret*. Domi enim se tenebat armorum metu. Non dixit *accedere*, sed *aspirare*. Quod minus est. Man.

17. *Factus*. Hoc est, instructus quid diceret a Cæsare et Vatinio. Vide Cic. orat. in Vatin. Græv.

18. *Nocturnam deprecationem*. Serviliæ, Bruti matris, quam Cæsar amavit. Hujus apud Cæsarem preces significat, ut filius ejus Cæpio Brutus de oratione Vettii tolleretur. Man.

19. *Lucullum*. Quum Lucullus dicitur sine prænomine; de Lucio, non de Marco ejus fratre, κατ' ἐξοχὴν intelligendum. Idem.

20. *In P. Clodium*. Quum accusatus est crimine pollutarum religionum. Ep. 10, lib. I. Idem.

21. *L. Domitium*. Ahenobarbum, qui consul fuit cum Ap. Claudio. Idem.

22. *Vicinum consulis*. Vicinus erat Cicero Cæsaris consulis, quod ipse in Palatio, Cæsar autem in Sacra via habitabat, quæ secundum radices Palatii a Carinis in Capitolium tendebat. Idem.

23. *Ahalam Servilium*. Qui sua manu Q. Mælium, regnum appetentem, occiderat. Livius. Idem.

24. *Brutum*. Qui reges exegerat. Idem.

25. *A Vatinio*. Qui cum Vettio, præsente populo romano, colloquutus, in-

Crassum Divitem Vettius de vi[26]; et, quum esset damnatus, erat indicium[27] postulaturus: quod si impetrasset, judicia fore videbantur[28]. Ea nos, utpote[29] qui nihil contemnere[30] solemus, non pertimescebamus. Hominum quidem summa erga nos studia significabantur; sed prorsus vitæ tædet: ita sunt omnia omnium miseriarum plenissima. Modo cædem timueramus[31], quam oratio fortissimi senis Q. Considii discusserat: ea, quam quotidie[32] timere potueramus, subito exorta est. Quid quæris? nihil me infortunatius, nihil fortunatius est Catulo[33], quum splendore vitæ, tum hoc tempore. Nos tamen in his miseriis erecto

culcavit, ut Pisonem, et Laterensem, nominaret. Cic. in Vatin. Man.

26. *De vi.* Lege Plotia: quia confessus esset, se cum telo fuisse. Idem.

27. *Indicium.* Hoc sensu: Vettium, si damnatus esset, postulaturum ut indicium absolvatur, id est, ut alios ejusdem facinoris conscios indicare sibi liceat, a judicibus petet. Man. — *Indicium* non intelligendum de conjuratione illa ficta et commentitia. Nam jam ante in senatu et pro Rostris indicaverat illos, quos fingebat in Pompeii caput conspirasse. Ideo in senatu « fidem publicam postulavit », ut superius in hac epistola Cicero testatur. Sed reus de vi petiit, ut sibi liceat impune detegere, quomodo re vera se hoc haberet negotium; nimirum ut a Julio Cæsare fuerit subornatus, ad hæc crimina fingenda, et viros optimos falsæ conjurationis accusandos. Ideo desperans tam præcipitis consilii eventu, Cæsar intercepisse veneno Vettium creditur, ut Suetonius in Julio prodidit, cap. 20. Græv.

28. *Judicia fore videbantur.* Fore videbam, ut multi rei fierent, ex indicio Vettii. Man.

29. Verbum alienum a sententia, quod Sch. delet. J. V. L.

30. *Qui nihil contemnere.* Ideo non pertimescimus, quia cavemus omnia. Judicium autem impendebat Ciceroni et ex indicio Vettii, et mox a P. Clodio de necatis civibus romanis. Man.

31. *Timueramus.* Plutarchus hæc: Quum senatores in curiam pauci convenirent, Considius Cæsari causam dixit esse, quia militum illius arma timerent. Cui Cæsar: Cur tu quoque ob eamdem causam non domi te contines? « Quia (Considius) senectus me facit intrepidum ». Idem.

32. *Quam quotidie.* Hoc Vettii indicio patefactum est, cædem quotidie nobis fuisse timendam ab iis, qui rerum potiuntur. Quorum videmus quam scelerata consilia sint, quum perniciem bonis viris quacumque ratione machinentur. Non timebamus, quum indicia non exstarent, sed timere quotidie poteramus, ut nobis inscientibus impendentem. Idem.

33. *Catulo.* Cicero et Catulus fuerant socii in tuenda reipublicæ dignitate, qua afflicta et oppressa se censet infortunatum quod vivat, fortunatum

animo et minime perturbato sumus; honestissimeque dignitatem nostram et magna cura tuemur. Pompeius de Clodio jubet nos esse sine cura, et summam in nos benivolentiam omni oratione significat. Te habere consiliorum auctorem, sollicitudinum socium, omni in cogitatione conjunctum, cupio. Quare, ut Numestio mandavi, tecum ut ageret, item, atque eo, si potest, acrius, te rogo, ut plane ad nos advoles. Respiraro, si te videro.

Catulum, qui in honore splendide semper vixerit, et ante hoc calamitosum tempus e vita excesserit, mortuus anno proximo, Afranio et Metello coss. Lib. I, ep. 27. POPM.—Sch. reponit *tum occasus tempore*. ED.

EPISTOLA XXV.

Scribit Varronem in officio sibi non satisfacere. Ab Hortensio vero se honorificentissime in oratione laudatum esse. Iterum ut mox Romam advolet, Atticum rogat. (Romæ, anno U. C. 694, mense sextili.)

CICERO ATTICO S.

QUUM aliquem apud te laudaro tuorum familiarium, volam illum scire ex te, me id fecisse: ut nuper me scis scripsisse ad te de Varronis erga me officio; te ad me rescripsisse, eam rem summæ tibi voluptati esse. Sed ego mallem, ad ipsum[1] scripsisses, mihi illum satisfacere, non quo faceret[2], sed ut faceret. Mirabiliter enim moratus est[3], sicut nosti, ἑλικτὰ[4] καὶ οὐδέν.

1. Vulg. *ad illum*. J. V. L.

2. *Non quo faceret*. Non quasi id jam faceret, sed ut hac laude mea excitatus in posterum faceret. ED.

3. *Moratus est*. Placeret, *inodoratus*: quia, quum Pompeio aut Cæsari credere periculosum videret, eorum animos nosse, magni putabat ad suas rationes interesse, propter insequentis anni impendentem a Clodio tempestatem. MAN.—Vide Casaub. in Athen. lib. I, cap. 4. Mongalt. sequitur conjecturam Manutii, *odoratus est*. J. V. L.

4. Ἑλικτὰ καὶ οὐδέν. Sequitur apud Euripidem, ὑγιές, ἀλλὰ πάντα πέριξ φρονοῦντες, « quorum mens est invo-

Sed nos tenemus præceptum illud, τὰς τῶν[5] κρατούντων. At hercule alter tuus familiaris, Hortalus[6], quam plena manu, quam ingenue, quam ornate nostras laudes in astra sustulit, quum de Flacci prætura, et de illo tempore Allobrogum diceret? Sic habeto, nec amantius, nec honorificentius, nec copiosius potuisse dici. Ei te hoc scribere a me tibi esse missum, sane volo. Sed quid tu scribas? quem jam ego venire atque adesse arbitror. Ita enim egi tecum superioribus literis. Valde te exspecto, valde desidero; neque ego magis, quam ipsa res et tempus poscit.

His de negotiis quid scribam ad te, nisi idem, quod sæpe? Republica nihil desperatius; iis, quorum[7] opera, nihil majore odio. Nos, ut opinio, et spes, et conjectura nostra fert, firmissima benivolentia hominum muniti sumus. Quare advola : aut expedies nos omni molestia, aut eris particeps. Ideo sum brevior, quod, ut spero, coram brevi tempore conferre, quæ volumus, licebit. Cura, ut valeas.

lucris circumtecta, quique minime sincero et candido estis animo, sed versute omnia cogitatis ».— Ernestius male videtur hæc accepisse de moribus Varronis, quæ nimis gravem haberent ejus vituperationem. Ed.

5. Τὰς τῶν κρατούντων. « Potentium stultitias ferre oportet, vel peccata ». Sic Polynices apud Eurip. in Phœn. v. 404, ed. Brunck.

6. *Hortalus*. Q. Hortensius orator, qui defendit L. Valerium Flaccum, pro quo exstat Ciceronis oratio.

7. *Quorum opera*. Desperata est.

ARGUMENTUM
LIBRI TERTII.

P. Clodius ope Cæsaris consulis, tribunus pl. declaratus, ut magistratum iniit, illud unum spectavit, ut M. Tullium inimicissimum suum ulcisceretur. Itaque duabus legibus, quarum altera frumentum, quod antea semis æris ac trientibus esset in singulos modios, gratis dabatur; altera non solum collegia, quæ senatus sustulerat, restituta sunt, sed nova etiam ex omni vulgi fæce atque servitio constituta, plebis voluntate sibi adjuncta, rogationem promulgavit contra eos, qui sine judicio populi civem romanum necavissent; quæ tametsi cum nullo nominatim agebat, nemo tamen dubitabat, quin Ciceronem peteret, qui in suo consulatu, quamquam ex senatusconsulto, tamen injussu populi, contra leges in cives animadvertisset. Id quum agi videret Cicero, mutavit vestem, et cum eo, velut in communi calamitate, ad hominum xx millia. Verum quum se a Cn. Pompeio, M. Crasso, Caioque Cæsare destitutum videret, ne sua causa cædes civium fieret, invidorum, ut ipse palam queritur, consilio, circiter kalendas aprilis, Urbe cessit, Gabinio et Pisone consulibus : domus ipsius a Clodio statim incensa : area Libertati consecrata : bona publicata: prædia direpta sunt : lex de ejus exsilio perlata : eique aqua et igni interdictum: et ne quis tectum intra quadringenta millia passuum ab Italia præberet : ne quis de eo ad senatum referret, ne decerneret, ne disputaret, ne loqueretur, ne pedibus iret, ne scribendo adesset, ut in oratione post Reditum in senatu et pro Domo legitur. Ille ergo in Macedoniam transmittens, Thessalonicæ apud Cn. Plancium, toto fere illo exsilii tempore mansit : unde, præter paucas ex itinere missas, omnes fere libri hujus epistolæ datæ sunt. — Omnes hujus libri epistolæ anno 695 scriptæ sunt, quum Cicero exsularet. Priorum ordo paullulum invertitur : Sch. ita ordinavit : 3, 2, 4, 1, 5, 6, etc. quæ ratio non adeo certa videtur J. V. L. Ed.

M. T. CICERONIS
EPISTOLARUM
AD ATTICUM
LIBER TERTIUS.

EPISTOLA I.

Iterum orat, ut se quamprimum Atticus consequatur. (In itinere, anno U. C. 695, mense aprili.)

CICERO ATTICO S.

Quum antea maxime nostra interesse arbitrabar, te esse nobiscum; tum vero, ut legi rogationem [1], intellexi, ad iter id, quod constitui, nihil mihi optatius cadere posse, quam ut tu me quam primum consequare: ut, quum ex Italia profecti essemus, sive per Epirum iter esset faciendum, tuo tuorumque præsidio uteremur; sive aliud quid agendum esset, certum consilium de tua sententia capere possemus. Quamobrem, te oro, des operam, ut me statim consequare. Facilius [2] potes, quoniam de provincia Macedonia [3]

1. *Rogationem*. Clodiam; ut mihi intra 400 millia ne liceat esse. Man.

2. *Facilius*. Lege, « Quod eo facilius potes ». Bosius Baluzianus. — Junius e duobus MSS Palat. *Quanto citius*. J. V. L.

3. *Macedonia*. In qua tu habes negotia, et idcirco Romæ remansisti, ut quum intellexisses, cui decreta esset, ei res tuas commendares. Ep. 10, lib. I. Corr. — Consultum erat Atticum in hanc provinciam proficisci.

perlata lex[4] est. Pluribus verbis tecum agerem, nisi pro me apud te res ipsa loqueretur.

4. *Lex*. Qua L. Pisoni Macedonia est data. Orat. pro Dom. Man.

EPISTOLA II.

Itineris causam exponit, et si Atticus venerit, se consilium totius rei capturum significat. (In oris Lucaniæ, anno U. C. 695, mense aprili.)

CICERO ATTICO S.

Itineris nostri causa fuit, quod non habebam locum, ubi pro meo jure diutius esse possem, quam in fundum Sicæ[1]; præsertim nondum rogatione[2] correcta: et simul intelligebam, ex eo loco, si te haberem, posse me Brundisium referre[3]; sine te autem non esse nobis illas partes tenendas propter Autronium[4]. Nunc, ut ad te antea scripsi, si ad nos veneris, consilium totius rei capiemus. Iter esse molestum scio; sed tota

1. *In fundum Sicæ*. Fundus hic Sicæ erat prope Vibonem, quo Cicero ibat eo consilio, ut inde in Siciliam aut Meliten pergeret, ibique maneret, si sibi per legem Clodiam liceret. Sin minus, decreverat Brundisium se referre; et inde navi Græciam petere: cui navigationi non audebat se committere propter inimicum suum Autronium, qui in Græcia exsulabat. Ideo scribit sibi tenendas non esse partes illas sine Attico. Bos. — *In fundum*, pro *in fundo*. De hoc loquendi genere multa Fr. Sanctius in Minerva.

2. *Nondum rogatione*. Clodius rogationem promulgaverat et perscripserat generatim sine ulla loci exceptione, Ut M. Ciceroni aqua et igni interdicatur: sed eam priusquam ferret, correxit, addito hoc capite, Ut ei nisi ultra quadringenta millia ab Italia non liceret esse. Itaque nondum rogatione correcta Cicero non habebat locum ubi tuto esse posset, sed apud amicos in agris latitabat. Popma.

3. *Brundisium referre*. Id est, Brundisium regredi, quia Vibonem profectus Brundisium pone reliquerat, quo ipsi remeandum erat, ut inde Græciam, aut in Asiam se conferret. Bos.

4. *Autronium*. P. Autronium, unum ex conjuratis, qui in illis partibus de vi damnatus exsulabat, Ciceroni infensum vindici conjurationis. Pro Sulla, cap. 6. Sane exsules conjuncti Ciceroni insidias parabant. Ed.

calamitas[5] omnes molestias habet. Plura scribere non possum, ita sum animo perculso et abjecto. Cura, ut valeas. Dat. VI id. apr. in oris Luc.[6]

5. *Tota calamitas*. In qua insunt, præter mea damna, eæ molestiæ, quas ex molestiis meorum capio. Ut nunc, quum te video mea causa tam molestum iter suscipere. Idem.

6. *In oris Luc.* Id est, Lucaniæ. Bos. — Antiqui libri *Naris;* unde legerim *in agris*. Nam Cicero per Lucaniam pedibus iter fecit, ut Plutarchus scribit, et apud amicos in agris et villis fuit. *In oris* poeticum est, et fere de litoralibus et maritimis locis dicitur. Popma. — Habent edd. pr. *in Naris Luc.* quod Tunstallus, p. 89, capit *in Naris*, fluminis, *luco*, unde egressurus hanc epistolam scripserit. Ern.

EPISTOLA III.

Rogat Atticum ut Vibonem ad se statim veniat. (In itinere, anno U. C. 695, mense aprili.)

CICERO ATTICO S.

Utinam illum diem videam, quum tibi agam gratias, quod me vivere coegisti! adhuc quidem valde me pœnitet. Sed te oro, ut ad me Vibonem[1] statim venias, quo ego multis de causis converti iter meum. Sed eo si veneris, de toto itinere ac fuga mea consilium capere potero. Si id non feceris, mirabor; sed confido te esse facturum.

1. *Vibonem*. Oppidum Bruttiorum perantiquum, quod etiam *Vibo*, *Vibo Valentia*, et *Valentia* simpliciter dicebatur, olim Græcis *Hippo* et *Hipponium*. Fuit postea eo ducta colonia Romanorum. Vide Cluv. Ital. Antiq. lib. IV, c. 15. Græv. — Hodie *Monte-Leone;* ejus navale Bevona. Ed.

EPISTOLA IV.

Cur subito a Vibone discesserit exponit, Atticumque, ut ad se properet, rogat. (In itinere a Vibone Brundisium versus, anno U. C. 695, mense aprili.)

CICERO ATTICO S.

MISERIÆ nostræ potius velim, quam inconstantiæ, tribuas, quod a Vibone, quo te arcessebamus, subito discessimus. Allata est enim nobis rogatio de pernicie mea; in qua, quod correctum esse audieramus, erat ejusmodi, ut mihi ultra quadringenta millia liceret esse. Illo[1] quum pervenire non liceret, statim iter Brundisium versus contuli ante diem[2] rogationis; ne et Sica, apud quem eram, periret[3]; et quod Melitæ esse non licebat. Nunc tu propera, ut nos consequare, si modo recipiemur[4]. Adhuc invitamur benigne. Sed, quod superest, timemus. Me, mi Pomponi, valde pœnitet vivere. Qua in re apud me tu plurimum valuisti. Sed hæc coram. Fac modo, ut venias.

1. *Illo*. Ultra quadringenta millia passuum. Nam si Cicero partes illas, quo primum iter instituerat, tenuisset; hoc est, si in Siciliam, aut Meliten navigasset (eo enim tendebat iter illud Vibonem versus susceptum); certe non pervenisset ultra quadringenta millia passuum. Sicilia enim, et Melite propius absunt ab Italia quadringentis millibus passuum. BOS.

2. *Ante diem*. Mihi ad discedendum in rogatione constitutam. CORR.

3. *Periret*. Ne pœnam subiret, quam Clodius irrogabat ei, qui Ciceronem intra quadringenta millia tecto recepisset. Pro Domo sua. MAN.

4. *Si modo recipiemur*. Quum pœna sit ei, qui receperit, et nisi recipiemur, consequi nos properantes non poteris. CORR.

EPISTOLA V.

Gratissima sibi esse Attici in Terentiam officia scribit, et ut se ipsum amare perseveret, rogat. (Thurii, anno U. C. 695, mense aprili.)

CICERO ATTICO S.

Terentia tibi et sæpe, et maximas agit gratias: id est mihi gratissimum. Ego vivo miserrimus, et maximo dolore conficior. Ad te quid scribam, nescio. Si enim es Romæ, jam me assequi non potes; sin es in via, quum eris me assequutus, coram agemus, quæ erunt agenda. Tantum te oro, ut, quoniam me[1] ipsum semper amasti, eodem amore sis. Ego enim idem sum. Inimici mea mihi[2], non me ipsum, ademerunt. Cura, ut valeas. Dat. IIX id. apr. Thurii[3].

1. *Me ipsum.* Non meam fortunam, sed animum. Ed.
2. Alii, *mei mea mihi.* J. V. L.
3. *Thurii.* Ista urbs Bruttiorum, seu Calabriæ, dicta *Thurium*, et *Thuriæ* olim *Sybaris*, quo nomine propter summas incolarum voluptates innotuit. Hodie est *Terra del Cupo*. Ed.

EPISTOLA VI.

Atticum se non vidisse dolet, sibique iter esse in Asiam nuntiat. (De Tarentino, anno U. C. 695, mense aprili.)

CICERO ATTICO S.

Non fuerat mihi dubium, quin te Tarenti aut Brundisii visurus essem: idque ad multa pertinuit; in eis, et ut in Epiro consisteremus, et de reliquis rebus tuo consilio uteremur. Quoniam id non contigit, erit hoc

quoque in magno numero nostrorum malorum. Nobis iter est in Asiam, maxime Cyzicum. Meos tibi commendo. Me vix misereque sustento. Dat. XIV[1] kal. maii, de Tarentino.

1. XIV. Schütz. sequutus erat cod. Helmst. reponens « VIII kal. maii »; quæ lectio et Grævio placuerat : sed serie literarum et temporum attente perspecta, ad vulgatam rediit : quod jure laudat J. V. L. Ed.

EPISTOLA VII.

Cur invitatus ab Attico in Epirum venire nolit, exponit. Calamitatem suam queritur : se nescire ubi fratrem visurus sit; Atticum vero videre valde cupere scribit. (Brundisii, anno U. C. 695, mense aprili.)

CICERO ATTICO S.

Brundisium veni a. d. XIV kal. mai. Eo die pueri tui mihi a te literas reddiderunt; et alii pueri, post diem tertium ejus diei, alias literas attulerunt. Quod me rogas et hortaris, ut apud te in Epiro sim; voluntas tua mihi valde grata est, et minime nova. Sed ut consilium[1] mihi quidem optatum, si liceret ibi omne tempus consumere : odi enim celebritatem; fugio homines; lucem adspicere vix possum; esset mihi ista solitudo, præsertim tam familiari in loco, non amara: sic, itineris causa, ut deverterem, primum est devium; deinde ab Autronio et ceteris quatridui; deinde sine te. Nam castellum[2] munitum habitanti mihi pro-

1. Ernest. pro « sed et consilium », quod habent edd. putat Ciceronem scripsisse, « et esset consilium », atque infra, pro « sic, itineris causa », edidit *sed;* utrumque Schütz. levius probante. Ego tantum emendare suadeo, ut feci, « Sed ut consilium », nihil post mutando. J. V. L.

2. *Castellum.* Si mihi liceret in Epiro tecum habitare, prodesset castellum tuum munitum, ut ibi tuto consisterem; essetque invitatio tua ita opportuna,

desset; transeunti non est necessarium. Quod si auderem, Athenas peterem : sane ita cadebat, ut vellem. Nunc et nostri hostes ibi sunt; et te non habemus; et veremur, ne interpretentur, illud quoque oppidum ab Italia non satis abesse : nec scribis, quam ad diem te exspectemus.

Quod me ad vitam vocas, unum efficis, ut a me manus abstineam; alterum non potes, ut me non nostri consilii vitæque pœniteat. Quid enim est, quod me retineat, præsertim si spes[3] ea non est, quæ nos proficiscentes prosequebatur? Non faciam, ut enumerem miserias omnes, in quas incidi per summam injuriam et scelus non tam inimicorum meorum, quam invidorum[4], ne et meum mœrorem exagitem, et te in eumdem luctum vocem. Hoc affirmo, neminem umquam tanta calamitate esse affectum, nemini mortem magis optandam fuisse : cujus oppetendæ tempus honestissimum prætermissum est. Reliqua tempora non sunt jam ad medicinam, sed ad finem doloris. De republica video te colligere omnia, quæ putes aliquam spem mihi posse afferre mutandarum rerum : quæ quamquam exigua sunt, tamen, quoniam placet, exspectemus. Tu nihilo minus, si properaris, nos consequere. Nam aut accedemus in Epirum, aut tarde per Candaviam[5] ibimus. Dubitationem autem de Epiro

ut nihil vellem magis : sed et Catilinarii exsules in Achaia et propinquis partibus Epiri tantum quatridui itinere absunt, et Clodiani interpretabuntur Buthrotum oppidum, sub quo villa et castellum tuum est, ab Italia non distare quadringenta millia, intra quæ mihi non licet esse. De Attici villa prope Buthrotum, lib. VI, et alibi. Popma.

3. *Spes*. Fore ut brevi revocaremur, quod illi amici ejus persuaserant, ut cederet. Corr. — Sic I, 4, ad Q. Fr. « Sæpe triduo summa cum gloria dicebar esse rediturus ». Ed.

4. *Invidorum*. Respicit Arrium, et nonnullos alios ex factione optimatium, præcipue Hortensium. (Ad Q. Fr. I, 3.) Ed.

5. *Candaviam*. Montem Illyrici,

non inconstantia nostra afferebat, sed quod de fratre, ubi eum visuri essemus, nesciebamus. Quem quidem ego nec quo modo visurus[6], nec ubi[7] dimissurus sim, scio[8]: id[9] est maximum et miserrimum mearum omnium miseriarum. Ego et sæpius ad te, et plura scriberem, nisi mihi dolor meus quum omnes partes mentis, tum maxime hujus generis facultatem ademisset. Videre te cupio. Cura, ut valeas. Dat. prid. kal. mai. Brundisii.

qui Macedoniam, Illyricumque disterminat. Strabo, Plinius. MAN.

6. *Quo modo visurus.* Afflictum dolore miseriarum mearum. IDEM.

7. *Ubi.* Dolor enim, et luctus alterum ab altero divelli vix patietur. IDEM.

8. Multi MSS *nescio*, quod Græv. exemplis poetarum defendit. Schütz. pro « ubi dimissurus sim », legit, « qui dimissurus sim ». J. V. L. — Scribendum voluit Bos. « nec ut dimissurus sim ». Vid. ad Q. fratrem, I, 3.

9. *Id.* Congressus et dimissio. MAN.

EPISTOLA VIII.

Sollicitudinem suam fratris periculo augeri scribit. Attici epistolæ respondet; se malorum suorum memoria et metu de fratre in scribendo impediri fatetur. (Thessalonicæ, anno U. C. 695, mense maio.)

CICERO ATTICO S.

BRUNDISII proficiscens scripseram ad te, quas ob causas in Epirum non essemus profecti; quod et Achaia prope esset plena audacissimorum inimicorum, et exitus difficiles haberet, quum inde proficisceremur. Accessit, quum Dyrrhachii essemus, ut duo nuntii afferrentur: unus, classe fratrem Epheso Athenas; alter, pedibus per Macedoniam venire. Itaque illi obviam misimus Athenas, ut inde Thessalonicam ve-

niret. Ipsi processimus[1], et Thessalonicam a. d. x kal. jun. venimus : neque de illius itinere quidquam certi habebamus, nisi eum ab Epheso ante aliquanto profectum. Nunc, istic quid agatur[2], magno opere timeo. Quamquam tu altera epistola scribis id. mai. audiri, fore, ut acrius postularetur[3]; altera, jam esse mitiora. Sed hæc est pridie data, quam illa : quo conturbor magis. Itaque, quum meus me mœror quotidianus lacerat et conficit, tum vero hæc addita cura vix mihi vitam reliquam facit. Sed et navigatio perdifficilis fuit: et ille incertus, ubi ego essem, fortasse alium cursum petivit. Nam Phaetho libertus eum non vidit; vento rejectus ab illo[4] in Macedoniam, Pellæ[5] mihi præsto fuit. Reliqua[6] quam mihi timenda sint, video, nec, quid scribam, habeo, et omnia timeo; nec tam miserum est quidquam, quod non in nostram fortunam cadere videatur. Equidem adhuc miser, in maximis meis ærumnis et luctibus, hoc metu adjecto, maneo Thessalonicæ suspensus; nec audeo quidquam.

1. *Processimus.* Dyrrhachio, a quo Thessalonica abest CXIV m. pass. CORR.

2. *Istic quid agatur.* Timebat, ne quis accusaret repetundarum Quintum fratrem ex provincia redeuntem. Vide infra, epist. 9 et 17. MAN.

3. *Acrius postularetur.* Est, ut accusaretur acerrime et vehementissime. Hunc enim vim sæpe habent, quos grammatici vocant comparativos. Res est trita. GRÆV. — Nominarat Atticus accusatorem; Cicero nomen omittit.

4. *Vento rejectus ab illo.* Ne illum adire, ac videre potuerit : sententia plane bona : in libro tamen Faerni, *ab Ilio* scriptum est; negligentiane librariorum in ductu literarum, an quia ita esset in exemplari, unde illi descripserunt, quis possit dicere? Illud affirmare possumus, si *ab Ilio* rectum sit, a loci hujus sententia non abhorrere. Fuit enim oppidum et ipsum in eadem ora Asiæ, qua et Ephesus. Phaethonta quidem constat, cum Quinto non fuisse : sed conveniendi ejus causa, Ephesum, aut Ilium navigare conantem, inde rejectum in Macedoniam tempestate fuisse. MALASP.

5. *Pellæ.* Fuit Pella præcipua Macedoniæ urbs. Mela, II, 3 : «Macedonum populi centum quinquaginta urbes habitant, quarum Pella et maxima, et illustris. Alumni efficiunt, Philippus Græciæ domitor, Alexander etiam Asiæ». GRÆV.

6. *Reliqua.* Quæ fratri meo ab inimicis nostris videntur impendere. MAN.

Nunc ad ea, quæ scripsisti. Tryphonem [7] Cæcilium non vidi. Sermonem tuum et Pompeii cognovi ex tuis literis. Motum in republica non tantum ego impendere [8] video, quantum tu aut vides, aut ad me consolandum affers. Tigrane enim neglecto [9], sublata sunt omnia. Varroni me jubes agere gratias : faciam; item Hypsæo [10]. Quod suades, ne longius discedamus, dum acta mensis maii ad nos perferantur, puto me ita esse facturum; sed ubi, nondum statui. Atque ita perturbato sum animo de Quinto, ut nihil queam statuere. Sed tamen statim te faciam certiorem.

Ex epistolarum mearum inconstantia puto te mentis meæ motum videre; qui, etsi incredibili et singulari calamitate afflictus sum, tamen non tam est ex miseria, quam ex culpæ nostræ recordatione, commotus. Cujus enim scelere impulsi ac proditi simus, jam profecto vides : atque utinam jam ante vidisses, neque totum animum tuum mœrori mecum simul dedisses! Quare, quum me afflictum et confectum luctu audies, existimato, me stultitiæ meæ pœnam ferre gravius, quam eventi; quod ei [11] crediderim, quem esse nefarium non putarim [12]. Me et meorum malorum memoria, et metus de fratre [13] in scribendo impedit. Tu ista omnia vide et guberna. Terentia tibi maximas gratias agit. Literarum exemplum, quas ad

7. *Tryphonem Cæcilium*. Fortasse libertum, procuratorem Cæcilii. CORR.

8. Olim aberat *impendere*. J. V. L.

9. *Tigrane neglecto*. Quum Pompeius Tigranem sibi a Clodio ereptum neglexerit, sublata spes omnis est mutandarum rerum. Ego autem graves inter eos contentiones fore speraveram. Videatur Pædianus in Milonianæ caput 14. MAN.

10. *Hypsæo*. Hic Pompeii quæstor fuerat; eumque, ut et Varro, hortabatur, ut Ciceronis patrocinium susciperet. Cognomen est Plautiæ familiæ. Vid. ad Div. I, 1; Ascon. in Milon. Val. Max. IX, 5. ED.

11. *Ei*. Pompeio.

12. Alii, *putaram*. J. V. L.

13. *De fratre*. De postulatione. MAN.

Pompeium scripsi, misi tibi. Dat. IIII kal. jun. Thessalonicæ.

EPISTOLA IX.

De fratris videndi occasione consulto vitata. De spe melioris fortunæ ab Attico facta; de causis quæ ipsum Thessalonicæ teneant. (Thessalonicæ, anno U. C. 695, mense junio.)

CICERO ATTICO S.

QUINTUS frater quum ex Asia discessisset ante kal. mai. et Athenas venisset idib. valde fuit ei properandum, ne quid absens [1] acciperet calamitatis, si quis forte fuisset, qui contentus nostris malis non esset. Itaque eum malui properare Romam, quam ad me venire : et simul (dicam enim, quod verum est, ex quo magnitudinem miseriarum mearum perspicere possis) animum inducere non potui, ut aut illum, amantissimum mei, mollissimo animo, tanto in mœrore adspicerem; aut meas miserias, luctu afflictas, et perditam fortunam, illi offerrem, aut ab illo adspici paterer. Atque etiam illud timebam, quod profecto accidisset, ne a me digredi non posset. Versabatur mihi tempus illud ante oculos, quum ille aut lictores dimitteret [2], aut vi avelleretur ex complexu meo. Hujus acerbitatis eventum altera acerbitate non videndi fratris vitavi. In hunc me casum vos, vivendi auctores, impulistis : itaque mei peccati luo pœnas. Quamquam me tuæ literæ sustentant : ex quibus, quantum tu

1. *Ne quid absens.* Ne absens accusaretur. Conf. ep. superiorem. ED.

2. *Lictores dimitteret.* Qui dimittendi fuissent, si mecum manere voluisset. Nam imperatori transitus per alienam provinciam dabatur, morari diutius in ea cum imperio non licebat. MAN.

ipse speres, facile perspicio. Quæ quidem tamen aliquid habebant solatii ante, quam eo venisti: « A Pompeio nunc Hortensium allice, et ejusmodi viros[3] ». Obsecro, mi Pomponi, nondum perspicis[4], quorum opera, quorum insidiis, quorum scelere perierimus? sed tecum hæc coram agemus. Tantum dico, quod scire te puto, nos non inimici, sed invidi perdiderunt. Nunc, si ita sunt, quæ speras, sustinebimus nos, et spe, qua jubes, nitemur. Sin, ut mihi videntur, infirma[5] sunt; quod optimo tempore[6] facere non licuit, minus idoneo fiet.

Terentia tibi sæpe agit gratias. Mihi etiam unum de malis in metu est, fratris miseri negotium[7]: quod, si sciam, cujusmodi sit, sciam, quid agendum mihi sit. Me etiam nunc illorum beneficiorum et literarum exspectatio, ut tibi placet[8], Thessalonicæ tenet. Si quid erit novi allatum, sciam, de reliquo quid agendum sit. Tu si, ut scribis, kal. jun. Roma profectus es, propediem nos videbis. Literas, quas ad Pompeium scripsi, tibi misi. Dat. id. jun. Thessalonicæ.

3. *A Pompeio nunc Hortensium allice, et ejusmodi viros.* Hoc totum est ex Attici epistola. MAN. — Vir doctus emendabat, « Ad Pompeium mitte, Hortensium allice ». URSIN. — Ciceronem male de Hortensio judicasse affirmat Mongaltius. Middletonus autem adhuc dissentit, et insidiis ejus putat adductum esse Ciceronem, ut Clodio non resisteret. Quod probare J. V. L. videtur in notis. ED.

4. *Nondum perspicis.* Vis me in Pompeio et Hortensio spem ponere: non intelligis me horum insidiis, et scelere periisse? MAN.

5. Alii, *firma*. J. V. L.

6. *Optimo tempore.* Alii, *genere*. Bene restituit Ern. Optimum tempus est, quo cum laude potuisset mori, pugnando adversus Clodium. ED. — Nunc autem minus idoneum moriendi tempus esse dicit, non quod mortem ut humilis animi notam defugeret, sed quod nihil aliud nisi finem doloris afferre posset. Nam quum dicit « minus idoneo fiet », satis declarat se nondum a proposito voluntariæ mortis discessisse. SCH.

7. *Negotium.* Metus accusationis. MAN.

8. *Ut tibi placet.* Scripsisti enim, ut exspectem literas tuas Thessalonicæ: si quod forte ex actis mensis maii beneficium afferatur. Ep. 8 et 10. IDEM.

28.

EPISTOLA X.

Scribit se, quoniam amici velint, bene de fortuna sua speraturum: suam tamen calamitatem ita magnam esse, ut ab Attico potius relevandus, quam ob animi infirmitatem objurgandus sit. (Thessalonicæ, anno U. C. 695, mense junio.)

CICERO ATTICO S.

Acta quæ essent usque ad VIII kalend. jun. cognovi ex tuis literis. Reliqua[1] exspectabam, ut tibi placebat, Thessalonicæ: quibus allatis, facilius statuere potero, ubi sim. Nam, si erit causa, si quid agetur, si spem videro, aut ibidem opperiar, aut me ad te[2] conferam: sin, ut tu scribis, ista evanuerint, aliquid aliud videbimus. Omnino adhuc nihil mihi significatis, nisi discordiam istorum; quæ tamen inter eos de omnibus potius rebus est, quam de me. Itaque, quid ea mihi prosit, nescio. Sed tamen, quoad me vos sperare vultis, vobis obtemperabo.

Nam quod me tam sæpe et tam vehementer objurgas, et animo infirmo esse dicis, quæso, ecquod tantum malum est, quod in mea calamitate non sit? ecquis umquam tam ex amplo statu, tam in bona causa, tantis facultatibus ingenii, consilii, gratiæ, tantis præsidiis bonorum omnium, concidit? possum oblivisci, qui fuerim? non sentire, qui sim? quo caream honore? qua gloria? quibus liberis? quibus fortunis? quo fratre? quem ego (ut novum calamitatis genus attendas) quum pluris facerem, quam me ipsum, semperque fecissem, vitavi, ne viderem; ne aut illius

1. Olim *reliquas*. J. V. L.

2. *Ad te*. In tuas Epiroticas possessiones. Atticus enim Ciceronem invitarat ut in fundum suum commigraret.

luctum squaloremque adspicerem, aut me, quem ille florentissimum reliquerat, perditum illi afflictumque offerrem. Mitto cetera intolerabilia. Etenim fletu impedior. Hic utrum tandem sum accusandus, quod doleo; an, quod commisi, ut hæc aut non retinerem (quod facile fuisset, nisi intra parietes meos[3] de mea pernicie consilia inirentur), aut certe vivus[4] nunc[5] amitterem? Hæc eo scripsi, ut potius relevares me, quod facis, quam aut castigatione, aut objurgatione dignum putares: eoque ad te minus multa scribo, quod et mœrore impedior, et, quod[6] exspectem istinc, magis habeo, quam quod[7] ipse scribam. Quæ si erunt allata, faciam te consilii nostri certiorem. Tu, ut adhuc fecisti, quam plurimis de rebus ad me velim scribas; ut prorsus ne quid ignorem. Dat. XIIII kal. quint. Thessalonicæ.

3. *Intra parietes meos*. Ab iis, qui me quotidiana assiduitate insidiosissime tractarunt: ut Hortensius, ut Arrius. Vide ad Q. Fr. lib. I, 3. MAN.

4. *Vivus*. Peccavi, inquit, aut quod dignitatem et fortunas meas vi armisque non defendi, aut quod vivus amisi, et non cum vita simul perdidi. POPMA.

5. Codd. reg. *non*. J. V. L.

6. Alii, *quid*. J. V. L.

7. Alii, *quid*. J. V. L.

EPISTOLA XI.

Scribit se adhuc Thessalonicæ retineri; Attici operam in se juvando implorat, objurgationem deprecatur. (Thessalonicæ, anno U. C. 695, mense junio.)

CICERO ATTICO S.

ME et tuæ literæ, et quidam boni nuntii, non optimis tamen auctoribus, et exspectatio vestrarum literarum, et quod tibi ita placuerat, adhuc Thessalonicæ tenebant. Si accepero literas, quas exspecto, si spes

erit ea, quæ rumoribus afferebatur; ad te [1] me conferam: si non erit, faciam te certiorem, quid egerim. Tu me, ut facis, opera, consilio, gratia juva; consolari jam desine; objurgare vero noli: quod quum facis, ut ego [2] tuum amorem et dolorem desidero! quem ita affectum mea ærumna esse arbitror, ut te ipsum consolari nemo possit. Quintum fratrem optimum humanissimumque sustenta. Ad me, obsecro te, ut omnia certa perscribas. Dat. IIII. kal. quint.

1. *Ad te.* H. e. in prædia tua, in Epiro sita. Ed.

2. *Ut ego. Ut,* pro *quam,* dixit, sicuti supra de Pompeio, « ut ille tum humilis, ut demissus erat ». Est autem hic eo venustior sententia, quo minus aperta. Quum me, inquit, objurgas, qui meo casu nimis excrucier; facis, ut neque me videaris amare, neque dolere dolorem meum; quem tamen ita affectum mea ærumna esse arbitror, ut ipsum consolari nemo possit. In hoc, inquam, tuum amorem et dolorem non agnosco. Qui enim amat, æque dolet; et, qui æque dolet, non objurgat. Man.

EPISTOLA XII.

De incerta spe recuperandæ salutis; de sua in Curionem oratione iniquo tempore prolata: sua magis interesse, ut Atticus Romæ maneat, quam ut ad se veniat. (Thessalonicæ, anno U. C. 695, mense quintili.)

CICERO ATTICO S.

Tu quidem sedulo argumentaris, quid sit sperandum, et maxime per senatum [1]; idemque [2] caput rogationis proponi scribis, quare [3] in senatu dici nihil liceat; itaque siletur. Hic tu me accusas, quod me

1. *Per senatum.* Nam per populum minus sperandum videbatur, Clodio tribuno. Man.

2. *Idemque.* Qui me sperare vis per senatum, idem scribis caput proponi rogationis Clodianæ. Quo capite cautum erat, ne quis referret ad senatum de Cicerone restituendo. Idem.

3. Edd. pr. habent « proponis. Scribis, quare, etc. » Edd. Jens. omittit

afflictem; quum ita sim afflictus, ut nemo umquam: quod tute intelligis. Spem ostendis secundum comitia. Quæ ista est, eodem tribuno plebis[4], et inimico consule designato[5]?

Percussisti autem me etiam de oratione prolata[6]: cui vulneri, ut scribis, medere, si quid potes. Scripsi equidem olim iratus, quod ille prior scripserat; sed ita compresseram, ut numquam manaturam putarem. Quo modo exciderit, nescio. Sed quia numquam accidit, ut cum eo verbo uno concertarem, et quia scripta mihi videtur negligentius, quam ceteræ, puto posse probari, non esse meam. Id, si putas me posse sanari[7], cures velim; sin plane perii, minus laboro.

Ego etiam nunc eodem in loco jaceo, sine sermone ullo, sine cogitatione ulla. Licet tibi, ut scribis, significarim, ut ad me venires Dodona[8]; tamen intel-

dici. Pro *siletur* Malaspina conjicit *sileri*. Ernest. putat verba hæc, « itaque siletur », Ciceronis esse, Atticum irridentis. J. V. L.

4. *Eodem tribuno plebis*. Augurabatur Cicero Clodium biennium fore tribunum plebis, quum sciret eum adepturum esse a populo romano alios honores in annum sequentem. Scribit enim Appianus (lib. I de Bello Civ.) lege quadam sancitum fuisse, ut nisi tribuni plebis, qui tribunatu abirent, statim ad alios honores vocari possent, eorum in primis ratio haberetur proximis comitiis tribun. Bos.

5. *Cos. designato*. Q. Metello Nepote, cum quo tribuno plebis acerrimas contentiones habuit, quas refert ep. 2, lib. V, ad Metellum. Augurabatur autem futurum ut Metellus consul designaretur; quod ita accidit. Fuit enim cos. cum P. Lentulo; cui referenti de Cicerone restituendo, auctorem se adscriptoremque præbuit, deposita inimici persona. Vide orat. post reditum in senatu. Ep. 4, lib. V, ad Div. Popma.

6. *Oratione prolata*. Non puto significari orationem in Metellum Nepotem scriptam, sed potius in C. Curionem. Nam Metello pluribus verbis Cicero concertavit, ut in ep. 2, lib. V, ad Div. at hic se numquam uno verbo concertasse dicit. J. V. L. In notis non dubitat quin agatur de or. in P. Clod. et Curionem, cujus argumentum videmus supra, I, 16, et cujus fragmenta edemus post doct. vir. Angelum Maium et Amed. Peyron. Jam hæc conjici poterant ex his quæ leguntur infr. ep. 15: « Sed quid Curio? an illam orationem non legit ». Hæc autem in senatu tantum habita est. Ed.

7. *Sanari*. Revocari. Corr.

8. *Dodona*. Casu accusandi, a græco Dodon, latine Dodona; urbs est in Epiro. Popma. — Quum sit in MSS

ligo, te re istic[9] prodesse, hic ne verbo quidem levare me posse. Non queo plura scribere; nec est, quod scribam : vestra magis exspecto. Dat. XVI kal. sext. Thessalonicæ.

venires Sidona, vel *Dona*, quanto probabilius inde Ciceronem scripsisse, *venires Itona*, Stephanus, Ἴτων πόλις Θεσσαλίας, et hic locus Tullii præclare firmat testimonium Stephani. J. F. Gronov. — Edd. pr. *Sidona*. MS Bessarionis, *Dodomitam*; unde Tunstallus facit, p. 90, « id omittam tamen : intelligo ». Ingeniose sane, ut Ernest. judicat. Et Sch. ut optimum in textum recepit. J. V. L.

9. *Istic*. Romæ.

EPISTOLA XIII.

Cur se Thessalonica non commoverit, exponit. Dolorem suum excusat; et quoniam Cyzicum sibi eundum sit, Atticum rogat, ut diligenter, quæ opus sint, scribat, et Quintum fratrem commendat. (Thessalonicæ, anno U. C. 695, mense sextili.)

CICERO ATTICO S.

Quod ad te scripseram, me in Epiro futurum, posteaquam extenuari spem nostram et evanescere vidi, mutavi consilium; nec me Thessalonica commovi, ubi esse statueram, quoad aliquid ad me de eo scriberes, quod proximis literis scripseras, fore, uti secundum comitia aliquid de nobis in senatu ageretur; id tibi Pompeium dixisse. Qua de re, quoniam comitia habita sunt, tuque nihil ad me scribis, proinde habebo, ac si scripsisses nihil esse; neque temporis non longinqui[1] spe ductum esse, moleste feram.

1. *Neque temporis non longinqui*. Sensus est : Neque feram moleste, sperasse brevi tempore, hoc est, spe illa privatum esse, qua sustentabar : quum mihi amicior veritas, quam consolatio sit. Vel sic : Nec moleste feram, paucos hosce dies non male sperasse. Malasp. — Sic vero Mongaltius : « Neque moleste feram, sperasse me, licet frustra et inaniter, fore ut, post tempus non longinquum, restituerer ». Quod, opinor, verius est. Oliv.

Quem autem motum te videre scripseras, qui nobis utilis fore videretur, eum nuntiant, qui veniunt, nullum fore. In tribunis plebis designatis reliqua spes est : quam si exspectaro, non erit, quod putes me causæ meæ ac[2] voluntati meorum defuisse. Quod me sæpe accusas, cur hunc meum casum tam graviter feram, debes ignoscere, quum ita me afflictum vides[3], ut neminem umquam nec videris, nec audieris Nam quod scribis te audire, me etiam mentis errore ex dolore affici : mihi vero mens integra est. Atque utinam tam in periculo fuisset! quum ego iis, quibus meam salutem carissimam esse arbitrabar, inimicissimis crudelissimisque usus sum : qui, ut me paullulum inclinari timore viderunt, sic impulerunt, ut omni suo scelere et perfidia abuterentur ad exitium meum. Nunc, quoniam est Cyzicum[4] nobis eundum, quo rarius ad me literæ perferentur, hoc velim diligentius omnia, quæ putaris me scire opus esse, perscribas. Quintum fratrem meum fac diligas: quem ego miser si incolumem relinquo, non me totum periisse arbitrabor. Dat. non. sext.

2. Aberat *ac*. J. V. L.

3. Alii, *videas*. J. V. L.

4. *Cyzicum*. Cyzicum, et Cyzicus, urbs Mysiæ. Sed etiam in Hieroclis Synecdemo Hellesponti metropolis est, ut Lampsacus, quod Verr. lib. I, c. 24, oppidum in Hellesponto dicitur, ab aliis refertur ad Mysiam. Ern.

EPISTOLA XIV.

Nondum se Thessalonica decessisse; nisi tamen novi aliquid acciderit, in Asiam profecturum esse. (Thessalonicæ, anno U. C. 695, mense quintili.)

CICERO ATTICO S.

Ex tuis literis plenus sum exspectatione de Pompeio,

quidnam de nobis velit, aut ostendat. Comitia enim credo esse habita: quibus absolutis, scribis illi placuisse, agi de nobis. Si tibi stultus esse videor, qui sperem; facio tuo jussu: etsi scio te me iis epistolis potius et meas spes solitum esse remorari[1]. Nunc velim, mihi plane perscribas, quid videas. Scio nos nostris multis peccatis[2] in hanc ærumnam incidisse. Ea si qui casus aliqua ex parte correxerint[3], minus moleste feremus nos vixisse, et adhuc vivere. Ego, propter viæ celebritatem, et quotidianam exspectationem rerum novarum, non commovi me adhuc Thessalonica. Sed jam extrudimur, non a[4] Plancio (nam is quidem retinet), verum ab ipso loco, minime apposito[5] ad tolerandam in tanto luctu calamitatem. In Epirum ideo, ut scripseram, non veni, quod subito[6] mihi universi nuntii venerant et literæ, quare nihil esset necesse quam proxime Italiam esse. Hinc, si aliquid[7] a comitiis audierimus, nos in Asiam convertemus: neque adhuc stabat, quo potissimum; sed scies. Dat. XII kal. sext. Thessalonicæ.

1. *Remorari.* Hic est sensus: Etsi scio quum me juberes sperare, te potius hoc fecisse ut me et meam spem foveres, ne desperationem in consilium adhiberem, vitæque renuntiarem, quam quod ita rem se habere putares, uti scribebas. GRÆV. — *Spes remorari,* est impedire, retardare. SCH.

2. *Peccatis.* Qui invidis credidimus, et legationem a Cæsare delatam, qua vitari potuit hæc ærumna, nimis imprudenter repudiavimus: quum tantis miseriis vel mors fuerit anteponenda: cujus oppetendæ tempus honestissimum prætermisimus. Ep. 7. MANUT.

3. Ernest. non dubitat Ciceronem scripsisse *correxerit,* presertim quum dicat « aliqua ex parte ». Schütz. approbavit. J. V. L.

4. *A Plancio.* Apud quem Cicero erat, quæstorem in Macedonia. MAN.

5. *Minime apposito.* Ut nimis celebri, quum celebritas mihi odio sit. Cf. epist. 8 et 9. Imitatus est Sophocl. Antig. v. 137 seq. ED.

6. Olim edebatur, « subiti mihi adversi ». J. V. L.

7. *Aliquid.* Mali. Sic enim videtur interpretandum, nisi verbum aliquod mutes. CORR.

EPISTOLA XV.

Epistolas ab Attico acceptas recenset: dolorem suum ex calamitate excusat. De purgatis ab Attico, quos sibi scripserat invidisse, respondet. De causa sua in senatu acta. Attico, si restitutus fuerit, summa officia et studia promittit, suaque culpa accidisse ostendit, quod Atticus quædam ante casum suum, quæ servare eum potuerint, neglexerit; qua cautione opus sit in abroganda lege Clodii exponit. Pomponio suas res commendat. (Thessalonicæ, anno U. C. 695, mense sextili.)

CICERO ATTICO S.

Accepi id. sext. quatuor epistolas a te missas: unam, qua me objurgas, ut sim firmior; alteram, qua Crassi libertum ais tibi de mea sollicitudine macieque narrasse; tertiam, qua demonstras acta in senatu; quartam de eo, quod a Varrone scribis tibi esse confirmatum de voluntate Pompeii. Ad primam tibi hoc scribo: me ita dolere, ut non modo a mente non deserar, sed id ipsum doleam, me, tam firma mente ubi utar, et quibuscum, non habere. Nam si tu me uno non sine mœrore cares, quid me censes, qui et te, et omnibus? et si tu incolumis me requiris, ecquo modo a me ipsam incolumitatem desiderari putas? Nolo commemorare, quibus rebus sim spoliatus, non solum quia non ignoras, sed etiam ne scindam [1] ipse dolorem meum. Hoc confirmo, neque tantis bonis esse privatum quemquam, neque in tantas miserias incidisse. Dies autem non modo non levat luctum

1. *Scindam. Scindere dolorem* est particulatim commemorando acerbiorem reddere: translatio a plagis et vulneribus, quæ scissa et deducta magis dolent. Qua forma Lucretius lib. II dixit, « Curas scindere animum », quem distrahunt et exedunt. Poema.—Male Grævius « rescindam ». Ed.

hunc, sed etiam auget. Nam ceteri dolores mitigantur vetustate; hic non potest non et sensu præsentis miseriæ, et recordatione præteritæ vitæ quotidie augeri. Desidero enim non mea solum, neque meos, sed me ipsum. Quid enim sum[2]? sed non faciam, ut aut tuum animum angam querelis, aut meis vulneribus sæpius manus afferam.

Nam quod purgas eos, quos ego mihi scripsi invidisse, et in eis Catonem, ego vero tantum illum puto ab isto scelere abfuisse, ut maxime doleam, plus apud me simulationem aliorum, quam istius fidem, valuisse. Ceteri[3], quos purgas, debent mihi purgati esse, tibi si sunt. Sed hæc sero agimus. Crassi libertum nihil puto sincere loquutum.

In senatu rem probe scribis actam. Sed quid Curio? an illam orationem[4] non legit? quæ unde sit prolata, nescio. Sed Axius[5], ejusdem diei scribens ad me acta, non ita laudat Curionem. At potest[6] ille aliquid prætermittere: tu, nisi quod erat, profecto non scripsisti. Varronis sermo facit exspectationem Cæsaris[7]: atque

2. Ernest. conj. « Qui enim sum ? » ut in fine, « quoniam, qui fui, et qui esse potui, jam esse non possum ». J. V. L.

3. Alii, *ceteros*. J. V. L.

4. *Illam orationem*. In ipsum. Ep. 12. Placet autem, ut de Curione patre potius accipiatur, quam de filio; utpote cujus sententiam, auctoritatemque in senatu pluris Cicero deberet æstimare. Præterea, quum loquitur Cicero de filio, semper aliquid apponit, ut quum dicit, Curio adolescens, ep. 8 et 18 lib. II. Curio meus, epist. 12 lib. II. Curio filius, ep. 19 et 24 lib. II. De patre quum loquitur, nihil adscribit, ut ep. 12 et 17 lib. I, et 20 lib. III. De hac oratione in Curionem simul et Clodium mentionem faciunt Quintilianus, V, 10, 92; Nonius, p. 465; Rufinianus. Manut. — Sed vide notam 6 ad epist. 12 supra: hujus exstant reliquiæ; et sunt in fragmentis. Hanc orat. adversus Curionem patrem fuisse habitam adsentit J. V. L. et confirmant recentia D. V. Maii scholia. Ed.

5. *Axius*. Hunc opinor esse Axium, vel hujus certe filium, qui in argenteo denario « L. Axsius L. F. Naso » descriptus est. Ursin.

6. Ernest. legendum censet vel *potuit*, vel *prætermisisse*. Sch. recepit *potuit*. Vulgatam vero lectionem jure defendit Gœrenz. ad Cic. de Finibus, III, 10. J. V. L.

7. *Exspectationem Cæsaris*. Habet,

utinam ipse Varro incumbat in causam! quod profecto quum sua sponte, tum te instante faciet.

Ego, si me aliquando vestri et patriæ compotem fortuna fecerit, certe efficiam, ut maxime lætere unus ex omnibus amicis; meaque officia et studia, quæ parum antea luxerunt (fatendum est enim), sic exsequar, ut me æque tibi, ac fratri, et liberis nostris, restitutum putes. Si quid in te peccavi, ac potius quoniam peccavi, ignosce: in me enim ipsum peccavi vehementius. Neque hæc eo scribo, quod [8] te non meo casu maximo dolore esse affectum sciam: sed profecto, si, quantum me amas et amasti, tantum amare deberes ac debuisses, numquam esses passus, me, quo tu abundabas, egere consilio; nec esses passus mihi persuaderi, utile nobis esse, legem de [9] collegiis perferri. Sed tu tantum lacrymas præbuisti dolori meo, quod erat amoris, tamquam ipse ego: quod meritis meis perfectum esse potuit [10], ut dies et noctes, quid mihi faciendum esset, cogitares, id abs te, meo, non tuo scelere prætermissum est. Quod si non modo tu, sed quisquam fuisset, qui me Pompeii minus liberali responso [11] perterritum a turpissimo [12] consilio

cur etiam a Cæsare opem exspectemus. Manut.

8. Alii, *quo*. J. V. L.

9. *De collegiis*. I. e. de sodalitatibus plebis. Ex quatuor legibus eam nominat, quæ maxime contra ipsum pro Clodio fuit; qui, collegiorum nomine, opes, et servitia in Ciceronis perniciem conscripserat. De his vid. Suet. in Aug. et orat. pro Sext. c. 15. Eas leges Cicero perferri a Clodio passus erat, hac conditione, ne quid ille mox contra se moliretur. Quam pactionem Clodius non servavit. Dio, XXXVIII. Ed.

10. *Potuit*. Oportuit, debuit. Non perfectum est autem, quia merita mea nulla erant. Tale illud ep. 9 lib II: « Orbis hic in republica conversus est, citius omnino, quam potuit ». Man.

11. *Responso*. Quum ab eo contra Clodii iniquissimam legem auxilium petii. Quid autem ei respondit Pompeius? nihil se contra Cæsaris voluntatem posse facere. De quo epist. 4 lib. X. Orat. in Pison. c. 31. Dio, XXXVIII, 17. Ed.

12. *Turpissimo consilio*. Abeundi in exsilium: quum potius morte occumbere deberem. Man.

revocaret, quod unus tu facere maxime potuisti: aut occubuissem honeste, aut victores hodie viveremus. Hic mihi ignosces. Me enim ipsum multo magis accuso; deinde te, quasi me alterum: et simul meæ culpæ socium quæro: ac si restituor, etiam minus videbimur deliquisse; abs teque certe, quoniam nullo nostro, tuo ipsius beneficio diligemur.

Quod te cum Culeone[13] scribis de privilegio[14] loquutum, est aliquid; sed multo est melius abrogari. Si enim nemo impediet, quid est firmius? sin erit, qui ferri non sinat, idem senatusconsulto intercedet. Nec quidquam aliud opus est, quam abrogari. Nam prior lex[15] nos nihil lædebat. Quam si, ut est promulgata, laudare voluissemus, aut, ut erat negligenda, negligere; nocere omnino nobis non potuisset. Hic mihi primum meum[16] consilium defuit, sed etiam obfuit. Cæci, cæci, inquam, fuimus, in vestitu[17] mutando,

13. *Cum Culeone*. Ut Pompeii amico, ep. 16, lib. VIII. Sed video legi etiam posse, *Aculeone*, ut sit C. Visellius Varro Aculeo, qui quum esset Ciceronis consobrinus, et juris civilis disciplinam a patre Aculeone traditam teneret, de privilegio poterat respondere, et ut Cæsaris amicus, quid Cæsar cogitaret, cognoscere. Orat. de Prov. Cons. Corr. — Ed. Jens. et al. habent *Curione*. J. V. L.

14. *De privilegio*. Lege Clodia mihi privato irrogata ita, ut privilegium possit appellari, quum leges sacratæ, et XII tabulæ id vetent: Privilegia ne irroganto. Orat. pro Dom. Itaque loquutus est Culeo de me agendum esse, tamquam, quod de me privato et nominatim quidem tulit Clodius, privilegium sit, non lex, et ob id me statim posse revocari: ut censuit etiam L. Cotta. Ibid. Man. — *Privilegium* hoc differt a *lege*, quod hæc ad multos, illud ad unum pertinet. Manut.

15. *Prior lex*. Duas leges Clodius tulit. Prior fuit contra eos, qui cives romanos sine judicio populi necassent; qua in lege nominatim de Cicerone scriptum nihil erat; itaque nihil eum lædebat. Velleius lib. II, et Dio, XXXVIII. Altera nominatim in Ciceronem, quoniam is cives romanos, indicta causa, condemnasset. Manut. — In præcedentibus « quam abrogari » Sch. *quam* omittit, suadente Tunstall. qui infercit *inquam*, unde librarios putat fecisse *quam*. Ed.

16. Alii, inter quos Olivetus, quem Schütz. hic sequutus est, pro *meum* habent *non modo*, quod ab ed. Rom. fluxit. J. V. L.

17. *In vestitu mutando*. Nam, si legem laudare noluerat, negligere saltem debuit. Neutrum fecit; sed, vesti-

in populo rogando. Quod, nisi nominatim mecum agi cœptum esset, fieri perniciosum fuit. Sed pergo præterita. Verumtamen ob hanc causam, ut, si quid agetur [18], legem illam, in qua popularia multa sunt, ne tangatis [19]. Verum est stultum, me præcipere, quid agatis, aut quo modo. Utinam modo agatur aliquid! in quo ipso multa occultant tuæ literæ, credo, ne vehementius desperatione perturber. Quid enim vides agi posse, aut quo modo? per senatumne? ast tute scripsisti ad me, quoddam [20] caput legis Clodium in curiæ poste fixisse, ne referri, neve dici [21] liceret. Quo modo igitur Domitius [22] se dixit relaturum? quo modo autem, iis, quos tu scribis, et de re [23] dicentibus, et, ut referretur, postulantibus, Clodius tacuit? Ac, si per populum, poteritne, nisi de omnium tribunorum plebis sententia? Quid de bonis [24]? quid de [25] domo? poteritne restitui? aut, si non poterit, egomet quo modo potero? Hæc nisi vides expediri, quam in spem

tu mutato, populum rogavit, ne legem perferri sineret. Quod ei perniciosum fuit. Populum enim offendit, quum de antiquanda ea lege rogavit, in qua popularia multa de industria Clodius admiscuerat. MAN.

18. *Si quid agetur.* Si quid agetis de salute mea. IDEM. — Vulg. *ageretur.* Male : nam sequitur *tangatis.* Ernest. *agatur.* J. V. L.

19. *Ne tangatis.* Primum, quia nominatim in ea contra me nihil est : deinde, quia, popularem legem abrogare, aut infirmare si vultis, populus offendetur. Alteram igitur, date operam, ut abrogetis : quando et minus popularis, et nominatim contra me est : priorem ne tangite. MAN.

20. *Quoddam* verum esse non potest, Ernest. judice : nam illud caput quod fuerit, diserte dicit. Unde conjicit idem, « scripsisti ad me quondam », nempe in ea epistola, cui respondet in ep. 12. Quam emendationem Schütz. recepit. Forte confidentius. J. V. L.

21. *Ne referri, neve dici.* Primum refertur; deinde dicuntur in senatu sententiæ, rogante senatores consule, aut eo, qui senatum habet. MAN.

22. *Domitius.* Domitius Ahenobarbus, qui hoc anno præturam gerebat, ut ex Suetonii Julio, et ex epistola 2, lib. I, ad Q. fratrem, cognovimus. IDEM.

23. *De re.* De me revocando. IDEM.

24. *De bonis.* A Clodio publicatis? quorum tamen nemo rem ullam attigit, qui non omnium judicio sceleratissimus sit habitus. Orat. pro Dom. CORR.

25. *De domo.* A Clodio Libertati

me vocas? sin autem spei nihil est, quæ est mihi vita? Itaque exspecto Thessalonicæ acta kal. sext. ex quibus statuam, in tuosne agros confugiam, ut neque videam homines, quos nolim, et te, ut scribis, videam, et propius sim, si quid agatur; idque intellexi quum tibi, tum Quinto fratri placere: an abeam Cyzicum[26].

Nunc, Pomponi, quoniam nihil impertisti tuæ prudentiæ ad salutem meam, quod aut in me ipso satis esse consilii decreras, aut te nihil plus mihi debere, quam ut præsto esses; quoniamque ego proditus, inductus, conjectus in fraudem, omnia mea præsidia neglexi; totam Italiam [in me], erectam ad me defendendum, destitui et reliqui; me, meos, meis tradidi inimicis, inspectante et tacente te; qui si non plus ingenio valebas, quam ego, certe timebas minus: si potes, erige afflictos, et in eo nos juva; sin omnia sunt obstructa, id ipsum fac ut sciamus, et nos aliquando aut objurgare, aut comiter consolari desine. Ego si tuam fidem accusarem, non me potissimum tuis tectis crederem: meam amentiam accuso, quod a te tantum amari, quantum ego vellem, putavi: quod si fuisset, fidem eamdem, curam majorem adhibuisses; me certe ad exitium præcipitantem retinuisses; istos labores, quos nunc in naufragiis nostris suscipis, non subisses. Quare fac, ut omnia ad me perspecta et explorata perscribas, meque, ut facis, velis esse aliquem; quoniam, qui fui, et qui esse potui, jam esse non possum; et ut his literis non te, sed me ipsum a me esse accusatum putes. Si qui erunt, quibus putes opus esse meo nomine literas dari, velim conscribas, curesque dandas. Dat. XIV kal. sept.

consecrata? Orat. pro Dom. CORRAD.

26. *Cyzicum.* In Asiam. Quod faciam, nisi mihi tuæ literæ spem aliquam ostenderint. Epist. 15 et 16. MANUT. — De Cyzico urbe, vide supra epist. 13, not. 4. ED.

EPISTOLA XVI.

Iter suum incertum fieri exspectatione literarum kal. sext. ab amicis datarum. (Thessalonicæ, anno U. C. 695, mense sextili.)

CICERO ATTICO S.

Totum iter mihi incertum facit exspectatio literarum vestrarum, kal. sext. datarum[1], non aliud aliquid. Si spes erit, Epirum; sin minus, Cyzicum, aut aliud quid sequemur. Tuæ quidem literæ, quo sæpius a me leguntur, hoc spem faciunt mihi minorem; quod quum lectæ[2] sunt, tum id, quod attulerunt ad spem, infirmant[3]: ut facile appareat, te et consolationi servire, et veritati. Idque te rogo plane, ut ad me, quæ scis, ut erunt; quæ putabis, ita scribas, ut putabis. Dat. XII kal. sept.

1. *Datarum.* Quas a te, ut opinor, eo die datas, exspecto. Et kal. sext. scripsisse Atticum putabat; quod, quum ex veteri consuetudine senatus kalendis haberetur, statim, senatu dimisso, quid actum esset eo die de Ciceronis re, scripturus Atticus videbatur. Manut.

2. *Lectæ.* Mavult Sch. ex vestigiis cod. Tornæs. « Quod quum lætæ sunt, tum id.... infirmant ». Ut sit *lætæ*, quia spem ostenderent meliorum rerum; *infirmant*, quia certi nihil afferrent: quorum alterum ad consolationem, alterum ad veritatem. Non sequitur J. V. L.

3. *Infirmant.* Atqui hoc non accidit Attici culpa, sed ipsius Ciceronis, qui quamcumque bene sperandi de rebus suis causam in Attici literis invenisset, eam ipse ut erat fracto et abjecto animo, convellere et infirmare studebat; cujus prolubii exempla vid. ep. 10 et 13. Sch.

EPISTOLA XVII.

Sollicitudinem suam de Q. fratris periculo fatetur. De suis rebus certiora se exspectare ostendit. Attici officia in fratrem laudat, ejusque se literas exspectare significat. (Thessalonicæ, anno U. C. 695, mense septembri.)

CICERO ATTICO S.

De Quinto fratre nuntii nobis tristes[1], nec varii venerant ex ante diem non. jun. usque ad prid. kal. sept. Eo autem die Livineius[2], M. Reguli[3] libertus, ad me a Regulo missus venit. Is, omnino mentionem nullam factam esse, nuntiavit, sed fuisse tamen sermonem de C. Clodii filio[4]; isque mihi tum a fratre literas attulit. Sed postridie Sextii[5] pueri venerunt, qui a te literas attulerunt, non tam exploratas a timore, quam sermo Livineii fuerat. Sane sum in meo infinito mœrore sollicitus, et eo magis, quod Appii quæstio[6] est. Cetera, quæ ad me eisdem literis scribis de nostra spe, intelligo esse languidiora, quam alii ostendunt. Ego au-

1. *Tristes.* Nuntiabatur enim, reversum ex Asia provincia repetundarum accusatum iri. Supra, ep. 8. Man.

2. *Livineius.* De quo ad Div. XIII, 60, ubi nominatur « L. Livineius Trypho ». Ed.

3. *M. Reguli.* Reguli prænomen fuit Lucius, ut bene monuerunt docti viri. Vide F. Ursin. comment. de famil. Rom. in familia Livineia. Sch. *L.* recepit in textum. Ed.

4. *De C. Clodii filio.* Accusatorem fore Q. fratris C. Clodii filium, eum, qui postea Milonem accusavit, C. Clodio, Publii fratre, natum. Manut.

5. *Sextii.* P. Sextii tribuni plebis designati, pro quo exstat oratio. Idem.

6. *Quæstio.* Publicis judiciis exercendis, quæ quæstiones dicebantur, præficiebantur quotannis prætores, qui et quæsitores inde vocabantur. Quum autem hæc Cicero scribebat, Appius Clodius designatus erat prætor, ut docet Dio, eique obtigerat, ut hinc conjicimus, quæstio de pecuniis repetundis. Itaque verebatur Cicero, ne valde periculosum esset Q. fratri causam dicere de pecuniis repetundis, quarum audierat eum postulatum iri, Appio Clodio prætore, qui erat Quinto, propter ipsum Ciceronem, inimicissimus. Bosius.

tem, quoniam non longe ab eo tempore absumus, in quo res dijudicabitur, aut ad te conferam me, aut etiam nunc circum hæc loca commorabor. Scribit ad me frater, omnia sua per te unum sustineri. Quid te aut horter, quod facis, aut agam gratias, quod non exspectas? tantum velim, fortuna det nobis potestatem, ut incolumes amore nostro perfruamur. Tuas literas semper maxime exspecto: in quibus cave vereri, ne aut diligentia tua mihi molesta, aut veritas acerba sit. Dat. prid. non. septembr.

EPISTOLA XVIII.

Petit, ut sibi omnia, quæ de salute sua speranda sint, perscribat.
(Thessalonicæ, anno U. C. 695, mense septembri.)

CICERO ATTICO S.

EXSPECTATIONEM nobis non parvam attuleras, quum scripseras, Varronem tibi pro amicitia confirmasse, causam nostram Pompeium certe suscepturum; et, simul a Cæsare ei[1] literæ, quas exspectaret, remissæ essent, auctorem[2] etiam daturum. Utrum id nihil fuit, an adversatæ sunt Cæsaris literæ? an est aliquid in spe? Etiam illud scripseras, eumdem, secundum comitia, dixisse[3]. Fac (si vides, quantis in malis jaceam, et si

1. Græv. *ei* delendum censuit. J. V. L.

2. *Auctorem*. Qui referret in senatu, contempto Clodiæ legis capite, quo cautum erat ne referri liceret. MAN. — Idem in Pison. cap. 32: « De me senatus ita decrevit, Cn. Pompeio auctore et ejus sententiæ principe ». Ex quo loco videmus ipsum Pompeium fuisse auctorem. Hic autem promittit, se auctorem daturum, hoc est, incitaturum, qui senatui persuaderet, ut Cicero restitueretur patriæ et dignitati, sive tunc ipse futurus esset auctor hujus rei, ut fuit, sive alius, cujus opera uteretur. GRÆV.

3. *Dixisse*. Habitis comitiis, de me in senatu actum iri. Ep. 13 et 14. MAN.

putas esse humanitatis tuæ), me fac de tota causa nostra certiorem. Nam Quintus frater, homo mirus, qui me tam valde amat, omnia mittit spei plena, metuens, credo, defectionem animi mei. Tuæ autem literæ sunt variæ : neque enim me desperare vis, nec temere sperare. Fac, obsecro te, ut omnia, quæ perspici a te possunt, sciamus.

EPISTOLA XIX.

Nuntiat se in Epirum iturum, nec quamvis exigua in spe suorum preces et promissa deserturum. Denique Attico suos commendat. (Thessalonicæ, anno U. C. 695, mense septembri.)

CICERO ATTICO S.

Quoad ejusmodi mihi literæ a vobis afferebantur, ut aliquid ex iis esset exspectandum; spe et cupiditate Thessalonicæ retentus[1] sum : posteaquam omnis actio hujus anni confecta[2] nobis videbatur, in Asiam ire nolui; quod et celebritas mihi odio est, et, si fieret aliquid a novis magistratibus, abesse longe nolebam. Itaque in Epirum ad te statui me conferre; non quo mea interesset loci natura, qui lucem omnino fugerem : sed et ad salutem libentissime ex tuo portu[3] proficiscar, et, si ea præcisa erit, nusquam facilius hanc miserrimam vitam vel sustentabo, vel, quod multo est melius, abjecero. Ero cum paucis; multitudinem dimittam.

1. Alii, *detentus*. J. V. L.

2. *Confecta*. Finis enim anni aderat : neque legis latio suscipi poterat a magistratibus. *Confecta est*, ad finem venit. Ed.

3. *Ex tuo portu*. Accipio μεταφορικῶς, sed Manut. putat dictum revera ex portu : ut sit, Ex quovis portu libenter ad salutem, ex tuo libentissime proficiscar.—*Ex tuo* autem, ex quo tu solvis, quum in Italiam a tuis possessionibus redis. Manut.

Me tuæ literæ numquam in tantam spem adduxerunt, quantam[4] aliorum : attamen mea spes etiam tenuior semper fuit, quam tuæ literæ. Sed tamen, quoniam cœptum est, ego[5], quoquo modo cœptum est, et quacumque de causa, non deseram neque optimi atque unici fratris miseras ac luctuosas preces, nec Sextii ceterorumque promissa, nec spem ærumnosissimæ mulieris Terentiæ, nec miserrimæ mulieris Tulliolæ obsecrationem, et fideles literas tuas. Mihi Epirus aut iter ad salutem dabit, aut, quod scripsi supra[6]. Te oro et obsecro, T. Pomponi, si me omnibus amplissimis, carissimis, jucundissimisque rebus perfidia hominum spoliatum; si me a meis consiliariis proditum et projectum vides; si intelligis me coactum, ut ipse me et meos perderem : ut me tua misericordia juves; et Quintum fratrem, qui potest esse salvus, sustentes; Terentiam liberosque meos tueare; me, si putas te istic visurum, exspectes; si minus, invisas, si potes, mihique ex agro tuo tantum assignes, quantum[7] meo corpore occupari potest; et pueros ad me cum literis quam primum et quam sæpissime mittas. Dat. XVI kal. octobr.

4. Ernest. conj. *in quantam*. J.V.L.

5. *Cœptum est, ego*. Edd. pr. *age*, quod videtur non omnino improbandum. J. V. L. — Schütz. hinc colligit scripsisse Ciceronem, « cœptum est agi », quod edidit. Ed.

6. *Aut, quod scripsi supra*. Aut nusquam facilius hanc miserrimam vitam vel sustentabo, vel, quod melius est, abjecero. Man.

7. *Quantum*. Quum vitam abjecero. Sic interpretatur Mongaltius noster.

EPISTOLA XX.

Attico hereditatem ab avunculo gratulatur. Se mutato consilio Thessalonicæ mansurum scribit. Attico salutem suam commendat, et quantum ei debeat ostendit. (Thessalonicæ, anno U. C. 695, mense octobri.)

CICERO S. D. Q. CÆCILIO Q. F. POMPONIANO ATTICO [1].

Quod quidem ita esse [2], et avunculum [3] tuum functum esse officio, vehementissime probo: gaudere me tum dicam, si mihi hoc verbo licebit uti. Me miserum! quam omnia essent ex sententia, si nobis animus, si consilium, si fides eorum, quibus credidimus, non defuisset! quæ colligere nolo, ne augeam mœrorem. Sed tibi venire in mentem certo [4] scio, quæ vita esset nostra, quæ suavitas, quæ dignitas. Ad quæ recuperanda, per fortunas [5]! incumbe, ut facis, diemque natalem reditus mei, cura, ut in tuis ædibus [6] amœnis-

1. *Q. Cæcilio Q. F. Pomponiano Attico.* T. Pomponio Attico, qui a Q. Cæcilio, avunculo suo, testamento adoptatus, heresque ex dodrante factus, « Q. Cæcilius Q. F. Pomponianus Atticus » appellabatur, vetere prænomine omisso, nomine ita conservato, ut in *anus* desineret, cognomine eodem: ex usitata adoptionum formula. Man.

2. *Quod quidem ita esse.* Epistolam cum præscriptione, qua in his literis primum usus est, conjungit, ut ep. ult. lib. I ad Div. Corr. — *Ita esse.* Scil. ut tu sis filius et heres avunculi tui, Q. Cæcilii Metelli. Ed.

3. *Avunculum.* Q. Cæcilium, de quo ep. 1, lib. I, te adoptasse et heredem fecisse. Man.

4. *Certo.* Alii, *certe.* Habent *certo scio* edd. Rom. Cratandri, Hervagii, P. Manutii, quod Ernest. miratur a Victorio desertum. J. V. L.

5. *Per fortunas.* Genus obtestationis, quod usurpamus in re misera, nec umquam sine dolore. « Per fortunas miseras nostras, vide, ne puerum perditum perdamus »: in epistola ad Terentiam. « Per fortunas tuas, dixit Cælius, per liberos, Cicero, te oro, et obsecro, ne quid gravius de salute, et incolumitate tua consulas. » Man.

6. *Ædibus.* Ab avunculo relictis, in Quirinali colle. Vid. Nepos. Ed.

simis agam tecum, et cum meis. Ego huic spei et exspectationi, quæ nobis proponitur, maxime[7] tamen volui præstolari apud te in Epiro : sed ita ad me scribitur, ut putem esse commodius, nos eisdem in locis esse. De domo et Curionis oratione[8], ut scribis, ita est. In universa salute, si ea modo nobis restituetur, inerunt omnia; ex quibus nihil malo, quam domum. Sed tibi nihil mando nominatim : totum me tuo amori fideique commendo. Quod te, in tanta hereditate, ab omni occupatione expedisti, valde mihi gratum est. Quod facultates tuas ad meam salutem polliceris, ut omnibus rebus a te præter ceteros juver : id quantum sit præsidium, video; intelligoque, te multas partes meæ salutis et suscipere, et posse sustinere; neque, ut ita facias, rogandum esse. Quod me vetas quidquam suspicari accidisse ad animum tuum, quod secus a me erga te[9] commissum, aut prætermissum videretur, geram tibi morem, et liberabor ista cura : tibi tamen eo plus debeo, quo tua in me humanitas fuerit excelsior, quam in te mea. Velim, quid videas, quid intelligas, quid agatur, ad me scribas; tuosque[10] omnes ad nostram salutem adhortere. Rogatio Sextii[11] ne-

7. *Proponitur, maxime tamen*. Vellet Corrad. *proponitur maxima, tamen*. Grævius putat Ciceronem scripsisse : « Ego huic spei et exspectationi, quæ nobis proponitur quum maxime, volui præstolari apud te in Epiro ». *Quum maxime* Ciceroni est in præsenti tempore, in præsentia. Orat. de Harusp. resp. cap. 15 : « Verumtamen antiqua negligimus : etiamne ea negligemus, quæ fiunt quum maxime? » Græv.— Schütz. quidem hanc emendationem, Ernestio quoque probatam, recepit. J. V. L. nil mutat. Ed.

8. *Curionis oratione*. Quia Clodius Ciceronis domum Libertati consecraverat, ideo Atticus cum Curione, qui pontifex erat, sermonem habuerat de domo liberanda. Man.

9. *Secus a me erga te*. Responderat Atticus ad id, quod Cicero scripserat, « Mea officia et studia parum antea luxerunt ». Ep. 15. Idem.

10. *Tuosque omnes*. Legere velit Muretus, « tuosque, omnesque ad nostram, etc. »

11. *Rogatio Sextii*. Sextius tribunus plebis designatus rogationem scripserat de Cicerone restituendo; quam deinde in magistratu ferret. Eam ro-

que dignitatis[12] satis habet, nec cautionis. Nam et nominatim ferre oportet, et de bonis[13] diligentius scribi: et id animadvertas velim. Dat. IIII non. octobr. Thessalonicæ.

gationem Atticus ad Ciceronem miserat. MAN.

12. *Neque dignitatis.* Quum de me revocando nominatim non ferat. ID.

13. *De bonis.* A Clodio publicatis. CORR.

EPISTOLA XXI.

Rogat Atticum, ut omnia quæ de revocatione sua perspiciat, quamcumque in partem planissime ad se scribat. (Thessalonicæ, anno U. C. 695, mense octobri.)

CICERO ATTICO S.

TRIGINTA dies erant ipsi[1], quum has dabam literas, per quos nullas a vobis acceperam. Mihi autem erat in animo jam, ut antea ad te scripsi, ire in Epirum, et ibi omnem casum potissimum[2] exspectare. Te oro, ut, si quid erit, quod perspicias, quamcumque in partem, quam planissime ad me scribas; et meo nomine, ut scribis, literas, quibus putabis opus esse, ut des. Dat. V kal. novembr.[3]

1. *Ipsi.* Integri. Locutio antiquis scriptoribus usitata. « Ego, inquit in epistola ad Cælium, quum Athenis decem ipsos dies fuissem ». MAN.

2. *Potissimum.* Pertinet ad *ibi*, non ad *exspectare*. ED.

3. *Novembr.* Additur in veteri libro *Thessalonicæ*. Bosius BALUZ.

EPISTOLA XXII.

De Plancii liberalitate, de Lentuli officio, de Metello sibi placato. Quibus causis commotus se Dyrrhachium contulerit. (Partim Thessalonicæ, partim Dyrrhachii, anno U. C. 695, mense novembri.)

CICERO ATTICO S.

Etsi diligenter ad me Quintus frater et Piso[1], quæ essent acta, scripserunt[2]: tamen vellem, tua te occupatio non impedisset, quo minus, ut consuesti, ad me, quid ageretur et quid intelligeres, perscriberes. Me adhuc Plancius liberalitate sua retinet[3], jam aliquoties conatum ire in Epirum. Spes homini est injecta, non eadem, quæ mihi, posse nos una decedere[4]: quam rem sibi magno honori sperat fore. Sed jam, quum adventare milites[5] dicuntur[6], faciendum nobis erit, ut ab eo discedamus. Quod quum faciemus, ad te statim mittemus; ut scias, ubi simus. Lentulus[7] suo in nos officio, quod et re, et promissis, et literis declarat, spem nobis nonnullam affert Pompeii voluntatis. Sæpe enim tu ad me scripsisti, eum totum esse

1. *Piso.* C. Piso Frugi, Tulliolæ vir. Ep. 2, lib. I. Manut.

2. Alii, *scripserant.* J. V. L.

3. *Retinet.* Thessalonicæ. Man.

4. *Decedere.* Quæstor enim erat Plancius in Macedonia, prætore L. Appuleio. In oratione pro Plancio. Idem.

5. *Milites.* Quos L. Piso proconsul, L. Appuleio prætori Macedoniæ successurus, præmiserat. Ab iis autem ideo timebat, quod sibi Pisonem inimicissimum cognoverat, utpote cujus in consulatu a Clodio pulsus esset. Idem.

6. *Dicuntur.* Faerni liber, *dicerentur.* Malaspina, *dicantur.* Grævius, *diceretur: dicuntur* nos cum Sch. ex edd. Rom. Ald. revocavimus. Ed.

7. *Lentulus.* Consul designatus cum Metello Nepote. Ad Div. lib. I. Cognomen illi erat Spinther. Ed.

in illius potestate[8]. De Metello[9], scripsit ad me frater, quantum sperarit[10], perfectum[11] esse per te. Mi Pomponi, pugna, ut tecum et cum meis mihi liceat vivere: et scribe ad me omnia. Premor quum luctu, tum[12] desiderio meorum omnium, tum eorum, qui mihi me cariores semper fuerunt. Cura, ut valeas.

Ego, quod, per Thessaliam si irem in Epirum, perdiu nihil eram auditurus, et quod mei studiosos habeo Dyrrhachinos, ad eos perrexi, quum illa superiora Thessalonicæ scripsissem. Inde quum ad te me convertam, faciam ut scias. Tuque ad me velim omnia quam diligentissime, cuicuimodi sunt, scribas. Ego jam aut rem, aut ne spem quidem exspecto. Dat. VI[13] kal. decembr. Dyrrhachii.

8. *In illius potestate*. Quia debebat Lentulo Pompeius. Vide ep. ad Lentulum, lib. I, ad Div. Man.

9. *Metello*. Nepote, consule designato, fratre P. Clodii. Idem.

10. Alii, *quantum speraret*, *profectum e. p. t.* J. V. L.

11. *Profectum*. *Perfectum* est in antiquo, pro *perfectum*. Ursinus. Scribendum esse *perfectum*, censuit etiam Muretus. Græv.

12. Ern. conjicit *et*. Probabiliter. J. V. L.

13. *VI kal.* J. V. L. *XI*, errore.

EPISTOLA XXIII.

Nuntiat se tres ab Attico epistolas accepisse: unam d. VIII kal. nov. datam; alteram die non adscripto, cui sic respondet, ut quæ in lege salutis suæ causa a tribunis plebis promulgata desideret, exponat; tertiam prid. id. nov. datam, cujus occasione iterum suos Attico commendat. (Dyrrhachii, anno U. C. 695, mense novembri.)

CICERO ATTICO S.

A. d. V kal. decembr. tres epistolas a te accepi; unam datam a. d. VIII kal. novembr. in qua me hor-

taris, ut forti animo mensem januarium[1] exspectem, eaque, quæ ad spem putas pertinere, de Lentuli studio, de Metelli voluntate[2], de tota Pompeii ratione, perscribis. In altera epistola, præter consuetudinem tuam, diem non adscribis; sed satis significas tempus. Lege enim ab octo[3] tribunis plebis promulgata[4], te eas[5] literas eo ipso die dedisse, id est, a. d. IIII kal. novembr. et, quid putes utilitatis[6] eam promulgationem attulisse, scribis. In quo si jam hæc nostra salus cum hac lege[7] desperata erit, velim pro tuo in me amore hanc inanem meam diligentiam, miserabilem potius, quam ineptam, putes : sin est aliquid spei, des operam, ut majore diligentia posthac a[8] novis magistratibus defendamur. Nam ea veterum tribunorum plebis rogatio tria capita habuit; unum de reditu meo, scriptum incaute : nihil enim restituitur, præter civitatem et ordinem[9]; quod mihi pro meo casu satis

1. *Januarium*. Cujus mensis die primo novi coss. magistratum inituri erant; et se promiserat Lentulus statim pro Cicerone acturum. ED.

2. *Voluntate*. A Cicerone non amplius aliena. MAN.

3. *Ab octo*. Collegis Clodii : veteres enim tribunos plebis intelligit, ut ipse paullo post declarat. IDEM.

4. *Promulgata*. De reditu Ciceronis : quæ tamen lata non est, duobus reliquis tribunis intercedentibus, P. Clodio et Ælio Ligure. IDEM.

5. Alii, « scribis te eas, etc. » sed alterum *scribis* esset superfluum. ED.

6. *Utilitatis*. Etiam si lex lata non sit, hæc tamen octo tribunorum promulgatio hoc attulit utilitatis, quod mox a novis tribunis majore studio in magistratu causa suscipietur : quippe quum intelligent, Clodianæ potentiæ nervos jam esse magna ex parte præcisos, quando de reditu Ciceronis promulgarint octo tribuni plebis, quorum nemo magistratus initio, promulgante Clodio legem in Ciceronem, ausus erat intercedere. Hoc utilitatis putabat Atticus eam promulgationem attulisse. MAN.

7. *Cum hac lege*. Quæ desperata erat quum intercessissent duo tribuni plebis Clodius et Ælius. IDEM.

8. *A novis*. Sic rectius legitur, quam *a nostris*. Sequitur enim ἀντίθετον, *veterum*. Et, *novis*, pro designatis accipe. Aut *nostris*, nostram causam adjuvantibus. IDEM.

9. *Ordinem*. Senatorium, quem, qui legibus ejiciuntur, cum civitate simul amittunt. Sibi tamen ereptum lege Clodia non esse, in oratione pro Domo probat. IDEM.

est : sed, quæ cavenda [10] fuerint, et quo modo, te non fugit. Alterum caput est tralatitium [11] de impunitate, si quid contra alias leges, ejus legis ergo, factum sit. Tertium caput, mi Pomponi, quo consilio, et a [12] quo sit inculcatum, vide. Scis enim Clodium sanxisse, ut vix, aut omnino [13] non posset nec per senatum, nec per populum infirmari sua lex. Sed vides, numquam esse observatas sanctiones earum legum, quæ abrogarentur. Nam si id esset, nulla fere abrogari posset (neque enim ulla est, quæ non ipsa se sepiat difficultate abrogationis) : sed, quum lex abrogatur, illud ipsum abrogatur, quo non eam abrogari oporteat. Hoc quum re vera [14] ita sit, quum semper ita habitum observatumque sit, octo nostri tribuni plebis caput posuerunt hoc : SI QUID IN HAC ROGATIONE SCRIPTUM EST, QUOD PER LEGES, PLEBISVE SCITA [HOC EST, QUOD PER LEGEM CLODIAM [15]] PROMULGARE, ABROGARE, DEROGARE, OBROGARE S. F. [16] SUA NON LICEAT, NON LI-

10. *Cavenda*. Cavendum autem fuerat de domo et de bonis. Quod tribuni plebis in lege omiserant. MAN.

11. *Tralatitium de impunitate*. Quæcumque lata umquam lex fuit, in ea hoc scriptum est, ut, si quid ejus legis causa contra alias leges factum esset, id latori impune esset. Est autem, *translatitium*, usitatum, aliunde translatum. IDEM.

12. *A quo*. Ex octo tribunis plebis quis caput hoc inculcaverit. IDEM.

13. *Aut omnino*. Legere vult Bosius, « aut, ut omnino, etc. »

14. *Quum re vera*. Ernest. delendum esse censuit « re vera », quod Sch. probat. ED.

15. *Hoc est, quod per legem Clodiam*. Hæc verba a ceteris apicum varietate distinguenda, quod interpretis vel ipsius Ciceronis est glossema, quod ille de suo ad tribunariæ rogationis contextum addidit, inconsideratam tribunorum vecordiam ridens, qui menti propositoque, quod in animo habebant, repugnans caput adscripserant, quo lex Clodia in ipsa excipiebatur : qua salva manente Cicero ab exsilio revocari non poterat, ac proinde ut effectum haberet rogatio, et res ad exitum perduceretur, ei legi nominatim derogari, obrogari, abrogari necesse erat. BRISSON. — Hæc verba Sch. delevit. ED. — Jam pridem his in verbis, HOC EST, QUOD PER LEGEM CLODIAM, Brissonius interpretis manum agnovit, ipsius forte Ciceronis. J. V. L.

16. *S. F.* Sine fraude, hoc est, sine damno. Quod sequitur, *E. H. L. N. R.*

CUERIT; QUODVE EI, QUI PROMULGAVIT, ABROGAVIT, DEROGAVIT, OBROGAVIT, OB EAM REM PŒNÆ, MULTÆVE SIT, E. H. L. N. R.

Atque hoc in illis[17] tribunis plebis non lædebat: lege enim collegæ[18] sui non tenebantur. Quo major est suspicio malitiæ alicujus, quum id, quod ad ipsos nihil pertinebat, erat autem contra me, scripserunt: ut novi tribuni plebis, si essent timidiores, multo magis sibi eo capite utendum putarent. Neque id a Clodio prætermissum est. Dixit enim in concione a. d. III non. nov. hoc capite designatis tribunis plebis præscriptum esse, quid liceret. Tamen, in lege nulla esse ejusmodi caput[19], te non fallit. Quod si opus esset, omnes in abrogando uterentur. Ut Ninnium[20], aut ceteros fugerit, investiges[21] velim; et quis attulerit; et, quare octo tribuni plebis ad senatum de me

hoc est, « ejus hac lege nihilum rogatur ». Vide Brissonium de Formulis.

17. *Hoc in illis.* In veteribus tribunis plebis quod Clodius in sua lege posuerat, ut ei pœna esset constituta, qui promulgasset, abrogasset, derogasset; eo collegæ ipsius non tenebantur : siquidem tribuni plebis si quam quis ex collegio suo legem tulisset, ea lege soluti erant. Itaque, quum hoc tertium caput, de vitanda legis Clodiæ sanctione, qua ipsi non tenebantur, sine causa posuerint; vereor, inquit, ex octo tribunis plebis ne quis malitiose fecerit, ut deinde novi tribuni plebis quum rogationem de me ferrent, multo magis eo capite sibi utendum putarent, quo usos viderent eos, qui tamen Clodia lege non tenerentur. Neque vero necessarium videbatur, quum lex abrogaretur, ab iis sanctionibus, quæ in ea lege essent, cavere. Abrogata enim lege, sanctiones non observantur. MAN.

18. *Collegæ.* Vulg. editiones *collegii*, male : nam *collegii* lege tenebantur sine dubio tribuni, ut recte adnotat J. V. L. ED.

19. *Ejusmodi caput.* Nemo enim sibi cavendum putavit a sanctione legis, quam abrogaret. Neque opus est: nam si esset, omnes in abroganda lege ejusmodi capite sibi caverent. MAN.

20. *Ninnium.* Qui et *Mummius* appellatur: alibi post red. in sen. pro Sextio, pro Domo. Dioni, XXXVIII, dicitur L. Ninnius Quadratus. ED.

21. *Investiges.* Investiga, inquit, ejus capitis addendi quis fuerit auctor, et quare octo tribuni plebis ad senatum de me referre non dubitarint. Si enim idcirco non dubitarunt, quod observandum illud caput non putabant, quo Clodius sanxerat, ne de me referri, neve dici liceret : iidem postea tam

referre non dubitarint; sitne[22] quod observandum illud caput non putabant, iidem in abrogando tam cauti fuerint, ut id metuerent, soluti[23] quum essent, quod ne iis quidem, qui lege tenentur, est curandum. Id caput sane nolim novos tribunos plebis ferre; sed perferant modo quidlibet: uno capite, quo revocabor (modo res conficiatur), ero contentus. Jam dudum pudet tam multa scribere. Vereor enim, ne, re jam desperata, legas; ut hæc mea diligentia miserabilis tibi, aliis irridenda videatur. Sed si est aliquid in spe, vide legem, quam T. Fadio[24] scripsit Visellius[25]: ea mihi perplacet. Nam Sextii nostri, quam tu tibi probari scribis, mihi non placet.

Tertia est epistola prid. id. novembr. data: in qua exponis prudenter et diligenter, quæ sint, quæ rem distinere videantur; de Crasso, de Pompeio, de ceteris. Quare oro te, ut, si qua spes erit, posse studiis bonorum, auctoritate, multitudine comparata[26], rem confici, des operam, ut uno impetu perfringatur[27]; in eam rem incumbas ceterosque excites. Sin, ut ego perspicio quum tua conjectura, tum etiam mea, spei

cauti esse voluerunt, ut caput illud, quod ad senatum referentes non observarant, in abroganda lege Clodia metuerent? Man.

22. *Sitne quod.* Locus corruptus. Legendum putant, *si qui*, Corradus; *si enim quod*, Manutius; *sive quod*, Oliv. *sitque observandum*, Grævius. — Legendum videtur *sive*. J. V. L.— Illud *sitne* delendum judicavit Ernest. et cum eo Sch. Ed.

23. *Soluti quum essent.* Quia lege collegæ sui non tenebantur. Man.

24. *T. Fadio.* Quam T. Fadius tribunus plebis designatus anno sequenti de Cicerone ferret. De hoc in oratione post reditum in senatu, et lib. I ad Q. fratrem. Idem.

25. *Visellius.* Jurisconsultus, Ciceronis consobrinus, de quo in Bruto, et supr. ad ep. 15. Ed.

26. *Multitudine comparata.* Ut ex omni fere Italia Romam convenirent ad diem rogationis ferendæ. Monet J. V. L. non fuisse quod Ernestius hic hæreret: *comparata multitudine* quidem vulgo in malam partem accipi, sed hoc loco apte dici, quia non solum preces amicorum Ciceronis, sed pecuniæ quoque multis datæ intercesserant. Ed.

27. *Perfringatur.* Hæret hic oratio,

nihil est; oro obtestorque te, ut Quintum fratrem ames, quem ego miserum misere perdidi; neve quid eum patiare gravius consulere de se, quam expediat sororis tuæ filio. Meum Ciceronem, cui nihil misello relinquo præter invidiam et ignominiam nominis mei, tuere, quoad poteris; Terentiam, unam omnium ærumnosissimam, sustentes tuis officiis. Ego in Epirum proficiscar, quum primorum dierum[28] nuntios excepero. Tu ad me, velim, proximis literis, ut se initia dederint, perscribas. Dat. prid. kal. decembr.

nec est dictum de ulla re, quæ perfringi posset. Hinc Man. et Mich. Brutus ediderunt, *perfringantur*, subintelligentes, ea quæ distineant. Sed contra librorum, ut puto, fidem, ex sola conjectura. In Helmstad. est *perfungatur*. Immutata una literula scribendum: « Ut uno impetu perfungamur ». Quæ est lectio perelegans, id significans, ut uno impetu omnia removeamus, quæ nunc morantur nostra vota et desideria. GRÆV. — Sch. optimam judicavit; et recepit. ED.

28. *Primorum dierum*. Post initum a tribunis plebis magistratum: quod IV id. decembris fiebat. MAN.

EPISTOLA XXIV.

Scribit sibi non placere amicorum consensu provincias consulum designatorum ornatas esse; quod vereatur, ne ea res novorum tribunorum plebis animos alienet. (Dyrrhachii, anno U. C. 695, mense decembri.)

CICERO ATTICO S.

ANTEA, quum ad me scripsissetis, vestro[1] consensu consulum provincias ornatas[2] esse; etsi verebar, quorsum id casurum esset, tamen sperabam, vos aliquid

1. *Vestro consensu*. Consensistis, ut senatus provincias decerneret consulibus designatis Lentulo et Metello; quam rem novi tribuni plebis usque differri volebant, dum ipsi magistratum ingrederentur: non ut senatusconsultum impedirent; sed ut non impedientes, eo quasi beneficio consules ad nostram causam adjungerent. MAN.

2. *Ornatas*. Verbum est sæpe de provinciis usurpatum ab antiquis scriptoribus. Quod ita accipio, ut cum

aliquando vidisse prudentius : posteaquam mihi et dictum est, et scriptum, vehementer consilium vestrum reprehendi, sum graviter commotus; quod illa ipsa spes exigua, quæ erat, videtur esse sublata. Nam si tribuni plebis nobis succensent, quæ potest spes esse? at videntur jure succensere : quum et expertes consilii[3] fuerint, qui causam nostram susceperant; et nostra concessione[4] omnem vim sui juris amiserint : præsertim quum ita dicant, se nostra causa voluisse suam potestatem esse de consulibus ornandis[5], non ut eos impedirent, sed ut ad nostram causam adjungerent[6]. Nunc, si consules a nobis alieniores esse velint, posse id libere facere[7]; sin velint[8] nostra causa, nihil posse[9] se invitis[10]. Nam quod scribis, ni ita vobis[11] placuisset, illos hoc idem per populum assequuturos fuisse; invitis tribunis plebis fieri nullo

ipsis provinciis simul decernerentur eæ res, quæ provincias administrantibus necessariæ putarentur, ut milites, pecunia, et hujusmodi. Sic *ornare classem* in oratione pro lege Manilia, pro instruere : ornatæ provinciæ lege curiata, quorum rectoribus imperium, exercitus, stipendium, legati dabantur. Sed lege curiata non omnes ibant in provincias, ideoque non omnes publico sumptu. Epist. 9, lib. I, ad Div. MAN.

3. *Expertes consilii.* Hoc enim sine eorum consilio fecistis. IDEM.

4. *Nostra concessione.* Nisi enim concessum a nobis esset, ut a senatu consulares provinciæ ornarentur, dilata res a veteribus tribunis plebis ad novos devenisset. Quæ quum nostra concessione ante confecta sit, quam ingressi magistratum sui juris vi, et potestate uti potuerint, jure nobis succensent. IDEM.

5. *Ornandis.* Sic « ornare prætores », ep. 3, lib. II, ad Q. Fr. sic « magistratus omnes », Liv. lib. XLII; sic *decemviros*, orat. 2, contra Rull. Intellige de provinciis consulum ornandis. Consules autem erant P. Lentulus et Q. Metellus Nepos. CORR.

6. *Adjungerent.* Beneficio non impediendi. MAN.

7. *Libere facere.* Quia nihil amplius a nobis exspectent, quum jam sui voti compotes facti sint, provincias per senatum assequuti. IDEM.

8. Alii, *vellent.* J. V. L.

9. *Nihil posse.* Nihil enim ipsi per se consules possent, quum penes tribunos plebis sit intercedendi potestas. MAN.

10. *Se invitis.* Ipsis tribunis plebis qui causam habent, cur nobis succenseant.

11. Alii, *nobis.* Sed Cicero rem narrat, non verba Attici repetit. ED.

modo[12] potuit. Ita vereor, ne et studia tribunorum amiserimus, et, si studia maneant, vinclum illud adjungendorum consulum amissum sit. Accedit aliud non parvum incommodum, quod gravis illa opinio, ut quidem ad nos perferebatur, senatum nihil decernere[13] ante, quam de nobis actum esset, amissa est, præsertim in ea causa[14], quæ non modo necessaria non fuit, sed etiam inusitata ac nova. Neque enim umquam arbitror ornatas esse provincias designatorum: ut, quum in hoc illa constantia, quæ erat mea causa suscepta, imminuta sit, nihil jam possit[15] non decerni. Iis, ad quos relatum est[16], amicis placuisse, non mirum. Erat enim difficile reperire, qui contra tanta commoda duorum consulum palam sententiam diceret. Fuit omnino difficile non obsequi, vel amicissimo homini, Lentulo, vel Metello, qui simultatem humanissime deponeret[17]. Sed vereor, ne, hos quum[18]

12. *Nullo modo*. Quia tribuni plebis, quum lex de provinciis consularibus ad populum ferretur, intercedere potuissent. Quo metu consules ad conciliandos sibi tribunos omnia nostra causa fecissent, si de nobis prius in senatu, quam de provinciis, ageretur. Nunc video vestro consensu factum esse, prius ut ageretur de provinciis. Ita neque jam consules tenemus: quibus, nulla nunc necessitate obstrictis, liberum est quidquid volunt: et tribunos pl. quum jure succensere possent, vereor ne amiserimus. Man. — Hunc metum vanum fuisse eventus docuit.

13. *Nihil decernere*. Nam quacumque de re coss. verbum facere cœperunt, aut referre ad senatum, cunctus ordo reclamat; ostenditque nihil coss. esse acturos, nisi prius de me referant. Orat. in Pis. post red. in senat. et pro Sext. Corr.

14. *Præsertim in ea causa*. De ornandis provinciis. Idem.

15. *Nihil jam possit non decerni*. Jam nihil erit, quod nostræ causæ non anteponatur. Man.

16. *Ad quos relatum est*. Quos hac de re consultos a nobis esse scribis. Idem. — Sic Gruter. Lallem. vero post alios habet, *Jam his, ad quos r.* vulgatam olim lectionem. Deinde habet, *non mirum sit*. Gruter. *non mirum est*. J. V. L.

17. *Simultatem humanissime deponeret*. In tribunatu susceptam, ep. 2, lib. V, ad Div. Deposuit autem eam in templo Jovis, permotus quum senatus auctoritate, tum P. Servilii gravitate dicendi. Orat. de Provinc. Cons. in Pis. et post red. in senat. Corr.

18. Abest « quum ». Addidit Ern. ex ed. Jens. *Hos* tantum pertinet ad Metell. Ad Div. V, 4. Ed.

tamen tenere potuerimus, tribunos plebis amiserimus. Hæc res quemadmodum ceciderit, et tota res quo loco sit, velim ad me scribas, et ita, ut instituisti : nam ista veritas, etiamsi jucunda non est, mihi tamen grata est. Dat. IIII id. decembr.

EPISTOLA XXV.

Attici discessum ab Urbe sic interpretatur, sibi in calamitate tabescendum esse. (Dyrrhachii, an. U. C. 695, mense decembri.)

CICERO ATTICO S.

Post tuum a me[1] discessum literæ mihi Roma allatæ sunt; ex quibus perspicio, nobis in hac calamitate tabescendum esse : neque enim (sed bonam in partem accipies), si ulla spes salutis[2] nostræ subesset, tu, pro tuo amore in me, hoc tempore discessisses. Sed ne ingrati, aut ne omnia velle nobiscum una interire videamur, hoc omitto : illud abs te peto, des operam, id quod mihi affirmasti, ut te ante kal. jan. ubicumque erimus, sistas.

1. *A me.* Omisit hæc Mongaltius. Manutius inutilia judicavit. Middleton. ut explicet, conjicit Atticum Ciceronem Dyrrhachii convenisse, antequam epistolam XXIV reciperet. Cui conjecturæ non adeo repugnat J. V. L. modo epistolium, quod in fine libri est, ad ann. U. C. 696 referatur, postquam Ciceroni Serranum intercessisse nuntiatum esset.

2. Alii, *saluti* : quæ tamen constructio sine exemplo est. Ed.

EPISTOLA XXVI.

Scribit se legum lationem de se revocando exspectaturum, et si obtrectatum fuerit, senatus auctoritate usurum. (Dyrrhachii, anno U. C. 695, mense decembri.)

CICERO ATTICO S.

Literæ mihi a Quinto fratre cum senatusconsulto, quod de me [1] est factum, allatæ sunt. Mihi in animo est, legum [2] lationem exspectare; et si [3] obtrectabitur, utar auctoritate senatus [4], et potius vita, quam patria, carebo. Tu, quæso, festina ad nos venire.

1. *De me.* In patriam revocando. Man.

2. *Legum.* In eo enim senatusconsulto scriptum erat, non solum ut lex de Cicerone, sed ut aliæ item leges aliis de rebus eodem tempore ferrentur. Idem.

3. *Si obtrectabitur.* Si quis tribunus plebis legum lationem impediet. Idem.

4. *Auctoritate senatus.* In patriam redibo; etiam si mihi ob eam rem dimicatio cum inimicis impendeat. Legis tamen lationem exspectavit: rediit enim non ante pridie nonas sext. Idem. — *Uti auctoritate senatus* dicebantur, qui rem suscipiebant senatui probatam et placitam; etsi de ea, ob intercessionem tribunorum et alia impedimenta, senatusconsultum solemne fieri, et legitimum non potuisset: contempto periculo, quod propterea metuendum esset. Livius, IV, 57; ubi videndus Sigonius. J. F. Gronov.

EPISTOLA XXVII.

(Dyrrhachii, anno U. C. 696.)

CICERO ATTICO S.

Ex tuis literis, et ex re ipsa nos funditus perisse video [1]. Te oro, ut, quibus in rebus mei tui indigebunt, nostris miseriis ne desis. Ego te, ut scribis, cito videbo [2].

1. *Perisse video.* Quia compererat legum lationem de suo reditu dilatam esse ob Serrani, tribuni plebis, intercessionem. Ed.

2. *Cito videbo.* Nempe Atticus jam erat in itinere; et quum iret in Epirum Ciceronem Dyrrhachii se visurum promiserat. Sch.

ARGUMENTUM

LIBRI QUARTI.

Hoc libro quatuor annorum epistolæ continentur. Tres primæ P. Lentulo Spinthere, Q. Metello Nepote; quinque consequentes, Cn. Lentulo Marcellino, L. Philippo; post has, totidem Cn. Pompeio Magno II, M. Crasso; reliquæ usque ad finem, Ap. Claudio Pulchro, L. Domitio Ahenobarbo coss. scriptæ sunt. Necesse est autem aut eas una fuisse, aut non plures ab eo, qui epistolas congessit, inventas. Primo igitur, reditum Ciceronis continent, qui fuit prid. non. septembris, duodevigesimo mense, post ejus fugam : quomodo area domus illius, pontificum sententiis liberata fuerit : domus ac villa publica pecunia restitutæ : et quum in reditu ejus, summa annonæ caritas esset, SC. in sententiam illius factum est, quo Cn. Pompeio rei frumentariæ per quinquennium cura dabatur; cum eodem imperio, quod is bello Piratico habuisset : item, ut T. Annius Milo sæpe cum Clodio, ædilitatis candidato, manu armisque dimicaverit, ne ejus comitia haberentur. Hæc in tribus primis epistolis. In proximis, quæ Cn. Lentulo Marcellino et L. Philippo coss. scriptæ sunt, nihil est historia dignum, nisi de Domitii repulsa in petitione consulatus: qui etiam foro per vim pulsus sit, servo illius, qui lucernam præferebat, interfecto : creati vero sunt ex interregno et per vim, Cn. Pompeius II, M. Crassus II, quorum anno scriptæ literæ reditum Ptolemæi in regnum strictim attingunt; turpemque Crassi in provinciam Syriam profectionem, dirarum obnuntiatione neglecta. Porro autem literæ quarti anni Ap. Claudio videlicet, et L. Domitio coss. candidatorum ambitum et contentionem habent; quæ tanta fuit, ut M. Messalla et Cn. Domitius ex interregno, septimo hujus anni mense consules declarati vix denique fuerint: idque Q. Pompeio Rufo tribuno pl. qui intercessionibus comitia tollebat, in carcerem conjecto ex SC. ceterisque, si quis impedire conaretur, deterritis. Continent etiam A. Gabinii reditum, nocturnumque in Urbem ingressum :

omnium hominum odium adversus illum : accusationem de majestate, quod contra senatus populique judicium, Ptolemæum in regnum reduxisset: et quædam alia, sed pleraque privata, atque domestica. Inter proxime superioris libri epistolas, atque hujus, menses octo fluxerunt: nimirum ex kal. jan. ad nonas septembr.

M. T. CICERONIS
EPISTOLARUM
AD ATTICUM
LIBER QUARTUS.

EPISTOLA I.

Attico narrat, qualis reditus suus fuerit; et quid postea in senatu et in concione actum; et quo in statu res suæ sint. (Romæ, anno U. C. 696, mense decembri.)

CICERO ATTICO S.

Quum primum Romam veni, fuitque, cui recte ad te literas darem, nihil prius faciendum mihi putavi, quam ut tibi absenti de reditu nostro gratularer. Cognoram enim (ut vere scribam), te in consiliis mihi dandis nec fortiorem, nec prudentiorem, quam me ipsum [1], nec etiam, pro præterita mea in te observantia, nimium in custodia salutis meæ diligentem; eumdemque te [2], qui primis temporibus erroris nostri, aut

1. Al. habent *quemquam; me ipsum*, et multa alia diversa in hoc toto verborum ambitu. J. V. L.

2. *Eumdemque te*. Qui non satis diligens in meæ salutis custodia fuisses, primisque temporibus, potius, ut in exsilium abirem, quam civilem seditionem excitarem, cohortatus esses, quod id mihi duceres præstare, eodem scilicet, quo ego, errore inductus, idem tamen postea nostrum discidium acerbissime ferens, ad reditum mihi omnia tua studia contulisti. Man. — Schützio autem hæc exprobratio neglecti ab Attico officii molesta videtur, et a quodam glossatore profecta. Malit igitur « Cognoram enim te qui primis temporibus, etc. » Ed.

potius furoris particeps, et falsi timoris [3] socius fuisses, acerbissime discidium nostrum tulisse, plurimumque operæ, studii, diligentiæ, laboris ad conficiendum reditum meum contulisse. Itaque hoc tibi vere affirmo, in maxima lætitia, et exoptatissima gratulatione, unum ad cumulandum gaudium conspectum, aut potius complexum mihi tuum defuisse; quem semel nactus numquam dimisero : ac, nisi etiam prætermissos fructus tuæ suavitatis [præteriti temporis [4]] omnes exegero, profecto hac restitutione fortunæ me ipse non satis dignum judicabo. Nos adhuc in nostro statu, quod difficillime recuperari posse arbitrati sumus, splendorem nostrum illum forensem, et in senatu auctoritatem, et apud viros bonos gratiam, magis, quam optaramus [5], consequuti sumus. In re autem familiari, quæ quemadmodum fracta, dissipata, direpta sit, non ignoras, valde laboramus, tuarumque non tam facultatum, quas ego nostras esse judico, quam consiliorum ad colligendas et constituendas reliquias nostras indigemus. Nunc, etsi omnia aut scripta esse a tuis arbitror, aut etiam nuntiis ac rumore perlata, tamen ea scribam [6] brevi, quæ te puto potissimum ex meis literis velle cognoscere.

Pridie nonas sext. Dyrrhachio sum profectus, ipso illo die, quo lex est lata de nobis. Brundisium veni nonis sext. Ibi mihi Tulliola mea fuit præsto, natali suo ipso die, qui casu idem natalis erat et Brundisinæ [7]

3. *Timoris*. Victor. Manut. Lamb. *rumoris*. Scilicet, brevi me rediturum : qui per sexdecim menses exsilium pertuli.

4. Verba interpreti debita. J. V. L.

5. *Magis, quam optaramus*. Neque enim optandum putabamus, quod sperandum non videretur. Man.

6. *Scribam*. Manut. voluit *inscribam*. Scil. in his literis. Sic Horatius, « Inscribam nomen in actis ». — Legendum, *scribam*. Mur.

7. *Brundisinæ coloniæ*. Dies erat idem, quo et Brundisium deducta colonia fuerat, et Salutis ædes in Quirinali colle dedicata, a C. Junio Bubul-

coloniæ, et tuæ vicinæ Salutis. Quæ res animadversa a multitudine, summa Brundisinorum gratulatione celebrata est. Ante diem VI id. sext. cognovi, quum Brundisii essem, literis Quinti fratris, mirifico studio omnium ætatum atque ordinum, incredibili concursu Italiæ, legem comitiis centuriatis[8] esse perlatam. Inde a Brundisinis honestissimis[9] ornatus, iter ita feci, ut undique ad me cum gratulatione legati convenerint; ad Urbem ita veni, ut nemo ullius ordinis homo nomenclatori notus fuerit, qui mihi obviam non venerit, præter eos inimicos, quibus id ipsum[10] non liceret aut dissimulare, aut negare. Quum venissem ad portam Capenam[11], gradus templorum ab infima plebe completi erant : a qua plausu maximo quum esset mihi gratulatio significata, similis et frequentia, et plausus me usque ad Capitolium celebravit; in foroque, et in ipso Capitolio miranda multitudo fuit. Postridie in senatu, qui fuit dies non. septembr. senatui gratias egimus. Eo biduo quum esset annonæ summa caritas, et homines ad theatrum[12] primo, deinde ad senatum concurrissent, impulsu Clodii; mea opera

co, ann. U. C. 451. Liv. Dec. I, lib. X. Quam ideo vocat Attici vicinam, quod in eodem colle et Salutis templum erat, et Atticus habitabat. Patet ex libello P. Victoris de regionibus urbis Romæ, et ex Nepote in Attici vita, cap. 13. MAN. — Vide orat. pro Sextio, 63.

8. *Comitiis centuriatis.* Comitia centuriata erant, quum populus non fuisset in tribus convocatus, sed censu, ordinibus, ætatibus descriptus, suffragium, nec nisi singulis de rebus, ferebat : ideo centuriatis comitiis consules creabantur, et Cicero ab exsilio revocatus. Vid. Dion. Hal. lib. IV et IX; Liv. I; A. Gell. XV, 27. ED.

9. Gulielm. addendum putabat *senatusconsultis*. J. V. L.

10. *Id ipsum.* Hoc videlicet, mihi eos esse inimicos. MAN.

11. *Capenam.* Dictam quoque Appiam, hodie *di San Sebastiano.* ED.

12. *Ad theatrum.* Pædiani verba sunt in Miloniana : « L. Cæcilius Rufus prætor fuit Lentulo Spinthere, Q. Metello Nepote coss. quo anno Cicero restitutus est. Is quum faceret ludos Apollinares, ita infima coacta multitudo annonæ caritate tumultuata est, ut omnes, qui in theatro spectandi gratia consederant, pellerentur ». MAN.

frumenti inopiam[13] esse clamarent; quum per eos dies senatus de annona haberetur, et ad ejus procurationem sermone non solum plebis, verum etiam bonorum Pompeius vocaretur, idque ipse cuperet; multitudoque a me nominatim, ut id decernerem, postularet: feci, et accurate sententiam dixi; quum abessent[14] consulares, quod tuto se negarent posse sententiam dicere, præter Messallam et Afranium. Factum est senatusconsultum in meam sententiam, ut cum Pompeio ageretur, ut eam rem susciperet, lexque ferretur: quo senatusconsulto recitato quum continuo, more hoc insulso et novo, plausum, meo nomine recitando[15], dedisset; habui concionem[16]: omnes magistratus præsentes, præter unum prætorem, et duos tribunos plebis, dederunt[17]. Postridie senatus frequens, et omnes consulares nihil Pompeio postulanti negarunt. Ille legatos quindecim quum postularet, me principem nominavit; et ad[18] omnia me alterum se fore dixit. Legem consules[19] conscripserunt, qua Pom-

13. *Frumenti inopiam*. Vid. lib. II, ad Q. Fratr. epist. 3.

14. *Abessent*. Abfuerant ut Pompeii potentiam invisam redderent. Ed.

15. *Meo nomine recitando*. Quum meum nomen recitaretur. Post senatusconsultum, ejus nomen recitabatur, cujus in sententiam factum esset. Man.

16. *Habui concionem*. Videtur esse oratio, quæ exstat, post reditum ad Quirites. Quod si ita est, præpostere factum ab iis, qui eam ante orationem in senatu habitam collocarunt: quum pateat ex hac epistola, post fuisse collocandam. Idem. — Non illam orationem, quæ exstat post reditum ad Quirites, sed diversam. Hæc enim habita est de caritate frumenti: in illa de ea re tenuis est mentio, et ea, quæ ostendat potius vilitatem fuisse: et verisimile videtur, Ciceronem, si minus antequam senatui gratias ageret, certe non post aliquot dies illam habuisse, sed statim, quum senatui gratias egisset: ut alias conjecturas mittam. Corr.

17. *Dederunt*. Concionem. Nam concionari privato non licebat, nisi magistratus curulis, aut tribunus plebis concionem daret. Prætorem autem, qui concionem non dedit, intellige Ap. Clodium, P. Clodii fratrem: tribunos plebis Sex. Attilium Serranum, et Numerium Quintium, de quibus in oratione pro Sextio, et Pædianus in Pisonem. Man.

18. Abest *ad*. J. V. L.

19. *Consules*. P. Lentulus Spinther et Q. Metellus Nepos.

peio per quinquennium omnis potestas rei frumentariæ toto orbe terrarum daretur; alteram Messius[20], qui omnis pecuniæ dat potestatem, et adjungit classem et exercitum, et majus imperium in provinciis, quam sit eorum, qui eas obtineant. Illa nostra lex[21] consularis nunc modesta videtur, hæc Messii non ferenda. Pompeius illam velle se dicit[22], familiares hanc. Consulares, duce Favonio[23], fremunt; nos tacemus, et eo magis, quod de domo nostra nihil adhuc pontifices responderunt[24]. Qui si sustulerint[25] religionem, aream præclaram habebimus; superficiem consules ex senatusconsulto æstimabunt: sin aliter, demolientur; suo nomine locabunt; rem totam[26] æstimabunt.

Ita sunt res nostræ: ut in secundis, fluxæ; ut in adversis, bonæ. In re familiari valde sumus, ut scis, perturbati. Præterea sunt quædam domestica[27], quæ literis non committo. Quintum fratrem, insigni pietate, virtute, fide præditum, sic amo, ut debeo. Te exspecto; et oro, ut matures venire; eoque animo venias, ut me tuo consilio egere non sinas. Alterius

20. *Messius.* Tribunus plebis, de quo post reditum in sen. cap. 8.

21. *Illa nostra lex.* Conscripta ex senatusconsulto in nostram sententiam facto. Corr.

22. *Illam velle se dicit.* Ut modestus videatur, sed dicit tantum, et per familiares alteram quærit, ut ad Div. I, 1, atque id ipsum more suo, ep. 9, infra. Idem.

23. *Favonio.* Qui tamen consularis non erat: alios quidem omnes magistratus, excepto consulatu, obiit. Sed summa libertate utens, acerrime, quæ minus probaret, oppugnabat. Ed.

24. Alii, *responderant.* J. V. L.

25. *Si sustulerint religionem.* Si decreverint, quam partem areæ Clodius Libertati dedicavit, eam partem, sublata religione, restitui mihi posse; aream, in qua exædificemus, amplissimam habebimus. Consules autem vel æstimabunt, quod super solum antea ædificatum, dirutum a Clodio est; vel, si id minus, quod nunc est, demolientur, ipsi curam suscipient exstruendæ mihi domus, qualis ante fuerat. Corr.

26. *Rem totam.* Non separatim domum: sed quæcumque amisimus, omnia simul una æstimatione complectentur. Singula tamen per se æstimata, proxima insequens epistola ostendit. Idem.

27. *Quædam domestica.* De uxore

vitæ quoddam initium ordimur. Jam quidam, qui nos absentes defenderunt, incipiunt præsentibus occulte irasci, aperte invidere. Vehementer te requirimus.

accipiendum. Nam et in epistola sequenti, « Amamur, inquit, a fratre, et a filia ». Uxorem non nominat: quasi quiddam esset, cur ab ea se non æque, atque a fratre, et filia, intelligeret amari. Corr.—Vid. ad Div. XIV, 1. Ed.

EPISTOLA II.

Literarum raritatem excusat. Contentionem de domo sibi restituenda, quam Clodius incenderat, exponit; de suis forensium rerum consiliis, ac de statu domestico Atticum certiorem facit. (Romæ, anno U. C. 696, mense octobri.)

CICERO ATTICO S.

Si forte rarius tibi a me, quam a ceteris, literæ redduntur; peto a te, ut id non modo negligentiæ[1] meæ, sed ne occupationi quidem tribuas: quæ etsi summa est, tamen nulla esse potest tanta, ut interrumpat iter amoris nostri et officii mei. Nam ut veni Romam, iterum nunc sum certior factus, esse, cui darem literas. Itaque has alteras dedi. Prioribus tibi declaravi, adventus noster qualis fuisset, et quis esset status, atque omnes res nostræ quemadmodum essent, ut in secundis, fluxæ; ut in adversis, bonæ. Post illas datas literas, sequuta est summa contentio de domo. Diximus apud pontifices pridie kal. octobres. Acta res

1. *Non modo negligentiæ.* Victorius alteram negationem addidit hoc exemplo, « non modo non negligentiæ meæ ». Quo pacto legitur in plerisque libris excusis. Sed ab antiquis abest alterum *non*. Et sane quandoque quum apud alios veteres auctores latinos, tum apud hunc nostrum, *non modo*, scriptum reperias in bonis exemplaribus, pro *non modo non*; ut lib. XIV, ep. 5: « Qui orbis terræ custodiis non modo septi, sed etiam vagi esse debebant ». Bosius.—Vide Muretum, Var. Lect. X, cap. 7.

est accurate a nobis; et, si umquam in dicendo fuimus aliquid, aut etiam, si numquam[2] alias fuimus, tum profecto dolor et magnitudo[3] vim quamdam nobis dicendi dedit. Itaque oratio juventuti nostræ deberi non potest[4]: quam tibi, etiamsi non desideras, tamen mittam cito. Quum pontifices decressent, ita, SI NEQUE POPULI JUSSU, NEQUE PLEBIS SCITU, IS QUI SE DEDICASSE DICERET, NOMINATIM EI REI PRÆFECTUS ESSET, NEQUE POPULI JUSSU, AUT PLEBIS SCITU ID FACERE JUSSUS ESSET; VIDERI, POSSE SINE RELIGIONE EAM PARTEM AREÆ[5] MI RESTITUI; mihi facta statim est gratulatio. Nemo enim dubitabat[6], quin domus nobis esset adjudicata. Tum subito ille in concionem adscendit, quam Appius[7] ei dedit. Nuntiat jam populo, pontifices secundum se decrevisse; me autem vi conari in possessionem venire: hortatur, ut se et Appium sequantur, et suam libertatem[8] ut defendant. Hic quum etiam illi infimi partim admirarentur, partim irriderent hominis amentiam; ego statueram illuc[9] non accedere, nisi quum consules ex senatusconsulto porticum Catuli[10] restituendam locassent. Kal. octobr. habetur senatus fre-

2. Sic Olivetus, auctore Grævio. Fere omnes alii, præsertim recentiores, « umquam ». Utrumque suo sensu. J. V. L.

3. *Dolor et magnitudo*. Sic ediderunt Victorius et Bosius; sed Man. et Lamb. « doloris magnitudo ». Gulielmius vero conjiciebat, « dolor et rei magnitudo ».

4. *Deberi non potest*. Edenda est, quia flagitari a juventute video. MAN. — Vide Tuscul. II, 27. Sch. putat hanc periisse; illam enim quæ exstat pro Domo Cicerone indignam esse; quod post Marklandum egregie demonstravit Wolfius. ED.

5. *Eam partem areæ*. Ut ea pars intelligatur, in qua Clodius Libertatis atrium ædificasset. Neque enim totam domum, sed eam partem solum, quæ cum Catuli porticu juncta erat, dedicaverat; reliquam sibi occupandam destinabat. Pro Domo. ED.

6. Vulg. mendose, *dubitabat*. Correxerunt Manut. Ernest. J. V. L. — *Ille*. P. Clodius. MAN.

7. *Appius*. Illius frater, prætor.

8. *Suam libertatem*. Atrium Libertatis, a se exstructum, dirui ne patiantur. MAN.

9. *Illuc*. Ad aream. IDEM.

10. *Porticum Catuli*. Quam in domo

quens. Adhibentur omnes pontifices, qui erant senatores [11]: a quibus Marcellinus [12], qui erat cupidissimus mei, sententiam primus rogatus, quæsivit, quid essent in decernendo sequuti [13]. Tum M. Lucullus [14] de omnium collegarum sententia respondit, religionis judices pontifices fuisse, legis senatum; se et collegas suos de religione statuisse, in senatu de lege [15] statuturos. Quisque horum, loco sententiam rogatus, multa secundum causam nostram disputavit. Quum ad Clodium ventum est, cupiit diem consumere [16]; neque ei finis est factus: sed tamen, quum horas tres fere dixisset, odio et strepitu senatus coactus est aliquando perorare. Quum fieret senatusconsultum in sententiam Marcellini; omnibus præter [17] unum assentientibus, Serranus [18] intercessit. De intercessione statim ambo

M. Fulvii Flacci eversa de Cimbrici manubiis a Q. Lutatio Catulo factam, P. Clodius cum Ciceronis domo everterat. Pro Domo sua; Valerius Max. VI, 3. Man.

11. *Qui erant senatores.* Iis enim, qui senatores non erant, ingredi senatum non licebat. Et pontificum collegium apparet non fuisse totum ordinis senatorii, quum pontificiam dignitatem, etiam qui senator non esset, consequi posset: ut in oratione de Haruspp. resp. Idem.

12. *Marcellinus.* Cn. Cornelius Lentulus Marcellinus, ordinis patricii, consul designatus cum L. Marcio Philippo, qui Cæsaris Augusti vitricus fuit. Vid. ad Q. Fr. II, 15; Val. Max. VI, 2.

13. *Quæsivit, quid essent in decernendo sequuti.* Pulchra dicendi ratio, planeque sæculi illius aurei, finem significans. « Quæsivit, inquit, quid essent in decernendo sequuti »: hoc est, qui sensus, quod consilium, quæ cogitatio fuerit illorum, quum dixerunt, Videri sine religione partem areæ posse restitui. Videri enim poterant nonnullis, judicasse restitui oportere. Itaque Lucullus ad ea: Pontifices de religione, quod sui fuit officii statuisse: nempe aream, omni religione liberam esse: de lege Clodii constituere, ad senatum pertinere. Malasp.

14. *Lucullus.* M. Licinius Lucullus pontifex consularis, et triumphalis. Consul fuerat ann. 680.

15. Tunstall. p. 88, addit *cum senatoribus*, e libro, qui haberet *cum senatu*. Sed id frigide redundare recte Ernest. judicat. J. V. L.

16. *Diem consumere.* Ne senatusconsultum fieret. Licebat enim senatori, et quamdiu vellet, et qua de re vellet, dicere. Gellius, lib. IV, cap. 10. Man. — Hoc est quod Ciceroni dicitur passim *calumnia dicendi*. Ed.

17. *Præter.* Præter ipsum Clodium.

18. *Serranus.* Sex. Atilius Serranus, tribunus plebis. Man.

consules referre [19] cœperunt. Quum sententiæ gravissimæ dicerentur; senatui placere, mihi domum restitui, porticum Catuli locari, auctoritatem [20] ordinis ab omnibus magistratibus defendi; si quæ vis [21] esset facta, senatum existimaturum, ejus opera factum esse, qui senatusconsulto intercessisset; Serranus pertimuit; et Cornicinus ad suam veterem fabulam [22] rediit: abjecta toga, se ad generi pedes abjecit. Ille noctem sibi postulavit : non concedebant. Reminiscebantur enim kal. januar. [23] Vix tamen de mea [24] voluntate concessum est. Postridie senatusconsultum factum est id, quod ad te misi.

Deinde consules porticum Catuli restituendam locarunt : illam porticum [25] redemptores statim sunt demoliti libentissimis omnibus. Nobis superficiem ædium consules de consilii sententia æstimarunt H-S [26] vicies; cetera valde illiberaliter : Tusculanam villam quin-

19. *Referre.* Esset intercessio a republica, necne. Quum enim non esse statuitur, agit senatus cum eo, qui intercessit, ut tollatur intercessio. Man.

20. *Auctoritatem.* Non enim fuerat senatusconsultum. Vid. ad Div. VIII, 8. Ed.

21. *Si quæ vis.* Quo minus posset Ciceronis domus, Catulique porticus restitui. Man.

22. *Cornicinus ad suam veterem fabulam rediit.* Cn. Oppium significat. Nam Cornicen Oppiorum cognomen fuit : ut apud Livium lib. III. *Ad veterem* autem *fabulam* ideo dicit, quod etiam antea idem Oppius hunc ipsum generum suum, kalendis januariis, quo die P. Lentulus cos. retulit de restitutione Ciceronis, intercedentem suppliciter rogarat, ut desisteret : quod tamen non impetravit : idque omnino causæ fuit, serius ut Cicero restitueretur. In oratione post reditum ad Quirites, et pro Sextio. Idem.

23. *Kal. jan.* Quo die, Lentulo referente, Serranus idem intercesserat: et tamquam soceri precibus commotus, quum ad deliberandum tum quoque noctem postulasset, postea tamen intercessionem non omisit. Idem.

24. Alii, *sibi d. m. v.* J. V. L.

25. *Illam porticum.* Quæ illa sit, nescio. Libertas non habebat porticum, sed legendum puto pro *porticum* πόρνην, vel πορνίδιον. Quam enim pro statua Libertatis Deæ ibi posuerat Clodius, ea fuerat imago Tanagreæ meretricis. Pro Domo, cap. 43. J. F. Gronov. — Mongalt. interpretatur porticum Clodii.

26. *H-S vicies :* 186,000 libr. melius

gentis millibus; Formianum H-S ducentis quinquaginta millibus. Quæ æstimatio non modo vehementer ab optimo quoque, sed etiam a plebe reprehenditur. Dices, quid igitur causæ fuit? Dicunt illi quidem, pudorem meum; quod neque negarim, neque vehementius postularim. Sed non est id : nam hoc quidem etiam profuisset. Verum iidem, mi T. Pomponi, iidem, inquam, illi [27], quos ne tu quidem ignoras, qui mihi pennas inciderant, nolunt easdem renasci. Sed, ut spero, jam renascuntur. Tu modo ad nos veni : quod vereor ne tardius interventu Varronis tui nostrique facias.

Quoniam acta quæ sint, habes, de reliqua nostra cogitatione cognosce. Ego me a Pompeio legari ita sum passus, ut nulla re impedirer, quod ne, si vellem [28], mihi esset integrum, aut, si comitia censorum proximi consules haberent, petere [posse [29]], aut votivam [30] legationem sumpsisse prope omnium fanorum, lucorum. Sic enim nostræ rationes postulabant. Sed volui meam potestatem esse vel petendi, vel ineunte æstate exeundi : et interea me esse in oculis civium, de me optime meritorum, non alienum putavi.

æstimante *A. Letronne* 400,000 fr. Hæc omnia satis exacte computavit *Prévost*, in vita Ciceronis a Middletono translata : domum nempe Ciceronis Romæ æstimatam a senatu fuisse 300,000 lib. Tusculanum, 150,000 lib. Formianum, 100,000 lib. Vid. *A. Letronne*, *des monnaies grecques et romaines*, in-4°, 1817, apud Firmin. Didot. Ed.

27. *Iidem.... illi.* Tangit Pompeium et Lentulum consulem. Ed.

28. Alii, auctore Manutio, *quin, si vellem*. Ernest. legendum putat, vel *quin si*, e vestigiis ed. Jenson. vel *quo ne*, pro *quo minus*, unde factum sit *quod ne*. Eidem *posse* a glossa natum videtur. J. V. L.

29. *Petere posse.* Ego, inquit, in quindecim legatis, quos Pompeius postulavit rei frumentariæ causa, me legari sum passus, ut mihi sit integrum aut petere censuram, si Marcellinus et Philippus coss. designati in proximum annum comitia censorum habebunt, aut suscipere votivam legationem et liberam voti solvendi causa ad omnia fana et lucos. Popma.

30. *Votivam.* Genus liberæ legationis. Vide legem Juliam « de legationi-

Ac forensium quidem rerum hæc nostra consilia sunt; domesticarum autem valde impedita. Domus ædificatur. Scis, quo sumptu, qua molestia reficiatur Formianum; quod ego nec relinquere possum, nec videre. Tusculanum proscripsi[31]: suburbano non facile careo. Amicorum benignitas exhausta est in ea re, quæ nihil habuit præter dedecus (quod sensisti tu absens[32] præsensque[33]): quorum studiis ego et copiis[34], si esset per meos defensores[35] licitum, facile essem omnia consequutus. Quo in genere nunc[36] vehemen-

bus liberis », in limine primæ partis orationum hujus editionis.

31. *Proscripsi.* Hoc non reficio, ut Formianum, sed venditurus proscripsi. Proscribit enim domum, aut fundum, aut quidvis hujusmodi, qui divulgato scripto se esse venditurum significat. Hinc proscripti, quorum nomina in tabula palam constituta legebantur, ut ad cædem quærerentur, præmio percussori promisso. Man. — Tusculanum vero non postea vendidit. Ed.

32. *Quod sensisti tu absens, præsentes.* Fortasse, « absens præsensque ». Malasp. — Nihil muto. Sumendum enim ἀπὸ κοινοῦ, *senserunt.* Nam supra scripserat, « quod sensisti tu absens ». Bosius. — Lambinus divinabat: « præsentes senserunt ». Sed vere monuit Manutius hunc locum esse mendosum. Nihil autem succurrit nunc melius quam quod conjecit Malaspina. Græv. — Quæ autem præcedunt: « quæ nihil habuit præter dedecus » intelligenda sunt de consilio suo Roma exeundi, cujus eum statim postquam Clodii lege ejectus esset, adeo pœnitebat, ut illo nihil miserius, indignius, turpius esse diceret. Ed.

33. Vulg. *præsentes, quorum.* Vitiosa lectio. Malæspinæ correctionem amplectimur nos, ut sit aliqua sententia, et ne totum verbum *præsentes*, ut Ernest. removeamus. Schütz. etiam illa, *quod sensisti tu absens*, interpolata esse judicat. Nobis aliter videtur. J. V. L. — Quod sequitur: « quorum studiis ego et copiis », J. V. L. ut explicet, ab Ernestio dissentit, et intelligit de discessu Ciceronis in exsilium. Alii autem fere omnes intelligent de liberaliore damnorum suorum æstimatione, quam eorum studiis et opibus consequutus esset. Ed.

34. *Copiis.* Alibi *copiæ* pro divitiis, aut pro exercitu: hic totum intelligitur, quantumcumque possumus sive auctoritate, sive gratia. Man.

35. *Meos defensores.* Eos, qui, quum me absentem defendissent, et ab exsilio revocassent, reverso deinde invidere cœperunt: neque in iis rebus, quæ mihi erant propter rei familiaris naufragia necessariæ, eam voluntatem, quam exspectarem, præstiterunt. Ad Div. I, 9. Idem.

36. *Nunc vehementer laboratur.* Quod in proxima epistola dixit, « In re familiari valde sumus perturbati ». Et in hac ipsa, « domesticarum rerum consilia valde impedita ». Ut eamdem sententiam varie ter exprimat. Idem.

ter laboratur. Cetera, quæ me sollicitant, μυστικώτερα[37] sunt. Amamur a fratre, et a filia[38]. Te exspectamus.

37. Μυςικώτερα. Secretiora. Hæc, ut monet J. V. L. spectant ad uxorem Terentiam, cui succensere cœperat. Ed.

38. *A fratre, et a filia*. Non igitur ab uxore, ut ep. sup. et hic videtur significare. Corr.

EPISTOLA III.

Narrat furiosas ac turbulentas Clodii actiones, et quomodo ei a Milone aliisque repugnatum sit: deinde breviter de statu suo domestico refert. (Romæ, anno U. C. 696, mense novembri.)

CICERO ATTICO S.

Avere te certo scio, quum scire, quid hic agatur, tum mea a me scire; non quo certiora sint ea, quæ in oculis omnium geruntur, si a me scribantur, quam quum ab aliis aut scribuntur tibi, aut nuntiantur; verum ut perspicias ex meis literis, quo animo ea feram, quæ geruntur; et qui sit hoc tempore aut mentis meæ sensus, aut omnino vitæ status. Armatis hominibus ante diem tertium non. novembr. expulsi[1] sunt fabri de area nostra, disturbata porticus Catuli, quæ ex senatusconsulto consulum locatione reficiebatur, et ad tectum pæne pervenerat. Quinti fratris domus[2] primo fracta conjectu lapidum ex area nostra, deinde inflammata jussu Clodii, inspectante urbe, conjectis ignibus, magna querela et gemitu, non dicam bonorum, qui, nescio, an nulli sint[3], sed plane hominum omnium. Ille vehemens[4] ruere; post hunc furorem

1. *Expulsi*. A Clodianis. Man.

2. *Domus*. Quæ erat juncta cum domo Ciceronis et muro tantum discreta. Ideo Clodiani facile poterant lapides ex area Marci conjicere in domum Quinti. Ep. 4, lib. II. Popma.

3. Alii, « an ulli sint ». J. V. L.

4. *Vehemens*. Lego, *demens*. Mu-

nihil nisi cædem inimicorum cogitare; vicatim ambire; servis aperte spem libertatis ostendere. Etenim antea, quum judicium nolebat[5], habebat ille quidem difficilem[6] manifestamque causam, sed tamen causam[7]: poterat[8] infitiari; poterat in alios derivare; poterat etiam aliquid jure factum defendere. Post has ruinas, incendia, rapinas, desertus a suis, vix jam Decimum[9] designatorem[10], vix Gellium retinet; servorum consiliis utitur; videt, si omnes, quos vult, palam occiderit, nihilo suam causam difficiliorem, quam adhuc sit, in judicio futuram. Itaque ante diem tertium idus novembr. quum Sacra via descenderem[11], insequutus est me cum suis. Clamor, lapides, fustes, gladii, hæc

RETUS. — Omisit Sch. et conjicit *vehementius*.

5. *Nolebat.* Quum lex de reditu Ciceronis lata fuisset, ipseque P. Clodius studium populi erga illum vidisset: ut comitia impediret, cum gladiatoribus, quos C. frater in ludos funebres comparaverat, impressionem fecit; multosque tum vulneribus, tum cæde multavit. Hujus rei causa, de vi postulatus a Milone, ne judicium fieret, omni ope contendebat, ut comitia ædilitia, quorum ipse candidatus erat, ante haberentur, sperans, se, si ædilis fieret, ut factus fuit, judicium evasurum. Etsi enim nomen ipsius delatum fuerat, judices tamen sortiti nondum erant. Et Metellus consul, qui Clodio studebat, prætori inhibuerat, ne quod ante sortitionem illam judicium faceret, comitiaque haberi volebat: quæ Milo, quo judicium fieret, obnuntiationibus eximebat. Idque est, quod hac epistola scribitur. Historia est apud Dionem, lib. XXXIX. MALASP. — Manut. malit *tollebat*, ut vis intelligatur qua Clodius a Milone accusatus judicia sustulerat, ante reditum Ciceronis ab exsilio, faventibus Appio Clodio prætore et Sext. Attilio Serrano trib. pl. ED.

6. *Difficilem.* Ad defendendum. CORR.

7. *Sed tamen causam.* Erat tamen aliquis quasi angulus excusationis, quo confugeret, quum posset infitiari a se factum, posset in alios culpam rejicere, etc. MANUT.

8. *Poterat.* Alii, *id poterat.* J. V. L.

9. *Decimum.* Decimus et Gellius asseclæ Clodii, homines turpes et infames: de illo meminit pro Domo; de hoc pro Sextio, in Vatinium, etc. POPMA.

10. *Designatorem.* Curatoris nomen. Varium erat eorum genus. Alii enim funebri pompæ præerant; unde Horatius, epist. I, 2, « Designatorem decorat lictoribus atris »; alii loca publica in spectaculis curabant; alii denique præsides et arbitri certaminum, βραβευταὶ græce appellati. ED.

11. *Descenderem.* Nam domus Ciceronis in monte Palatino. ED.

improvisa omnia[12]. Discessimus in vestibulum Tettii Damionis[13]. Qui erant mecum, facile operas aditu prohibuerunt; ipse occidi potuit: sed ego diæta[14] curari incipio; chirurgiæ tædet.

Ille omnium vocibus quum se non ad judicium, sed ad supplicium præsens trudi videret, omnes Catilinas, Acidinos[15] postea reddidit. Nam Milonis domum, eam, quæ in[16] Germalo[17], pridie idus novembr. expugnare et incendere ita conatus est, ut palam hora v cum scutis homines, eductis gladiis, alios cum accensis facibus adduxerit. Ipse domum P. Sullæ[18] pro castris sibi ad eam impugnationem sumpserat. Tum ex Anniana[19] Milonis domo Q. Flaccus eduxit viros[20] acres; occidit homines ex omni latrocinio Clodiano notissimos: ipsum cupivit; sed ille in interiora ædium. Sulla in senatu[21] postridie idus; domi Clodius. Egre-

12. Lallem. « et hæc impr. omn. », ac deinde, « M. Tettii Damionis ». J. V. L.

13. *Tettii Damionis*. Quis fuerit, nesciunt interpretes; et nescire nobis liceat. De *vestibulo*, vid. *Perrault* ad Vitruv. VI, 4 et 10.

14. *Diæta*. Ab ægrotantibus sumpta translatio. Sensus est: Institui me tueri contra meos inimicos moderatione quadam, qua utens, spero fore, ut huic malo dies quotidie magis medeatur, sicuti solet diæta non recte se habentibus. Ferro ut res agatur, minime volo. MALASP.

15. *Acidinos*. L. Catilina, et C. Manlius Acidinus, adversus patriam arma tulerunt. Sallustius et Cicero. Acidinus autem, Manliorum cognomen fuisse, cognoscitur ex lib. II de Orat. Velleio et Fastis. IDEM. — Sed in Catilinariis plerique non *Manlium*, sed *Mallium* legunt. Itaque *Acidinos* hic alii dictum putant de Manlio illo, qui, quum regnum appeteret, de saxo Tarpeio fuit præcipitatus.

16. Abest *in*. J. V. L.

17. *Germalo*. Qui Romæ mons fuit. Milo autem alteram habitabat domum quæ mox Anniana dicitur. Germalus sic dictus a Remo et Romulo germanis fratribus, Varro de L. L. 8. ED.

18. *Sullæ*. Non is quem Cicero defendit: sed is de quo Offic. II, 8. ED.

19. *Anniana*. Domo Miloni a C. Annio avo materno cum reliqua hereditate relicta. Ascon. in orat. pro Mil. CORR.

20. *Viros*. « Eduxit viros, et occidit homines », non sine artificio dixit, ut, cujusmodi fuerint utriusque copiæ, ex nominibus appareat. MANUT.

21. *Sed ilicet interiorem ædium; Sulla se in senatu, etc.* Aperta sententia. Clodius quum a Q. Flacco peteretur, se in interiorem partem ædium abdidit, aut proripuit: Sulla postridie

gius[22] Marcellinus, omnes acres. Metellus calumnia[23] dicendi tempus exemit, adjuvante Oppio[24], etiam hercule familiari tuo[25]; de cujus constantia[26], virtute tuæ verissimæ literæ. Sextius furere[27]. Ille[28] postea, si comitia sua[29] non fierent, Urbi minari. Proposita Marcellini sententia, quam ille de scripto ita dixerat, ut totam nostram causam areæ, incendiorum, periculi mei, judicio[30] complecteretur, eaque omnia comitiis anteferret[31]: proscripsit, se per omnes dies comitiales de cælo servaturum. Conciones turbulentæ Metelli, temerariæ Appii, furiosissimæ Publii[32]. Hæc

idus in senatu questus est de vi, quod Clodius domum ipsius occupasset; Clodius ipse domi se continuit. Popma.

22. *Egregius.* Marcellinus cos. designatus se virum egregium præbuit adversus Clodium; omnes etiam senatores acres in illum fuerunt. Idem.

23. *Calumnia.* Quum astutia uteretur, multaque malitiosus injiceret, ut dicendi tempus eximeret, ne senatusconsultum contra Clodium fieri posset. Manut.

24. *Oppio.* Potius crederem legendum, *Appio:* qui erat in senatu, et frater Clodii, ut adjuvare vellet; et prætor, ut facile posset. Idem. — Oppius anno superiore quæstor fuerat. Pigh. ad ann. 701. Ed.

25. *Familiari tuo.* Hortensium notat, qui valde fuit familiaris Attico, ut refert Cornelius Nepos in vita Attici. *Constantiam* autem scripsit εἰρωνικῶς, quum ejus levitatem argueret: queritur enim alio loco se summa simulatione amoris insidiosissime tractatum fuisse ab illo. Bosius.

26. *Constantia*, *virtute.* Sine copula, usitate, ut hic epist. 9, lib. XI, et ad Div. epist. 24 et 28 lib. XIII. Manut. — Faernus vocem *virtute* mutabat in *viri tuæ*, legebatque translata interpunctione, « de cujus constantia viri, tuæ verissimæ literæ ». Pantagathus autem pro *virtute* corrigebat *nutante*, et *Sextius* nomen mutabat in vocem *fratris:* atque ita totum locum legebat: « De cujus constantia nutante verissimæ literæ fratris. Furere ille postea ». Ursinus.

27. *Furere.* Homo iracundus, quem etiam notat morositatis vitio in epist. quadam ad Q. fratrem. Et, *furere*, quod a Metello diem eximi videret. Man.

28. *Ille.* P. Clodius. Idem.

29. *Sua.* Quibus ædilitatem petiturus erat, quum candidatus esset. Idem.

30. *Judicio.* Quod de vi Clodiana constituendum esset. Corr.

31. *Comitiis anteferret.* Quum diceret judicium de vi prius esse faciendum, quam comitia haberentur: quod tamen factum non est: itaque Clodius judicium effugit, comitiis creatus ædilis. Man. — *Proscripsit.* Hoc intelligendum de Sextio, vel Milone. Uterque enim tribunus erat. Manut. intelligit de Sextio; J. V. L. de Milone, quod malo. Ed.

32. *Publii.* Clodii.

tamen summa[33] : nisi Milo in Campum[34] obnuntiasset, comitia futura. Ante diem xii kal. decembr. Milo media nocte cum magna manu in Campum venit. Clodius, quum haberet fugitivorum delectas[35] copias, in Campum ire non est ausus. Milo permansit ad meridiem mirifica hominum lætitia, summa cum gloria. Contentio[36] fratrum trium[37] turpis, fracta vis, contemptus furor. Metellus tamen postulat, ut sibi postero die in foro obnuntietur; nihil esse, quod in Campum nocte veniretur; se hora prima in comitio[38] fore. Itaque ante diem xi kal. in comitium Milo de nocte venit. Metellus cum prima luce furtim[39] in Campum itineribus prope deviis currebat : assequitur inter lucos[40] hominem Milo; obnuntiat. Ille se recepit, magno et turpi Q. Flacci convicio.

33. *Hæc tamen summa*. Tamen, inquit, Metellus consul, neglecta illo futuri per comitiales dies auspicii proscriptione, comitia habuisset, nisi Milo in Campum ipsum cum magna manu, ut, si opus esset, vim vi repelleret, profectus obnuntiasset. Milo enim ad religionem auspicii, quam sperni videbat, fortitudinem adjunxit. Alii male intellexerunt : « Hæc summa concionum fuit: nisi Milo, etc. » Ed.

34. *Campum. Campo* est in antiquo. Ursinus. — *In campum*, me quidem non offendit; quum etiam verbo, *nuntiare*, quandoque veteres eadem ratione uterentur et in loco, et ad locum; ut, « ponere in gratia, *et* in gratiam; esse in potestate, *et* in potestatem ». Quod Gellius observavit lib. I, cap. 7. Sic, « nuntiatum Romam esse », dicit Cicero in epist. ad D. Brutum, « nuntiatur domum », in Verrem, et Plautus in Truc. « Magna nuntias ad me gaudia ». Man.

35. *Delectas*. Ita Victorius et Bosius : sed alii, *dejectas*, vel *deletas*.

36. *Contentio*. Ut contra omnes fere suscepta; et suscepta, ut Clodius judicium effugeret : quo nihil in libera civitate turpius esse potest. Corr. — Malo *turpem* intelligere de eventu : turpiter frustrata fuit, ut vidit J. V. L. Ed.

37. *Fratrum trium*. Metellus Appio et Publio Clodiis frater erat patruelis. Man.

38. *In comitio*. In illa parte fori ubi comitia celebrabantur, si in campo Martio non haberentur. Ed.

39. *Furtim*. Ut Milonem falleret, cui dixerat se in comitio fore; putans, ante se comitia in Campo habiturum, quam Milo posset obnuntiare. Man.

40. *Inter lucos*. Eo loco ubi a Romulo conditum asylum fuit, Capitolium inter et Campum ex ea parte clivi illius, quæ est comitio et foro romano opposita. Ed.

Ante diem x kal. nundinæ. Concio biduo nulla. Ante diem VIII kal. hæc ego scribebam, hora noctis nona. Milo Campum jam tenebat. Marcellus candidatus[41] ita stertebat, ut ego vicinus audirem. Clodii vestibulum vacuum sane mihi nuntiabatur. Paucis pannosis linea laterna[42]. Meo consilio omnia illi fieri querebantur, ignari quantum in illo heroe[43] esset animi, quantum etiam consilii. Miranda virtus est. Nova quædam divina mitto : sed hæc summa est. Comitia fore non arbitror. Reum Publium, nisi ante occisus erit, fore a Milone puto. Si se inter viam obtulerit, occisum iri ab ipso Milone video. Non dubitat facere; præ se fert; casum[44] illum nostrum non extimescit. Numquam enim cujusquam invidi et perfidi consilio est usus; nec inerti nobili[45] crediturus. Nos animo duntaxat vigemus; etiam magis, quam quum florebamus; re familiari comminuti sumus. Quinti fratris tamen liberalitati, pro facultatibus nostris, ne omnino exhaustus esset, illo recusante, subsidiis amicorum respondemus[46]. Quid consilii de omni nostro

41. *Marcellus candidatus.* Ædilitius; qui tamen stertens parum laborare de comitiis videbatur. Hunc autem C. Marcellum potius, quam M. puto fuisse. Nam Marcus, qui consul fuit cum Ser. Sulpicio quadriennio post, ædilis esse non potuit Marcellino et Philippo coss. quum ædilitas a consulatu quinquennio distet.

42. *Paucis.* Gruterus ex Bosio, quem sequimur, « Paucis pannosis linea laterna ». Grævius conjicit : « Paucis pannosis una laterna ». Quod et vilitatem et paucitatem hominum ostendit. GRÆV.

43. *Heroe.* Milone. Ut ep. 14, l. I.

44. *Casum.* Exsilii calamitatem : in quam incidi, quia pessimos cives occideram. MAN.

45. *Inerti nobili.* Notat eos, quos a se defendendo metus averterat. Ad Div. lib. I, epist. 9. IDEM.

46. *Respondemus.* Sensus est, se quæ Q. Fr. in eum contulerit reddere velle pro sua copia, ne et ipse frater egeat, et in hoc uti subsidiis amicorum, hoc est, mutuam petere ab amicis pecuniam, quam det fratri, quamvis eam recuset. *Respondere* dicuntur eleganter debitores, qui ad diem solvunt. Vide Gronov. lib. II Observat. cap. 4. GRÆV.

statu capiamus, te absente nescimus. Quare appropera.

EPISTOLA IV, a.

Attici adventum sibi suavissimum exspectatissimumque esse significat. (Romæ, anno U. C. 697, mense januario.)

CICERO ATTICO S.

PERJUCUNDUS mihi Cincius[1] fuit ante diem tertium kalend. febr. ante lucem. Dixit enim mihi, te esse in Italia, seseque ad te pueros mittere; quos sine meis literis ire nolui : non quo haberem, quod tibi, præsertim jam prope præsenti, scriberem; sed ut hoc ipsum significarem, mihi tuum adventum suavissimum exspectatissimumque esse. Quare advola ad nos, eo animo, ut nos ames, te amari scias. Cetera coram agemus : hæc properantes scripsimus. Quo die venies, utique cum tuis apud me sis.

1. *Cincius*. Qui Romæ Attici negotia curabat. MAN.

EPISTOLA IV, b.

(In Antiati, anno U. C. 697, mense januario.)

CICERO ATTICO S.

PERBELLE feceris[1], si ad nos veneris. Offendes de-

1. *Perbelle feceris*. Hic videtur esse principium alterius epistolæ. Nam Cicero prima epistola Romæ, extrema ruri videtur esse, et Atticus contra : nisi Romæ domi suæ velit esse, quamvis absit ipse. CORR. — Cicero tum erat Antii. Manutius itaque hoc ipsum, « apud me », sic interpretatur : « Domi meæ cœnato, etiamsi ego absim ». Sed facit cum Corrado Mongaltius noster,

signationem[2] Tyrannionis[3] mirificam librorum meorum; quorum reliquiæ multo meliores sunt, quam putaram[4]. Etiam velim[5] mihi mittas de tuis librariolis duos aliquos, quibus Tyrannio utatur glutinatoribus[6], ad cetera administris; iisque imperes, ut sumant membranulam, ex qua indices fiant, quos vos Græci, ut opinor, συλλάβους[7] appellatis. Sed hæc, si tibi erit commodum. Ipse vero utique fac venias, si potes in his locis adhærescere, et Piliam[8] adducere. Ita enim et æquum est, et cupit Tullia. Medius fidius næ tu emisti

cui lubens assentior. Utramque tamen eodem numero notamus, ut a vulgari ordine non recedamus. Ed.

2. *Designationem*. Ordinem, quo bibliotheca mea disponatur. Man.

3. *Tyrannionis*. Grammatici. Vide ep. 4 lib. II, ad Q. Fr. Id.—Alii, « offendes designatione... bibliothecam ».

4. Alii, *putaras*. J. V. L.

5. Alii, *vellem*. J. V. L.

6. *Glutinatoribus*. Glutinatoribus non solum utebantur ad voluminum terga exornanda, sed ad chartas membranasve conglutinandas, ut in longum possent extendi. In volumine enim chartaceo chartæ chartis adtexebantur in longitudinem, ut volvi possent in rutulum. In codicibus plures tabellæ ac paginæ, cujuscumque essent materiæ, aliæ aliis superstruebantur, eaque massa paginarum, quæ quin glutine quoque fuerint compactæ non est dubitandum, dicebatur codex, cujus forma eadem fuit quæ nostrorum librorum, qui ex nostrate charta compinguntur. Salmasius, de Usurarum modo, cap. 10, quem vide pluribus de hac re disputantem.

7. Συλλάβους. Græv. corrigendum putabat, σιλλύβους. Membranulæ enim quibus indices librorum inscribebantur, σίλλυβοι sunt dicti, Hesych. Σίλλυβον, ἀκάνθιον, ἁδρὸν καὶ ἐδώδιμόν τι, καὶ τὸ τῶν βιβλίων δέρμα. Dicuntur aliter πιττάκια, illi indices, sive membranæ, quibus inscribebantur nomina auctorum, et quæ voluminibus adglutinabantur. Σίλλυβοι et σίλλυβα sunt etiam pelles, quas oræ vestium adsuebant, ut ex Polluce, Hesychio et Eustathio docuit Salmasius ad Historiam Augustam. Sicut autem pelles oris vestium adsuebantur, sic etiam pelliculæ, seu membranulæ cum nominibus scriptorum et operum affigebantur tergis voluminum et codicum. Hinc etiam dicit in epistola sequente et 8, bibliothecam suam talibus sillybis illustratam et pictam fuisse ab his librariis. Nam et in illis sic legendum est, non *sittybis* (aut *syllabis*), ut libri præ se ferunt. Græv.

8. *Piliam*. Piliam nondum Atticus duxerat uxorem. Nuptias enim celebravit pridie id. feb. ut est in epist. 3, lib. II, ad Q. fratrem. Hæc autem scripta III kal. febr. Accipiamus igitur sic, nuptias quidem nondum celebratas, sed desponsatam tamen fuisse. Man. — Si potes adducere, si tibi concedunt parentes, ut eam adducas, quam nondum duxeris. Corr.

locum[9] præclarum. Gladiatores audio pugnare mirifice. Si locare voluisses, duobus his[10] muneribus liberasses[11]. Sed hæc posterius. Tu fac venias: et de librariis, si me amas, diligenter.

9. *Locum*. Puto vocem, *locum*, vitiose latinis literis scribi, quum græca sit λόχον; quo nomine significatur globus sexdecim militum, ut tradit Ælianus περὶ τάξεων; quasi innuat Cicero Atticum emisse octo paria gladiatorum, qui mirifice pugnarent. Bos. — Non video cur gladiatores emerit Atticus, qui quum honores populi non affectaret, nec delinire populum muneribus necesse habuit. *Locum* igitur intelligo ad spectandum gladiatoribus. Quum autem proximis diebus a nescio quo muneratore dati essent gladiatores eximii, qui magno concursu et voluptate hominum spectarentur, scribit Attico Cicero, si locum illum locare voluisset, potuisse ex locario tantum reficere, quantum pro eo adhuc debeat. J. F. Gronov. — Censeo locum emisse, in quo exercerentur gladiatores, Atticum, et ante habuisse gladiatores, quos per lanistas exercuerat, non tam ut ipse munus ederet, quam ut aut illis locandis, aut vendendis, rem faceret, cui tuendæ augendæque semper studuit. Vide vitam ejus a C. Nepote scriptam. Græv.

10. *His*. Proximis, quibus populo munus gladiatorium datum est. Man.

11. *Liberasses*. Tanti locasses, quanti emeras. Idem.

EPISTOLA V.

Excusat librum a se nuper scriptum prius ad alium, quam ad Atticum, missum esse; causasque novæ cum Cæsare conjunctionis exponit. Adjungit quædam domestica. (In Antiati, anno U. C. 697, mense aprili.)

CICERO ATTICO S.

Ain' tu? an me existimas ab ullo malle mea legi probarique, quam a te? Cur igitur cuiquam misi prius? Urgebar ab eo[1], ad quem misi, et non habebam exemplar. Quid? etiam (dudum enim circum-

1. *Urgebar ab eo*. A Cæsare, ad quem ut se cum eo conjungeret, librum vel epistolam miserat; in quo ipsius acta laudabat, quæ antea vituperaverat. Popma. — Ernestius conjicit agi de libro quem de consulatu scripserat. Male: nam is jam quatuor annis ante scriptus erat. Ed.

rodo[2], quod devorandum est) subturpicula mihi videbatur esse παλινῳδία[3]. Sed valeant recta, vera, honesta consilia. Non est credibile, quæ sit perfidia in[4] istis principibus, ut volunt esse, et ut essent, si quidquam haberent fidei. Senseram, noram, inductus, relictus, projectus ab iis; tamen hoc erat in animo, ut cum iis in republica consentirem[5]. Iidem erant, qui fuerant. Vix aliquando, te auctore, resipui. Dices, ea te monuisse, suasisse, quæ facerem; non etiam ut scriberem[6]. Ego mehercule mihi necessitatem volui imponere hujus novæ conjunctionis; ne qua mihi liceret labi ad illos, qui etiam tum[7], quum misereri mei debent, non desinunt invidere. Sed tamen modici fuimus ὑποθέσει[8], ut scripsi. Erimus uberiores, si et ille libenter accipiet, et hi subringentur, qui villam[9] me moleste ferunt habere, quæ Catuli fuerat, a Vettio emisse[10] non cogitant; qui domum negant oportuisse me ædificare,

2. *Circumrodo*. Paullatim quasi molior. Μεταφορὰ a canibus, qui circumrodunt, quod postea devorant. Corr.

3. Παλινῳδία. Retractatio eorum, quæ nuper de rep. senseram, Cæsarem oppugnando. Ed.

4. *In istis*. Intelligit maxime Bibulum, Catonem, Domitium, Curionem, qui Cæsari infensi, Clodio favebant. Ed.

5. *Cum iis in republica consentirem*. Post reditum, ut ante consenseram. Corr.

6. *Non etiam ut scriberem*. Monuisti tu quidem, ut ea facerem, quæ Cæsaris animum non offenderent, atque etiam quæ delectarent; non tamen, ut etiam scriptis eum laudarem : quod ego nunc, a te non admonitus, mea sponte feci. Manut.

7. Ernest. quoniam sermo est de tempore præsenti, legendum putat *etiamdum* vel *etiamnum*. Ipse vero Tacitum laudat, qui, Annal. III, 61, habet *tum etiam* pro *etiamnum*. Ergo vir doctus nimium diligens fuit. J.V. L.

8. *Modici fuimus* ὑποθέσει. Modice laudavimus : uberem ὑπόθεσιν non cepimus, sed ejusmodi, ut modice laudaremus. Man. — Ὑποθέσει. Argumento. Scil. de laudibus Cæsaris tractando. Ed.

9. *Villam*. Ægre ferunt, inquit, atque indignum putant, me hominem Arpinatem quidem, sed tamen consularem, nobilissimi viri Catuli villam habere : nec cogitant Vettii fuisse hominis mancipis ac publicani, de quo ego emerim. Malasp. — Agitur autem de villa Tusculana. De Orat. II, 3.

10. Vulg. *me emisse*. Sed edd. pr. non habent *me;* imo non agnoscunt

vendere aiunt oportuisse. Sed quid ad hoc[11]? si, quibus sententiis dixi, quod et ipsi probarent, lætati sunt tamen, me contra Pompeii voluntatem dixisse? Finis[12]: sed quoniam, qui nihil possunt, ii me nolunt amare, demus operam, ut ab iis, qui possunt, diligamur. Dices: vellem jampridem. Scio te voluisse, et me asinum germanum fuisse. Sed jam tempus est me ipsum a me amari, quando ab illis nullo modo possum. Domum meam, quod crebro invisis[13], est mihi valde gratum. Viaticum Crassipes[14] præripit. Tu de via recta in hortos. Videtur[15] commodius. Ad te, postridie sci-

a Vettio, quod est e MS Faerni. J. V. L.

11. *Sed quid ad hoc?* Quamquam ea quæ modo narravi de villa et domo, satis superque indicant illorum malum in me animum, exigua tamen sunt, et prope contemnenda præ ea re quam mox referam. Quia enim a Pompeio aliquando dissentiebam in dicenda in senatu sententia, quo fiebat ut is mihi quodammodo infensus esset, quamvis illi non probarent quæ a Pompeio dicerentur, sed contra mecum sentirent, tamen lætabantur me ea de causa incurrere in odium Pompeii. Quæ lætitia non aliunde proficiscebatur, quam ex malo, et invido illorum animo. Præpositio, *ad*, hic comparationem significat, ut apud Terentium in Eunucho, « estne ut fertur forma? P. Sane. CH. « At nihil ad nostram hanc: » id est, præ nostra hac. Bos.— Schütz. negat hunc locum posse comparari, et conj. « quid? si quibus, etc. » En.

12. *Finis* abest ab ed. Rom. aliisque veteribus; nec quomodo huc irrepserit, in mentem venit Grævio. Sed quum in MSS omnibus compareat, non delendum videtur, quod tamen Oliv. et aliis visum est. Græv. optime conjiciebat, *sit*, *quoniam;* Tunstall. pag. 111, *Sinis*. Ernest. vulgatum melius putat. Schütz. dubitat, et mallet: « Sed sani simus, et quoniam ».

13. *Invisis*. Quid si, *invises?* ut sit, Te invisurum scribis quum eris Romæ. Nam certe nondum Atticus Romam pervenerat. Quod illud declarat proxime subscriptum: « Tu de via recta in hortos ». Man.

14. *Viaticum Crassipes præripit*. Cicero, post mortem P. Pisonis, cognomento Frugi, Tulliolam Furio Crassipedi, Marcellino et Philippo coss. collocavit. Ei pro dote pecunia erat numeranda: ut Ciceroni ad votivam legationem, de qua obeunda cogitabat, viaticum præriperetur. Nam, quod villas invisere vellet; quoniam id paucorum dierum viaticum futurum erat, ut in ep. 4, lib. II, ad Fr. ideo potius accipiendum videtur de viatico legationis, quo quidem opus esset haud paullo majore in multorum mensium peregrinationem. Idem.

15. *Videtur*. Aliter distinguit Man. « Tu de via recta in hortos. Videtur commodius ad te. Postridie scilicet. Quid enim tua? » Explana sic: Commodius domum tuam pergere. Id sci-

licet : quid enim tua? sed viderimus. Bibliothecam mihi tui pinxerunt constructione et sittybis[16]. Eos velim laudes.

licet postridie facies. Quid enim tantum in uno die? quid tua, citius serius uno die? Omnino aliter Mongaltius: « Tu, Attice, in hortos Crassipedis veni. Id mihi quidem erit commodius. Quid enim tua? Postridie ad te ibimus. Sed viderimus ». Atticus scilicet Romæ tunc erat : Cicero Antii, unde mox rediturus; et ante in hortos Crassipedis, quam in Urbem. Hæc ille.

16. *Pinxerunt constructione et sittybis.* Id est, in re utraque artificiose variaverunt et ornaverunt eam : tum in pegmatis, ubi est loculorum librariorum constructio; tum in libris ipsis, quorum sittybas curaverunt elegantissime. Sunt enim *sittybæ*, scortea librorum integumenta, et vestes e corio, παρὰ τῶν σίττων, a capris (quarum adhibebantur pelles), antiquo nomine facto, quo caprarii in pecudibus agendis utebantur. Junius. — Pro *sittybis* legendum *sillybis* jam contendit Græv. supr. epist. 4. Ed.

EPISTOLA VI.

Lentuli flaminis mortem et suæ vitæ in hac rep. fœditatem deplorat. Hortensiana, quæ Atticus ab eo scribi voluerat, detrectat. Epistolam ad Lucceium missam, ut legat, ut domum suam invisat, et Vestorio suo nomine aliquid significet, petit. (Anno U. C. 697.)

CICERO ATTICO S.

De Lentulo[1] scilicet sic fero, ut debeo. Virum bonum, et magnum hominem, et in summa magnitudine animi multa humanitate temperatum perdidimus; nosque malo solatio, sed nonnullo tamen, consolamur, quod ipsius vicem minime dolemus, non ut Saufeius et vestri[2]; imo hercule quia sic amabat patriam, ut mihi aliquo deorum beneficio videatur ex ejus in-

1. *Lentulo.* L. Lentulo, flamine Martiali, de quo ep. 24, lib. II, et de Haruspicum resp. Man.

2. *Non ut Saufeius et vestri.* Non ideo vicem ipsius minime dolemus, quia Saufeium, et reliquos Epicureos sequamur, qui nihil dolere soliti sunt, nisi quod ad ipsos pertinet, aliena non curant; sed mehercule, quia minime dolendum ejus interitu videtur,

cendio esse ereptus. Nam quid fœdius nostra vita? præcipue mea? nam tu quidem, etsi es natura πολιτικὸς[3], tamen nullam habes propriam servitutem[4]: communi frueris nomine[5]. Ego vero, qui, si loquor de republica, quod oportet, insanus; si, quod opus est, servus existimor; si taceo, oppressus et captus; quo dolore esse debeo? quo sum scilicet, hoc etiam acriore, quod ne dolere quidem possum, ut non ingratus videar. Quid, si cessare libeat, et in otii portum confugere? Nequicquam[6]. Imo etiam in bellum[7] et in castra. Ergo erimus ὀπαδοὶ[8], qui ταγοὶ esse noluimus? sic faciendum est. Tibi enim ipsi, cui utinam semper paruissem! sic video placere. Reliquum est[9], Σπάρταν ἔλαχες, ταύταν κόσμει. Non mehercule possum; et Philoxeno[10]

qui tamquam deorum beneficio, quum patria civilibus discordiis arderet, ex ejus incendio videatur esse ereptus. « Saufeius et vestri »; quia et Saufeius, et Atticus Epicurei. Man.

3. Πολιτικός. Reip. deditus.

4. *Propriam servitutem*. Servi omnes videmur: ita nobis erepta libertas est vitio civium improborum; in hac servitute, quæ communis omnibus est, tu quoque vivis; ego autem habeo propriam et præcipuam, qualem præterea nemo habet. Idem.

5. *Communi frueris nomine*. Communem servis servitutem, leviorem sane mea quæ propria est. Idem.

6. *Nequicquam*. Frustra, inquit, libeat in otium secedere, ut non ingratus videar erga eos, quorum studio et opera evocatus sum ab exsilio. Nam ii meo aliquo publico munere, et officio sibi volunt satisfieri. Itaque ut ingrati animi vitium effugiam, vel eorum gratia, versandum mihi est in republica. Bosius.

7. *Imo etiam in bellum*. Legendum cum interrogatione. Et repetendum ἀπὸ κοινοῦ, *si libeat*, et extrinsecus assumendum verbum, *sequi*, aut *comitari*, quod assectatoris est. Quid, si libeat, inquit, Pompeium et Cæsarem sequi etiam in bellum et in castra? Huic vero interrogationi ita respondet, quasi turpe existimet eum, hoc est, se qui dux esse noluerit, alios in militia assectari. Idem.

8. Ὀπαδοὶ, asseclæ. Ταγοὶ, duces.

9. *Reliqui est*. Alii, *reliquum est*. Subintellige, Hoc quod dicam, ut « quam Spartam nactus sum, ornem »: id est, ut quando me cum Cæsare et Pompeio conjunxi, ornem eos, et tuear, etiamsi ex animi sententia non probem. Hoc quidem reliquum est: sed ego, ut faciam, a me impetrare non possum: ægre enim adducor, ut a republica desciscam, cujus illi rationibus privatas opes anteponunt. Man.

10. *Philoxeno*. Qui, Dionysii tyranni versus quia libere improbabat, in carcerem Lautumias conjectus est: deinde eductus, quum idem Dionysius

ignosco, qui reduci in carcerem maluit. Verumtamen[11] id ipsum mecum in his locis commentor, ut[12] ista improbem[13]; idque tu, quum una erimus, confirmabis. A te literas crebro ad me scribi video; sed omnes uno tempore accepi. Quæ res etiam auxit dolorem meum. Casu enim trinas ante legeram, quibus, meliuscule Lentulo esse, scriptum erat : ecce quartæ fulmen[14]. Sed ille, ut scripsi, non miser; nos vero ferrei[15].

Quod me admones, ut scribam illa[16] Hortensiana: in alia incidi, non immemor istius mandati tui. Sed

alios item versus ei legendos tradidisset, opinatus fore, ut metu carceris probaret; sententiam non mutavit, sed, versibus lectis, demisso capite, ultro ad Lautumias tacitus iter convertit. Quumque Dionysius ad abeuntem clamasset, Quo, Philoxene? Ad Lautumias, inquit : ut intelligeret tyrannus, ab eo versus non probari. Diodorus Siculus, XV, 6, Stobæus, Lucianus, Athenæus lib. I, et interpres Aristophanis in Pluto. Man.

11. *Verumtamen*. Hæc dictio non semper habet adversandi vim, sed interdum concludendi, ut hoc loco, quasi dicat: Sed, ne longior sim, ne te multis teneam, ut indicem tibi animum meum, ego nunc meam ipse rationem quæro, qua ista improbem. Idem.

12. *Ista*. Istorum acta, quæ ad tyrannidem spectant. Et dixit *commentor*, quia rationem quæreret, qua, neque se illa probare ostenderet, et Cæsarem tamen, ac Pompeium haud magnopere offenderet. Quæ autem erat hæc ratio? vel ut scriberet de optima republica, quod fecit paullo post; quibus in libris, quod esse debeat optimi civis officium quum ostenderet, satis indicabat, acta se Cæsaris et Pompeii non probare : vel ut ab Urbe abesset; ut absentiæ suæ causam esse constaret, quod ea, quæ tum agerentur, non probaret. Idem.

13. *Improbem*. Quæ sit Ciceronis sententia, declarat ea quæ proxime antecedit, Manutii annotatio. Sed voluerat legi Malaspina, *probem :* quod recepit Lambinus, ac tuetur J. F. Gronovius. — Malaspina corrigit e duobus MSS *probem ;* quod certe hic videtur aptius. J. V. L.

14. *Fulmen*. Quibus, ut fulmine, sum ictus, quia Lentuli obitum, aut certe desperatam salutem significarent.

15. *Ferrei*. Manifesto comprehenditur, hic *servi*, non *ferrei* legendum esse. Victorius. — Quamvis receperint emendationem Victorii Manutius et M. Brutus, hanc tamen ipse Victorius non ausus fuit recipere. Græv.

16. *Illa Hortensiana*. Videtur intelligere Hortensium librum de philosophia, quem postea scripsit. Man. — Sch. vero putat aliud quid fuisse, quod Atticus a Cicerone scribi volebat, in quo suspiciones illæ perfidiæ, quibus Cicero Hortensium onerabat, tangerentur. Ed.

mehercule incipiendo[17] refugi; ne, qui videar[18] stulte illius[19] amici intemperiem non tulisse, rursus stulte injuriam illius faciam illustrem, si quid scripsero; et simul, ne βαθύτης mea[20], quæ in agendo apparuit, in scribendo sit oculatior[21], et aliquid satisfactio levitatis habere videatur. Sed viderimus. Tu modo quam sæpissime ad me aliquid. Epistolam, Lucceio[22] nunc quam misi, qua, meas res ut scribat, rogo, fac ut ab eo sumas: valde bella est; eumque, ut approperet, adhorteris; et, quod mihi se ita facturum rescripsit, agas gratias. Domum nostram, quoad poteris, invisas. Vestorio aliquid significes: valde enim est in me liberalis.

17. *Incipiendo*. Quum jam aggressus essem scribere illa Hortensiana, revocavi me, et quod institueram, abjeci, ne, quum videar injuriam Hortensii, quæ tamen non gravissima fuerat, parum sapienter tulisse, rursus in eodem illustrando parum sapiens haberi possim. Neque enim sapientis est, cui antea maxime succensueris, eumdem paullo post maxime laudare. MAN.

18. *Qui v. stulte.* Vulg. *quod videar.* *Qui* correxit Ern. et viderunt Lamb. et Nizol. Videbatur Cicero stulte fecisse, quod in quadam causa tacite non tulerat intemperiem Hortensii, sed ei objecerat injuriam sibi immerito illatam. BOSIUS.

19. Junius conjicit, « illius non amici intemperiem tulisse », quod et Mongaltius ediderat. J. V. L.

20. Βαθύτης *mea*. Βαθύτητα vocat taciturnitatem, et occultum aliqua de re animi sensum, sumpta translatione a puteis, et aliis locis altis, in quibus demersa ita latent, ut nemini appareant. Bos. — Βαθύτης non est taciturnitas; sed singularis quædam prudentia intelligitur. Sallustio, *altitudo ingenii* vocatur, ut docet Turneb. III, 15; βάθος διανοίας Themistio; Quintil. Declam. « profundæ mentis consilia ». Polyb. βαθύτης τῆς ψυχῆς. Nec multo aliter « altitudo animi ». Cic. sic et ep. 10, lib. V: « Itaque admirabere meam βαθύτητα, quum salvi redierimus ». Aliter tamen VI, ep. 1: « Quod meam βαθύτητα in Appio tibi, libertatem etiam in Bruto probo, vehementer gaudeo ». Is. CASAUB. — Vide Fr. Odinum in Offic. lib. XXV.

21. *Oculatior*. Castigavi, *oculatior*, auctore Decurtato, quum antea legeretur *occultior*, repugnante sententia. Oculatus hic qui omnium oculis patet, quo significatu Plinius locum oculatissimum vocavit. BOSIUS. — Olim, *occultior*, contra sententiam. J. V. L.

22. *Lucceio*. Ad Div. lib. V, ep. 12.

EPISTOLA VII.

Quinto filio melius esse lætatur; in Apollonium invehitur; pecuniam Metello nuper mortuo ab Attico mutuam datam ei perituram negat; de domo mandata ut curet rogat; Arpinates fratri Quinto irasci significat. (In villa Arpinati, anno U. C. 697, mense maio.)

CICERO ATTICO S.

Nihil εὐκαιρότερον[1] epistola tua, quæ me sollicitum de Quinto[2] nostro, puero optimo, valde levavit. Venerat horis duabus ante Chærippus[3]; mera monstra nuntiarat. De Apollonio[4] quod scribis, qui illi[5] dii irati, homini græco, qui conturbare[6] quidem putat sibi licere; quod equitibus romanis. Nam Terentius[7] suo jure. De Metello[8], οὐχ ὁσίη[9] φθιμένοισιν. Sed tamen multis annis civis nemo erat mortuus, qui quidem[10]....

1. Εὐκαιρότερον. Opportunius.

2. *De Quinto*. Q. fratris filio. Corr.

3. *Chærippus*. Idem videtur qui in Quinti fratris cohorte prætoria fuerat. Ad Q. Fr. I, 1. Sch.

4. *De Apollonio*. P. Crassi, ut arbitror, liberto. Ep. 16, lib. XIII, ad Div. Corr. — Negat tamen Sch.

5. *Qui illi dii*. Formula male precandi, in qua omittitur verbum *sint*, et *qui* ponitur pro *utinam*, ut in simili imprecatione dixit Terentius Phorm. « Qui illum dii omnes perduint ». Plautus Trinummo, « Qui istum dii perdant ». Popma.

6. *Conturbare*. Est, omissis veteribus creditoribus, satisfacere iis, qui posterius crediderunt. Manutius. — *Conturbare*, quantum ex jurisconsultorum verbis possum judicare, est accipere, et non reddere: hoc est, omnino quasi decoquere. Corr. — Est autem elliptica locutio: plena est « Conturbare rationes, rem, etc. » Terent. Eun. V, 3, 29: « Ita conturbasti mihi rationes omnes ». Qui enim non sunt solvendo, neque se extricare nominibus possunt et ære alieno, illi conturbant, inquit Turnebus, quem vide Advers. IV, 15.

7. *Terentius*. P. Terentius Hisp. Ep. 10, lib. XI, et ep. 65, lib. XIII, ad Div. Corr.

8. *De Metello*. Quisnam e Metellis? Hærent interpretes. Corradus et Mongaltius Q. Metellum Nepotem significari putant: Manutius vero, Metellum Creticum.

9. Οὐχ ὁσίη. *Pium non est mortuis insultare*. Odyss. X, 412: Οὐχ ὁσίη κταμένοισιν ἐπ' ἀνδράσιν εὐχετάασθαι.

10. *Qui quidem*. Est ἀποσιώπησις,

Tibi nummi meo periculo sint[11]. Quid enim[12] vereris, quemcumque heredem fecit? nisi Publium fecit. Verum fecit non improbe; quamquam fuit ipse. Quare in hoc thecam nummariam[13] non retexeris : in aliis eris cautior. Mea mandata de domo curabis; præsidia[14] locabis; Milonem admonebis. Arpinatium fremitus est incredibilis de Laterio[15]. Quid quæris? equidem dolui. Ὁ δὲ οὐκ ἐμπάζετο[16] μύθων. Quod superest, etiam puerum Ciceronem curabis et amabis, ut facis.

qua Cicero aliis cogitandum relinquit, quid ipse sentiat de Metello, ne si forte quod in animo habebat expromeret, hominem mortuum maledictis incessere videretur. Innuit vero improbum virum fuisse. Bos. — Schütz. edidit, « qui..... Tui quidem tibi nummi ». J. V. L.

11. *Tibi nummi meo periculo sint.* Εἰρωνικῶς. Indicat enim nullam spem esse eorum nummorum recuperandorum. Ideo mox subjicit, « in hoc thecam nummariam ne retexeris ». Bos.

12. *Quid enim vereris.* Sensus est, Quid vereris, quemcumque Metellus heredem fecit, ne is scilicet hereditatem non cernat, quod eam damnosam existimet, nisi forte Publium heredem fecit? non enim verendum est, sed pro certo habendum, neminem eam hereditatem aditurum præter Clodium; qui ære alieno quum totus sit obrutus, nullam quantumvis damnosam repudiaturus est hereditatem. Verumtamen improbe non fecit Metellus, quod affinem suum heredem fecit, quem sciebat certo hereditatem suam aditurum. Itaque hujus rei causa ne thecam nummariam retexeris, id est, aperueris, ut in eam nummos indas tibi debitos a Metello. Ii enim tibi perierunt. Idem.

13. *Thecam nummariam.* Proverbium est, « thecam nummariam non retexeris ». Sportulam vimineam intelligit, quæ si fuit angustior, videtur potuisse retexi. Is. Casaub.

14. *Præsidia.* Ne, dum ædificatur, impetum aliquem Clodius faciat. Man. — P. Victorius ex conjectura censebat emendandum *prædia*, sed nihil tamen in sua editione immutavit, nec immutandum censuit. Male Bosius et Gruterus receperunt Victorii conjecturam. Græv. — Idem tamen, altero tomo extremo, ubi *addenda* et *corrigenda* proponit, in contextu scribi jubet *prædia*, Mureto quoque, inquit, hanc lectionem approbante. Quamobrem ergo, si de locandis *prædiis* agitur, Milonem admonitum velit, ego non video. At video cur ille admoneatur, si locanda sint *præsidia :* conductas enim operas habebat. Olivet.

15. *De Laterio.* Laterium erat villa Quinti Ciceronis in Arpinati, quam ædificiis, aquæductibus et viis ornabat, ut constat ex epistola prima l. III ad eumdem. Sed, ut videtur, Arpinates vicinos suos hac re offendebat, quod Marcus frater dolebat. Ille vere non curabat sermones illorum. Popma.

16. Ὁ δὲ οὐκ. Hic vero non curabat quæ dicebantur. Odyss. A, 271, 305. Sed mutat rursus. Sic enim est : Εἰ δ' ἄγε νῦν ξυνίει, καὶ ἐμῶν ἐμπάζεο μύθων.

EPISTOLA VIII.

Epistolæ Attici, qui domum Antii vel in agro suburbano habere voluerat, respondet; librariorum ab eo sibi missorum operam laudat; quomodo se gladiatores Attici gesserint, quærit. Addit de Domitio consulatu quem petierat, dejecto; de variis rebus domesticis. (Antii, anno U. C. 697, mense maio.)

CICERO ATTICO S.

Multa me in epistola tua delectarunt, sed nihil magis, quam patina tyrotarichi[1]. Nam[2] de rauduscule quod scribis, μήπω μέγαν[3] εἴπῃς, πρὶν τελευτήσαντ' ἴδῃς. Ædificati tibi in agris nihil reperio[4]. In oppido[5] est quiddam, de quo est dubium, sitne venale, ac proximum quidem nostris ædibus. Hoc scito, Antium[6] esse

1. *Tyrotarichi*. Videtur Atticus, iis quæ de tyrotaricho, et de rauduscule scripserat, notasse miram Ciceronis parcimoniam, qua grande æs alienum, quod rebus suis adversis conflaverat, ita minuerat, ut id modicum jam esset. Nam raudusculum est modicum æs. Tyrotarichus autem genus erat opsonii vilioris, rusticis familiare, quod caseo et salsamentis constabat: unde et nomen acceperat. Bosius.

2. *Nam de rauduscule*. Quod ais me æs illud alienum, quod contraxi, ita minuisse, ut id jam non æs, sed raudusculum sit; ne me magnum, id est, bonis affluentem, et fortunatum dixeris, priusquam videris qui futurus sit exitus rerum mearum. Nam fieri potest, ut, antequam moriar, iterum fortunæ meæ ad eosdem miseriarum scopulos allidantur. Idem.

3. Μήπω μέγαν. Invenimus hunc versiculum apud Joannem Stobæum, sub nomine Sophoclis. Explicat autem fere Solonis sententiam, qui neminem beatum antequam obiisset dici volebat. Victor. — Mavult Gronov. μήπω μέγ' εἴπῃς. Hoc est, ne quid magnum dicas, priusquam mortuum videris, seu ne glorieris de adversario, priusquam jaceat. Τελευτᾶν non modo est mori, sed quocumque modo finire. Itaque τελευτῶν sæpe ponitur pro denique, ad postremum. Cicero elegantissime abusus est hoc dicto. Accepit τελευτήσαντα quasi esset accusativi pluralis neutrius, et loqueretur poeta de nummis. Significat igitur, ne gratuleris tibi de nummis priusquam finientia, hoc est, finem negotii videris.

4. *Nihil reperio*. Quod emere possis.

5. *In oppido*. Antiatum. Corr.

6. *Antium Buthrotum esse Romæ*. Ut Corcyra Buthrotum prope habet,

Romæ, ut Corcyræ Buthrotum illud tuum. Nihil quietius, nihil alsius, nihil amœnius : εἴη μισητὸς[7] φίλος οἶκος. Postea vero quam Tyrannio mihi libros disposuit, mens[8] addita videtur meis ædibus : qua quidem in re mirifica opera Dionysii, et Menophili[9] tui fuit. Nihil venustius, quam illa tua pegmata[10], postquam mi sittybis libros illustrarunt. Valde est[11]. Scribas ad me velim de gladiatoribus[12], sed ita, bene si rem gerunt : non quæro, male si se gessere.

Apenas[13] vix discesserat, quum epistola[14]. Quid ais? putasne fore, ut legem non ferat? dic, oro te, clarius : vix enim mihi exaudisse videor. Verum statim fac ut sciam, si modo tibi est commodum. Ludis quidem quoniam dies est additus, eo etiam melius hic eum diem cum Dionysio conteremus. De Trebonio[15] prorsus tibi assentior[16]. De Domitio[17],

oppidum amœnissimum et quietissimum : ita Antium Roma. Man. — Alii, « Antium Buthrotum esse Romæ, ut Corcyræ illud tuum ». J. V. L.

7. Εἴη μισητός. Hoc sensu: Familiaris tua domus tibi odio fuerit præ Antiatibus illis ædibus. Proverbium græcum est, φίλος οἶκος ἄριστος, quo familiaris cujusque domus laudatur. Verum ita amœnæ erant ædes illæ Antiates, ut nemo esset qui suis illas longe non anteferret. Bosius.

8. *Mens.* Quum antea bibliotheca nondum a Tyrannione disposita, quasi corpus esset sine mente. Man.

9. *Dionysii, et Menophili.* Quibus Tyrannio usus est glutinatoribus, ep. 4. Idem.

10. *Pegmata.* Vide supra ep. 4, ubi de *sillybis*, pro *sittybis*, quod habent vulgati.

11. *Valde ut.* Ita Lambinus. Alii vero, « illustrarunt valde. Et scribas, etc. » Reponendum autem conjicit J. F. Gronovius : « Vale, et scribas, etc. » Ita ut « Apenas vix discesserat », sit novæ epistolæ initium.

12. *De gladiatoribus.* Supra, ep. 4.

13. *Apenas.* Servus vix discesserat cum literis ad te meis, quum epistola mihi a te reddita est : in qua scribis fore, ut legem non ferat. Quem autem legem non laturum, et quam legem intelligat, quoniam in divinatione positum est, omitto. Man.

14. *Epistola.* Scil. a te venit.

15. *De Trebonio.* Tribunatum plebis petituro, quem gessit anno sequenti, Pompeio et Crasso coss. Man.

16. *Tibi assentior.* Eum tribunum plebis legem de provinciis consularibus ad istorum arbitrium laturum. Plut. in Pomp. et Dion. lib. XXXIX. Corr.

17. *De Domitio.* L. Domitio Ænobarbo consulari candidato. Idem.

Σύκῳ[18], μὰ τὴν Δήμητρα, σύκον οὐδὲ ἓν
Οὕτω ὅμοιον γέγονεν,

quam est ista περίστασις[19] nostræ: vel quod ab iisdem, vel quod præter opinionem, vel quod viri boni nusquam. Unum dissimile, quod huic merito. Nam de ipso casu nescio, an illud melius. Quid enim hoc miserius, quam eum, qui tot annos quot habet, designatus consul fuerit, fieri consulem non posse? præsertim quum aut solus, aut certe non plus, quam cum altero petat. Si vero id est, quod nescio an sit, ut non minus longas jam in codicillorum fastis futurorum consulum paginulas habeat[20], quam factorum; quid illo miserius, nisi respublica? in qua ne speratur quidem melius quidquam.

De Natta[21] ex tuis primum scivi literis: oderam hominem. De poemate quod quæris, quid si cupiat effugere[22]? quid? sinas? De Fabio Lusco[23] quod eram

18. Σύκῳ. *Ficui per Cererem ficus nulla umquam tam similis fuit.* Senarius cum dimidio Comici nescio cujus.

19. Περίστασις. Status, conditio. Status iste Domitii simillimus est nostro, quum in exsilium pulsi sumus: vel quod ab iisdem læditur, a quibus olim ego; vel quod præter opinionem, etc. MANUT.

20. *Habeat.* Hæc Mongalt. intelligit de Domitio, quasi se prædicere posse dixerit quinam futuri sint consules. Sed putat Gronov. scribendum *habeant;* sc. Pompeius, Cæsar et Crassus, qui jam inter se convenerunt de consulibus in multos annos, quos fieri sint passuri, idque habeant perscriptum in codicillis, ut jam aliquot annorum consules non populi romani, sed suo arbitrio fecerunt.—*Quid illo miserius?* scilicet, bono Domitio, qui inter hos notatos in codicillis haud dubie non est, quum tamen quasi genitus et sublatus sibi videatur in spem consulatus, patre consulari, triumphali, censorio. Suet. Ner. 2. J. F. GRONOV.

21. *De Natta.* Cognomen est Pinariorum. Forte is est, de quo dixit Horatius: « ungor olivo, Non quo fraudatis immundus Natta lucernis ». CORR. — Fuit L. Natta, quo pontifice præeunte Clodius Ciceronis domum consecrarat. ED.

22. *Effugere.* In lucem exire. MAN.

23. *De Fabio Lusco.* Nisi M. Fabius hic est, cujus modestiam etiam commendat ep. 25, lib. IX, ad Div. fateor me, qui sit, ignorare. CORR. — Nisi hoc de Fabio Lusco negotium conjunctum fuerit cum illo Nattæ, quod paullo ante tetigerat, vel exciderint quædam hic necesse est, vel ad epi-

exorsus[24]; homo peramans semper nostri fuit, nec mi umquam odio: satis enim acutus et permodestus, ac bonæ frugi. Eum, quia non videbam, abesse putabam. Audivi ex Gavio hoc Firmano, Romæ esse hominem, et fuisse assiduum. Percussit animum. Dices, tantulane causa[25]? Permulta ad me detulerat non dubia de Firmanis[26] fratribus. Quid sit, quod se a me remorit[27], si modo removit, ignoro.

De eo, quod me mones, ut et πολιτικῶς[28] me geram, et τὴν ἔσω γραμμὴν[29] teneam; ita faciam. Sed opus est majore prudentia, quam a te, ut soleo, petam. Tu velim e Fabio, si quem habes aditum, odorere; et istum convivam tuum degustes[30]: et ad me de his rebus, et de omnibus quotidie scribas. Ubi nihil erit, quod scribas, id ipsum scribito. Cura ut valeas.

stolam aliam, quæ interciderit, respiciatur. Schütz. J. V. L.

24. *Quod eram exorsus*. Alibi, vel in cogitatione. Certe in hac epistola non est exorsus, nisi forte pars illa desideratur. Corr.

25. *Tantulane causa*. Minima enim causa, ideo commoveri, quia, quum Fabius Romæ fuisset assiduus, ad eum tamen non venisset. Man.

26. *Firmanis*. Interpretes, qui sint fratres hi Firmani, ignorant.

27. Vulg. *removit*. J. V. L.

28. Πολιτικῶς. Civiliter, seu cum reipublicæ bene gerendæ studio; ut sapientem reique publicæ peritum civem decet. Corr.

29. Τὴν ἔσω γραμμήν. Id est, interiorem lineam, quæ media inter extremas duceretur. Significat media via utendum esse, ut idem alibi loquitur: quod fit, quum quis nimis non inclinat in alterutram factionum partem. Bosius.

30. *Degustes*. Leviter in sermone tentes. Μεταφορὰ a cibis, quorum saporem degustando percipimus. Et respexit ad illud, *Odorere*.

EPISTOLA IX.

Quærit quid tribuni de censu impediendo totaque de censura cogitent; colloquium cum Pompeio narrat; se in Pompeianum ire nuntiat. (Neapoli, anno U. C. 698, mense aprili.)

CICERO ATTICO S.

Sane velim scire, num censum [1] impediant [2] tribuni diebus vitiandis (est enim hic rumor), totaque de censura quid agant, quid cogitent. Nos hic cum Pompeio fuimus. Multa mecum de republica, sane sibi displicens, ut loquebatur (sic est enim [3] in hoc homine dicendum), Syriam spernens, Hispaniam jactans [4]: hic quoque, ut loquebatur; et opinor, usquequaque de hoc quum dicemus, sit hoc quasi [5], καὶ τόδε Φωκυλίδου· tibi etiam gratias agebat, quod signa componenda [6] suscepisses; in nos vero suavissime hercule effusus. Venit etiam ad me in Cumanum a se [7]. Nihil minus velle [8] mihi visus est, quam Messallam consulatum

1. *Censum*. Est *census* censorum opus, hoc in loco. *Vitiari* autem dicuntur dies, quum vitiosi fiunt aliqua religionis obnuntiatione. Junius.

2. Alii, *impendant*. J. V. L.

3. *Sic enim*. Solet enim « aliud sentire, aliud loqui », ad Div. VIII, ep. 1. Hinc ep. 14 h. l. « Dixit, sed utrum fronte, an mente, dubitatur ». Corr.

4. *Jactans*. Ita exagitans, quasi fastidiret. Ed.

5. *Quasi*. Ut Phocylides poeta suis præceptis præponere solitus est illum dimidiatum versiculum, Καὶ τάδε Φωκυλίδου, « Et hæc Phocylidis »; sic nos quum Pompeii sermones referemus, semper addemus, « Ut loquebatur »: quoniam ille aliud in lingua promptum, aliud in pectore clausum habebat. Popma.

6. *Componenda*. In theatro Pompeii. De quo Plut. Plinius, etc. Man.

7. *A se*. A villa sua; sicuti, *ad me*, valet, ad villam meam. Nec est, cur hoc loquendi genere quisquam offendatur. Sic ille, quem hic noster tanti fecit, Terentius in Heauton. « Hinc a me quisnam egreditur? » et alibi quum ipse, tum optimus latinitatis auctor, Plautus. Idem.

8. *Nihil minus velle*. Quia favebat Æmilio Scauro. Videbat autem duos pa-

petere: de quo ipso si quid scis, velim scire. Quod Lucceio[9] scribis te nostram gloriam commendaturum, et ædificium[10] nostrum quod crebro invisis, gratum. Quintus frater ad me scripsit, se, quoniam Ciceronem suavissimum secum haberet[11], ad te nonis mai. venturum. Ego me de Cumano movi ante diem v kal. maii; eo die Neapoli apud L. Pætum[12]; ante diem iv kal. maii, iens in Pompeianum, bene mane hæc scripsi.

tricios simul esse consules non posse: vetabat enim antiqua lex. Ideo timebat, ne, dejecto Scauro, Messalla crearetur. Quod evenit. MAN.

9. *Lucceio*. Vide epist. 6 hujus libri.

10. *Ædificium*. Domum quæ ædificatur. De qua lib. III ad Q. Fr. MAN.

11. *Haberet*. Mallem: *tecum haberes*: ut ea causa iret ad Atticum Q. frater. IDEM.

12. *Lætum*. Placeret, *Pætum*; ut sit Papirius Pætus, de quo ad Div. IX. IDEM.

EPISTOLA X.

De Ptolemæo in Ægyptum reducto; de studiis suis; ædificationem suam Attico commendat. (In Cumano, anno U. C. 698, mense aprili.)

CICERO ATTICO S.

PUTEOLIS magnus est rumor, Ptolemæum esse in regno[1]. Si quid habes certius, velim scire. Ego hic pascor bibliotheca Fausti[2]. Fortasse tu putabas, his rebus[3] Puteolanis et Lucrinensibus. Ne ista quidem

1. *Esse in regno*. Restitutum a Gabinio, Syriæ proconsule. Nota historia ex Dione, Cæsare, aliis. MAN.

2. *Fausti*. Hic est L. Cornelius Sulla Faustus, Sullæ dictatoris filius, Pompeii gener, quem magnam et exquisitam bibliothecam habuisse licet suspicari ex eo, quod Sulla pater devictis Athenis inde aliquot librorum millia abstulerit, ut tradit Plutarchus in vita. POPMA.

3. *His rebus*. Piscibus et ostreis, quibus sinus Puteolanus et lacus Lucrinus abundabant. IDEM.—Placet ut legatur *ostreis*, pro *his rebus*. URSINUS. — Lucrinus, hodie *lago di Licola*. ED.

desunt. Sed mehercule a ceteris[4] oblectationibus ut deseror et voluptatibus propter rempublicam[5]; sic literis sustentor et recreor; maloque in illa tua sedecula, quam habes sub imagine Aristotelis[6], sedere, quam in istorum sella curuli; tecumque apud te ambulare, quam cum eo, quocum video esse ambulandum[7]. Sed de illa ambulatione fors viderit, aut si qui est, qui curet, deus. Nostram ambulationem[8], et Laconicum, eaque, quæ Cyrea sint[9], velim, quod poteris, invisas; et urgeas Philotimum [ut properet]; ut possim[10] tibi aliquid in eo genere respondere. Pompeius in Cumanum Parilibus[11] venit : misit ad me statim, qui salutem nuntiaret. Ad eum postridie mane vadebam, quum hæc scripsi.

4. *A ceteris.* Videtur *ut* suo loco excidisse. Forte Cicero sic scripsit : « Sed mehercule ut a ceteris. . . . sic literis, etc. » Græv.

5. *Obl. deseror ut voluptatum*, *pr. r.* Ernest. *ut* primus inseruit ante *deseror.* J. V. L.

6. *Sub imagine Aristotelis.* In tua bibliotheca. Man.

7. *Ambulandum.* Mihi ut legato. Ep. 1 et 2 h. l. Nisi velit significare, quod devorandum esse dixerat, ep. 5 h. l. Corr.

8. *Ambulationem, et Laconicum.* In ipsius domo. De Laconico, vide Vitruvium lib. X, cap. 9, 10. Man.

9. *Cyrea sint.* A Cyro architecto facta sint. Ep. 3, lib. II. Al. *circa sunt*, idque fortasse rectius, ut balnearia significet. Ep. 1, lib. III, ad Q. Fr. Corr.

10. *Ut possim.* Ut ego quoque habeam, ubi te possim accipere, acceptus a te toties : quod nunc, nondum ædificata domo non possum. Man.

11. *Parilibus.* IX kal. maii. Idem.

EPISTOLA XI.

Rogat ut pergat Atticus sibi omnia quæ Romæ publice gerantur narrare. (In Cumano, anno U. C. 698, mense aprili.)

CICERO ATTICO S.

Delectarunt me epistolæ tuæ, quas accepi uno tempore duas ante diem II kal. Perge reliqua. Gestio

scire ista omnia. Etiam illud[1] cujusmodi sit, velim perspicias : potes a Demetrio[2]. Dixit mihi[3] Pompeius, Crassum a se in Albano exspectari ante diem IV kal. is quum venisset, Romam esse statim venturos, ut rationes cum publicanis putarent. Quæsivi, gladiatoribusne[4]? respondit, antequam inducerentur. Id cujusmodi sit, aut nunc, si scias, aut quum is Romam venerit, ad me mittas velim. Nos hic voramus literas cum homine mirifico (ita mehercule sentio) Dionysio, qui te omnesque vos salutat : οὐδὲν[5] γλυκύτερον, ἢ πάντ' εἰδέναι. Quare, ut homini curioso, ita perscribe ad me, quid primus dies, quid secundus, quid censores[6], quid Appius[7], quid illa populi Apuleia[8]. Denique, etiam quid a te fiat, ad me velim scribas. Non enim (ut vere loquamur) tam rebus novis, quam tuis literis, delector. Ego mecum, præter Dionysium, duxi neminem; nec metuo tamen, ne mihi sermo desit[9]. Abs te[10] opere

1. *Etiam illud.* Hoc quod sum dicturus, quodque mihi Pompeius affirmavit, de rationibus cum publicanis putandis. Id ipsum repetit, post hanc narrationem, his verbis : « Id cujusmodi sit, aut nunc si scias, etc. » Malasp.

2. *Demetrio.* Pompeii liberto. Plin. lib. XXXV, cap. 18. Plutarchus in Pomp. et Dion. lib. XXXIX. Corr.

3. Ernest. addidit *mihi*, ut volebat Malaspina, qui in MSS duobus repererat. Est et in edd. vett. J. V. L.

4. *Gladiatoribusne.* Putarene vellent rationes, quibus diebus gladiatores pugnarent? Ante, Pompeius respondit. Man. — Mongalt. intelligit de gladiatoribus manumittendis, quod ægre admittam. Silet tamen J. V. L. Ed.

5. Οὐδέν. « Nihil dulcius, quam omnia nosse. » Intelligit et de doctrina quam sibi parabat, et de cupiditate res novas Romæ actas audiendi. Ed.

6. *Censores.* Num civitatem censeant, an id desperetur. Epist. 17. Man.

7. *Appius.* Quia videbat eum hoc anno consulatum petiturum. Anno enim proximo consulatum gessit. Id.

8. *Apuleia.* Appii frater P. Clodius, qui populum in tribunatu non secus atque Apuleius Saturninus, concitat. *Apuleiam* autem appellat per contemptum quasi effeminatum, et mollem. Id. — Tunstall. p. 98, legi vult ἀφέλεια. J. V. L.

9. Alii, « ne mihi sermo desit abs te. Opere delector ». J. V. L.

10. *Abs te opere.* Alii aliter et legunt, et interpretantur : sed germanas, opinor, gerras afferunt. Hic tamen aberrasse librarium scriptorem facile

delector. Tu Lucceio nostrum librum[11] dabis. Demetrii Magnetis[12] tibi mitto[13]; statim ut sit[14], qui a te mihi epistolam referat.

crediderim. OLIV. — Nil tamen mutandum censet J. V. L. et interpretationem Mongaltii emendat, ita ut sit sensus : *abs te*, i. e. sine tuis literis, *opere* studiis meis *delector*. Hæc valde dubia. ED.

11. *Nostrum librum*. Commentarium earum rerum, quas in consulatu gessimus : ut habeat, unde sumat ad historiam conficiendam. Ad Div. ep. 12, lib. V. MAN.

12. *Demetrii Magnetis*. Ep. 11 et 16, lib. VIII. CORR.

13. *Mitto*. Librum περὶ ὁμονοίας ab eodem Demetrio Magnete ad te missum. IDEM.

14. *Ut sit*. Ille, qui Magnetis librum attulerit. IDEM.

EPISTOLA XII.

De Egnatio et Macrone; Atticum ut apud se cœnet invitat. (Anno U. C. 698, mense maio.)

CICERO ATTICO S.

EGNATIUS[1] Romæ est. Sed ego cum eo de re Halimeti[2] vehementer Antii egi; graviter se acturum cum Aquillio[3] confirmavit. Videbis ergo hominem, si voles. Macroni vix videor præsto esse[4]. Idibus[5] enim auctionem Larini video, et biduum præterea[6]. Id

1. *Egnatius*. Fenerator. Ad Div. XIII, 44, 45, 73. ED.

2. *Halimeti*. De hoc nomine nil certum. ED.

3. *Aquillio*. Jurisconsulto : ut sit Q. Aquillius Gallus, qui Ciceronis collega fuerat in prætura : ut in oratione pro Cluentio, et Offic. lib. II, aut P. Aquillius, qui tunc tribunus plebis erat.

4. *Præsto esse*. Macronis causam non videor posse defendere, quum auctioni constituerim interesse. Forte autem vel emere quippiam Cicero volebat in auctione : vel ad eum bonorum pars, quæ vendebantur, ex hereditate pertinebat. MAN.

5. Abest *Idibus*. J. V. L.

6. *Biduum præterea*. Subintelligit, Larini mihi commorandum est, aut aliquid aliud tale. LAMB. — *Biduum*, quod auctioni huic, præter idus, dabitur. MONG.

tu, quoniam Macronem tanti facis, ignoscas mihi, velim. Sed, si me diligis, postridie kalend. cœna apud me[7] cum Pilia. Prorsus id facies. Kalend. cogito in hortis Crassipedis, quasi in deversorio, cœnare. Facio fraudem senatusconsulto[8]. Inde domum cœnatus, ut sim mane præsto Miloni[9]. Ibi te igitur videbo, et promovebo[10]. Domus te nostra tota salutat.

7. *Apud me*. Sch. intelligit domi meæ, quum in Urbem rediero. Putat tunc Ciceronem fuisse in Tusculano, vel in Antiati. Ed.

8. *Facio fraudem senatusconsulto.* Quum senatus vocabatur, senatores, qui erant in Urbe, adesse jubebantur in senatu; qui non erant, juberi non poterant. Cicero autem, ne citari posset, urbem non est ingressus kalendis, quo die senatus habebatur, sed in hortis suburbanis consistere, et cœnare voluit. Fraude igitur subterfugit senatusconsultum, quo in senatusconsulto scriptum erat; ut senatores, qui in urbe essent, in senatum vocati venirent, non venientibus pignora auferrentur. Philipp. I. Man.

9. *Ut sim mane præsto Miloni.* Sch. intelligit de Milone in jus vocato, vel accusato. Dissentit J. V. L. Ed.

10. *Promovebo*. Alii, *promonebo*. Est, præmonebo; ut prodicere diem, prædicere, apud Varronem de Lingua Latina. Bosius.—Id est, porro monebo, ut eo die cœnes apud me cum Pilia: quod ante dixerat. Jun.

EPISTOLA XIII.

Romæ se mox futurum nuntiat; se abfuisse a senatu lætatur; petit ut Atticus sibi reip. statum describat; libros de Oratore jam posse describi significat. (In Tusculano, anno U. C. 698, mense novembri.)

CICERO ATTICO S.

Nos in Tusculanum venisse[1] a. d. xvii kal. decembr. video te scire. Ibi Dionysius nobis præsto fuit. Romæ a. d. xiix kalend. volumus esse : quid dico, volumus? imo vero cogimur. Milonis nuptiæ[2]; comitiorum non-

1. *Venisse.* Sc. ex reliquis prædiis suis, quæ per autumnum obierat. Ed.

2. *Milonis nuptiæ.* Duxit uxorem Faustam, Sullæ dictatoris filiam. Man.

nulla opinio est. Ergo, ut si rata[3]. Abfuisse me in altercationibus, quas in senatu factas audio, fero non moleste. Nam aut defendissem, quod non placeret; aut defuissem, cui non oporteret. Sed mehercule velim, res istas, et præsentem statum reipublicæ, et quo animo consules ferant hunc σκυλμὸν[4], rescribas ad me, quantum potest[5]. Valde sum ὀξύπεινος[6]· et, si quæris, omnia mihi sunt suspecta. Crassum quidem nostrum minore dignitate aiunt profectum paludatum, quam olim æqualem[7] ejus L. Paullum, iterum consulem. O hominem nequam[8]! De libris[9] oratoriis factum est a me diligenter; diu multumque in manibus fuerunt: describas licet. Illud etiam te rogo, τὴν παροῦσαν[10] κατάστασιν τυπωδῶς· ne istuc hospes veniam.

3. *Ergo, ut si rata.* Sc. sit ea comitiorum opinio, ibo Romam ut iis intersim. Bosius lectionem « Ego, ut sit rata abfuisse», sic interpretatur: Quamvis rata sit opinio illa comitiorum, ita ut ea certo habeantur, tamen non moleste fero me abfuisse ab iis altercationibus, etc. Hæ vero fuerant, ut suspicor, de habenda aut non habenda quorumdam ratione.

4. Σκυλμόν. Perturbationem.

5. *Potest.* Alii habent « potes et vales. Sum, etc. » Suspicatur Ernest. in *valde* vel *vales* latere verbum, quod rem exprimat, in qua sit ὀξύπεινος, ut II, 12, est, « in curiositate sum ὀξύπεινος ». J. V. L.

6. Ὀξύπεινος. Famelicus.

7. *Æqualem.* Ejus filium, qui consul periit Cannensi prælio; Africani minoris patrem naturalem. Is in secundo consulatu paludatus exiit ad bellum Macedonicum: nec multo post victor, capto etiam rege Perse, triumphavit. *Æqualem* Crassi, vel cum joco nominat, quod uterque iterum consul ad bellum sit profectus; vel serio, quod eadem ætate essent, quum ad bellum exiere. Nam, sexagenarium utrumque fuisse, tum ex Livio, tum ex Plutarcho licet conjicere. MAN.

8. *Nequam.* Qui, C. Ateii Capitonis, tribuni plebis obnuntiationibus, dirisque neglectis, auri Parthici cupiditate præceps, ante finem consulatus ivit in provinciam. Cic. lib. I de Div. Plutarchus, Dio, alii. Ejus tamen absentis dignitatem defendit in senatu. Epist. 8, lib. V, ad Div. IDEM.

9. *Libris.* Tribus ad Q. fratrem.

10. Τὴν παροῦσαν. Præsentem statum reipublicæ, subjecta rudi ejus forma.

EPISTOLA XIV.

Atticum rogat ut Roma absens ad suos scribat, ut sui libri Ciceroni pateant; et ut si quid novi habeat scribat, et ut se quam primum revisat. (In Cumano, anno U. C. 698, mense maio.)

CICERO ATTICO S.

VESTORIUS noster me per literas fecit certiorem, te Roma a. d. VI id. mai. putare profectum esse, tardius, quam dixerat [1], quod minus valuisses. Si jam melius vales, vehementer gaudeo. Velim, domum ad [2] te scribas, ut mihi tui libri pateant, non secus, ac si ipse adesses, quum ceteri, tum Varronis. Est enim mihi utendum quibusdam rebus ex iis libris ad eos, quos in manibus habeo: quos, ut spero, tibi valde probabo. Tu velim, si quid forte novi habes, maxime a Quinto fratre [3], deinde a C. Cæsare, et si quid forte de comitiis, de republica (soles enim tu hæc festive odorari [4]), scribas ad me: si nil habebis, tamen scribas aliquid. Numquam enim mihi tua epistola aut intempestiva, aut loquax visa est. Maxime autem rogo, rebus tuis, totoque itinere [5] ex sententia confecto, nos quam primum revisas. Dionysium jube salvere. Cura ut valeas.

1. *Dixerat*. Faernus corrigebat, *dixeras*, pro *dixerat*, et ita videtur legendum. URSIN.

2. Olivet. *ad tuos*. J. V. L.

3. *Fratre*. Nunc Cæsaris legato.

4. *Festine odorari*. Videant eruditi, an rectius quod manuscripti adhuc retinent libri, et Germani in margine sui codicis adnotarunt, *festive* legatur: id est, eleganter, et suavibus quibusdam blanditiis. VICT.

5. *Totoque itinere*. Male Manut. putavit iter Asiaticum fuisse. Quomodo enim Cicero rogare potuisset, ut si quid novi haberet de Quinto et Cæsare, nempe vel e Gallia, vel e Britannia, sibi nuntiaret. SCH. — Sed epist. seq. Asiaticum iter nominatur. ED.

EPISTOLA XV.

De Eutychide manumisso sibi gratum esse scribit; petit ut ex Asiatico itinere ad confirmatum tempus redeat; literas ad Atticum scriptas ei non redditas fuisse suspicatur; de Sufenate et Catone absolutis, et de Procilio condemnato. De itinere suo ad Reatinos; de ludis a se Romæ spectatis; de ambitu ingravescente; Q. fratrem jam in Britannia esse videri; denique Dionysium vult ab Attico excitari, ut mox ad se veniat. (Romæ, anno U. C. 699, mense quintili.)

CICERO ATTICO S.

De Eutychide[1] gratum, qui vetere prænomine, novo nomine T. erit Cæcilius; ut est ex me et ex te junctus[2] Dionysius, M. Pomponius. Valde mehercule mihi gratum, si Eutychides tuam erga me benivolentiam cognoscet, et suam illam in meo[3] dolore συμπάθειαν, neque tum mihi obscuram, neque post ingratam fuisse.

Iter Asiaticum tuum puto tibi suscipiendum fuisse. Numquam enim tu sine justissima causa tam longe a tot tuis et hominibus, et rebus carissimis abesse voluisses[4]. Sed humanitatem[5] tuam, amoremque in tuos, reditus celeritas declarabit. Sed vereor, ne le-

1. *De Eutychide*. Servum Eutychidem Atticus liberaturus, eum de suo vetere prænomine, novo nomine, quod ipse a Cæcilio avunculo adoptatus acceperat, T. Cæcilium Eutychidem appellare constituerat. Man.

2. *Junctus*. Ita, ut M. Pomponius Dionysius vocetur. Corr.

3. *In meo dolore*. In exsilii calamitate. Man.

4. Alii habent, « a tot tuis et rebus carissimis et suavissimis abesse voluisses ». Alii, ex emendatione, « a tot tuis et hominibus carissimis, et rebus suavissimis abesse voluisses ». J. V. L.

5. *Humanitatem*. Deleo *sed;* quod manifesto ex syllabæ antecedentis repetitione (ut fere fit in MSS) fuit inculcatum: aut ex initio sequentis comprehensionis adscriptum ab oscitante librario. Junius.

pore te suo detineat diutius rhetor Clodius[6], et homo pereruditus, ut aiunt, et nunc quidem deditus græcis literis Pituanius[7]. Sed, si vis homo esse, recipe te ad nos, ad quod tempus confirmasti. Cum illis tamen, quum salvi venerint, Romæ vivere licebit.

Avere te scribis, accipere aliquid a me literarum; dedi, ac multis quidem de rebus, ἡμερολεγδὸν[8] perscripta omnia; sed, ut conjicio, quoniam mihi non videris in Epiro diu fuisse, redditas tibi non arbitror: genus autem mearum, ad te quidem, literarum ejusmodi fere est, ut non libeat cuiquam dare, nisi de quo exploratum sit, tibi eum redditurum. Nunc romanas res accipe.

A. d. III non. quint. Sufenas[9] et Cato absoluti; Procilius condemnatus. Ex quo intellectum est τρισαρειοπαγίτας[10] ambitum, comitia, interregnum, majestatem, totam denique rempublicam flocci non facere. Debemus patrem familias domi suæ occidere nolle; neque tamen[11] id ipsum abunde: nam absolverunt XXII, condemnarunt XXIIX. Publius[12] sane diserto epilogo criminans, mentes judicum moverat. Hortalus[13] in ea causa fuit, cujusmodi solet. Nos verbum nullum. Verita[14] est enim pusilla, quæ nunc

6. *Rhetor Clodius.* De quo Philipp. II, et Suetonius in libello de claris Rhetor.

7. *Pituanius.* Gentile nomen fuit *Pinuarius*, cognomen *Pituanius.* De gente Pinaria dictum est alibi. JUN.

8. Ἡμερολεγδόν. Ut quæque singulis diebus acciderunt.

9. *Sufenas.* Tribuni plebis biennio ante fuerant Sufenas, Cato et Procilius.

10. Τρισαρειοπαγίτας. Εἰρωνικῶς corruptissimos judices uno verbo τρισαρειοπαγίτας vocavit. Nam sæpenumero τὸ τρὶς in compositione vim habet augendi, ut τρισόλβιος, τρισάθλιος, τρισάσμενος. BOS.

11. *Neque tamen.* Id est, valde refugere. Inveniri enim qui hujusmodi cædes ferant; quales fuere XXII illi judices, qui Procilium absolverunt. IDEM.

12. *Publius.* Clodius. MAN.

13. *Hortalus.* Q. Hortensius. IDEM.

14. *Verita.* Vulgo « veritas (est enim pusilla) ». In hoc verborum am-

laborat, ne animi in Publio offenderer. His rebus actis, Reatini me ad sua τέμπη [15] duxerunt, ut agerem causam contra Interamnates apud consulem [16] et decem legatos; quod lacus Velinus, a M'. Curio emissus [17], interciso monte, in Narem defluit: ex quo est illa siccata, et humida tamen modice Rosea [18]. Vixi cum Axio [19]. Quin etiam me ad Septem aquas [20] duxit.

Redii Romam Fonteii [21] causa a. d. VII idus quint. Veni in spectaculum; primum, magno et æquabili plausu [22]: sed hoc ne curaris; ego ineptus, qui scri-

bitu suspicor latere mendum. Et forte locus ita corrigendus: « Verita est enim filia, quæ nunc laborat, ne animum Publii offenderem »; vel « ne animus Publii offenderetur ». Ut eum Tulliola rogaverit, ne Procilium defenderet contra P. Clodii accusationem: verita scilicet, ne Clodius ex facto gravius irritaretur. Man. — Placet, dum verum eruatur, conjectura Manutii, nisi quod putem legendum: « ne animum in Publio offenderet ». Scilicet ægrotans filia, ne ægritudo morbum augeat, si forte in orando aliquid dicerem in Clodium, quod rerum potientes ægre ferrent, et mihi meisque periculum denuo conflaret. Ego nolui in reos dicere, quia filia mea nunc ægrotans verita est, ne memoria Publii, qui socius erat accusationis, aliquidve in eum dictum hoc alieno tempore suum animum læderet, et perturbaret, eique offunderet nocivos dolores. Græv.

15. Τέμπη. Loca amœna, quæ Vopiscus Cæsar Italiæ sumen appellabat. Corr.

16. *Consulem.* Ap. Claudium Pulchrum. Et de hac Reatina causa Varro libro III, cap. 2, de Re rust. et Tacitus in primo Annalium. Man.

17. *Emissus.* An igitur antea non defluebat? Etiam. Sed angusto tantum Velini ore, quod natura fecerat. Consul autem *M'. Curius* Dentatus, postquam anno urbis Romæ CCCCLXII, ante natum Christum CCXC, Sabinos devicit, monte interciso, latius ipsi lacui aperuit ostium, quo nunc quoque e celsissimis præruptissimisque cautibus in subjectum Narem se præcipitat, ubi spumans cælumque obnubilans unda cum sole perpetuam reddit iridem. Cluver. Ital. Antiq. lib. II, cap. 8.

18. *Rosea.* Campus Reatini agri. Virgil. Æn. VII: « Rosea rura Velini ».

19. *Vixi cum Axio.* Jucundissime fui: ut infra in epistola nescio qua: « Cum Pansa vixi in Pompeiano ». Et villam habuisse Axium in agro Rosiano, testis est Varro lib. III, cap. 2, de Re rust. Man.

20. *Septem aquas.* Omnes agri Reatini lacus simul ita dictos existimo. Holstein.

21. *Fonteii.* Fortasse *Pontini*, qui tunc volebat triumphum. Ad Q. Fr. III, 4. Corr.

22. *Magno et æquabili plausu.* Qui mihi theatrum ingredienti a populo datus est. Et addidit *æquabili*,

pserim; deinde, Antiphonti operam. Is erat ante manumissus[23], quam productus. Ne diutius pendeas, palmam tulit. Sed nihil tam pusillum, nihil tam sine voce, nihil tam verum[24]. Hæc tu tecum habeto. In Andromacha tamen major fuit, quam Astyanax[25]; in ceteris parem[26] habuit neminem. Quæris[27] nunc de

quia *magno* per se non referebatur ad laudem. Nam et plausus magnus datur odiosis hominibus, sed minime æquabilis, clamoribus, sibilis, omni strepitu permixtus: magnus, et æquabilis iis, qui diliguntur. Man.

23. *Manumissus*. Decreverat dominus Antiphontis, qui ludos edebat, illum merito vel immerito donare libertate. Ideo scribit Cicero illum manumissum prius fuisse, quam productum; quod sive vicisset, sive non, certum esset eum manumissum iri. Victoriæ præmium in servis histrionibus erat manumissio. Bosius.

24. *Nihil tam... Verum*. Sic dedit Gruter. Et recte quidem Bosius animadvertit, suspensam hanc locutionem ac sententiam apprime his epistolis atque huic loco convenire. Malunt alii: « nihil tam verum. Hæc tu tecum habeto ». Quod sic explicat Corradus: Quum alienam agere personam deberet, *veram*, hoc est, suam agebat, ita ut nihil imitaretur. Etenim id si voluisset intelligi Cicero, non scripsisset *nihil tam verum;* sed, *nihil tam suum.* Deinde in actore scenico id quod significatur voce hac *verum*, non vituperationem continet, sed laudem maxime propriam. Ut enim is optimus est poeta, qui « reddere personæ scit convenientia cuique », et veras e *vitæ morumque* exemplari *voces ducere* (quemadmodum docet Horatius, de Arte Poet. 316), sic præcipue actoris commendatio est, si ita agat, ut ad verum ac naturam proxime accedat. Ea scilicet maxime probanda imitatio est, quæ minime apparet imitatio. Qui a Simeonis Bosii judicio dissident, Malaspina, Gronovius, alii, videntur mihi scurras magis spectasse, quam actores. Legi potest ea fabella, quæ habetur Phædri, V, 5. Addam hoc quoque, quod Plutarchus narrat. Mima quædam Seia quum Andromachen ageret in Astyanactis morte lugentem, sui ipsius filii cineres scenicam in urnam conjecit, ut *veris* lacrymis alienum dolorem imitaretur. Volebat illa dici, « Nihil tam verum ». An, quum diceretur, vituperari se existimabat? Oliv. — Ernest. nihil melius scit, quam quod Malaspina conjicit, *victum*. Etsi nec hoc satis illi placet. Schütz. putat, fuisse certe aliquod verbum ejusdem significationis. J. V. L.

25. *Quam Astyanax*. Quam tragœdus, qui hanc personam agebat. Mongalt.

26. *Parem*. Ergo superiores omnes, ut sit jocus ex ambiguo. Corr.

27. *Quæris nunc de Arbuscula*. Fuere eodem tempore tres insignes meretrices, eædemque mimæ, Arbuscula, Cytheris, Origo. Servius Ecl. X. Arbusculam et Horatius nominat Sat. ultima, lib. I: « satis est equitem mihi plaudere, ut audax, Contemptis aliis, explosa Arbuscula dixit ». Man.

Arbuscula: valde placuit. Ludi[28] magnifici et grati. Venatio[29] in aliud tempus dilata.

Sequere nunc me in Campum[30]. Ardet ambitus; σῆμα δέ τοι ἐρέω[31]· fœnus ex triente[32] idib. quint. factum erat bessibus. Dices, istuc[33] quidem non moleste fero. O virum! o civem[34]! Memmium Cæsaris omnes opes confirmant. Cum eo Domitium consules[35] junxerunt; qua pactione, epistolæ committere non audeo. Pompeius fremit, queritur, Scauro studet; sed utrum fronte, an mente, dubitatur: ἐξοχὴ[36] in nullo est. Pecunia omnium dignitatem exæquat. Messalla languet: non quo aut animus desit, aut amici; sed coitio consulum et Pompeius obsunt. Ea comitia, puto fore, ut ducantur. Tribunitii candidati jurarunt se arbitrio Catonis petituros. Apud eum II-S quingena deposuerunt; ut, qui a Catone damnatus[37] esset, id perderet, et competitoribus tribueretur. Hæc ego pridie scribebam, quam comitia fore putabantur. Sed ad te v kal. sext. si facta erunt, et tabellarius non erit profectus, tota comitia perscribam: quæ si, ut

28. *Ludi.* Ludos Apollinares intelligit; de quibus infra. Man.

29. *Venatio.* Nimirum amphitheatralis, quum homines cum feris committerentur. Vide Lips. de Amphitheatro. Græv.

30. *Sequere nunc me in Campum.* Hoc dicitur: Accipe nunc de ratione petitorum. Petebantur enim in campo Martio magistratus. Manut.

31. Σῆμα δέ τοι ἐρέω. Signum vero tibi dico. Odyss. Ψ, v. 326.

32. *Fœnus ex triente.* Hoc dicit Cicero, fœnus fuisse duplicatum, ut quum antea pecunia mutua acciperetur trientibus usuris, hoc est, nostro loquendi modo quatuor in centum, nunc propter candidatorum immanem ambitum, multum pecuniæ mutuum sumentium ad largiendum, non nisi bessibus usuris dicat locari pecuniam, hocest, octo in centum. Græv.

33. *Istuc.* Ego Atticus, qui lucrari aliquid potero ut heres Cæcilii fœneratoris. Ep. 9, lib. I, et ep. 29, lib. III. Corr.

34. *O virum! o civem!* Ironia. Manut.

35. *Consules.* Ap. Pulcher et Domitius Ahenobarbus, Memmio et Domitio Calvino consulatum pactione polliciti. Pactio autem quæ fuerit, aperte scribit in extrema epistola hujus libri. Idem.

36. ἐξοχή. Excellentia.

37. *Damnatus.* Quod ambitiose, et

putantur, gratuita fuerint; plus unus Cato potuerit, quam omnes quidem judices.

Messius[38] defendebatur a nobis, e legatione revocatus[39]: nam eum Cæsari legarat Appius. Servilius[40] edixit, ut adesset. Tribus habet[41] Pomptinam, Velinam, Mæciam. Pugnatur acriter: agitur[42] tamen satis. Deinde me expedio ad Drusum[43], inde ad Scaurum. Parantur orationibus indices gloriosi[44]. Fortasse accedent etiam consules designati: in quibus si Scaurus non fuerit, in hoc judicio valde laborabit.

Ex Quinti fratris literis suspicor jam eum esse in Britannia. Suspenso animo exspecto, quid agat. Illud quidem sumus adepti, quod multis et magnis indiciis possumus judicare, nos Cæsari et carissimos, et jucundissimos esse.

Dionysium velim salvere jubeas, et eum roges et hortere, ut quam primum veniat, ut possit Ciceronem meum, atque etiam me ipsum, erudire.

non Catonis arbitrio petiisset. Corr.

38. *Messius.* De quo ep. 1 hujus libri.

39. *Revocatus.* A propinquis, ut opinor, aut ab amicis. Nam judicii causa neminem de legatione in Urbem invitum revocari licebat. Man.

40. *Servilius.* P. Servilius, Isaurici filius, hoc anno prætor. Idem.

41. *Tribus habet.* Tribus hæ Messium videntur absoluturæ. Idem.

42. *Agitur.* Aliquid tamen proficitur; etsi acres habemus adversarios. Idem.

43. *Ad Drusum.* Ut post Messium defendam Drusum, 10. Idem.

44. *Indices gloriosi.* Indices sunt tituli orationum, ut pro T. Annio Milone, pro M. Marcello. Quia vero clarissimos viros defensurus erat, idcirco ait suis orationibus indices gloriosos parari. Bos.

EPISTOLA XVI.

Respondet Attici epist. a Paccio allatæ, quem sibi in amicis futurum confirmat : cur Varronem in libris de Rep. includere non possit, ostendit; de consulatus petitorum rationibus exponit; de judiciis proxime futuris. Addit alia quædam de Cæsaris in se amore, et Britannici belli exitu; de Paulli basilica. (Romæ, anno U. C. 699.)

CICERO ATTICO S.

Occupationum mearum vel hoc signum erit, quod epistola librarii manu est. De epistolarum frequentia te nihil accuso : sed pleræque tantummodo mihi nuntiabant, ubi esses, quod erant abs te [1]; vel etiam significabant recte esse : quo in genere maxime delectarunt duæ, fere eodem tempore abs te Buthroto [2] datæ. Scire enim volebam, te commode navigasse [3]. Sed hæc epistolarum frequentia non tam ubertate sua, quam celeritate delectavit. Illa fuit gravis, et plena rerum, quam mihi M. Paccius, hospes tuus, reddidit. Ad eam rescribam igitur, et hoc quidem primum : Paccio re et verbis ostendi, quid tua commendatio ponderis haberet. Itaque in intimis est meis, quum antea notus non fuisset. Nunc pergam ad cetera. Varro, de quo ad me scribis, includetur in aliquem locum [4], si modo erit locus. Sed nosti genus

1. *Abs te.* Ita sine argumento, atque sententia, ut ex his nihil aliud possem cognoscere, nisi ubi esses, et te bene valere; quoniam erant manu tua scriptæ. Ed.

2. Vulg. *Bruto*. Sed *Buthroto* Mongaltius maluit, Oliveto probante, et sic jam correxit P. Manutius, receperatque Gruterus. Gronovius *Bruto* reposuit, MSS quidem jubentibus, sensu vero, atque iis verbis, *fere eodem tempore*, repugnantibus. J. V. L.

3. *Navigasse.* In Epirum. Ed.

4. *Locum.* Nempe librorum de Republ. quos tum Cicero scribere aggressus erat. Ed.

dialogorum meorum : ut[5] in oratoriis, quos tu in cælum fers, non mentio potuit fieri cujusquam ab iis, qui disputant, nisi ejus, qui illis notus, aut auditus esset. Hanc ego de republica, quam institui, disputationem in Africani personam, et Phili, et Lælii, et Manilii contuli. Adjunxi adolescentes, Q. Tuberonem, P. Rutilium, duo Lælii generos, Scævolam et Fannium. Itaque cogitabam, quoniam in singulis libris utor procemiis, ut Ἀριστοτέλης in iis, quos ἐξωτερικοὺς[6] vocat, aliquid efficere, ut non sine causa istum appellarem: id quod intelligo tibi placere. Utinam modo conata efficere possim! Rem enim, quod te non fugit, magnam complexus sum et gravem, et plurimi otii, quo ego maxime egeo. Quod in iis libris, quos laudas, personam desideras[7] Scævolæ ; non eam temere dimovi[8]: sed feci idem, quod in πολιτείᾳ[9] deus ille noster Plato. Quum in Piræeum Socrates venisset ad Cephalum, locupletem et festivum senem ; quoad primus ille sermo haberetur, adest in disputando senex: deinde quum ipse quoque commodissime loquutus esset, ad rem divinam dicit se velle discedere; neque postea revertitur. Credo Platonem vix putasse satis consonum fore, si hominem id ætatis in tam longo sermone diutius retinuisset. Multo ego satius hoc mihi cavendum putavi in Scævola; qui et ætate, et valitudine erat ea, qua esse meministi; et iis honoribus,

5. Ernest. *ut* insititium putat. Frustra. J. V. L.

6. Ἐξωτερικούς. Ἐξωτερικοὶ λόγοι dicebantur ad quos non modo discipuli, sed quilibet e populo admittebatur, qui ἐξωτερικοὶ sive extranei dicti sunt : sicut ἀκροαταὶ ejus discipuli, et familiares; hinc ἀκροατικοὶ λόγοι quos habebat ad solos suos discipulos, ac familiares. SALMAS. — Vid. A. Gell. XX, 5. ED.

7. *Desideras*. Lib. II et III de Orat. Nam in primo loquitur. Sed eum in seqq. libris Cicero e colloquio removerat. ED.

8. *Dimovi*. Ernest. conjicit *semovi*. J. V. L.

9. Πολιτείᾳ. Libris de Republica.

ut vix satis decorum videretur, eum plures dies esse in Crassi Tusculano. Et erat primi libri sermo non alienus a Scævolæ studiis. Reliqui libri τεχνολογίαν [10] habent, ut scis. Huic joculatorem [11] senem illum, ut noras, interesse sane nolui.

De re [12] filiæ, quod scribis, erit mihi curæ. Etenim est luculenta res, Aureliani, ut scribis, indiciis [13]; et in eo me etiam Tulliæ meæ venditabo [14]. Vestorio non desum. Gratum enim tibi id esse intelligo; et, ut ille intelligat, curo. Sed scis, qui? quum habeat duo faciles [15], nihil difficilius. Nunc ad ea, quæ quæris de C. Catone [16]. Lege Junia et Licinia scis absolutum: Fufia ego tibi nuntio absolutum iri; neque patronis suis tam libentibus, quam accusatoribus. Is tamen et mecum, et cum Milone in gratiam rediit. Drusus reus est factus a Lucretio [17], judicibus rejiciendis a. d. v

10. Τεχνολογίαν. Artis rationem, disputationem de præceptis artis.

11. *Joculatorem*. In tradendis artis præceptis non solet esse locus jocis. Ea enim tractatio spinosior est, quam ut sermonis urbanitatem in disserendo recipiat. Ideo Cicero ab ea Scævolam joculatorem exclusit. Bos. — Vulgo « Joculatoriæ disputationi ». Quod non convenit. Nam τεχνολογία est disputatio spinosa et morosa, a qua removebat Q. Mucium Scævolam joculatorem sive festivum senem. Popma. — Omnino legendum *joculatoriæ*. Nam et ars tota puerilis quodammodo est, et Cicero procul dubio respicit tractatum absolutissimum de jocis, qui II de Oratore continetur. Malaspina quærit, quo refertur τὸ *ut noras*. Respondetur, optime ad senem posse. J. F. Gronovius, Isaacus Casaubonus, in eadem sententia est. Græv. — Schütz. legendum putat *cavillatorem*. J. V. L.

12. *De re*. De dote in aliquo fundo, ut puto, collocanda. Corr. — Sch. verba hæc, *De re*... quicumque posthac, huc translata arbitratur e quadam epistola ante ep. 15 hujus libri scripta. Putat quoque hic legendum *Piliæ*, pro *filiæ*. Nobis hæc tantum insititia videntur, *Drusus*..... *nosti*. J. V. L.

13. *Indiciis*. Id est, ut indicat Aurelianus.

14. *Venditabo*. Quum rem tam luculentam emero ipsius causa. Corr.

15. *Duo faciles*. Alii, *Deo faciles*, perperam. Scis, inquit, quis sit iste Vestorius? quum te et me utatur facillimis, tamen nihil difficilius ipso. *Duo* pro *duos* antique, ut alibi. Popma.

16. *C. Catone*. Qui Lentulo et Philippo coss. tribunus plebis fuerat. Ep. 2, lib. I, ad Div. et epist. 3, lib. II, ad Q. Fr. Corr.

17. *Lucretio*. Vide ep. 22, lib. VII.

non. quint. De Procilio[18] rumores non boni; sed judicia nosti[19].

Hirrus[20] cum Domitio in gratia est. Senatusconsultum, quod hic consules de provinciis fecerunt, QUICUMQUE POSTHAC........* non mihi[21], ut qui jam intelligebamus enuntiationem[22] illam Memmii valde Cæsari displicere. Messalla noster, et ejus competitor Domitius liberalis[23] in populo valde fuit. Nihil gratius. Certi erant consules. At senatus[24] decrevit, ut tacitum judicium[25] ante comitia fieret. Ab iis consi-

18. *Procilio*. De quo, epist. superiori.

19. *Judicia nosti*. Quam sint incerta, et quam sordidi judices. Paullo post. Et sane a tribunis ærariis absolutus postea fuit. Ep. 13, lib. II, ad Q. Fr. MAN.

20. *Hirrus*. Vide epist. 1, lib. VII. IDEM.

21. *Non mihi* ut qui*. Hæc est vetus scriptura, ex qua conjicit Popma: « non misi ut qui ». Hoc sensu: Senatusconsultum *quicumque posthac*, quod consules de provinciis fecerant, non misi: quia jam intelligebamus enuntiationem Memmii, quum in senatu recitavit pactionem quam ipse et competitor Domitius cum consulibus fecissent, valde Cæsari displicere, et ob id senatusconsultum non valiturum. — Codices Tornæsianus et Crusellinus, « non mihi, ut quod ». Decurtatus, « non mihi: ut qui ». Mendum ita correximus: « non mi hili, ut qui ». Sensus est: Senatusconsultum de provinciis consularibus non est mihi hili, hoc est, id senatusconsultum hili non facio, ut qui jam intellexerim enuntiationem Memmii, cujus causa factum est illud senatusconsultum, valde Cæsari displicere: cujus quum valde intersit id senatusconsultum irritum fieri, non dubito quin, quod eo cautum est, ad nihilum recasurum sit. Tanta est enim ejus auctoritas, ut id facile impetraturus sit a senatu. Ex *mihi* feci *mi hili*. Nam sæpenumero in in his etiam epistolis, *mi*, μονοσυλλάϐως scriptum reperias, pro, *mihi*. Bos. — Popmam hic Grævius præfert. J. V. L. conjicit subaudire *non mihi placet;* et hoc subjici senatusconsulto a Cicerone exscripto, cujus in fine formula erat *senatui placere*. Hæc sane probanda. ED. — De hoc loco Ernest. audiendus: Hæc vitiosa et obscura; non intelligo, nec corrigere possum. Nobis scilicet multa videntur deesse. Videtur etiam legendum, « ut qui jam intelligebam ». Adde sis, quæ in not. conjicimus. J. V. L.

22. *Enuntiationem*. Quum C. Memmius pactionem in senatu recitavit, quam ipse, et suus competitor Domitius cum consulibus fecissent. Vide ep. 18. MAN.

23. *Liberalis*. Munere dato. Ep. 17. IDEM.

24. Vulg. *Ac senatus*. J. V. L.

25. *Tacitum judicium*. Quod factum non ederetur. Hoc autem decrevit senatus, ut, qui nullo pudore prohibe-

liis[26], quæ erant omnibus[27] sortita in singulos candidatos, magnus timor candidatorum. Sed quidam judices, in his Opimius Veien. Tro. Antius[28], tribunos plebis appellarunt, ne injussu populi judicarent. Res cedit[29]. Comitia dilata ex senatusconsulto, dum lex de tacito judicio ferretur. Venit legi dies : Terentius[30] intercessit. Consules, qui illud levi brachio[31] egissent, rem ad senatum detulerunt. Hic Abdera[32], non tacente me. Dices, tamen tu non quiescis? Ignosce, vix possum. Verumtamen quid tam ridiculum? Senatus decreverat, ne prius comitia haberentur, quam lex lata esset; si qui intercessisset, res integra referretur. Cœpta ferri leviter[33]; intercessum non invitis;

rentur ab effuso ambitu, largitionem omitterent; quum intelligerent futurum, ut irrita esset designatio, si damnati tacito judicio fuissent. Erat igitur ad cohibendam largitionis impudentiam quasi frenum quoddam taciti judicii timore. Man.

26. *Consiliis*. Judicum. Idem.

27. *Omnibus*. Jam facta erat in singulos candidatos judicum sortitio (nam non eadem erant omnium candidatorum consilia), sed judicia nondum facta. Idem.

28. *Opimius* VEIEN. TRO. *Antius*. Hoc est, *Opimius Veientina, Tromentina Antius*. Nomina sunt tribuum, in quarum prima censebatur Opimius, in altera Antius. Sæpe enim tribubus designari solebant cives romani. Cælius in epist. ad Cic. Div. VIII, 8. Bos. — Merito probarunt eruditi viri emendationem Bosii, sed explicationem non possum probare, quum ex Opimio et Antio duos homines facit. Si duo diversi homines fuissent, secundum romanam consuetudinem scripsisset Cicero *Opimius Veie. et Antius Tro.* Nullum dubium Opimium Antium eumdem esse hominem, qui duas tribus habuerit, alteram nativitate, alteram adoptione. Græv.

29. *Res cedit*. Vict. Man. *Rescidit*. Fortasse legendum, *Res ad Senatum*. Ursin. Vel, *re S. C. D.* id est, re senatusconsulto decreta. Corr. — Lectionem *res cedit*, potiorem ducit Bosius, et sequitur Mongaltius. — Conjectura est Bosii, quæ tamen Ernestio non satisfacit. Edd. pr. *Rescidit*. J. V. L.

30. *Terentius*. Tribunus plebis. Man.

31. *Levi brachio*. Non vehementer: qui ad populum de tacito judicio leviter tulissent. Idem.

32. *Hic Abdera*. Hic summa fuit senatorum stultitia : ut Abderitæ viderentur : de quorum stupore, atque insania multi scripserunt. Et ipse infra, ep. 7, lib. VII, est, inquit, ἀβδηριτικὸν, id est, ratione carens, quasi factum Abderitarum. Idem.

33. Ern. putat scribendum *leniter*. J. V. L.

res ad senatum : de ea re ita censuerunt, comitia primo quoque tempore haberi, esse e re. Scaurus, qui erat paucis diebus illis absolutus, quum ego partem ejus ornatissime defendissem, obnuntiationibus per Scævolam interpositis, singulis diebus usque ad pridie kal. octobr. quo ego hæc die scripsi, sublatis, populo tributim domi suæ satisfecerat [34]. Sed tamen, etsi uberior liberalitas hujus, gratior esse videbatur eorum, qui occuparant [35]. Cuperem vultum videre tuum, quum hæc legeres. Nam profecto rem habes [36] nullam, hæc negotia [37] multarum nundinarum fore. Sed senatus hodie fuerat futurus, id est, kal. octobribus. Jam enim luciscit [38]. Ibi loquetur, præter Antium [39] et Favonium [40], libere nemo. Nam Cato ægrotat. De me nihil timueris; sed tamen promitto nihil.

Quid, quæris, aliud? judicia, credo. Drusus, Scaurus non fecisse [41] videbantur [42]. Tres candidati fore rei

34. *Satisfecerat.* Nummos distribuerat, ut ea liberalitate consul designaretur. Idem.

35. *Occuparant.* Ante dederant: ut Domitius, Messalla competitores.

36. Vulg. *haves.* Rectius vero, « rem non habes nullam ». Alii, *spem.* J. V. L.

37. *Hæc negotia.* Ludit in vocabulo *nundinarum.* His negotiis interventuras multas nundinas, potest intelligi vel dies non comitiales (nam nundinis comitia haberi non poterant), vel multas suffragiorum emptiones. J. F. Gronovius. — Alterum hoc sequitur Mongaltius noster : et recte quidem : magnas enim candidatorum esse largitiones, Atticus non moleste ferebat, ut supra dictum est. Oliv.

38. *Luciscit. Luciscit* autem per *i*, non *lucescit*, semper in antiquis libris scriptum observavimus, quod etiam in Terentiano illo Politianus adnotat, de quo alibi diximus : nec non omni laude et honore dignus Petrus Bembus, in suo dialogo de fabulis Terentii, in illo loco : « Luciscit, hoc jam cur esse pultare ostium »; tam pusillam et tam tenuem θεωρίαν, tam magnus et tam gravis vir non est aspernatus. Vict.

39. *Antium.* Antium Restionem virum prætorium, nam Plutarcho auctore, Pompeio et Crasso iterum coss. prætor fuit. Hunc scribit Macrob. legem sumptuariam tulisse. Val. Max. lib. VI, c. 8. Corr.

40. *Favonium.* Ep. 1, lib. II. Idem.

41. *Non fecisse.* Reus, a judicibus absolutus, his verbis innocens pronuntiabatur, « Non videri fecisse ». Ergo hic Drusum et Scaurum dicit absolutos, Drusum de prævaricatione, Scaurum de repetundis, Cicerone utrumque defendente. Man.

42. Alii, *videntur.* J. V. L.

putabantur, Domitius a Memmio, Messalla a Q. Pompeio Rufo, Scaurus [43] a Triario, aut a L. Cæsare. Quid poteris, inquies, pro iis dicere? Ne vivam, si scio. In illis quidem tribus libris [44], quos tu dilaudas, nihil reperio.

Nunc, ut opinionem habeas rerum [45], ferendum est. Quæris, ego me ut gesserim? Constanter et libere. Quid? ille [46], inquies, ut ferebat? Humaniter, meæque dignitatis, quoad mihi satisfactum esset, habendam sibi rationem putabat. Quo modo ergo absolutus? Omnino γοργεῖα [47] γυμνά· accusatorum incredibilis infantia, id est, L. Lentuli, L. F., quem fremunt omnes

43. *Scaurus.* Non jam de repetundis, sed de ambitu. Vide Quintil. IV, 1.

44. *Tribus libris.* Oratoriis. MAN.

45. *Ut opinionem habeas rerum.* Hæc pars tota, usque ad « Sed accipe alia », Malæspinæ videtur esse alieno loco et ex alia epistola huc translata. Certe nomen Gabinii, cujus hic de judicio tam multa dicuntur, omitti non debuit. Emendare tamen tentabat, « Nunc ut Gabinium habeas reum ». Illa sententia scilicet: Nunc ut de Gabinio reo certiorem te faciam : ferendum est : siquidem est absolutus. Bosius reposuit « nunc ut opimiorem habeas reum ». Hoc totum, « ut opinionem habeas rerum »; quod est in libris vulgatis, depravatum est : imo vero alienum, et suppositum est, legendumque hoc modo : « nunc de Gabinio habe absoluto. Verum ». Proclive tamen fuit ex *Gabinio* facere *opinio :* deinde ex « opinio, opinionem », deinde ex « habe absoluto, Verum habeas rerum ». LAMBIN. — Omnia hæc, a verbis, « Nunc, ut opinionem habeas rerum », usque ad verba, « in Ciliciam cogitat », Tunstallus, Ep. ad Middleton. p. 118, judicavit temere in hanc epistolam translata esse. Nam hujus epistolæ, kal. oct. scriptæ, pars esse non potest hæc de Gabinio narratio : is enim demum post VI id. oct. majestatis reus, absolutus est, ut patet ex ep. ad Q. Fr. III, 4. J. V. L.

46. *Ille.* Quomodo, inquies, ferebat Pompeius me in ea causa libere et constanter adversus Gabinium agere? Humaniter, inquam, et placide, quoad mihi satisfactum esset ab ipso Gabinio, qui me, per summam injuriam, dum consul esset, in exsilium egerat. Ita, inquam, favebat Gabinio Pompeius, ut mihi tamen ab eo satisfieri vellet. BOSIUS.

47. Γοργεῖα. Accusatores Gabinii Cicero vocat γοργεῖα γυμνά, quod ii nihil præ se ferrent, nisi terrorem quemdam inanem; quo genere formidabiles videntur larvæ. Nam γοργεῖα sunt προσωπεῖα καὶ μορμολύκεια, ut ait Hesychius, sumpta notatione ἀπὸ τῆς Γοργοῦς, ὅτι γοργότητα καὶ φόβον ἐμποιεῖ. Addit autem γυμνά; quod larvæ illæ nemini notæ non essent, ut

prævaricatum; deinde Pompeii mira contentio; judicum sordes. Attamen XXXII condemnarunt, XXXIIX absolverunt. Judicia reliqua[48] impendent: nondum est plane expeditus. Dices, tu ergo hæc quo modo fers? Belle mehercule, et in eo me valde amo. Amisimus, mi Pomponi, omnem non modo succum[49] ac sanguinem, sed etiam colorem et speciem pristinam civitatis. Nulla est respublica, quæ delectet, in qua acquiescam. Idne igitur, inquies, facile fers? Id ipsum. Recordor enim, quam bella paullisper, nobis gubernantibus, civitas fuerit; quæ mihi gratia relata sit: nullus dolor me angit. Unum omnia posse, dirumpuntur[50] ii, qui me aliquid posse doluerunt; multa mihi dant solatia. Nec tamen ego de meo statu demigro; quæque vita maxime est ad naturam, ad eam me refero, et literas, et studia nostra[51]; dicendi laborem delectatione oratoria consolor. Domus me et rura nostra delectant. Non recordor, unde ceciderim, sed unde surrexerim. Fratrem mecum et te si habebo, per me[52] ista pedibus trahantur. Vobis[53] ἐμφιλοσοφῆσαι possum. Locus ille animi nostri, stomachus[54] ubi habitabat olim, concalluit[55]. Privata modo et dome-

quæ nudæ apparerent, detracta omni simulatione tamquam veste. MAN. — Ex emendatione Bosii. Nam omnino in MSS perturbatæ literæ. Multi multa conjiciunt. J. V. L.

48. *Judicia reliqua.* Erat enim de majestate absolutus; sed præterea de ambitu, et de repetundis accusabatur. Vide ad Q. Fr. ep. 2 et 3, lib. III. MAN.

49. Olim edebatur, « non omnem modo succum ». J. V. L.

50. Alii, *disrumpuntur*. J. V. L.

51. Ernest. post Lambinum malit, « ad literas, et studia nostra », ut sit verborum præcedentium interpretatio. J. V. L.

52. *Per me.* Est hic ἔλλειψις verbi *licet*, quod nonnunquam tamen adhibetur, ut Acad. II, 29: « Per me stertas licet, ait Carneades, non modo quiescas ». MALASP.

53. *Vobis* ἐμφιλοσοφῆσαι. Inter vos philosophari. CORR.

54. *Stomachus.* Ubi sedes iræ fuit. MAN.

55. *Concalluit.* Nonius ita legit, *concaluit*: pro, callum obduxit: ut jam nulla res me ad iram adducat. Sic in epist. ad Varronem: « Consuetudo

stica nos delectant. Miram securitatem videbis, cujus plurimæ mehercule partes sunt in tuo reditu. Nemo enim in terris est mihi tam consentientibus sensibus. Sed accipe alia. Res fluit ad interregnum [56]; et est nonnullus odor dictaturæ : sermo quidem multus; qui etiam Gabinium apud timidos [57] judices adjuvit. Candidati consulares omnes rei ambitus. Accedit etiam Gabinius : quem P. Sulla, non dubitans, quin [58] foris

callum obduxit stomacho meo ». Man.

56. *Fluit ad interregnum.* Interrex creabatur, quum urbs sine consulibus, et reliquis patriciis magistratibus esset, ut is haberet comitia consularia; iisque comitiis consules creati, haberent comitia reliquorum magistratuum. Dum autem unus esset patricius magistratus, auspicia ad patres redire non poterant : ita nec creari interrex : quem et a patribus, et auspicato creari oportebat. Qua de re alias fusius. *Fluit, tendit.* Quia, quum hæc scriberet mense novembri, nondum habitis consularibus comitiis, quæ nec in exspectatione essent, futurum videbatur, ut res usque eo protraheretur, ut, anno confecto, quum nulli consules essent, interrex comitiorum causa crearetur. Quod ita factum est. Nam consules ex interregno creati Domitius et Messalla, sicuti Appius quoque et Ahenobarbus, itemque Pompeius et Crassus. Idem.

57. *Timidos.* Quia a Pompeio, ad quem dictaturam delatum iri putabant, sibi timentes, si ejus amicissimum Gabinium damnassent, absolverunt. Ad Q. Fr. ep. 7, lib. III. Idem.

58. *Quin foris esset.* Nam quum ex a. d. XII ad IV kal. oct. ad Urbem fuisset Gabinius, in eamque noctu ingressus esset : nec nisi decimo die in senatum venisset : Sullam fortasse potuit latere, foris illum esse, qui intus esset, credentem. Verum, quid tanti erat ad nominis delationem, ut foris esset? Nihil opinor : sed hisce verbis Cicero consilium Sullæ voluit indicare : qui ut Gabinium a triumphi cogitatione deduceret, properaverit in judicium adducere : nesciens, jam tum illum spem ejus abjecisse, atque in urbem ingressum. Atque hæc quidem loci hujus sententia videtur, non sane jacens. In libro tamen Faerni, *fortis essent* scriptum est. Ubi si *fortes* emendetur, ad judices referri possit, quos timidos idem proxime appellavit. Est, inquit, nonnullus odor dictaturæ, sermo quidem multus : qui etiam Gabinium apud timidos judices adjuvit : quos tamen Sulla non dubitans quin fortes essent, hominem postularat. Hanc scripturam adjuvant, quæ sequuntur, « Sed omnes absolventur »; hoc est, ita timidi sunt, ut non solum Gabinius evasurus sit, sed plane omnes : nisi si quis hominem occiderit. Item illud, quod est in libro III, ad Q. Fr. extrema prima epistola : « Gabinius a. d. IV kal. octob. noctu in Urbem introivit : et hodie (existimatur autem fuisse III kal.) octava hora quum edicto C. Alfii, de majestate eum adesse oporteret : concursu magno et odio universi populi, pæne afflictus est ». Sic ibi. Quod ergo notum erat universo populo, Gabinium Romæ

esset, postularat, contradicente[59] et nihil obtinente Torquato. Sed omnes absolventur; nec posthac quisquam damnabitur, nisi qui hominem occiderit. Hoc tamen[60] agitur severius. Itaque judicia[61] calent. M. Fulvius Nobilior condemnatus est. Multi alii urbani[62] ne respondent quidem[63]. Quid aliud novi? et tamen[64], absoluto Gabinio, stomachantes alii judices, hora post, Antiochum Gabinium, nescio quem e Sopolidis[65] pictoribus, libertum accensum[66] Gabinii, lege Papia condemnarunt[67]. Itaque dixit statim reus P. lege majestatis: οὐ σ' οἶδ'[68], Ἄρης, ἅμα Παφίῃ? Pomptinius vult a. d. IV non. novembr. triumphare. Huic obviam Cato et Servilius, prætores, aperte, et Q. Mucius tribunus.

atque adeo in Urbe esse, id Sulla ignoraverit? MALASP.

59. *Contra dicente.* Contenderunt Torquatus et Sulla : ut accusandi munus alter alteri eriperet. Obtinuit Sulla : quum id ante non sperasset. MAN.

60. *Hoc tamen.* Tantum de parricidiis accipiunt Corradus et Mongaltius : sed aliter Manutius; nam γενικῶς de omnibus reis.

61. *Indicia.* Quotidie, inquit, nocentes homines indicio produntur. IDEM. — Victorius et alii, *indicia*, quod Schütz. prætulit. Sed pr. edd. habent *judicia*, cui magis convenire verbum *calent* Ernest. judicavit. Res in ambiguo. J. V. L.

62. *Urbani.* Homines faceti, qui alios nigro sale defricant. GRÆV.

63. *Ne respondent quidem.* Hoc est, non se sistunt in judicio, sed in exsilium eunt. GRONOV. Observ. lib. II, cap. 8.

64. *Et tamen.* Lege : *est tamen.* MUR. — Sed hæc ita sunt supplenda : « Et tamen aliquid est novi ». Et post *tamen* distinctio locanda. GRÆV.

65. *Sopolidis.* Pictor fuit celeberrimus tempore Ciceronis, cujus meminit Plinius XXXV, 40. BOSIUS.

66. Vulg. more minime Ciceroniano, *ac accensum.* Ern. copulam delevit, quam edd. Rom. Jens. etc. non agnoscunt. J. V. L.

67. Hæc se nec intelligere Ern. fatetur, nec corrigere posse. Sapientius certe, quam turba interpretum, qui invicem in his emendandis eruditionis suæ periculum faciunt. Schütz. nuper hæc ita legenda esse opinatur, « Itaque dixit statim reus patrono lege majestatis absoluto ». Deinde prætulit, ut nos, Bosii lectionem aliorum omnium hariolationibus. J. V. L.

68. Οὐ σ' οἶδ'. *Nonne scio te, o Mars, consuesse cum Paphia, sive Venere?* Videntur hæc verba esse e vetere poeta : sed ex quo, aut quomodo explicanda sint, libenter fateor me ignorare. Nam doctorum hominum conjecturæ non satisfaciunt, nec melius aliquid ipse reperio. ERNEST. — Neque habes quo referas hæc verba, *lege*

Negant enim latum de imperio[69]: et est latum hercule insulse[70]. Sed erit cum Pomptinio Appius consul[71]. Cato tamen affirmat, se vivo illum non triumphare[72]. Id ego puto, ut multa ejusdem, ad nihil recasurum. Appius sine lege[73], suo sumptu, in Ciliciam cogitat.

Paccianæ epistolæ[74] respondi : cognosce cetera. Ex fratris literis incredibilia quædam de Cæsaris in me amore cognovi; eaque sunt ipsius Cæsaris uberrimis literis confirmata. Britannici belli exitus exspectatur. Constat enim, aditus insulæ esse munitos mirificis molibus. Etiam illud jam cognitum est, neque argenti scripulum esse ullum in illa insula, neque ullam spem prædæ, nisi ex mancipiis : ex quibus nullos puto te literis aut musicis eruditos exspectare. Paullus[75] in medio foro basilicam jam pæne texuit iisdem antiquis columnis; illam autem, quam locavit, facit magnificentissimam. Quid quæris? nihil gratius illo monumento, nihil gloriosius. Itaque Cæsaris amici (me dico

majestatis. Omnino deesse aliquid videtur.

69. *Latum de imperio*. Unius diei, quo ingressus Urbem, triumphum ducturus erat. Alioqui imperium habere intra urbem licebat nemini. Hujus generis exemplum apud Livium l. XLV, his verbis : « Tribus his omnibus decretus ab senatu triumphus : mandatumque Q. Cassio prætori, cum tribunis plebis ex auctoritate patrum ageret, rogationem ad plebem ferrent, ut iis, quo die urbem triumphantes inveherentur, imperium esset ». Man.

70. *Insulse*. Quia legem de imperio Pomptinii Serv. Galba prætor clam ante lucem tulerat : quod a Dione traditum est : et, agi quidquam cum populo ante horam primam, leges vetabant. Idem.

71. *Appius consul*. Ejus amicissimus, ut apparet ex ep. 9, lib. III, ad Div. Idem.

72. *Triumphare*. Bessarionis liber, *Triumphaturum*. Utrumque recte. Idem.

73. *Sine lege*. Curiata : qua populus proficiscentibus in provincias imperium dabat. Ep. 9, lib. I, ad Lentulum, et ep. 2, lib. III, ad Q. Fr. Idem.

74. *Paccianæ epistolæ*. Hic apparet, divulsa esse, et alieno loco agglutinata harum epistolarum membra. Nam Paccianæ epistolæ incipit respondere in epistola proxima superiore, ut, in hac quo modo respondere possit, non videam. Idem.

75. *Paullus*. L. Æmilius Paullus, qui duas basilicas, veterem restituit, novam exstruxit. Idem.

et Oppium, dirumparis licet) in monumentum illud, quod tu tollere laudibus solebas, ut forum laxaremus, et usque ad atrium Libertatis explicaremus, contempsimus[76] sexcenties H-S : cum privatis[77] non poterat transigi minore pecunia. Efficiemus rem gloriosissimam. Nam in campo Martio septa tributis comitiis marmorea sumus et tecta facturi; eaque cingemus excelsa porticu; ut mille passuum conficiatur. Simul adjungetur huic operi villa etiam publica. Dices, quid mihi hoc monumentum proderit[78]? Quid? celabo te res romanas? non enim te puto de lustro[79], quod jam desperatum est, aut de judiciis, quæ lege Coctia[80] fiant, quærere.

[81]Nunc te objurgari patere, si jure. Scribis enim in epistola, quam C. Decimius[82] mihi reddidit, Buthroto datam, in Asiam tibi eundum esse, te arbitrari. Mihi mehercule nihil videbatur esse, in quo tantulum inter-

76. *Contempsimus*. Id est, liberaliter insumpsimus, et quasi profudimus centies sestertium in monumenti illius ædificationem. Bosius.

77. *Cum privatis*. Qui vendebant aream. Corr. — Faernus delebat *non*, auctoritatem sequutus veteris libri.

78. Schütz. suspectum habet verbum *proderit*. J. V. L.

79. *Lustro*. Censores post censum Urbem lustrabant : sed censum, lustrumque simul tribuni plebis obnuntiationibus impediebant. Epist. 10. Man. — Sic in marmore Ancyrano Augustus : « Lustrum post annum quadragesimum feci », quum tamen interea temporis censores fuerint. H. Noris. in Comment. ad Cenotaphia Pisana.

80. *Coctia*. Alii, *Plotia*, quæ parum convenit, et *Coctia* nulla est : nisi a L. Valerio Cotta, *Cottia* factum sit, ut eadem sit, quæ Aurelia, quod vix puto. Malasp. — Non erat quare Malaspina dubitaret, a Cotta posse *Coctiam* dici. Nam eodem modo a Regulo Cottio Alpium pars dicitur Alpes *Cottianæ* et *Coctianæ* apud Tacitum Hist. IV, 68. Ernest. — Ex literarum charactere, et rei veritate deprehendi legendum *Cælia*, et intelligi legem tabellariam in perduellionis etiam crimine, de qua videndus Pighius ad annum Urbis 646. J. F. Gronov. — Al. MSS *Cincia*. J. V. L.

81. Rursus hæc temere irrepserunt in hunc locum, vel, ut patet ex itinere in Asiam, et Eutychidis manumissione, epistola 15 post hanc scripta fuit. J. V. L.

82. *Decimius*. Rectius forte, *Decimus*. J. V. L.

esset, utrum per procuratores ageres, an per te ipsum; ut abires toties, et tam longe abesses[83]. Sed hæc mallem, integra re, tecum egisse: profecto enim aliquid egissem. Nunc reprimam susceptam objurgationem. Utinam valeat ad celeritatem reditus tui! Ego ad te propterea minus sæpe scribo, quòd certum non habeo, ubi sis, aut ubi futurus sis. Huic tamen nescio cui, quod videbatur is te visurus esse, putavi dandas esse literas. Tu, quoniam iturum te in Asiam esse putas, ad quæ tempora te exspectemus, facias me certiorem velim, et de Eutychide quid egeris.

83. Olim male, « ut abis toties, et tam longe abes ». J. V. L.

EPISTOLA XVII.

Atticum salvum in Italiam rediisse lætatur, et ut mox Romam advolet petit. Candidati consulatus quam spem habeant exponit; de literis a Q. fratre acceptis narrat; iterum ut mox adveniat flagitat. (Romæ, anno U. C. 699, mense novembri.)

CICERO ATTICO S.

O EXSPECTATAS mihi tuas literas! o gratum adventum! o constantiam promissi, et fidem miram! o navigationem amandam! quam mehercule ego valde timebam, recordans superioris tuæ transmissionis δέῤῥεις[1]. Sed nisi fallor, citius te, quam scribis, videbo. Credo enim te putasse, tuas mulieres in Apulia esse: quod quum secus erit, quid te Apulia moretur? Nam Vestorio dandi sunt dies, et ille latinus ἀττικισμὸς ex intervallo regustandus. Quin tu huc advolas, et invisis illius nostræ reipublicæ germanam[2]?

1. Δέῤῥεις. *Pelles, involucra.* Sensus est, Recordans quibus cum impedimentis conflictatus sis, quum transires mare, in Asiam contendens. J. F. GRONOVIUS.

2. *Germanæ. Putavi de.* Etsi nihil

Ne puta[3], vide, nummis ante comitia tributim uno loco divisis, palam inde absolutum Gabinium. Detur esse valiturum[4].

De Messalla quod quæris[5]; quid scribam nescio: numquam ego vidi tam pares candidatos. Messallæ copias nosti. Scaurum Triarius reum[6] fecit. Si quæris, nulla est magnopere commota συμπάθεια[7]. Sed tamen habet ædilitas ejus memoriam non ingratam; et est pondus apud rusticos in patris memoria. Reliqui duo plebeii[8] sic exæquantur, ut Domitius valeat amicis, adjuvetur tamen non gratissimo munere; Memmius Cæsaris commendetur militibus[9], Pompeii Gallia[10] ni-

immutavi, tamen non dubito, quin ita legendum sit: « Germanam. Peti vide ». Ut sit sensus: Advola, mi Attice, et invise similem rempublicam reipublicæ illi nostræ, quam laudare solebamus. Dicit enim, « Germanam illius nostræ reipublicæ », cum ironia, quasi prorsus dissimilem, et plane mutatam. Deinde sequitur: Vide magistratus peti: nummis ante comitia tributim uno loco divisis palam. Quæ verba si quis diligentius expendat, singula emphasim habere cognoscet. Vide item, inquit, Gabinium absolutum, quum nocentissimus esset. Concedatur etiam, ut auctoritate floreat, et gratia. Manut. qui solus hic Mongaltio et Grævio probatur. — Omnes quidem fatentur locum esse corruptum: sed, quum alii alia verba supponunt, ipsam quoque corrumpunt sententiam, non interpretantur. Olivet. — Ernest. lectionem Gruterianam, vel potius Bosianam ediderat, *germina*, quam tamen fatetur esse vitiosam. Alii probant Aurati conjecturam, γεράνδρυον. Sequimur nos Mich. Bruti lectionem, erutam e MSS vestigiis. J. V. L.

3. Verba hæc, *Ne puta... valiturum*, corrupta sunt, et aliunde assuta viris doctis videntur. Forte legendum, *En puta*. J. V. L.

4. *Detur esse valiturum*. Absolutus est, inquit, Gabinius, homo nocentissimus; detur etiam illud, fore ut in republica floreat, auctoritateque et gloria valeat. Verumtamen de hoc non valde laboro. Malasp.

5. *Quod quæris*. Num futurus sit consul. Corr.

6. *Reum*. De ambitu. Nam de repetundis jam fuerat absolutus. Ep. 16, et ep. 2, lib. III, ad Q. Fr. Man.

7. Συμπάθεια. Animi commotio ex commiseratione.

8. *Duo plebeii*. Nam Messalla et Scaurus patricii; plebeii Domitius et Memmius. Ergo cum Messalla Scaurus, cum Domitio Memmius contendebat. Man. — *Adjuvetur... munere*. Sch. rescripsit e conjectura, « adjuvetur etiam gratissimo munere ». J. V. L.

9. *Militibus*. Quos ad suffragia sæpe venisse legimus. Corr.

10. *Pompeii Gallia*. Gallia Trans-

tatur. Quibus si non valuerit, putant fore aliquem, qui comitia in adventum Cæsaris detrudat, Catone[11] præsertim absoluto. Ab Quinto fratre, et a Cæsare accepi a. d. IX kalend. novembr. literas, confecta Britannia, obsidibus acceptis, nulla præda, imperata tamen pecunia, datas a litoribus Britanniæ, proximo a. d. VI kalend. octobr. Exercitum Britannia reportabant. Q. Pilius[12] erat jam ad Cæsarem profectus. Tu, si aut amor in te est nostri ac tuorum, aut ulla veritas[13], aut si etiam sapis, ac frui tuis commodis cogitas, adventare et prope adesse jam debes. Non mehercule æquo animo te careo. Te autem quid mirum, qui Dionysium tantopere desiderem? quem quidem abs te, quum dies venerit[14], et ego, et Cicero meus flagitabit. Abs te proximas literas habebam Epheso a. d. V id. sext. datas.

padana, in qua Pompeius Strabo, pater Magni, coloniis jus civitatis et suffragii dederat. POPMA. — Mihi scribendum videtur, *Pompeii gratia*. MURETUS.

11. *Catone*. Quum Cato, qui tribunus plebis biennio ante comitia in annum sequentem detruserat, sit absolutus. Ad Q. Fr. ep. 5, lib. II. MAN.

12. *Pilius*. Piliæ propinquus, quam Atticus habebat in matrimonio. IDEM.

13. *Veritas*. Ut præstes quod promisisti.

14. *Quum dies venerit*. Qui dies? An promissi Dionysii? ita ut hominem secum habere Atticus ad certum tempus voluerit, post M. Tullio cedere? Id ego vix credo: quum præsertim proxima superiore epistola, quæ non multo ante scripta est, Cicero Atticum roget, ut Dionysium mittat, de certa die nihil dicat. Placeret, *Quo die veneris*. Ut desiderii vis ac magnitudo indicetur eorum, qui ne unum quidem, aut alterum diem exspectaturi essent, sed eodem quo venisset, hominem efflagitaturi. MALASP.

EPISTOLA XVIII.

De consulum cum consulatus competitoribus pactione; de sua cum Cæsare conjunctione, et Pompeii legatione obeunda. (Romæ, anno U. C. 699.)

CICERO ATTICO S.

Puto te existimare[1], me, nunc oblitum consuetudinis et instituti mei, rarius ad te scribere, quam solebam; sed, quum loca et itinera tua nihil habere certi video, neque in Epirum, neque Athenas, neque in Asiam, neque cuiquam, nisi ad te ipsum proficiscenti, dedi literas. Neque enim sunt eæ epistolæ nostræ, quæ si perlatæ non sint, nihil ea res nos offensura sit; quæ tantum habent mysteriorum, ut eas ne librariis quidem fere committamus. Lepidum[2] quo excidat. Consules flagrant infamia, quod C. Memmius candidatus pactionem[3] in senatu recitavit, quam ipse

1. Verba ista, « Puto te existimare... fere committamus », viris doctis partem fecisse videntur alius cujusdam epistolæ. Nam quum Atticus jam esset in Italia, ineptum fuisset ei exponere, cur ad eum rarius scriberet. Ed.

2. *Lepidum quo* res cadat. Corruptum hunc locum interpretatur Lambinus: Lepidum (inquit) spectaculum, videre quo res cadat. — Nihil muto, manuscriptis hæreo. *Excidat,* impersonale est. Junius. — Aldus edidit, *nedum cuilibet*, quod facilem intellectum habet, cum præcedentibus conjunctum, sed, ut verisimile est, ex ingenio. Al. legunt, « Lepidum quo exedar ». Grævius correxit, « ne lepidum quid excidat », pro « ne aliquid lepidarum rerum et verborum quæ ad te scribo, aliis innotescat, et spargatur in vulgus ». J. V. L. — Delenda hæc verba Muretus censet.

3. *Pactionem.* Pactio hæc erat. Memmius et L. Domitius Ahenobarbus consules fieri cupiunt: Appius autem Claudius et L. Domitius Ahenobarbus consules id agunt, ut consulatu functi in provincias mittantur. Promittunt igitur, se operam daturos, ut consules creentur Memmius et Calvinus: illi contra, se tres augures daturos, qui dicerent se affuisse, quum lex curiata de imperio provinciarum ad populum ferretur: et duos consulares, qui se affuisse dicerent, quum senatusconsultum de ornandis et instruendis consularibus provinciis scriberetur: nisi hoc fecissent, H-S darent ambo quadragena Appio et Ahenobarbo. Manut.

et suus competitor Domitius cum consulibus fecissent, uti ambo H-S quadragena[4] consulibus darent, si essent ipsi consules facti, nisi tres augures[5] dedissent, qui se adfuisse dicerent, quum lex curiata ferretur, quæ lata non esset[6]; et duo consulares, qui se dicerent in ornandis provinciis consularibus scribendo adfuisse, quum omnino[7] ne senatus quidem fuisset. Hæc pactio, non verbis, sed nominibus[8] et perscriptionibus[9], multorum tabulis[10] quum esse facta di-

4. Corradus e vet. libris reposuit *quadringena*. J. V. L.

5. *Tres augures*. Nam, quum lex ad populum fertur, adsint necesse est, qui dicant licere per Jovem legem ferri. Tres autem plane, quum lex curiata ferebatur, quia triginta curiæ tres veteres tribus repræsentabant. Veteres autem tribus suum quæque augurem habuit. MAN. — Hunc omnem locum transcribit *Montesquieu, Grandeur et Décadence des Romains*, c. 10, et exclamat : « *Que de malhonnêtes gens dans un seul contrat!* » ED.

6. *Quæ lata non esset*. Augures igitur pretio erant adducendi, ut latam mentirentur. Non licebat autem sine curiata lege militare imperium in provinciis habere. MAN.

7. *Quum omnino*. Nam revera neque lata curiata lex, neque senatus fuerat : sed, quasi utrumque fuisset, ita provinciarum administrationem, et lege curiata, et SC. se daturos consulibus promittebant Memmius et Calvinus, si modo ipsi essent consules facti. ID.

8. *Nominibus*. *Nomina* proprie dicta de hujusmodi debitis quæ sine usuris contrahuntur. Ideo et pararii proxenetæque interpositi, qui pecuniam mutuam quærentibus, quam sine usura acciperent, creditores conciliarent, qui sic dare vellent. Quorum proxenetarum opera non erat opus his qui pecuniam fœnore sumere cogitarent. Recta enim ad mensam argentariorum ibant, atque inde, si pignoribus et hypothecis idoneis cavere poterant, sumebant quantum vellent. SALMAS. de Usuris cap. 6.

9. *Perscriptionibus*. *Perscriptiones* sunt, ut nunc loquuntur, assignationes ad trapezitam, seu mensam. Solutiones, inquit Salmasius, apud antiquos Romanos fieri solitas legimus duobus modis, vel ex *arca*, vel ex *mensa*. Qui domo solvebat, ex arca sua pecuniam sumere intelligebatur, quæ ibi sine fructu recondita servabatur. Qui ex mensa numerationem faciebat, duplici modo eam facere solitus. Aut enim a mensario accipiebat fœnore, qui pro ipso summam quam desiderabat, et cui numeratam illam vellet, dependebat. Tunc debitor talis summæ mensario existebat. Aut pecuniam ipse habebat apud mensam depositam, ex qua summa quantam summulam vellet, pro ipso numerabat mensarius, qui tanto minoris exinde manebat debitor. Hoc *scribere*, et *perscribere* dicebatur, et inde *scriptura mensæ*. Salm. de fœnore Trapezitico, lib. I. Cicero pro Flacco : « Pecuniam in ædem sacram reficiendam se perscripsisse aiunt ». GRÆV.

10. *Tabulis*. Vide Salmasium in

ceretur, prolata a Memmio est nominibus inductis[11], auctore Pompeio. Hic Appius erat idem[12]. Nihil sane jacturæ. Corruerat alter[13], et plane, inquam, jacebat. Memmius autem, dirempta coitione[14] invito Calvino, plane refrixerat; et eo magis nunc cogitare dictaturam, tum favere justitio et omnium rerum[15] licentiæ. Perspice æquitatem animi mei et ludum, et contemptionem Seleucianæ[16] provinciæ, et mehercule cum Cæsare suavissimam conjunctionem (hæc enim me una ex hoc naufragio tabula delectat), qui quidem Quintum meum tuumque, dii boni! quemadmodum tractat honore, dignitate, gratia? non secus, ac si ego essem imperator : hiberna legionum[17] eligendi optio delata commodum, ut ad me scribit. Hunc tu non ames? quem igitur istorum[18]?

Sed heus tu, scripseramne tibi, me esse legatum Pompeio[19]? et extra urbem quidem fore ex idib. jan.? Visum est hoc mihi ad multa quadrare. Sed quid plura?

cap. 6 libri modo laudati. Grævius.

11. *Inductis.* E codice deletis. Corr. — Nominibus scilicet eorum, qui hæc pacti erant, et suam interposuerant fidem.

12. *Erat idem.* Ita non commovebatur, quasi nihil turpe commisisset. Man.

13. *Alter.* Domitius Ahenobarbus. Idem.

14. *Coitione.* Coitiones candidatorum quæ sint, nunc omnibus notum. *Invito* autem *Calvino*, quia suo consilio contra Domitii voluntatem eam pactionem in senatu recitarat. Vict.

15. Gruter. post Bosium, « cogi ἀκηδεία, tum fluere justitio et omnium rerum licentia ». J. V. L.

16. *Seleucianæ.* Macedoniæ, quam olim provinciam contempsit, et quam vocat Seleucianam a Seleuco Nicanore victore Lysimachi, qui tum Thraciam et Macedoniam in ditione habebat. Justin. lib. XVII, cap. 2. J. F. Gron.

17. Vulg. « hibernam legionem eligendi ». Sequimur optimam emendationem Ernest. collat. epist. ad Q. Fr. III, 8. J. V. L. — Quidam *regionem* sine causa, præsertim repugnantibus libris. Nam quum suas legiones Cæsar, quo facilius provinciam in officio continerent, non unum in locum ad hibernandum mitteret, optionem Quinto dabat, ad quam vellet proficiscendi : ita ut integrum illi esset, in propinquiora loca, et munitiora venire. Malaspina.

18. *Istorum.* Optimatum? Ep. 5 h. l.

19. *Pompeio.* Ituro in Hispaniam.

coram, opinor, reliqua; ut tu tamen aliquid exspectes. Dionysio plurimam salutem: cui quidem ego non modo servavi, sed etiam ædificavi locum. Quid quæris? ad summam lætitiam meam, quam ex tuo reditu capio, magnus illius adventu cumulus accedit. Quo die ad me venies[20], tu[21], si me amas, apud me cum tuis maneas.

20. *Ad me*. Hoc aut abundat; aut explana, in aliquam villarum mearum, ubi tum ero. MANUT.

21. Fecerat *tu* Faernus e lectione *ut* in MSS quibusdam. Ernest. delevit. J. V. L.

ARGUMENTUM
LIBRI QUINTI.

Ex antepenultima epistola superioris libri, atque hujus secunda, intelligimus cessatum esse scribi inter eos, annos ipsos duos, et menses paullo amplius sex : nimirum ex a. d. IX kalend. nov. L. Domitio Ahenobarbo, et Ap. Claudio Pulchro coss. ad usque mensem maium, coss. M. Marcello et Ser. Sulpicio : quo mense Cicero proconsule, in provinciam Ciliciam, cum imperio, Roma profectus est, sibi et SC. et lege curiata traditam extra sortem : Appioque successit. Scriptæ sunt autem libri hujus epistolæ, ex itinere magna ex parte : reliquæ ex provincia, quo pervenit pridie kal. sext. quum Roma egressus esset, ut diximus, circiter kal. maii, Marcello et Sulp. coss. Quæ ex itinere scriptæ sunt, nihil continent memorabile : quæ in provincia, tantum, qua moderatione, qua abstinentia illam gubernarit : quoque modo se comparaverit, si forte Parthi in suam provinciam irruptionem facere conarentur. Nam quum superiore anno, exercitum populi romani, Crasso duce interfecto, miserabili clade affecissent, reliquiasque illius, haud sane magna manu, in Syriam persequuti, a Q. Cassio Longino fortissime repulsi fuissent : majori ac firmiori vi, hoc anno redierunt : ab eodemque Cassio rursum Syria excedere coacti sunt. Ita enim infra Cicero : « Interim rumore adventus nostri, et Cassio, qui Antiochiæ tenebatur, animus accessit : et Parthis timor injectus est. Itaque cedentes ab oppido Cassius insequutus, rem bene gessit : qua in fuga, magna auctoritate Osaces dux Parthorum, vulnus accepit, eoque interiit paucis post diebus ». Continetur item his epistolis quomodo Cicero in Amano, Pindenisso, oppido Eleuthero-Cilicum capto, nomen imperatoris assequutus fuerit, et quædam alia, haud magni ad historiam momenti. Cessatum est autem scribi inter eos toto consulatu Cn. Domitii Calvini, M. Valerii Messallæ; item Cn. Pompeii Magni III, et Q. Metelli Scipionis.

M. T. CICERONIS
EPISTOLARUM
AD ATTICUM
LIBER QUINTUS.

EPISTOLA I.

Atticum rogat, ut videat ne mutuum ex absentia Ciceronis desiderium plus sit annuum; de Annii Saturnini et Oppii negotiis; de Quinti fratris cum uxore dissidiis; postremo ut mandata curet, petit. (In itinere, anno U. C. 702, mense maio.)

CICERO ATTICO S.

Ego vero et tuum in discessu[1] vidi animum, et meo sum ipse testis. Quo magis erit tibi videndum, ne quid novi decernatur; ut hoc nostrum desiderium ne plus sit annuum. De Annio Saturnino[2] curasti probe. De satisdando[3] vero, te rogo, quoad eris Romæ, tu ut satisdes. Et sunt aliquot satisdationes secundum mancipium[4], in his et Memmianorum prædiorum[5], vel

1. *In discessu*. Quum a tuo complexu in Tusculano divulsus sum, in provinciam Ciliciam proficiscens. Manutius.

2. *De Annio Saturnino*. Hanc alii quærent historiam, nisi forte T. Annium Milonem significet per notam. Corr.

3. *De satisdando*. Satisdare dicitur qui fidejussores dabat, qui litis eventum in se recipiebant, ita ut quanti condemnatus esset reus, ipso non solvente, is qui fidem suam interposuerat pro reo solveret. Græv.

4. *Satisdationes secundum mancipium*. Quid rei sit apud jurisconsultos, vide Cujacium, Observat. X, 4, et Salmasium, de modo usurar. cap. 16.

5. Ernest. edidit, *vel Memmianorum præd.* Nos vulgat. sequimur. J. V. L.

Attilianorum. De Oppio, factum est ut volui, et maxime, quod DCCC aperuisti[6]: quæ quidem ego utique vel versura [facta[7]] solvi volo; ne extrema exactio nostrorum nominum[8] exspectetur.

Nunc venio ad transversum[9] illum extremæ epistolæ tuæ versiculum, in quo me admones de sorore. Quæ res se sic habet. Ut veni in Arpinas[10], quum ad me frater venisset, in primis nobis sermo, isque multus, de te fuit: ex quo veni ad ea, quæ fueramus ego et tu inter nos de sorore in Tusculano loquuti. Nihil tam vidi mite, nihil tam placatum, quam tum meus frater erat in sororem tuam; ut etiam, si qua fuerat ex ratione sumpta offensio, non appareret. Illo sic die. Postridie ex Arpinati profecti sumus. Ut in Arcano Quintus maneret, dies[11] fecit: ego Aquini; sed prandimus in Arcano. Nosti hunc fundum. Quo ut venimus, humanissime Quintus, Pomponia, inquit, tu invita mulieres, ego vero acciam pueros[12]. Nihil potuit,

6. *Aperuisti.* Exposuisti, ostendisti te daturum, si urgeret. Ep. 4. MAN.

7. *Versura facta.* Versuram facit, qui, vetus ut æs alienum solvat, novum contrahit: fit enim conversio quædam, et mutatio creditoris. IDEM.

8. *Nostrorum nominum.* Pecuniæ mihi ab aliis debitæ. IDEM.

9. *Transversum.* Quum pagina, versibus recto ordine subsequentibus completa, nihil ultra capit; tum, si quid ejusmodi superest, quod multorum verborum non sit, scribere solemus de transverso. IDEM.

10. Prætulit Ernest. alteram lectionem, *Arpinum*. J. V. L.

11. *Dies.* Non dies in vesperum jam vergens (nam et Marcum fratrem eadem causa in Arcano retinuisset), sed dies festus Arcani pagi, quem sibi Quintus in suo fundo celebrandum putavit. MANUT.

12. *Mulieres, ego pueros.* Quas mulieres obsecro? Terentiamne ac Tulliam? Quid? hæ invitatæ fuerunt, quasi hospites? Neque enim dicit *voca*, sed *invita*. Suspicio ergo mea illa est, Pomponiam mulieres illas invitare jussam fuisse, quæ Arcis officii causa, salutatum venerant: quas Quintus humanitate ac liberalitate adductus, invitari volebat, mulieres a muliere: itaque et *viros*, citius quam *pueros*, esse legendum: ut Arcanos item accipiamus. *Arcæ* porro fuere, haud procul Arpino, ad Melpham fluvium positæ: qui ex Apennino defluens, perque planitiem suas undas agens, sub Fregellis denique, Liri jungitur. Hoc oppidum, hodie quoque Arcæ dicitur,

mihi quidem ut visum est, dulcius, idque quum verbis, tum etiam animo, ac vultu. At illa, audientibus nobis, Ego sum, inquit, hic hospita. Id autem ex eo, ut opinor, quod antecesserat Statius[13], ut prandium nobis videret. Tum Quintus, En, inquit mihi, hæc ego patior quotidie. Dices, quid, quæso, istuc erat? Magnum; itaque me ipsum commoverat: sic absurde et aspere verbis vultuque responderat. Dissimulavi dolens. Discubuimus omnes præter illam; cui tamen Quintus de mensa misit; illa rejecit. Quid multa? nihil meo fratre lenius, nihil asperius tua sorore mihi visum est: et multa prætereo, quæ tum mihi majori stomacho, quam ipsi Quinto, fuerunt. Ego inde Aquinum; Quintus in Arcano remansit, et Aquinum ad me postridie mane venit, mihique narravit, nec secum illam dormire voluisse; et, quum discessura esset, fuisse ejusmodi, qualem ego vidissem. Quid quæris? vel ipsi hoc dicas licet, humanitatem ei, meo judicio, illo die defuisse. Hæc ad te scripsi fortasse pluribus, quam necesse fuit, ut videres, tuas quoque esse partes instituendi et monendi.

Reliquum est, ut ante, quam proficiscare, mandata nostra exhaurias; scribas ad me omnia; Pomptinium[14] extrudas; quum profectus eris, cures, ut sciam; sic habeas, nihil mehercule te mihi nec carius esse, nec suavius. A. Torquatum[15] amantissime dimisi Minturnis, optimum virum: cui me ad te scripsisse aliquid, in sermone significes velim.

unde Arcanus: ut a Thebæ, Thebanus. Malasp.

13. *Statius.* Libertus Quinti. *Videret.* Pararet, curaret. Man.

14. *Pomptinium.* Unum e quatuor legatis Ciceronis, quod alibi nominavimus. Ad Div. IV, 16. Ed.

15. *A. Torquatum.* Anno superiore prætorem. Ad quem quatuor epist. lib. VI ad Div. Ed.

EPISTOLA II.

Scribit in Cumano multos ad se, etiam Hortensium venisse; Sempronium Rufum non venisse. Deinde Atticum rogat, ut curet, ne sibi provincia prorogetur; et ut, quum ex Epiro redierit, sibi de rep. scribat. (In Pompeiano, an. U. C. 702, mense maio.)

CICERO ATTICO S.

A. d. VI id. mai. quum has dabam literas, ex Pompeiano proficiscebar, ut eo die manerem in Trebulano apud Pontium. Deinde cogitabam sine ulla mora justa itinera facere. In Cumano quum essem, venit ad me, quod mihi pergratum fuit, noster Hortensius: cui, deposcenti mea mandata, cetera universe mandavi; illud proprie, ne pateretur, quantum esset in ipso, prorogari nobis provincias[1]. In quo eum tu velim confirmes, gratumque mihi fecisse dicas, quod et venerit ad me, et hoc mihi, prætereaque si quid opus esset, promiserit. Confirmavi ad eam causam etiam Furnium nostrum; quem ad annum[2] tribunum plebis videbam fore. Habuimus in Cumano quasi pusillam Romam: tanta erat in his locis multitudo, quum interim Rufio noster[3], quod se a Vestorio observari videbat, strategemate hominem percussit. Nam ad me non accessit. Itane? quum Hortensius veniret,

1. Rectius Ursino videtur quod est in antiquo libro, *provinciam*. J. V. L.

2. *Ad annum*. I. e. anno proximo quo C. Furnius tribunatum gessit. Sch.

3. *Rufio noster*. Hic est C. Sempronius Rufus, de quo in epist. ad Div. ep. 8, lib. VIII, quem hic per jocum appellat Rufionem. Quoniam autem cum Vestorio nescio quid ei erat controversiæ, arbitrum statuerant Ciceronem, ut cognosceret. Deinde, quum Sempronius se a Vestorio videret observari (observabat autem Vestorius, ut, si Ciceronem Sempronius adiisset, statim et ipse accurreret, transigendæque controversiæ arbitrum

et infirmus, et tam longe, et Hortensius, quum maxima præterea multitudo, ille non venit? Non, inquam. Non vidisti igitur hominem, inquies? Qui potui non videre, quum per emporium Puteolanorum iter facerem? in quo illum, agentem aliquid, credo, salutavi; postea jam jussi[4] valere, quum me expense e sua villa[5], numquid vellem, rogasset. Hunc hominem parum gratum quisquam putet? aut non in eo ipso laudandum, quod audiri non laborarit?

Sed redeo ad illud. Noli putare mihi aliam consolationem esse hujus ingentis molestiæ[6], nisi quod spero non longiorem annua fore. Hoc me ita velle multi non credunt, ex consuetudine aliorum. Tu, qui scis, omnem diligentiam adhibebis, tum scilicet, quum id agi debebit. Quum ex Epiro redieris, de republica scribas ad me velim, si quid erit, quod opperiare. Nondum[7] enim satis huc erat allatum, quomodo Cæsar ferret de auctoritate perscripta; eratque

moneret: quod Rufio nolebat, ut qui se non bonam habere causam intelligeret); hominem stratagemate fefellit: nam ad Ciceronem non accessit. Hunc Cicero gratissimum sibi fecisse, dicit, quod de controversia audiri noluerit, id est, quod ad se arbitrum non accesserit, ut de controversia, quam habebat cum Vestorio, transigeret. In quo quasi gratiam referre Ciceroni pro accepto beneficio visus est, quod eum audiendi molestia liberaverit. Hic Rufio per jocum a Cicerone vocatur Vestorianus epist. 14, lib. XIV, ob insignem, et diuturnam cum Vestorio controversiam. Man.

4. *Postea jam jussi.* Cicero scripsit, « postea etiam jam jussi ». Muret. — Ernest. conj. *post etiam.* J. V. L.

5. *Exiens e sua villa.* Ita Muretus et Lamb. Alii, « e Pansæ sui villa »: alii, « expense e sua villa »; quod quid sit, ne ipsi quidem satis explicant. Olivet. — Corruptus locus. Victorius emendat, « quum me spectans e sua villa »; Corradus, *impense;* Lambinus ex uno, ut ait, codice, « quum me exiens e sua villa »; Turnebus, Adversar. XXVIII, 27, « exspes e sua villa »; Bosius, « quum me ex Pansæ sui villa ». J. V. L.

6. *Molestiæ.* Provincialis. Man.

7. *Nondum.* Ex epistola Cælii ad Ciceronem prima sane facile cognoscitur, nuntium hunc Ciceroni de Transpadanis allatum, rumoremque de auctoritate perscripta, falsum fuisse. Cælius enim e complexu Ciceronis Romam reversus (hoc enim judicium facio ex ejus literis) scribit se de

rumor de Transpadanis, eos jussos IIII viros creare. Quod si ita est, magnos motus timeo. Sed aliquid ex Pompeio[8] sciam.

Transpadanis, ne tenuissimam quidem auditionem accepisse. Marcellum præterea nihil adhuc de successione Galliarum retulisse : sed eam relationem in kalend. junias distulisse : ut intelligere possimus, nihil cum his illa Cæliana pugnare. Cur autem quatuorviros creare Transpadani a Cæsare jussi sint, quidque illud referret, totusque hic locus accurate, copioseque a Carolo Sigonio, in libro tertio de antiquo jure Italiæ, explicatur. MALASP.

8. *Ex Pompeio.* Cum quo Tarenti sermonem habuit de rep. Ep. 5. MAN.

EPISTOLA III.

Binas sibi ab Attico literas redditas esse scribit; alias se adhuc desiderare. (In Trebulano, anno U. C. 702, mense maio.)

CICERO ATTICO S.

A. d. VI id. mai. veni in Trebulanum ad Pontium. Ibi mihi tuæ literæ binæ redditæ sunt tertio abs te die : eodem autem, exiens e Pompeiano[1], Philotimo dederam ad te literas. Nec vero nunc erat sane, quod scriberem. Qui de republica rumores, scribe, quæso. In oppidis enim summum video timorem; sed multa inania. Quid de iis cogites, et quando, scire velim. Ad quas literas tibi rescribi velis, nescio. Nullas enim adhuc acceperam, præter quæ mihi binæ semel[2] in Trebulano redditæ sunt : quarum alteræ edictum P. Licinii[3] habebant (erant autem non. mai. datæ), alteræ rescriptæ ad meas Minturnenses. Quam vereor,

1. Ernest. « ex Pansæ Pompeiano ». J. V. L.

2. *Semel.* Quid si legatur *simul?* URSIN.

3. *Edictum P. Licinii.* Edictum provinciale, ut edictum Asiaticum Q. Mucii ep. 1, lib. VI. Ex iis edictis Cicero, quidquid utile provinciæ putaret, in suum edictum transferebat. MAN.

ne quid fuerit σπουδαιότερον[4] in iis, quas non accepi, quibus rescribi vis! Apud Lentulum[5] ponam te in gratiam. Dionysius[6] nobis cordi est. Nicanor[7] tuus operam mihi dat egregiam. Jam deest, quod scribam; et lucet. Beneventi[8] cogitabam hodie. Nostra continentia[9] et diligentia faciemus satis. A Pontio[10], ex Trebulano, a. d. v id. mai.

4. Σπουδαιότερον. Magis serium.

5. *Apud Lentulum*. Commodum illud quod in Lentulum conferre debeo, faciam ut a te profectum esse credat, seque ob id tibi valde obligatum putet. Victor.

6. *Dionysius*. Ciceronum puerorum magister, qui et ipse cum pueris in provinciam proficiscebatur. Man.

7. *Nicanor*. Attici servus. Epist. 2, lib. VI. Idem.

8. *Beneventi cogitabam hodie*. Subintellig. me esse pernoctaturum. Ed.

9. *Continentia et diligentia*. In administranda provincia. Man.

10. *A Pontio*. Quum essem apud Pontium. Idem.

EPISTOLA IV.

Respondet duabus Attici epistolis; alteri quas Funisulanus, alteri quam scriba Tullius attulerat. (Beneventi, anno U. C. 702, mense maio.)

CICERO ATTICO S.

Beneventum veni a. d. v id. mai. Ibi accepi eas literas, quas tu superioribus literis significaveras te dedisse: ad quas ego ipso[1] eo die dederam ex Trebulano a Pontio[2]. Ac binas quidem tuas Beneventi accepi. Quarum alteras Funisulanus multo mane mihi dedit, alteras scriba Tullius. Gratissima est mihi tua cura de illo meo primo et maximo mandato[3]. Sed tua profectio spem meam debilitat. Ac me ille[4]; illuc qui-

1. Alii, *ipse*. J. V. L.

2. *L. Pontio*. Ut sit: Ex Trebulano ad te literas dederam L. Pontio, qui post meum e villa ejus discessum Romam se conferebat. Corr.— Legerem, « ex Trebulano L. Pontii ». Muret.

3. *Mandato*. De collocanda filia.

4. *Ac me ille*. Concisa est oratio,

dem labar, non quo: sed inopia cogimur eo contenti esse. De illo altero, quem scribis tibi visum esse non alienum, vereor, adduci ut nostra[5] possit; et ut[6] vis, δυσδιάγνωστον[7] esset[8]. Equidem sum facilis: sed tu aberis, et me absente res[9]. Habebis[10] mei rationem. Nam posset aliquid, si utervis nostrum adesset, agente Servilia[11], Servio[12] fieri probabile. Nunc, si jam res placeat, agendi tamen viam non video.

Nunc venio ad illam epistolam, quam accepi a Tullio. De Marcello[13], fecisti diligenter. Igitur senatusconsultum si erit factum, scribes ad me; sin minus, rem tamen conficies[14]. Mihi enim attribui oportebit, item Bibulo. Sed non dubito, quin senatusconsultum expeditum sit, in quo præsertim sit compendium populi. De Torquato, probe[15]. De Ma-

et aliquantulum obscura, quam sic explico: Ac me ille, quem nosti, valde rogat, ut sibi nuptui dem Tulliam: et sane in illam conditionem descendam, non quia illam probem: sed quia, aliorum inopia, eo genero contentus esse cogor. Bosius. — Corruptus locus, quem Bosius, tum veteris libri ope, tum ingenio fretus, ita refinxit. Variæ aliorum sive lectiones, sive conjecturæ, nihil ad rem, nisi fallor. Oliv. — Schütz. ita constituit dubium locum: « Ac mi illud quidem lubet, non quo... sed, etc. » J. V. L.

5. *Nostra.* Filia. Hic etiam sunt varietates non tot, quin plures. Quas, si quis oscitare velit, et nihil discere, legat apud Græevium.

6. Ernest. conjicit probabiliter, *ut ais.* J. V. L.

7. Δυσδιάγνωστον. Dijudicatu difficile.

8. Vulg. *Esset quidem summe facilis.* J. V. L.

9. *Res.* Supple, conficienda est.

10. *Habebis mei rationem.* In comitiis absentium ratio non habebatur, quia absentes per procuratorem petere magistratus non poterant: in aliis rebus, in quibus fas erat procuratores intervenire, ratio habebatur. Rogat ergo Atticum, ut hanc rem ita curet, ut ipse desiderari non videatur. Bosius.

11. Alii, *Servilio.* J. V. L.

12. *Servio.* Erat Servius, Servii filius, ille alter procus Tulliæ, cujus negotium agebant Servilius Isauricus, et Servius Sulpitius pater. Popma. — Muretus censet delendum esse *Servio.*

13. *De Marcello.* M. Claudio Marcello consule, collega Serv. Sulpicii. Manut.

14. *Rem tamen conficies.* Ages tamen de supplemento. Nam certe, ut de ceteris senatus non probet, mihi tamen, et Bibulo, qui proconsul in Syriam ibit, attribui oportebit. *Attribui* autem explano, pecuniam: quum sequatur, *compendium populi.* Idem.

15. *Probe.* Quod ei in sermone signi-

sone, et Ligure, quum venerint. De illo, quod Chærippus [16] (quoniam hic quoque πρόσνευσιν [17] sustulisti), o provincia [18]! etiamne hic mihi curandus est? Curandus autem hactenus, ne quid ad senatum [19], Consule [20], aut numera. Nam de ceteris [21].... Sed tamen commode, quod cum Scrofa [22]. De Pomptinio, recte scribis. Est enim ita, ut si ante kal. jun. Brundisii futurus sit, minus urgendi [23] fuerint M. Annius et

ficasti, me ad te de eo scripsisse. Epistola I. Man.

16. *Quod Chærippus.* Subaudi, de me loquutus est. Idem.

17. Πρόσνευσιν *sustulisti.* Atticus antea πρόσνευσιν, id est, assensionem sustulerat, quum scripserat δυσδιάγνωστον esse, velletne is Tulliam uxorem ducere, qui non alienus videbatur. Hic vero iterum assensionem submoverat, quum dubitaret quid in Chærippi negotio fieri oporteret. Bosius.

18. *O provincia!* Cum indignatione. Etiamne, inquit, quid Chærippus libertus de me cogitet, aut dicat, mihi curandum est? Manut.

19. *Ne quid ad senatum.* Ne ea de re quidquam senatus intelligat. Bosius.

20. *Consule.* Legendum: «ne quis ad senatum: Consule, aut numera», scilicet dicat. J. F. Gronov.— Festus Pompeius: «Numera senatum, ait quivis senator consuli, quum impedimento vult esse quo minus faciat senatusconsultum: postulatque ut aut res, quæ adferuntur, dividantur: aut simul consulantur, aut si tot non sunt senatores, quo numero liceat præscribi senatusconsultum, exspectentur». Ex quo Festi loco conjicio hunc esse sensum istius περικοπῆς. Etiamne mihi Chærippus curandus est? hactenus certe mihi curandus est, ne quid, quum de supplementis referetur, propter illum mihi morarum objiciatur in senatu, ita ut sint, qui clament *Consule, aut numera*, quod faciebant, ut Festus ostendit, qui impediebant, ut senatusconsultum fieret de re, de qua relatum erat. Græv.

21. *Nam de ceteris.* Ἀποσιώπησις. Nam de ceteris rebus, quæ ab aliis de me dicuntur, parum curo. Aut de ceteris hominibus ad quorum aures hæc de Chærippo pervenire poterunt, prætérquam de senatoribus, securo animo sum. Bosius.

22. *Quod cum Scrofa.* Subaudi, loquutus de illo, quod Chærippus de me dixit. Manut.— Quod Chærippus ea de re cum Scrofa sit loquutus. Mongalt.

23. *Minus urgendi.* C. Pomptinius, M. Annius, L. Tullius legati Ciceronis in provincia fuere: sed Pomptinius honoris gradu præstantior: nam et prætor fuerat, et triumphaverat. Videtur igitur Atticus hoc scripsisse: debere Ciceronem, si Pomptinius ante kalend. junias Brundusii futurus sit, eo comite contentum esse, et minus urgere Annium, ac Tullium: qui deinde suo commodo ad eum, vel in Græciam, vel in Ciliciam ire possent. Nam, si dignitas in comitatu quæretur, Pomptinii major, quam ceterorum. Manut.

Tullius. Quæ de Sicinio[24] audisti, ea mihi probantur: modo ne illa exceptio in aliquem incurrat bene de nobis meritum. Sed considerabimus: rem enim probo. De nostro itinere, quod statuero; de quinque præfectis[25], quid Pompeius facturus sit, quum ex ipso cognoro, faciam, ut scias. De Oppio[26] bene curasti, quod ei DCCC exposuisti: idque, quoniam Philotimum habes, perfice, et cognosce rationem; et, ut agam amplius[27], si me amas, prius quam proficiscaris, effice: magna me cura levaris.

Habes ad omnia. Etsi pæne præterii, chartam tibi deesse: mea cautio[28] est; siquidem ejus inopia minus multa ad me scribis. Tu vero aufer ducentos[29]. Etsi meam in eo parcimoniam hujus paginæ contractio significat, dum acta et rumores vellet[30]. Jam, si qua certa habes de Cæsare, exspecto literas; et alias Pomptinio de omnibus rebus diligenter[31] dabis.

24. *De Sicinio*. Videtur, aut hic *Licinio*, aut proxima superiore epistola, *Sicinii*, legendum esse. *De Sicinio* autem dixit, pro *a Sicinio*, ut de edicto illo intelligat. MALASP.

25. *Quinque præfectis*. Vid. epist. 7. MANUT.

26. *De Oppio*. Vid. epist. 1. IDEM.

27. *Ut agam amplius*. Est, ut sim locupletior, ut laxiorem habeam sumptum familiarem. J. F. GRONOV. — Conjiciebat Malaspina, « ut ne angar amplius » : quod Lambinus recepit.

28. *Captio*. Vict. et Manut. *cautio*. Quod si, cum Lamb. et Grut. alterum mavis, hic erit sensus : Mihi fraudi, damno est, quod tibi charta deest, quando ea res eo valet, ut breves literas accipiam. *Captos* dici, qui damnum accipiunt, jacturam faciunt, certum est; neque solum fraude aliorum hominum, sed quacumque ratione. Sic « mente, membris, oculis capti » dicuntur, qui earum rerum jacturam fecere. Est *captio* sic apud Plautum et alios. ERNEST.

29. *Ducentos*. Hunc locum sic distingue : « Aufer ducentos (etsi meam in eo parcimoniam hujus paginæ contractio significet), dum acta et rumores velis », scilicet ad me perscribere large, quæ in Urbe aguntur, et rumoribus feruntur. Ducentos scilicet scapos chartæ, quos mihi paraveram. Vid. Plin. XIII, 12. J. F. GRONOV.

30. *Vellet*. A te quærere. MANUT. —Sed vide superiorem annotationem.

31. Alii, *diligentes*. J. V. L.

EPISTOLA V.

Significat se nec quod scribat, nec quod mandet, habere; et Attici literas Brundisii exspectare. (Venusiæ, anno U. C. 702, mense maio.)

CICERO ATTICO S.

PLANE deest, quod scribam : nam nec, quod[1] mandem, habeo; nihil enim prætermissum est: nec quod[2] narrem; novi enim nihil : nec jocandi locus est; ita me multa sollicitant! Tantum tamen scito, idibus mai. nos Venusia[3] mane proficiscentes has dedisse : eo autem die credo aliquid actum in senatu. Sequantur igitur nos tuæ literæ, quibus non modo res omnes, sed etiam rumores cognoscamus. Eas accipiemus Brundisii : ibi enim Pomptinium ad eam diem, quam tu scripsisti, exspectare consilium est. Nos Tarenti, quos cum Pompeio διαλόγους[4] de republica habuerimus, ad te perscribemus; etsi id ipsum scire cupio, quod ad tempus recte ad te scribere possim, id est, quam diu Romæ futurus sis, ut aut quo dem posthac literas sciam, aut ne dem frustra. Sed antequam proficiscare, utique explicatum sit illud H-S XX et DCCC[5]. Hoc velim in maximis rebus et maxime necessariis habeas; ut, quod auctore te velle cœpi, adjutore assequar.

1. Alii, *quid.* J. V. L.

2. Alii, *quid.* J. V. L.

3. *Venusia.* Oppidum in Appulorum, Lucanorum Samnitumque, sive Hirpinorum confinio, Horatii patria. Plin. hujus meminit lib. III, c. 11. ED.

4. Διαλόγους. Sermones.

5. *H-S* XX *et* DCCC. Quæ Cæsari debemus. Epist. 1. MANUT. — Ed. Rom. *sestertium.* J. V. L.

EPISTOLA VI.

Scribit se dies eos, quoad Pomptinius legatus venerit Tarenti, cum Pompeio consumpturum; petitque ut negotium de Cæsaris nomine dissolvendo conficiat. (Tarenti, anno U. C. 702, mense maio.)

CICERO ATTICO S.

Tarentum veni a. d. xv kalend. jun. Quod Pomptinium statueram exspectare, commodissimum duxi, dies eos, quoad ille veniret, cum Pompeio consumere: eoque magis, quod ei gratum esse id videbam; qui etiam a me petierit, ut secum et apud se essem quotidie: quod concessi libenter. Multos enim ejus præclaros de republica sermones accipiam: instruar etiam consiliis idoneis ad hoc nostrum negotium. Sed ad te brevior jam in scribendo incipio fieri, dubitans, Romæne sis, an jam profectus. Quod tamen quoad ignorabo, scribam aliquid potius, quam committam, ut, tibi quum possint reddi a me literæ, non reddantur. Nec tamen jam habeo, quod aut mandem tibi, aut narrem. Mandavi omnia, quæ quidem tu, ut polliceris, exhauries: narrabo, quum aliquid habebo novi. Illud tamen non desinam, dum adesse te putabo, de Cæsaris nomine [1] rogare, ut confectum relinquas. Avide exspecto tuas literas, et maxime, ut norim tempus profectionis tuæ.

1. *De Cæsaris nomine.* De H-S xx et dccc quæ Cæsari debemus. Manut.

EPISTOLA VII.

Brevitatem literarum excusat, et se triduum cum Pompeio fuisse narrat. (Tarenti, anno U. C. 702, mense maio.)

CICERO ATTICO S.

Quotidie, vel potius in dies singulos, breviores literas ad te mitto. Quotidie enim magis suspicor, te in Epirum jam profectum. Sed tamen, ut mandatum scias me curasse; quot ante, ait se Pompeius quinos præfectos delaturum novos[1], vacationes[2], judiciariam causam. Ego quum triduum cum Pompeio et apud Pompeium fuissem, proficiscebar Brundisium a. d. XIII kal. junias. Civem illum egregium relinquebam, et ad hæc, quæ timentur, propulsanda paratissimum. Tuas literas exspectabo, quum ut, quid agas, tum ut, ubi sis, sciam.

1. *Præfectos delaturum novos*. Cur *novos*? quia vacationes, et judiciariam causam iis petebat. Vacationes vocat excusationes a muneribus militaribus, et aliis, quæ præfecti obire consueverant : causam judiciariam, munus judicandi inter Græcos. Neutrum tamen Cicero concessit. Nam præfectis omnibus vacationes denegavit, ut apparet ex epistola 2 hujus libri, et Græcis non Romanos, sed peregrinos, hoc est, græcos judices attribuit, ut scribit epist. 1, lib. VI. Bosius. — Scribendum crediderim : « Quot ante ait se Pompeius quinos præfectos delaturum, non vult vacationes, et judiciariam causam » : scilicet præfectis deferri. Quot ante fuerant in provincia illa, nunc quoque ait se quinque præfectos delaturum, iis autem prohibet vacationes concedere, et committere judicia : quod Cicero sequutus etiam est, ut Bosius ostendit. Græv.

2. Sch. habet *vacationis*, ut sensus sit, Vacationis unam hanc causam præfectis futuram, si in judicium vocarentur. J. V. L. — Feriæ, cessatio, immunitas. *Vacatio* legis, i. e. solutio legis; Suet. Claud. 18. — Ponitur etiam pro pecunia ipsa, quæ pro vacatione solvebatur. Tac. Hist. I, 46. Ed.

EPISTOLA VIII.

Rogat Atticum, ut suspicionem injuriæ Miloni ob quædam ejus bona a Philotimo Terentiæ liberto empta factæ a se amoveat. (Brundisii, anno U. C. 702, mense junio.)

CICERO ATTICO S.

Me et incommoda valitudo, qua jam[1] emerseram, utpote quum sine febri laborassem, et Pomptinii exspectatio, de quo adhuc ne rumor quidem venerat, tenebat duodecimum jam diem Brundisii. Sed cursum exspectabamus. Tu si modo es Romæ; vix enim puto: sin es, hoc vehementer animadvertas velim. Roma acceperam literas, Milonem meum queri per literas injuriam meam, quod Philotimus socius[2] esset in bonis suis. Id ego ita fieri volui de C. Duronii sententia; quem et amicissimum Miloni perspexeram, et talem virum, qualem tu judicas, cognoram. Ejus autem consilium, meumque hoc fuerat: primum, ut in potestate nostra esset res, ne illum malus emptor alienus[3] mancipiis, quæ permulta secum habet, spoliaret; deinde, ut Faustæ[4], cui cautum ille esse vo-

1. *Qua jam emerseram.* Scribe, «quamquam emersi jam». J. F. Gronov.

2. *Socio.* Solebant Romani in negotiationibus et commerciis uti libertorum opera, ut apparet ex Plutarcho in Catone majore, et aliis multis auctoribus. Ea de causa Cicero sibi socium in bonis Milonis adjunxerat Philotimum libertum, quum ea ab hasta emeret. Emerat autem, ne ea emptori alieno addicerentur, hoc est, non amico, et non familiari ipsius Milonis. Quo facto futurum erat ut Milo multis mancipiis, quæ secum abduxerat, spoliaretur. Nam ea emptor alienus sibi vindicasset, tamquam sibi mancipata cum ceteris illius bonis: quod nequaquam facturus erat Philotimus, qui in ea re nihil agebat, nisi Ciceronis consilio. Bosius. — Vid. ad Div. VIII, 3.

3. Grævius putat legend. *et alienus.* J. V. L.

4. *Faustæ.* Milo in exsilium Massiliam abiens Faustæ uxori caverat de dote, quæ cautio ut rata esset, Cicero

luisset, ratum esset. Erat etiam illud, ut ipsi nos, si quid servari posset, quam facillime servaremus. Nunc rem totam perspicias velim. Nobis enim scribuntur sæpe majora. Sed si ille queritur, si scribit ad amicos, si idem Fausta vult, Philotimus, ut ego ei coram dixeram, mihique ille receperat, ne sit invito Milone in bonis : nihil nobis fuerat tanti[5]. Sin hæc leviora sunt, tu judicabis. Loquere cum Duronio. Scripsi etiam ad Camillum, ad Lamiam; eoque magis, quod non confidebam Romæ te esse. Summa erit hæc : statues, ut ex fide, fama, reque mea videbitur.

et Philotimus bona ejus ab hasta empta occupaverant, animo restituendi. Fausta hæc est filia L. Sullæ dictatoris, soror Fausti. Popma.

5. *Nihil nobis fuerat tanti.* Legendum censeo, *nihil nobis fuerit tanti.* Nihil tanti æstimabitur in bonis Milonis, ut propterea ejus velim offensam contrahere; malo mihi ex iis, quæ Milo mihi debet, accipere, quam illum, qui tam bene de me est meritus, offendere. Græv.—Videtur *fuerat* retineri posse, et perinde hoc in loco valere ac *fuerit.* Oliv.

EPISTOLA IX.

Scribit se postquam Actium venerit pedestri itinere Athenas proficisci; et rogat Atticum, ut diligenter curet, ne proconsulatus annus prorogetur. (Actii, anno U. C. 702, mense junio.)

CICERO ATTICO S.

Actium venimus a. d. xvii kal. quint. quum quidem et Corcyræ, et Sybotis, muneribus tuis[1], quæ et Areus, et meus amicus Eutychides opipare et φιλοπροσηνέστατα[2] nobis congesserant, epulati essemus Saliarem in modum[3]. Actio maluimus iter facere pedibus,

1. *Muneribus tuis.* Attici res agebant Areus et Eutychides liberti, Corcyræ et Sybotis : ejus igitur nomine ad Ciceronem munera detulerunt. Manut.

2. Φιλοπροσηνέστατα. Blandissime. Oliv.

3. *Saliarem in modum.* Ut solent epulari Salii sacerdotes.

qui incommodissime navigassemus : et Leucatam flectere molestum videbatur. Actuariis autem minutis Patras accedere sine his impedimentis[4], non satis visum est decorum. Ego, ut sæpe tu me currentem hortatus es, quotidie meditor, præcipio meis, faciam denique, ut summa modestia et summa abstinentia munus hoc extraordinarium traducamus. Parthus, velim, quiescat, et fortuna nos juvet : nostra præstabimus. Tu, quæso, quid agas, ubi quoque tempore futurus sis, quales res nostras Romæ reliqueris, maxime de xx[5] et DCCC[6], cura ut sciamus. Id unis diligenter literis datis, quæ ad me utique perferantur, consequere. Illud tamen (quoniam nunc abes, quum id non agitur : aderis autem ad tempus, ut mihi rescripsisti) memento curare per te, et per omnes nostros, in primis per Hortensium, ut annus noster maneat suo statu, ne quid novi decernatur. Hoc tibi ita mando, ut dubitem, an etiam te rogem, ut pugnes, ne intercaletur[7]. Sed non audeo tibi omnia onera imponere. Annum[8] quidem utique teneto. Cicero meus, modestissimus et suavissimus puer, tibi salutem dicit. Dionysium[9] semper equidem, ut scis, dilexi, sed quotidie pluris facio; et mehercule in primis, quod te amat, nec tui mentionem intermitti sinit.

4. *Impedimentis.* Quæ ad proconsularem dignitatem pertinent. JUN.

5. *De* xx. De quibus epist. 5.

6. Alii, *de* DCCC. Delevit Ernest. alterum *de*, quod in talibus numeris non interponitur. J. V. L.

7. *Ne intercaletur.* Nam intercalatio dies interponebat: ita, diebus interpositis, longior fiebat administratio provinciarum. MANUT.

8. *Annum.* Si tenere non potes, ne intercaletur, quod in anno comprehenditur; annum saltem, hoc est, ut tempus tamen sit annuum, teneto. CORR.

9. *Dionysium.* Hominem græcum, pueri M. Ciceronis magistrum. MAN.

EPISTOLA X.

Narrat se multum Athenis de Attico agitasse, ibique suaviter vixisse; suam in proconsulatu abstinentiam testatur, muneris molestiam queritur. (Athenis, anno U. C. 702, mense junio.)

CICERO ATTICO S.

Ut Athenas a. d. VII kal. quint. veneram, exspectabam ibi jam quartum diem Pomptinium; neque de ejus adventu certi quidquam habebam: eram autem totus, crede mihi, tecum; et quamquam sine his [1] per me ipse, tamen acrius, vestigiis tuis monitus, de te cogitabam. Quid quæris? non mehercule alius ullus sermo, nisi de te. Sed tu aliquid de me [2] scire fortasse mavis. Hæc sunt. Adhuc sumptus nec in me aut publice, aut privatim, nec in quemquam comitum. Nihil accipitur lege Julia, nihil ab hospite. Persuasum est omnibus meis, serviendum esse famæ meæ. Belle adhuc. Hoc animadversum, Græcorum laude et multo sermone celebratur. Quod superest, elaboratur in hoc a me, sicut tibi sensi placere. Sed hæc tum laudemus, quum erunt perorata. Reliqua sunt ejusmodi, ut meum consilium sæpe reprehendam, quod non aliqua ratione ex hoc negotio emerserim. O rem minime aptam meis moribus! o illum verum, ἔρδοι τις [3]! Dices, quid adhuc [4]? nondum in negotio versaris. Nescio; et puto molestiora restare: etsi hæc ipsa fero equidem fronte,

1. *Sine his*. Non supplendum *Athenis*, ut Ernest. monebat, sed int. sine his tuis vestigiis, id est, ut idem recte exponit, sine locis iis in urbe, in quibus tu versari solitus esses. Sch.

2. Alii, « de me ipso ». J. V. L.

3. Ἔρδοι τις. *Quam quisque norit artem, in ea se exerceat.* Senarius integer apud Aristophanem in Vespis, vs. 1422.

4. *Quid adhuc*. Quid accidit adhuc, ut te provincia offendat? Manut.

ut puto, et[5] vultu bellissime; sed angor intimis sensibus: ita multa vel iracunde, vel insolenter, vel in omni genere stultitiæ insulse, arroganter et dicuntur, et tacentur quotidie. Quæ, non quo te celem, non perscribo, sed quia δυσεξίμητα[6] sunt. Itaque admirabere meam βαθύτητα[7], quum salvi redierimus: tanta mihi μελέτη[8] hujus virtutis datur. Ergo hæc quoque hactenus. Etsi mihi nihil erat propositum ad scribendum; quia, quid ageres, ubi terrarum esses, ne suspicabar quidem: nec hercule umquam tam diu ignarus rerum mearum fui; quid de Cæsaris, quid de Milonis nominibus actum sit: ac non modo nemo, sed ne rumor quidem quisquam, ut sciremus, in republica quid ageretur. Quare si quid erit, quod scias de iis rebus, quas putabis scire me velle, per mihi gratum erit, si id curaris ad me perferendum. Quid est præterea? nihil sane, nisi illud: valde me Athenæ delectarunt: urbs duntaxat, et urbis ornamentum[9], et hominum amores in te, et in nos quædam benivolentia; sed multum et philosophia. Ἄνω κάτω[10] si quid est, est in

5. *Volo*, quod fere edd. habent, est a Bosio, qui in MSS repererat. Servamus, neque, ut videtur, sine causa, veterem lectionem. J. V. L.

6. Δυσεξίμητα. Quo nomine significantur res imis sensibus demersæ, et abditæ, quæ, ut palam fiant, vix inde educi, et proferri possunt. Bosius. — Nam δυσεξίμητον idem est quod δυσανίμητον. Alterum enim ἀπὸ τοῦ ἀνιμᾷν, alterum, ἀπὸ τοῦ ἐξιμᾷν, originem ducit. Bosius. — Cicero igitur ait istas comitum suorum ineptias et insolentias, quibus ipse intimis sensibus agatur, ejus modi esse, ut eas ægre expromere possit, quod se ea referre pigeat ac pœniteat. Sch.

7. Βαθύτητα. Vide lib. IV, epist. 6. Summam taciturnitatem, et in ferendo et dissimulando gravitatem et prudentiam. Manut.

8. Μελέτη. Meditatio.

9. Ernest. conj. *ornamenta*. J.V. L.

10. Ἄνω κάτω. *Sursum et deorsum.* Et omnes per hanc philosophiam Academicam significari volunt. Sed Malaspina pro ἄνω καὶ κάτω, vult legi, *Antiochina* ab Antiocho, cujus frater erat Aristus. Lamb. — Ἄνω κάτω, id esse dicitur, quod ita perturbata quadam mutabilitate variat, ut nulla sede stabiliatur, et hæreat, sed modo sursum feratur, modo imo loco desidat. Itaque quum Academici in nullius ma-

Aristo, apud quem eram. Nam Xenonem [11] tuum, vel nostrum potius, Quinto concesseram : et tamen propter vicinitatem totos dies simul eramus invicem. Quum primum poteris, tua consilia ad me scribas; ut sciam, quid agas, ubi quoque [12], et maxime quando Romæ futurus sis.

gistri verba jurarent, nihilque certi affirmarent, eleganter Cicero duabus his vocibus eorum sectam designavit. Sensus ergo est : ἄνω κάτω si quid est, hoc est, si quid est academicæ philosophiæ, id totum est in Aristo, qui frater fuit Antiochi. Bosius. — Bosii lectionem sequor, interpretationem minime. Nam ἄνω κάτω Græcis dicitur bifariam : primum de eversione aut confusione rerum, q. d. τὰ ἄνω κάτω, quam phrasim Galli verbum de verbo exprimunt dicentes, *sens dessus dessous;* secundo autem de universitate, q. d. ἄνω καὶ κάτω, id est, ubique, in singulis partibus, a summo ad imum. Quo sensu locum hunc placet accipere, et locus postulat, ratione contestante. Jun.—Tu, si cum Bosio facis, appone distinctionis notam post voces græcas: ego secus, qui cum Junio. Oliv.

11. *Xenonem.* Qui res Attici curabat. Alii *Zenonem* legunt. Male.

12. Ernest. post *quoque* excidisse putat *tempore.* Schützius addidit. J. V. L.

EPISTOLA XI.

Rogat Atticum, ut provideat, ne sibi provincia prorogetur. Marcelli factum de Comensi improbat; de Pompeio in Hispaniam ituro; de sua et suorum erga provinciales abstinentia; de Attici mandatis; in primis de Patronis negotio; de Piliæ epistola. (Athenis, anno U. C. 702, mense quintili.)

CICERO ATTICO S.

Hui! totiesne me literas dedisse Romam, quum ad te nullas darem? At vero posthac frustra potius dabo, quam, si recte dari potuerint, committam, ut non dem. Ne provincia nobis prorogetur, per fortunas! dum ades, quidquid provideri potest, provide. Non dici potest, quam flagrem desiderio Urbis, quam vix ha-

rum rerum insulsitatem feram. Marcellus fœde de Comensi[1]. Etsi ille magistratum non gesserat[2]; erat tamen Transpadanus. Ita mihi videtur non minus stomachi nostro[3], ac Cæsari fecisse. Sed hoc ipse viderit. Pompeius mihi quoque videbatur, quod scribis Varronem[4] dicere, in Hispaniam certe iturus. Id ego minime probabam; qui quidem Theophani[5] facile persuasi, nihil esse melius, quam nusquam illum discedere. Ergo Græcus incumbet. Valet autem auctoritas ejus apud illum plurimum. Ego has pridie nonas quint. proficiscens Athenis dedi; quum ibi decem ipsos fuissem dies. Venerat Pomptinius; una Cn. Volusius; aderat quæstor; tuus unus Tullius aberat. Ἄφρακτα[6] Rhodiorum, et dicrota Mitylenæorum habebam; et aliquid ἐπικὸν δεῖ[7]. De Parthis erat silentium. Quod superest, dii juvent. Nos adhuc iter per Græciam summa cum admiratione fecimus. Nec mehercule habeo, quod adhuc quem accusem meorum. Videntur mihi nosse nos, nostram causam, et conditionem profectionis suæ. Plane serviunt existimationi meæ. Quod superest, si verum illud est, οἵά γ' ἡ δέσποινα[8], certe per-

1. *Fœde de Comensi.* Indicat Marcellum fœde fecisse, quod in odium Cæsaris pœnas sumpserit de Comensi quodam, tamquam de peregrino, quum tamen is civitate romana donatus esset. Historia nota est. Bosius. — Fere omnes MSS vitiose, *sedendi comes.* J.V. L.

2. Vulg. *gesserit.* J. V. L.

3. *Nostro.* Pompeio, cujus pater Strabo Transpadanas colonias deduxerat. Lamb.

4. *Varronem.* Pompeii familiarissimum, et ejus tunc in Hispania legatum. Nondum profectus erat. Ed.

5. *Theophani.* Orat. pro Balbo. Ol.

6. Ἄφρακτα. Naves apertæ. *Dicrota*, biremes. De his Pollux, lib. IX.

7. Ἐπίκωπον. Gellius, X, 25, «Actuariæ quas Græci ἐπικώπους vocant». Actuariæ in genere sunt quævis naves, quæ remis aguntur: specialiter tamen id de eo genere navium dictum, quæ homines tantum vehebant, aut onera. J. F. Gronov. — Ἐπικὸν δεῖ. Sic Ernest. post Tunstall. p. 133. Bosius, ἐπεῖχον ἀεί. J. V. L.

8. Οἵά γ' ἡ δέσποινα. Adagium est, «Catellam dominæ similem esse». Plato, Rep. VIII, 12, ed. Ast. 1804.

manebunt. Nihil enim a me fieri ita videbunt, ut sibi sit delinquendi locus. Sin id parum profuerit, fiet aliquid a nobis severius. Nam adhuc lenitate dulces sumus; et, ut spero, proficimus aliquantum. Sed ego hanc, ut singuli dicunt, ἀνεξίαν [9] in unum annum meditatus sum. Proinde pugna, ne, si quid prorogatum sit, turpis inveniar.

Nunc redeo ad quæ mihi mandas. Ni præfectis [10] excusationi sis, quos voles, deferto. Non ero tam μετέωρος [11], quam in Apuleio fui. Xenonem tam diligo, quam tu: quod ipsum sentire certo scio. Apud Patronem [12] et reliquos barones [13] te in maxima gratia posui: et hercule merito tuo feci. Nam mihi is, ter, dixit, te scripsisse ad se, mihi ex illius literis rem illam [14] curæ fuisse; quod ei pergratum erat. Sed quum Patron mecum egisset, ut peterem a vestro Areopago, ὑπομνηματισμὸν [15] tollerent, quem Polycharmo prætore fecerant; commodius visum est et Xenoni, et post ipsi Patroni, me ad Memmium scribere, qui pridie, quam ego Athenas veni, Mitylenas profectus erat, ut is ad suos scriberet, posse id sua voluntate fieri. Non

9. Ἀνεξίαν. *Abstinentiam.* Hæc ego non dubito per jocum a Cicerone scribi. Malasp.

10. *In præfectis.* Vulgata, quamvis corrupta sit, potius servetur, quæ tot in libris exstat, quam ex paucis deterior substituatur. Græv. — *Ni præfectis.* Sic MS Bosii. Popma conj. *in præfectis excusatio ni sit.* J. V. L.

11. Μετέωρος. Suspensus, incertus.

12. *Patronem.* Philosophum epicureum.

13. *Barones.* Eleganter «apud Patronem et reliquos Patrones» emendare mihi visus sum. Urbanissime autem Cicero reliquos Patronis sodales, ac ejusdem sectæ velut contubernio junctos *Patrones* vocat. Ea enim figura veteres in talibus uti solent. Ita Juvenalis, Sat. V, 149, Virronis congerrones, quorum ille sodalitio in primis delectabatur, quosque præ ceteris adamabat, *Virrones* vocat. « Virro sibi et reliquis Virronibus illa jubebit Poma dari ». Horat. lib. II, Sat. III, 61, Catieni collegas eadem ratione Catienos vocat. J. Rutgersius Venusin. Lect. 13. — Alii, *Varones*. J. V. L.

14. *Rem illam.* Vid. ad Div. III, 1.

15. Ὑπομνηματισμόν. Decretum.

enim dubitabat Xeno, quin ab Areopagitis invito Memmio impetrari non posset. Memmius autem ædificandi consilium abjecerat; sed erat Patroni iratus. Itaque scripsi ad eum accurate : cujus epistolæ misi ad te exemplum. Tu, velim, Piliam meis verbis consolere : indicabo enim tibi; tu illi nihil dixeris. Accepi fasciculum, in quo erat epistola Piliæ; abstuli, aperui, legi : valde scripta est συμπαθῶς [16]. Brundisio quæ tibi epistolæ redditæ sunt sine mea, tum videlicet datas [17], quum ego me non belle haberem. Nam illam νομανδρίαν [18] excusationem ne acceperis. Cura ut omnia sciam, sed maxime, ut valeas.

16. Συμπαθῶς. Cum animi commoti significatione.

17. Sic apud Plautum et alios. Male conj. *datæ*, vel *datæ sunt*. J. V. L.

18. Νομανδρίαν. Vix alibi usquam id occurrit vocabulum, nisi quod in aliqua græcarum vocum collectione est : Νομανδρία, « cœtus virorum pastoritius »; quasi sit hoc nomen substantivum; quod secus esse demonstrat ista Ciceronis oratio. Adjectivum est omnino, ejusdem formæ conditionisque ac Πολυάνδριος. Componitur ex vocabulo νόμος, quod *pastionem* significat, et *præfecturam*. Unde Νομάνδριος est vel *pastoritius*, vel *præfectorius*. Νομανδρία ἀγορὰ est « pastoritia concio, pastoritius cœtus ». Νομανδρία *excusatio* ea est, quam præfecti et publicarum rerum administri frequenter usurpant, ductam a negotiorum multitudine ac varietate. Anonym. — Eodem redit Mongaltii nostri interpretatio. Locum hunc, inquit, explicat ille alter, supra, IV, 2 : « Si forte rarius tibi a me, quam a ceteris, literæ redduntur; peto a te, ut id non modo negligentiæ meæ, sed ne occupationi quidem tribuas, etc. » En illam ab occupationibus petitam excusationem, quam Cicero non vult accipi, ingeniosa eruditi hominis sagacitate exploratam. Oliv. — Non tamen J. V. L. placet hæc interpretatio, et malit conjecturam Sch. probare restituentis νομαρχίας excusationem, nempe a negotiis proconsulatus, nam νομαρχία est præfectura. Cicero igitur hoc significet : nam illam epistolarum omissionis excusationem a negotiis petitam qua usus sum in excludendis a præfectura negotiatoribus, ne acceperis. Minima vero vel nulla mutatione posset legi νομανδρίας, vel etiam servari νομανδρίαν; νέμω enim est sæpe regere, administrare, unde νόμος. Idem igitur erit sensus. Apud Platonem reperitur νέμω hoc sensu usitatum, ἀνθρωπονομικὴ ἐπιστήμη, scientia pastoris hominum. Quod nequaquam differt, nisi ἄνθρωπος pro ἀνήρ. Ed.

EPISTOLA XII.

Scribit de navigatione sua usque ad Delum insulam; de reip. statu se Attici literas exspectare; eique negotia sua commendat. (In medio mari prope Delum, anno U. C. 702, mense quintili.)

CICERO ATTICO S.

Negotium magnum est navigare, atque id mense quintili. Sexto die Delum Athenis venimus. Pridie nonas quintil. a Piræeo ad Zostera[1], vento molesto, qui nos ibidem nonis tenuit. A. d. VIII idus ad Ceo[2] jucunde. Inde Gyarum[3] sævo vento, non adverso: hinc Scyrum[4], inde Delum[5], utroque citius, quam vellemus, cursum confecimus. Jam nosti ἄφρακτα Rhodiorum. Nihil, quod minus fluctum ferre possit. Itaque erat in animo nihil festinare, Delo nec movere, nisi omnia ἀκρωτηρίων οὔρια[6] vidissem. De Messalla ad te statim, ut audivi[7], de Gyaro dedi literas: et id ipsum consilium nostrum etiam ad Hortensium; cui quidem valde συνηγωνίων[8]. Sed tuas de ejus judicii sermonibus, et mehercule omni de reipublicæ statu literas exspecto, πολιτικώτερον[9] quidem scriptas (quoniam meos[10] cum Thallumeto nostro pervolutas libros),

1. *Ad Zostera*. Promontorium Atticum. Strab. lib. IX.

2. *Ad Ceo*. Græcorum more, *Ceo* dixit quarto casu. Bosius.

3. *Gyarum*. Gyarus, asperà maris Ægei insula, in quam relegabantur Romani. Juven. Sat. I, 73: « Aude aliquid brevibus Gyaris et carcere dignum ». Græv.

4. *Scyrum*. Insula maris Ægei, Sporadum et Cycladum extrema. Idem.

5. *Delum*. Nobilissima Cycladum.

6. Ἀκρωτηρίων οὔρια. Signa secundæ tempestatis ex vexillis in fastigiis navium et domorum.

7. *Ut audivi*. Accusatum de ambitu post consulatum. Accusatus autem erat et ante, quum esset candidatus. Epist. 2, lib. III, ad Q. Fr. Man.

8. Συνηγωνίων. Cum illo mœrebam.

9. Πολιτικώτερον. Accommodatius ad rationem tractandæ reipublicæ.

10. *Meos*. Scriptos de republica. —*Thallumeto*. Literatus Attici servus. Man.

ejusmodi, inquam, literas, ex quibus ego, non quid fiat (nam id vel Helenius, vir gravissimus, potest efficere, cliens tuus), sed quid futurum sit[11]. Etiam quum hæc leges, habebimus consules. Omnia perspicere poteris, de Cæsare, de Pompeio, de ipsis judiciis. Nostra autem negotia, quoniam Romæ commoraris, amabo te, explica. Cui rei fugerat me rescribere, de strue laterum[12], plane rogo. De aqua[13], si quid poterit fieri, eo sis animo, quo soles esse: quam ego quum mea sponte, tum tuis sermonibus æstimo plurimi. Ergo aliquid[14] conficies. Præterea, si quid Philippus rogavit, quod in sua re faceres, id velim facias. Plura scribam ad te, quum constitero: nunc eram plane in medio mari.

11. *Futurum sit.* Supple, *sciam.*

12. *De strue laterum.* Vict. et Man. *salinarum.* Emendavi, *de strue laterum*, quum legissem in Tornæsiano et Crusellino, *destrues alterum.* Cogitabat Cicero de aquæ ductu lateritio faciendo, cujus generis quatuordecim fuisse Romæ tradit Procopius libro primo. Bosius.

13. *De aqua.* Videtur agi de aqua Crabra, pro qua vidimus Ciceronem vectigal Tusculanis pependisse. Abbas *Capmartin de Chaupy* in secundo volumine *de villa Horatiana*, de qua gallice tribus tomis scripsit, pag. 245, contendit eamdem esse ac aquam desilientem ad *Frascati*, ceteraque ejus generis ornamenta villæ dictæ *di Belvedere.* Negat autem Tusculani locum esse, ut plerique putant, ad *la Grotta ferrata;* sed contendit aquam Crabram nullam fuisse ex his quæ in hac valle reperiuntur, neque Marranam, neque Tepulam, quod alii somniarant. Hoc extremum J. V. L. concedit. Ed.

14. Alii, *quid.* J. V. L.

EPISTOLA XIII.

Scribit sibi quum Ephesum venisset, multas legationes magnamque privatorum multitudinem præsto fuisse. Attici negotia sibi curæ fuisse; denique iterum rogat, ut efficiat ne sibi provinciæ administratio prorogetur, et ut reliqua mandata curet. (Ephesi, anno U. C. 702, mense quintili.)

CICERO ATTICO S.

Ephesum venimus a. d. xi kal. sext. sexagesimo et

quingentesimo post pugnam Bovillam[1]. Navigavimus sine timore et sine nausea; sed tardius, propter aphractorum Rhodiorum imbecillitatem. De concursu legationum, privatorum, et de incredibili multitudine, quæ mihi jam Sami, sed mirabilem in modum Ephesi præsto fuit, aut audisse te puto, aut quid[2] ad me attinet? Verumtamen. Decumani[3], ac si venissem cum imperio; Græci, quasi Ephesio prætori se alacres obtulerunt. Ex quo te intelligere certo scio, multorum annorum ostentationes[4] meas nunc in discrimen esse adductas. Sed, ut spero, utemur ea palæstra, quam a te didicimus; omnibusque satisfaciemus; et eo facilius, quod in nostra provincia confectæ sunt pactiones[5]. Sed hactenus, præsertim quum cœnanti

1. *Post pugnam Bovillam*. Post Clodii cædem ultra Bovillas. Interfectus est Clodius, ut refert Asconius, XIII kal. februar. Cn. Pompeio III consule sine collega. Hæc scribebat Cicero anno proxime sequenti, Ser. Sulpitio, M. Marcello coss. Ab eo vero die, quo cæsus est Clodius, usque ad eum, quo Cicero venit Ephesum, qui fuit XI kal. sext. dies sunt quingenti et sexaginta: quam summam reperies, si duo et viginti dies, qui eo biennio intercalati fuerunt, ceteris diebus annumeres, et ex Macrobio et Censorino statuas tum menses hoc dierum numero constitisse, januarium XXIX, februarium XXVIII, martium XXXI, aprilem XXIX, maium XXXI, junium XXIX, quintilem XXXI, sextilem XXIX, septembrem XXVII, octobrem XXXI, novembrem XXIX, et decembrem XXXI. Annus enim, antequam Cæsar fastos emendaret, erat tantum trecentorum et quinquaginta quinque dierum. Bos. — J. V. L. in notis vanas supputationes quorumdam enarrat. Propius ad Ciceronem accessit Pontedera, qui Antiquit. lat. græcarumque Enarration. p. 321, conjicit dies DLV. Ed.

2. Scribendum videtur, *quid ad te*. J. V. L.

3. Edd. pr. « Decumanis venissem ». Al. « Dec. si venissem ». Addendum vero *ac*, quod pro certo jam recepit Grævius. J. V. L. — *Decumani* sunt publicani qui decumas in Asia conduxerant. Sch.

4. *Ostentationes*. Horum verborum sententia hæc est: Et ostentarat se Cicero semper amicissimum ordini publicanorum, et semper item servire instituerat provincialium commodis. Nunc quum inter decumanos et provinciales male conveniret, periculum erat, quidquid inter eos decrevisset in provincia sua, ne in alterorum offensionem incurreret. Ait igitur, se usurum ea palæstra, quam ab Attico didicerat. Muret. Var. Lect. XIV, 11.

5. *Pactiones*. Inter publicanos, et provinciales de exactionibus. Ep. seq. Corr.

mihi nuntiaret Cæstius, se de nocte proficisci. Tua negotia Ephesi curæ mihi fuerunt; Thermoque[6], tametsi ante adventum meum liberalissime erat pollicitus tuis omnibus, tamen Philogenem et Seium tradidi[7]; Apollonidiensem[8] Xenonem commendavi. Omnino omnia se facturum recepit. Ego præterea rationem Philogeni permutationis ejus, quam tecum feci, edidi[9]. Ergo hæc quoque hactenus. Redeo ad urbana. Per fortunas! quoniam Romæ manes, primum illud præfulci atque præmuni, quæso, ut simus annui; ne intercaletur quidem. Deinde exhauri mea mandata; maximeque, si quid potest, de illo domestico[10], scrupulum, quem non ignoras; deinde de Cæsare, cujus in cupiditatem te auctore incubui; nec me piget. Et, si intelligis, quam meum sit scire et curare, quid in republica fiat: fiat autem? imo vero etiam quid futurum sit, perscribe ad me omnia; sed diligentissime: in primisque, ecquid judiciorum status, aut factorum aut futurorum etiam, laboret. De aqua[11], si curæ est, si quid Philippus aget, animadvertas.

6. *Thermoque*. Q. Minucio Thermo proprætori, Ioniam regenti. Man.

7. *Tradidi*. *Tradere quempiam alicui* est, constituere ipsum apud illum, et quasi præsentem in manus porrigere et dare. Erat autem Philogenes libertus Attici. Vict.

8. *Apollonidiensem*. *Apolloniensem* legit Bosius; ab urbe Apollonia, quæcumque ea fuerit. Nam ejus nominis multas Stephanus enumerat. — Hoc autem hic addit, quia alius Xeno Atheniensis, de quo ep. 10, et lib. XVI. Pop.

9. *Edidi*. Quum ei tantumdem me dicerem redditurum, quantum a te accepissem, ep. 13. Man.

10. *De illo domestico*. De filiæ, opinor, intelligit matrimonio. Idem.— Ern. maluerit « de illo domestico scrupulo, quem ». Immo vero constructio verborum hæc est: Maximeque de illo domestico, scil. mandato, vel negotio *scrupulum* exhauri vel tolle, *quem non ignoras*. Ed.

11. *De aqua*. De qua, ut et *Philippo*, vide epist. præced. Græv.

EPISTOLA XIV.

Scribit de itinere suo in provinciam; de nuntiis inde allatis, et ut Atticus sibi, quæ in rep. gerantur scribat, et mandata sua curet, petit. (Trallibus, anno U. C. 702, mense quintili.)

CICERO ATTICO S.

Antequam aliquo loco consedero, neque longas a me, neque semper mea manu literas exspectabis. Quum autem erit spatium, utrumque præstabo. Nunc iter conficiebamus æstuosa et pulverulenta via. Dederam Epheso pridie; has dedi Trallibus. In provincia mea fore me putabam kal. sextilibus. Ex ea die, si me amas, παράπηγμα[1] ἐνιαύσιον commoveto. Tamen interea hæc, quæ vellem, mihi afferebantur: primum otium Parthicum, dein confectæ pactiones publicanorum, postremo seditio militum sedata ab Appio[2], stipendiumque eis usque ad idus quint. persolutum. Nos Asia accepit admirabiliter. Adventus noster nemini ne minimo quidem fuit sumptui. Spero meos omnes servire laudi meæ. Tamen magno timore sum: sed bene speramus. Omnes jam nostri, præter Tullium tuum, venerunt. Erat mihi in animo recta proficisci ad exercitum, æstivos menses reliquos rei militari dare, hibernos jurisdictioni. Tu, velim, si me nihilo minus nosti curiosum in republica, quam te, scribas ad me omnia, quæ sint, quæ futura sint. Nihil mihi gratius facere

1. Παράπηγμα. Alii, παράγγελμα ἐνιαύσιον. *Mandatum annuum*, hoc est, mandatum de annuo munere provinciali non propagando. Sed optime παράπηγμα emendavit Tunstallus. Cicero significat kalendarium in tabula lignea suspensum, in quo Atticum dies proconsulatus Ciceronis notare volebat, ne sibi is forte ultra annum prorogaretur. Sch.

2. *Appio*. Cui succedebat Cicero. Corr.

potes : nisi tamen id erit mihi gratissimum, si, quæ tibi mandavi, confeceris; in primisque illud ἐνδόμυχον[3], quo mihi scis nihil esse carius. Habes epistolam plenam festinationis et pulveris. Reliquæ subtiliores erunt.

3. Ἐνδόμυχον. *Arcanum*. Conjugium, opinor, Tulliæ, de quo supra. Junius. — Ἐνδόμυχον est proprie quod in intimo recessu est abditum. Sic apud Musæum ἐνδόμυχον πῦρ urebat Leandrum. Ed.

EPISTOLA XV.

Iterum Atticum rogat, ut ne sibi provincia ultra annum prorogetur; paucis aliis interspersis. (Laodiceæ, anno U. C. 702, mense sextili.)

CICERO ATTICO S.

Laodiceam veni pridie kal. sext. Ex hoc die clavum anni movebis[1]. Nihil exoptatius adventu meo, nihil carius. Sed est incredibile, quam me negotii tædeat. Non habet[2] satis magnum campum ille tibi non ignotus cursus animi, et industriæ meæ præclara opera cessat[3]. Quippe, jus Laodiceæ me dicere, quum Romæ A. Plotius dicat? et quum exercitum noster amicus[4] habeat tantum, me nomen[5] habere duarum legionum exilium? Denique hæc non desidero; lucem, forum, Urbem, domum, vos desidero. Sed feram, ut potero: sit modo annuum. Si prorogatur, actum est. Verum perfacile resisti potest : tu modo Romæ sis.

1. *Clavum anni movebis.* Vocat Cicero clavum anni indicem et notam anni incipientis ex eo die, quo provinciam ingressus fuerat : ut sibi eodem die anno vertente succederetur, atque ita clavus moveretur. Nam clavis parietibus impactis olim apud Romanos anni notabantur, ut a multis animadversum est. Bosius. — Cf. ad Livium lib. VII, cap. 3.

2. Alii, *habeat*. J. V. L.

3. Alii, *cesset*. J. V. L.

4. *Amicus.* Cæsar. Mongault. — Alii de Cassio intelligunt, male. Ed.

5. *Nomen.* Significans legiones sine viribus esse et robore.

Quæris, quid hic agam. Ita vivam, ut maximos sumptus facio. Mirifice delector hoc instituto. Admirabilis abstinentia ex præceptis tuis : ut verear, ne illud, quod tecum permutavi[6], versura mihi solvendum sit. Appii vulnera non refrico; sed apparent, nec occuli possunt.

Iter Laodicea faciebam a. d. III non. sext. quum has literas dabam, in castra in Lycaoniam : inde ad Taurum cogitabam, ut cum Mœragene[7] signis collatis, si possem, de servo tuo deciderem. Clitellæ bovi[8] sunt impositæ; plane non est nostrum onus. Sed feremus : modo, si me amas, sit annuum. Adsis tu ad tempus, ut senatum totum excites. Mirifice sollicitus sum, quod jam diu ignota sunt mihi ista omnia. Quare, ut ad te ante scripsi, quum cetera, tum respublica, cura, ut mihi nota sit. Plura scribam tarde reddituro[9]? sed dabam familiari homini ac domestico, C. Andronico Puteolano. Tu autem sæpe dare tabellariis publicanorum poteris, per magistros scripturæ et portus nostrarum diœcesium.

6. *Quod tecum permutavi*. Quam pecuniam tu mihi mutuam dedisti per procuratores tuos in provincia, eam e fructibus provinciæ reddere iis non possum. ERN.

7. *Mœragene*. Latronum duce. MANUT. — A quo Atticus aliquid, servi cujusdam fugitivi nomine, petebat, quem Mœragenes, ut conjicio, receperat. Jocose autem ait, *signis collatis*, quod quum esset cum imperio, omnia armis acturus videretur, et vi Mœragenem adacturus ad satisfaciendum Attico. BOS.

8. *Clitellæ bovi*. Significat munus provinciale parum sibi accommodatum, et non satis dignum suis viribus esse, ut scribit in epistola ad Cœlium, « Totum negotium non est dignum viribus nostris, qui majora in republica onera sustinere et possumus et solemus ». Bovi enim clitellæ non imponuntur, sed asino. POPMA.

9. *Tarde reddituro*. Valet per eum qui tibi tarde reddet. BOS. — Fortasse, *redituro*. An tibi nunc plura scribam, qui non nisi tarde in Urbem rediturus es? — *Scribam*. Ernest. *scribebam*. Schützius hæc ita refinxit, « Plura scribam alias. Has enim dabam tarde reddituro, sed familiari, etc. » J. V. L.

EPISTOLA XVI.

Nuntiat provinciam ab Appio immaniter vexatam, sua suorumque justitia abstinentia et clementia aliquantum recreari. Præterea Appium Tarsi forum agere, de Parthis silentium esse, Bibulum in provinciam nondum accessisse refert. (In via, quum a Synnade in castra proficisceretur, anno U. C. 702, mense sextili.)

CICERO ATTICO S.

Etsi in ipso itinere et via discedebant publicanorum tabellarii, et eramus in cursu; tamen surripiendum aliquid putavi spatii, ne me immemorem mandati tui putares. Itaque subsedi in ipsa via, dum hæc, quæ longiorem desiderant orationem, summatim tibi perscriberem. Maxima exspectatione in perditam et plane eversam in perpetuum provinciam nos venisse scito pridie kal. sextiles. Moratus triduum Laodiceæ, triduum Apameæ, totidem dies Synnade, audivimus nihil aliud, nisi imperata ἐπικεφάλια [1] solvere non posse; ὠνὰς omnium venditas; civitatum gemitus, ploratus; monstra quædam non hominis, sed feræ nescio cujus immanis. Quid quæris? tædet omnium nos [2] vitæ. Levantur tamen miseræ civitates, quod nullus sit sumptus in nos, neque in legatos, neque in quæstorem, neque in quemquam. Scito, non modo nos fœnum, aut quod lege Julia dari solet, non accipere, sed ne ligna quidem; nec, præter quatuor lectos et tectum, quemquam accipere quidquam; multis locis ne tectum quidem, et in tabernaculo manere plerumque.

1. Ἐπικεφάλια. Tributum in singula capita. Ὠνὰς, possessiones.

2. Malaspina et Popma conjecerunt, « tædet omnino eos vitæ ». Ernest. probat. Infra enim dicuntur reviviscere. J. V. L.

Itaque incredibilem in modum concursus fiunt ex agris, ex vicis, ex domibus omnibus. Mehercule etiam, adventu nostro, reviviscunt; justitia, abstinentia, clementia tui Ciceronis. Itaque opiniones omnium superavit. Appius, ut audivit nos venire, in ultimam provinciam se conjecit Tarsum usque : ibi forum agit[3]. De Partho silentium est; sed tamen concisos equites nostros a barbaris nuntiabant ii, qui veniebant. Bibulus ne cogitabat quidem etiam nunc in provinciam suam accedere. Id autem facere ob eam causam dicebant, quod tardius vellet decedere. Nos in castra properabamus, quæ aberant bidui.

3. *Forum agit.* Quod ne ab iis quidem fieri solet, qui brevi tempore sibi successum iri putant : eo minus ab Appio debebat qui posset jam suspicari, sibi esse successum. Ep. 6, l. III. Manut.

EPISTOLA XVII.

De sua et suorum abstinentia erga provinciales; de Ciceronibus filiis ad Dejotarum missis; de filia collocanda; de provincia sibi non proroganda; de Appio Tarsum profecto. (In itinere ad castra, anno U. C. 702, mense sextili.)

CICERO ATTICO S.

Accepi Roma sine epistola tua fasciculum literarum: in quo, si modo valuisti et Romæ fuisti, Philotimi duco esse culpam, non tuam. Hanc epistolam dictavi sedens in rheda, quum in castra proficiscerer, a quibus aberam bidui. Paucis diebus habebam[1] certos homines, quibus darem literas. Itaque eo me servavi.

1. Ernest. mallet *habiturus eram.* Sine causa. J. V. L. — Nam hæc loquendi forma, etsi rarior, non tamen ab analogia recedit. Præsens enim habeo pro futuro certo poni potest; et imperfectum in epistolis præsentis loco

Nos, tametsi[2] hoc te ex aliis audire malo, sic in provincia nos gerimus, quod ad abstinentiam attinet, ut nullus teruncius insumatur in quemquam. Id fit etiam et legatorum, et tribunorum, et præfectorum diligentia. Nam omnes mirifice συμφιλοδοξοῦσιν[3] gloriæ meæ. Lepta noster mirificus est. Sed nunc propero. Perscribam ad te paucis diebus omnia. Cicerones nostros Dejotarus filius, qui rex ab senatu appellatus est, secum in regnum. Dum in æstivis nos essemus, illum pueris locum esse bellissimum duximus. Sextius ad me scripsit, quæ tecum esset de mea domestica et maxima cura loquutus, et quid tibi esset visum. Amabo te, incumbe in eam rem, et ad me scribe, quid et possit, et tu censeas[4]. Idem scripsit Hortensium de propaganda nostra provincia dixisse nescio quid. Mihi in Cumano diligentissime se, ut annui essemus, defensurum receperat. Si quidquam me amas, hunc locum muni. Dici non potest, quam invitus a vobis absim. Et simul hanc gloriam justitiæ et abstinentiæ fore illustriorem spero, si cito decesserimus : id quod Scævolæ contigit, qui solos novem menses Asiæ præfuit. Appius noster, quum me adventare videret, profectus est Tarsum usque Laodicea. Ibi forum agit, quum ego sim in provincia; quam ejus injuriam non insector. Satis enim habeo negotii in sanandis vulneribus, quæ sunt imposita provinciæ : quod, do operam, ut faciam quam minima illius contumelia. Sed hoc Bruto nostro velim dicas, illum fecisse non belle,

poni, quod mox præteriturum sit, multis exemplis satis constat, quod Sch. vidit. Ed.

2. Al. *tamenetsi*. J. V. L.

3. Συμφιλοδοξοῦσιν. Simul gloriæ meæ serviunt.— *Domestica et maxima cura*. De collocanda filia. Ep. 4 et 14. Man.

4. Ern. conjicit, « quid ille possit, et tu censeas ». J. V. L.

qui adventu meo, quam longissime potuerit, discesserit.

EPISTOLA XVIII.

Narrat de rebus Parthicis, petitque ut Atticus diligenter curet ne sibi provincia prorogetur. Cicerones apud Dejotarum esse. Deinde petit ut Atticus sibi diligenter scribat. Denique se Bruti negotium probe curare significat. (In castris ad Cybistra, anno U. C. 702, mense septembri.)

CICERO ATTICO S.

Quam vellem Romæ esses! si forte non es; nihil enim certi habebamus, nisi accepisse nos tuas literas [1] a. d. xiv kal. sext. datas: in quibus scriptum esset, te in Epirum iturum circiter kal. sextiles. Sed, sive Romæ es, sive in Epiro, Parthi Euphratem transierunt duce Pacoro, Orodi [2], regis Parthorum, filio, cunctis fere copiis. Bibulus nondum audiebatur esse in Syria. Cassius in oppido Antiochiæ cum omni exercitu. Nos in Cappadocia ad Taurum cum exercitu ad Cybistra. Hostis in Cyrrhestica; quæ Syriæ pars proxima est provinciæ meæ. His de rebus scripsi ad senatum: quas literas, si Romæ es, videbis, putesne reddendas, et multa [3], imo omnia: quorum κεφάλαιον [4], ne quid inter cæsa et porrecta [5], ut aiunt, oneris mihi addatur, aut temporis. Nobis enim, hac infirmitate

1. *Accepisse nos tuas literas.* Schütz. rescripsit e conjectura, *accepissemus literas*, non feliciter, ut videtur. J. V. L.

2. Al. *Orodis*. J. V. L.

3. *Et multa.* Videbis. Man.

4. Κεφάλαιον. Caput.

5. *Inter cæsa et porrecta.* In ipso articulo discessus mei. Sumpta similitudine a sacrificiis, quum inter cæsa exta et porrecta sinistri quid acciperet, ne litari posset; sed instaurari sacrificium necesse esset. Verebatur Cicero, ne, quo tempore discessurus esset, eo tempore ejusmodi quid accideret, ne posset discedere. Man.

exercitus, inopia sociorum, præsertim fidelium, certissimum subsidium est hiems. Ea si venerit, nec illi ante in meam provinciam transierint, unum vereor, ne senatus, propter urbanarum rerum metum, Pompeium nolit dimittere. Quod si alium ad ver mittit, non laboro : nobis modo temporis ne quid prorogetur. Hæc igitur, si Romæ es; sin abes, aut etiam si ades, hæc negotia sic se habent. Stamus animis, et, quia consiliis, ut videmur, bonis utimur, speramus etiam manu. Tuto[6] consedimus, copioso a frumento, Ciliciam prope conspiciente, expedito ad mutandum, loco; parvo exercitu; sed, ut spero, ad benivolentiam erga nos consentiente : quem nos, Dejotari adventu cum suis omnibus copiis, duplicaturi eramus. Sociis multo fidelioribus utimur, quam quisquam usus esset[7]; quibus incredibilis videtur et nostra mansuetudo, et abstinentia. Delectus habetur civium romanorum; frumentum ex agris in loca tuta comportatur. Si fuerit occasio, manu; sin minus, locis nos defendemus. Quare bono animo es. Video enim te, et, quasi coram adsis, ita cerno συμπάθειαν[8] amoris tui. Sed te rogo (si ullo pacto fieri poterit), si integra in senatu nostra causa ad kal. jan. manserit, ut Romæ sis mense januario. Profecto nihil accipiam injuriæ, si tu aderis. Amicos consules habemus[9], nostrum tribunum plebis Furnium. Verum tua est opus assiduitate, prudentia, gratia. Tempus est necessarium. Sed turpe est, me pluribus verbis agere tecum. Cicerones nostri sunt

6. Ed. Rom. addit *in Amano;* sed Ernest. putat natum ex *etiam manu;* Ciceronem enim tum in Amano fuisse non videri. J. V. L.

7. Faerni liber habebat *est*, quod ipse et Ursinus præferebat. J. V. L.

8. Συμπάθειαν. Doloris consensum. Manut.

9. *Amicos consules habemus.* Sic se habent. Hæc verba referuntur ad sequentia. Sch. — *Consules.* L. Paullum et C. Marcellum coss. design. Ed.

apud Dejotarum; sed, si opus erit, deducentur Rhodum. Tu, si es Romæ; ut soles, diligentissime: sin in Epiro; mitte tamen ad nos de tuis aliquem tabellarium; ut et tu, quid nos agamus, et nos, quid tu agas, quidque acturus sis, scire possimus. Ego tui Bruti rem [10] sic ago, ut suam ipse non ageret. Sed jam exhibeo pupillum [11], neque defendo [12]. Sunt enim negotia et lenta, et inania. Faciam tamen satis: tibi quidem, cui difficilius est, quam ipsi. Sed certe satisfaciam utrique.

10. *Rem.* Vide epist. 1, lib. VI. Man.

11. *Exhibeo pupillum.* Ariobarzanem regem, qui mihi a senatu in tutelam est traditus, exhibeo creditoribus, ut exigant ipsi. Idem.

12. *Neque defendo.* Tutores enim dicti, quia pupillos tueantur. Ego, inquit, jam non tueor, tutela me abdico. Idem. — *Neque.* Ernest. mutare vult in *atque*, male intellecta vi actionis illius, qua exhibetur debitor in judicium, ut ait Paul. Jct. lib. XII, tit. 2, leg. 28. J. V. L.

EPISTOLA XIX.

Respondet Attici literis ab Appii tabellario sibi allatis. De Attiliano nomine; de itineris sui fama; de Attici filiola parenti jucunda; de Hirri repulsa. (In Cilicia, anno U. C. 702, mense septembri.)

CICERO ATTICO S.

Obsignaram jam epistolam eam [1], quam puto te modo perlegisse, scriptam mea manu, in qua omnia continentur, quum subito Appii tabellarius a. d. xi kal. octobr. septimo quadragesimo die Roma celeriter (hui tam longe!) mihi tuas literas reddidit. Ex quibus non dubito, quin tu Pompeium exspectaris, dum Arimino rediret, et jam in Epirum profectus sis: magisque vereor, ut scribis, ne in Epiro sollicitus sis non mi-

1. Olim, *meam*. J. V. L.

nus, quam nos hic sumus. De Attiliano[2] nomine scripsi ad Philotimum, ne appellaret Messallam[3]. Itineris nostri famam ad te pervenisse lætor, magisque lætabor, si reliqua cognoris. Filiolam tuam tibi jam[4] Romæ jucundam esse gaudeo; eamque, quam numquam vidi, tamen et amo, et amabilem esse certo scio. Etiam atque etiam valete, Patron[5], et tui condiscipuli. Quæ de Tarentinis[6] in militia laboravi, ea tibi grata esse

2. Sic jamdudum viri docti reponendum censuerunt pro « Attelliano ». J. V. L.

3. *Messallam*. Qui pro Attilio promiserat. Et *appellare* verbum creditorum. Appellare autem quo tempore de ambitu reus erat Messalla, hominis videbatur de humanitate parum laborantis. MAN.

4. *Jam Romæ*. Quum Romæ es. Jam enim profectum Atticum in Epirum existimabat. Et dixit *jam*, quasi paucis ante mensibus natam. Posset etiam sic, nisi repugnarent antiqui libri, « jam mire jucundam ». Ea post uxor Agrippæ fuit, ejus, qui Pantheon, quod nunc quoque integrum magna cum admiratione spectatur, Romæ condidit. IDEM.

5. *Valete, Patron*. Hunc locum ante aliquot annos ingeniose ex conjectura correxerat eruditissimus vir Claudius Puteanus, supremæ curiæ Parisiensis senator integerrimus: quam ejus emendationem eo usque probavi, donec mihi contigit codicem Decurtatum nancisci, ubi hæc ita exarata reperi, ut, quod ad sententiam attinet, Puteani confirment castigationem, aliquantulum tamen varient ab ejus lectione. Sic enim ibi leguntur, « etiam atque etiam valete Patron, et tui condiscipuli ». Audierat Cicero Atticum valde delectari filia, qua nuper auctus erat, eamque summo amore prosequi, qui amor a natura ipsa proficiscebatur, ideo quum in ea re illum animadverteret decreto epicureorum adversari, qui negabant φυσικὴν εἶναι τὴν ϛοργὴν τὴν πρὸς τὰ τέκνα, hoc est, insitum esse natura amorem illum, quo quisque filios complectitur, festive Attici nomine valere jubet Patronem Epicuri discipulum, et ceteros ejusdem condiscipulos, quasi Atticus Epicuri sectæ renuntiaret. De hoc Epicuri decreto vide Arriani Epictetum. BOS. — Sch. voluit, « valedic Patroni, et cum condiscipulis ». ED.

6. *De Tarentinis*. Tarentini sunt equites, leves duos equos habentes, qui jaculis levibus irritabant quasi prælium instar velitum. Sic dicti non quod Tarenti conscriberentur, sed quod hoc genere equitum primi sunt usi Tarentini. De iis Ælianus Tacticis, cap. 45; Suidas, Hesychius, Livius, XXXV, 28; Polyb. lib. XI, et aliis locis. GRÆV. — Adjungi poterat Stephanus Byzantinus, verbo Τάρας. Ceterum unus locum hunc bene intellexit Grævius, et illustravit. Turpiter alii se dederunt. MONG. — Manut. et Malaspina legendum putant *parietinis*, et referendum ad parietinas Epicuri, de quibus epist. ad Div. XIII, 1; ad Attic. V, 11. Obstant MSS. J. V. L.

gaudeo. Quod scribis libente te repulsam tulisse eum[7], qui cum sororis tuæ filii patruo[8] certaret[9]; magni amoris signum. Itaque me etiam admonuisti, ut gauderem. Nam mihi in mentem non venerat. Non credo, inquis. Ut libet : sed plane gaudeo : quoniam τὸ νεμεσᾷν interest τοῦ φθονεῖν[10].

7. *Eum*. Hirrum, qui repulsam tulerat in ædilitatis petitione.

8. *Cum sororis tuæ filii patruo*. Mecum, qui sororis tuæ filio patruus sum. Man.

9. *Certaret*. Respexit ad certamen de auguratu : de quo ad Div. VIII, epist. 3 et 9. Idem.

10. Τὸ νεμεσᾷν *interest* τοῦ φθονεῖν. Indignatio distat ab invidia : *indignari* et *invidere* non idem sunt. Respondet Cicero tacitæ objectioni. Gaudeo, inquit, nec tamen est, cur quisquam reprehendat. Non enim, quia lætitiam capio ex Hirri repulsa, propterea, si ædilitatem is esset adeptus, inviderem, sed indignarer potius. Jure igitur gaudeo : quoniam ab indignatione, non ab invidia, proficiscitur lætitia mea. Idem.

EPISTOLA XX.

Res gestas in provincia narrat, usque ad Pindenissi deditionem; abstinentiam suam prædicat; de literis publice missis; de variis rebus urbanis et provincialibus. (In castris ad Pindenissum, anno U. C. 702, mense decembri.)

CICERO ATTICO S.

Saturnalibus mane se mihi Pindenissæ[1] dediderunt, septimo et quadragesimo die, postquam oppugnare eos cœpimus. Qui (malum) isti Pindenissæ? qui sunt? inquies : nomen audivi numquam. Quid ego faciam? potui[2] Ciliciam, Ætoliam, aut Macedoniam reddere? Hoc jam sic habeto, nec hoc exercitu hic tanta negotia geri potuisse. Quæ cognosce ἐν ἐπιτομῇ· sic enim

1. Lambinus e conjectura, « Pindenissitæ ». Monet hic J. V. L. hanc epist. esse conferendam cum ad Div. II, 10, XV, 1, 2, 3, et ubi quædam alio modo narrantur, ut jam vidimus epist. 17, quam Cicero dictarat sedens in rheda. Ed.

2. *Potui Ciliciam*. Potui facere, ut de Cilicia fiat Ætolia, aut Macedonia, in quibus omnia erant celebria et il-

concedis mihi proximis literis. Ephesum ut venerim, nosti; qui etiam mihi gratulatus es illius diei celebritatem, qua nihil me umquam delectavit magis. Inde oppidis iis, qua ieram[3], mirabiliter accepti, Laodiceam pridie kal. sext. venimus. Ibi morati biduum, perillustres fuimus, honorificisque verbis omnes injurias revellimus[4] superiores. Quod idem dein Apameæ quinque dies morati, et Synnadis triduum, Philomeli quinque dies, Iconii decem, fecimus. Nihil ea jurisdictione æquabilius, nihil lenius, nihil gravius. Inde in castra veni a. d. VII kal. sept. A. d. III exercitum lustravi apud Iconium. Ex his castris, quum graves de Parthis nuntii venirent[5], perrexi in Ciliciam per Cappadociæ partem eam, quæ Ciliciam attingit, eo consilio, ut Armenius Artavasdes, et ipsi Parthi Cappadocia se excludi putarent. Quum dies quinque ad Cybistra Cappadociæ[6] castra habuissem, certior sum factus, Parthos ab illo aditu Cappadociæ longe abesse; Ciliciæ magis imminere. Itaque confestim iter in Ciliciam feci per Tauri pylas. Tarsum veni a. d. III non. octobr. Inde ad Amanum contendi, qui Syriam a Cilicia[7] ima aquarum divortio dividit; qui mons erat hostium plenus sempiternorum. Hic a. d. III idus octobr. magnum nu-

lustria, quum Ciliciæ loca sint obscura et ignota. Helmst. *non potui*. Unde etiam legunt, « num potui, etc. »—Ἐν ἐπιτομῇ. Summatim.

3. Ernest. malit *ieramus*, quoniam hic meri sunt plurales. J. V. L.

4. *Revellimus*. Hoc puto dici: Quæcumque Appius vulnera intulerat, sanavimus. Ita quoque intelligit Wielandus, quasi Cicero significet se honorificis in provinciales verbis effecisse, ut pristinarum injuriarum obliviscerentur. Ed.

5. Ernest. edidit *venissent*. Nullam video causam, nisi levem. J. V. L.

6. *Ad Cybistra Cappadociæ*. *Cappadociæ* delendum esse judicavit Ernest. adsentit Schütz. Ed.

7. *Syriam a Cilicia*. Vulgo additur *ima*: Grævius correxerat *ultima*. Ern. delevit. Et Cicero, ad Div. II, 10, simpliciter dixit: « Qui mons mihi cum Bibulo communis est, divisus aquarum divortiis ». Sch. — Ego, si quid affirmare licet, non dubito quin legendum sit *mea*. J. V. L.

merum hostium occidimus. Castella munitissima, nocturno Pomptinii adventu, nostro matutino, cepimus, incendimus. Imperatores appellati sumus. Castra paucos dies habuimus, ea ipsa, quæ contra Darium habuerat apud Issum Alexander; imperator haud paullo melior, quam aut tu, aut ego. Ibi dies quinque morati, direpto et vastato Amano, inde discessimus. Scis[8] enim dici quædam πανικὰ[9], dici item τὰ κενὰ[10] τοῦ πολέμου. Rumore adventus nostri, et Cassio, qui Antiochia tenebatur, animus accessit, et Parthis timor injectus est. Itaque eos, cedentes ab oppido, Cassius insequutus, rem bene gessit. Qua in fuga, magna auctoritate Osaces, dux Parthorum, vulnus accepit, eoque interiit paucis post diebus. Erat in Syria nostrum nomen in gratia.

Venit interim Bibulus. Credo, voluit appellatione hac inani nobis esse par. In eodem Amano cœpit laureolam in mustaceo[11] quærere. At ille cohortem primam totam perdidit, centurionemque primipili, nobilem sui generis, Asinium Dentonem, et reliquos cohortis ejusdem, et Sext. Lucilium, T. Gavii Cæpionis, locupletis et splendidi hominis, filium, tribunum militum. Sane plagam odiosam acceperat quum re, tum tempore.

Nos Pindenissum, quod oppidum munitissimum Eleuthero-Cilicum[12] omnium memoria in armis fuit

8. Schütz. verba hæc, *Scis*... πολέμου, suspicatur huc ex alio loco translata, et aptiorem locum habitura post verba, «quum graves de Parthis nuntii venirent». Ed.

9. Πανικά. Terrores panicos.

10. Τὰ κενά. Inanes belli terrores.

11. *Laureolam in mustaceo*. Jocatur. Quoniam mustaceis lauri folia subjicerentur, ut ait Plin. lib. XV. Mustaceorum confectionem Cato docet in lib. de Re rustica. Bibulus, triumphi cupiditate adductus, voluit cum obscuris, paucis, infirmis hostibus confligere. Man.

12. *Eleuthero-Cilicum*. Ἐλευθέρων Κιλίκων. Nam scribit Plin. in illis locis populos plures liberos fuisse, qui ne regibus quidem umquam paruissent. Vide epist. 4, lib. XV, ad Div. Corr.

(feri homines et acres, et omnibus rebus ad defendendum parati), cinximus vallo et fossa: aggere maximo, vineis, turre altissima, magna tormentorum copia, multis sagittariis, magno labore, apparatu, multis sauciis nostris, incolumi exercitu, negotium confecimus. Hilara sane Saturnalia. Militibus quoque, equis exceptis, reliquam prædam concessimus. Mancipia vænibant Saturnalibus tertiis [13]. Quum hæc scribebam, in tribunali res erat [14] ad H-S cxx. Hinc exercitum in hiberna agri male pacati deducendum Quinto fratri dabam. Ipse me Laodiceam recipiebam.

Hæc adhuc. Sed ad præterita revertamur. Quod me maxime hortaris, et, quod pluris est, quam omnia, in quo laboras, ut etiam Ligurino μώμῳ [15] satisfaciam: moriar, si quidquam [16] fieri potest elegantius. Nec jam ego hanc continentiam appello, quæ virtus voluptati resistere videtur. Ego in vita mea nulla umquam voluptate tanta sum affectus, quanta afficior hac integritate. Nec me tam fama, quæ summa est, quam res ipsa, delectat. Quid quæris? fuit tanti: me ipse non noram, nec satis sciebam, quid in hoc genere facere possem; recte πεφυσίωμαι [17]. Nihil est præclarius. Interim hæc λαμπρά [18]. Ariobarzanes opera mea vivit, regnat. Ἐν παρόδῳ [19], consilio, et auctoritate, et quod

13. *Saturnalibus tertiis.* Tertio Saturnalium die. Est igitur XII kalend. jan. Ed.

14. Alii, « scribebam in tribunali, res erat, etc. » J. V. L.

15. *Ligurino* μώμῳ. Quem hic notet parum constat. Nonnulli putant M. Catonem intelligi, severissimum hominem, cui satisfacere in reipublicæ administratione difficile esset: alii Hortensium oratorem et invidum ipsius; eumque ob gestus in agendo λιγυρεὺς, id est, argutos et stridulos, Ligurinum dici. Popma.—*Momo satisfacere.* Proverbium in rebus difficillimis usurpatum. Man. — Schütz. conjicit Ciceronem scripsisse λιγυρῷ τινι μώμῳ, cum respectu ad Thersitem illum Homericum, Iliad. II, 246. J. V. L.

16. *Si quidquam.* Hoc pertinet ad Ciceronis in provinciali munere obeundo integritatem et mansuetudinem; quod Popma vidit. Ed.

17. Πεφυσίωμαι. Turgeo.

18. Λαμπρά. Splendida.

19. Ἐν παρόδῳ. *In cursu*: quasi

insidiatoribus ejus ἀπρόσιτον[20] me, non modo ἀδωροδόκητον præbui, regem regnumque servavi. Interea e Cappadocia ne pilum quidem[21]; atque etiam spero toto anno imperii nostri teruncium sumptus in provincia nullum fore. Brutum abjectum, quantum potui, excitavi[22] : quem non minus amo, quam tu; pæne dixi, quam te.

Habes omnia. Nunc publice literas Romam mittere parabam : uberiores erunt, quam si ex Amano misissem. At te Romæ non fore? sed est totum[23], quod kal. mart. futurum est. Vereor enim, ne, quum de provincia agetur, si Cæsar resistet, nos retineamur. His tu si adesses, nihil timerem.

Redeo ad urbana : quæ ego diu ignorans, ex tuis jucundissimis literis a. d. v kalend. jan.[24] denique cognovi. Eas diligentissime Philogenes, libertus tuus, curavit, perlonga et non satis tuta via, perferendas. Nam quas Lenii pueris scribis datas, non acceperam. Jucunde de Cæsare, et quæ senatus decrevit[25], et quæ tu speras[26] : quibus ille si cedit, salvi sumus. Incen-

enim præteriens, et alias res agens, belli Parthici cura occupatus, ἐν παρόδῳ regem Ariobarzanem, præsentibus insidiis circumventum, nec opinantem liberavi. Man.

20. Ἀπρόσιτον. Non facilem aditu. Ἀδωροδόκητον. Muneribus incorruptum.

21. Buherius, Animadv. in Cicer. pag. 342, conjicit, *ne hilum quidem*. J. V. L.

22. *Excitavi*. Hoc dicit : Rem Bruti desperatam restitui, quia rex, mihi tanto beneficio devinctus, pecuniam Bruto debitam, quam solvisset numquam, me contendente soluturum se promisit. Epist. 1 et 3, lib. VI. Man.

23. *Est totum*. In hoc omnia sunt. Sic loquutus est epist. 4, lib. XV, ad Div. « Et toto iis, qui novari aliquid volebant ».

24. *A d. v kal. jan*. Schütz. corrigendum putat, « a. d. xv kal. jan. » Superiorem enim epistolæ partem se Saturnalibus tertiis, hoc est, XII kal. jan. scripsisse profitetur. Ed.

25. *Decrevit*. Intelligit S. C. Marcello consule referente factum : quo senatus voluntas aperte significabatur de successore Cæsari mittendo. Ep. 8, lib. VII, ad Div. Man.

26. *Quæ tu speras*. Cæsarem senatus voluntati cessurum, provinciam successori traditurum. Idem.

dio[27] Plætoriano quod Seius ambustus est, minus moleste fero. Lucceius de Q. Cassio[28] cur tam vehemens fuerit, et quid actum sit, aveo scire. Ego, quum Laodiceam venero, Quinto, sororis tuæ filio, togam puram[29] jubeor dare; cui moderabor[30] diligentius. Dejotarus, cujus auxiliis magnis usum sum, ad me, ut scripsit, cum Ciceronibus Laodiceam venturus erat.

Tuas etiam Epiroticas exspecto literas; ut habeam rationem non modo negotii, verum etiam otii tui. Nicanor in officio est, et a me liberaliter tractatur: quem, ut puto, Romam cum literis publicis mittam; ut et diligentius perferantur, et idem ad me certa de te, et a te referat. Alexis[31] quod mihi toties salutem adscribit, est gratum. Sed cur non suis literis idem facit, quod meus ad te Alexis facit? Phemio quæritur κέρας[32]. Sed hæc hactenus. Cura, ut valeas, et ut sciam, quando cogites Romam. Etiam atque etiam vale.

Tua, tuosque Thermo et præsens Ephesi diligentissime commendaram, et nunc per literas; ipsumque

27. *Incendio.* Graviter fero de incensa Plætorii domo: sed eo minus molestum est, quod adusta simul est propinqua Seii domus, hominis non amici. Aut sic: Eo minus moleste fero Plætorium condemnatum, quod ex appendice judicii Plætoriani vocatus est Seius in judicium, « quo ea pecunia pervenerit »: ut Rabirius ex damnatione Gabinii. MANUT. — Posteriorem sensum alteri præferunt Mongaltius noster et Schütz. ac merito quidem, ni fallor.

28. *De Q. Cassio.* Q. Cassio Longino; qui anno sequenti tribunus plebis cum Antonio collega ad Cæsarem profectus, propensum ad civile bellum mpulit. Contentio igitur inter Lucceium et Cassium, quum alter Pompeio, alter Cæsari faveret. MAN.

29. *Togam puram.* Virilem togam; quam sumebant prætexta deposita, anno XIV finito. *Jubeor,* a fratre meo. IDEM.

30. *Moderabor.* Ut minus modesto, minus continenti: qualem se postea Q. filius magis quotidie præstitit. IDEM.

31. *Alexis.* Attici servus amanuensis. Cur non literas ipse ad me mittit, sicuti amanuensis meus Tiro ad te mittit? IDEM.

32. Κέρας. Cornu, instrumentum musicum. De hoc iterum epist. 1, lib. VII. *Phemius,* cantoris nomen apud Homerum. Videtur cornicen fuisse in Attici familia, vel ex ejus libertis. ED.

intellexi esse perstudiosum tui. Tu velim, quod antea ad te scripsi, de domo Pammeni, des operam, ut, quod tuo meoque beneficio puer habet, cures, ne qua ratione convellatur. Utrique nostrum honestum existimo; tum mihi erit pergratum.

EPISTOLA XXI.

Attico in Epirum profecto scribit de Parthicis rebus; de metu suo ne sibi provincia prorogetur; de pantheris a M. Cœlio postulatis; de provinciæ suæ administratione; de Scaptii negotio cum Salaminiis debitoribus ex Cypro; de quibusdam domesticis. (Laodiceæ, anno U. C. 703, mense februario.)

CICERO ATTICO S.

Te in Epirum salvum venisse, et, ut scribis, ex sententia navigasse, vehementer gaudeo; non esse Romæ meo tempore pernecessario, submoleste fero: hoc me tamen consolor; non spero te istic jucunde hiemare, et libenter requiescere[1]. Cassius[2], frater Q. Cassii, familiaris tui, prudentiores illas literas miserat (de quibus tu ex me requiris, quid sibi voluerint), quam eas, quas postea misit, quibus per se scribit confectum esse Parthicum bellum. Recesserant illi quidem ab Antiochia ante Bibuli adventum, sed nullo nostro εὐημερήματι[3]. Hodie vero hiemant in Cyrrhestica, maximumque bel-

1. *Et libenter requiescere.* Hæc delenda censuerant Ursinus, Muretus, Junius. Sed retinet Mongaltius, et ad ea refert, quæ leguntur epist. 19: «Vereor, ne in Epiro sollicitus sis non minus, quam nos hic sumus». Videant critici.

2. *Cassius.* Hic M. Crassi quæstor n Parthos est, profectus: Crasso interfecto, collectis exercitus reliquiis, in Syriam profugit, quo Parthi postea quum irruissent, eos Antiochia, magna cæde edita, rejecit. Man.

3. Εὐημερήματι. *Prospero successu* nullo nostro, id est, non pulsi a nobis. Cassium Parthos ab Antiochia recedentes insequutum rem bene gessisse Cicero negare haud poterat, sed hoc

lum impendet. Nam et Orodi[4], regis Parthorum, filius in provincia[5] nostra est; nec dubitat Dejotarus (cujus filio pacta est Artavasdis filia, ex quo sciri potest), quin cum omnibus copiis ipse prima æstate Euphraten transiturus sit. Quo autem die Cassii literæ victrices in senatu recitatæ sunt, id est, nonis octobribus, eodem meæ tumultum nuntiantes. Axius noster ait, nostras auctoritatis plenas fuisse; illis negat creditum. Bibuli nondum erant allatæ: quas certo scio plenas timoris fore.

Ex iis rebus hoc vereor, ne, quum Pompeius propter metum rerum novarum nusquam dimittatur, Cæsari nullus honos a senatu habeatur; dum hic nodus expediatur, non putet senatus, nos, antequam successum sit, oportere decedere, nec in tanto motu rerum tantis provinciis singulos legatos[6] præesse. Hic, ne quid mihi prorogetur, quod ne[7] intercessor quidem sustinere possit, horreo; atque eo magis, quod tu abes, qui consilio, gratia, studio multis rebus occurreres. Dices[8] me ipsum mihi sollicitudinem struere. Cogor[9]: et velim ita sit. Sed omnia metuo. Etsi bellum ἀκροτελεύτιον[10] habet illa tua epistola, quam dedisti nauseans Buthroto: « Tibi, ut video et spero, nulla ad decedendum erit mora ». Mallem,

tantum dicit, ut monet Schütz. hoc non tam prosperum successum habuisse, ut bellum pro confecto sit habendum. Omnino autem hoc loco de Cassii laude detrahere videtur. Ed.

4. Alii, *Orodes*. J. V. L.

5. *Provincia*. Cyrrhestica, Syriæ parte, Ciceronis provinciæ proxima, epist. 18. — *Nostra*, igitur populi romani. Man.

6. *Legatos*. Rectores enim provinciarum, sine successione decedentes, legatos, qui præessent, relinquebant. Idem.

7. *Ne intercessor*. Vereor, ne S. C. ejusmodi fiat, quo tribuni ab intercessione summoveantur. Idem.

8. Alii, *sed dices*. J. V. L.

9. Schütz. vel delendum *Cogor* judicat, vel legendum simpliciter, *Velim ita sit*; aut *Fortasse; et velim ita sit*. Ernest. sapientius, qui nihil hic turbare aggreditur. J. V. L.

10. Ἀκροτελεύτιον. Clausulam.

« ut video »: nihil opus fuit, « ut spero ». Acceperam[11] autem satis celeriter Iconii per publicanorum tabellarios a Lentuli triumpho datas. In his γλυκύπικρον[12] illud confirmas; moram mihi nullam fore: deinde addis, si qúid secus, te ad me esse venturum[13]. Angunt[14] me dubitationes tuæ: simul et vides, quas acceperim literas. Nam quas Hermoni[15], centurionis Camulæ, ipse scribis te dedisse[16], non accepi. Lenii pueris te dedisse, sæpe ad me scripseras. Eas Laodiceæ denique, quum eo venissem, III id. febr. Lenius mihi reddidit, datas a. d. x kal. octobres. Lenio tuas commendationes et statim verbis, et reliquo tempore re probabo. Hæ literæ cetera vetera habebant, unum hoc novum, de Cibyratis[17] pantheris. Multum te amo, quod respondisti M. Octavio[18], te non putare. Sed posthac omnia, quæ certa non erunt, pro certo negato. Nos enim et nostra sponte bene firmi, et mehercule auctoritate tua inflammati vicimus omnes (hoc tu ita reperies) quum abstinentia, tum justitia, facilitate, clementia. Cave putes quidquam homines magis umquam esse miratos, quam nullum teruncium, me obtinente pro-

11. *Acceperam.* Alias, ab his, quas tu nauseans Buthroto dederas. Ac si dicat: Etsi ejus epistolæ mentionem facio unius, scito me tamen eas quoque accepisse, quas Romæ a Lentuli triumpho dederas. MALASP.

12. Γλυκύπικρον. Dulce amarum.

13. Sic edere placuit e Faerni libro: Apud alios fere omnes legitur *fore*, quod Grævius frustra defendit, Ernest. includit uncis, ut e propinquo temere a librariis repetitum. J. V. L.

14. Alii, *pungunt.* J. V. L.

15. *Hermoni.* Liberto, aut servo centurionis, quem editiones antiquæ vocant *Scamulam.*

16. Ernest. spurium putat; Schütz. delet. Ego libens legerim, « ipsum scribis te dedisse », quì J. V. L. et sic vertit. ED.

17. *Cibyratis.* Quæ apud Cibyram urbem Ciliciæ ab incolis venandi peritis capiebantur. POPMA. — Vide ad Div. VI, 1, et lib. VIII, passim.

18. *M. Octavio.* Is tum fuit ædilis curulis Cœlii collega, et quoniam Cœlius a Cicerone postulaverat, ut sibi pantheras venandas curaret, videtur Octavius ex Attico quæsivisse, an putaret Ciceronem pantheras missurum esse: cui Atticus respondit se non putare. SCH.

vinciam, sumptus factum esse, nec in rempublicam, nec in quemquam meorum, præterquam in L. Tullium legatum. Is, ceteroqui abstinens, sed Julia lege[19], transitans, semel tamen in diem, non, ut alii solebant, omnibus vicis [præter eum, semel nemo accepit[20]], facit ut mihi excipiendus sit, quum teruncium nego sumptus factum. Præter eum accepit nemo. Has a nostro Q. Titinio[21] sordes accepimus.

Ego, æstivis confectis, Quintum fratrem hibernis et Ciliciæ præfeci; Q. Volusium, tui Tiberii generum, certum hominem, sed mirifice etiam abstinentem, misi in Cyprum, ut ibi pauculos dies esset; ne cives romani pauci, qui illic negotiantur, jus sibi dictum negarent: nam evocari ex insula Cyprios non licet. Ipse in Asiam profectus sum Tarso nonis januariis: non mehercule dici potest, qua admiratione Ciliciæ civitatum, maximeque Tarsensium. Postea vero quam Taurum transgressus sum, mirifica exspectatio Asiæ nostrarum diœcesium, quæ sex mensibus imperii mei nullas meas acceperat literas, numquam hospitem viderat. Illud autem tempus quotannis ante me fuerat in hoc quæstu. Civitates locupletes, ne in hiberna milites reciperent, magnas pecunias dabant; Cyprii talenta Attica cc: qua ex insula (non ὑπερϐολικῶς, sed verissime loquor) nummus nullus, me obtinente, erogabitur. Ob hæc beneficia, quibus illi obstupescunt, nullos honores mihi, nisi verborum, decerni sino; statuas, fana, τέθριππα[22] prohibeo:

19. *Julia lege.* Quæ, transeuntibus, magistratuumque comitibus ut fœnum, aliaque, ab oppidis, et vicis subministrarentur, jubebat. Man.

20. Male inculcata hæc librariorum vitio, ut pridem sensit Græv. Lallem. omnino deleverat. J. V. L.

21. *Q. Titinio.* Qui mihi legatum dedit L. Tullium. Man.

22. Τέθριππα. *Quadrigas.* Inter divinos honores esse quadrigas satis constat. Itaque in nummis consecratorum reperiuntur, et in aliorum quoque interdum fornicibus impositæ. Quum er-

nec sum in ulla re alia molestus civitatibus; sed fortasse tibi, qui hæc prædicem de me. Perfer, si me amas. Tu enim me hæc facere voluisti. Iter igitur ita per Asiam feci, ut etiam fames, qua nihil miserius est, quæ tum erat in hac mea Asia (messis enim nulla fuerat), mihi optanda fuerit. Quacumque iter feci, nulla vi, nullo judicio, nulla contumelia, auctoritate et cohortatione perfeci, ut et Græci, et cives romani, qui frumentum compresserant, magnum numerum populis pollicerentur.

Idibus februariis[23], quo die has literas dedi, forum institueram agere[24] Laodiceæ Cibyraticum et Apamense; ex idibus mart. ibidem Synnadense, Pamphylium (tum Phemio dispiciam κέρας[25]), Lycaonium[26], Isauricum : ex idibus mai. in Ciliciam. ut ibi junius consumatur. Velim tranquille a Parthis. Quintilis, si erit, ut volumus, in itinere est, per provin-

gó invaluisset, ut provinciales magistratibus divinos honores tribuerent, templaque ædificarent, etiam quadrigas æneas marmoreasve posuerunt. Ernest.

23. *Idibus febr.* Eorum officium qui provinciis præerant, in duas partes fuit distributum, potestatem et imperium. Potestas dicitur facultas cognoscendi, et conficiendæ jurisdictionis. Imperium, ducendi copias et bellum gerendi. Hæc munera ita colebant, ut æstatem fere rei militari, hiemem dicarent cognitioni prætoriæ; quæ in jurisdictione potissimum versabatur. Sigonius, de antiquo jure Provinc. II, 5.

24. *Forum institueram agere.* Ordinem exponit, quo ageret fora et conventus juridicos in iis regionibus, quas habebat in potestate. Habebat autem Ciliciæ adjunctas diœceses sex; Cybiraticam, Apamensem, Synnadensem, Pamphyliam, Lycaoniam, Isauriam. Vide Sigonium de antiq. jure Provinc. lib. II. Quo circa commemorat « forum Cybiraticum, Apamense, Synnadense, Pamphylium, Lycaonium, Isauricum ». Oliv.

25. Κέρας. Curabo, ut Phemio inveniatur, mandeturque cornu aptum ac probatum. De hoc eodem supra : « Phemio quæritur κέρας ». Infra, VI, 1, « Κέρας Phemio mandatum est ». De musico hoc instrumento, quod Græci κέρας, Latini *cornu* vocant, disserit Salmasius in Solin. pag. 123, edit. 1629; probatque non differre illud a tibia, quæ Phrygia dicitur. Hinc apparet, cur dicat Cicero : Quum illud agetur *forum Synnadense* (ad quod scilicet ventitare Phryges oportebat) *tum Phemio dispiciam* κέρας. Man.

26. *Lycaonium*. Vocabulum hoc ex

ciam redeuntibus, consumendus. Venimus enim in provinciam, Laodiceam, Sulpicio et Marcello consulibus, pridie kal. sextiles. Inde nos oportet decedere a. d. IIII kal. sext.[27] Primum contendam a Quinto fratre, ut se præfici patiatur: quod et illo, et me invitissimo fiet. Sed aliter honeste fieri non potest, præsertim quum virum optimum, Pomptinium[28], ne nunc quidem retinere possim. Rapit enim hominem Postumius Romam, fortasse etiam Postumia.

Habes consilia nostra. Nunc cognosce de Bruto. Familiares habet Brutus tuus quosdam creditores Salaminiorum ex Cypro, M. Scaptium et P. Matinium; quos mihi majorem in modum commendavit. Matinium non novi. Scaptius ad me in castra venit. Pollicitus sum curaturum me, Bruti causa, ut ei Salaminii pecuniam solverent. Egit gratias. Præfecturam petivit. Negavi me cuiquam negotianti dare: quod idem tibi ostenderam. Cn. Pompeio petenti probaram institutum meum: quid dicam? Torquato, de M. Lenio[29] tuo, multis aliis. Si præfectus vellet esse syngraphæ causa[30], me curaturum, ut exigeret. Gratias egit; discessit. Appius noster turmas aliquot equitum dederat huic Scaptio, per quas Salaminios coerceret; et

aliis erat editionibus ejectum. Sic habebant: « Dispiciam χέρας Aonium, Isauricum, etc. » Cornu *Aonium* intelligendum esse aiebant, ad musicos modulatus eximium, propterea quod sedes Musarum esset in *Aonia*. Quemquamne arbitramur fore hominem, qui subtilitatem hanc anteponat sanitati ejus scripturæ, quam a Mongaltio expositam in contextum admisi? Idem viderunt Reinhard. in vers. epp. ad Atticum Germanica, et Schütz. probavit. Sed moleste fert J. V. L. ab eo Mongaltium non nominari. Ed.

27. Suadet Manut. III *kal. sext.* ut annus integer sit. J. V. L.

28. *Pomptinium*. Alii *Pomtinum*. — *Postumia*. Ser. Sulpitii uxor, de qua Sueton. in Julio. Bosius.

29. *Torquato... Lenio*. Cui petenti, ut Lenio tuo præfecturam deferrem, negavi, quia Lenius negotiatur. Ep. 1, lib. VI. Man.

30. *Syngraphæ causa*. Si præfectus ideo esse vellet, ut ea potestate nummos a Salaminiis exprimeret; non esse, cur præfecturam peteret: me enim curaturum, ut exigeret. Idem.

eumdem habuerat præfectum. Vexabat Salaminios. Ego equites ex Cypro decedere jussi. Moleste tulit Scaptius. Quid multa? ut ei fidem meam præstarem, quum ad me Salaminii Tarsum venissent, et una Scaptius[31], imperavi, ut pecuniam solverent. Multa de syngrapha, de Scaptii injuriis. Negavi me audire. Hortatus sum; petivi etiam, pro meis in civitatem beneficiis, ut negotium conficerent; denique dixi me coacturum. Homines non modo non recusare, sed etiam hoc dicere, se a me[32] solvere: quod enim prætori dare consuessent, quoniam ego non acceperam, se a me quodam modo dare; atque etiam minus esse aliquanto in Scaptii nomine, quam in vectigali prætorio. Collaudavi homines. Recte, inquit Scaptius: sed subducamus summam. Interim quum ego in edicto tralatitio, centesimas[33] me observaturum, haberem, cum anatocismo anniversario; ille ex syngrapha postulabat quaternas[34]. Quid ais? inquam. Possumne contra meum edictum? At ille profert senatusconsultum, Lentulo Philippoque consulibus, UT, QUI CILICIAM OBTINERET, JUS EX ILLA SYNGRAPHA DICERET. Cohorrui primo: etenim erat[35] interitus civi-

31. Alii, «et in his Sc.» J. V. L.

32. *A me.* De meo. *Solvere ab aliquo* est, delegare debitorem, seu jubere debitorem nostrum, quod nobis debebat, solvere creditori nostro, quod nos illi debebamus. Observ. I, 21. J. F. GRONOV.

33. *Centesimas.* Usuras, quæ singulis mensibus nummum, duodenos annuos in singulos centenarios pariunt. GRÆV. — *Cum anat. annivers.* Scilicet incremento, hoc est, quidquid usurarum non solvissent, id singulis annis subduceretur, et sorti adjiceretur. Ἀνατοκισμὸς enim est, quum usuræ non solutæ sorti apponuntur, et in sequentem mensem, vel annum, velut sortis portio, et ipsæ usuras pariunt. IDEM. — Dissentiunt, *anatocismi* legendum sit, an præferendum *anatocismo*, illud defendente Grævio, MSS testibus, hoc probante Corrado, Lambino, et sic edente Ernest. quod emendatius videtur. Huic etiam totum verbum *anniversario* suspectum est. J. V. L.

34. *Quaternas.* Quaternæ centesimæ sunt, quum quatuor nummi menstrui pro usuris in centum poscuntur, qui quadraginta octo in annum faciunt. GRÆV.

35. Alii, «et erat enim». J.V.L.

tatis. Reperio duo senatusconsulta iisdem consulibus de eadem syngrapha. Salaminii quum Romæ versuram facere vellent, non poterant; quod lex [36] Gabinia vetabat [e syngrapha jus dicere]. Tum ii Bruti familiares, freti gratia Bruti, dare volebant quaternis, si sibi senatusconsulto caveretur. Fit gratia Bruti senatusconsultum, UT NEVE SALAMINIIS, NEVE QUI EIS DEDISSET, FRAUDI ESSET. Pecuniam numerarunt. At [37] postea venit in mentem fœneratoribus, nihil se juvare illud senatusconsultum, quod ex syngrapha [38] jus dici lex Gabinia vetaret. Tum fit senatusconsultum, UT EA SYNGRAPHA ESSET, QUA VI [39] CETERÆ. Sed ut eodem [40]: quum hæc disseruissem, seducit me Scaptius; ait se nihil contra dicere; sed eos [41] putare, talenta CC se debere; ea se velle accipere; debere autem eos [42] paullo minus: rogat, ut eos ad CC perducam. Optime, inquam. Voco illos ad me, remoto Scaptio. Quid vos? quantum, inquam, debetis? Respondent, CVI. Refero ad Scaptium. Homo clamare. Quid opus est? inquam. Rationes conferatis. Assidunt, subducunt; ad nummum convenit. Illi se numerare velle, urgere, ut acciperet. Scaptius me rursus

36. *Lex Gabinia.* Legis Gabiniæ hæc vis fuit, ne provincialibus Romæ versuram facere, id est, mutuum sub usuris sumere liceret: si fecissent, ne ex tali syngrapha jus redderetur. J. F. GRON.

37. Alii, «et». J. V. L.

38. *Quod ex syngrapha.* Lex Gabinia caverat, ne ulli provinciali legato Romæ pecunia sub usuris mutua daretur: et ne magistratus provinciales ex tali syngrapha jus dicerent, si qui Romani apud eos quererentur de provincialium debitis non solutis. Senatusconsulto autem illo cavebatur tantum ne multam legis Gabiniæ subirent, qui Salaminiis pecuniam dedissent, sub usuris mutuam; sed ut jus dicerent ex tali syngrapha proconsules contra legem Gabiniam non cautum erat senatusconsulto. MAN.—De hoc omni negotio, et de lege Gabinia, adi celeberrimum jurisc. *Savigny, Mém. de l'Ac. de Berlin*, 1824. ED. — *Ut ea s.* Alii, *ut et ea s.* J.V. L.

39. *Qua vi.* Est, quo jure. BOS.

40. *Ut eodem.* Supple, revertar: nempe ad Scaptium.

41. Alii, «illos». J. V. L.

42. Alii, «illos». J. V. L.

seducit; rogat, ut rem sic relinquam. Dedi veniam homini impudenter petenti. Græcis querentibus, ut in fano[43] deponerent, postulantibus, non concessi. Clamare omnes qui aderant, nihil impudentius Scaptio, qui centesimis cum anatocismo contentus non esset[44]; alii, nihil stultius. Mihi autem impudens magis, quam stultus, videbatur. Nam aut, bono nomine, centesimis contentus erat; aut, non bono, quaternas centesimas sperabat. Habes meam causam: quæ si Bruto non probatur, nescio cur illum amemus; sed avunculo[45] ejus certe probabitur, præsertim quum senatusconsultum modo factum sit, puto, postquam tu es profectus, in creditorum causa, ut centesimæ perpetuo[46] fœnore ducerentur[47]. Hoc quid intersit, si tuos digitos novi, certe habes subductum. In quo quidem, ὁδοῦ πάρεργον[48], Lucceius, M. F., queritur apud me per literas, summum esse periculum, ne culpa senatus, his decretis, res ad tabulas novas[49] perveniat: commemorat, quid olim mali C. Julius fecerit, quum dieculam duxerit[50]: numquam respu-

43. *In fano.* Ne cogerentur amplius usuras solvere, et ita usura consisteret. Epist. 1, lib. VI. Corr.

44. *Contentus erat.* Contentus erat futurus, quum quaternas plane desperasset. Nam tum quidem aperte ostendebat, contentum se non esse. Tacite igitur sic ratiocinabatur Scaptius, ut contentus tum esset centesimis, quum de quaternis non succederet. Secum ipse videlicet ita loquebatur: De quaternis non impetro: quid agam? rem sic relinquere, e re mea est: impetrabo fortasse ab alio proconsule, Bruti gratia, cujus commendatio apud hunc minus valet, quam speravi: differam, quum in dilatione spes sit, neque tamen damni quidquam; quoniam usura non consistit, pecunia non deposita. Man.

45. *Avunculo.* M. Catoni.

46. *Perpetuo.* Ne usuræ usurarum solverentur, sed centesimarum perpetuum esset fœnus, alio præterea fœnore non adjecto.

47. *Ducerentur.* In supputatione. Inde *subduco*, et *rationes subducere*. Man.

48. ὁδοῦ πάρεργον. Quasi *præter propositum*, interponam hoc de Lucceio. Vide epist. 8, lib. III, ad Q. Fr. Idem.

49. *Novas.* Quibus pecuniæ creditæ creditoribus condonari solent. Corrad.

50. *Quid olim mali... quum die-*

plica [51] plus [52]. Sed ad rem redeo. Meditare adversus Brutum causam meam: si hæc causa est, contra quam nihil honeste dici potest; præsertim quum integram rem et causam reliquerim.

Reliqua sunt domestica. De ἐνδομύχῳ [53], probo idem quod tu; Postumiæ [54] F. ille, quoniam Pontidia [55] nugatur. Sed vellem adesses. A Quinto fratre his mensibus nihil exspectaris: nam Taurus propter nives ante mensem junium transiri non potest. Thermum, ut rogas, creberrimis literis fulcio. P. Valerium negat habere quidquam Dejotarus rex, eumque ait a se sustentari. Quum scies, Romæ intercalatum sit, necne;

culam duxerit. De hac re nihil apud veteres historicos reperiri testis est ad hunc locum Mongaltius noster; sed facile credas C. Julium Cæsarem, primum consulem, dum sibi quacumque ratione quam multorum animos conciliare vellet, debitoribus laxiorem paullo solvendi diem constituisse. Constat enim illum, Catone nonnullisque earumdem partium viris frustra renitentibus, publicanis non pauca de vectigalibus publicis remisisse. Quod quum ita sit, nullus est dubitandi locus quin hic C. Julius Cæsar designetur, qui postea dictator fuit, licet Popma refragetur. Nec doctissimo etiam Grævio assentiri possumus, qui sic interpretatur: « Quid olim mali facturus sit Cæsar, postquam pauculos qui supersunt, dies in provincia duxerit, id est, consumpserit ». Nec *diem ducere* sæpe pro *diem consumere* accipi negamus; quoniam vero hoc loco de creditorum causa, tabulisque novis agatur, unice veram Malæspinæ interpretationem amplectimur, scilicet « Quod dies solvendi paullo laxior a Julio Cæsare constituta fuerit ». Sic et *dies* pro *solvendi die*, Epist. ad Attic. VI, 1: « Statuo diem satis laxam ». Hinc usitatæ apud antiquos formulæ: « venit dies », qua nempe solvatur pecunia; « dies annua, bima, etc. » id est, spatium unius anni, vel duorum annorum, quibus elapsis, solvendo esse deberent, qui mutuam pecuniam acceperant. Ed.

51. *Numquam respublica*. Melior videtur lectio cod. Balliol. « reipublicæ », scilicet, mali factum esse. J. V. L.

52. *Plus*. Tulit mali, perspicuum est subaudiri. Man.

53. Ἐνδομύχῳ. *Domestico negotio*. Sensus est: Probo idem quod tu, Postumiæ scilicet filium uxorem ducere Tulliam: aut, Postumiæ filio Tulliam nuptui dari, quoniam ille Pontidiæ filius nugatur. Postumiæ filium vocat filium Ser. Sulpitii, cujus uxor erat Postumia. Vide supra ep. 4. Bosius.

54. Error natus e compendio. Legendum enim videtur *filium*, i. e. Serv. Sulpitium, filium Postumiæ. J. V. L.

55. Vulg. *Pontidiæ*. J. V. L.

velim ad me scribas certum[56], quo die[57] mysteria[58] futura sint. Literas tuas minus paullo exspecto, quam si Romæ esses; sed tamen exspecto.

56. *Certum. Ceterum* pro *certum* est in antiquo libro, et ita videtur legendum, interpunctionis nota ad verbum *scribas* posita. Urs.

57. *Quo die.* In quem diem incidant mysteria. Nam intercalatio ordinem dierum mutabat. Man.

58. *Mysteria.* Bonæ Deæ.

ARGUMENTUM

LIBRI SEXTI.

Qui has M. Tullii epistolas in libros distribuit, is mihi videtur, libri alius initium hinc maxime fecisse, quod hæ aliis consulibus, quam superioris libri scriptæ fuerint: nempe L. Æmilio Paullo, C. Claudio Marcello, quem Suetonius Marci Marcelli patruelem facit; Dio, sobrinum, vel, ex aliorum opinione, fratrem. Hic igitur liber certum argumentum nullum habet, quod ad remp. pertineat. Nam bellum Parthicum, cujus hic mentio fit, in metu potius, quam re ipsa fuit; quum anno superiore, qui ab illo cœpto quartus fuit, finem acceperit. De rebus urbanis, quod odiosa quædam se Cicero audisse scribit, tale fuit. Cæsar quum vereretur, ne se iniqui sui provincia atque exercitu spoliarent, sicque cogeretur, si consul fieri vellet, privatus ac præsens petere; L. Paullum consulem, et C. Curionem tribunum pl. antea suis actionibus adversantes, grandi mercede sibi conciliavit: quorum opera factum est, ut retineret exercitum. Nam quum de illo remittendo referretur, Curio ita est assensus, si reliqui quoque dimitterent; Pompeium notans, sine dubio. Hoc anno Cicero de provincia decessit. III kalend. sext. atque idib. octobr. Athenis fuit, unde postrema libri hujus epistola data est. Reliqua sunt privata atque domestica; de Tullia Dolabellæ collocanda, et aliis rebus.

M. T. CICERONIS
EPISTOLARUM
AD ATTICUM
LIBER SEXTUS.

EPISTOLA I.

Se omnes Attici epistolas præter duas accepisse; deinde de injustis Appii querelis; de Bruti mandatis a se curatis, ac primum de pecunia ab Ariobarzane ei debita; de Salaminiorum negotio, qui nomine quidem Scaptii, revera autem in M. Bruti ære erant; de suis de Rep. libris; de epistolis quas de rebus suis gestis ad Atticum et publice miserat; de Tulliæ elocatione; de Furnii exceptione; de Ciceronibus pueris; de variis Attici mandatis; de Parthico bello; de jurisdictione sua provinciali; de ratione sua publicanos tractandi; de Scipione Metello qui proavum suum censorem non fuisse nescierat; de Philotimi negotio; de admonitione qua Atticus Ciceronem ad vigilantiam excitaverat; de M. Octavii et Cœlii postulatis; de Leptæ gaudio ob Attici epistolam; de salute sibi ab Attici filiola et uxore adscripta. Deinde ad aliam pusillam Attici epistolam respondet. Denique rogat, ut sæpe scribat. Quærit an a Cæsare pecuniam extorserit, et quid Vedius sibi narraverit exponit; et quid Attico de monumento a se in Academia Athenis faciendo videatur, scire se velle significat. (Laodiceæ, anno U. C. 703, mense martio.)

CICERO ATTICO S.

Accepi tuas literas a. d. quintum[1] Terminalia[2] Lao-

1. *A. d. quintum*. Alii, *ad quintum*. Olim edebatur, *ad quintum milliare*. J. V. L.

2. *Terminalia*. Quæ x, vel, ut alii volunt, ix kal. mart. fiebant. Ovid. lib. II Fast. Corr.

diceæ, quas legi libentissime, plenissimas amoris, humanitatis, officii, diligentiæ. His igitur respondebo: sic enim postulas; nec οἰκονομίαν [3] meam instituam; sed ordinem conservabo tuum. Recentissimas a Cybistris te meas literas habere ais, a. d. x kal. octobr. datas; et scire vis, tuas ego quas acceperim. Omnes fere, quas commemoras, præter eas, quas scribis Lentuli pueris et Equotutico [4], et Brundisio datas. Quare non οἴχεται [5] tua industria, quod vereris, sed præclare ponitur, si quidem id egisti, ut ego delectarer: nam nulla re sum delectatus magis. Quod meam βαθύτητα [6] in Appio tibi, libertatem [7] etiam in Bruto probo; vehementer gaudeo: ac putaram secus. Appius enim ad me ex itinere bis terve ὑπομεμψιμοίρους [8] literas miserat, quod quædam a se constituta rescinderem. Ut, si medicus, quum ægrotus alii medico traditus sit, irasci velit ei medico, qui sibi successerit, si, quæ ipse in curando constituerit, mutet ille: sic Appius, quum ἐξ ἀφαιρέσεως [9] provinciam curarit, sanguinem miserit,

3. Οἰκονομίαν. Ordinem in re domestica: μεταφορικῶς hic sumitur pro ordine, quem scribentes servamus. Man.

4. *Equotutico*. Apuliæ oppidulo, quod « versu dicere non est », ut inquit Horat. Sat. 5, l. I. « Æquum Tuticum » Antoninus Augustus vocat. Corr.—Scribendum, « et quas Equotutico, etc. » Bosius Baluz.

5. *Non* οἴχεται. Non inutiliter periit.

6. Βαθύτητα. Vide lib. IV, epist. 6.

7. *Libertatem*. Qua usus erat erga Scaptium, in negotio Cypriorum. Vide præcedentis libri epist. ult. Græv. —*Libertatem*. Aliquot MSS *liberalitatem*. J. V. L.

8. Ὑπομεμψιμοίρους. Nonnihil querentes, leviter expostulantes.

9. Ἐξ ἀφαιρέσεως. Ἀφαίρεσις significat in re rustica et medica inutilium detractionem et ablationem. Τῶν αὔων ἀφαίρεσις, aridarum frondium resectio, est apud Theophrastum et alios. Sic medici ἀφαίρεσιν vocant, quum aliquid *materiæ demitur* corpori. In eo autem genere, quod in detractione est, ponitur primo loco *sanguinis detractio*, a qua et Celsus initium facit: *sanguis* autem eleganter apud Latinos dicitur *pecunia*. Cicero ergo, quum dicere vellet, ab Appio provinciam exhaustam esse, eleganter et lepide dixit: « Appius ἐξ ἀφαιρέσεως provinciam curavit, sanguinem misit, etc. Itaque προσανατρεφομένην a me non libenter videt ». Προσανατρέφειν est contrarium detractionis. Ern.

quidquid potuit detraxerit, mihi tradiderit enectam, προσανατρεφομένην[10] eam a me non libenter videt; sed modo succenset, modo gratias agit. Nihil enim a me fit cum ulla illius contumelia. Tantummodo dissimilitudo meæ rationis offendit hominem. Quid enim potest esse tam dissimile, quam illo imperante exhaustam esse sumptibus et jacturis provinciam; nobis eam obtinentibus, nummum nullum esse erogatum nec privatim, nec publice? Quid dicam de illius præfectis? comitibus? legatis? etiam de rapinis? de libidinibus? de contumeliis? Nunc autem domus mehercule nulla tanto consilio, aut tanta disciplina gubernatur, aut tam modesta est, quam nostra tota provincia.

Hæc[11] nonnulli amici Appii ridicule interpretantur: qui me idcirco putent bene audire velle, ut ille male audiat, et recte facere, non meæ laudis, sed illius contumeliæ causa. Sin Appius, ut Bruti literæ, quas ad te misi[12], significabant, gratias nobis agit, non moleste fero: sed tamen eo ipse die, quo hæc ante lucem scribebam, cogitabam ejus multa inique constituta et acta tollere.

Nunc venio ad Brutum, quem ego omni studio, te auctore, sum complexus; quem etiam amare cœperam: sed[13], dico? revocavi me, ne te offenderem. Noli enim putare, me quidquam maluisse, quam, ut mandat is, facere[14]; nec ulla de re plus laborasse. Mandatorum autem mihi libellum dedit; iisdemque

10. Προσανατρεφομένην. Recreatam.

11. *Hæc* pro *hanc* habet antiquus liber; et ita videtur legendum. Ursin.

12. Male Ern. et qui eum sequuntur, *misit*. J. V. L.

13. *Sed*. Ego sic separo, ut sit primum ἀποσιώπησις, sed nunc odi, vel non amplius amo: deinde ἐπανόρθωσις, in qua secum nescio quid cogitare videatur: et mox dicat, *revocavi me*, ne dicerem, quod volebam, ne te offenderem. Corr.

14. Alii corrigunt, « ut mandatis satisfacerem », et id quidem ex aliquot MSS; alii, « quam mandatis satisfacere ». Ernest conj. *mandarat*, atque in-

de rebus tu mecum egeras. Omnia sum diligentissime persequutus. Primum, ab Ariobarzane sic contendi, ut talenta, quæ mihi pollicebatur[15], illi daret. Quoad mecum rex fuit, perbono loco res erat: post a Pompeii procuratoribus sexcentis premi cœptus est. Pompeius autem quum ob ceteras causas plus potest unus, quam ceteri omnes, tum quod putatur ad bellum Parthicum esse venturus. Ei tamen sic nunc solvitur: tricesimo quoque die talenta attica XXXIII, et hoc ex tributis; nec id satis efficit[16] in usuram menstruam. Sed Cnæus noster clementer id fert: sorte[17] caret; usura, nec ea solida, contentus est. Alii neque solvit cuiquam, nec potest solvere. Nullum enim ærarium, nullum vectigal habet. Appii instituto tributa imperat. Ea vix, in fœnus Pompeii quod satis sit, efficiunt. Amici regis duo tresve perdivites sunt; sed ii suum tam diligenter tenent, quam ego, aut tu. Equidem non desino tamen per literas rogare, suadere, accusare regem. Dejotarus etiam mihi narravit, se ad eum legatos misisse de re Bruti; eos sibi responsum retulisse, illum non habere. Et mehercule ego ita judico, nihil illo regno spoliatius, nihil rege egentius. Itaque aut tutela[18] cogito me abdicare, aut, ut pro Glabrione Scævola, fœnus[19] et impendium recusare. Ego tamen, quas per te Bruto promiseram præfecturas, M. Scaptio, L. Gavio, qui in regno rem Bruti procurabant,

fra *dederat*, pro *dedit*. Frustra omnia, ut videtur. J. V. L.

15. *Pollicebatur*. Ob acceptum a me beneficium. MAN.

16. Alii, *efficitur*. J. V. L.

17. *Sorte*. Pecunia credita. Usura contentus est, neque ea plena. ED.

18. *Tutela*. Mihi a senatu commissa, epist. 2 et 4, lib. XV, ad Div. CORR.

19. *Fœnus*. « Fœnus et impendium pupilli recusare » est, nomine pupilli bonam copiam ejurare, seu jurare illius patrimonium esse neque sorti, neque usuris solvendis idoneum. Nam fœnus sæpe est idem quod pecunia fœnebris, sors pro qua usuræ penduntur. *Impendium* h. l. est usura. Varr. de L. L. lib. IV. ED.

detuli. Nec enim in provincia mea negotiabantur. Tu autem meministi, nos sic agere, ut, quot vellet, præfecturas sumeret, dum ne negotiatori. Itaque duas ei præterea dederam. Sed ii, quibus petierat, de provincia decesserant.

Nunc cognosce de Salaminiis : quod videbo tibi etiam novum accidisse, tamquam[20] mihi. Numquam enim ex illo audivi, illam pecuniam esse suam. Quin etiam libellum ipsius habeo, in quo est : « Salaminii « pecuniam debent M. Scaptio et P. Matinio, fa« miliaribus meis ». Eos mihi commendat; adscribit etiam, et quasi calcar admovet, intercessisse[21] se pro iis magnam pecuniam. Confeceram, ut solverent, centesimis sexennii ductis cum renovatione[22] singulorum annorum. At Scaptius quaternas postulabat. Metui, si impetrasset, ne tu ipse me amare desineres. Nam ab edicto meo recessissem, et civitatem, in Catonis et in ipsius Bruti[23] fide locatam, meisque beneficiis ornatam, funditus perdidissem. Atque hoc tempore ipso impingit mihi epistolam Scaptius Bruti, rem illam suo periculo esse; quod nec mihi umquam Brutus dixerat, nec tibi : etiam, ut præfecturam Scaptio deferrem. Id vero per te exceperamus, ne negotiatori : quod si cuiquam, huic tamen non. Fuerat enim præfectus Appio; et quidem habuerat turmas

20. Non placet *etiam*, *tamquam*. Aut glossam puto esse *tamquam mihi*, aut legendum, « tam novum accidisse, quam mihi ». Ern. — Nos nihil mutandum esse arbitramur.

21. *Intercessisse*. Apparet, quam pecuniam Scaptius, et Matinius Salaminiis Romæ dederant, eam pecuniam et ipsos mutuam sumpsisse, sponsore Bruto. Nam *intercedere* verbum est de sponsionibus usurpatum. « Tantum se pro te intercessisse » dicebat Phil. II, 18. Man.

22. *Cum renovatione*. Cum anatocismo anniversario. Vide epist. 21, lib. V.

23. *Catonis et... Bruti*. Cyprus Catonis erat clientela : epist. 4, lib. XV, ad Div. Item Bruti, quia cum avunculo suo Catone fuerat, quum is lege Clodia Cyprum insulam Ptolemæo regi ademit. Man.

equitum, quibus inclusum in curia senatum Salamine obsederat, ut fame senatores quinque morerentur. Itaque ego, quo die tetigi provinciam, quum mihi Cyprii legati Ephesum obviam venissent, literas misi, ut equites ex insula statim decederent. His de causis credo Scaptium iniquius de me aliquid ad Brutum scripsisse. Sed tamen hoc sum animo: si Brutus putabit me quaternas centesimas oportuisse decernere, qui in tota provincia singulas observarem, itaque edixissem, idque etiam acerbissimis fœneratoribus probaretur; si præfecturam negotiatori denegatam queretur, quod ego Torquato nostro in tuo Lenio[24], Pompeio ipsi in Sext. Statio negavi, et iis probavi; si equites deductos moleste feret: accipiam equidem dolorem, mihi illum irasci, sed multo majorem, non esse eum talem, qualem putassem. Illud quidem fatebitur Scaptius, me jus dicente, sibi omnem pecuniam ex edicto meo auferendi potestatem fuisse. Addo etiam illud, quod vereor, tibi ipsi ut probem: consistere usura debuit, quæ erat in edicto meo; deponere volebant; impetravi ab Salaminiis, ut silerent. Veniam illi quidem mihi dederunt; sed quid iis fiet, si huc Paullus venerit[25]? Sed totum hoc Bruto dedi, qui de me ad te humanissimas literas scripsit; ad me autem, etiam quum rogat aliquid, contumaciter, arroganter, ἀκοινωνήτως[26] solet scribere. Tu autem velim ad eum scribas de his rebus, ut sciam, quo modo hæc

24. *Nostro in tuo Lenio.* Alii, *Lænio.* J. V. L.

25. *Si huc Paullus venerit?* Si inquit, acciderit, ut L. Paullus, qui nunc consul est, consulatu functus, huc proconsul mittatur: male cum Salaminiis agetur. Brutus enim contra eos omnia Scaptii causa impetrabit: quatenus dare cogentur. Erat autem affinis Bruti Paullus; quod ejus frater Lepidus Tertullam, Bruti sororem, habebat in matrimonio. MAN.

26. Ἀκοινωνήτως. Minime familiariter.

accipiat. Facies enim me certiorem. Atque hoc superioribus literis ad te diligenter perscripseram : sed plane te intelligere volui, mihi non excidisse illud, quod tu ad me quibusdam literis scripsisses; si nihil aliud de hac provincia, nisi illius benivolentiam, deportassem, mihi id satis esse. Sit sane; quoniam ita tu vis : sed tamen cum eo[27] credo, quod sine peccato meo fiat. Igitur meo decreto soluta res[28] Scaptio statim. Quam decretum sit[29], tu judicabis; ne ad Catonem quidem provocabo.

Sed noli me putare ἐγκελεύσματα[30] illa tua abjecisse, quæ mihi in visceribus hærent. Flens mihi meam famam commendasti. Quæ epistola tua est, in qua mentionem non facias? Itaque irascatur, qui volet : patiar. Τὸ γὰρ εὖ μετ' ἐμοῦ[31], præsertim quum sex libris[32], tamquam prædibus, me ipsum obstrinxerim, quos tibi tam valde probari gaudeo; e quibus unum ἱστορικὸν requiris de Cn. Flavio, Cn. F.[33]. Ille vero

27. *Cum eo*. Est ea lege, ea conditione, cum hac exceptione «hactenus, dum tamen», Liv. VIII, 19, «Laviniis civitas data, sacraque sua reddita, cum eo, ut ædes Junonis communis Laviniis cum populo romano esset». Et mox : «Antium nova colonia missa, cum eo, ut Antiatibus permitteretur». Scioppius.

28. *Solvatur*. Alii paullo aliter; sed eodem tamen redit sententia, quam sic interpretatur Malaspina : Tu me, Attice, vis Bruto morem gerere : sit ita ut vis, mos geratur: sed tamen cum eo, quod sine peccato meo fiat, quod et te arbitror velle. Ergo te ipsum rogo; ne ad Catonem quidem provocabo : quid? si decrevero uti res Scaptio quaternis statim, ut Brutus contendit, solvatur : hoc meum decretum quale tibi videbitur? expersne culpæ atque peccati? Malasp.

29. Ursinus corrigebat, «Quam id rectum sit», feliciter; Popma, «quam æquum decretum sit»; Ernest. «quam bene decretum sit», quod Schütz. recepit, ut expleretur sententia. Ego Ursinum malim sequi. J. V. L.

30. Ἐγκελεύσματα. Hortationes.

31. Τὸ γὰρ εὖ μετ' ἐμοῦ. Justitia et honestas mecum.—Aristoph. Acharn. v. 660. Versus infra uberius recitati, VIII, 5. J. V. L.

32. *Sex libris*. De Republica. Corr. — Cicero antea novem libros facere constituerat : sed totius libri consilium rationemque mutavit, et ad Q. Fr. sex tantum libros confecit. Ed.

33. *Anci*. Omnes mei veteres præter Decurtatum habent *Annii F.* ut et

ante decemviros[34] non fuit: quippe qui ædilis curulis fuerit; qui magistratus multis annis post decemviros institutus est. Quid ergo profecit, quod protulit fastos? Occultatam putant quodam tempore istam tabulam[35], ut dies agendi peterentur a paucis. Nec vero pauci sunt auctores, Cn. Flavium scribam fastos protulisse, actionesque composuisse: ne me hoc, vel potius Africanum (is enim loquitur), commentum putes. Οὐκ ἔλαθέ σε[36] illud de gestu histrionis; tu sceleste suspicaris, ego ἀφελῶς[37] scripsi.

De me imperatore scribis te ex Philotimi literis cognosse. Sed credo te, jam in Epiro quum esses, binas meas de omnibus rebus accepisse, unas a Pindenisso capto, alteras a Laodicea, utrasque tuis pueris datas. Quibus de rebus, propter casum navigandi, per binos tabellarios misi Romam literas publice.

legitur apud Plinium, lib. XXXIII, et Gellium, lib. VI. Quia vero Annius nomen familiæ fuit, non prænomen, et filii a prænomine patris ostendebantur, idcirco Manutius illud *Annii* mutavit in *Cnæi*, quo modo vulgo legitur apud Livium. Verum germanam lectionem nobis Decurtatus repræsentavit. Sic enim diserte scriptum habebat, *Anci filio:* quo pacto se legisse apud Gellium refert Sebastianus Corradus. Fuit porro *Ancus* prænomen Romanorum, quod Varro, ut scribit auctor Epitomes lib. X Valerii Maximi, a Sabinis translatum putabat, ipse vero Valerius a Græcia ejus originem repetebat, quod quum cubitus græce ἀγκὼν vocaretur, illi prænomen *Anci* imponi soleret, qui cubitum vitiosum haberet. Bosius Baluzianus. — Legebatur antea, « Annii filio »: corrupte; nam filii a prænomine patris ostendebantur. J. V. L.

34. *Ante decemviros.* Qui teste Livio creati sunt anno Urb. cond. 302.

35. *Istam tabulam.* Flavius scriba, quum populus, qui dies aut nefasti, aut fasti essent, ignoraret, eorumque notionem a jurisconsultis peteret, ipse fastos circa forum in albo proposuit, ut, quando lege agi posset, sciretur. Quo beneficio populi gratiam, indeque curulem ædilitatem, libertino patre natus, obtinuit. Manut. — Vide orat. pro Murena, cap. 11.

36. Οὐκ ἔλαθέ σε. *Non tibi latuit, non te fugit.* Quid sit autem illud *de gestu histrionis* frustra quæras, quum sit nihil infra, quo niti conjectura possit. Videtur tamen respicere aliquid, quod fuerit a Tullio positum in libris de Republica, ut vult Mongaltius noster. Fortasse, quæ ibi *de gestu histrionis* legerat, cadere in Hortensium Atticus suspicabatur. Olivet.

37. Ἀφελῶς. *Simpliciter,* ita, ut neminem morderem. Corr.

De Tullia mea tibi assentior; scripsique ad eam, et ad Terentiam, mihi placere[38]. Tu enim ad me jam ante scripseras, « ac vellem te in tuum veterem[39] gregem retulisses ». Correcta vero epistola Memmiana nihil negotii fuit: multo enim malo hunc a Pontidia, quam illum a Servilia. Quare adjunges Aufium[40] nostrum, hominem semper amantem mei[41]; nunc, credo, eo magis, quod debet etiam fratris Appii amorem erga me cum reliqua hereditate crevisse; qui declaravit, quanti me faceret, quum sæpe, tum in Bursa[42]. Næ tu me sollicitudine magna liberaris.

Furnii exceptio[43] mihi non placet. Nec enim ego ullum aliud tempus timeo, nisi quod ille solum excipit. Sed scriberem ad te de hoc plura, si Romæ esses. In Pompeio[44] te spem omnem otii ponere non miror: ita res est; removendumque censeo illud « dissimulantem[45] ». Sed enim, οἰκονομία[46] si perturbatior est,

38. *Placere*. Ut Tullia nubat equestris ordinis viro, sicut ante fecit. Itaque malo procum de quo Pontidia dixit, quam illum de quo Servilia, quorum alterum Atticus suspicatus erat fuisse C. Memmium, ante exsilium: post errorem suum correxit, et alium esse scripsit; qui Ciceroni sic placebat, ut nihil negotii fuerit ipsum in eam sententiam adducere, ut de illo uno cogitaret: alter Servii Sulpitii et Postumiæ filius. Vide lib. V, epist. 24. Poyma.

39. *In tuum veterem*. Tu Cicero filiam alicui ex equestri ordine collocasses, relictis patriciis. Corr.

40. Corradus conj. « C. Alfium »; Ernest. « Aufidium ». J. V. L.

41. Vulg. *me;* prætulit vero Malaspina *mei*, e perpetua Ciceronis consuetudine, et sic in MSS repererat. J.V.L.

42. *Bursa*. T. Munatio Planco Bursa, epist. 2, lib. VII, ad Div. Qui mihi diem dicere cogitarat. Ascon. in orat. pro Milone. Man.

43. *Furnii exceptio*. Furnium tribunum plebis (epist. 18, lib. V), Ciceronis studiosum, legem opinor tulisse de rectoribus transmarinis, nisi Parthus moveret intra quintilem mensem, eos posse decedere. At id ipsum tempus Cicero timebat, ideoque exceptionem illam minime probabat. Volebat autem omnino ferri, ut annuo imperio terminato decederent. Man.

44. Alii, « in Pompeium ». J.V.L.

45. *Dissimulantem*. Quod Atticus Pompeio attribuerat, quum ita scriberet, « in Pompeium vel dissimulantem, etc. » Bos.

46. Οἰκονομία. Ordo, et dispositio rerum, quæ scribuntur. Man.

tibi assignato : te enim sequor σχεδιάζοντα [47]. Cicerones pueri amant inter se, discunt, exercentur : sed alter [48], uti dixit Isocrates in Ephoro et Theopompo, frenis eget, alter calcaribus. Quinto togam puram Liberalibus [49] cogitabam dare. Mandavit enim pater. Ea sic observabo, quasi intercalatum non sit. Dionysius mihi quidem in amoribus est. Pueri autem aiunt, eum furenter irasci. Sed homo non doctior, nec sanctior fieri potest, nec tui meique amantior. Thermum, Silium [50] vere audis laudari. Valde se honeste gerunt. Adde M. Nonium, Bibulum; me, si voles. Jam Scrofa, vellem [51], haberet, ubi posset. Est enim lautum negotium. Ceteri infirmant πολίτευμα Catonis. Hortensio quod causam [52] meam commendas, valde gratum. De Amiano [53], spei nihil putat esse Dionysius. Terentii nullum vestigium agnovi. Mœragenes certe periit. Feci iter per ejus possessionem, in qua animal reliquum nullum est. Hæc non noram

47. Σχεδιάζοντα. Fortuito, repente, et nullo ordine scribentem. Corr.

48. *Alter*. Frenis egebat Quintus, ut ingenio valens plus etiam quam satis esset; calcaribus Marcus, ut tardior. Manut. — Vide Orat. III, 9; Brut. 56.

49. *Liberalibus*. XII kal. april. Ego, inquit, Liberalia sic observabo, quasi intercalatum non sit : suo, inquam, die, observabo, quando mihi est ignota intercalatio. Man.

50. Alii, «Silvium». J. V. L.

51. *Vellem*. Vellem haberet Scrofa provinciam, quam Cato repudiavit, ut posset edere specimen integritatis suæ. Est enim provincia lautum ad hoc negotium. Nam ceteri, qui ambiunt illam provinciam, non sic ut Cato illam administrarent, et ideo non tam digni sunt, ut illi sufficiantur, quam Tremellius Scrofa. De Catonis repudiatione provinciæ ex prætura oblatæ meminit Plutarchus in vita ejus. Popma.

52. *Causam*. Ne patiatur mihi provinciam prorogari. Epist. 13, lib. V. Manut.

53. *De Amiano*. Hi tres, Amianus, Terentius, Mœragenes, videntur Attico pecuniam debuisse. Et quod sequitur, «spei nihil», explano, de exigenda pecunia. Idem. — Oblitus est Manut. jam epist. V, 15, Mœragenis mentionem factam, ubi ipse hunc latronum ducem fuisse conjecerat, qui Attici scil. servum vel rapuisset, vel fugitivum apud se tenuisset. Itaque h. l. de pecunia a Mœragene debita intelligi nequit. Et *periit* de ejus morte

tum, quum cum Democrito[54] tuo loquutus sum. Rhosiaca[55] vasa mandavi. Sed heus tu, quid cogitas? in felicatis lancibus[56] et splendidissimis canistris, olusculis nos soles pascere; quid te in vasis fictilibus appositurum putem? Κέρας[57] Phemio mandatum est: reperietur; modo aliquid illo dignum canat. Parthicum bellum impendet. Cassius ineptas literas misit. Necdum Bibuli erant allatæ: quibus recitatis, puto fore, ut aliquando commoveatur[58] senatus. Equidem sum[59] magna animi perturbatione. Si, ut opto, non prorogatur nostrum negotium; habeo junium et quintilem in metu. Esto; duo quidem menses sustinebit Bibulus. Quid illo fiet, quem reliquero, præsertim si fratrem? quid me autem, si non tam cito decedo? magna turba est. Mihi tamen cum Dejotaro convenit, ut ille in meis castris esset cum suis copiis omnibus. Habet autem cohortes quadringenarias[60]

vel cæde, non de re familiari decocta et perdita accipiendum. Porro Mongaltius Terentium, cujus hic fit mentio, illum ipsum servum fuisse quem Atticus a Mœragene recuperare cupiebat, probabili conjectura censet. SCHUTZ.

54. Multæ edd. vett. simpliciter, « quum Democrito ». Et sic, Ernestio teste, dici potest. Vulgata autem lectio male auribus sonat. J. V. L.

55. *Rhosiaca*. Rhosus urbs erat sita in sinu Issico: de qua Strabo et Plinius. Id oppidum celeberrimum erat vasis fictilibus, quæ ibi fiebant. Ideo Atticus volebat aliquot inde sibi curari, quæ Cicero scribit se mandasse. BOSIUS.

56. *Lancibus*. Jocus, quia scripserat Atticus, vasis fictilibus se esse usurum. Quid, inquit, cogitas? *in lancibus, et splendidissimis canistris* oluscula apponebas, iisque nos pascere solitus es, quum præterea nullum esset obsonium: in vasis fictilibus, quæ humiliora sunt, quid appones? certe viliora esculenta. MAN.— Festus: Felicata patera dicta, quod ad felicis herbæ speciem sit cælata. Caper Grammaticus « *felicem* non *filicem* dicendum ». ED. — Olim corrupte, *infelicitatis*. J. V. L.

57. Κέρας. Vide lib. V, ep. 21.

58. *Aliquando commoveatur*. Aliquando Parthici belli curam suscipiet. Quod non esse confectum, ex Bibuli literis intelliget; contra quam Cassius scripsit. Epist. 21, lib. V. MAN.

59. Ernest. addit *in*, quod absorptum putat a litera *m* sequenti. Nobis vero nihil addendum videtur. J. V. L.

60. *Quadringenarias*. Quæ quadringenos milites contineant: qua ex ratione 30 cohortes, erunt 12 peditum

nostra armatura xxx; equitum CIↃ CIↃ. Erit ad sustentandum, quoad Pompeius veniat; qui literis, quas ad me mittit, significat, suum negotium illud fore. Hiemant in nostra provincia Parthi; exspectatur ipse Orodes. Quid quæris? aliquantum est negotii.

De Bibuli edicto, nihil novi[61], præter illam exceptionem, de qua tu ad me scripseras, « nimis « gravi[62] præjudicio in ordinem nostrum ». Ego tamen habeo ἰσοδυναμοῦσαν[63], sed tectiorem[64], ex Q. Mucii, P. F., edicto Asiatico, « extra quam si ita « negotium gestum est, ut eo stari non oporteat, ex « fide bona »: multaque sum sequutus Scævolæ; in iis illud, in quo sibi libertatem censent Græci datam, ut Græci inter se disceptent suis legibus. Breve autem edictum est propter hanc meam διαίρεσιν[65], quod duobus generibus edicendum putavi: quorum unum est provinciale, in quo est de rationibus civitatum, de ære alieno, de usura, de syngraphis; in eodem omnia de publicanis; alterum, quod sine edicto satis commode transigi non potest, de hereditatum possessio-

millia, quibus si duo equitum, ut sequitur, millia conjungentur, duæ legiones fient, quas Dejotarus, ut scribit Cæsar, disciplina, atque armatura romana complures annos constitutas habuit. Corr.

61. Sic edd. pr. Lambinus vero, Manutius, etc. *nihil movi*. Ernest. primus veterem lectionem restituit. J. V. L.

62. *Nimis gravi*. Sic edixerat Bibulus de pactis conventis inter publicanos et provinciales: « Pacta conventa inter publicanos et provinciales, quæ nec vi, nec dolo malo facta erunt, servabo ». Hanc exceptionem, « quæ nec vi, nec dolo malo facta erunt », scripserat Atticus nimis gravis esse præjudicii in ordinem equestrem, cujus erant publicani, quod eos quodammodo argueret et vis et doli mali. Nec enim prætores eam adjecissent, nisi suspicio fuisset publicanos quædam gerere consuevisse vi et dolo malo. Proinde Cicero honori et existimationi ejus ordinis consultum cupiens de Bibuli edicto eam exceptionem sustulit, ejusque loco aliam ejusdem vis, sed tectiorem ex edicto Asiatico P. Mutii reposuit; et sic rem verbis temperavit. Bos.

63. Ἰσοδυναμοῦσαν. Vis ejusdem.

64. Ed. Rom. *certiorem;* Jenson. *rectiorem*. J. V. L.

65. Διαίρεσιν. Separationem, seu distributionem.

nibus, de bonis possidendis, magistris[66] faciendis, vendendis: quæ ex edicto et postulari, et fieri solent. Tertium, de reliquo jure dicundo, ἄγραφον[67] reliqui. Dixi me de eo genere mea decreta ad edicta urbana accommodaturum: itaque curo, et satisfacio adhuc omnibus. Græci vero exsultant, quod peregrinis[68] judicibus utuntur. Nugatoribus quidem, inquies. Quid refert? tamen se αὐτονομίαν[69] adeptos putant. Vestri enim[70], credo, graves habent, Turpionem sutorium, et Vettium mancipem. De publicanis quid agam, videris quærere. Habeo in deliciis, obsequor, verbis laudo, orno; efficio, ne cui molesti sint. Τὸ παραδοξότατον[71], usuras eorum, quas pactionibus adscripserant, servavit etiam Servilius. Ego sic: diem statuo satis laxam; quam ante si solverint, dico, me centesimas ducturum; si non solverint, ex pactione. Itaque et Græci solvunt tolerabili fœnore; et publicanis res est gratissima. Sic illa jam habent pleno modio, verborum honorem, invitationem crebram. Quid plura? sunt omnes ita mihi familiares, ut se quisque maxime putet. Sed tamen μηδὲν αὐτοῖς[72]. Scis reliqua[73].

De statua Africani (ὦ πραγμάτων ἀσυγκλώστων[74]! sed me ipsum delectavit in tuis literis), ain' tu? Scipio

66. *Magistris*. Auctionum. — Schütz. Ernest. duce, transposuit verba sic, « vendendis, magistris faciendis ». J. V. L.

67. Ἄγραφον. Non scriptum.

68. *Peregrinis*. Qui non essent Romani.

69. Αὐτονομίαν. Facultatem, libertatem utendi suis legibus se recuperasse arbitrantur.

70. *Vestri enim*. Ironia. Vos etiam Romæ graves habetis judices, Turpionem sutorium et Vettium mancipem; utrumque sordidissimi quæstus. Popm.

71. Τὸ παραδοξότατον. *Præter opinionem, et maxime mirandum*. Quod usuras, quas pepigerant, grandes nimis et centesimas excedentes servaverit Servilius vir severus. Græv.

72. Μηδὲν αὐτοῖς. *Nihil ipsis curæ est*. Supplendum μέλει.

73. *Scis reliqua*. Quæ perficiunt græcam sententiam. Man.

74. Ὦ πραγμάτων ἀσυγκλώστων. *O perturbatum rerum ordinem*, quo tu uteris in literis tuis! Idem.

hic Metellus[75] proavum suum nescit censorem non fuisse? Atqui nihil habuit aliud inscriptum, nisi cos.[76] ea statua, quæ ad Opis per te posita[77] in excelso est. In illa item, quæ est ad Πολυδεύκους[78], hercule inscriptum est, cos.; quam esse ejusdem, status, amictus, annulus, imago ipsa declarat. At mehercule ego quum in turma[79] inauratorum equestrium, quas hic[80] in Capitolio posuit, animadvertissem in Serapionis[81] subscriptione Africani[82] imaginem, erratum

75. *Scipio Metellus*. Constat ex Dione, Scipionem hunc Metellum, qui a Q. Cæcilio Metello Pio adoptatus est, Scipionis Nasicæ fuisse naturalem filium: ita ut avum habuerit Scipionem Nasicam eum, qui consul fuit cum D. Calpurnio Bestia, anno U. C. 642, proavum P. Scipionem Serapionem, qui consul quidem fuit, censor non fuit: quod Scipionem Metellum ignorasse, et vehementer miratur Cicero, et irridet. Ignorasse autem se declaravit Scipio, tum ex sermone quem habuit cum Attico, in quo forsan Ciceronem apud eum reprehendebat, quasi in suis libris negasset censorem fuisse: tum ex duabus ipsius Serapionis statuis, altera ad Opis, altera ad Pollucis posita, hoc intelligere potuerit, in quarum neutra censor, in utraque consul tantum scriptum legatur; quum omitti decus illud nec debuerit, nec soleret: tum denique quod Africani statuam censoriam in Serapionis inscriptione posuerit, ac si ipse quoque Serapio censor fuisset: nihilque referret, utrum Africani imago, Serapionis inscriptioni imponeretur, an hujus in Africani. Quæ inscitia Ciceroni eo turpior visa est, quod animadvertere potuerit, post Nasicæ consulatum, non modo Nasicam ipsum, censorem factum non fuisse, sed ne Cornelium quidem illo vivente. MALASP.

76. *Nisi cos.* Schütz. vero putat istam statuam hanc inscriptionem habuisse «P. Cornelius P. F. Scipio cens.» unde Metellum hanc de Serapione accipientem convincere erroris poterat, quod certum ac notum esset Serapionem censorem numquam fuisse. Idem infra malit inscriptum esse *Cens.* Sed quis vetat hæc intelligere de ipso Metelli proavo? ED.

77. *Per te posita.* Attici opera, antiquitatis totius peritissimi, hisce in rebus multi usi sunt. MAN.

78. Πολυδεύκους. *Pollucis.* Supple, templum.

79. *Turma.* Apte multitudinem statuarum equestrium *turmam* vocat: nam equitum est turma proprie, ut *caterva* peditum. ANONYM.

80. Olim, *hic Metellus.* Græv. auctore MSS Balliol. ejiciendum putabat *Metellus.* Recte. Ed. Rom. non habet. J. V. L.

81. *Serapionis.* Nempe Africani statua imposita fuerat basi, quæ destinata statuæ Serapionis, ei convenientem habebat inscriptionem. ANONYM.

82. Ed. Rom. habet, *Africanum agmen.* Ernest. conj. *Africani nomen,* vel *cognomen;* atque id alterum in or-

fabrile putavi; nunc video Metelli. O ἀνιστορησίαν[83] turpem! Nam illud de Flavio et fastis, si secus est, commune erratum est; et tu belle ἠπόρησας[84], et nos publicam prope opinionem sequuti sumus, ut multa apud Græcos. Quis enim non dixit, Εὔπολιν, τὸν τῆς ἀρχαίας[85], ab Alcibiade, navigante in Siciliam, dejectum esse in mare? Redarguit Eratosthenes: adfert enim, quas ille post id tempus fabulas docuerit. Num idcirco Duris Samius, homo in historia diligens, quod cum multis erravit, irridetur? Quis Zaleucum leges Locris scripsisse non dixit? num igitur jacet Theophrastus, si id a Timæo, tuo familiari, reprehensum est? Sed nescire, proavum suum censorem non fuisse, turpe est; præsertim quum post eum consulem, nemo Cornelius, illo vivo, censor fuerit.

Quod de Philotimo, et de solutione H-S XX DC scribis; Philotimum circiter kalend. januar. in Chersonesum audio venisse: ac mihi ab eo nihil adhuc. Reliqua mea Camillus scribit se accepisse; ea quæ sint, nescio, et aveo scire. Verum hæc posterius et coram fortasse commodius. Illud me, mi Attice, in extrema fere parte epistolæ commovit: scribis enim sic, τί λοιπόν[86]? deinde me obsecras amantissime, ne obliviscar vigilare, et ut animadvertam, quæ fiant. Num quid de quo inaudisti? etsi nihil ejusmodi est. Πολλοῦ[87] γε καὶ δεῖ. Nec enim me fefellisset, nec fallet. Sed ista admonitio tua tam accurata, nescio quid mihi significare visa

dinem recepit, nulla auctoritate, nisi sua. J. V. L.

83. O ἀνιστορησίαν. *O historiæ inscitiam!* Gruterus illud *O* literis romanis edidit, non græcis. Et recte quidem. Non enim græca uti oratione, vel phrasi Tullius voluit, sed latina, etiamsi græcam adhibuerit vocem, quoniam sic brevius dicebat venustiusque, quam si scripsisset, « O ignorationem historiæ turpem! » ANONYM.

84. Ἠπόρησας. Dubitasti.

85. Τὸν τῆς ἀρχαίας. Illum (Eupolim) ex veteri comœdia celebrem.

86. Τί λοιπόν. Quid superest?

87. Πολλοῦ. Multum quidem abest.

est. De M. Octavio[88], iterum jam tibi rescribo, te illi probe respondisse. Paullo vellem fidentius. Nam Cœlius libertum ad me misit, et literas accurate scriptas; sed de pantheris fœde, ac civitatibus[89]. Rescripsi, alterum me moleste ferre, si ego in tenebris laterem, nec audiretur Romæ, nullum in mea provincia nummum, nisi in æs alienum, erogari; docuique, nec mihi conciliare pecuniam licere, nec illi[90] capere: monuique eum, quem plane diligo, ut, quum alios accusasset, cautius viveret. Illud autem alterum, alienum esse existimatione mea, Cibyratas imperio meo publice venari. Lepta[91] tua epistola gaudio exsultat. Etenim scripta belle est, meque apud eum magna in gratia posuit. Filiola tua gratum mihi fecit, quod tibi diligenter mandavit, ut mihi salutem adscriberes; gratum etiam Pilia: sed illa officiosius, quod mihi, quem numquam[92] vidit. Igitur tu quoque salutem utrique adscribito. Literarum[93] datarum prid. kal. januar.

88. *De M. Octavio*. Ep. 21, lib. V.

89. *Civitatibus*. Scripserat ad Ciceronem Cœlius, ut et pantheras sibi mitteret, et M. Feridii agros, ad Div. VIII, 9, qui civitatibus fructus penderent, immunes esse vellet. De agris respondit Cicero: « *In mea provincia nihil cuiquam adimitur, nisi si quod quis debeat.* Nam, creditoribus ut satisfiat, volo. Itaque non est, quod petas, ut civitatibus adimam fructus, qui ex agris capiuntur. Ac miror, cur petas: quum Romæ audire possis, nullum in mea provincia nummum, nisi in æs alienum, erogari. Quod si non auditur, meaque sunt obscura facta, ut tamquam in tenebris lateam, moleste fero ». Man. — Ceterum hæc ad Cœlium epistola non exstat. Ed.

90. Ernest. legendum putat *ipsi*, nisi referatur ad Feridium, de quo Cœlius, ep. ad Div. VIII, 9. Sed significat ipsum Cœlium. J. V. L.

91. *Lepta*. Præfectus fabrorum sub Cicerone proconsule, quem scripserat V, 17 mirificum esse; quod Atticus Leptæ renuntiaverat. Ed. — Liber unus MS habet, « lecta tua epistola Dionysius gaudio exsultat ». Lamb. — Hic epistolæ secundæ initium facit Victorius. J. V. L.

92. *Quem quidem numquam*. Vulgo, « quem jampridem numquam »: sed ut repugnantia tollatur, quæ est *jampridem*, et *numquam*, emendavit Malaspina, uti nos edimus, Lambini audaciam hoc loco imitati. Oliv.

93. *Literas*. Victorii lectionem exhibemus, « Literas daturus prid. kal. januar. suavem habuisti recordatio-

suavem habuit recordationem clarissimi jurisjurandi[94]: quod ego non eram oblitus. Magnus enim prætextatus[95] illo die fui.

Habes ad omnia, non, ut postulasti, χρύσεα χαλκείων[96], sed paria paribus respondimus. Ecce autem alia pusilla epistola; quam non relinquam ἀναντιφώνητον[97]. Bene mehercule potuit[98] Lucceius Tusculanum; nisi forte : solet enim cum suo tibicine : et velim scire, quis sit status ejus. Lentulum quidem nostrum, præ ære[99], Tusculanum proscripsisse audio. Cupio hos expeditos videre; cupio etiam Sextium; adde, si vis, Cœlium; quibus omnibus est,

Αἴδεσθεν μὲν ἀνήνασθαι[100], δεῖσαν δ' ὑποδέχθαι.

nem, etc. » nisi quod ille *habuit*, nos *habuisti*. Et sic Muretus. Bosius vero legendum denique censuit, « Literarum datarum dies prid. kal. jan. suavem habuit, etc. » ut ostendit codex Baluzianus, de quo in præfatiuncula diximus. Oliv.

94. *Jurisjurandi*. Rempublicam atque Urbem mea unius opera esse salvam. Vide ad Div. V, 1; orat. pro Domo, etc. Videtur Atticus in fine epist. ad Ciceronem scriptæ hunc diem illi in memoriam revocasse. Ed.

95. *Magnus prætextatus*. Id est, consul. Acute vidit Wielandus se Ciceronem voluisse cum Pompeio *magno* et *paludato* conferre. Quæ sæpe mens Ciceronis fuit, ut patet ex Bruto, cap. 73. Ed.

96. Χρύσεα χαλκείων. *Aurea pro æneis*. Proverbium ductum ex Homero, ubi Glaucus et Diomedes arma permutant, ut aurea alter pro æneis acciperet. Iliad. Z, 236. Ern.

97. Ἀναντιφώνητον. Sine responsione.

98. *Potuit*. Vendere: nisi forte sibi retinet animi causa; solet enim ibi se cum suo servulo tibicine oblectare. Man. — *Potuit* proscribere, ut æs alienum dissolvat, quod ante contraxit : *nisi forte* aliquid parcimonia ex aliquo tempore comparserit. *Solet enim* jam non cum amplissimis viris, ut ante, convivari, sed *cum suo tibicine* versari. Junius.

99. *Ære*. Ita Gruterus, ex Bosii conjectura : nam *præ re* habent MSS. — Ed. Rom. habet *pr*. Jenson. *præter*. Post e MSS Palat. *præ re* datum, quasi *præter rem*. Quod Junius retinendum putat. Minus probabiliter. Aliquid tamen vitiosum etiamnum videtur. J. V. L.

100. Αἴδεσθεν μὲν ἀνήνασθαι. *Veriti sunt quidem recusare, timuerunt autem accipere*. Iliad. H, 93. Similiter obæratos dicit Sextium et Cœlium, et in illos omnes convenire versum hunc, quod veriti essent a Pompeio et republica dissentire : timuissent autem a Cæsare, etiamsi propter æs alienum

De Memmio restituendo [101] ut Curio cogitet, te audisse puto. De Egnatii Sidicini nomine, nec nulla, nec magna spe sumus. Pinarium, quem mihi commendas, diligentissime Dejotarus curat, graviter ægrum. Respondi etiam minori [102]. Tu, velim, dum ero Laodiceæ, id est, ad idus mai., quam sæpissime mecum per literas colloquare; et quum Athenas veneris (jam enim sciemus de rebus urbanis, de provinciis, quæ omnia in mensem martium sunt collata), utique ad me tabellarios mittas. Sed heus tu, jamne vos a Cæsare, per Herodem [103], talenta attica L extorsistis? in quo, ut audio, magnum odium Pompeii suscepistis. Putat enim, suos nummos vos comedisse; Cæsarem in Nemorensi [104] ædificando diligentiorem fore. Hoc ego ex P. Vedio, magno nebulone, sed Pompeii tamen familiari, audivi. Hic Vedius venit mihi obviam cum duobus essedis, et rheda equis juncta, et lectica, et familia magna: pro qua, si Curio legem [105] pertulerit, H-S centena pendat necesse est. Erat præterea

cuperent, pecunias accipere: sicut fecit Curio. POPMA.

101. *Restituendo.* De exsilio Patrensi. Epist. 19, lib. XIII, ad Div. Exsulabat autem de ambitu condemnatus. ED. — *Nomine.* Pecunia ab Egnatio exigenda. MAN.

102. *Minori.* Scilicet epistolæ.

103. Lambin. in MS reperit *Erotem.* Turneb. conj. *Orodem.* J. V. L.

104. *In Nemorensi.* Cæsar ædificabat villam sumptuosissimam in nemore Aricino, sacro Dianæ. POPMA. — Jocatur Cicero in solutionem a Cæsare factam Attico, et aliis ipsius Cæsaris creditoribus, qui illum ita importune appellarant, ut coactus fuerit nummos eis dinumerare, quos ædificando Nemorensi reservarat. BOSIUS. — *Diligentiorem*, parciorem in faciendis sumptibus. GRÆVIUS. — Sed cur Cæsaris frugalitas Pompeio displicuerit, Schütz. intelligit: « Pompeius putat suos nummos vos comedisse, quos a Cæsare extorsistis, nihilo secius eum in ædificando Nemorensi diligentiorem fore, h. e. curaturum ut celerius opus perficiatur, quominus se pecuniam a Cæsare accepturum sperat». SCH. — Hæc est Turnebi emendatio, Advers. XXIV, 20. MSS varie corrupti. J. V. L.

105. *Legem.* C. Scribonius Curio tribunus plebis lege definierat jumentorum, vehiculorum, et servorum numerum, quibus singulis cives romani ad iter faciendum uterentur: quam legem Viariam appellat Cœlius in epi-

cynocephalus[106] in essedo; nec deerant onagri. Numquam vidi hominem nequiorem. Sed extremum audi. Deversatus est Laodiceæ apud Pompeium Vindullum[107]: ibi sua deposuit, quum ad me profectus est. Moritur interim Vindullus: quæ res[108] ad Magnum Pompeium pertinere putabatur. C. Vennonius domum Vindulli venit; quum omnia obsignaret, in Vedianas res incidit. In his inventæ sunt quinque plangunculæ[109] matronarum, in quibus una sororis amici tui, hominis bruti[110], qui hoc utatur; et illius[111] lepidi, qui hæc tam negligenter ferat. Hæc te volui παριστορῆσαι[112]. Sumus enim ambo belle curiosi. Unum etiam velim cogites. Audio Appium προπύλαιον[113] Eleusine facere. Num inepti fuerimus, si nos quoque Academiæ fecerimus? Puto, inquies. Ergo id ipsum scribes ad

stola quadam ad Ciceronem. In eam legem committebat P. Vedius, quod cum pluribus vehiculis et numerosiore familia iter faceret, quam ea lex pateretur. Idcirco scribit Cicero eum pœnæ nomine H-S centena pensurum, si ea lex perlata fuerit a Curione. Bosius.

106. *Cynocephalus.* Fuerunt Cynocephali e simiarum genere, de quibus vide Salmasium ad Solinum. Græv.

107. *Vindullum.* Forte Pompeii libertum. Ed. — Olim legebatur, *vidi illum.* Castigavit Victorius. J. V. L.

108. *Res.* Hereditas. Liberti enim patronis, et patroni æque libertis heredes erant, quum aut intestati, aut sine filiis obiissent. Sin gentilis erat, de gentilitia hereditate accipiemus. Man.

109. MSS multi, *langunculæ.* Vett. edd. *lagunculæ.* Manut. suspicabatur, *imagunculæ.* Veram lectionem restituit Bosius, a græco πλάγγων, quo nomine Græci significant puppam, cujusmodi puppæ plerumque ex cera fingebantur. Plangunculæ ergo, i. e. pusilla matronarum signa inter res Vedianas inventæ fuerant. Ed.

110. *Bruti.* Alludit ad cognomina Bruti et Lepidi. M. Brutus, inquit, homo brutus et stolidus, qui Vedio familiariter utitur, nec animadvertit sororem suam propter illum adulterii suspectam esse; Lepidus vero, homo lepidus et facetus, qui tam turpem suspicionem in uxore leviter curat, et negligenter fert. Duæ autem fuerunt sorores Bruti, una Junia, uxor M. Lepidi postea triumviri; altera Tertia, sive Tertulla, nupta C. Cassio interfectori Cæsaris. Popma.

111. Ante *illius*, judice Manutio, intelligendum *uxoris*, nisi forte exciderit. J. V. L.

112. Παριστορῆσαι. Obiter scire.

113. Προπύλαιον. *Vestibulum*, ut esset in Urbe celebri monumentum nominis sui. Man.

me. Equidem valde ipsas Athenas amo. Volo esse aliquod monumentum. Odi falsas inscriptiones statuarum alienarum. Sed ut tibi placebit : faciesque me, in quem diem romana incidant mysteria, certiorem, et quo modo hiemaris. Cura, ut valeas. Post Leuctricam pugnam [114] die septingentesimo sexagesimo quinto.

114. *Post Leuctricam pugnam.* Quam *Bovillam* dixit, lib. V, epist. 13. Hinc Schütz. conjicit hanc epistolam, supputatione facta, scriptam esse VI kalend. mart. anno Urbis conditæ 703. Ed.

EPISTOLA II.

De Quinti fratris uxorem dimittendi consilio; de aliquot erratis in libris de Rep. de sua in administratione provinciæ moderatione et continentia; de spe discessus e provincia; de Bruti cum Salaminiis negotiis; de Appii causa, paucisque aliis rebus. (Laodiceæ, anno U. C. 703, mense aprili.)

CICERO ATTICO S.

Quum Philogenes, libertus tuus, Laodiceam ad me, salutandi causa, venisset, et se statim ad te navigaturum esse diceret; has ei literas dedi : quibus ad eas rescripsi, quas acceperam a Bruti tabellario. Et respondebo primum postremæ tuæ paginæ; quæ mihi magnæ molestiæ fuit; quod ad te scriptum est a Cincio de Statii sermone : in quo hoc molestissimum est, Statium dicere, a me quoque id consilium [1] probari. Probari autem? de isto hactenus. Dixerim me vel plurima [2] vincla tecum summæ conjunctionis optare : etsi sunt [3] amoris arctissima : tantum abest, ut ego ex

1. *Id consilium.* Consilium Quinti fratris de dimittenda Pomponia, Attici sorore. Statius autem Quinti libertus. Man.

2. *Plurima.* Ernest mallet *plura.* Causa non satis in promptu. J. V. L.

3. Sic ed. Jenson. etc. Ed. Rom. *sint*, quod Græv. repertum in MSS suis recepit, recte improbante Ernest. J. V. L.

eo, quo adstricti sumus, laxari aliquid velim. Illum autem[4] multa de istis rebus asperius solere loqui, sæpe sum expertus; sæpe etiam lenivi iratum. Id scire te arbitror. In hac autem peregrinatione, militiave nostra sæpe incensum ira vidi, sæpe placatum. Quid ad Statium scripserit, nescio. Quidquid acturus de tali re fuit, scribendum tamen ad libertum non fuit. Mihi autem erit maxime curæ, ne quid fiat secus, quam volumus, quamque oportet. Nec satis est in ejusmodi re, se quemque præstare[5]; maximæ[6] partes istius officii sunt pueri Ciceronis, sive jam adolescentis : quod quidem illum soleo hortari. Ac mihi videtur matrem valde, ut debet, amare, teque mirifice. Sed est magnum illud quidem, verumtamen multiplex pueri ingenium : quo ego regendo habeo negotii satis. Quoniam respondi postremæ tuæ paginæ prima mea; nunc ad primam revertar tuam. Peloponnesias civitates omnes maritimas esse, hominis non nequam, sed etiam tuo judicio probati, Dicæarchi tabulis credidi. Is multis nominibus, in Trophoniana Chæronis[7] narratione, Græcos in eo reprehendit, quod mare tam sequuti sunt[8]; nec ullum in Peloponneso locum excipit. Quum mihi auctor placeret (etenim erat ἱστορικώτατος[9], et vixerat in Peloponneso), admirabar tamen; et, vix accredens, communicavi cum Dionysio. Atque is primo est commotus; deinde, quod tum de isto Dicæarcho[10] non minus

4. *Illum autem*. Quintum. MAN.

5. *Se quemque præstare*. Se ipsum curare ut officium faciat, sed etiam contendere, ut alii faciant. SCH.

6. *Maximæ*. Alii, «ac maxime». J. V. L.

7. *Charonis*. Chæronem loquentem induxerat Dicæarchus in libris περὶ τῆς εἰς Τροφωνίου καταβάσεως. Athenæus. MAN. — Alii, *Charonis*. J. V. L.

8. Ernest. putat corrigendum *sint*. J. V. L.

9. Ἱστορικώτατος. Historiæ peritissimus.

10. Glossema, *Dicæarcho*, suspicor. MAN.

bene existimabat, quam tu de C. Vestorio[11], ego de M. Cluvio, non dubitabat, quin ei crederemus. Arcadiæ censebat esse Lepreon quoddam[12] maritimum; Tenea[13] autem, et Aliphera, et Tritia νεόκτιστα[14] ei videbantur; idque τῷ τῶν νεῶν[15] καταλόγῳ confirmabat, ubi mentio non fit istorum. Atque istum ego locum totidem verbis a Dicæarcho transtuli[16]. Phliasios autem dici sciebam: et ita, fac, ut habeas; nos quidem sic habemus. Sed primo me ἀναλογία deceperat, Φλιοῦς, Ὀπoῦς, Σιποῦς· quod Ὀπούντιοι, Σιπούντιοι. Sed hoc continuo correximus. Lætari te nostra moderatione et continentia video. Tum id magis faceres, si adesses; atque hoc foro, quod egi ex idibus febr. Laodiceæ ad kalend. mai. omnium dioecesium, præter Ciliciæ, mirabilia quædam effecimus: ita multæ civitates omni ære alieno liberatæ, multæ valde levatæ sunt; omnes suis legibus et judiciis usæ, αὐτονομίαν[17] adeptæ, revixerunt. His ego duobus generibus facultatem ad se ære alieno liberandas, aut levandas dedi; uno, quod omnino nullus in imperio meo sumptus factus est (nullum quum dico, non loquor ὑπερβολικῶς[18]), nullus, inquam, ne teruncius quidem. Hac autem re, incredibile est, quantum civitates emerserint. Accessit

11. *Tu de C. Vestorio.* Jocose fidem historici comparat cum fide fœneratorum. ED.

12. *Quoddam.* Ernest. malit *quondam.* J. V. L.

13. MSS, *Tene.* Sequimur Grævium, qui sequutus ipse omnes veteres videtur. J. V. L.

14. Νεόκτιστα. Nuper condita.

15. Τῷ τῶν νεῶν. Navium enumeratione, Iliad. B.

16. *Transtuli.* In libros de Republica, ad quos pertinebat disputatio de commerciis et mercatibus civitatum, quibus maritimæ magis abundant et pollent, quam mediterraneæ: quod ipsum etiam disputat Aristòt. in suis Polit. lib. VI et VII. POPMA. — *Ut habeas.* Ut corrigas. Nam *Phliuntios* non recte scripseram, analogia deceptus; quod ut ab Ὀποῦς, Σιποῦς, Ὀπούντιοι, Σιπούντιοι, item Phliuntios a Φλιοῦς deduci putaveram. MAN.

17. Αὐτονομίαν. Facultatem suis legibus vivendi.

18. Ὑπερβολικῶς. Supra modum.

altera. Mira erant in civitatibus ipsorum furta Græcorum, quæ magistratus sui fecerant. Quæsivi ipse de iis, qui annis decem proximis magistratum gesserant. Aperte fatebantur. Itaque, sine ulla ignominia, suis humeris pecunias populis retulerunt. Populi autem, nullo gemitu, publicanis, quibus hoc ipso lustro nihil solverant, etiam superioris lustri reddiderunt. Itaque publicanis in oculis sumus. Gratis[19], inquis, viris. Sensimus. Jam cetera jurisdictio nec imperita[20], et clemens cum admirabili facilitate. Aditus autem ad me minime provinciales[21]. Nihil per cubicularium. Ante lucem inambulabam domi, ut olim candidatus. Grata hæc et magna, mihique nondum laboriosa ex illa vetere militia[22]. Nonis mai. in Ciliciam cogitabam; ibi quum junium mensem consumpsissem, atque utinam in pace (magnum enim bellum impendet a Parthis)! quintilem in reditu ponere. Annuæ enim mihi operæ a. d. III kalend. sex. emerentur[23]. Magna autem in spe sum, mihi nihil temporis prorogatum iri. Habebam acta urbana usque ad nonas martias; e quibus intelligebam, Curionis nostri constantia[24] omnia potius actum iri, quam de provinciis. Ergo, ut spero, propediem te videbo.

Venio ad Brutum tuum, imo nostrum : sic enim mavis. Equidem omnia feci, quæ potui aut in mea

19. *Gratis, inquis, viris.* I. e. spero publicanos tibi gratias retulisse, idque Cicero quum addit *Sensimus*, ait se expertum esse. Ed.

20. Falsum hoc, multis judicantibus doctis viris, legendumque *impedita*. J. V. L.

21. *Provinciales.* Difficiles, qualibus uti solent alii, qui provinciis præsunt. Corr. — Vide epist. 1, lib. I, ad Quintum Fratrem.

22. *Ex illa vetere militia.* Ex illo tempore, quum me ambitionis occupatio, et forensium rerum labor exercebat. Ed.

23. *Emerentur.* Hoc est, explentur. Inferius epist. 5 hujus libri, « annuum tempus prope jam emeritum habebamus ». Casaub.

24. *Curionis nostri constantia.* Intercedentis. Vide epist. 13, lib. VIII, ad Div. Corr.

provincia perficere, aut in regno experiri. Omni igitur modo egi cum rege, et ago quotidie, per literas scilicet. Ipsum enim triduum quatriduumve mecum habui turbulentis in rebus[25], quibus eum liberavi. Sed et tum præsens, et postea creberrimis non destiti rogare et petere mea causa, suadere et hortari sua. Multum profeci, sed quantum, non plane, quia longe absum, scio. Salaminios autem (hos enim poteram coercere) adduxi, ut totum nomen Scaptio[26] vellent solvere; sed centesimis ductis a proxima quidem syngrapha, nec perpetuis, sed renovatis quotannis. Numerabantur nummi : noluit Scaptius. Tun' qui ais, Brutum cupere aliquid perdere? Quaternas habebat in syngrapha. Fieri non poterat; nec, si posset, ego pati possem[27]. Audio omnino Scaptium pœnitere. Nam quod senatusconsultum esse dicebat, ut jus ex syngrapha diceretur; eo consilio factum est, quod pecuniam Salaminii contra legem Gabiniam sumpserant. Vetabat autem Auli lex[28], jus dici de ita sumpta pecunia. Decrevit igitur senatus, ut jus diceretur ista syngrapha. Nunc ista habet juris idem, quod ceteræ, nihil præcipui. Hæc a me ordine facta, puto me Bruto probaturum; tibi, nescio; Catoni certe probabo. Sed jam ad te ipsum revertor. Ain' tandem, Attice, laudator integritatis et elegantiæ[29]? « Ausus es hoc ex ore tuo? » inquit Ennius : ut equites Scaptio ad pecuniam cogendam darem, me rogare? An tu, si mecum esses, qui scribis morderi te interdum, quod non simul sis, paterere me id facere, si vellem? Non am-

25. *Turbulentis in rebus*. Quum pæne civilibus insidiis sim oppressus. Ed.

26. *Scaptio*. Vide lib. V, epist. 21.

27. Ernest. in *possem* hærebat semper; cui magis *poteram* placuisset. J. V. L.

28. *Auli lex*. Auli Gabinii. Man.

29. Alii, « elegantiæ nostræ ». J. V. L.

plius, inquis, quinquaginta. Cum Spartaco [30] minus multi primo fuerunt. Quid tandem isti mali in tam tenera [31] insula non fecissent? non fecissent autem? imo quid ante adventum meum non fecerunt? Inclusum in curia senatum habuerunt Salaminium ita multos dies, ut interierint nonnulli fame. Erat enim præfectus Appii Scaptius, et habebat turmas ab Appio. Id me igitur tu, cujus mehercule os mihi ante oculos solet versari, quum de aliquo officio ac laude cogito, tu me, inquam, rogas, præfectus ut Scaptius sit? Alias hoc statueramus, ut negotiatorem neminem; idque Bruto probaveramus. Habeat is turmas? cur potius, quam cohortes? sumptu jam nepos [32] evadit Scaptius. Volunt, inquis [33], principes [34]. Scio: nam ad me Ephesum usque venerunt, flentesque equitum scelera, et miserias suas detulerunt. Itaque statim dedi literas, ut ex Cypro equites ante certam diem decederent: ob eamque causam, tum ob ceteras, Salaminii nos in cælum decretis suis sustulerunt. Sed jam quid opus equitatu? Solvunt enim Salaminii. Nisi forte id volumus armis efficere, ut fœnus quaternis centesimis ducant. Et ego audebo legere umquam, aut attingere

30. *Cum Spartaco*. Duce fugitivorum, qui bellum servile commovit, et vel cum quingentis prædonibus jam satis mali facere potuit. Sch.

31. *Tenera*. Hoc est, parum munita, et injuriis opportuna. Casaub. — Ernest. intellexit de hominibus mollibus, et minus fortibus. Ed.

32. *Nepos*. Miratur Cicero, cur turmas equitum potius velit Scaptius, quam peditum cohortes, quum in illis alendis majores sumptus facere oporteat: quasique jocans dicit (ut putamus) « sumptu jam nepos evadet Scaptius », quum primum avarus ac fœnerator a nobis haberetur, nunc repente prodigus et sumptuosus factus est. Vict. — Ed. Cratandri, « sumptuum jam nec vades poscet Scaptius ». In margine vero nostram habet lectionem. J. V. L.

33. MSS quidam, et edd. multæ veteres, *inquit*, quod melius videtur Grævio. Sed Ernest. recte putat ad Atticum potius pertinere quam ad Scaptium. J. V. L.

34. *Principes*. Cypri. *Scio*, εἰρωνικῶς · ex hoc, inquit, judica, etc. Man.

eos libros, quos tu dilaudas, si tale quid fecero? Nimis, nimis, inquam, in isto Brutum amasti, dulcissime Attice; nos, vereor, ne parum. Atque hæc, scripsi ego ad Brutum, scripsisse te ad me. Cognosce nunc cetera.

Pro Appio nos hic omnia faciemus; honeste tamen, sed plane libenter: nec enim ipsum odimus; et Brutum amamus; et Pompeius mirifice a me contendit; quem mehercule plus plusque in dies diligo. C. Cœlium quæstorem huc venire audisti. Nescio, quid sit: sed [35].... Pammenia [36] illa mihi non placent. Ego me spero Athenis fore mense septembri. Tuorum itinerum tempora scire sane velim. Εὐήθειαν [37] Sempronii Rufi cognovi ex epistola tua Corcyræa. Quid quæris? invideo potentiæ Vestorii [38]. Cupiebam etiam nunc plura garrire: sed lucet; urget turba; festinat Philogenes. Valebis igitur, et valere Piliam et Cæciliam nostram [39] jubebis literis. Salvebis a meo Cicerone.

35. *Sed.* Ἀποσιώπησις. Quasi innuat Cicero Cœlium non venturum, aut tale quid. Bosius.

36. *Pammenia.* Sunt negotia illa *Pammenis*, de quibus supra lib. V, sub finem epist. 20. Junius.

37. Εὐήθειαν. Fatuam simplicitatem.

38. *Vestorii.* Cui controversia fuerit cum homine tam fatuo. Hic est Sempronius Rufus, qui Rufio per irrisionem vocatur. Vide supra V, 2, et VIII, 7. Ed.

39. *Nostram.* Malim, *Cæciliam* nostris *jubebis literis.* Muret.

EPISTOLA III.

Nondum apud se constitutum esse cui provinciam tradat. De rebus urbanis certior fieri cupit: quid in Bruti negotiis egerit exponit; quam valde Q. Cicero filius ob patris consilium Pomponiam dimittendi conturbatus sit refert; rogat ut sibi Q. Celeris orationem in Servilium mittat. (Ex Cilicia, anno U. C. 703, mense junio.)

CICERO ATTICO S.

Etsi nil sane habebam novi, quod post accidisset, quam dedissem ad te Philogeni, liberto tuo, literas: tamen quum Philotimum Romam remitterem, scribendum aliquid ad te fuit. Ac primum illud, quod me maxime angebat (non quo me aliquid juvare posses: quippe res enim est in manibus; tu autem abes longe gentium:

Πολλὰ δ' ἐν μεταιχμίῳ
Νότος κυλίνδει κύματ' εὐρείης ἁλὸς [1]),

obrepsit dies, ut vides (mihi enim a. d. III kal. sext. de provincia decedendum est), nec succeditur. Quem relinquam, qui provinciæ præsit? Ratio quidem, et opinio hominum postulat fratrem: primum, quod videtur esse honos; nemo igitur potior; deinde, quod solum habeo prætorium. Pomptinius enim ex pacto et conventu (nam ea lege exierat) jam a me discesserat. Quæstorem [2] nemo dignum putat. Etenim est levis,

1. Πολλὰ δ' ἐν μεταιχμίῳ Νότος κυλίνδει κύματ' εὐρείης ἁλός. *Multos vero in medio Auster volvit fluctus lati maris.* Proverb. ingens intervallum: et multa in medio. — Significat se ab Attico sat magno vel maris interjecti intervallo distineri. Sch.

2. *Quæstorem.* Cœlius nondum venerat. Mescinium igitur intellige. Manutius.

libidinosus, sagax [3]. De fratre autem primum illud est : persuaderi ei non posse arbitror. Odit enim provinciam. Et hercule nihil odiosius, nihil molestius. Deinde, ut mihi nolit negare; quidnam mei sit officii? quum bellum esse in Syria magnum putetur, id videatur in hanc provinciam erupturum; hic præsidii nihil sit; sumptus annuus decretus sit : videaturne aut pietatis esse meæ, fratrem relinquere; aut diligentiæ, nugarum aliquid [4] relinquere? Magna igitur, ut vides, sollicitudine afficior, magna inopia consilii. Quid quæris? toto negotio nobis opus non fuit [5]. Quanto tua provincia [6] melior? decedes, quum voles, nisi forte jam decessisti; quem videbitur, præficies Thesprotiæ et Chaoniæ [7]. Necdum tamen ego Quintum conveneram, ut jam, si id placeret, scirem, possetne ab eo impetrari : nec tamen, si posset, quid vellem, habebam. Hoc est igitur ejusmodi. Reliqua plena adhuc et laudis, et gratiæ, digna iis libris [8], quos [9] tu laudas. Conservatæ civitates; cumulate publicanis satisfa-

3. *Sagax*. Cujacius emendat *tagax*. Unde autem ducta sit vox *tagax*, in promptu est. Significatione quadam obscura : quod si cui est, discat ex Festo, cujus hæc verba sunt : « Tagax, furunculus a tagendo dictus : cujus vocabuli Lucilius meminit : Et mutone manum proscribere posse tagacem ». Dicebant autem *tago*, veteres, pro *tango*. Lamb. — Ita quoque ex Tornæsiano Bosius. Alii, *salax*; alii, *rapax*. — Possit vero, ait Manutius, *sagax* referri ad furta, ut sit quasi prædæ latentis callidus indagator. J. V. L. — Et hanc interpretationem nos libenter accipimus. Ed.

4. *Nugarum aliquid*. Levem hominem Mescinium. Non pius, si fratrem relinquo : non diligens, si quæstorem, rei militaris expertem. Man.

5. *Toto negotio nobis opus non fuit*. Id est, toto hoc negotio carere nos oportuit, nullamque provinciæ hujus partem attingere. Sic infra : « Totis igitur literis nihil opus fuit », quod est : Prorsus scribendum non fuit. Malasp.

6. *Provincia*. Epirotica negotiatio. Malo cum Schütz. intelligere, quasi jocose dictum, de Attici possessionibus in Epiro. Ed.

7. *Thesprotiæ et Chaoniæ*. Agris ac villis tuis ibi sitis. Ed.

8. *Digna iis libris*. Meis de Republica. Ed.

9. Alii, « quos dilaudas ». J. V. L.

ctum; offensus contumelia nemo; decreto justo et severo perpauci; nec tamen quisquam, ut queri audeat. Res gestæ dignæ triumpho : de quo ipso nihil cupide agemus; sine tuo quidem consilio certe nihil. Clausula est difficilis in tradenda provincia : sed hæc deus aliquis gubernabit. De urbanis rebus scilicet plura tu scis; sæpius, et certiora audis. Equidem doleo, non me tuis literis certiorem fieri. Huc enim odiosa afferebantur de Curione, de Paullo [10] : non quo ullum periculum videam stante Pompeio, vel etiam sedente; valeat modo; sed mehercule Curionis et Paulli, meorum familiarium, vicem doleo. Formam igitur mihi totius reipublicæ, si jam es Romæ, aut quum eris, velim mittas, quæ mihi obviam veniat, ex qua me fingere possim, et præmeditari, quo animo accedam ad Urbem : est enim quiddam, advenientem non esse peregrinum atque hospitem.

Et, quod pæne præterii, Bruti tui causa, ut sæpe ad te scripsi, feci omnia. Cyprii numerabant; sed Scaptius [11] centesimis, renovato in singulos annos fœnore, contentus non fuit. Ariobarzanes non in Pompeium prolixior per ipsum, quam per me in Brutum : quem tamen ego præstare [12] non poteram. Erat enim rex perpauper; aberamque ab eo ita longe, ut nihil possem, nisi literis : quibus pugnare non destiti. Summa hæc est. Pro ratione pecuniæ liberalius [13] est Brutus tractatus, quam Pompeius. Bruto curata hoc

10. *De Curione, de Paullo.* C. Scribonio Curione tribuno plebis, L. Æmilio Paullo consule, utroque Cæsaris causam defendente, accepta grandi pecunia. MAN.

11. *Scaptius.* Vide lib. V, 21, et VI, 1, 2.

12. *Præstare.* Præstare aliquem dicimur, quum efficimus, ne quid is committat secus, quam volumus; ut ad Q. Fr. « Ego Messallam Cæsari præstabo ». MAN.

13. Omnes MSS *liberius.* Sed jam *liberalius* e Victorii et Manut. conjectura Bosius et Gruterus receperant. J. V. L.

anno talenta circiter c. Pompeio in sex mensibus promissa cc. Jam in Appii negotio quantum tribuerim Bruto, dici vix potest. Quid est igitur, quod laborem? Amicos habet meras nugas [14], Matinium, Scaptium; qui, quia non habuit a me turmas equitum, quibus Cyprum vexaret, ut ante me fecerat, fortasse succenset; aut quia præfectus non est, quod ego nemini tribui negotiatori, non C. Vennonio, meo familiari, non tuo M. Lenio, et quod tibi Romæ ostenderam me servaturum, in eo [15] perseveravi. Sed quid poterit queri is, qui, auferre pecuniam quum posset, noluit? Scaptio [16], qui in Cappadocia fuit, puto esse satisfactum. Is a me tribunatum [17] quum accepisset, quem ego ex Bruti literis ei detulissem, postea scripsit ad me, se uti nolle eo tribunatu. Gavius est quidam; cui quum præfecturam [18] detulissem Bruti rogatu, multa et dixit, et fecit cum quadam mea contumelia, P. Clodii canis [19]. Is me nec proficiscentem Apameam prosequutus est; nec, quum postea in castra venisset, atque inde discederet, num quid vellem, rogavit; et fuit aperte mihi, nescio quare, non amicus. Hunc ego si in præfectis habuissem, quem tu me hominem putares? qui, ut scis, potentissimorum hominum contumaciam numquam tulerim, ferrem hujus adseclæ? etsi hoc plus est, quam ferre, tribuere etiam beneficii aliquid et honoris. Is igitur Gavius quum Apameæ me nuper vidisset Romam proficiscens, me

14. *Meras nugas.* Homines levissimos et nequissimos. Sch.

15. Alii, *quo.* J. V. L.

16. *Scaptio.* Fuerunt enim duo Scaptii amici Bruti : unus negotiator in Cilicia, et præfectus Appii in Cypro; alter negotiator in Cappadocia. Popma. — *Scaptio.* Marco ejus, de quo paullo ante, fratri. Sch.

17. *Tribunatum.* Militum.

18. *Præfecturam.* Nempe extra provinciam. Ed.

19. *Canis.* Scio *canis* posse defendi ex historia : mihi tamen magis place-

ita appellavit (Culleolum [20] vix auderem) : Unde, inquit, me jubes petere cibaria præfecti ? Respondi lenius, quam putabant oportuisse, qui aderant; me non instituisse iis dare cibaria, quorum opera non essem usus. Abiit iratus. Hujus nebulonis obiratione[21] si Brutus moveri potest, licebit eum solus ames; me æmulum non habebis. Sed illum eum futurum esse puto, qui esse debet. Tibi tamen causam notam esse volui; et ad ipsum hæc perscripsi diligentissime. Omnino (« soli enim sumus [22] ») nullas umquam ad me literas misit Brutus, ne proxime quidem de Appio, in quibus non inesset arrogans, ἀκοινώνητον [23] aliquid. Tibi autem valde solet in ore esse,

.... Granius [24] autem
Non contemnere se, et reges odisse superbos.

In quo tamen ille mihi risum magis, quam stomachum, movere solet; sed plane parum cogitat, quid scribat, aut ad quem.

Q. Cicero puer legit, ut opinor, et certe, epistolam inscriptam patri suo. Solet enim aperire, idque de meo consilio; si quid forte sit, quod opus sit sciri. In ea autem epistola erat illud idem de sorore, quod ad me. Mirifice conturbatum vidi puerum. Lacrymans, mecum est questus. Quid quæris? miram in eo pietatem, suavitatem, humanitatemque perspexi : quo majorem spem habeo, nihil fore aliter, ac deceat. Id te igitur scire volui.

ret *causa*, ut est emendatum in libro viri doctissimi. Ursin.

20. *Culleolum*. Ad Div. lib. XIII, ep. 41, scribit ad L. Culleolum provinciæ præfectum : sed hic alium, nullius pretii hominem, videtur intelligere. Manut.

21. Edd. pr. *operatione*. Varie emendant, *oratione*, et id e MSS *ratione, peroratione, oberratione*. Sequimur cod. Bosii. J. V. L.

22. Ex Terentio. J. V. L.

23. Ἀκοινώνητον. Alienum a familiari consuetudine.

24. *Granius*. Granius, inquit, quem potentiores despiciebant, ipse non

Ne illud quidem prætermittam : Hortensius filius fuit Laodiceæ, gladiatoribus [25], flagitiose et turpiter. Hunc ego patris causa vocavi ad cœnam, quo die venit; et ejusdem patris causa nihil amplius [26]. Is mihi dixit, se Athenis me exspectaturum, ut mecum decederet. Recte, inquam : quid enim dicerem? Omnino puto nihil esse, quod dixit [27]. Nolo quidem [28], ne offendam patrem, quem mehercule multum diligo. Sin fuerit meus comes, moderabor ita, ne quid eum offendam, quem minime volo. Hæc sunt; etiam illud. Orationem Q. Celeris mihi velim mittas contra M. Servilium [29]. Literas mitte quam primum. Si [30] nihil; nihil fieri, vel per tuum tabellarium. Piliæ et filiæ salutem. Cura, ut valeas.

contemnebat, sed plurimi faciebat : idemque reges oderat superbos, hoc est, magnates illos, qui ipsum despectui habebant. Hic Cicero sibi partes sumit Granii Luciliani, ut Bruti fastum, et arrogantiam retundat, usurpatque versus Lucilii, quos in ore frequenter Atticus habebat. Bos.

25. *Gladiatoribus.* Hoc est, quum ludi gladiatorii darentur Laodiceæ. Græv.—Al. addunt *cum*. Male. J.V. L.

26. *Nihil amplius.* Ad cœnam vocavi, quod esset Hortensii filius : aliis enim officiis non sum prosequutus, ne pater, cui scio odiosum, invisumque esse, moleste ferret. Man.

27. *Omnino.... dixit.* Puto *quod dixit* se velle mecum decedere, id tantum dicis gratia, non quod revera ei propositum sit, dixisse. Ed.

28. *Nolo quidem.* Eum me comitari, ne pater Hortensius forte ea re quasi nimiæ meæ cum filio familiaritatis indicio offendatur. Sch.

29. *M. Servilium.* De repetundis accusatum. Ep. 8, lib. VIII, ad Div. Corr.

30. *Si nihil.* Si nihil sit, inquit, quod scribas, volo tamen mihi nunties vel per tuum tabellarium, nihil fieri. Bos. — Olim, « si nihil fuerit, v. p. t. t. » J. V. L.

EPISTOLA IV.

De difficultate provinciam extremis mensibus administrandi. De variis rebus domesticis. (Tarsi, anno U. C. 703, mense junio.)

CICERO ATTICO S.

Tarsum venimus nonis juniis. Ibi me multa moverunt : magnum in Syria bellum; magna in Cilicia latrocinia; mihi difficilis ratio administrandi, quod paucos dies habebam reliquos annui muneris : illud autem difficillimum ; relinquendus erat ex senatusconsulto, qui præesset. Nihil minus probari poterat, quam quæstor Mescinius. Nam de Cœlio nihil audiebamus. Rectissimum videbatur, fratrem cum imperio relinquere : in quo multa molesta, discessus noster, belli periculum, militum improbitas, sexcenta præterea. O rem totam odiosam ! Sed hæc fortuna viderit : quoniam consilio non multum uti licet. Tu, quando Romam salvus, ut spero, venisti, videbis, ut soles, omnia, quæ intelliges nostra interesse, in primis de Tullia mea ; cujus de conditione [1] quid mihi placeret, scripsi ad Terentiam, quum tu in Græcia esses : deinde de honore nostro. Quod enim tu abfuisti, vereor ut satis diligenter actum in senatu sit de literis meis. Illud præterea μυστικώτερον [2] ad te scribam ; tu sagacius odorabere : Τῆς δάμαρτός [3] μου ὁ ἀπελεύθερος (οἶσθα ὃν λέγω) ἔδοξέ μοι πρώην, ἐξ ὧν ἀλογευόμενος παρεφθέγγετο, πεφυρακέ-

1. *De conditione*. De nuptiis.

2. Μυστικώτερον. Secretius.

3. Τῆς δάμαρτος. *Uxoris meæ libertus (nosti quem dico) visus est mihi dudum e verbis, quæ inconsiderate effutiebat, turbasse calculos, ex coemptione bonorum Crotoniatæ tyrannicidæ*, hoc est, T. Annii Milonis, qui Clodium occidit. *Timeo, ne id adhuc non intellexeris. Unus nimirum hoc*

ναι τὰς ψήφους ἐκ τῆς ὠνῆς τῶν ὑπαρχόντων τοῦ Κροτωνιάτου τυραννοκτόνου. Δέδοικα δὴ, μή τι νοήσῃς. Εἰς δή που τοῦτο δὴ περισκεψάμενος, τὰ λοιπὰ ἐξασφάλισαι. Non queo tantum, quantum vereor, scribere. Tu autem fac, ut mihi tuæ literæ volent obviæ. Hæc festinans scripsi in itinere atque agmine. Piliæ et puellæ Cæciliæ bellissimæ salutem dices.

ubi consideraveris, reliqua in tuto pone. — Walkenarius in Diatr. de fragm. Eurip. p. 193, ultima paullum imitata e Sophoclis Œdipode deprompta esse censebat, et ingeniose conjiciebat legendum esse ad hunc locum, Δέδοικα δὴ, μή τοι νοήσῃς Οἰδίπου. J. V. L.

EPISTOLA V.

Petit, ut sibi e provincia decessuro Atticus literas obviam mittat; seque sollicitudine provinciæ, sub ipsum decessionis tempus, valde urgeri significat. (Tarsi, anno U. C. 703, mense junio.)

CICERO ATTICO S.

Nunc quidem profecto Romæ es; quo te, si ita est, salvum venisse gaudeo: unde quidem quamdiu abfuisti, magis a me abesse videbare, quam si domi esses[1]. Minus enim mihi meæ notæ res erant, minus etiam publicæ. Quare velim, etsi, ut spero, te hæc legente aliquantum viæ[2] processero, tamen obvias literas quam argutissimas de omnibus rebus crebro mittas, in primis de quo scripsi ad te antea: Τῆς[3] ξυν-

1. *Quam si domi esses.* Quam si esses Romæ: et tamen minus a me aberas, in Græciam quum esses. Man.

2. *Te hæc legente aliquantum tamen viæ.* Sed abest *tamen* ab editione Rom. Recte deleri volebat Grævius. Pro quo Ernest. conj. *jam.* J. V. L.

3. Τῆς ξυναόρου. *Uxoris meæ libertus visus est mihi sæpe garriens et errans in conciliabulis et circulis, quodam modo conturbasse rationes in bonis Crotoniatæ.*

αόρου τῆς ἐμῆς οὐξελεύθερος ἔδοξέ μοι θαμὰ βατταρίζων, καὶ ἀλύων τοῖς ξυλλόγοις καὶ ταῖς λέσχαις, ὑπό τι πεφυρακέναι τὰς ψήφους ἐν τοῖς ὑπάρχουσι τοῖς τοῦ Κροτωνιάτου. Hoc tu indaga, ut soles; ast hoc magis. Ἐξ ἄστεως[4] ἑπταλόφου τειχῶν παρέδωκεν μνῶν κδ. μη. ὀφειλημάτων Καμίλλῳ, ἑαυτόν τε ὀφείλοντα μνᾶς κδ. ἐκ τῶν Κροτωνιατικῶν, καὶ ἐκ τῶν Χεῤῥονησιατικῶν μη· καὶ μνᾶς κληρονομήσας χμ. χμ., τούτων δὲ μηδὲ ὀβολὸν διαλύσασθαι, πάντων ὀφειληθέντων τοῦ δευτέρου μηνὸς τῇ νουμηνίᾳ· τὸν δὲ ἀπελεύθερον αὐτοῦ, ὄντα ὁμώνυμον τῷ Κόνωνος πατρὶ, μηδὲν ὁλοσχερῶς πεφροντικέναι. Ταῦτα οὖν, πρῶτον μὲν, ἵνα πάντα σώζηται· δεύτερον δὲ, ἵνα μηδὲ τῶν τόκων ὀλιγωρήσῃς τῶν ἀπὸ τῆς προεκκειμένης ἡμέρας. Ὅσας αὐτὸν ἠνέγκαμεν, σφόδρα δέδοικα. Καὶ γὰρ παρῆν πρὸς ἡμᾶς κατασκεψόμενος, καί τι σχεδὸν ἐλπίσας· ἀπογνοὺς δὲ, ἀλόγως ἀπέστη, ἐπειπὼν, Εἴκω· αἰσχρόν τοι δηρόν τε μένειν· meque objurgavit vetere proverbio, τὰ μὲν διδόμενα[5].

Reliqua vide, et, quantum fieri potest[6], perspiciamus[7]. Etsi annuum tempus prope jam emeritum habebamus (dies enim XXXIII[8] erant reliqui), sollicitudine provinciæ tamen vel maxime urgebamur. Quum

4. Ἐξ ἄστεως. *Ex urbis septicollis mœnibus* (id est, Roma) *Camillo edidit* (Philotimus libertus uxoris meæ) *rationes XXIV minarum, et XLVIII minarum æris alieni* (ab uxore scilicet contracti), *seque debere XXIV minas ex bonis Crotoniaticis* (hoc est, Milonis) *et Chersoniticis* (in Chersoneso exactis) *XLVIII, et quamvis ex hereditatibus, quas adierit, redegerit bis sexcentas et quadragenas, se tamen æris illius alieni ne obolum quidem dissolvisse, quum jam debeantur a kal. secundi mensis: libertum autem ejus, qui idem, quod Cononis pater* (Timotheus) *nomen habebat, nihil curasse. Primum igitur hoc, omnia ut serventur: alterum, ut ne usuras quidem negligas, quæ debentur ex die supra posito. Per eos dies, quibus illum pertuli, magno in timore fui. Venerat enim explorandi causa, atque aliquid sperabat: qua spe frustratus abiit temere; sic fatus: Concedo, Turpe est diu manere, etc.* ex Hom. Iliad. B, 298.

5. Τὰ μὲν διδόμενα. Proverbium hoc ita suppleri ex Platonis Gorgia potest: τὰ μὲν διδόμενα ἀνάγκη δέχεσθαι, *quæ dantur necesse est accipere.* Ernest.

6. *Quantum fieri potest.* Lego, « quantum potest, perspice. Nos etsi, etc. » Bosius Baluz.

7. *Perspiciamus.* Grævius corrigit optime, ut videtur, *prospiciamus.* J. V. L.

8. *Dies XXXIII.* Nempe ad III kal.

enim arderet Syria bello; et Bibulus, in tanto mœrore suo[9], maximam curam belli sustineret; ad meque legati ejus, et quæstor, et amici literas mitterent, ut subsidio venirem: etsi exercitum infirmum habebam; auxilia sane bona, sed ea Galatarum, Pisidarum, Lyciorum; hæc enim sunt nostra robora: tamen esse officium meum putavi, exercitum habere quam proxime hostem, quoad mihi præesse provinciæ per senatusconsultum liceret. Sed, quo ego maxime delectabar, Bibulus molestus[10] mihi non erat; de omnibus rebus[11] scribebat ad me potius: et mihi decessionis dies λεληθότως[12] obreptat. Qui quum advenerit, ἄλλο πρόϐλημα[13], quem præficiam; nisi Caldus[14] quæstor venerit; de quo adhuc nihil certi habebamus. Cupiebam mehercule longiorem epistolam facere; sed nec erat res, de qua scriberem; nec jocari præ cura poteram. Valebis igitur, et puellæ salutem[15] Atticulæ dices, nostræque Piliæ.

sext. Ergo hæc epistola scripta est v kal. quint. Sch.

9. *Mœrore suo.* Propter duos filios a Gabinianis militibus interfectos. Val. Max. IV, 1. Ed.

10. *Molestus.* Non rogabar, ut subsidio venirem. Ad Div. lib. II, ep. 17.

11. *De omnibus rebus.* Ut de filii augurata, aliisque rebus, potius quam de bello, quod adversus Parthos, post Crassi cladem, sustinebat.

12. Λεληθότως. Sensim, clam.

13. Ἄλλο πρόϐλημα. Alia quæstio.

14. *Caldus.* Cœlius Caldus quæstor, quem Cicero decedens provinciæ præfecit. Ed.

15. Olim, *articulate*, quod multis verbis interpretari frustra contendit P. Manutius. Acutissimam Malæspinæ conjecturam, *Atticulæ*, postea confirmavit cod. Bosii, in quo diserte verbum hoc exaratum fuit. J. V. L.

EPISTOLA VI.

De Dolabellæ affinitate; de Attici largitione in Athenienses; de Hortensii morte; de Cœlio quæstore provinciæ præfecto; de spe triumphi. (Sidæ, anno U. C. 703, mense sextili.)

CICERO ATTICO S.

Ego, dum in provincia omnibus rebus Appium orno, subito sum factus accusatoris[1] ejus socer. Id quidem, inquis, dii approbent. Ita velim; teque ita cupere certo scio. Sed crede mihi, nihil minus putaram ego; qui de Tib. Nerone, qui mecum egerat[2], certos homines ad mulieres miseram; qui Romam venerunt, factis sponsalibus. Sed hoc spero melius. Mulieres quidem valde intelligo delectari obsequio et comitate adolescentis[3]. Cetera noli ἐξακανθίζειν[4]. Sed heus tu, πυροὺς[5] εἰς δῆμον Athenis? placet hoc tibi[6]? etsi non impediebant mei certe libri[7] : non enim ista largitio fuit in cives, sed in hospites liberalitas. Me tamen de Academiæ προπύλῳ[8] jubes cogitare; quum jam Appius

1. *Accusatoris.* Dolabellæ. Man.

2. *Egerat.* De Tulliæ conjugio. Et Nero hic est, opinor, de quo ad Div. lib. XIII, ep. 63 et 64, qui Tiberii imperatoris pater fuit. Idem.

3. *Adolescentis.* Ern. intellexit Dolabellæ, et addit qui jam consul fuerat. Errore; nam Dolabella non ante annum 709 consul fuit. Ed.

4. Ἐξακανθίζειν. Proprie « spinas vellere et colligere ». Hic spinæ sunt Dolabellæ vitia, quæ non vult ex superiori ejus vita colligi. Man. — Sch. aliter : « noli Dolabellæ vitia exulcerare ». Male, ut opinor. Ed.

5. Πυρούς. Frumenta in populum.

6. *Placet hoc tibi?* Elegans usus verbi *placet.* Quum in manifesto peccato aliquem deprehenderant, ita ut ne ipse quidem factum suum defendere posse videretur, ita eum interrogabant : « Placet hoc tibi? » Sic Thais Terentiana deprehensum Chæream leviter objurgans : « Satin' hoc tibi placet? » Tibullus in carmine obscœno : « placet... qui sub arborum coma », et quæ sequuntur. Piget enim adscribere. Muret. Var. Lect. XV, 8.

7. *Libri.* De Republica, in quibus improbavi largitionem in cives : videtur enim ad tyrannidem spectare. Man.

8. Προπύλῳ. Vide hujus libri ep. 1. Oliv.

de Eleusine non cogitet[9]. De Hortensio[10] te certo scio dolere. Equidem excrucior. Decreram enim cum eo valde familiariter vivere.

Nos provinciæ præfecimus Cœlium : puerum, inquies, et fortasse fatuum, et non gravem, et non continentem. Assentior; fieri non potuit aliter. Nam quas multo ante tuas acceperam literas, in quibus ἐπέχειν[11] te scripseras, quid esset mihi faciendum de relinquendo; eæ me pungebant. Videbam enim, quæ tibi essent ἐποχῆς causæ; et erant eædem mihi : puero tradere me? fratri autem? illud[12] non utile nobis. Nam præter fratrem nemo erat, quem sine contumelia quæstori, nobili præsertim, anteferrem. Tamen, dum impendere Parthi videbantur, statueram fratrem relinquere, aut etiam reipublicæ causa contra senatusconsultum ipse remanere : qui posteaquam, incredibili felicitate, discesserunt; sublata dubitatio est. Videbam sermones : Hui! fratrem reliquit? num est hoc, non plus annum obtinere provinciam? quid, quod senatus eos voluit præesse provinciis, qui non præfuissent? at hic triennium[13]. Ergo hæc ad populum[14]. Quid, quæ tecum? numquam essem sine cura, si quid iracundius, aut contumeliosius, aut negligen-

9. *De Eleusine non cogitet.* Quamquam Appius consilium προπύλαιον Eleusine faciendi abjecit, tu tamen de Academiæ προπύλῳ me jubes cogitare. Sch.

10. *De Hortensio.* Man. et Mongalt. intelligunt de morte Hortensii. Sed mortuum esse Rhodi demum ei nuntiatum est, Brut. c. 1. Quod præclare J. V. L. monet. Ed.

11. Ἐπέχειν. Dubitare, assensionem retinere. Ἐποχῆς, dubitationis.

12. *Illud* incommodum esse hoc loco recte judicavit Ernestius : nam, « non utile nobis », refertur ad fratrem. Schütz delevit. J. V. L.

13. *Triennium.* In Asia.

14. *Ad populum.* Dicerem, afferrem, quum excusarem me, quod fratrem provinciæ non præfecissem. Tibi autem alias causas exponerem. Dicerem enim, timuisse me, ne quid in provincia Quintus committeret iracundius, etc. Man.

tius; quæ fert vita hominum [15]. Quid, si quid filius puer, et puer bene sibi fidens? qui esset dolor? quem pater non dimittebat [16]; teque id censere [17], moleste ferebat. At nunc Cœlius, non dico equidem, quid egerit [18]; sed tamen multo minus laboro. Adde illud: Pompeius, eo robore vir, iis radicibus, Q. Cassium sine sorte delegit, Cæsar Antonium; ego sorte datum offenderem? ut etiam [19] inquireret in eum, quem reliquissem? Hoc melius [20]; et hujus rei plura exempla: senectuti quidem nostræ profecto aptius. At te apud eum, dii bonii! quanta in gratia posui? eique legi literas non tuas, sed librarii tui [21]. Amicorum literæ me ad triumphum vocant, rem a nobis, ut ego arbitror, propter hanc παλιγγενεσίαν [22] nostram, non negligendam. Quare tu quoque, mi Attice, incipe id cupere; quo nos minus inepti videamur.

15. Præclara P. Manutii emendatio. Legebatur olim, « quæ fortuita hominum ». J. V. L.

16. *Non dimittebat.* Mansisset igitur in provincia cum patre, facileque quia puer, et puer bene sibi fidens, commisisset, quod esset nobis magnopere dolendum. Man.

17. *Id censere.* Dimittendum.

18. *Non dico equidem quid egerit,* Legendum est: « Non dico equidem quidquid egerit ». Muret. Var. Lect. XV, 8. Melius in MSS, « sed tamen quod egerit, multo minus laboro ». F. Urs. — Sch. legendum opinatur: « non dico equidem, quid acturus sit; sed tamen, quidquid egerit, multo minus laboro ». « Quidquid egerit » est a Mureto, et optimum est; cetera nimis a librorum scriptura remota sunt. J.V. L.

19. *Ut etiam.* Manut. « aut etiam inquirerem in eum, etc. » Ut sit sensus: Ne inquirere quidem in eum debui, nedum non relinquere. — *Inquireret.* Vulgata olim lectio, *inquirerem.* Sed Malæspinæ emendationem, quam sequimur, veram probarunt multi MSS. J.V. L.

20. *Hoc melius.* Quod quæstorem potius, quam fratrem, reliquerim. Manut.

21. *Literas non tuas, sed librarii tui.* Hoc est, quas non tu, sed tuus, dictante me, scripsit librarius. Nicanor, ut videtur, quem secum adduxerat Cicero. Atticus vicissim literas non raro scribebat Ciceronis nomine. Mongalt.

22. Παλιγγενεσίαν. *Alterius quasi vitæ instaurationem,* propter exsilium. Man.

EPISTOLA VII.

Quintum filium patris sui animum Attici sorori reconciliasse nuntiat, et quæ superioribus duabus epistolis de nominibus Milonis scripserat, iis aliquid addit. Præterea de decessu suo, et de Tironis adversa valitudine scribit. (Tarsi, anno U. C. 703, mense quintili.)

CICERO ATTICO S.

Quintus filius, pie sane, me quidem certe multum hortante, sed currentem, animum patris sui sorori tuæ reconciliavit. Eum valde etiam tuæ literæ excitarunt. Quid quæris? confido rem, ut volumus, esse. Bis ad te antea scripsi de re mea familiari, si modo tibi redditæ literæ sunt, græce, ἐν αἰνιγμοῖς [1]. Scilicet nihil est movendum. Sed tamen, ἀφελῶς [2] percunctando de nominibus Milonis, et, ut expediat, ut mihi recepit, hortando, aliquid ita tu proficies. Ego Laodiceæ quæstorem Mescinium exspectare jussi, ut confectas rationes lege Julia apud duas civitates [3] possim relinquere. Rhodum volo puerorum [4] causa; inde quam primum Athenas: etsi etesiæ valde reflant; sed plane volo his magistratibus, quorum voluntatem in supplicatione [5] sum expertus. Tu tamen mitte mihi, quæso, obviam literas, num quid putes reipublicæ nomine tardandum esse nobis. Tiro ad te dedisset literas, nisi

1. Ἐν αἰνιγμοῖς. Ænigmatice.

2. Ἀφελῶς. Simpliciter.

3. *Apud duas civitates.* Deposuit Laodiceæ et Apameæ, totidemque verbis ad ærarium retulit. Ad Div. V, 20. Manutius.

4. *Puerorum.* Ut inde Cicerones pueros secum deduceret. Lib. V, ep. 18, et ep. 17, lib. II, ad Div.

5. *In supplicatione.* Quæ triumphi pæne semper prærogativa est. Conradus.

eum graviter ægrum reliquissem[6]. Sed nuntiant, melius esse. Ego tamen angor. Nihil enim illo adolescente castius, nihil diligentius.

6. Hic verbum amplius habent multi MSS, vel *esse*, vel *isse*, vel *Eseæ*, quæ olim erat vulgata lectio. Unde conjiciunt docti vel *Issi*, quod multæ edd. recepere, vel *Nisæ*, vel, ut magis placet, *Sidæ*. Tunstall. etiam, p. 144, ἀσιτίᾳ. Ed. Romana id habet tantum, quod scribimus. J. V. L.

EPISTOLA VIII.

Attici literis a Battonio acceptis se lætatum, allatis autem ab eo terroribus Cæsarianis cohorruisse scribit; de Hirri repulsa quid ei videatur quærit; de itinere suo refert; ut de triumpho suo cogitet, rogat. (Ephesi, anno U. C. 703, mense octobri.)

CICERO ATTICO S.

Quum instituissem ad te scribere, calamumque sumpsissem, Battonius e navi recta ad me venit domum Ephesi, et epistolam tuam reddidit II kal. octobres. Lætatus sum felicitate navigationis tuæ, opportunitate Piliæ [1], etiam mehercule sermone ejusdem de conjugio Tulliæ meæ. Battonius autem miros terrores ad me attulit Cæsarianos; cum Lepta etiam plura loquutus est; spero, falsa, sed certe horribilia: exercitum [2] nullo modo dimissurum; cum illo prætores designatos, Cassium tribunum plebis, Lentulum con sulem facere; Pompeio in animo esse, urbem relin-

1. *Opportunitate Piliæ.* Quæ tibi obviam progressa, opportune advenienti occurrerit. Man.

2. *Exercitum.* Anno insequenti petendi consulatus causa. Quum enim lex esset, ut absentes consulatum petere non possent; obtinuerat Cæsar decem tribunorum rogatione, consule Pompeio, ut et absens, et cum imperio posset petere. Idem. — Scribendum, « Cæsarem exercitum, etc. » Bosius Baluzianus.

quere. Sed heus tu, num quid moleste fers de [3] illo, qui se solet anteferre patruo sororis tuæ filii? at a quibus victus? Sed ad rem. Nos etesiæ vehementissime tardarunt [4]. Detraxit xx ipsos dies etiam aphractus [5] Rhodiorum. Kal. octobr. Epheso conscendentes [6] hanc epistolam dedimus L. Tarquitio, simul e portu egredienti, sed expeditius naviganti. Nos Rhodiorum aphractis, ceterisque longis navibus tranquillitates aucupaturi eramus. Ita tamen properabamus, ut non posset magis. De rauduscolo [7] Puteolano, gratum. Nunc velim dispicias res romanas; videas, quid nobis de triumpho cogitandum putes; ad quem amici me vocant. Ego, nisi Bibulus, qui, dum unus hospes [8] in Syria fuit, pedem porta non plus extulit, quam domo sua [9], adniteretur de triumpho, æquo animo essem. Nunc vero αἰσχρὸν σιωπᾷν [10]. Sed explora rem totam: ut, quo die congressi erimus, consilium capere possimus. At multa [11]; qui et properarem, et ei literas darem, qui aut mecum, aut paullo ante venturus esset. Cicero tibi plurimam salutem dicit. Tu dices utriusque nostrum verbis et Piliæ tuæ, et filiæ.

3. *De illo*. C. Hirro qui repulsam tulerat in ædilitate curuli, victus a M. Cœlio, ut in petitione auguratus a Cicerone, cui se solitus erat anteferre. Ad Div. lib. VIII, ep. 9. Popm.

4. Nihil puto mutandum esse, quamvis Ernest. obloquatur. Sic fere supra, V, 13. J.V. L.

5. *Aphractus*. Quo tum periculose, tum tarde navigavimus. Man.—Quid ἄφρακτος, vide supra V, 11.

6. *Conscendentes*. In navem scilicet. Nam sine adjectione navis, sic *conscendere* Cicero usurpat. Græv.

7. *Rauduseulo*. Forte, quod pecuniam dissolveris. Vide epist. IV, 7. Man.

8. *Hospes*. Alii, *hostis*. Plus est, quam, *Dum unus hostis*: quum non modo hostes, sed et hospites, Bibulus timuerit. Idem.

9. *Domo sua*. Quum domo consul se tenuit metu Cæsaris collegæ. Id.

10. Αἰσχρὸν σιωπᾷν. *Turpe tacere*. Versus Euripidis in Philoctete. Vide lib. III de Orat. cap. 35.

11. *Multa*. Supple, vel scripsi, vel scribenda superessent mihi.

EPISTOLA IX.

Lætatur Atticum convalescere; petit ut Philotimum observet: provinciam a se fratri non traditam confirmat. Attici de Tulliæ conjugio, et de rebus publicis literas exposcit. (Athenis, anno U. C. 703, mense octobri.)

CICERO ATTICO S.

In Piræea quum exissem [1] prid. idus octobr., accepi ab Acasto, servo meo [2], statim tuas literas: quas quidem quum exspectassem jam diu, admiratus sum, ut vidi obsignatam epistolam, brevitatem ejus; ut aperui, rursus σύγχυσιν [3] literularum, quæ solent tuæ compositissimæ [4] et clarissimæ esse; ac, ne multa, cognovi ex eo, quod ita scripseras, te Romam venisse a. d. XII kalend. octobr. cum febri. Percussus vehementer, nec magis, quam debui, statim quæro ex Acasto. Ille et tibi, et sibi visum, et ita se domi ex tuis audisse, ut nihil esset incommode. Id videbatur approbare, quod erat in extremo, febriculam tum te habentem scripsisse. Sed amavi tamen, admiratusque sum, quod nihilo minus ad me tua manu scripsisses. Quare de hoc satis. Spero enim, quæ tua prudentia et temperantia est, et hercule, ut me jubet Acastus, confido te jam, ut volumus, valere. A Turannio te accepisse meas literas gaudeo. Παραφύλαξον [5], si me amas, τὴν τοῦ φυρατοῦ φιλοτιμίαν αὐτότατα. Hanc, quæ mehercule mihi

1. *Quum exissem*. E navi.

2. *Servo meo*. Lege: « statore meo », Muret. Var. Lect. XV, 8.

3. Σύγχυσιν. Confusionem.

4. Alii MSS, « copiosissimæ ». Minus bene. J. V. L.

5. Παραφύλαξον. *Observa*, si me amas, *conturbatoris* Philotimi *cupiditatem quam maxime*, et cura, ne Præcianam hereditatem attingat. Vide ad Div. XIV, 5, ubi eamdem diligentiam Terentiæ præscribit.

magno dolori est (dilexi enim hominem), procura, quantulacumque est, Præcianam hereditatem, prorsus ille ne attingat. Dices, nummos mihi [6] opus esse ad apparatum triumphi : in quo, ut præcipis, nec me κενὸν [7] in expetendo cognosces, nec ἄτυφον in abjiciendo. Intellexi ex tuis literis, te ex Turannio audisse, a me provinciam fratri traditam. Adeon' ego non perspexeram prudentiam literarum tuarum? Ἐπέχειν [8] te scribebas [9]. Quid erat dubitatione dignum, si esset quidquam, cur placeret fratrem, et talem fratrem, relinqui? ἀθέτησις [10] ista mihi tua, non ἐποχὴ, videbatur. Monebas de Q. Cicerone puero, ut eum quidem neutiquam relinquerem. Τοὐμὸν ὄνειρον [11] ἐμοί. Eadem omnia, quasi colloquuti essemus, vidimus. Non fuit faciendum aliter, meque ἐπιχρονία [12] ἐποχὴ tua dubitatione liberavit. Sed puto te accepisse de hac re epistolam, scriptam accuratius. Ego tabellarios postero die ad vos eram missurus, quos puto ante venturos, quam nostrum Saufeium. Sed eum sine meis literis ad te venire, vix rectum erat. Tu mihi, ut polliceris, de Tulliola mea, id est, de Dolabella, perscribas; de republica, quam prævideo in summis periculis; de censoribus, maximeque de signis, tabulis, quid fiat, referaturne [13]. Idibus octobr. has dedi literas : quo

6. Junius, e duobus codicibus Palatinis, « mihi esse ». Non satis rei consentaneum. J. V. L.

7. Κενόν. Inanem. Ἄτυφον, sine fastu.

8. Ἐπέχειν. Assensum sustinere.

9. Al. e MSS conjic. *ter scribebas*, vel *interscribebas*. J. V. L.

10. Ἀθέτησις. Improbatio.

11. Τοὐμὸν ὄνειρον ἐμοί. *Meum mihi somnium :* subaudi, *narrabas*.

12. Ἐπιχρονία. *Diuturna tua dubitatio* fecit, ut non amplius dubitarem.

13. *Referaturne*. A censoribus ad senatum, ut S. C. fiat de sumptu signorum et tabularum coercendo. Ad Div. lib. VIII, epist. 14. Man.—Nostri, *Referantur*. Ut puto, melius. Solebant enim ædiles, tabulas signaque et alia ornamenta a civitatibus atque hospitibus mutuo accipere, ad magnificentiam ornatumque ludorum, quæ postea dominis referenda curarent. Quidam tamen, ut fit, per simulationem ædilitatis accepta, domum deinde

die, ut scribis, Cæsar Placentiam legiones [14] quatuor. Quæso, quid nobis futurum est? In arce Athenis statio mea nunc placet.

atque in hortos suos avertentes, restituere negligebant. Huic quasi latrocinio, censores providere volentes, suis restitui jusserunt. Itaque Cicero, num referantur, quærit. MALASP. — Plura etiam de hac re in Verr. Act. II, lib. IV.

14. *Legiones.* Adducturus erat. CORR.

ARGUMENTUM

LIBRI SEPTIMI.

Continentes sunt libri hujus epistolæ cum superioribus, ut hæc ipsa prima illa esse videatur, quam proxima superiore, postero die se daturum, promiserat. Scriptæ porro sunt partim ex itinere, dum ex provincia rediit; partim ex fuga, quam, audito Cæsaris adventu, cum consulibus totoque senatu exsequutus est. Nam quum ad Urbem prid. non. januarii accessit, ibidemque spe triumphi, quem sibi frequens senatus, ut ipsemet scribit ad Tironem, efflagitabat, moratur : XIII kal. febr. nuntio illo, ut diximus, accepto, coactus est exire, atque eam cogitationem omittere. Etenim, quum in sententiam Scipionis S. C. factum esset, ut ante certam diem Cæsar exercitum dimitteret : si non faceret, eum adversus remp. facturum videri : eique S. C. M. Antonius, Q. Cassius tribunus plebis intercessissent; de intercessione relatum, acerbissimeque decretum fuisset : illi, Urbe cedentes, ad Cæsarem se, qui tum erat Ravennæ, contulissent : Cæsar, iis maxime auctoribus, trajecto Rubicone, Ariminum, quod erat extra provinciam illius, quum venisset, tantus pavor repente Urbem invasit, ut passim fuga turpissima facta sit. Continent autem epistolæ priores, a prima usque ac decimam, quæ incipit *Subito consilium cepi*, hæsitationem, sollicitudinemque Ciceronis animi, quonam modo cum Cæsare Pompeioque se gereret, quum utrique esset amicus, et illum uterque suis annumeraret : posteriores usque ad finem libri, quum multa alia, tum querelam de Pompeio : tum sine ratione gesta esse omnia ab illo atque geri : accusationem Cæsaris impudentiæ, legationem L. Cæsaris ad Pompeium et consules, C. Cæsaris nomine; et quæ illi ad hæc responderint. Reliqua privata sunt. Scriptæ porro sunt illæ, L. Paullo, C. Marcello coss. Illud etiam sciendum, abfuisse Ciceronem annum et menses circiter octo. Profectus est enim in provinciam ineunte maio, Ser. Sulpicio et M. Marcello coss. in eaque et in itinere L. Paulli et C. Marcelli consulatu consumpto, ad Urbem fuit prid. non. jan. consulatum L. Lentulo et C. Marcello ineuntibus.

M. T. CICERONIS
EPISTOLARUM
AD ATTICUM
LIBER SEPTIMUS.

EPISTOLA I.

Breviter repetit ea, quæ superiore epistola scripserat. Rogat ut impendente bello civili inter Cæsarem et Pompeium de omni statu suo cogitet. Cohortem suam, abstinentiam quam diu simularant, extremo proconsulatus tempore deposuisse queritur. Petit ut se in triumpho consequendo adjuvet. De Philotimi fraudibus cavendis et persequendis monet. (Athenis, anno U. C. 703, mense octobri.)

CICERO ATTICO S.

DEDERAM equidem L. Saufeio literas, et dederam ad te unum, quod, quum non esset temporis mihi ad scribendum satis, tamen hominem tibi tam familiarem sine meis literis ad te venire nolebam. Sed, ut philosophi[1] ambulant, has tibi redditum iri putabam prius. Sin jam illas accepisti, scis, me Athenas venisse prid. idus octobres; e navi egressum in Piræeum,

1. *Philosophi.* Philosophus enim Saufeius ex hæresi Epicurea: et omnes philosophi, quia præter sapientiam nihil curant, tarde solent ambulare, tardissime autem Epicurei, quia molles. MAN.

tuas ab Acasto nostro literas accepisse; conturbatum, quod cum febre Romam venisses; bono tamen animo esse cœpisse, quod Acastus ea, quæ vellem, de allevato corpore tuo nuntiaret; cohorruisse autem me, quod tuæ literæ de legionibus Cæsaris afferrent; et egisse tecum, ut videres, ne quid φιλοτιμία[2] ejus, quem nosti, nobis noceret; de quo jam pridem ad te scripseram. Turannius[3] autem secus tibi Brundisii dixerat; quod ex iis literis cognovi, quas a Xenone, optimo viro, accepi. Cur fratrem provinciæ non præfecissem, exposui breviter. Hæc fere sunt in illa epistola: nunc audi reliqua.

Per fortunas! omnem tuum amorem, quo me es amplexus, omnemque tuam prudentiam, quam mehercule in omni genere judico singularem, converte[4] jam ad eam curam, ut de omni statu meo cogites. Videre enim mihi videor tantam dimicationem, nisi idem deus, qui nos melius, quam optare auderemus, Parthico bello liberavit, respexerit rempublicam; sed tantam[5], quanta numquam fuit. Age, hoc malum mihi commune est cum omnibus. Nihil tibi mando, ut de eo cogites. Illud meum proprium πρόβλημα[6], quæso, suscipe. Videsne, ut te auctore sim utrumque complexus? Ac vellem a principio te audisse amicissime monentem;

> Ἀλλ' ἐμὸν[7] οὔποτε θυμὸν ἐνὶ στήθεσσιν ἔπειθες,
> Πατρίδος. . . . .

2. Φιλοτιμία. Vulgo *ambitio*, sed hoc loco *Philotimi actio*.

3. *Turannius autem*. Hæc particula causa fuit olim, ut ego putarim hunc locum totum ita legendum esse: « Cur fratrem provinciæ non præfecissem, breviter exposui: Turannius autem secus tibi Brundisii dixerat, quod ex his literis cognovi, quas... accepi. Hæc, etc. » Corr.

4. Al. *confer te jam*. J. V. L.

5. Al. ignorant *sed tantam*. J. V. L.

6. Πρόβλημα. *Quæstionem* ad me unum pertinentem, utram partem eligam, Cæsaris an Pompeii. Man.

7. Ἀλλ' ἐμόν. *Sed mihi numquam*

sed aliquando tamen persuasisti, ut alterum complecterer, quia de me erat optime meritus; alterum, quia tantum valebat. Feci igitur. Itaque effeci omni obsequio, ut neutri illorum quisquam esset me carior. Hæc enim cogitabamus, nec mihi, conjuncto cum Pompeio, fore necesse peccare in republica aliquando; nec, cum Cæsare sentienti, pugnandum esse cum Pompeio: tanta erat illorum conjunctio. Nunc impendet, ut et tu ostendis, et ego video, summa inter eos contentio. Me autem uterque numerat suum, nisi forte simulat alter. Nam Pompeius non dubitat (vere enim judicat), ea, quæ de republica nunc sentiat, mihi valde probari. Utriusque autem accepi ejusmodi literas eodem tempore, quo tuas; ut neuter quemquam omnium pluris facere, quam me, videretur. Verum quid agam? non quæro illa ultima (si enim castris res geretur, video cum altero vinci satius esse, quam cum altero vincere [8]), sed illa, quæ tum agentur, quum venero: ne ratio absentis habeatur, ut exercitum dimittat. Dic [9], M. Tulli. Quid dicam? Exspecta, amabo te, dum Atticum conveniam? Non

persuasisti patria quidquam ulli sua dulcius esse. Odyss. I, 34. Hæc immutantur. Nam in Homero est: ἔπειθον· ὣς οὐδὲν γλύκιον ἧς πατρίδος. Primus versus recurrit Odyss. VII, 258. Cicero eum reducit in epistola ad Cæsarem, ad Div. lib. XIII, epist. 15. Ed.

8. *Cum altero vincere.* Cæsare, qui patriam velit oppugnare. Corr.

9. *Dic.* Sensus est: Quum rogabor sententiam, dicamne, ut me exspectent, dum te consulam? Nugæ. Non enim erit locus ad tergiversandum. Statim enim cogar dicere, quid sentiam. Dicam igitur contra Cæsarem, ne absentis ratio habeatur, cui dexteram dederim, fidemque meam obstrinxerim? Non possum. Nam ut ei liceret, adjuvi rogatus ab ipso Ravennæ: ab ipso autem? etiam a Cnæo nostro in illo divino consulatu. Aliter sensero; et quum non possim tacitus præterire, nec dicere contra Cæsarem, pro Cæsare loquutus fuero? αἰδέομαι non solum Pompeium, sed reliquos etiam cives, teque ipsum in primis laudatorem factorum et scriptorum meorum. Malasp. — *Dic, M. Tulli*, est solemnis formula qua consules utebantur in rogandis sententiis. Vide Brisson. de Form. lib. II.

est locus ad tergiversandum. Contra Cæsarem? ubi illæ sunt densæ [10] dexteræ? nam ut illi hoc liceret, adjuvi, rogatus ab ipso Ravennæ de Cœlio [11] tribuno plebis. Ab ipso autem? etiam a Cnæo nostro, in illo divino tertio consulatu. Aliter sensero? αἰδέομαι [12] non Pompeium modo, sed Τρῶας, καὶ Τρωάδας.

Πουλυδάμας μοι πρῶτος ἐλεγχείην καταθήσει.

Quis? tu ipse scilicet, laudator et factorum et scriptorum meorum. Hanc ergo [13] plagam effugi per duos superiores Marcellorum [14] consulatus, quum est actum de provincia Cæsaris. Nunc incido in discrimen ipsum. Itaque, ut stultus [15] primus suam sententiam dicat, mihi valde placet, de triumpho non moliri aliquid; extra [16] Urbem esse cum justissima causa. Tamen dabunt operam, ut eliciant sententiam meam. Ridebis hoc loco fortasse. Quam vellem etiam nunc in provincia morari! plane opus fuit, si hoc impendebat. Etsi nil miserius. Nam ὁδοῦ πάρεργον [17], volo te hoc scire; omnia illa prima, quæ etiam tuis literis in cælum ferebas, ἐπίτηκτα [18] fuerunt. Quam non est facilis virtus! quam vero difficilis ejus diuturna simulatio! Quum enim hoc rectum et gloriosum putarem, ex annuo sumptu,

10. *Densæ*. Junctæ et implexæ. Popma.

11. *De Cœlio*. Ut M. Cœlium, amicissimum meum, tribunum plebis inducerem ad legem ferendam de habenda Cæsaris absentis ratione. Man.

12. Αἰδέομαι. *Vereor Trojanos et Trojanas. Polydamas primus mihi probrum inferet*. Iliad. Z, 442; X, 105, 100.

13. Alii, *ego*. J. V. L.

14. *Marcellorum*. Quia profectus est ante in provinciam, quam M. Marcellus referret de successione Galliarum. Et anno proximo, consule M. Marcello, de provincia decedens, tamen ad Urbem non pervenit, tribus mensibus in itinere consumptis. Man.

15. Cave mutes in *alius*, ut Ernestio placuit. J. V. L.

16. *Extra*. Nam triumphare volenti Urbem ingredi non licebat. Corr.

17. Ὁδοῦ πάρεργον. Obiter.

18. Ἐπίτηκτα. *Caduca*, quæ cito fluxerint et evanuerint. — Male Ald. ἐπίκτητα. J. V. L.

qui mihi decretus esset, me C. Cœlio quæstori relinquere annuum, referre in ærarium ad H-S CIↃ[19]; ingemuit nostra cohors, omne illud putans distribui sibi oportere; ut ego amicior invenirer Phrygum et Cilicum ærariis, quam nostro. Sed me non moverunt. Nam et mea laus apud me plurimum valuit: nec tamen quidquam honorifice in quemquam fieri potuit, quod prætermiserim. Sed hæc fuerit, ut ait Thucydides, ἐκβολὴ λόγου[20] non inutilis.

Tu autem de nostro statu cogitabis: primum, quo artificio tueamur benivolentiam Cæsaris; deinde de ipso triumpho, quem video, nisi reipublicæ tempora impedient, εὐπόριστον[21]. Judico autem quum ex literis amicorum, tum ex supplicatione; quam qui non decrevit, plus decrevit[22], quam si omnes decresset triumphos. Ei porro assensus est unus, familiaris meus, Favonius; alter iratus, Hirrus. Cato autem et scribendo affuit, et ad me de sententia sua jucundissimas literas misit. Sed tamen gratulans mihi Cæsar de supplicatione, triumphat de sententia Catonis; nec scribit, quid[23] ille sententiæ dixerit, sed tantum, supplicationem eum mihi non decrevisse. Redeo ad Hirrum. Cœperas eum mihi placare: perfice. Habes Scrofam, habes Silium. Ad eos ego etiam antea scripsi, et ad ipsum Hirrum. Loquutus enim erat cum iis commode, se potuisse impedire, sed noluisse; assen-

19. Grævius corrigit X, sestertium decies. J. V. L.

20. Ἐκβολὴ λόγου. Orationis egressio.

21. Εὐπόριστον. Parabilem.

22. *Plus decrevit.* Quia, quum mihi supplicationem non decerneret, tamen in sententia sua summis me laudibus ornavit; quum diceret, innocentia potius, et mansuetudine mea, quam vi militum, aut benignitate deorum, provinciam esse servatam. Is autem fuit M. Cato, ut ad Div. epist. 5, lib. XV. Man.

23. *Quid.* Injuriam Catonis in supplicatione non decernenda Cæsar commemorat, laudes, quas mihi idem Cato sua sententia tribuit, dissimulat. Idem.

sum tamen esse Catoni, amicissimo meo, quum is honorificentissimam in me sententiam dixisset; nec me ad se ullas literas misisse, quum ad omnes mitterem. Verum dicebat. Ad eum enim solum, et ad Crassipedem non scripseram.

Atque hæc de rebus forensibus. Redeamus domum. Dijungere me ab illo volo. Mirus est φυράτης[24], germanus Lartidius[25].

Ἀλλὰ[26], τὰ μὲν προτετύχθαι ἐάσομεν, ἀχνύμενοί περ.

Reliqua expediamus. Hoc primum, quo accessit cura dolori meo, sed hoc tamen, quidquid est, Præcianum, cum iis rationibus, quas ille meas tractat, admisceri nolo. Scripi ad Terentiam, scripsi etiam ad ipsum, me, quidquid possem nummorum, ad apparatum sperati triumphi ad te redacturum. Ista puto[27] ἄμεμπτα[28] fore: verum ut lubebit. Hanc quoque suscipe curam, quemadmodum experiamur[29]. Id et ostendisti quibusdam literis, ex Epiro an Athenis datis; et in eo ego te adjuvabo.

24. Φυράτης. *Conturbator.* Philotimus.

25. *Lartidius.* Id hoc sensu accipio, Ulysses, qui *Lartides*, vel *Laertides* erat, astutissimus et callidissimus veterator est habitus: talem Philotimum dicere possum, et Lartidium, hoc est, Ulysseum vocare. Turneb. Adv. XX, 16. — Mongaltio non placet hæc interpretatio: qui *Lartidium* putat famosum olim fuisse, nobisque incognitum furem. Nec vero Manutius aliter.

26. Ἀλλά. *Sed hæc quidem, quæ antea acta sunt, omittemus, licet cum mœrore.* Iliad. XVIII, 112, et XIX, 63. Iterum legitur Att. X, 12. Ed.

27. *Ista puto.* Alii, *ita puto.* J. V. L.

28. Ἄμεμπτα. Si ad te pecunia in triumphi apparatum redigetur, non erit quod factum meum Philotimus accuset, tamquam ei non confidentis, quum te, non quemvis, illi præferam, in pecunia triumphali, non domestica. Ἄμεμπτα, causam accusandi nullam. Man.

29. *Quemadmodum experiamur.* Jus nostrum persequamur, et quasi in jus Philotimum vocemus. Corr. — Malit J. V. L. hæc intelligi de triumpho: pari sensu epist. seq. Itaque omnia experiar. Ed.

EPISTOLA II.

Brundisium se venisse. Attici invalitudine se conturbari significat; sollicitudinem de Tironis morbo fatetur, et Curii in eo curando diligentiam laudat. Atticum filiola sua delectari lætatur. Addit pauca de triumphi spe et Catonis malivolentia. De Chrysippi liberti discessu: de periculis reip. (Brundisii, anno U. C. 703, mense novembri.)

CICERO ATTICO S.

Brundisium venimus vii kalend. decembr., usi tua felicitate navigandi: ita belle nobis flavit ab Epiro lenissimus Onchesmites[1]. Hunc σπονδειάζοντα[2], si cui voles τῶν νεωτέρων[3], pro tuo vendita[4]. Invalitudo tua me valde conturbat. Significant enim tuæ literæ, te prorsus laborare. Ego autem, quum sciam, quam sis fortis, vehementius esse quiddam suspicor, quod te cogat cedere, et propemodum infringat: etsi alteram quartanam Pamphilus[5] tuus mihi dixit decessisse, et alteram leviorem accedere. Terentia vero, quæ quidem eodem tempore ad portam Brundisinam venit, quo ego in portum, mihique obvia in foro fuit, L. Pontium sibi in Trebulano dixisse narrabat, etiam eam decessisse. Quod si ita est, est quod maxime mehercule opto; idque spero tua prudentia et temperantia

1. *Onchesmites.* Nomen venti, ab Onchesmo, Epiri portu, quem nominat Ptolemæus. Man.

2. Σπονδειάζοντα. Genus carminis sic vocatum, quod in quinta regione spondeum haberet pro dactylo. Hunc igitur imprudens, ut fit, quum edidisset Cicero, idque postea animadvertisset, joci occasionem arripiens, Tuum, inquit, esse dicito, etc. Malasp.

3. Τῶν νεωτέρων. Juniorum.

4. Alii, *vendito*. J. V. L. — Lege *vendita*. En versum spondaicum rotundissimum, qui mihi dum scribo nec opinanti nascitur. Eum tu si voles, cui lubebit adolescentium studiosorum, qui eruditionis causa te assectantur et colunt, jacta te fecisse. Gronov.

5. *Pamphilus.* Attici servus.

te consequutum. Venio ad epistolas tuas, quas ego sexcentas uno tempore accepi, aliam alia jucundiorem, quæ quidem erant tua manu. Nam Alexidis manum [6] amabam, quod tam prope accedebat ad similitudinem tuæ literæ; [manum] non amabam, quod indicabat te non valere. Cujus quoniam mentio facta est; Tironem Patris ægrum reliqui, adolescentem [7], ut nosti, et adde, si quid vis, probum : nihil vidi melius. Itaque careo ægre. Quamquam videbatur se non graviter habere; tamen sum sollicitus, maximamque spem habeo in M. Curii diligentia, de qua ad me scripsit Tiro, et multi nuntiarunt. Curius autem ipse sensit, quam tu velles se a me diligi, et eo sum admodum delectatus. Et mehercule est, quem facile diligas; αὐτόχθων [8] in homine urbanitas est [9]. Ejus testamentum deporto Romam [10] trium Ciceronum [11] signis obsignatum, cohortisque prætoriæ: fecit palam [12] te ex libella [13], me ex teruncio. In Actio Corcyræ [14] Alexio me opipare muneratus est. Quinto Ciceroni obsisti

6. Fere omnes, *animum*. Sequimur nos Buherium, Animadvers. in Ciceronem, Paris. 1746, pag. 45. J.V. L.

7. Schütz. conjicit, « adolescentem eruditum, ut nosti; adde, si vis, probum ». J. V. L.

8. Αὐτόχθων. Nativa, vernacula. — Alii, « quam f. diligas, α. » J. V. L.

9. Abest *est*. J. V. L.

10. *Deporto Romam*. Hæc est Manutii conjectura, quam recepit Lambinus. Nam alii, *de Tortorio* : in quo explicando, et seipsos et lectores mirifice torquent. Agitur de Testamento, non serio illo quidem, sed festivo ac ludicro. Per cohortem prætoriam, Grævius intelligit comites et contubernales Ciceronis, qui eum in provinciam fuerant sequuti. Oliv.

11. Alii, « duorum Ciceronum ». J. V. L.

12. *Fecit palam*. Heredem. Man.— Vide Turneb. Advers. XX, 16, et maxime Gronov. de Pec. Vet. II, 1.

13. Al. « ex liberis III, me ex IX unciis ». J. V. L.

14. *Corcyræ*. Actium non hic est promontorium Acarnaniæ, nec locus aut ager Corcyræ, ut docti viri existimant; sed portus Corcyræorum, ad differentiam alterius dictus « Actium Corcyræ », ubi octiduum tempestatibus retentus ab Alexione medico suo cibariis laute et abundanter muneratus est. De portu Corcyræ et in eo mora sua scribit ad Tironem ep. 9. De Alexione medico suo infra lib. XV, ep. 1 et 2. Poppma.

non potuit, quo minus Thyamim[15] videret. Filiola tua te delectari lætor, et probari tibi, φυσικὴν[16] esse τὴν πρὸς τὰ τέκνα. Etenim, si hæc non est[17], nulla potest homini esse ad hominem naturæ adjunctio; qua sublata, vitæ societas tollitur. «Bene eveniat[18],» inquit Carneades, spurce; sed tamen prudentius[19], quam Lucius[20] noster et Patro: qui, quum omnia ad se referant, nec[21] quidquam alterius causa fieri putent, et quum ea re bonum virum oportere esse dicant, ne malum habeat, non quo id natura rectum sit; non intelligunt[22], se de callido homine loqui, non de bono viro. Sed hæc, opinor, sunt in iis libris[23], quos tu laudando, animos mihi addidisti. Redeo ad rem.

Commodo exspectabam epistolam, quam Philoxeno dedisses; scripseras enim, in ea esse de sermone Pompeii Neopolitano: eam mihi Patro Brundisii reddidit; Corcyræ, ut opinor, acceperat. Nihil potuit esse jucundius. Erat enim de republica; de opinione, quam is vir haberet, integritatis meæ; de benivolentia, quam ostendit eo sermone, quem habuit de

15. *Thyamim.* Flumen Thesprotiæ, ubi res tuas habes. Ep. 3, lib. VI. Corr.

16. Φυσικὴν. *Naturalem* amorem. Πρὸς τὰ τέκνα, *in filios.* Man. et Lamb. habent στοργὴν φυσικὴν, etc.

17. *Si hæc non est.* Quæ huc faciant, legi possunt lib. I de Offic. cap. 4.

18. *Bene eveniat.* Finem hominis ultimum Carneades (Fin. II, 11.) esse aiebat «frui principiis naturalibus», neque alio affectu optabat nasci sibi liberos, quam quo cupiebat, bene ac feliciter venire plantas atque arbores, quas serebat. Id non immerite videtur Ciceroni homine indignum, «expers honestatis», pudendum: minus tamen, quam quod sentiebant Lucius et Patron, ambo Epicurei: qui quum *omnia ad se* referrent, atque unam spectarent voluptatem, nullam prolis habere rationem poterant, nihilque liberum causa agere. Jam quod ait, «prudentius, quam Lucius et Patron», non autem, pudentius, quam ii, qui Epicurum sequuntur; cavit ne Atticum offenderet, si gentem infamaret universam. Olivet.

19. Al. *pudentius.* J. V. L.

20. *Lucius.* L. Torquatus, qui sententiam Epicuri tuetur lib. I de Fin. Man.

21. Abest *nec.* J. V. L.

22. Al. *intelligant.* J. V. L.

23. *Libris.* De Republica, ubi de rebus hisce disputabat Lælius. Corr. — *Essent.* Al. *sunt.* J. V. L.

triumpho. Sed tamen hoc jucundissimum, quod intellexi, te ad eum venisse, ut ejus animum erga me perspiceres. Hoc mihi, inquam, accidit jucundissimum. De triumpho autem nulla me cupiditas umquam tenuit ante Bibuli impudentissimas literas, quas amplissima supplicatio consequuta est. A quo si ea gesta essent, quæ scripsit; gauderem, et honori faverem: nunc illum, qui pedem porta, quoad hostis cis Euphratem fuit, non extulerit, honore augeri; me, in cujus exercitu spem illius exercitus habuit, idem non assequi, dedecus est nostrum, nostrum, inquam, te conjungens [24]. Itaque omnia experiar; et, ut spero, assequar. Quod si tu valeres, jam mihi quædam explorata essent. Sed, ut spero, valebis. De rauduscuIo Numeriano [25] multum te amo. Hortensius [26] quid egerit, aveo scire; Cato quid agat : qui quidem in me turpiter fuit malivolus. Dedit integritatis, justitiæ, clementiæ, fidei mihi testimonium, quod non quærebam; quod postulabam, id negavit [27]. Itaque Cæsar [28] iis literis, quibus mihi gratulatur, et omnia pollicetur, quo modo exsultat Catonis, in me ingratissimi, injuria? At hic idem Bibulo dierum xx. Ignosce mihi : non possum hæc ferre, nec feram. Cupio ad omnes tuas epistolas; sed nihil necesse est. Jam enim te videbo. Illud tamen de Chrysippo : nam de altero [29] illo minus sum admiratus, operario homine. Sed tamen ne illo quidquam improbius. Chrysippum vero, quem

24. Ernest. putat vocem illam, *conjungens*, non esse a Cicerone, malitque *contingens*, ut supra, I, 16, « contagio turpitudinis ». J. V. L.

25. *De rauduscuIo Numeriano.* Quod parvam pecuniam, mihi a Numerio debitam, exegisti. Sic loquutus est ep. 8, lib. IV, et 8, lib. VI. Man.

26. *Hortensius.* Filius, quid egerit, nimirum de auctione. Ep. seq. Corr.

27. Al. leg. *negavit id.* Al. *id* delendum putant. J. V. L.

28. *Cæsar.* Vide supra, ep. 1.

29. *De altero illo.* Fortasse Philargyro. Vid. ep. 11, lib. IX, ad Div. Corr.

ego, propter literularum nescio quid, libenter vidi, in honore habui, discedere a puero [30], insciente me? mitto alia, quæ audio, multa; mitto furta: fugam non fero, qua mihi nihil visum est sceleratius. Itaque usurpavi vetus illud Drusi, ut ferunt, prætoris in eo, qui eadem liber non juraret [31], me istos liberos non addixisse [32]; præsertim quum adesset nemo, a quo recte vindicarentur [33]. Id tu, ut videbitur, ita accipies: ego tibi assentiar [34]. Uni tuæ disertissimæ epistolæ non rescripsi, in qua est de periculis reipublicæ. Quid scriberem? valde eram perturbatus. Sed, ut nihil magnopere metuam, Parthi faciunt [35], qui repente Bibulum semivivum [36] reliquerunt.

30. *Puero*. Ciceronis filio.

31. *Non juraret*. Solebant domini, qui servos manumittebant, quasdam eorum operas sibi recipere, ad quas præstandas eos jurejurando adigebant. Ulpianus libro XXVIII ad Sabinum: « Ut jurisjurandi obligatio contrahatur, liberum esse oportet qui juret, et libertatis causa jurare »: et paullo post, Jurare autem debet post manumissionem, ut obligetur; et sive statim, sive post tempus juraverit, obligatur. Jurare autem debet operas, domum, munus se præstaturum; operas qualescumque, quæ modo probe jure licito imponuntur ». Et Paulus lib. VII, ad Plautium: « Servum testamento ita manumisi; si juraverit se Cornelio filio meo decem operarum daturum, liber esto: quæritur quid juris sit, et sciendum est jurando servum conditionem implere, sed non teneri operarum nomine: quia, nisi post manumissionem juret, non obligatur ». Drusus ergo prætor dicebat se eos non manumisisse, qui libertate donati non jurarent se easdem operas præstituros patronis, quas iisdem adhuc servi præstare consuevissent. Bos.

32. *Liberos non addixisse*. Liberos non pronuntiasse. Et verbo prætoris est usus, quia prætor erat Drusus. Corr.

33. *Vindicarentur*. In libertatem: quod præter ipsum alios quoque adesse oporteret, qui vindicarent. Aderant enim coram prætore dominus, servus, vindex, testes, scriba: neque sine his justa erat addictio liberorum in hoc genere manumissionis. Man.

34. Al. *assentior*. J. V. L.

35. *Parthi faciunt*. Sic explano: Parthi, a quibus maxime timebamus, quum repente discesserint, faciunt, ut nihil mihi jam magnopere timendum putem: quum videam solere ea, quæ magnopere timeantur, quandoque ad nihilum recidere. Man.

36. *Semivivum*. Metu exanimatum. Idem.

EPISTOLA III.

Herculani se literas Attici accepisse nuntiat. De consiliis in rep. capiendis disputat. Tum ad privata venit, ac primum de Cœlii sententia mutata. De Philotimi rationibus; de cohorte sua ad pristinam integritatem reversa; de Curii tabulis et Hortensii legatis; de grammatica ratione Piræeum latine scribendi; de pecunia Cæsari debita; de Dolabella genero; de Tironis valitudine. (Ex Trebulano, anno U. C. 703, mense decembri.)

CICERO ATTICO S.

A. d. VIII id. decembr. Herculanum veni, et ibi tuas literas legi, quas Philotimus mihi reddidit : e quibus hanc primo adspectu voluptatem cepi, quod erant a te ipso scriptæ; deinde earum accuratissima diligentia sum mirum in modum delectatus. Ac primum illud, in quo te Dicæarcho assentiri[1] negas, etsi cupidissime expetitum a me sit, et approbante te, ne diutius anno in provincia essem, tamen non est nostra contentione perfectum. Sic enim scito, verbum in senatu factum esse numquam de ullo nostrum, qui provincias obtinuimus, quo in his diutius, quam ex senatusconsulto maneremus : ut jam ne istius quidem rei culpam sustineam, quod minus diu fuerim in provincia, quam fortasse fuerit utile. Sed, QUID SI[2] HOC MELIUS[3]? sæpe opportune dici videtur, ut in hoc ipso. Sive enim ad concordiam res adduci potest, sive ad

1. *Dicæarcho assentiri.* Non quod Dicæarchus nominatim provinciarum administrationem, sed quod γενικῶς πρακτικὸν βίον laudaret : ergo et provinciarum administrationem. Atticus contra, ut qui Ciceroni auctor esset decessionis, quum primum ei per senatusconsultum liceret. MANUTIUS.

2. *Quid si.* Ordo est : Sæpe opportune dici videtur, sive usurpatur hoc proverbium, « Quid si hoc melius? » et videtur in hoc meo negotio valere.

3. *Hoc melius?* Quod decesserim. MAN.

bonorum victoriam; utriusvis rei me aut adjutorem velim esse, aut certe non expertem. Sin vincuntur boni; ubicumque essem, una cum iis victus essem. Quare celeritas nostri reditus ἀμεταμέλητος [4] debet esse. Quod si ista nobis cogitatio de triumpho injecta non esset, quam tu quoque approbas[5], næ tu haud multum requireres [6] illum virum, qui in VI libro informatus est: quid enim tibi faciam, qui illos libros devorasti? Quin nunc ipsum non dubitabo rem tantam abjicere, si id erit rectius. Utrumque vero simul agi non potest, et de triumpho ambitiose, et de republica libere. Sed ne dubitaris, quin, quod honestius, id mihi futurum sit antiquius. Nam quod putas utilius esse vel mihi, quod tutius sit, vel etiam ut reipublicæ prodesse possim [7], me esse cum imperio: id coram considerabimus quale sit. Habet enim res deliberationem; etsi ex parte magna tibi assentio. De animo autem meo erga rempublicam, bene facis, quod non dubitas; et illud probe judicas, nequaquam satis pro meis officiis, pro ipsius in alio effusione, illum [8] in me liberalem fuisse; ejusque rei causam vere explicas; et eis, quæ de Fabio Caninioque [9] acta scribis, valde consentiunt. Quæ si secus essent, totumque se ille in me profudisset: tamen illa, quam scribis, custos Urbis [10], me præclaræ inscriptionis memorem esse cogeret; nec mihi concederet, ut imitarer Volca-

4. Ἀμεταμέλητος. Non pœnitenda.

5. Ernest. *approbabas*. J. V. L.

6. *Haud multum requireres*. Diceres me illum ipsum, quem in VI lib. de Republica informavi. Agerem enim, et libere dicerem, quæ de republ. sentirem. Man.

7. Ern. mallet, « vel reipublicæ, ut prodesse possim », sive, « cui prod. possim ». Sed quærit concinnitatem, quam minus exigit epistolarum genus. J. V. L.

8. *Illum*. Cæsarem. Man.

9. *Fabio Caninioque*. Fabio Gallo, Caninio Rebilo, utroque Cæsaris legato. Idem.

10. *Custos Urbis*. Minervæ statua, quam, in exsilium proficiscens, in

tium, aut Servium, quibus [11] tu es contentus; sed aliquid nos vellet nobis dignum et sentire, et defendere. Quod quidem agerem, si liceret, alio modo, ac nunc agendum est. De sua potentia dimicant homines hoc tempore, periculo civitatis. Nam, si respublica defenditur; cur ea, consule isto ipso, defensa non est? cur ego, in cujus causa reipublicæ salus consistebat, defensus postero anno non sum? cur imperium illi, aut cur illo modo prorogatum est? cur tantopere pugnatum est, ut de ejus absentis ratione habenda decem tribuni plebis ferrent? His ille rebus ita convaluit, ut nunc in uno civi spes [12] ad resistendum sit: qui mallem, tantas ei vires non dedisset, quam nunc tam valenti resisteret. Sed quoniam res eo deducta est, non quæram, ut scribis, ποῦ σκάφος [13] τὸ τῶν Ἀτρειδῶν· mihi σκάφος unum erit, quod a Pompeio gubernabitur. Illud ipsum, quod ais, quid fiet, quum erit dictum: DIC, M. TULLI? σύντομα [14], CN. POMPEIO ASSENTIOR. Ipsum tamen Pompeium separatim ad concordiam hortabor. Sic enim sentio; maximo in periculo rem esse. Vos scilicet plura, qui in Urbe estis. Verumtamen hoc video, cum homine audacissimo paratissimoque negotium esse; omnes [15] damnatos, omnes ignominia affectos, omnes damnatione ignominiaque dignos illuc facere, omnem fere juventutem, om-

templo Jovis Capitolini posuit, cum hac inscriptione: *CVSTOS VRBIS.* Ep. 33. MAN.

11. *Quibus*. Volcatius Tullus et Ser. Sulpicius, homines consulares, qui se neutram in partem valde jactabant.

12. *Spes*. Al. *res*. Res hic significat facultatem, opes ad resistendum in uno cive Pompeio, qui solus resistere poterat Cæsari. POPMA.

13. Ποῦ σκάφος. *Ubi navigium Atridarum?* Hoc est, non quæram, ubi tutius esse possim, ut in Achivorum classe tutissima navis Agamemnonis et Menelai Atridarum.

14. Σύντομα. *Paucis verbis*. Respondebo consuli roganti, Assentior Pompeio.

15. *Omnes*. Supple, oportet, debent. — *Illuc*. Alii, *illac*. J. V. L.

nem illam urbanam ac perditam plebem, tribunos valentes, addito C. Cassio[16], omnes, qui ære alieno premantur; quos plures esse intelligo, quam putaram. Causam solum illa causa non habet; ceteris rebus abundat. Hic omnia facere omnes, ne armis decernatur; quorum exitus semper incerti, nunc vero in alteram partem magis timendi. Bibulus de provincia decessit, Veientonem præfecit. In decedendo[17] erit, ut audio, tardior : quem quum ornavit[18] Cato, declaravit, iis se solis non[19] invidere, quibus nihil, aut non multum ad dignitatem posset accedere.

Nunc venio ad privata. Fere enim respondi tuis literis de republica, et iis, quas in suburbano, et iis, quas postea scripsisti. Ad privata venio. Unum etiam de Cœlio : tantum abest, ut meam ille sententiam moveat, ut valde ego ipsi, quod de sua[20] sententia decesserit, pœnitendum putem. Sed quid est, quod ei vici[21] Lucceii sint addicti? hoc te prætermisisse miror. De Philotimo, faciam equidem, ut mones. Sed ego mihi ab illo, hoc tempore, non rationes exspe-

16. Sic edd. At C. fuit Pompeianus. Itaque Corradus legere jubet *Q. Cassio*. J. V. L.

17. *Decessit... In decedendo*. Videtur loqui repugnantia, si, *decedere*, utrobique idem significet. Quod secus est : valet enim modo, de provincia discedere, administrandi potestate terminata : modo ex provincia ad Urbem proficisci. Prior significatio patet in iis verbis : « Bibulus de provincia decessit » : posterior in iis : « In decedendo erit tardior ». Man.

18. *Ornavit*. Supplicationes ei decernens, quas idem mihi ante negaverat. Idem.

19. *Non invidere*. Negationem delent Malasp. Lamb. Bosius : retinent ceteri. — Schütz. delet *non*, mutato sensu verborum sequentium. J. V. L.

20. *De sua sententia*. Quod, ob amicitiam Curionis, et odium Appii, a rep. defecerit. Ad Div. epist. 17, lib. VIII. Man.

21. *Quod ei vici*. Veteres libri, partim *Eruci Lucceis*, partim *ei vici Lucceii :* quæ vereor, ne certior sit scriptura, ut *ei*, Cœlio intelligendum sit, cui vici Lucceii, prætoris imperio addicti, æris alieni, aut alterius rei causa, hoc est, adjudicati fuerint. Tam privatæ rei historiam quærere, stultum est. Malasp. — Nisi magis placeat legere, « ejus vici Lucceiis sint addicti ». Certe

ctabam, quas tibi edidit; verum id reliquum, quod ipse in Tusculano me referre in commentarium mea manu voluit, quodque idem in Asia mihi sua manu scriptum dedit. Id si præstaret, quantum mihi æris alieni esse ibi edidit, tantum, et plus etiam ipse mihi deberet. Sed in hoc genere, si modo per rempublicam licebit, non accusabimur posthac: neque hercule antea negligentes fuimus, sed amicorum multitudine occupati. Ergo utemur, ut polliceris, et opera, et consilio tuo; nec tibi erimus, ut spero, in eo molesti. De serperastris [22] cohortis meæ nihil est, quod doleas. Ipsi enim se collegerunt admiratione [23] integritatis meæ. Sed me moverat nemo magis, quam is, quem tu neminem [24] putas. Idem et initio fuerat, et nunc est egregius. Sed in ipsa decessione significavit, sperasse se aliquid; et id, quod animum [25] induxerat paullisper, non tenuit: sed cito ad se rediit, meisque honorificentissimis erga se officiis victus, pluris ea duxit, quam omnem pecuniam. Ego a Curio tabulas accepi, quas mecum porto. Hortensii legata [26] cognovi. Nunc aveo scire, quid hominis sit, et quarum rerum auctionem instituat. Nescio enim, cur, quum portam

hoc illud est, unde expeditum Cœlium cupiebat videre, lib. VI, ep. 1. Corr. — Ingeniose et probabiliter Tunstall. epist. ad Middlet. pag. 123, conjicit « quod mei vicini Lucceii sint addicti ». Lucceii enim erant vicini Ciceronis Tusculano. Quod confirmat ad Div. V, 15. Ed.

22. *Serperastris*. Serperastra proprie sunt adminicula, quæ cruribus puerorum primum ambulantium alligantur, ne ii vari, aut compernes fiant. Hoc autem nomine Cicero hic notat præfectos cohortis suæ, hoc est, legatos, quæstores, tribunos et alios quos secum duxerat, quorum opera in coercendo exercitu, et regenda provincia utebatur. Bosius.

23. *Admiratione*. Quia velim, quod ad viaticum mihi ex ærario datum est, id ærario restituere magna ex parte, epist. 1.

24. *Neminem*. Minime omnium. Man.

25. *Animum*. Fortasse, *in animum*. Oliv.

26. *Legata*. Quæ heres debebat testamento patris. Man.

Flumentanam Cœlius occuparit, ego Puteolos non meos faciam [27].

Venio ad Piræea [28], in quo magis reprehendendus sum, quod homo romanus « Piræea » scripserim, non « Piræeum » (sic enim omnes nostri loquuti sunt), quam quod « in » addiderim. Non enim hoc ut oppido præposui, sed ut loco : et tamen Dionysius noster, qui est nobiscum, et Nicias Cous non rebatur, oppidum esse Piræea. Sed de re videro. Nostrum quidem si est peccatum, in eo est, quod, non ut de oppido, loquutus sum, sed ut de loco; sequutusque sum, non dico Cæcilium, « mane ut ex portu in Piræeum » (malus enim auctor latinitatis est), sed Terentium, cujus fabellæ, propter elegantiam sermonis, putabantur a C. Lælio scribi : « Heri aliquot adolescentuli coimus in Piræeum ». Et idem, « Mercator hoc addebat, captam e Sunio ». Quod si δήμους oppida volumus esse, tam est oppidum Sunium, quam Piræeus.

Sed, quoniam grammaticus es, si hoc mihi ζήτημα [29] persolveris, magna me molestia liberaris. Ille [30] mihi literas blandas mittit. Facit idem pro eo Balbus. Mihi certum est, ab honestissima sententia digitum nusquam : sed scis illi reliquum quantum sit. Putasne igitur verendum esse, ne aut objiciat id nobis aliquis,

27. *Meos faciam*. Ego quasi romanus. Quum M. Cœlius Puteolanus portam Flumentanam Romæ suam fecerit. De hac re nescio quid negotii postea cum Hortensio habuit, epist. 5, lib. XII. Corr.

28. *Piræea*. Scribens ita : « In Piræea quum exissem ». Epist. 9, lib. VI, ut Plato in principio lib. I de Republica : Κατέβην χθὲς εἰς Πειραιᾶ. Corr. — Vide Sanctii Minervam, II, 5, et IV, 6 : « Nec mihi etiam in hac parte placet ipse Cicero, quum Attico sese excusat, etc. » Carpitur quoque in hoc Cicero a Scioppio Paradox. liter. epist. 3. Vide autem *Méth. lat. de Port-Royal*, Synt. reg. XXV, pag. 372, ed. 1819, et J. V. L. in notis. Ed.

29. Ζήτημα. *Quæstionem*, quæ sequitur.

30. *Ille*. Cæsar, cui scis quantum adhuc pecuniæ debeam.

si languidius[31], aut repetat, si fortius ? Quid ad hæc reperis ? Solvamus, inquis. Age, a Cœlio[32] mutuabimur. Hoc tu tamen consideres velim. Puto enim, in senatu si quando præclare pro republica dixero, Tartessium[33] istum tuum mihi exeunti, Jube sodes nummos curare[34].

Quid superest? etiam. Gener est suavis mihi, Tulliæ, Terentiæ : quantumvis vel ingenii, vel humanitatis. Satis[35]. Reliqua, quæ nosti, ferenda. Scis enim, quos aperuerimus : qui omnes, præter eum, de quo per te egimus, rem me facere[36] rentur. Ipsis enim expensum nemo ferret. Sed hæc coram : nam multi sermonis sunt. Tironis reficiendi spes est in M. Curio ; cui ego scripsi, tibi eum gratissimum facturum. Dat. v id. decembr. a Pontio[37] ex Trebulano.

31. *Languidius.* Si languidius de republica sensero : Facis hoc, dicet aliquis, quia nummos Cæsari debes : sin fortiter, statim solvendum erit. MAN.

32. *Cœlio.* Trapezita, de quo l. XII. IDEM.

33. *Tartessium.* Balbum, cui patria Tartessus in conventu Gaditano. Plin. V, 22.

34. *Curare.* Muret. *Curari.*

35. *Satis.* In eo est quantumvis vel ingenii, vel humanitatis : nam vox, *satis*, separatim sumenda est : significat enim, abunde est. BOSIUS.

36. *Rem me facere rentur.* Sensus est : Tu scis quos aperuerimus, id est, quales esse quosdam deprehenderimus, detecta eorum inopia ; qui omnes tamen, uno tantum excepto, existimarent me rei meæ optime tunc consultum voluisse, quod cogitarem de Tullia ipsis nuptui danda. Ita enim se divites esse prædicabant, ut nemo sibi expensum ferret, id est, tabulas proferre posset expensæ, et creditæ sibi pecuniæ. Negabat enim se ulli quidquam debere. Verum hæc verba, « ipsis enim nemo expensum ferret », in contrarium sensum Cicero jocnlariter detorsit, quum indicare vellet omnes ita de iis male existimasse, ut nemo eis quidquam credere, et expensum ferre voluerit. Quivis enim norat eos non esse solvendo. BOSIUS. — Malebat Grævius, « reum me facere rentur ». Hoc sensu : Irati, quod eos a Tulliæ conjugio rejecerim, diem mihi dicere cogitant : scilicet ut multis dicebatur revertentibus e provincia. Stare ea sententia non potest, quoniam, ut monuit jam pridem Manutius, *reri* cogitare non est, sed opinari. Bosium sequitur Mongaltius noster. OLIVET. — Cod. unus e regiis, « reum me facerent ». J. V. L.

37. *A Pontio.* Apud Pontium scripta, in Trebulano. Epist. 3, lib. V.

EPISTOLA IV.

Dionysium Attici libertum, ad eum Romam missum laudat. Quid Pompeius secum de impendente bello civili loquutus sit refert. (Anno U. C. 703, mense decembri.)

CICERO ATTICO S.

Dionysium, flagrantem desiderio tui, misi ad te, nec mehercule æquo animo; sed fuit concedendum: quem quidem cognovi quum doctum, quod mihi jam ante erat notum, tum sanctum, plenum officii, studiosum etiam meæ laudis, frugi hominem, ac, ne libertinum [1] laudare videar, plane virum bonum. Pompeium vidi IIII id. decembres: fuimus una horas duas fortasse. Magna lætitia mihi visus est affici meo adventu: de triumpho hortari, suscipere partes [2] suas; monere, ne ante in senatum accederem, quam rem confecissem; ne dicendis sententiis aliquem tribunum alienarem. Quid quæris? in hoc officio sermonis nihil potuit esse prolixius. De republica autem ita mecum loquutus est, quasi non dubium bellum haberemus. Nihil ad spem concordiæ; plane illum [3] ab se alienatum, quum antea intelligeret, tum vero proxime judicasse; venisse [4] Hirtium a Cæsare, qui esset illi familiarissimus; ad se non accessisse; et, quum ille a. d. VIII idus decembr. vesperi venisset, Balbus de tota re constituisset a. d. VII ad Scipionem ante lucem venire, multa de nocte eum profectum esse ad Cæsa-

1. Buherius, ad Tusculan. III, 8, pag. 339, legendum putabat *ut libertinum*, quia re vera libertus Attici erat. Ernestio placet. J. V. L.

2. *Suscipere partes suas*. Polliceri se pro sua parte adjuturum. Man.

3. *Illum*. Cæsarem. Idem.

4. *Venisse*. Romam.

rem. Hoc illi τεκμηριῶδες[5] videbatur esse alienationis. Quid multa? nihil me aliud consolatur, nisi quod illum, cui etiam inimici alterum[6] consulatum, fortuna summam potentiam dederat, non arbitror fore tam amentem, ut hæc in discrimen adducat. Quod si ruere cœperit, næ ego multa timeo, quæ non audeo scribere. Sed, ut nunc est, a. d. III nonas jan. ad Urbem cogito.

5. Τεκμηριῶδες. Signum ejusmodi, ut dubitari non posset. Man.

6. *Alterum*. Ut alterum consulatum absens petere posset. Epist. 3. Idem.

EPISTOLA V.

Invalitudine Attici et Piliæ se moveri scribit. Tironem salvum velle affirmat: de variis rebus privatis et de itinere scribit; quantum de republica timeat exponit. (In Formiano, anno U. C. 703, mense decembri.)

CICERO ATTICO S.

Multas uno tempore accepi epistolas tuas: quæ mihi, quamquam recentiora audiebam ex iis, qui ad me veniebant, tamen erant jucundæ. Studium enim et benivolentiam declarabant. Invalitudine[1] tua moveor; et, Piliam in idem genus morbi delapsam, curam tibi afferre majorem sentio. Date igitur operam, ut valeatis. De Tirone, video tibi curæ esse; quem quidem ego, etsi mirabiles utilitates mihi præbet, quum valet, in omni genere vel negotiorum, vel studiorum meorum, tamen propter humanitatem et modestiam malo salvum, quam propter usum meum. Philogenes mecum nihil umquam de Luscieno[2] loqu-

1. Alii exhibent minus recte, *In valitudine*. J. V. L.

2. Aliis magis placet *Tuscenio*; aliis *de ejus ingenio*. J. V. L.

tus est : de ceteris rebus habes Dionysium. Sororem tuam non venisse in Arcanum, miror. De Chrysippo, meum consilium probari tibi, non moleste fero. Ego in Tusculanum nihil sane hoc tempore. Devium est τοῖς ἀπαντῶσιν [3], et habet alia δύσχρηστα. Sed de Formiano Tarracinam pridie kal. jan., inde Pomptinam [4] summam; inde Albanum Pompeii : ita ad Urbem III nonas, natali meo. De republica quotidie magis timeo. Non enim boni, ut putant, consentiunt. Quos ego equites romanos, quos senatores vidi? qui acerrime quum cetera, tum hoc iter Pompeii vituperarent. Pace opus est. Ex victoria quum multa mala, tum certe tyrannus [5] exsistet. Sed hæc propediem coram. Jam plane mihi deest, quod ad te scribam. Nec enim de republica, quod uterque nostrum scit eadem; et domestica nota sunt ambobus. Reliquum est jocari, si hic sinat. Nam ego is sum, qui illi concedi putem utilius esse quod postulat, quam signa conferri. Sero enim resistimus ei, quem per annos decem aluimus contra nos. Quid sentis igitur? inquis. Nihil scilicet, nisi de sententia tua; nec prius quidem, quam nostrum negotium [6] aut confecerimus, aut deposuerimus. Cura igitur, ut valeas. Aliquando ἀπότριψαι [7] quartanam istam diligentia, quæ in te summa est.

3. Τοῖς ἀπαντῶσιν. Obviam prodeuntibus. — Δύσχρηστα, incommoda.

4. *Pontinum*. Prædium ad Pontinas paludes. Verbum *sumam*, crediderim abundare, et additum ab aliquo, qui de Pontinio Ciceronis legato acceperit. Man. — Alii cum Bosio, *Pomptinam summam*, hoc est, summam Pomptinæ paludis partem.

5. Alii, *tyrannis*. J. V. L.

6. *Nostrum negotium*. Triumphum.

7. Ἀπότριψαι. Abstergito.

EPISTOLA VI.

Se de rep. valde timere scribit. (In Formiano, anno U. C. 703, mense decembri.)

CICERO ATTICO S.

Plane deest quod ad te scribam : nota omnia tibi sunt; nec ipse habeo, a te quod[1] exspectem. Tantum igitur nostrum illud solemne servemus, ut ne quem istuc euntem sine literis dimittamus. De republica valde timeo : nec adhuc fere inveni, qui non concedendum putaret Cæsari, quod postularet, potius, quam depugnandum. Est illa[2] quidem postulatio opinione valentior. Cur autem nunc primum ei resistamus? οὐ γὰρ ἂν τόδε μεῖζον ἔπι κακὸν[3], quam quum quinquennium prorogabamus; aut quum, ut absentis ratio haberetur, ferebamus. Nisi forte hæc illi tum arma dedimus, ut nunc cum bene parato pugnaremus. Dices, quid tu igitur sensurus es? non idem, quod dicturus. Sentiam enim omnia facienda, ne armis decertetur; dicam idem, quod Pompeius: neque id faciam humili animo. Sed rursus[4] hoc permagnum reipublicæ malum est; at quodam modo mihi præter ceteros non rectum, me in tantis rebus a Pompeio dissidere.

1. Alii, *quid.* J. V. L.

2. *Est illa.* Man. Lamb. « Est illa quidem impudens postulatio opinione valentior ». Muretus voces duas postremas delet.

3. Οὐ γάρ. *Neque enim hoc majus est malum.* Odyss. XIII, 209. — Legitur apud Homerum, Οὐ μὲν δὴ ὅδε μεῖζον ἔπι κακόν. Hinc recepimus ἔπι pro vulgat. ἔπει. Forte etiam legendum, Οὐ γὰρ δὴ. J.V. L.

4. *Sed rursus.* Quia dixerit se dicturum quæ non sentiat; in quo non videtur officio fungi boni civis : quasi peccatum suum excusavit. Dicere quæ non sentias, malum est : sed rursus et hoc malum, me in tantis rebus a Pompeio dissidere. Man.

EPISTOLA VII.

De Dionysio ingrato; de Philogenis negotio; de Pomptinii in Urbem introitu; de suis in hoc reip. statu consiliis. (In Formiano, anno U. C. 703, mense decembri.)

CICERO ATTICO S.

« Dionysius, vir optimus, ut mihi quoque est perspectus, et doctissimus, tuique amantissimus, Romam venit xv kal. jan., et literas a te mihi reddidit: » tot enim verba sunt de Dionysio in epistola tua. Illud, puto [1], non adscribis: « et tibi gratias egit ». Atqui certe ille agere debuit; et, si esset factum, quæ tua est humanitas, adscripsisses. Mihi autem nulla de eo παλινῳδία datur propter superioris epistolæ testimonium. Sit igitur sane bonus vir. Hoc enim ipsum bene fecit, quod mihi sui cognoscendi [2] penitus etiam istam facultatem dedit. Philogenes [3] recte ad te scripsit. Curavit enim, quod debuit. Eum ego uti ea pecunia volui, quoad liceret. Itaque usus est menses xiiii [4]. Pomptinium cupio valere : et, quod scribis in Urbem introisse, vereor quid sit; nam id, nisi gravi de causa, non fecisset [5]. Ego, quoniam iiii nonas januar. compitalitius dies est, nolo eo die in Albanum venire, ne molestus sim familiæ [6]. Veniam iii nonas igitur : inde ad Urbem pridie nonas. Tua λῆψις [7]

1. Hic multum fluctuant libri inter *putato*, *privatius*, *peccato*, *puta tu*, etc. Sequimur Victorium. J. V. L.

2. *Sui cognoscendi*. Quum gratias mihi non egit, ut debuit, et male etiam loquutus est. Epist. seq. Corr.

3. *Philogenes*. Confer. ad lib. V, epistol. 13 et 15.

4. Alii, ut Lallem. habent xxiii. J. V. L.

5. *Non fecisset*. Voluisset enim meum triumphum exspectare extra Urbem. Corr.

6. *Familiæ*. Pompeii Compitalia celebranti. Idem.

7. Λῆψις. Quartanæ correptio. Man-

quem in diem incurrat, nescio; sed prorsus te commoveri incommodo valitudinis tuæ nolo. De honore nostro, nisi quid occulte Cæsar per suos tribunos molitus erit, cetera videntur esse tranquilla. Tranquillissimus autem animus meus, qui totum istuc æqui boni facit; et eo magis, quod jam a multis audio constitutum esse Pompeio et ejus consilio, in Siciliam me mittere, quod imperium habeam. Id est Ἀϐδηριτικόν [8]. Nec enim senatus decrevit, nec populus jussit, me imperium in Sicilia habere. Sin hoc respublica ad Pompeium defert [9]; qui me magis, quam privatum aliquem, mittat? Itaque, si hoc imperium mihi molestum erit, utar ea porta [10], quam primam videro. Nam quod scribis, mirificam exspectationem esse mei, neque tamen quemquam bonorum, aut satis bonorum dubitare, quid sensurus sim : ego, quos tu bonos esse dicas, non intelligo; ipse nullos novi; sed ita, si ordines bonorum quærimus : nam singulares sunt boni viri; verum in dissensionibus ordines bonorum et genera quærenda sunt. Senatum bonum putas, per quem sine imperio [11] provinciæ sunt? Numquam enim Curio sustinuisset, si cum [12] eo agi cœptum esset : quam sententiam senatus sequi noluit; ex quo factum est, ut Cæsari non succederetur.

8. Ἀϐδηριτικόν. Stultum.

9. Alii, *refert*. J. V. L.

10. *Ea porta*. Ego, ne mittar, statim, quæ prima porta erit, ea in Urbem ingrediar, abjecto imperio simul, et triumphandi consilio. Man.

11. *Per quem sine imperio*. Quum enim factum esset senatusconsultum ut successores in provincias mitterentur; C. Curio tribunus plebis Cæsaris causam defendens intercessit : et quum de intercessione referretur, primaque M. Marcelli sententia pronuntiata esset, qui agendum cum tribunis plebis censebat : frequens senatus dissensit. Ergo senatus culpa successores non missi : itaque sine imperio provincia, id est, sine magistratibus. Epist. 5 et 13, lib. VIII, ad Div. Idem.

12. *Si cum eo agi*. Quo modo agebatur cum tribunis plebis? fiebant in eos senatusconsulta acerrima, nisi intercessionem remitterent. Idem.

An publicanos? qui numquam firmi, sed nunc Cæsari sunt amicissimi: an fœneratores? an agricolas? quibus optatissimum est otium. Nisi eos timere putas, ne sub regno sint, qui id numquam, dum modo otiosi essent, recusarunt. Quid ergo? exercitum retinentis, quum legis dies transierit, rationem haberi placet? Mihi vero ne absentis quidem. Sed, quum id datum est, illud[13] una datum est. Annorum enim decem imperium, et ita latum[14] placet? placet igitur etiam me expulsum, et agrum Campanum periisse, et adoptatum patricium a plebeio, Gaditanum[15] a Mitylenæo? et Labieni divitiæ, et Mamurræ placent, et Balbi horti, et Tusculanum? Sed horum omnium fons unus est. Imbecillo resistendum fuit: et id erat facile. Nunc legiones XI, equitatus tantus, quantum volet; Transpadani, plebes[16] urbana, tot tribuni plebis, tam perdita juventus, tanta auctoritate dux, tanta audacia. Cum hoc aut depugnandum est, aut habenda e lege[17] ratio. Depugna, inquis, potius, quam servias. Ut quid? si victus eris, proscribare? si viceris, tamen servias? Quid ergo, inquis, acturus es? idem quod pecudes, quæ dispulsæ sui generis sequuntur greges. Ut bos armenta, sic ego bonos viros, aut eos, quicumqué dicentur boni, sequar, etiamsi ruent. Quid sit optimum male contractis rebus, plane video. Nemini est enim exploratum, quum ad arma ventum est, quid futurum sit; at illud omnibus, si boni victi sint, nec in cæde principum

13. *Illud.* Ut etiam retinentis exercitum ratio haberetur. Corr.

14. *Latum.* Lege Vatinia primum, deinde Pompeii et Crassi iterum coss. Idem.

15. *Gaditanum.* L. Cornelium Balbum a Theophane Mitylenæo. Idem.

16. Alii, *plebs.* J. V. L.

17. *E lege.* Lata a decem tribunis, qui Cæsari favebant. — *Ratio*, absentis, in petitione consulatus. Manutius.

clementiorem hunc fore, quam Cinna fuerit, nec moderatiorem, quam Sulla, in pecuniis locupletium. Ἐμπολιτεύομαί σοι[18] jam dudum; et facerem diutius, nisi me lucerna desereret. Ad summam, DIC, M. TULLI. Assentior[19] Cn. Pompeio, id est, T. Pomponio. Alexim[20], humanissimum puerum, nisi forte, dum ego absum, adolescens factus est (id enim agere videbatur), salvere jubeas velim.

18. Ἐμπολιτεύομαί σοι. Tecum ago de republica.

19. Alii, *Assentiar*. J. V. L.

20. *Alexim*. Servum Attico jucundum. Vide lib. V, epist. 20, ad Div. OLIV.

EPISTOLA VIII.

Dionysium se suspicione absolvere scribit. Attico valitudinis curam commendat; de Dolabella Liviæ herede; de reip. statu. (In Formiano, anno U. C. 703, mense decembri.)

CICERO ATTICO S.

QUID opus est[1] de Dionysio tam valde affirmare? an mihi nutus tuus non faceret fidem? Suspicionem autem eo mihi majorem tua taciturnitas attulerat, quod et tu soles conglutinare amicitias testimoniis tuis; et illum aliter cum aliis de nobis loquutum audiebam. Sed prorsus ita esse, ut scribis, mihi persuades. Itaque ego is in illum sum, quem tu me esse vis. Diem tuum ego quoque ex epistola quadam tua, quam incipiente febricula scripseras, mihi notaveram; et animadverteram, posse, pro re nata, te non incommode ad me in Albanum venire III nonas januar. Sed, amabo te, nihil incommodo valitudinis

1. Ernest. conj. *erat*. J. V. L.

feceris. Quid enim est tantum in uno, aut altero die? Dolabellam video Liviæ testamento cum duobus coheredibus esse in triente; sed juberi mutare nomen. Est πολιτικὸν σκέμμα [2], rectumne sit nobili adolescenti, mutare nomen mulieris testamento. Sed id φιλοσοφώτερον διευκρινήσομεν [3], quum sciemus, quantum quasi sit in trientis triente. Quod putasti fore, ut ante, quam istuc venirem, Pompeium viderem; factum est ita. Nam VI kal. ad Lavernium [4] me consequutus est. Una Formias venimus, et ab hora octava ad vesperum secreto colloquuti sumus. Quod quæris, ecqua spes pacificationis sit: quantum ex Pompeii multo et accurato sermone perspexi, ne voluntas quidem est. Sic enim existimat, si ille, vel dimisso exercitu, consul factus sit, σύγχυσιν τῆς πολιτείας [5] fore. Atque etiam putat, eum, quum audierit, contra se diligenter parari [6], consulatum hoc anno neglecturum, ac potius exercitum provinciamque retenturum. Sin autem ille fureret; vehementer hominem contemnebat, et suis et reipublicæ copiis confidebat. Quid quæris? etsi mihi crebro ξυνὸς ἐνυάλιος [7] occurrebat; tamen levabar cura, virum fortem, et peritum, et plurimum auctoritate valentem audiens, πολιτικῶς de pacis simulatæ periculis disserentem. Habebamus autem in manibus Antonii concionem, habitam X kal. januar. in qua erat accusatio Pompeii usque a toga pura, querela de damnatis [8], terror armorum : in

2. Πολιτικὸν σκέμμα. *Consideratio ad statum reipublicæ pertinens.*

3. Φιλοσοφώτερον διευκρινήσομεν. Melius philosophorum more dijudicabimus.

4. *Ad Lavernium me consequutus.* Alii, *L. Avernum.* J. V. L.

5. Σύγχυσιν τῆς πολιτείας. Conturbationem reipublicæ.

6. *Parari.* Ut ejus ratio absentis ne habeatur. MAN.

7. Ξυνὸς ἐνυάλιος. Mars communis.

8. *De damnatis.* A Pompeio III cos. præsertim de ambitu. CORR.

quibus ille, quid censes, aiebat, facturum esse ipsum, si in possessionem reipublicæ venerit, quum hæc quæstor ejus, infirmus et inops, audeat dicere? Quid multa? non modo non expetere pacem istam, sed etiam timere visus est. Ex illa[9] autem sententia ita relinquendæ Urbis movet hominem, ut puto. Mihi autem illud molestissimum est, quod solvendi sunt nummi Cæsari, et instrumentum triumphi eo conferendum. Est enim ἄμορφον[10], ἀντιπολιτευομένου χρεωφειλέτην esse. Sed hæc, et multa alia coram.

9. *Ex illa.* Locum esse mendosum agnoscunt omnes: quem sic emendabat Octavius Pantagathus: « Mea autem sententia non relinquendæ Urbis movet hominem ». Semper enim censuit Cicero in Urbe atque in Italia manendum: quod Pompeius non libenter audiebat. Hanc vero conjecturam non infirmis tuetur argumentis Malaspina, eamque in contextum Lambinus introduxit. Nos, quibus non est circa frontem æs triplex, Pantagathi fœtum pro Tulliano supponere nolumus: sed missis aliorum interpretum nugis quam plurimis, locum, ut est, corruptum exhibemus. Oliv. — Ernest. emendandum putat, « Illa autem sententia non relinquendæ Urbis movet hominem ». Plerique legunt, *ira rel. u.* Valde est incertus locus. J. V. L.

10. Ἄμορφον. Non decet, ejus qui contrariæ sit factionis, debitorem esse.

EPISTOLA IX.

Petit ab Attico, ut sibi dicat quid inter Cæsaris et Pompeii dissidia, ex istis malis quorum unum subeundum sit, minimum putet. (In Formiano, anno U. C. 703, mense decembri.)

CICERO ATTICO S.

Quotidiene, inquis, a te accipiendæ literæ sunt? Si habebo, cui dem, quotidie. At jam ipse ades. Tum igitur, quum venero, desinam. Unas video mihi a te non esse redditas; quas L. Quintius, familiaris meus, quum ferret, ad bustum Basili[1] vulneratus et de-

1. *Ad bustum Basili vulneratus et despoliatus est.* Asconius in orat. pro Milone: « Via Appia est prope Urbem monumentum Basili (alias *Basilii*) qui locus latrociniis fuit perquam infamis ».

spoliatus[2] est. Videbis igitur, num quid fuerit in his, quod me scire opus sit; et simul tu hoc διευκρινήσεις[3] πρόβλημα, sane πολιτικόν· quum sit necesse, aut haberi Cæsaris rationem, illo exercitum vel per senatum, vel per tribunos plebis obtinente; aut persuaderi Cæsari, ut tradat provinciam atque exercitum, et ita consul fiat; aut, si id non persuadeatur, haberi comitia sine illius ratione, illo patiente, atque obtinente provinciam; aut, si per tribunos plebis non patiatur, tamen quiescat, rem adduci ad interregnum; aut, si ob eam causam, quod ratio ejus non habeatur, exercitum adducat, armis cum eo contendere, illum autem initium facere armorum, aut statim nobis minus paratis, aut tum, quum comitiis, amicis ejus postulantibus, ut e lege ratio habeatur, impetratum non sit; ire autem ad arma, aut hanc unam ob causam, quod ratio non habeatur, aut addita causa, si forte tribunus plebis senatum impediens, aut populum incitans, notatus, aut senatusconsulto circumscriptus, aut sublatus, aut expulsus sit, dicensve se expulsum, ad illum[4] confugerit; suscepto autem bello, aut tenenda sit Urbs, aut ea relicta, ille commeatu et reliquis copiis intercludendus: quod horum malorum, quorum aliquod certe subeundum est, minimum putes. Dices profecto, persuaderi illi, ut tradat exercitum, et ita consul fiat. Est omnino id ejusmodi, ut, si ille eo descendat, contra dici nihil possit: idque eum, si non obtinet, ut ratio habeatur retinentis exercitum, non facere miror. Nobis autem, ut quidam putant[5], nihil est ti-

2. Ernest. putat *dispoliatus*, ut alibi est. J. V. L.

3. Διευκρινήσεις. Solves quæstionem, quæ magnam requirit prudentiam.

4. *Ad illum confugerit*. Ad Cæsarem, ut M. Antonius et Q. Cassius. Vide epist. 11, lib. XVI, ad Div. Corr.

5. Ernest. pro *putant*, recepit *putat* ex emendatione Tunstalli, p. 148.

mendum magis, quam ille consul. At sic malo, inquies, quam cum exercitu. Certe. Sed istuc ipsum, dico, magnum malum[6] putet aliquis : neque ei remedium est ullum. Cedendum est, si id volet. Vide consulem illum iterum, quem vidisti consulatu priore. At tum imbecillus plus, inquis, valuit, quam tota respublica. Quid nunc putas? et eo consule, Pompeio čertum[7] est esse in Hispania. O rem miseram! si quidem id ipsum deterrimum est, quod recusari non potest; et quod ille si faciat, jam jam a bonis omnibus summam ineat gratiam. Tollamus igitur hoc, quo illum posse adduci negant : de reliquis quid est deterrimum? concedere illi, quod, ut idem[8] dicit, impudentissime postulat. Nam quid impudentius? Tenuisti provinciam per decem annos, non tibi a senatu, sed a te ipso per vim et per factionem datos. Præteriit tempus, non legis, sed libidinis tuæ : fac tamen, legis. Ut succedatur, decernitur : impedis; et ais, Habe mei rationem. Habe tu nostrum. Exercitum tu habeas diutius, quam populus jussit, invito senatu? Depugnes oportet, nisi concedis. Cum bona quidem spe, ut ait idem[9], vel vincendi, vel in libertate moriendi. Jam si pugnandum est, quo tempore, in casu; quo consilio, in temporibus situm est. Itaque te in ea quæstione non exerceo. Ad ea, quæ dixi, affer, si quid habes. Equidem dies noctesque torqueor.

Referunt enim ad Pompeium, ut infra « putet aliquis », ubi legunt « putat ». J. V. L.

6. *Sed istuc ipsum*, *dico*, *magnum malum*. Vulg. « Sed istuc ipsum sic, o magnum malum ». Ernest. conjecturam amplectimur. J. V. L.

7. *Certum est*. Deliberatum est. Man.

8. *Idem*. Qui affirmat Cæsare consule se futurum in Hispania. Idem.

9. *Idem*. Pompeius qui tamquam optimatum princeps inducitur in hac ep. Idem.

EPISTOLA X.

Subitum consilium ab Urbe recedendi nuntiat. Pompeius quid consilii ceperit se nescire fatetur. (Ad Urbem, anno U. C. 704, mense januario.)

CICERO ATTICO S.

Subito consilium cepi, ut, antequam luceret, exirem; ne qui conspectus fieret, aut sermo, lictoribus præsertim laureatis [1]. De reliquo, neque hercule, quid agam, nec, quid acturus sim, scio : ita sum perturbatus temeritate nostri amentissimi consilii [2]. Tibi vero quid suadeam, cujus ipse consilium exspecto? Cnæus noster quid consilii ceperit, capiatve, nescio, adhuc in oppidis [3] coarctatus et stupens. Omnes, si in Italia consistat, erimus una; sin cedet, consilii res est. Adhuc certe, nisi ego insanio, stulte omnia et incaute [4]. Tu, quæso, crebro ad me scribe, vel quod in buccam venerit.

1. *Laureatis.* Ut triumphum exspectantibus. Epist. 16, lib. II, ad Div. Corr.

2. *Consilii.* Urbis relinquendæ. Id.

3. *In oppidis.* Campaniæ. Idem.

4. Olim, post *incaute*, addebatur *agi video*, quod delevit Victorius, a cujus MSS aberat. J. V. L.

EPISTOLA XI.

Invehitur in Cæsarem : Pompeii consilium relinquendæ Urbis reprehendit; se Campaniæ et oræ maritimæ præesse nuntiat. Literas Attici exposcit. (Anno U. C. 704, mense januario.)

CICERO ATTICO S.

Quæso, quid hoc est? aut quid agitur? mihi enim

tenebræ sunt. Cingulum [1], inquis, nos tenemus: Anconem amisimus. Labienus discessit ab Cæsare. Utrum de imperatore populi romani, an de Hannibale loquimur? O hominem amentem et miserum, qui ne umbram quidem umquam τοῦ καλοῦ [2] viderit! Atque, hæc, ait, omnia facere se dignitatis causa: ubi est autem dignitas, nisi ubi honestas? Num honestum igitur [3], habere exercitum nullo publico consilio? occupare urbes civium, quo facilior sit aditus ad patriam? χρεῶν ἀποκοπὰς [4], φυγάδων [5] καθόδους, sexcenta alia scelera moliri,

Τὴν θεῶν [6] μεγίστην ὥς' ἔχειν τυραννίδα?

Sibi habeat suam fortunam. Unam mehercule tecum apricationem in illo Lucretino [7] tuo sole malim, quam omnia istiusmodi regna; vel potius mori millies, quam semel istiusmodi quidquam cogitare. Quid, si tu velis [8]? inquis. Age quis est, cui velle non liceat? sed ego hoc ipsum velle, miserius esse duco, quam in crucem tolli. Una res est ea miserior, adipisci, quod ita volueris. Sed hæc hactenus. Libenter enim in his molestiis ἐνσχολάζω σοι [9]. Redeamus ad nostrum [10]. Per fortunas! quale tibi consilium Pompeii videtur? hoc quæro, quod Urbem reliquerit. Ego enim ἀπορῶ [11]:

1. *Cingulum.* Oppidum. Corr.
2. Τοῦ καλοῦ. Honesti.
3. Al. *Nisi h. i.* J. V. L.
4. Χρεῶν ἀποκοπάς. *Tabulas novas.* Dicuntur *novæ*, quod nomina aliter, et refecta parte aliqua, in iis scribantur, tamquam argentum pro ære, hoc est, 25 pro 100, ut est apud Sallust. Bell. Catil.
5. Φυγάδων. Exsulum restitutiones.
6. Τὴν θεῶν. *Ut tyrannide potiatur, quæ inter deos est maxima.* Euripides.
7. *Tuo sole Lucretino.* Horatius, « Velox amœnum sæpe Lucretilem, etc. »
8. *Quid, si tu velis?* Quasi dicat: Si tyrannidem velis, quod volueris tamen non assequere, ideoque fortasse, o Cicero, non vis. Man.
9. Ἐνσχολάζω σοι. *Scholam tibi explico:* hoc est, philosophorum more quasi per otium disputans tibi scribo.
10. *Ad nostrum.* Pompeium. Corr.
11. Ἀπορῶ. Dubito.

tum[12] nihil absurdius. Urbem tu relinquas? ergo idem, si Galli venirent? Non est, inquit, in parietibus respublica, at in aris [13] et focis. Fecit idem Themistocles. Fluctum enim totius barbariæ ferre urbs una non poterat. At idem Pericles non fecit, annum fere post quinquagesimum, quum præter mœnia nihil teneret. Nostri olim, urbe reliqua capta [14], arcem tamen retinuerunt.

Οὕτω [15] που τῶν πρόσθεν ἐπευθόμεθα κλέα ἀνδρῶν.

Rursus autem ex dolore municipali, sermonibusque eorum, quos convenio, videtur hoc consilium exitum habiturum [16]. Mira hominum querela est (nescio istic; sed facies, ut sciam), sine magistratibus urbem esse, sine senatu. Fugiens denique Pompeius mirabiliter homines movet. Quid quæris? alia causa facta est: nihil jam concedendum putant Cæsari. Hæc, tu mihi explica, qualia sint. Ego negotio præsum non turbulento. Vult enim me Pompeius esse, quem tota hæc Campana et maritima ora habeat ἐπίσκοπον [17], ad quem delectus et summa negotii referatur. Itaque vagus esse cogitabam. Te puto jam videre, quæ sit ὁρμὴ [18] Cæsaris, qui populus, qui totius negotii status: ea velim scribas ad me, et quidem, quoniam mutabilia sunt, quam sæpissime. Acquiesco enim et scribens ad te, et legens tua.

12. Ern. conjicit *tamen*. J. V. L.

13. *At in aris*. Responsio Ciceronis. *Fecit:* inquit Pompeius. *Fluctum*, etc. Responsio Ciceronis. Lamb.

14. *Capta*. A Gallis, Liv. lib. V.

15. Οὕτω. *Sic eorum, qui ante nos vixerunt, audiebamus laudes.* — Homer. Iliad. IX, 520, habet, Οὕτω καὶ τ. πρ. J. V. L.

16. *Exitum habiturum*. Nunc pro Pompeii parte disputat, judicatque ex dolore, sermonibusque municipalium hominum, qui Pompeii fugam æquo animo ferre non poterant, vehementerque Cæsari irati erant, Pompeii consilium, rationemque belli gerendi posse explicari, et non incommode concludi. Vict.

17. Ἐπίσκοπον. Speculatorem, custodem. Vid. ad Div. VIII, 13, et XVI, 11 et 13.

18. Ὁρμή. Impetus.

EPISTOLA XII.

Pompeii statum suamque consilii inopiam queritur; Cæsarem timet; Labieni discessum ab eo sè pro certo habere nuntiat, et ut sibi Atticus quam sæpissime scribat petit. (Formiis, anno U. C. 704, mense januario.)

CICERO ATTICO S.

UNAM adhuc a te epistolam acceperam, datam XII kal.[1] in qua significabatur, aliam te ante dedisse, quam non acceperam. Sed quæso, ut scribas quam sæpissime, non modo si quid scies, aut audieris, sed etiam si quid suspicabere, maximeque, quid nobis faciendum, aut non faciendum putes. Nam quod rogas, curem, ut scias, quid Pompeius agat, ne ipsum quidem scire puto; nostrum quidem nemo. Vidi Lentulum consulem Formiis X kal.; vidi Libonem: plena timoris et erroris omnia. Ille[2] iter Larinum; ibi enim cohortes, et Luceriæ, et Teani, reliquaque in Apulia. Inde utrum consistere uspiam velit, an mare transire, nescitur. Si manet, vereor, ne exercitum firmum habere non possit. Sin discedit[3], quo, aut qua, aut quid nobis agendum est? nescio. Nam istum[4] quidem,

1. *Kal.* Perspicuum est ex superioribus et sequentibus literis, et ex ipsa etiam historia, *feb.* scribendum. Nam ad Urbem venerat Cicero, prid. non. jan. ibique pauculos dies commoratus est, triumphum exspectans. Verum, quum nuntiatum esset Romæ, Cæsarem cum exercitu adventare; et pro se quisque fuga suæ saluti prospiceret: Cicero, maxime Pompeio fugiente, eodem pavore perculsus, consilium statim cepit relinquendæ urbis: seque in suas villas contulit, unde ad Atticum scribit, qui Romæ remanserat. MALASP.

2. *Ille.* Pompeius iter habebat.

3. Alii, *discedet.* J. V. L.

4. *Nam istum quidem, cujus,* etc. Cæsarem, cujus φαλαρισμὸν, Phalaridis imitationem, etc.

cujus φαλαρισμὸν times, omnia teterrime facturum puto. Nec eum rerum [5] prolatio, nec senatus magistratuumque discessus, nec ærarium clausum tardabit. Sed hæc, ut scribis, cito sciemus. Interim velim mihi ignoscas, quod ad te scribo tam multa toties. Acquiesco enim, et tuas volo elicere literas, maximeque consilium, quid agam, aut quo me pacto geram; demittamne me penitus in causam (non deterreor periculo, sed dirumpor dolore : tam nullo [6] consilio, aut tam contra meum consilium gesta esse omnia); an cuncter et tergiverser; et iis me dem, qui tenent, qui potiuntur? Αἰδέομαι [7] Τρῶας, nec solum civis, sed etiam amici officio revocor; etsi frangor sæpe misericordia puerorum [8]. Ut igitur ita perturbato, etsi te eadem sollicitant, scribe aliquid, et maxime, si Pompeius Italia cedit, quid nobis agendum putes. M'. quidem Lepidus (nam fuimus una) eum finem statuit, L. Torquatus eumdem. Me quum multa, tum etiam lictores impediunt : nihil vidi umquam, quod minus explicari posset. Itaque a te nihil dum certi exquiro, sed quid videatur. Denique ipsam ἀπορίαν [9] tuam cupio cognoscere. Labienum ab illo discessisse, propemodum constat. Si ita factum esset, ut ille Romam veniens magistratum et senatum Romæ offenderet, magno usui causæ nostræ fuisset. Damnasse enim sceleris hominem amicum, reipublicæ causa, videretur : quod nunc quoque videtur; sed minus prodest. Non enim habet, cui prosit; eumque arbitror pœnitere : nisi forte id ipsum est falsum, discessisse illum. Nos quidem pro

5. *Rerum*. Prolatio rerum est quum sive propter dies festos, sive propter ferias autumnales aliasque, sive propter bella resque adversas justitium est.

6. Al. « tamne nullo consilio, aut tam contra meum consilium gesta esse omnia? » J. V. L.

7. Αἰδέομαι. Vide supra, II, 5.

8. *Puerorum*. Ciceronum.

9. Ἀπορίαν. Dubitationem.

certo habebamus. Et velim (quamquam, ut scribis, domesticis te finibus[10] tenes), formam mihi Urbis exponas, ecquod Pompeii desiderium, ecqua Cæsaris invidia appareat : etiam quid censeas de Terentia et Tullia, Romæ eas esse, an mecum, an aliquo tuto loco. Et hæc, et si quid aliud, ad me scribas velim, vel potius scriptites.

10. *Domesticis finibus.* Rebus publicis te non admisces. Man.

EPISTOLA XIII.

Cæsaris præsidia, Pompeii peccata et perturbationem exponit; de Ciceronibus, de uxore et filia quid agendum sit dubitat. Atticum rogat, ut quid futurum putet scribat. In ænigmate ejus multum se æstuasse ait. Denique se L. Cæsarem vidisse nuntiat, et Labienum Teanum venisse, se vero quid a Cæsare afferatur, et quid Domitius Thermus et Attius agant, exspectare. (Calibus, anno U. C. 704, mense januario.)

CICERO ATTICO S.

De Vennonianis [1] rebus tibi assentior. Labienum ἥρωα judico; facinus jam diu nullum civile præclarius: qui ut aliud nihil, hoc tamen profecit; dedit illi [2] dolorem. Sed etiam ad summam profectum aliquid puto. Amo etiam Pisonem [3] : cujus judicium de genero suspicor visum iri grave. Quamquam, genus belli [4] quod sit, vides : ita civile est, ut non ex civium dissensione, sed ex unius perditi civis audacia natum sit. Is

1. *Vennonianis.* C. Vennonii; de quo lib. VI, ep. 1 et 3. Res quædam privatæ.

2. *Illi.* Cæsari, a quo discessit.

3. *Pisonem.* Qui quum ab Urbe discesserit, generum suum Cæsarem non exspectans, quid de eo judicet, manifestum est. Hic est L. Calpurnius Piso, in quem exstat Ciceronis oratio. Man.

4. Al. *totius belli.* J. V. L.

autem valet exercitu; tenet multos spe[5] et promissis; omnia omnium concupivit. Huic tradita Urbs est, nuda præsidio, referta copiis. Quid est, quob ab eo non metuas, qui illa templa et tecta non patriam, sed prædam putet? Quid autem sit acturus, aut quo modo, nescio sine senatu, sine magistratu. Ne simulare quidem poterit quidquam πολιτικῶς[6].

Nos autem ubi exsurgere poterimus? aut quando? quorum dux quam ἀστρατήγητος[7], tu quoque animadvertis, cui ne Picena quidem nota fuerint; quam autem sine consilio, res testis. Ut enim alia omittam decem annorum[8] peccata, quæ conditio non huic fugæ præstitit? Nec vero nunc, quid cogitet, scio; ac non desino per literas sciscitari. Nihil esse timidius constat, nihil perturbatius. Itaque nec præsidium, cujus parandi causa ad Urbem retentus est, nec locum ac sedem præsidii ullam video. Spes omnis in duabus, invidiose[9] retentis, pæne alienis[10] legionibus. Nam delectus adhuc quidem invitorum est, et a pugnando abhorrentium. Conditionum autem amissum tempus est. Quid futurum sit, non video. Commissum quidem a nobis certe est, sive a nostro duce, ut, e portu sine gubernaculis egressi, tempestati nos traderemus. Itaque de Ciceronibus nostris dubito quid

5. Al. « exercitum tenet multa spe et promissis ». J. V. L.

6. Πολιτικῶς. Quod sit e republica. Oliv.

7. Ἀστρατήγητος. *Minime dux*: imperatoriæ artis ignarus: qui nescierit Picenum esse quasi aggerem urbi tuendæ.

8. *Decem annorum*. Tot enim anni a consulatu Cæsaris ad hoc tempus numerantur. Et, Cæsare consule, Pompeius se cum eo affinitate conjunxit, Julia uxore ducta. Inde eum per decem annos aluit, auxit, armavit. Man.

9. *Invidiose*. Quia Pompeius simulatione Parthici belli a Cæsare abductas retinuerat. Quod factum magna in infamia fuit. Vide Cæs. lib. I de Bello Civ. Idem.

10. *Alienis*. Quod adversus imperatorem suum invitæ ducerentur. Id.

agam. Nam mihi interdum amandandi videntur in Græciam. De Tullia autem et Terentia, quum mihi barbarorum adventus[11] proponitur, omnia timeo; quum autem Dolabellæ[12] venit in mentem, paullum respiro. Sed velim consideres, quid faciendum putes: primum πρὸς τὸ ἀσφαλὲς[13] (aliter enim mihi de illis, ac de me ipso, consulendum est); deinde ad opiniones; ne reprehendamur, quod eas Romæ velimus esse in communi bonorum fuga. Quin etiam tibi et Peducæo (scripsit enim ad me), quid faciatis, videndum est. Is enim splendor est vestrum, ut eadem postulentur a vobis, quæ ab amplissimis civibus. Sed de hoc tu videbis; quippe quum de me ipso, ac de meis te considerare velim.

Reliquum est, ut, et quid agatur, quoad poteris, explores, scribasque ad me, et quid ipse conjectura assequare: quod etiam a te magis exspecto. Nam, acta omnibus nuntiantibus, a te exspecto futura. Μάντις δ' ἄριστος[14]. Loquacitati ignosces, quæ et me levat, ad te quidem scribentem, et elicit tuas literas.

Ænigma Oppiorum[15] ex Velia[16] plane non intellexi. Est enim numero Platonis[17] obscurius. Jam in-

11. Alii, « adventus ad Urbem ». J. V. L.

12. *Dolabellæ*. Generi mei, qui apud Cæsarem est: per quem videtur mulieres tuto in Urbe esse posse. MAN.

13. Πρὸς τὸ ἀσφαλές. Ad securitatem.

14. Μάντις δ' ἄριστος. *Vates optimus is est, bene qui conjicit*. Senarius apud Euripidem integer. Μάντις δ' ἄριστος, ὅστις εἰκάζει καλῶς. Quem Cicero ita vertit libro de Divin. II: « Bene qui conjiciet, vatem hunc perhibeto optimum ». MAN.

15. *Ænigma Oppiorum*. Videtur epistolæ principium. IDEM. — Et videtur Mongaltio nostro. Cum superioribus verbis, « loquacitati ignosces », si conjungis hæc postrema, « si scriberem ipse, longior epistola fuisset », jam patet epistolas duas, librariorum culpa, in unam coaluisse.

16. Schütz. verba hæc, « Oppiorum ex Velia », glossam putat. J. V. L.

17. *Numero Platonis*. Probant Manutius et Junius quod est in nonnullis MSS « Timæo Platonis », de cujus obscuritate Fin. II, 5.

tellexi [18] tuum. Oppios enim de Velia succones [19] dicis. In eo æstuavi diu : quo aperto, reliqua patebant, et cum Terentiæ summa congruebant. L. Cæsarem [20] vidi Minturnis a. d. VIII kal. febr. mane, cum absurdissimis mandatis [21], non hominem, sed scopas solutas : ut id ipsum mihi ille videatur irridendi causa fecisse, qui tantis de rebus huic mandata dederit; nisi forte non dedit, et hic, sermone aliquo arrepto, pro mandatis abusus est. Labienus, vir mea sententia magnus, Teanum venit a. d. IX kal. Ibi Pompeium consulesque convenit. Qui sermo fuerit, et quid actum sit, scribam ad te, quum certum sciam. Pompeius ab Teano Larinum versus profectus est a. d. VIII kal.; eo die mansit Venafri. Aliquantum animi videtur nobis attulisse Labienus. Sed ego nondum habeo, quod ad te ex his locis scribam. Ista magis exspecto : quid illinc [22] afferatur; quo pacto de Labieno ferat; quid agat Domitius in Marsis, Iguvii Thermus, P. Attius Cinguli; quæ sit populi urbani voluntas; quæ tua conjectura de rebus futuris : hæc velim crebro, et quid tibi de mulieribus nostris placeat, et quid acturus ipse sis, scribas. Si scriberem ipse, longior epistola fuisset; sed dictavi propter lippitudinem.

18. *Jam intellexi.* Hic epistola videtur dividenda. Hic ænigma intelligit, supra interpretari nescit; hic dictat, supra scribit. Corr.

19. *Succones.* Fictum vocabulum, inquit Bosius, ut latine exprimeret illud alterum *Oppios*, quod Atticus ἀπὸ τοῦ ὀποῦ, id est, a succo formarat. Corradus vero *saccones* legebat, et quia fœneratores erant Oppii, nummatos exponit, a saccis qui sunt nummorum receptacula. Alii *Sanctones* malunt, alii *Salacones*. O te sapientem, Petre Victori, qui nolueris in eo æstuare! Oliv.

20. *L. Cæsarem.* Cujus pater Cæsaris erat legatus. Corr.

21. *Mandatis.* His, quæ sunt apud Cæsarem lib. I de Bello Civili, et ad Div. XVI, 10.

22. *Illinc.* Ubi Cæsar est. Corr. — MSS quidam *illius.*

EPISTOLA XIV.

De mandatis Cæsaris ad Pompeium; de ejus gladiatoribus, quos Capuæ habuerat; de uxore et filia ut Roma exeant cohortandis. (Calibus, anno U. C. 704, mense januario.)

CICERO ATTICO S.

A. d. VI kal. febr. Capuam Calibus[1] proficiscens, quum leviter[2] lippirem, has literas dedi. L. Cæsar mandata Cæsaris detulit ad Pompeium a. d. VIII kal., quum is esset cum consulibus Teani. Probata conditio est, sed ita, ut ille de iis oppidis, quæ extra suam provinciam occupavisset, præsidia deduceret. Id si fecisset, responsum est, ad Urbem nos redituros esse, et rem per senatum confecturos. Spero [esse] in præsentia pacem nos habere. Nam et illum furoris, et hunc nostrum copiarum suppœnitet. Me Pompeius Capuam venire voluit, et adjuvare delectum : in quo parum prolixe respondent Campani coloni. Gladiatores Cæsaris, qui Capuæ sunt, de quibus ante ad te falsum ex Torquati literis scripseram, sane commode Pompeius distribuit, binos singulis patribus familiarum. Scutorum[3] in ludo[4] ꟾↃↃ fuerunt : eruptionem

1. *Calibus.* Cales oppidum mediterraneum Campaniæ. GRÆV.

2. Al. *fluenter.* J. V. L.

3. *Sequutorum.* Gladiatorum, qui sequutores vocantur. Alii, *scutorum*, quod magis probo, tum quia Cicero nusquam, quod sciam, hoc vocabulum usurpavit, et quum *gladiatores* dixisset, non erat hoc loco, cur *sequutores* adderet : tum quia verisimile non est, Cæsarem quinque sequutorum millia præter retiarios in ludo habuisse. Scutorum vero millia multa esse poterant, quibus gladiatores ipsi, et qui cum illis sentiebant, parati, ornatique erumpere cogitabant. CORR. — Primus hanc vocem *sequutorum*, hic scripsit Victorius, quum antea legeretur *scutorum*. Sed a Victorio sic omnes ceteri. Erant autem, inquit Manutius, *sequutores* et *myrmillones* iidem, quibus opponebantur *retiarii.* Vid. Onuph. Panvin. lib. de Ludis Circensibus.

4. *In ludo.* In disciplina lanistarum, a quibus ad gladiatoriam instituebantur. MALASP.

facturi fuisse dicebantur. Sane multum in eo reipublicæ provisum est. De mulieribus nostris, in quibus est tua soror, quæso videas, ut satis honestum nobis sit, eas Romæ esse, quum ceteræ ulla dignitate discesserint. Hoc scripsi ad eas, et ad te ipsum antea. Velim, eas cohortere, ut exeant; præsertim quum ea prædia in ora maritima habeamus, cui ego præsum, ut in his pro re nata non incommode possint esse. Nam si quid offendimus, in genero nostro; quod quidem ego præstare non debeo. Sed id fit majus, quod mulieres nostræ præter ceteras Romæ remanserunt. Tu ipse cum Sexto [5], scire velim, quid cogites de exeundo, de totaque re quid existimes. Equidem pacem hortari non desino : quæ vel injusta utilior est, quam justissimum bellum [6]. Sed hæc, ut fors tulerit.

5. *Tu ipse cum Sexto*, etc. Sext. Peducæo. CORRADUS.

6. *Bellum*. Legendum proponit, *bellum cum civibus*, BOSIUS Baluzianus.

EPISTOLA XV.

Exponit, quæ in conventu Capuæ habito decreta sint. (Capuæ, anno U. C. 704, mense januario.)

CICERO ATTICO S.

UT ab Urbe discessi, nullum adhuc intermisi diem, quin aliquid ad te literarum darem : non quo haberem magnopere, quod scriberem, sed ut loquerer tecum absens : quo mihi, quum coram id [1] non licet, nihil est jucundius. Capuam quum venissem a. d. VI kal. pridie, quam has literas dedi, consules conveni, multosque nostri ordinis. Omnes cupiebant Cæsarem, ab-

1. Alii delent *id*. J. V. L.

ductis præsidiis, stare conditionibus iis, quas tulisset. Uni Favonio leges ab illo nobis imponi non placebat: sed is haud auditus in consilio. Cato enim ipse jam servire, quam pugnare, mavult. Sed tamen ait, in senatu se adesse velle, quum de conditionibus agatur, si Cæsar adductus sit, ut præsidia deducat. Ita, quod maxime opus est, in Siciliam ire non curat: quod metuo ne obsit, in senatu esse vult. Postumus autem, de quo nominatim senatus decrevit, ut statim in Siciliam iret, Furfanioque[2] succederet, negat se sine Catone iturum; et suam in senatu operam, auctoritatemque quam[3] magni æstimat. Ita res ad Fannium pervenit: is cum imperio in Siciliam præmittitur. In disputationibus nostris summa varietas est. Plerique negant, Cæsarem in conditione mansurum; postulataque hæc[4] ab eo interposita esse, quo minus, quod opus esset ad bellum, a nobis pararetur. Ego autem eum puto facturum, ut præsidia deducat. Vicerit enim, si consul factus erit, et minore scelere vicerit, quam quo ingressus est. Sed accipienda plaga est. Sumus enim flagitiose imparati quum a militibus, tum a pecunia; quam quidem omnem, non modo privatam, quæ in Urbe est, sed etiam publicam, quæ in ærario est, illi reliquimus. Pompeius ad legiones Attianas[5]

2. *Furfano.* Bosius ex MSS *Fuffano.* Sed melius fortasse *Furfanio*, ut ad Div. VI, 9. *Furfaniorum*, inquit Grævius, in antiquis monumentis non raro fit mentio: *Fuffanorum*, quod sciam, nusquam.

3. Abest *quam.* J. V. L.

4. *Postulataque hæc.* Ita pendet hoc a verbo, *negant*, ut affirmetur potius quam negetur. Verbum enim, *nego*, sæpe negat in primo membro, affirmat in secundo: ut in oratione pro Roscio comœdo, « Adversaria in judicium protulit nemo, codicem protulit ». Pro, codicem aliquis protulit. Idem agnoscitur apud Horatium, in iis versibus, «Qui fit, Mæcenas, ut nemo». Nam quum subjunxit, « Laudet diversa sequentes », satis constat non referri ad *nemo*, sed necesse esse, ut, *aliquis*, subaudiatur. Man.

5. *Attianas.* Quas P. Attius Varus habebat. Epist. 13: « Quid agat Domitius in Marsis, Iguvii Thermus, P.

est profectus : Labienum secum habet. Ego tuas opiniones de his rebus exspecto. Formias me continuo recipere cogitabam.

Attius Cinguli». Popma. — Legendum est *Appianas*, ut intelligantur duæ illæ legiones, quæ a Cæsare per speciem belli Parthici abductæ, et Pompeio traditæ circa Luceriam hærebant, sic dictæ ab Appio legato, qui eas ex Gallia adduxerat, teste Plutarcho. J. Lipsius, Cent. II, ad Belg. epist. 16. Reposuit Junius *Atinianas*, ab Atina Marsorum oppido.

EPISTOLA XVI.

Si quid Cæsar acturus sit, et quid Pompeius agat, se exspectare scribit. (Calibus, anno U. C. 704, mense januario.)

CICERO ATTICO S.

Omnes arbitror mihi tuas literas redditas esse, sed primas præpostere, reliquas ordine, quo sunt missæ, per Terentiam. De mandatis Cæsaris, adventuque Labieni, et responsis consulum ac Pompeii, scripsi ad te literis iis, quas a. d. v kal. Capua dedi; pluraque præterea in eamdem epistolam conjeci. Nunc has exspectationes habemus duas : unam, quid Cæsar acturus sit, quum acceperit ea, quæ referenda ad illum data sunt L. Cæsari; alteram, quid Pompeius agit : qui quidem ad me scribit, paucis diebus se firmum exercitum habiturum ; spemque affert, si in Picenum agrum ipse venerit, nos Romam redituros esse. Labienum secum habet, non dubitantem de imbecillitate Cæsaris copiarum : cujus adventu Cnæus noster multo animi plus habet. Nos a consulibus Capuam venire jussi sumus ad nonas febr. Capua profectus sum Formias a. d. iii kal. Eo die quum Calibus tuas literas hora fere nona accepissem, has statim dedi. De Te-

rentia et Tullia tibi assentior; ad quas scripseram, ad te ut referrent : si nondum profectæ sunt, nihil est quod se moveant, quoad perspiciamus, quo loci sit res.

EPISTOLA XVII.

De mandatis Pompeii ad Cæsarem perlatis; de Trebatii literis Cæsaris rogatu ad Ciceronem scriptis, et suis ad eas responsis. (In Formiano, anno U. C. 704, mense februario.)

CICERO ATTICO S.

[1] Tuæ literæ mihi gratæ jucundæque sunt. De pueris in Græciam transportandis tum cogitabam, quum fuga ex Italia quæri videbatur. Nos enim Hispaniam peteremus: illis hoc æque commodum non erat. Tu ipse cum Sexto[2] etiam nunc mihi videris Romæ recte esse posse. Etenim minime amici Pompeio nostro esse debetis: nemo enim umquam tantum de urbanis præsidiis detraxit. Videsne me etiam jocari? Scire jam te oportet, L. Cæsar quæ responsa referat a Pompeio, quas ab eodem ad Cæsarem ferat literas. Scriptæ enim et datæ ita sunt, ut proponerentur in publico: in quo accusavi mecum ipse Pompeium, qui, quum scriptor luculentus esset, tantas res, atque eas, quæ in omnium manus venturæ essent, Sextio nostro scribendas dederit. Itaque nihil umquam legi scriptum σηστιωδέστερον[3]. Perspici tamen ex literis Pompeii potest,

1. Epist. hæc olim cum superiore juncta erat. J. V. L.

2. *Sexto*. Peducæo. Qui Pompeii causa discedere ex Urbe non debetis, ac ne illum quidem amare; qui vobis locupletibus, ac bene nummatis tam male consuluerit, urbe sine præsidio relicta. Man.

3. *Nihil umquam legi*..... σηστιωδέστερον. *Magis Sextiane*, magis insulse, quod ita scribat Sextius, sive *Sestius*, nam idem est nomen.

nihil Cæsari negari, omniaque et cumulate, quæ postulet, dari; quæ ille, amentissimus fuerit, nisi acceperit, præsertim quum impudentissime postulaverit. Quis enim tu es, qui dicas, si in [4] Hispaniam profectus erit, si præsidia dimiserit? Tamen conceditur [5]; minus honeste nunc quidem, violata jam ab illo republica, illatoque bello, quam si olim de ratione[6] habenda impetrasset: et tamen vereor, ut his ipsis contentus sit. Nam quum ista mandata dedisset L. Cæsari, debuit esse paullo quietior, dum responsa referrentur. Dicitur autem nunc esse acerrimus. Trebatius quidem scribit, se ab illo IX kal. febr. rogatum esse, ut scriberet ad me, ut essem ad Urbem; nihil ei me gratius facere posse. Hæc verbis plurimis. Intellexi ex dierum ratione, ut primum de discessu nostro Cæsar audisset, laborare eum cœpisse, ne omnes abessemus. Itaque non dubito, quin ad Pisonem, quin ad Servium scripserit. Illud admiror, non ipsum ad me scripsisse, non per Dolabellam, non per Cœlium egisse: quamquam non aspernor Trebatii literas, a quo me unice diligi scio. Rescripsi ad Trebatium (nam ad ipsum Cæsarem, qui mihi nihil scripsisset, nolui), quam illud hoc tempore esset difficile; me tamen in prædiis meis esse, neque delectum ullum, neque negotium suscepisse. In quo quidem manebo, dum spes pacis erit; sin bellum geretur, non deero officio, nec dignitati meæ, pueros ὑπεκθέμενος [7] in Græciam: totam enim Italiam flagraturam bello intelligo. Tantum mali excitatum partim ex improbis, partim ex invidis civibus. Sed hæc paucis diebus ex illius ad nostra responsa

4. *Si in Hispaniam*. Hæ fuerunt conditiones a Cæsare latæ. Ad Div. epist. 11, lib. XVI. MAN.

5. Male Ernestius, post Bosium et Gruterum, *non conceditur*. J. V. L.

6. *Ratione*. Absentis, quum peteret.

7. Ὑπεκθέμενος. Quum subduxero, et clam transportandos curavero.

responsis intelligentur, quorsum evasura sint. Tum ad te scribam plura, si erit bellum; sin autem[8] etiam induciæ, te ipsum, ut spero, videbo. Ego IIII non. febr., quo die has literas dedi, in Formiano, quo Capua redieram, mulieres exspectabam : quibus quidem scripseram, tuis literis admonitus, ut Romæ manerent. Sed audio majorem quemdam in Urbe timorem esse. Capuæ non. febr. esse volebam, quia consules jusserant. Quidquid huc erit a Pompeio allatum, statim ad te scribam; tuasque de istis rebus literas exspectabo.

8. Alii, «si autem». J. V. L.

EPISTOLA XVIII.

Mulieres Formias venisse nuntiat. In belli impendentis periculo, quid consilii cœperit; quid de Dionysio fieri velit; quantum Q. frater in pecunia Attico solvenda laboret, exponit. (In Formiano, anno U. C. 704, mense februario.)

CICERO ATTICO S.

QUARTO non. febr. mulieres nostræ Formias venerunt, tuaque erga se officia, plena tui suavissimi studii, attulerunt. Eas ego, quoad sciremus, utrum turpi pace nobis, an misero bello esset utendum, in Formiano esse volui, et una Cicerones. Ipse cum fratre Capuam ad consules (nonis enim adesse jussi sumus) III non. profectus sum, quum has literas dedi. Responsa Pompeii grata populo, et probata concioni esse dicuntur. Ita putaram. Quæ quidem ille si repudiarit, jacebit; si acceperit[1].... Utrum igitur, inquies,

1. *Si acceperit*. Ἀποσιώπησις. Hoc erat : Sin acceperit, pax turpis consequetur,

mavis? responderem, si, quemadmodum parati essemus, scirem. Cassium, erat hic auditum, expulsum Ancone, eamque urbem a nobis teneri. Si bellum futurum est, negotium utile[2]. Cæsarem quidem, L. Cæsare cum mandatis de pace misso, tamen aiunt acerrime delectum habere, loca occupare, vincire[3] præsidiis. O perditum latronem! o vix ullo otio compensandam hanc reipublicæ turpitudinem! Sed stomachari desinamus, tempori pareamus, cum Pompeio in Hispaniam eamus. Hæc opto in malis; quoniam illius alterum consulatum a republica, ne data quidem occasione repulimus. Sed hæc hactenus.

De Dionysio fugit me ad te antea scribere : sed ita constitui; exspectare responsa Cæsaris, ut, si ad Urbem rediremus, ibi nos exspectaret; sin tardius id fieret, tum eum arcesseremus. Omnino quid[4] ille facere debuerit in nostra illa fuga, quid docto homine et amico dignum fuerit, quum præsertim rogatus esset[5], scio. Sed hæc non nimis exquiro a Græcis. Tu tamen videbis, si erit, quod nolim, arcessendus, ne molesti simus invito.

Quintus frater laborat, ut tibi, quod debet, ab Egnatio solvat. Nec Egnatio voluntas deest; nec parum locuples est : sed quum tale tempus sit, ut Q. Titinius (multum enim est nobiscum) viaticum se neget habere; idemque debitoribus suis denuntiarit, ut eodem fœnore uterentur; atque hoc idem etiam L. Ligus fecisse dicatur; nec hoc tempore aut domi

2. *Utile.* Eam urbem, quæ portum habeat, a nobis teneri. Corr.

3. Alii, *vinciri.* J. V. L.

4. Lambin. conj. *Omitto quid*, ita ut post deleatur *scio*, quod Victorius non agnoscit. Sed est in MS Tornæsiano et al. Hinc Bosius. J. V. L.

5. *Rogatus esset.* Addunt nonnulli *scio*, perperam. Est, ut bene monet Corradus, ἀνανταπόδοτον. Subintelligitur autem, cogita, judica, aut simile quid. Græv.

nummos Quintus habeat, aut exigere ab Egnatio, aut versuram usquam facere possit: miratur, te non habuisse rationem hujus publicæ difficultatis. Ego autem, etsi illud ψευδησιόδειον [6] (ita enim putatur) observo, Μηδὲ δίκην [7], præsertim in te, a quo nihil umquam vidi temere fieri: tamen illius querela movebar. Hoc, quidquid est, te scire volui.

6. Ψευδησιόδειον. A græc. vocabul. ψευδὴς et Ἡσίοδος, id est, Hesiodo falso adscriptum.

7. Μηδὲ δίκην. *Neque causam judices prius, quam utriusque partis orationem audiveris.*

EPISTOLA XIX.

Pace jam desperata, se quid consilii capiat nescire scribit. (In Formiano, anno U. C. 704, mense januario.)

CICERO ATTICO S.

Nihil habeo, quod ad te scribam. Quin etiam epistolam, quam eram elucubratus, ad te non dedi. Erat enim plena spei bonæ; quod et concionis voluntatem audieram, et illum conditionibus usurum [1] putabam, præsertim suis. Ecce tibi II non. febr. mane accepi literas tuas, Philotimi, Furnii, Curionis ad Furnium, quibus irridet L. Cæsaris legationem. Plane oppressi videmur; nec, quid consilii capiam, scio. Nec mehercule de me laboro: de pueris quid agam, non habeo. Capuam tamen proficiscebar hæc scribens, quo facilius de Pompeii rebus cognoscerem.

1. Alii, *usum*. J. V. L.

EPISTOLA XX.

Pacem se desperasse; bellum a Pompeianis segniter administrari queritur: consules nondum venisse scribit, sed tamen exspectari; si Pompeius Italia cedat, Atticum quid sibi faciendum putet, consulit. (Capuæ, anno U. C. 704, mense februario.)

CICERO ATTICO S.

Breviloquentem jam me tempus ipsum facit. Pacem enim desperavi: bellum nostri nullum administrant. Cave enim putes, quidquam esse minoris his consulibus: quorum ego spe audiendi[1], et cognoscendi nostri apparatus, maximo imbri Capuam veni pridie nonas, ut eram jussus. Illi autem nondum venerant; sed erant venturi inanes, imparati. Cnæus autem Luceriæ dicebatur esse, et adire cohortes legionum Attianarum, non firmissimarum. At illum[2] ruere nuntiant, et jam jamque adesse, non ut manum conserat (quicum enim?), sed ut fugam intercludat. Ego autem in Italia καὶ συναποθανεῖν[3]· nec te id consulo. Sin extra, quid ago? Ad manendum hiems, lictores, improvidi et negligentes duces; ad fugam hortatur amicitia Cnæi, causa bonorum, turpitudo conjungendi cum tyranno: qui quidem, incertum est, Phalarimne[4] an Pisistratum[5] sit imitaturus. Hæc velim explices, et me juves consilio. Etsi te ipsum istic jam calere[6] puto. Sed ta-

1. *Quorum... audiendi.* De hac dicendi forma, vide Sanctii Minervam, lib. III, cap. 8. — Alii, *audiendi aliquid.* J. V. L.

2. *Illum.* Cæsarem.

3. Συναποθανεῖν. Simul mori.

4. *Phalarim.* Tyrannum cæde gaudentem. Man.

5. *Pisistratum.* Mitiorem, et studiosum maxime literarum. Idem.

6. *Calere.* Muretus, *carere.* Sed alii omnes, *callere*, hoc est, interprete Manutio, jam habere quod de te ipso cogites, sollicitum de statu rerum tuarum, quia videas Urbem a Cnæo nostro sine præsidio relictam, Cæsari patere.

men quantum poteris. Ego si quid hic hodie novi cognoro, scies. Jam enim aderunt consules ad suas nonas. Tuas quotidie literas exspectabo. Ad has autem, quum poteris, rescribes. Mulieres et Cicerones in Formiano reliqui.

EPISTOLA XXI.

Tristem statum Pompeii et Pompeianorum deplorat. (Calibus, anno U. C. 704, mense februario.)

CICERO ATTICO S.

De malis nostris tu prius audis, quam ego. Istinc enim emanant. Boni autem hinc quod exspectes, nihil est. Veni Capuam ad nonas febr., ita ut jusserant consules. Eo die Lentulus venit sero; alter consul omnino non venerat VII idus. Eo enim die ego Capua discessi, et mansi Calibus. Inde has literas postridie ante lucem dedi. Hæc, Capuæ dum fui, cognovi: nihil in consulibus, nullum usquam delectum. Nec enim conquisitores [1] φαινοπροσωπεῖν [2] audent; quum ille adsit [3] contra; quum noster dux nusquam sit, nihil agat. Nec nomina dant: deficit enim non voluntas, sed spes. Cnæus autem noster (o rem miseram et incredibilem!) ut totus jacet! non animus est, non consilium, non copiæ, non diligentia. Mittam illa, fugam ab Urbe turpissimam [4], timidissimas in oppidis conciones, ignorationem non solum adversarii, sed etiam suarum copiarum. Hoc cujusmodi est? VII id. febr. Capuam C. Cas-

1. *Conquisitores.* Delectui habendo præfecti. Man.

2. Φαινοπροσωπεῖν. *Prodire* et *vultum*, ut aiunt, *ostendere*.

3. Schützius edidit e conjectura, « quum ille adsit, contra noster dux nusquam sit etc. », J. V. L.

4. *Mittam illa*, etc. Alii multi habent, « Mitto illam fugam ab Urbe turpissimam ». J. V. L.

sius tribunus plebis venit, attulit mandata ad consules, ut Romam venirent[5], pecuniam de sanctiore ærario auferrent, statim exirent urbe relicta. Redeant : quo præsidio? deinde exeant : quis sinat? Consul ei rescripsit, ut prius ipse in Picenum. At illud totum erat amissum : sciebat nemo præter me ex literis Dolabellæ. Mihi dubium non erat, quin ille jam jamque foret in Apulia; Cnæus noster in navi[6]. Ego quid agam, σκέμμα[7] magnum : neque mehercule mihi quidem ullum, nisi omnia essent acta turpissime, neque ego ullius consilii particeps. Sed tamen, quod me deceat. Ipse me Cæsar ad pacem hortatur. Sed antiquiores literæ, quam ruere cœpit. Dolabella, Cœlius, me illi valde satisfacere[8]. Mira me ἀπορία[9] torquet. Juva me consilio, si potes : et tamen ista, quantum potes, provide. Nihil habeo, tanta rerum perturbatione, quod scribam. Tuas literas exspecto.

5. Alii conj. *redirent*. J. V. L.
6. *In navi*. Cæsarem fugiens. Man.
7. Σκέμμα. *Consideratio*. Supra, epist. 8.
8. *Satisfacere*. Vide ad Div. lib. XVI, epist. 11.
9. Ἀπορία. Dubitatio Pompeiine an Cæsaris partibus adhæreat.

EPISTOLA XXII.

Pompeii tarditatem suamque consilii inopiam deplorat. (In Formiano, anno U. C. 704, mense februario.)

CICERO ATTICO S.

Pedem in Italia video nullum esse, qui non in istius potestate sit. De Pompeio scio nihil; eumque, nisi in navim se contulerit, exceptum iri puto. O celeritatem incredibilem! hujus autem nostri[1]! ..... sed non

1. *Nostri*. Pompeii autem tarditatem, ut sit, ἀντίθετον et ἀποσιώπησις.

possum sine dolore accusare eum, de quo angor et crucior. Tu cædem non sine causa times : non quo minus quidquam Cæsari expediat ad diuturnitatem victoriæ et dominationis ; sed video, quorum arbitrio sit acturus. Recte sit. Censeo cedendum de oppidis his[2]. Egeo consilii. Quod optimum factu videbitur, facies. Cum Philotimo loquere : atque adeo Terentiam habebis idibus. Ego quid agam ? qua aut terra, aut mari persequar eum, qui ubi sit, nescio ? Etsi terra quidem qui possum ? mari quo ? Tradam igitur isti me ? Fac posse tuto ; multi enim hortantur : num etiam honeste ? Nullo modo. Quid ? a te petam consilium, ut soleo. Explicari res non potest. Sed tamen, si quid in mentem venit, velim scribas, et ipse quid sis acturus.

2. Schütz. rescripsit, « Recte censes, cedendum de oppidis his », et putat forte omissum *mulieribus*. Sine libris. J. V. L.

EPISTOLA XXIII.

Læta quidem a Philotimo nuntiata, sed sibi tristissima quæque veriora videri scribit; mutasse tamen consilium de mulieribus Romam remittendis. (In Formiano, anno U. C. 704, mense februario.)

CICERO ATTICO S.

Quinto id. febr. vesperi a Philotimo literas accepi, Domitium exercitum firmum habere ; cohortes ex Piceno, Lentulo et Thermo ducentibus, cum Domitii exercitu conjunctas esse ; Cæsarem intercludi posse, eumque id timere ; bonorum animos recreatos Romæ,

improbos[1] quasi perculsos. Hæc, metuo equidem, ne sint somnia : sed tamen M'. Lepidum, L. Torquatum, C. Cassium tribunum plebis (hi enim sunt nobiscum, id est, in Formiano), Philotimi literæ ad vitam revocaverunt. Ego autem illa metuo ne veriora sint, nos omnes pæne jam captos esse, Pompeium Italia cedere : quem quidem (o rem acerbam!) persequi Cæsar dicitur. Persequi Cæsar Pompeium? Quid? ut interficiat? O me miserum! et non omnes nostra corpora opponimus? in quo tu quoque ingemiscis. Sed quid faciamus? victi, oppressi, capti plane sumus. Ego tamen, Philotimi literis lectis, mutavi consilium de mulieribus; quas, ut scripseram ad te, Romam remittebam : sed mihi venit in mentem, multum fore sermonem, me judicium jam de causa publica fecisse, qua desperata, quasi hunc gradum mei reditus esse, quod mulieres revertissent. De me autem ipso tibi assentior, ne me dem incertæ et periculosæ fugæ, quum reipublicæ nihil prosim, nihil Pompeio; pro quo emori quum pie possum, tum lubenter. Manebo igitur : etsi vivere[2].... Quod quæris, hic quid agatur: tota Capua, et omnis hic delectus jacet; desperata res est; in fuga omnes sunt : nisi quid ejusmodi fuerit, ut Pompeius istas Domitii copias cum suis conjungat. Sed videbamur omnia biduo triduove scituri. Cæsaris literarum exemplum tibi misi : rogaras enim; cui nos valde satisfacere, multi ad me scripserunt : quod patior facile, dum, ut adhuc, nihil faciam turpiter.

1. *Improbos.* Lamb. et Ernest. malunt *improborum*. J. V. L.

2. *Etsi vivere.* Ἀποσιώπησις. Vel subaudi cum Corrado, *tædet ;* vel cum Manutio, *non vivere est*, quum turpem vitam vivat, qualis erat manentis in Italia, dum rerum omnium Cæsar potiretur.—Junius e MSS addidit *non libet.* Habet vero majorem vim aposiopesis, nec dedecet in epistola. J.V. L.

EPISTOLA XXIV.

Ex literis Lucretii ad Cassium missis, non dubitat quin Pompeius in fuga sit. (In Formiano, anno U. C. 704, mense februario.)

CICERO ATTICO S.

PHILOTIMI literæ me quidem non nimis, sed eos, qui in his locis erant, admodum delectarunt. Ecce postridie Cassio literæ[1] Capua, a Lucretio, familiari ejus, Nigidium[2] a Domitio Capuam venisse; eum dicere, Vibullium[3] cum paucis militibus e Piceno currere ad Cnæum, confestim sequi Cæsarem, Domitium non habere militum III millia. Idem scripsit, consules Capua discessisse. Non dubito, quin Cnæus in fuga sit; modo effugiat. A consilio fugiendi, ut tu censes, absum.

1. *Cassii literæ.* Ad Cassium Capua missæ a Lucretio. Cassius enim cum Cicerone erat in Formiano. Vid. epist. 22 hujus libri. MAN.

2. *Nigidium.* P. Nigidium Figulum, de quo ad Div. lib. IV, epist. 13. CORR.

3. *Vibullium.* L. Vibullium Rufum.

EPISTOLA XXV.

De lætioribus nuntiis, nec tamen certis. (In Formiano, anno U. C. 704, mense februario.)

CICERO ATTICO S.

QUUM dedissem ad te literas tristes, et metuo ne veras, de Lucretii ad Cassium literis Capua missis; Cephalio venit a vobis, attulit etiam a te literas hilariores, nec tamen firmas, ut soles. Omnia facilius credere possum, quam quod scribitis, Pompeium

44.

exercitum habere. Nemo huc ita affert, omniaque, quæ nolim. O rem miseram! malas causas semper obtinuit, in optima concidit. Quid dicam? nisi, illud eum scisse[1]; neque enim erat difficile: hoc nescisse; erat enim ars difficilis, recte rempublicam regere[2]. Sed jam jamque omnia sciemus, et scribemus ad te statim.

1. *Illud eum scisse.* Sensus est, Pompeium novisse malas artes, quibus malas causas obtinere poterat: illas bonas artes, quibus Respublica et libertas servetur, non nosse, ideoque in bona causa concidisse. GRÆV.

2. *Rempublicam regere.* MS Balliol. *gerere.* J. V. L.

EPISTOLA XXVI.

Scribit se melioribus de rep. nuntiis recreatum; suorum consiliorum rationem defendit; præterea de Dionysio se nondum constituisse nuntiat. (In Formiano, anno U. C. 704, mense februario.)

CICERO ATTICO S.

NON venit[1] idem usu mihi, quod tu tibi scribis: « quoties exorior[2] ». Ego enim nunc paullum exorior, et maxime quidem iis literis, quæ Roma afferuntur, de Domitio, de Picentium cohortibus. Omnia erant facta hoc biduo lætiora. Itaque fuga, quæ parabatur, repressa est. Cæsaris interdicta,

Si te secundo lumine[3] hic offendero,

respuuntur. Bona de Domitio, præclara de Afranio

1. *Non venit.* Non venit mihi sæpe, ut exoriar et respirem. Alii, *nunc venit*, ut sequens ratio magis postulat. CORR. — *Nunc* probat quoque Muretus, atque ita legendum admonet Grævius in Addendis et Corrigendis.

2. *Quoties exorior?* Legendum cum interrogatione. Indicabat enim Atticus se multoties exoriri, id est, e mœstitia, qua pæne conciderat, recreari, quod sæpe boni nuntii de rebus Pompeii deque republica ad se perferrentur. BOSIUS.

3. *Secundo lumine.* Cras. Subanditur autem, *moriere.* Vide orat. pro Rabirio Postumo, cap. 11. MAN.

fama est. Quod me amicissime admones, ut me integrum, quoad possim, servem; gratum est. Quod addis, ne propensior ad turpem causam videar; certe videri possum[4]. Ego me ducem in civili bello, quoad de pace ageretur, negavi esse : non quin rectum esset; sed quia, quod multo rectius fuit, id mihi fraudem tulit[5]. Plane eum, cui Cnæus noster[6] alterum consulatum deferret et triumphum, at quibus verbis? « pro suis rebus gestis amplissimis; » inimicum habere nolueram. Ego scio, et quem metuam, et quam ob rem. Sin erit bellum, ut video fore; partes meæ non desiderabuntur.

De H-S millib. xx Terentia tibi rescripsit. Dionysio, dum existimabam vagos nos fore, nolui molestus esse. Tibi autem, crebro ad me scribenti de ejus officio, nihil rescripsi, quod diem ex die exspectabam, ut statuerem, quid esset faciendum. Nunc, ut video, pueri certe in Formiano videntur hiematuri : num et ego, nescio. Si enim erit bellum, cum Pompeio esse constitui. Quod habebo certi, faciam, ut scias. Ego bellum fœdissimum futurum puto; nisi qui, ut tu scis, Parthicus casus [7] exstiterit.

4. *Certe videri possum.* Εἰρωνικῶς dictum : subjungit enim : quod me ducem in civili bello esse negaverim, quoad de pace agebatur; non ideo feci, quia, quod rectum esset, id mihi non placeret; sed feci, meorum temporum memoria commotus. Itaque, quod ad hanc rem attinet, optima ratione defendor. Reliqua vero prorsus me ab hac suspicione vindicant. MAN.

5. *Fraudem tulit.* Memineram, inquit, quod olim ejusdem reipublicæ causa feci, quum Catilinæ conjurationem oppressi, id mihi summam perniciem attulisse, pro recte factis in exsilium pulso. IDEM.

6. *Noster.* Pompeius. Epist. 16, lib. VIII. IDEM.

7. *Parthicus casus.* In nostras provincias subita Parthorum irruptio : ut Pompeium, aut Cæsarem adversus eos proficisci res cogat. Unde Cœlius in epistola ad Ciceronem : « Si alteruter eorum, inquit, ad Parthicum bellum non eat, magnas video impendere discordias : quas ferrum et vis judicabit». Idem arbitrari Atticum, ostendit Cicero, quum ait : « Ut tu scis ». MAN.

TABULA

RERUM

QUÆ IN HOC SECUNDO VOLUMINE QUARTÆ PARTIS CICERONIS CONTINENTUR.

FINIS SECUNDI VOLUMINIS QUARTÆ PARTIS.